श्रीश्रेयःसाधकअधिकारिवर्गग्रंथावलिः

ग्रन्थांक ५.

श्रीभामिनीभूषण.

– तृतीय अलंकार –

(चतुर्थावृत्ति)

रचनार

श्रीमन्नृसिंहाचार्यजी.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

સાચે જો ભગિની ભવાબ્ધિ તરવા, ઇચ્છા ઉરે આદરો,
લો આ પુસ્તક હસ્તમાં, હૃદયમાં,–તાત્પર્યને તો ધરો;
જો સંસારવિષે સદા ભટકવા, મિથ્યા દુરાશા કરો,
તો બીજા, ભ્રમના પ્રધાન ઘરમાં, સ્નેહે ભલે સંચરો.

દોહરો.

ભોગમોક્ષ એ ઉભયનો, દાતા છે શુભ પંથ ?
છે, લો આ સઉ સિદ્ધિપ્રદ, ભામિનીભૂષણ ગ્રંથ.

प्रसिद्ध करनार :

श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग

वडोदरा.

संवत् १९८६. सन् १९३०.

मूल्य रु. २–०–०

૯-૫૬૩

ગીતિ વૃત્ત.

ક્લેશવૃદ્ધિકર ગ્રંથો, ને વળિ પંથોતણો નથી તોટો,
ભામિનીભૂષણસમ કો, ક્લેશનિવારક થયો નથી મોટો.

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

રે રે ભામિનિઓ ! કુલીન કુલની, ક્લેશે સદા શું વસો ?
ઇચ્છો જો ઉર, ટાળવા કલહને, તો તો કટિને કસો;
વાંચો પ્રેમવડે, વળિ સમજિને, દોષો દહીને હસો,
આ તો ગ્રંથ સુપંથમાં જ ધરતો, ના ના ખુણે નાંખશો.

દોહરો.

ભૂષણ આ છે ભામિનિ !, દૂષણ કરશે દૂર,
સુખ ઇચ્છો તો ઉર ધરો, ન તો વહો ભવપૂર.

મુદ્રક : ચીમનલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા
મુદ્રણસ્થાન : વસંતમુદ્રણાલય, ઘીકાંટારોડ–અમદાવાદ.

ग्रंथमाहात्म्य.

મંદાક્રાંતા વૃત્ત.

આ સંસારે, શરિર ધરિને, જીવનું કામ જે છે,
જેથી અંતે, પરમ સુખ છે, ગ્રંથમાં સર્વ તે છે;
માટે વાંચો, તનમનવડે,—પ્રેમથી, સાર એ છે,
ના કો ગ્રંથે, સરસ રસ તે, ભામિનીભૂષણે છે. ૧

સારી સારી, વિવિધ રસની, સત્કથાઓ વદે છે,
બાળે પાપો, સબળ બળથી, જે ન ગંગાનદે છે;
ક્લેશો ટાળી, સુજનઉરમાં, જે સદા જ્ઞાન દે છે,
એવા ઝાઝા, અકથ ગુણ તે, ભામિનીભૂષણે છે. ૨

સાદી ભાષા, સરલ વચને, સ્ત્રીતણાં ચિત્ત ચિત્રે,
દેશે શોભા સુગુણવચનો, જે વદ્યાં સુજ્ઞ મિત્રે;
જે જે પામી, જગતજન આ, તૃપ્તિથી નિત્ય વે'છે,
તે તે સાચું, સુખદ બળ આ—ભામિનીભૂષણે છે. ૩

ઝાઝા લોકો, શરણ હરિનું, પામવા તીર્થ સેવે,
દેશે દેશે, ભ્રમણ કરીને, રાખતા ભક્તિ દેવે;
ના જે તેથી, સુખદ ફળને, શાંતિસાથે રળે છે,
તેવાઓને, પણ સુફળ આ, ગ્રંથથી તો મળે છે. ૪

કામી ક્રોધી, કુમતિ જનના, ક્રોધ ને કામ ટાળે,
લોભીઓ ને, અધમ સઉના, દોષને સદ્ય બાળે;
મોટા મોટા, સુગુણ હૃદયે, સ્થાપિને કીર્તિ આપે,
ઉંડાં મૂળો, અનીતિતરુનાં, ગ્રંથ આ નિત્ય કાપે.

રે શામાટે, કરચરણ આ, બાંધીને દુઃખ પામો ?
ધાટે ધાટે, સુગમ કળથી, કષ્ટને કાં ન વામો ?
ના'વે છેડો, રુદન કરતાં—દુઃખનો સઘ જાણો,
આણે છેડો, સકળ સુખ દે,—વાંચી આ ગ્રંથ માણો.

ગ્રંથો બીજા—સકળ, જળ આ,-ગ્રંથઆગે ભરે છે,
વાતો મોટી, વદન વદતાં, કાર્ય ના તે કરે છે;
આ તો સાચે, યુવતિ નરને, ભુક્તિ ને મુક્તિદાતા,
તેથી મોટા, દશદિશિવિષે, ગ્રંથની કીર્તિ ગાતા.

સાચા સ્વામિ, જગતજનનાં, કષ્ટ ને ક્લેશ કાપે,
માગે એવાં, સકળ સુખ કે, સિદ્ધિઓ અષ્ટ આપે;
ગ્રંથી છોડે, હૃદયમળને, ત્રોડિને મોહ મોડે,
એવો છે આ, અમરફર જો,—વાચકો ચિત્ત ચો'ડે.

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग.

॥ ॐ ॥

॥ अथ प्रसिद्धिकर्तृकृतमंगलम् ॥

ब्रह्मादीशगणः सर्वः सर्गादिकारकोऽपि यम् ।
वर्ततेऽभिनिजात्मानं तं नृसिंह नुमो मुदा ॥ १ ॥

अनाधारश्च नाधारोऽप्याधारो जगतः श्रुतः ।
तं परेशं नृसिंहेति नाम्ना सर्वे स्तुमोऽनिशम् ॥ २ ॥

यस्योपासनया मोक्षमेति सुज्ञोऽनहंकृतिः ।
यद्विमुखो गतिं घोरां विजयी नो गुरुः सदा ॥ ३ ॥

अवतारयन् स्मृतिपथं प्रियप्रतिज्ञां जनार्दनेन धृताम् ।
अविरलतमसि निमग्नान् स्वरोचिपा धवलयन् जनान् सर्वान् ॥४॥
आनंदयन्नुदितोऽवसीदतो योगिलोकसंदोहान् ।
आश्चर्यदृशा दृष्टो जयतितमां श्रीनृसिंहमुखचन्द्रः ॥ ५ ॥

पुण्योदयात्प्रेम परं दधाति रागाद्यपृक्तं सुकृती हि यस्मिन् ।
द्वेषं दुरात्मा निरयोऽचलं स आनंदरूपो विजयी नृसिंहः ॥ ६ ॥

निदानं जन्मादेरखिलजगतश्छेदरहितो
निराकारोऽनामा तदपि विपरीतस्तनुधियाम् ।
नृसिंहेति ख्यातो विमलहृदयानां प्रियतमः
स एवोपास्यो नोऽद्वयविभुमहेशोऽस्ति सुखदः ॥ ७ ॥

अंशैः शुभ्रैर्जगति सततैः सर्वतो दृष्टपातै—
र्दग्धं क्षिप्रं खलजनकुलं लीलया येन सर्वम् ।
मुक्तैर्देवैः सुरभिकुसुमैर्दर्शनीयाकृतिः सः
प्रीतः पायात् सकलसुजनान् श्रीनृसिंहो दयालुः ॥ ८ ॥

અર્થ: એક શ્રીબ્રહ્મા વગેરે જગતના ઇશ્વરો સૃષ્ટિઆદિના કરનાર પણ પોતાના આત્મારૂપ ગણીને જેમના અભિમુખ રહે છે તે શ્રી નૃસિંહભગવાનને અમે ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૨ જેનો કોઈ પણ પદાર્થ આધાર નથી, અર્થાત્ જે આધેય નથી તેમ જ જે આધારરૂપ પણ નથી, છતાં જે વિશ્વના આધારરૂપ શ્રુતિથી મનાયા છે, તે શ્રેષ્ઠ ઇશ્વરનું અમે સર્વ નૃસિંહ નામના આરોપપૂર્વક નિરંતર સ્તવન કરીએ છીએ.

૩. જેમની ઉપાસનાવડે પોતાના અભિમાનની નિવૃત્તિ કરીને સુજ્ઞ પુરુષો મોક્ષને પામે છે, તથા જેમનાથી વિમુખ ઘોર ગતિને અર્થાત્ અધોગતિને પામે છે, તે અમારા શ્રીસદ્‌ગુરુ સદા વિજયી છે.

૪–૫. શ્રીકૃષ્ણે કરેલી પ્રિય પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરાવતા, તથા ગાઢ તમસ્‌માં નિમગ્ન થયેલા સર્વ લોકોને પોતાના પ્રકાશદ્વારા ધવલ કરતા, તથા ઉદાસ થઇ ગયેલા યોગિલોકોના સમૂહને આનંદ આપતા ઉદય થયેલા તથા લોકોની આશ્ચર્યદૃષ્ટિના વિષય થયેલા શ્રીનૃસિંહભગવાનના મુખરૂપ ચંદ્રમા અતિ વિજયી છે.

૬. જે રાગદ્વેષાદિના સ્પર્શથી રહિત પરમાત્માને વિષે પુણ્યવાન્ પુરુષો પુણ્યના હૃદયથી અપાર પ્રેમ ધરે છે, તથા જેમને વિષે નરકરૂપ દુરાત્મા અચલ દ્વેષને ધારે છે તે પરમાનંદરૂપ શ્રીનૃસિંહ ભગવાન્ વિજયી છે.

૭. જે સમગ્ર જગતના, જન્મ જેનો આદિ છે એવાં જન્મ, સ્થિતિ અને લયના મૂળ કારણરૂપ છે, જે ત્રણે પ્રકારના પરિચ્છેદથી રહિત છે, અર્થાત્ જે સર્વ કાલે હોવાથી કાલકૃતપરિચ્છેદથી રહિત છે એટલે નિત્ય છે, સર્વ વસ્તુમાં હોવાથી વસ્તુકૃતપરિચ્છેદથી રહિત છે, એટલે સર્વરૂપ છે, અને સર્વ સ્થળે હોવાથી દેશકૃતપરિચ્છેદથી રહિત છે, એટલે સર્વવ્યાપક છે, જે નિરાકાર છે, જે નામાતીત છે, જે એમ છતાં મંદબુદ્ધિ

જનોની દષ્ટિમાં વિપરીતરૂપે ભાસે છે એટલે અનુક્રમે અલ્પશક્તિસરખા, એકદેશાવચ્છિન્ન, એકકાલાવચ્છિન્ન, અને એક વસ્તુથી અવચ્છિન્નસરખા સાકાર તથા નામવાળા ભાસે છે, જે નૃસિંહ એ નામથી જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, જે વિમળ હૃદયવાળા પુરુષોના પરમપ્રેમના સ્થાનરૂપ છે, તે જ અદ્વય, વિભુ, અને પરમ સુખ વા મોક્ષ આપનાર મહેશ્વર અમારા ઉપાસ્ય દેવતા છે.

૮. જગતમાં દશ દિશામાં પ્રસરેલા પોતાના અખંડિત શુભ્ર કિરણોવડે સંપૂર્ણ ખળોને જેમણે લીલાવડે તત્કાળ દગ્ધ કર્યા છે, તથા તેથી દેવતાઓથી કરાયેલી સુગંધી દિવ્ય પુષ્પની વૃષ્ટિવડે વિશેષતઃ રમણીય કાન્તિથી શોભતા દયાળુ શ્રીનૃસિંહભગવાન્ પ્રસન્ન થઇ સર્વ સુજનોનું રક્ષણ કરો.

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग.

प्रथमावृत्तिविषे

प्रसिद्धिकर्तृकृत सूचना.

આ શ્રીભામિનીભૂષણ ગ્રંથનો તૃતીય અલંકાર પ્રસિદ્ધિમાં મૂકીએ છીએ. અધિક હર્ષપ્રદ વાર્તા એ છે કે સુજ્ઞ વાચકવર્ગવડે અધિક પ્રેમપૂર્વક આગ્રહ કરાયાથી આ અલંકારને પ્રકટ કરવાનો રુડો અવસર આવ્યો છે. જનરુચિનો અવર્ણનીય બોધ આવવાથી જે ગ્રન્થનું ઉત્તરોત્તર સ્વરૂપે પ્રકટવું થાય છે તે જ ગ્રન્થ થયો સાર્થક ગણાય છે.

પ્રથમ તથા દ્વિતીય અલંકારમાં રાખેલો દિવસનો જ અનુક્રમ આ તૃતીય અલંકારમાં પણ છે. આ ગ્રંથ કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા ગૃહસ્થ મનુષ્યને જાણવા યોગ્ય સર્વ વાર્તાનો જણાવનાર છે તેથી જેવો પ્રધાનપણે સ્ત્રિયોને ઉપયોગી છે, તેવો જ પુરુષવર્ગને પણ ઉપયોગી છે. ઉત્તરોત્તર ભાષામાં તથા વિષયમાં કોઇ કોઇ સ્થળે કઠિનતા જણાય તો ગ્રન્થાનુક્રમે ઘટિત ગણી રાખી છે, એમ જાણવું.

પ્રથમના બે અલંકારો પ્રસિદ્ધ થઇ ચુકયાથી આ ગ્રન્થ સર્વ પ્રકારે સુપ્રસિદ્ધ છે એટલે અધિક અત્ર લખવા હવે પ્રયોજન રહ્યું નથી.

વીરક્ષેત્ર (વડોદરા)
સંવત્ ૧૯૪૭ ફાલ્ગુન
શુક્લપક્ષ ૧૧

श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.

द्वितीयावृत्तिविषे.

प्रसिद्धिकर्तृकृत सूचना.

આ પરમકલ્યાણકર ગ્રંથની દ્વિતીયાવૃત્તિ મુદ્રિત કરાવવાનો પ્રસંગ ઇષ્ટાનુગ્રહથી પ્રાપ્ત થયો છે. આ વર્ગથી પ્રકટતા શ્રેયસ્કર ગ્રન્થનો સર્વત્ર પ્રચાર કરવા આગ્રહપૂર્વક પ્રયાસ ન થતો હોવા છતાં, આ ગ્રંથ સ્વસામર્થ્ય-થી જ સર્વત્ર અધિકાધિક પ્રચારને પામતો રહે છે, તેથી સુજ્ઞ આબાલવૃદ્ધ પ્રજાને અધિક પ્રીતિપાત્ર થઇ રહ્યો છે, એમ કહેવું એ અતિશયોક્તિ નથી.

આ ગ્રંથના પ્રકટ થયેલા પાંચ અલંકારો સદ્વિવેકી પ્રજામાં અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક વંચાય છે, તથા અવશિષ્ટ ઉત્તર અલંકારોને સત્વર પ્રકટાવવા અનેક સજ્જનોથી પુનઃ પુનઃ વિજ્ઞપ્તિ કરાય છે; જેથી આ ગ્રન્થને પ્રસિદ્ધ કરનાર વર્ગનો પરિશ્રમ સાર્થક થયો છે, એમાં લેશ પણ સંશયસરખું નથી.

વીરક્ષેત્ર (વડોદરું.)
સંવત્ ૧૯૫૩ આશ્વિન
કૃષ્ણપક્ષ ૬ રવિવાર.

श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.

तृतीयावृत्ति.

સંવત્ ૧૯૭૧, વૈશાખ માસમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

ચતુર્થાવૃત્તિ.

અનેક સજ્જનોની અત્યન્ત માગણી હોવા છતાં વિવિધ પ્રતિબંધક હેતુને લઈ આ આવૃત્તિ ઘણા વિલંબે પ્રકટ કરી શકાય છે. આજના વિલક્ષણતાવાળા કાળમાં પણ આ સદ્‌ગ્રંથોપ્રતિ જનરુચિ જેવી ને તેવી જ જોતાં આ ગ્રંથની ચિરંજીવિતા સહસા અનુભવાય છે. આજના યુગપ્રવાહમાં પણ મનુષ્યજીવન જે મૂલ સનાતન સત્ય અંશના આશ્રયે વિકાસ પામે છે તે સત્યનો આ ગ્રંથો પ્રકાશ કરતા હોવાથી આજ પણ તે સુજ્ઞ જનોના સવિશેષ આદરને પાત્ર થાય છે એ પરમ સંતોષજનક છે.

સં. ૧૯૮૬, આષાઢ
કૃષ્ણ૦ ૮, શનિવાર
તા. ૧૯: ૭: ૩૦, વડોદરા

શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રે રે દીનદયાળ આ જગતમાં, શાંતિ સદા સ્થાપજો,
ક્લેશો આ સઉ જીવના હૃદયના, આણી દયા કાપજો;
દોષો ટાળિ, સુધર્મ ધારિ, રળવા, સારી મતિ આપજો,
જે વાંચે જન તેતણા હૃદયમાં, આ ગ્રંથને છાપજો.

॥ ॐ ॥

॥ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरुवे परमात्मने नमः ॥

॥ श्रीभामिनीभूषण ॥

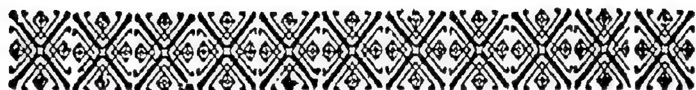
॥ तृतीयालंकार ॥

॥ अथ मंगलम् ॥

સર્વ અર્થની સિદ્ધિ જેના નિરન્તર સ્મરણથી થાય છે એવા, અને જેના વડે આ દ્રવ્ય, ક્રિયા તથા જ્ઞાન વિદ્યમાન રહી જગદાકારપરિણામને પામ્યાં પ્રતીત થાય છે એવા સર્વેશ્વરશ્રીને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર કરું છું. શુભાશુભ કર્મના સાક્ષી, પ્રાણીપદાર્થના અંતર્, મધ્ય તથા બહિર્ સદા રહેલા છતાં નહિવત્ પ્રતીત થતા કેવલ નિર્ગુણ, ચેતનસ્વરૂપ, વિશ્વેશ્વરશ્રીને અનિવાર્ય પ્રેમવડે આ કાર્યના આરંભમાં વળી વળીને નમસ્કાર કરું છું. જેની સત્તાના પ્રાદુર્ભાવથી પદાર્થમાત્રની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, તથા લયની પ્રતીતિ થાય છે, અને જેની તે સત્તાના તિરોધાનથી આ નામરૂપ જગતનો લય થાય છે, એવા મહેશ્વરશ્રીને દીન વૃત્તિથી દંડવત્ નમસ્કારપૂર્વક યજું છું. જે સર્વેશ્વર, વિશ્વેશ્વર, તથા મહેશ્વરાદિ અસંખ્ય સંજ્ઞાઓવડે ઓળખાએલા છે, તથા સ્મરણ કરનાર ભક્તને નિષ્પાપ કરી નિઃશ્રેયસ્‌ને[1] પ્રાપ્ત કરે છે, એવા દેવાધિદેવશ્રીને 'આ કાર્યને નિર્વિઘ્ન કરવા પ્રસન્ન થાઓ' એમ મુખથી માગ્યાવિના જ સ્મરું છું.

---

૧ મોક્ષને.

દિવસ : ૧૫

મનોહર : (સવારમાં ઉઠીને)

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

આ સંસાર અસારમાં ઉપજિને, જેણે ધણી ના લહ્યા,
જીવ્યા વર્ષ સહસ્ર તોય ગણિએ, મૃત્યુમુખે તે વહ્યા;
જાણીને પદ જેહનાં તનુ ગયાં, તે તો વહ્યા ના રહ્યા,
માટે લે સમજી હવે મનહરા, જે નિત્ય વેદે કહ્યા.

શિખરિણી વૃત્ત.

સદા શાંતિ દેજો, જગતપતિ ! દોષો દૂર કરી,
ભવાબ્ધિથી લેજો, શરણ હરિ ! ના દૈ તનુ ફરી;
દિયો તો તો રે'જો, હૃદય, નવ જાઉં હું વિસરી,
રખે મૂકો વે'તો, મનહર હું માગું ભય ધરી.

વિઠ્ઠલજી : (સામી બારીએ બેશી પ્રભાત ગાય છે.)

પ્રભાત.

જ્યાંલગી જગતના નાથ ના નિરખિયા, ત્યાંલગી જન્મીને વ્યર્થ મરવું,
વિષયના ભોગમાં રોગવશ મૂઢ જે, ક્યાંથકી તેહને હોય તરવું.
શબ્દ ને સ્પર્શ રસ રૂપ ને ગંધમાં. મગ્ન જે પ્રાણિઓ તે ન સુખિયાં,
:વર જે રાજસી તામસી જીવ તે, નિજ સ્વભાવે રહે નીચ દુઃખિયાં.
..ધકો વિષયમાં દોષ દેખી હઠે, તે દુઃખી તદપિ સુખકાજ જાણો,
અનુભવી સ્વરૂપને ભોગી સુખના થશે, વસ્તુતઃ દુઃખિ તેને ન નાણો.
મુક્ત સાચા સુખી સફળ તે જન્મીયા, અવર વસુધાવિષે ભારકર્તા,
એક મનહર પ્રભુપદવિના વિશ્વમાં, કો નથી જીવનાં દુઃખહર્તા.

કાવેરી : (પોતાના ઘરમાં પ્રભાત ગાય છે.)

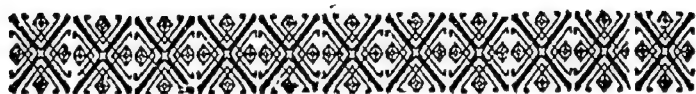
પ્રભાત. રાગ વેળાવળ.

હે મન ! ત્યજીને મૂઢતા, ભજ હરિહર નિત્યે;
ભવભ્રમણભય ભાગવા, ત્યજ દુર્ગુણ પ્રીતે.
જે જે વિષયમાં તું રમે, તે તે અચળ ન રહેતા,
નામરૂપ જેનું જાણીયું, તે તે જાણ્યાં વહેતાં.
દુઃખદાતા તે વિનાશીને, વળી વળી તું ઇચ્છે,
પણ ન વિવેક ધરી તું કાં, દુઃખરૂપતા પ્રીછે ?
જાય વિષય દુઃખ દેઈ ને, સઉને અનુભવ આવે,
તોપણ નિત્યસમા લહે, કાં ન લજ્જા લાવે ?
સમજી સવેગા આ જગે, પ્રભુપદ ધર પ્રીતિ,
મનહર જે જગદીશની, સુખરૂપ નિત્ય નીતિ.

ચંચળા : (પોતાના ઘરમાં ૨.)

પ્રભાત.

દાસતણી દયા રે, જાણે જે સાચા ધણી રે,
અવર હરામી ન જાણે કોય;
માટે જીવ તું કરજે રે, સેવા સાચા શેઠની રે,
શાખ જેની જગમાં સર્વત્ર હોય ; દાસ૦
વ્યાપાર તો ચાલે રે, જેનો દશ દિશવિષે રે,
જેને ઘેર કદી ન મળે અન્યાય;
ધણીપણું કોનુ રે, જેને શિર ના મળે રે,
જે સુખસ્વરૂપ સ્વતંત્ર ગણાય; દાસ૦
થાપણ મૂકેલી રે, કોની નવ ઓળવે રે,
જ્યારે માગે ત્યારે દે શતપટ દામ;
અધિક પટ આપે રે, વસ્તુકેરા નિયમથી રે,
સંખ્યા જેની કહી ન શકાય તમામ; દાસ૦
ખોટ નવ આવે રે, કદી જેના કામમાં રે,
એવા જે છે સાવધ ધણી જગદીશ;
મનહર તે પ્રભુને રે, સાચે દિલે સેવજે રે,
સોંપી સુત, વિત્ત, સ્ત્રી, તનુસહ શિશ; દાસ૦

દિવસ : ૧૫

મનોહર : (સવારમાં ઉઠીને)

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

આ સંસાર અસારમાં ઉપજિને, જેણે ધણી ના લહ્યા,
જીવ્યા વર્ષ સહસ્ર તોય ગણિએ, મૃત્યુમુખે તે વહ્યા;
જાણીને પદ જેહનાં તનુ ગયાં, તે તો વહ્યા ના રહ્યા,
માટે લે સમજી હવે મનહરા, જે નિત્ય વેદે કહ્યા.

શિખરિણી વૃત્ત.

સદા શાંતિ દેજો, જગતપતિ ! દોષો દૂર કરી,
ભવાબ્ધિથી લેજો, શરણ હરિ ! ના દે તનુ ફરી;
દિયો તો તો રે'જો, હૃદય, નવ જાઉં હું વિસરી,
રખે મૂકો વે'તો, મનહર હું માગું ભય ધરી.

વિઠ્ઠલજી : (સામી બારીએ બેશી પ્રભાત ગાય છે.)

પ્રભાત.

જ્યાંલગી જગતના નાથ ના નિરખિયા, ત્યાંલગી જન્મીને વ્યર્થ મરવું,
વિષયના ભોગમાં રોગવશ મૂઢ જે, કયાંથકી તેહને હોય તરવું.
શબ્દ ને સ્પર્શ રસ રૂપ ને ગંધમાં મગ્ન જે પ્રાણિઓ તે ન સુખિયાં,
વર જે રાજસી તામસી જીવ તે, નિજ સ્વભાવે રહે નીચ દુઃખિયાં.
..ધકો વિષયમાં દોષ દેખી હઠે, તે દુઃખી તદપિ સુખકાજ જાણો,
અનુભવી સ્વરૂપને ભોગી સુખના થશે, વસ્તુતઃ દુઃખિ તેને ન નાણો.
મુક્ત સાચા સુખી સફળ તે જન્મીયા, અવર વસુધાવિષે ભારકર્તા,
એક મનહર પ્રભુપદવિના વિશ્વમાં, કો નથી જીવનાં દુઃખહર્તા.

કાવેરી : (પોતાના ઘરમાં પ્રભાત ગાય છે.)

પ્રભાત. રાગ વેળાવળ.

હે મન ! ત્યજીને મૂઢતા, ભજ હરિહર નિત્યે;
ભવભ્રમણભય ભાગવા, ત્યજ દુર્ગુણ પ્રીતે.
જે જે વિષયમાં તું રમે, તે તે અચળ ન રહેતા,
નામરૂપ જેનું જાણીયું, તે તે જાણ્યાં વહેતાં.
દુઃખદાતા તે વિનાશીને, વળી વળી તું ઇચ્છે,
પણ ન વિવેક ધરી તું કાં, દુઃખરૂપતા પ્રીછે ?
જાય વિષય દુઃખ દેઈ ને, સઉને અનુભવ આવે,
તોપણ નિત્યસમા લહે, કાં ન લજ્જા લાવે ?
સમજી સવેગા આ જગે, પ્રભુપદ ધર પ્રીતિ,
મનહર જે જગદીશની, સુખરૂપ નિત્ય નીતિ.

ચંચળા : (પોતાના ઘરમાં ...)

પ્રભાત.

દાસતણી દયા રે, જાણે જે સાચા ધણી રે,
અવર કરામી ન જાણે કોય;
માટે જીવ તું કરજે રે, સેવા સાચા શેઠની રે,
શાખ જેની જગમાં સર્વત્ર હોય ; દાસ૦
વ્યાપાર તો ચાલે રે, જેનો દશ દિશવિષે રે,
જેને ઘેર કદી ન મળે અન્યાય;
ધણીપણું કોનું રે, જેને શિર ના મળે રે,
જે સુખસ્વરૂપ સ્વતંત્ર ગણાય; દાસ૦
થાપણ મૂકેલી રે, કોની નવ ઓળવે રે,
જ્યારે માગે ત્યારે દે શતપટ દામ;
અધિક પટ આપે રે, વસ્તુકેરા નિયમથી રે,
સંખ્યા જેની કહી ન શકાય તમામ: દાસ૦
ખોટ નવ આવે રે, કદી જેના કામમાં રે,
એવા જે છે સાવધ ધણી જગદીશ;
મનહર તે પ્રભુને રે, સાચે દિલે સેવજે રે,
સોંપી સુત, વિત્ત, સ્ત્રી, તનુસહ શિશ;

બાળ૦ : (દાતણ કરી મોં ધોઈને હાથ જોડી આંખો મીંચીને,)

રાગ આશાવરી.

જે જે શ્રી ગોવર્ધનધારી, દેજો ભક્તિ નિત્ય તમારી,
જેમ નાથ ગોકુલમાં બિરાજી, માર્યા ઝાઝા દૈત્ય પાજી.
તેમ આ તનુગોકુલમાં બેસી, દુષ્ટ રિપુને મારો દેસી,
જે જે જસોદાનંદન કા'ન, દેજો અંતે મુક્તિદાન.
સકટ પુતના તૃણાવર્ત, અઘ બગ વત્સનો આવ્યો અંત,
વૃષભ વ્યોમ ને કેસી હન્યા, તેના ભાર તમે ના ગણ્યા.
નાગ નાથી દાવાનલ ગળ્યો, ગોપ ગાયનો ભય સઉ ટળ્યો.
તેમ દાસપર કરુના કરી, ભય દુઃખ સઘલાં લેજો હરી.
મારી કંસને નિર્ભય કર્યાં, માતપિતાનાં દુઃખ સૌ હર્યાં,
ભક્તતની લીધી સંભાલ, એવા છો પ્રભુ દીનદયાલ.
અંતરમાં નિત બેસી નાથ, મુજ મસ્તક દેજો નિજ હાથ,
કામ ક્રોધ ભય લોભ જ હની, દેજો સાંતિ જગતના ધની !
બાલમુકુંદ હું ચરને નમું, દેજો મતિ જે તમને ગમું,
આ સંસારે સુખથી રમું, અંતે આપ સ્વરૂપમાં સમું.

ત્રિભુવન૦ : (બારીઆગળ પથારીમાં બેશીને)

પ્રભાત.

જાગીએ ગિરિધારીલાલ, નંદકુંવર કાળા,
દર્શનને કાજ આવી, ઉભી ગોપબાળા; જાગીએ૦
સૂર્યઉદય થશે હવે, ત્રાડે વત્સ ગાળા,
પક્ષીઓ કલ્લોલ કરે, છાંડીને નિજ માળા; જાગીએ૦
ઉઠો કુંવર યશોદાના, ધરો ગુંજમાળા,
મર્કટ ને બાળ મળી, રમે કરી ચાળા; જાગીએ૦
વૃષભ ઘુઘરમાળવાળા, જોતરી છોગાળા,
દ્વારથકી વહે શકટ, ગાય ગાડીવાળા; જાગીએ૦
મંદિરમાં ઘંટ વાગે, કરે આરતિ પાળા,
કીજીએ પયપાન પ્રીતે, કહેલાં ગોપાળા; જાગીએ૦
ત્રિભુવનના નાથ રસિક, જાગીએ રીસાળા,
ભાનુકિરણસંગ ભળે, મુખકિરણ પ્રભાળાં; જાગીએ૦

દાસ : (બારીએથી વિઠ્ઠલજીને) કેમ વિથ્થલજી ! અસ્નાન ઠર્યાં કે હવે ?

વિઠ્ઠલજી : હવે તૈયારી છે દાસ ! તમે સ્નાન કર્યાં કે નહિ ?

દાસ : ના'વાની ટો ટૈયાડી છે હેથલ, પન જડા બેથો, એતલામાં ટો ચોગડ્ડમઠી કિડટનનો નાડ આવ્યો, ટેના સ્વાડમાં વિચાડ કડટો બેથો કે આહા ! આ આપના ભતજી મ્હાડાજના પુનપડટાપ જેજેકાડ ઠૈ ડહ્યો છે ! બાકી આ સૂડજનાડનના ઉગટા પહેલાં ટો ગાલાગાલીનાં મંગલ ઘેડેઘેડ ગવાટાં જ હોટ ! કેમ ખોતું કહું છું વિથ્થલજી ?

વિઠ્ઠલજી : ના ખરું કહો છો. ભટજીની દયાથી તો આ મહોલ્લો કૈલાસપુરીસરખો દીસે છે, અને હજી થોડા દિવસપછી સાક્ષાત્ કૈલાસ જ બની રહેશે. ચાલો હવે નહાવા જઈએ. (જાય બં.)

દાસ : (ત્રિભુવનને) કેમ ટીભુ કાકા ! આજ ટો ટમે પન અટાડના પો'ડમાં ભગવાનને જગાડટા બેથા છો !

ત્રિભુવન૦ : હા બાલુભાઈ ! મારે તો રોજ વહેલા ઉઠવાની ટેવ ખરી, પણ હવે અવસ્થાનું કામ એટલે ઘણું વહેલું નવાતું નથી બાકી તો રોજ ચાર વાગતામાં નાહીને ઠાકોરસેવામાં પેસતો.

દાસ : હસે, ટેની સી ચંટા છે. ધંદા માનસને સઘલી બાબટની છૂત છે. (નહાવા જાય છે.)

વિજળી : **પ્રભાત.**

દર્શન દો ઘટ ઘટના વાસી, નિત્ય નિત્ય નમી હું યાચું રે,
વિષયતણાં સુખ ખોટાં તોપણ, ઇચ્છે આ મન કાચું રે; દર્શન૦
ઉપજે ને ખપી જાય વિષય તે, નથી કો સુખના દાતા રે,
માટે આપ સ્વરૂપ અવિનાશી, ઇચ્છું છું હું ત્રાતા રે; દર્શન૦
મારું મારું કરી કરી જગમાં, દિન દિન દુઃખ બહુ ભોગું રે,
જગપતિ તે હુંમારું ટાળી, દેજો સુખ હું જોગું રે; દર્શન૦
મિથ્યા મમતા ધરી મરવાથી, જન્મમરણદુઃખ આવે રે,
માટે મનહર પ્રભુપદ સ્થાપી, દેજો જે સુખ ભાવે રે; દર્શન૦

પ્રાણકોર : અલી વિજળી ! આ પરભાતીયું વળી ક્યારે શિખી આવી ! એ તો નવું જણાય છે !

વિજળી : તેં નો'તું સાંભળ્યું એટલે નવું ! બાકી એ તો બહુ દહાડાથી મને આવડે છે. વળી નવું સાંભળવું હોય તો સાંભળ, આ કમળા પાડોશણ ગરબો ગાય છે તે.

કમળા : ગરબો.

સખિ ! સદ્‌ગુરુની શિખ શ્રવણે ધરો જો,
નીતિભક્તિ ધારી જન્મ આ સફળ કરો જો; સખિ૰
ત્યજી વેર જગે હળી મળી ચાલીએ જો,
આપ આપણાં સુખોમાં સઉ મ્હાલીએ જો,
સાચો ભક્તિકેરો માર્ગ સુખદ ઝાલીએ જો; સખિ૰
અસત્ વેણ નવ મુખથકી ઉચ્ચારીએ જો,
મનને પાપથકી રાત્રિદિવસ વારીએ જો,
સકળ સદ્‌ગુણોને હૃદયવિષે ધારીએ જો; સખિ૰
સખિ ! કોઈઉપર ક્રોધ નવ કીજીએ જો,
ભૂલ કરે તેને શિખક્ષમા દીજીએ જો,
ત્યજી લોભ, મોહ, શાંતિરસ પીજીએ જો; સખિ૰
જેમ માર્જનીથી ઘરને નિત્ય વાળીએ જો,
જેમ ચાળણીથી લોટ સદા ચાળીએ જો,
તેમ હરિભજનથી હૃદયમળ ટાળીએ જો; સખિ૰
જેમ પ્રતિદિવસ જળને આપણ ગાળીએ જો,
દુરાચરણથી પ્રજાને જેમ ખાળીએ જો,
તેમ દોષ ટાળી મનહર મતિને પાળીએ જો; સખિ૰

વિજળી : અલી કમળા ! તારા જેવી પાકી તો મેં કોઈએ ના દીઠી ! આવાં કેટલાંએક નવાં શિખી છે જે ?

કમળા : તું બહુ કાચી છે તે હું કે દહાડે નથી જાણતી ! તારા જેટલાં મને ક્યારે આવડે છે જે ?

વિજળી : લે હશે, હવે એક દહાડો આપણે જેને જેટલાં આવડે એટલાં બધાંએ ગાઈ સંભળાવવાં, એટલે પછી કોઈ કોઈને નવાજૂની રહે નહિ. ચાલ બહેન ! હું તો સેવાથી પરવારીને રાંધવા પેસું. મારે તો દાળ દાઝી જશે.

કમળા : મારે પણ આજે તો ઉતાવળાં રાંધી પરવારવાનું છે.

[સઉસઉને કામે લાગે છે.]

વિજયા : (મનોહરને સેવામાંથી પરવાર્યા પછી) કેમ હવે કંઈ અગત્યના કામમાં છો કે ? મારે કાંઈ પૂછવું છે તે પૂછું ?

મનોહર : ના, હમણાં તેવું કાંઈ ખરું કામ નથી; તારે પૂછવું હોય તે સુખેથી પૂછ. (એમ કહી બેસે છે.)

વિજયા : આ આખું જગત્ જે ઇચ્છા કરે એવી વસ્તુ તે શી હશે ?

મનોહર : આ આખું જગત્ જે ઇચ્છે છે તે તો એક સુખ છે.આ પ્રશ્ન તો ઘણો સહેલો છે.કારણ કે જગત્‌માં આપણે જોઇએ છીએ કે દુઃખ કોઇને ગમતું નથી, અને દુઃખ આપે એવી વસ્તુને કોઈ ચ્હાતું નથી.જ્યાં-ત્યાંથી સુખને મેળવવા સઉ ફરે છે, અને જેમાં જેમાં સુખ દેખાય છે,તેને જગત્ સંઘરે છે,અને જેમાં દુઃખ દેખાય તેને છોડે છે. તેથી એ તો સહજ જણાય છે કે સઉ સુખને જ ઇચ્છે છે, કોઇને પણ આપણે પૂછીશું તો તે દુઃખ લેવાને રાજી નહિ થાય.

વિજયા : હા, એ વાત તો સાચી છે, પણ આખું જગત્ જ્યારે સુખને જ ઇચ્છે છે, ને સુખને જ સંઘરે છે, ત્યારે આ ઘણા લોકો દુઃખી દેખાય છે એ શું ?

મનોહર : સુખને ઇચ્છે સઘળા, પણ સૌને મળે છે ક્યાં? અને ખરા સુખને જીવ ઓળખે છે પણ ક્યાં ? જીવ તો માયાવશ વર્તે છે, એટલે ઉ-લટી રીતે વર્તે છે. સુખને ઇચ્છે છે, પણ તેના ખરા ઉપાયને જાણતા નથી; એટલે દુઃખને આપનાર ઉપાયો કરે છે. ને પછી સુખ નહિ મળતાં જ્યારે દુઃખ દેખાય છે, ત્યારે પછી પસ્તાય છે. એમ ને એમ આ આખો સંસાર દુઃખમાં જ ડૂબી ગયો જણાય છે.

વિજયા : સાચા સુખના ઉપાય જીવ જાણતા નથી, ત્યારે એમને સુખ તે શી રીતે મળશે ?

મનોહર : સુખ તો સુખના અનુભવનારા સત્પુરુષોવડે સમજીને મેળવે ત્યારે.

વિજયા : આજે એવા સત્પુરુષો કોણ જાણે ક્યાં હશે ? અને તેમને ઓળખીએ પણ શી રીતે ? તે પણ જોતાં તો માણસજેવા જ દેખાતા હશે કેની ?

મનોહર : દેખાય તો માણસજેવા ખરા, પણ તેમના મનની તથા શરીરની સ્થિતિની, તથા તેમના અન્તર્‌બહિર્‌ના સઘળા વ્યાપારની સમીપ રહીને ધીરે ધીરે ચોકસી કરવાથી જણાય ખરું કે આ જગતનાં બીજાં મા-ણસજેવા એ દેખાય છે ખરા, પણ તે માણસોથી આ કંઈ જૂદા છે, એટલું સમજાય ખરું. બાકી એ તો ખરું જ છે કે સત્પુરુષને જેમ છે એમ તો તેવા બીજા પુરુષ હોય તે જાણે, અથવા વિવેકી પુરુષ હોય તે જાણે.

વિજયા : તો એવા પુરુષ સૌને ક્યાંથી મળે, ને ન મળે ત્યારે સુખ મેળવવાના ખરા રસ્તા કંઈ સૌને જાણવામાં આવે એવા નહિ જ હોય?

મનોહર : નહિ કેમ હોય? આપણા પૂર્વજોથી ચાલતી આવેલી એ સુખ મેળવવાની સઘળી કળા આપણા વડિલો લખી ગયા છે,પણ તેને જેમ છે એમ સમજવી જોઇએ કેની? તે સમજનારા આજે છે ખરા,પણ થોડા છે, માટે તેવા તે સુખના ઉપાયને જાણી પોતે સુખને મેળવતા જાય છે, અને જે પૂછે છે તેને તે રસ્તા દેખાડતા જાય છે. તેવા પુરુષોનો સમાગમ કરી તેઓ સમજી લે ને તે માર્ગે ચઢે તો પછી ધીરે ધીરે તેમને સુખ મેળ-વવાનો સમય આવે.

વિજયા : (કોઇને ઘરમાં આવતું જોઇને) જુઓને આ પેલું કોણ આવ્યું? કોઈ તમને પૂછે છે કે શું?

મનોહર : (તે તરફ જોઈ ને) હા એ તો મને મળવા જ આવ્યા જણાય છે. [એમ કહી ઉઠીને તે તરફ જાય છે, અને વિજયા પોતાના ર-સોઇના કામમાં લાગે છે.]

મનોહર : આવો ભૂધરભાઈ! તમે ક્યાંથી આવ્યા? કોઈ દિવસ નહિ ને!

ભૂધર : મહારાજ! અમારા ભાંયગમાં હોય ત્યારે તમારે ઘેર અ-વાય કેની? એવાં અમારાં પુન ક્યાંથી હોય કે તમારે ઘેર ચાલીને આવીએ! ને તમારાં દર્શન કરીએ! આજ વળી કંઈ દિવસ ફર્યો હશે, ત્યારે સવારના પહોરમાં એ જ વિચાર આવ્યો કે આજે તો ગમે તેમ કરીને પણ ભટજી મહારાજનાં દર્શન કરું.

મનોહર : ભલે પધાર્યા. તમે તો આપણા મહોલ્લાના રહ્યા એટલે લોકરીતિએ ભાંડુસરખા થયા. કહો શી ઇચ્છા છે? શે કામે આવવું થયું છે? સજ્જનોનો એવો ધર્મ, શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે કે આપણે ઘેર કોઈ પણ આવે તો તેને પ્રથમ આવકાર દેઇને પછી તરત સુખસમાચાર પૂછીને આવવાનું કારણ પૂછવું. કેમકે આવેલા માણસનો સ્વભાવ શરમાળ હોય તો તેનાથી કહેવાની વસ્તુ કહી શકાતી નથી. માટે પૂછું છું કે કહો ખુલાસાથી, જે કામે આવવું થયું હોય તે.

ભૂધર : ભટજી મહારાજ! આ જગતમાં તમારા જેવા મોટા પુરુષ થોડા હોય છે. હું આજ કેટલાંક દિવસથી સાંભળું છું કે તમે આ મો'લ્લાના લોકોને સુધારવાસારુ ઘણી મહેનત લો છો ને રોજ રાત્રે કથા કરો છો, પણ મારે મારા ઘરના સંતાપમાંથી છુટા થઇને આવવાનું બનતું

નથી. જાણો જ છો કેની, સંસાર નર્યો દુઃખનો ભરેલો છે. આ અમારાં સામાં-રહે છે, તે વિજળી, પ્રાણકાર, કમળા એ મહા નજીસ બૈરાં હતાં; પણ હું જોઉં છું તો આ આજ દસ દિવસમાં એમના સ્વભાવ જ બદલાઈ ગયા છે: એ સૌ આપના પરતાપ. એ જોઈને મારા મનમાં ખરું પૂછો તો એમ આવ્યું જે આપના પરતાપથી આ અમારા ઘરનો કલેશ મટે તો ઘણું સારું, તેથી કહ્યું લાવ, એક વાર એકાંતમાં જઈને ભટજીને મળી આવું: અમારા ભાઇઓ છે, તેમને ને અમારે તો હળીમળીને ચાલતું હતું. પણ બૈરાંની મરજીથી સૌએ જૂદાં રહેવું ઠેરવીને આજ આઠેક દિવસ થયાં સૌનું ખાવાપીવાનું જૂદું કર્યું છે, પણ હજી વેપારરોજગાર એકઠો છે, અને હજી રોજ ઘરમાં ટંટાનાં કારણ મટતાં નથી. હું મોટો રહ્યો એટલે મારે સઘળું વિચારવાનું રહ્યું. આ દુઃખે ઘરમાં રોજ કંકાસથી હારેલો. હવે એ સૌને આપના સમાગમમાં લાવવા ધારું છું, માટે આ એકાંતમાં મળીને કહેવાનું તો એટલું જ છે કે દયા કરીને સઉને એવો બોધ આપો જે અમારા ઘરમાંથી કંકાસનું મૂળ જાય.

મનોહર : ઠીક છે, પરમેશ્વરની મરજી હશે તો બધો કલેશ મટશે, ધીરે ધીરે. જુઓ ભૂધરભાઈ! કંકાસ બધો અજ્ઞાનનો છે. ઘટે એવી સમજણ ન હોય, ને બુદ્ધિ ઓછી હોય, એટલે પછી કોઈનું કહ્યું એકદમ મનમાં ઉતરે નહિ, તેથી હળવે હળવે સઉ સારું થશે. સંસારમાં સારી સંગતિવિના સ્વભાવ ફરતો નથી, માટે મારીસલાહ તો એ જ છે કે ઘરનાં બધાં માણસે સારી શિખામણ આપનાર સજ્જનનો રોજ સંગ કરવો જ જોઇએ; જેથી બોધ સાંભળીને મનનો સુધારો થાય; અને આ જૂદા રહેવાવિષેનો બંદોબસ્ત તમે કર્યો છે, એ તો ઘણું જ સારું કર્યું છે. ઈશ્વર કરશે તો થોડે દહાડે સઉનો સુધારો થશે, એટલે આ એકબીજાસાથેનો નિકારણનો કલેશ પણ સઘળો છુટી જશે, અને તમને સુખ થશે. માટે ઇચ્છામાં આવે તે પ્રમાણે સારીસંગતિમાં જોડાવું જોઇએ. અહિં આવવાની તો કોઇને જ મના નથી, તો તમને કે તમારા ઘરનાંને તો ના કહેવાય જ કેમ ? આ તો તમારું ઘર જ છે, એમ જાણજો. હાલ તો મારે જમવાની તૈયારી છે, અને વળી બહાર જવાની જરુર છે.

ભૂધર : બહુ સારું, ત્યારે હું નિરાંતે આવીશ. માફ કરજો તમને ખોટી કર્યા તે. (એમ કહી નમીને જાય છે.)

મનોહર : (ઘરમાં જઇને વિજયાને) કેમ વાર, કેટલી વાર છે ?

વિજયા : મારે તો કંઈ વાર નથી. આપ પધારો એટલી જ વાર છે. [મનોહર જમવા બેસે છે, ને જમી પરવારી બહાર જાય છે.]

કમળા : (પોતાના પતિ ગોકળને જમતાં જમતાં) કેમ વારુ, હવે તમારું મન આનંદમાં રહે છે કે નહિ? પહેલાં તો તમારું મન ઉતરેલું જાણે સંતાપમાં હોય તેવું દેખાતું.

ગોકળ : હા, હવે તો મને સુખ રહે છે. પહેલાં તો તારો સ્વભાવ જોઇને રાતદહાડો મને બહુ બળાપો થતો, અને હવે તો તું આનન્દમાં રહે છે, એટલે તને ખુશી દેખીને હું પણ ખુશીમાં રહું છું. ભલું થજો એ ભટજી મહારાજનું કે આ આપણને બોધ આપીને સુધારે છે. અરેરે! આટલા દહાડા તો ફોકટ આવરદામાંથી ઓછા કર્યા. બુદ્ધિ સુધર્યા વિના સુખ થતું નથી, એ વાત સાંભળતા તે સાચી ખરી, અને સારા માણસની સોબતવગર બુદ્ધિ સુધરતી નથી, એ વાત પણ બરોબર છે.

કમળા : ખરું પૂછો તો હવે તો મને આ ઘરેણાં ને વળી સારાં સારાં લૂગડાં પહેરવાં, ને બહાર દેવદર્શન કરવાને બહાને ફરવાનું મન સુદ્દલ થતું નથી. હવે તો એવું સમજાય છે કે આ પહેરવું, ઓઢવું, ખાવું પીવું, નકામું ફરવું હરવું એમાં શું સુખ છે? કંઈ જ નહિ. સાચામાં સાચી તો એક ભગવાનની ભક્તિ છે કે જેનાથી જન્મોજન્મ આપણને સુખ મળે. હવે તો સાચું પૂછો તો મને તો આ બીજાં બૈરાંઓની પેઠે નકામું બોલબોલ કરવું પણ ગમતું નથી. કેમકે બોલવામાં અમથી લોકની નિન્દા થાય ને આપણો સવારથ બગડે. કેમ ખરું કેની?

ગોકળ : એ તો ખરું જ છે; ને જો! હવે તને સંતોષ વળ્યો ત્યારે હવે જે જોઇએ તે મળવાનું પણ ખરું. આ દસ દહાડામાં પરમેશ્વરની દયાથી સો રુપીયા ખરચ કાઢતાં કમાણી થઇ છે, તેમાંથી તારે સારુ કાંઈ કરાવીશું. તારાં કલ્લાંના રુપીયા પણ બે ચાર દહાડામાં આપી દેવાશે એવો જોગ આવ્યો છે. આ બધું સંતોષનું ફળ છે. જે ઈશ્વર આપે તેમાં સંતોષ માનીએ તો તે આપણું કંઇ અડક્યું રાખતા નથી. માટે સબુરીમાં સુખ છે, ને હવે તને સબુરી આવી છે, એટલે બધું સુખ થશે.

કમળા : મને તો હવે કંઈ મન થતું નથી. વખતે ઉલટો એવો પણ વિચાર આવે છે કે આ સંસારમાં જે જે થાય છે તે સઘળું જવાનું છે, ને ગયા પછી પણ તેમાં જો આપણી પ્રીતિ હોય તો તે દુઃખ દીધા જ કરે છે. ત્યારે એવી ચીજો હેત કરીને મેળવીને તેને સાચવીએ, અને અન્તે તે જાય

તોએ દુઃખ, અને આપણે મરીએ તોએ દુઃખ. કેમકે આપણું મન તેમાં ને તેમાં રહે. તેથી હવે તો ખપજોગી જ જંજાળ માંડવી, એમ થાય છે. પછી તો ભગવાનની મરજી.કથામાં આવ્યું'તું કેની કે આ ભટકતા મનનો કોઇએ ભરોંસો રાખવો નહિ.

ગોકળ : આજે આં તારી વાત સાંભળીને મારો આત્મા પ્રસન્ન થયો છે. હવે મને તારો ધાક મટ્યો છે,એટલે મને લાગે છે કે હવે આપણા દિવસ ફર્યા છે. [આ પ્રમાણે વાત કરતાં જમી રહે છે, ને પાન ખાઇને બહાર જાય છે.]

કમળા : (વિજળીને) અલી વિજળી ! પરવારી કે ? આજે તો વહેલા જવાનું છે.

વિજળી : એ હું તો જંમવા બેઠી છું. જમીને એઠાંઅબોટ કરીને પછી એ.જ વિચાર.

કમળા : પેલાં પ્રાણકોર પાડોસણ પરવાર્યા છે કે વાર છે? તેની પણ તપાસ લેજે.

વિજળી : (પ્રાણકોરને બૂમ પાડીને) અલી પ્રાણકોર ! જમી પરવારી કે શું ? કયારની કંઇ બોલતી સંભળાઇ નથી તે !

પ્રાણકોર : આ હમણાં જ જમી ઉઠું છું, ને પાન ખાઉં છું. એઠાં-અબોટ કરું એટલી મારે તો વાર છે.

ચંચળા : (વિજયાને ઘેર પરવારીને આવે છે અને) કેમ વિ-જયાલક્ષ્મીબહેન ! મારા સરખું કંઇ કામકાજ છે, બતાવશો ?

વિજયા : આવો ચંચળબહેન ! બેસો. કામકાજ તો હું કરી પરવારી છું. હમણાં મારા મનમાં તમે સાંભર્યા'તાં એટલામાં તો તમે આવ્યાં.

ચંચળા : બહેન ! તમે તો બહુ જ ચોખ્ખો વહેવાર રાખો છો. કોઈ દહાડો મને નથી સાંભરતું જે તમે મને કંઈ કામ સોંપ્યું હોય કે લો ને આટલું કરવા લાગો. ના ના એમાં તે શો પાડ ચઢવાનો છે જે ! જુઓ અમે તો હવે તમારાં છીએ, એમ જાણજો.

વિજયા : આવું બોલો છો બા ! હું કયારે તમને જૂદાં ગણું છું જે ? તમારી તો અમને મોટી ઓથ છે. હરી ફરીને અમે બે જણ, તેમાં તે શું એવું વધારે કામ હોય જે હું તમને સોંપું ! બાકી હોય ત્યારે તો હજાર વાર કેમ ન સોંપું ? લો ચાલો બેસીએ. હું તો પરવારી જ હતી, પણ જરા ઢાંકો-

કુમો કરી લીધો, કેમ કે આ બાજુ હવે સાંજસુધી આવવાનું નહિ, અને સરી મીઠું, મસાલા ઉઘાડા રહે ને વળી આ અથાણાનાં ને અનાજનાં વાસણું ઉઘાડાં રહે,તો નહિ કંઈ પડેઆખડે.ચાલો હવે આપણે બેસીએ.[બન્ને જણ આગલા ખંડમાં આવી બેસે છે. થોડી વાર થાય છે, એટલે વિજળી,પ્રાણકોર, કમળા, તથા ભાગીરથી, કાવેરી, પારવતી, વગેરે સઉ આવે છે. અને પરસ્પર સુખસમાચાર પૂછતાં બેસે છે.]

ચંચળા : કેમ ભાગીરથીબહેન ! આજે આપણે સઉ વહેલાં આવ્યાં છીએ ખરું; ત્યારે હવે શું કરીએ ? અત્યારથી જ વિજયાલક્ષ્મીને મહેનત આપીએ એ કંઈ ઠીક ? માટે મને લાગે છે કે તે દહાડાની પેઠે આ મારાં કાકીજીપાસે કંઇ ચુટકો કહેવડાવીએ. આ બચારાં વિજયાલક્ષ્મી પણ સાંભળે. તે દહાડે તો એ કામમાં હતાં,એટલે એમને સાંભળવા વારો આવ્યો ને'તો.

ભાગીરથી : હા, એ તો ઘણું સારું. એમની વાતમાં પણ આપણને તો ઘણું સમજવાજેવું આવે છે.

પારવતી : ના રે બાપા ! હું તે શું સમજું છું જે કહું. તમે તમારી મેળે સઉ મળીને કંઈ કહો એટલે હું સાંભળું. તમે બધાં આવાં ખબરદાર થઇને મને શું આગળ હોળીના નાળિએરની પેઠે કરો છો ?

વિજયા : ના ના એમ તો કેમ કહેવાય ! તમને આટલા વરસમાં જેટલો અનુભવ થયો હશે તેટલો કંઈ અમને છે ? અમે તો હજી ઉગતાં આવીએ છીએ. ભલા અમારે તો આડુંઅવળું તમારાં સરખાનું સાંભળેલું કહેવાનું. અને તમારે તો સઘળું અનુભવનું કહેવાનું.

ચંચળા : ના ના કાકીજી ! કંઇ નાનુંસરખું બોલો.અમને તો તમારી વાતમાંએ ઘણો રસ પડે છે. જુઓ ખરું પૂછો તો મારું નામ ચંચળ, એટલે મારો સભાવ પણ ચંચળ.મારાથી છાનુંમાનું બેસી રહેવાય જ નહિ. મારામાં વળવળાટ ઘણો છે, તેથી બહુ બોલ બોલ કરું છું.

ભાગીરથી : ના ચંચળબહેન ! તમે કંઈ એમ છેક ગેરવાજબી ગરબડ કરો એવાં તો નથી. તમારો મારી પેઠે ખરો સ્વભાવ છે, એટલે હરઘડી બોલ્યાવિના રહેવાતું નથી; બાકી તમે કંઈ મુદ્દો છોડીને કોઈ વાત કરતાં નથી.લ્યો ત્યારે હવે કંઈ ચાલતું કરાવો, એટલે તમારું ચંચળ, નામનું ને બોલ્યાનુંએ સાર્થક થાય.

પારવતી : લો બાઈ ! તમે સઉ મળીને જ્યારે એમ જ કહોછો ત્યારે મને જેવું આવડે તેવું કંઈ કહું છું.આ નામની વાત ચાલી ત્યારે એવી નામબાબતની જ એક ચાર બોલની વાત છે તે કહું છું. સાંભળો સઉ.

એક મોટું કસ્બાજેવું ગામ હતું. તેને ચાર તો દરવાજા હતા. જાતજાતના લોકો તેમાં રહેતા હતા. એ ગામમાં એક નાતરીઆ નાતની બાળ રાંડ વીસેક વરસની હતી. તેને આગળપાછળ માબાપ કે ભાઈઓ કોઈ નહોતાં; પણ તેના પાસેના સર્વ સગામાં એક માસી હતી. તેણે કહ્યું, જો બ્હેન ! આપણી નાતમાં થતું આવ્યું છે. તેની કંઈ ચિંતા નથી, માટે આ એક સારું ઠેકાણું તને ઠામ બેસાડવા શોધી કાઢ્યું છે, તે તારી મરજી હોય તો નક્કી કરીએ. પેલી રાંડેલી બાઈએ આજુબાજુનાં બૈરાંથી સાંભળ્યું કે એનું નામ તો ઠંઠણપાળ છે. બીજાં બૈરાં તેને લગાર હસવા લાગ્યાં, તેથી તેણે પોતાની માસીને કહેવડાવ્યું કે મારે તો એ જગાએ ઠામ બેસવું નથી. તેની માસીએ કહ્યું,શું છે જે ના કહે છે ? વાહવાજેવું ઘર છે, ઘરમાં પાંચ હજારનું ઘરેણું છે, પાંચ દસ હજાર વ્યાજે ફરે છે. ઉમર પણ તારાથી દસ વરસે મોટી છે. રૂપે, રંગે ને ગુણે સારો છે.પછી તે શું છે જે ના કહે છે ? પેલી ભાણેજી બોલી, બીજું તો કંઈ નહિ, પણ એનું નામ નઠારું છે. તે આ લોકો મને અત્યારથી હસે છે, ને આગળ મને હસશે, માટે મારે તો એ ઘર કામનું નથી. માસી બોલી, મેર રાંડ ગાંડી ! નામને શું રડવું છે ? નામ તો ગમે તેવું હોય. આપણે નામને શું મધ મૂકીને ચાટવું છે ? નામ તો ઘણાંએ રૂપાળાં હોય છે, ને ઘરમાં ખાધાનુંએ ઠેકાણું હોતું નથી, તે આપણે શા કામનું ? પછી બે ચાર ડાહ્યાં મોટાં બૈરાંએ મળીને તેના મનનું સમાધાન કરવાને કહ્યું કે લે મારી બાઈ ! તારા જેવી અણસમજણી તો અમે કોઈ દીઠી નહિ. આવડી મોટી થઈ પણ હજી તને દુનિયાનું કંઈ ભાન નથી.તારે નામસાથે તે શી મતલબ છે ? ઘણું કહ્યું પણ પેલી તો કંઈ માને નહિ.પછી એક શાણી બાઇએ કહ્યું કે તને ગમે તેવું નામ એનું પાડીએ,બોલ,પછી કંઈ હરકત છે ? માટે ચાલ, મારી સાથે, ને ગામમાં હું તને જૂદાં જૂદાં નામ સંભળાવું. પછી તું કહીશ તેવું નામ એનું પાડીશું. પછી તે બંને જણીઓ દહાડો ઉગતાં ગામબહાર દરવાજાઆગળ ઉભાં રહ્યાં. એટલામાં એક માણસને લાકડાનો ભારો માથે લઇને દોડતો આવતો દીઠો. પાસે આવ્યો તો કાળો અને કદરૂપો, તનઉપર સાબિત લૂગડું પણ નહોતું. તેને ઉભો રાખીને પૂછ્યું, અલ્યા ભાઈ! તારું નામ શું ? તેણે કહ્યું, મારું નામ તો લાખો. પેલી બાઈએ કહ્યું, અરે ! આનું નામ લાખો, ને આ તો લાકડાં વેચીને દુઃખે પેટ ભરે છે. હશે, પાછાં ચાલો. તે પાછાં વળીને ઘરતરફ જાય છે એટલામાં એક માણસ ખાંધે ઝોળી ને હાથમાં માટીનું ઠીબકું લઈને ભીખ માગતો હતો. તેને પૂછ્યું, અલ્યા ભાઈ ! તારું નામ શું ? તેણે કહ્યું,

મારું નામ તો ધનપાળ છે. પેલી બાઈ બોલી, અરેરે! નામ ધનપાળ, ને ભીખ માગતો ફરે છે! ત્યાંથી આગળ આવ્યાં તો કોઈ માણસ મરી ગયેલું, તેને રામ બોલતા લેઈ જતા હતા. તેમાંથી એકને પૂછ્યું, ભાઈ! આ કોણ મરી ગયું? તે બોલ્યો, એ તો પેલો અમરચંદ. આ સાંભળીને પેલી બાઈએ મનમાં વિચાર કરીને કહ્યું કે ચાલો હવે ઘેર આપણે. મારા મનનું સમાધાન થયું છે. પછી ઘેર આવીને તેણે સઉના દેખતાં એવું જોડીને કહ્યું કે 'લાખો વેચંતો લાકડાં, માગંતો ધનપાળ; આ અમર મરતો મેં સુણ્યો, તો ભલો એ ઠંઠણપાળ,' એમ કહીને પોતાની માસીને કહ્યું, સુખેથી નક્કી કરો. હવે મારા મનનો મેલ મટ્યો છે. મેં નક્કી કરીને જાણ્યું છે કે આ સંસારમાં નામનો કંઈ મેળ નથી.આ પછી સઉએ મળીને તે બાઇને પેલા ઠંઠણપાળજોડે નાતરું કરાવ્યું. આમ છે, સાંભળ્યું ચંચળવહુ! માટે તમારું નામ ગમે એવું છે, પણ બાઈ! તમારું નશીબ કંઈ નબળું છે? લો હવે તમારું ચાલવા દો. વિજયાલક્ષ્મીબહેન! આ મારા અક્કલવગરના લખારા સાંભળવામાં તમને શો સાર? તમારી વાતમાં તો શિખામણ આવે છે, ને વળી ઘડી ઘડી ભગવાન્‌નું નામ આવે છે. તેથી કહેનારનું ને સાંભળનારનું બંનેનું કલ્યાણ થાય, ને આ તે ધૂળ!

ચંચળા : વાહ કાકીજી! એવું બોલો છો? આમાંએ મને તો મઝા પડે છે.

વિજયા : મઝા પડે. ને વળી શિખામણ પણ લઇએ તો ઘણી છે. આપણા લોકમાં જેને છોકરાં નથી જીવતાં તે નાથીયો, કચરો, પુંજો, અમથો, મફતીયો, જૂઠો એવાં નામ પાડે છે, તેને ઘણા લોકો મોટપણે હસે છે, ને તેમના મનથી પણ ખોટું લાગે છે. એવાને આવી વાતથી મનનું સમાધાન રહે. અને વળી ગમે એવાં સારાં નામ પાડો, તોપણ સુખ તો નશીબપ્રમાણે જ મળે છે. માટે સારા નઠારા નામનો વહેમ છૂટવામાં પણ આવા દાખલા ઠીક છે.

ભાગીરથી : લો બોલો હવે સઉ 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.'(સઉ બોલે છે.)

વિજયા : કહો બહેન! કાલે આપણે ક્યાંથી રહ્યું છે? જેને યાદ હોય તે બોલો.

વિજળી : પેલો બચારો થાળીના કાનનો કટકો લેઇને ધનના ભોંયરામાંથી બહાર નીકળ્યો, ને તેનું સઘળું ધન જતું રહ્યું તેથી તે જે વિચાર

કરીને ઘર છોડીને નીકળ્યો, તે વિચારની વાતથી બાકી રહ્યું હતું. કેમ ભાગીરથીબ્હેન ! એમ જ કેની ?

ભાગીરથી : તમારી સરત કંઈ મારા કરતાં ઓછી નથી. મારા કરતાં પણ સારી રીતે સાર કાઢીને તમે કહ્યું છે. કેમ વિજયાલક્ષ્મિ ! ખરું કે ખોટું ?

વિજયા : ના બરાબર. છેવટની મતલબ એમણે સારી યાદ રાખી છે. હવે સાંભળો. પ્રથમ તો ચંચળબ્હેનની ઉઘરાણી મટાડીએ, ને પછી વાર્તાનો આરંભ કરીએ.

ગરબી.

પ્રથમ પ્રણામ કરી પ્રભુ પ્રીતે, આપતણા ગુણ ગાઉં જી,
વિઘ્ન શમે વળી સુખ બહુ ઉપજે, મનથી નિર્મળ થાઉં; સુમતિ દેજો જી.
આ ખોટા સંસારતણી જે, ઇચ્છા મનમાં આવે જી,
તે ટાળી સઉ વાસના બાળી, સુખ દો જે મન ભાવે ; હૃદયે રહેજો જી.
જ્યાં જ્યાં મન જાતું દેખું ત્યાં, દુઃખતણો નહિ પાર જી,
એ મનને સ્થિર કરી સ્થાપો પ્રભુ, જેથી ઉતરે ભાર; સુમતિ દેજો જી.
સર્વેશ્વર સઉ સત્તાપતિ છો, પાલક સઉના તાત જી,
નવ સંભાળ લીયો બાળકની, ક્યાં જઈ કહીએ વાત; હૃદયે રહેજો જી.
આપની ભક્તિ ભાવે મનમાં, સત્સંગત નિત્ય સેવું જી,
કર્મ કરું શુભ પ્રતિદિન જેથી, નવ રહે કોનું દેવું; સુમતિ દેજો જી.
પાપ પ્રજાળી પ્રેમે પાળો, ટાળો આંતર તાપ જી,
મનહર હરિ હરઘડી કરી રહું છું, આપતણો શુભ જાપ; હૃદયે રહેજો જી.

ચંચળા : 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.' (સર્વ બોલે છે.)

વિજયા : પછી તે ધન જતું રહેવાથી ઉદાસ થઈ ગયેલો તે શેઠનો પુત્ર એકાંતમાં બેશીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે ' અરેરે ! હવે આ શહેરમાં રહેવાથી મારો આબરુસર નિર્વાહ શી રીતે થશે ? કાલ સવારથી લોકોની સખ્ત ઉઘરાણી ચાલશે, અને હવે જ્યારે વાયદો કરીશ, ત્યારે કોઈ સાંભળવાનું નથી. સામે મોંઢે જે લોકો આટલા દિવસ ઉંચે શબ્દે એક પણ અક્ષર બોલતા ન હતા, તે લોકો હવે મને તિરસ્કારભરેલાં કઠોર વચનો બોલશે. આખા નગરમાં મને દેવાળીયો છે એમ કહેશે. લોકોના ઉપર આગળ કરેલા અસંખ્ય ઉપકારોનો ગુણ માનવાને બદલે તેઓ મારી નિન્દા કરશે,પણ કોઈ મને સાહાય્ય કરવાના નથી. આ સંસાર કેવળ સ્વાર્થી છે, તેથી પૈસો અથવા પદાર્થ મેળવવાની આશાએ જ માણસો એકબીજાથી સંબંધ રાખે છે.

કોઈ કોઈ સજ્જન પુરુષ જ સ્વાર્થવિના દયાથી દુઃખીના સંગી થતા હશે. આ પ્રમાણે હોવાથી નિર્ધન થઈ ગયેલો હું કોઇને વિનયવડે મારાં કરી લેવાને ચાહીશ તોપણ કોઈ મારાં થનાર નથી, માટે હવે પ્રતિષ્ઠા ખોઇને આંગળીદેખડામણી અવસ્થામાં મારે આ નગરમાં તો ન જ રહેવું જોઇએ. જે સ્થળે આગળ પાછળ પચીસ માણસોસહિત મોટા વૈભવથી હું ફરેલો, તે જ સ્થળે હું એકલો વાહનવસ્ત્રઅલંકારવગેરે વૈભવથી રહિત દુર્બળસરખો થઈને કેમ ફરી શકીશ? વળી મારા સંબંધમાં રહેનાર અનેક સારા નઠારા માણસોને મારે હા ના કહેવી, અથવા દીન મુખથી તેમને મારે જોવા તથા મારું દીન મુખ તેમને દેખાડવું, તે કરતાં તે સર્વથી મારે આ સમયે દૂર થઈ જવું સારું છે.

અહોહો! ઇશ્વરની કળા કેવી ન્યારી છે! રાજાને રંક અને રંકને રાજા ક્ષણમાં કરી નાંખે છે! આ કાળની પણ કેવી અકળ કળા છે કે આ મારા જોતા જોતામાં હતું તે ન હતું થઈ ગયું છે! આ મારાં ગગનમાં ગાજી રહેલાં દિવ્ય ભુવનો, તે આજે મને ખંડેરસરખાં અને કેવળ નિસ્તેજ દેખાય છે! આ પ્રથમના જેટલા જ આકારના દીવા છતાં પણ આજે મને હીનપ્રકાશવાળા જણાય છે! આખું નગર વસતિવાળું છતાં જાણે ઉજડ જંગલજેવું આજે મને ભાન કરાવે છે! આથી એમ જ જણાય છે કે આ મન તથા ઇન્દ્રિયો એક સરખી વસ્તુને પણ સુખમાં અને દુઃખમાં જૂદા જૂદા રૂપ તથા આકારમાં જાણે છે તથા જુએ છે. અરે! સમજી શકું છું કે ખરું જોતાં આ મારા શરીરમાંથી કંઈ ગયું નથી, તેમ કંઈ આવ્યું નથી, તેમ છતાં પણ આ એક પ્રહરમાં જાણે દશ વર્ષના મંદવાડથી થયેલી અશક્તિકરતાં પણ વધારે અશક્તિ જણાય છે, માટે આ ધનાદિ ઇષ્ટપદાર્થો એ જ જગતમાં પુરુષાદિનું બળ છે, એમ કહીએ તો ચાલે. ખરે! આ ધન ગયું તે જાણે મારી યુવાવસ્થાને પણ સાથે લેતું ગયું હોય, અને મને સઘળા પ્રકારના બળવિનાની વૃદ્ધાવસ્થા આપતું ગયું હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. હવે મારાં આ અંગોમાં પણ જાણે ઘણા જ થોડા વખતમાં જીર્ણતા આવી હોય એમ જણાય છે, એટલું જ નહિ, પણ મારા આ અંતઃકરણને પણ બળવિનાનું કર્યું હોય એમ જણાય છે. કોઈ પણ ઉત્તમ વિચાર વેગથી પ્રક[illegible]ા જણાતા નથી. બુદ્ધિ શૂન્ય થઈ ગઈ હોય એમ ભાસે છે. અરેરે! સર્વ[illegible]:થી રહિત છતાં પણ જાણે હું મોટા રોગનો ભોગ થઈ પડ્યો હોઉં એમ [illegible]ય છે. રે દૈવ! તારી ગતિ ન જાણી શકાય એવી હું આજસુધી સાંભળતો તે હવે મને સાક્ષાત્ અનુભવસિદ્ધ થઈ છે.

મોટું આશ્ચર્ય છે કે જેમને હું મારા પ્રાણકરતાં પણ વધારે પ્રિય માનતો હતો, એવાં આ સ્ત્રી તથા પુત્રને હવે હું પ્રીતિનાં પાત્રરૂપે કેમ દેખતો નથી ? એમનાથી હું અનુપમ સુખને અનુભવતો, તે આજે કિંચિત્ પણ સુખનાં જનક એમને હું અનુભવતો નથી. આ મોટું માહાત્મ્ય પણ એ ધનના વિનાશનું છે; એમાં કોઈ શંકા નથી.

અહો ભાગ્ય ! હું તને શું ઠપકો આપું ? હું મોટા ભાગ્યવાનને પણ આ ક્ષણે તું કેવળ ભાગ્યહીન કરી રહ્યું છે. પ્રારબ્ધ ફળ આપે છે, તે ભોગવ્યાવિના છૂટકો થતો જ નથી એવું સાંભળ્યું છે, તે જો સાચું હશે તો હવે મારે આ દુઃખને ભોગવવાના સમયમાં શું કરવું યોગ્ય છે, તેનો ખરેખરો વિચાર પણ મને સૂઝતો નથી. હવે તો ' પરમેશ્વરવિના કોઈ પણ દુઃખનો બેલી નથી ' એ જનમાત્રમાં ચાલતા નિશ્ચયને મારે પદરે બાંધ્યાવિના, બીજો કોઈ સાચો ઉપાય જણાતો નથી માટે છૂટકો નથી.

હે પરમેશ્વર ! હું પ્રારબ્ધને કે કોઈ અદૃષ્ટને ખરે રૂપે જાણી શકતો નથી, તેમ જ તમને પણ હું દેખી શકતો નથી, તોપણ આ મોટો સંસાર જે નિસસરખો અયથાર્થ મતિથી ભાસે છે તે કોઈ પણ ધણીવિનાનો છે એમ ધારી શકાતું નથી. તેમ જ એ સંસારને હું ચલાવનાર ધણી છું; એમ મારી ખાતરી થતી નથી. તે જ પ્રમાણે મારા સરખા આ અસંખ્ય જીવ જે કાળના કોળીયા ગણાય છે, અને કોઈની સત્તાવડે બંધાએલા બિચારા કીટાદિકની પેઠે જન્મ તથા મરણરૂપ પ્રવાહમાં નિરુપાયસરખા થઇને વીલે મુખે ધસડાયા જાય છે, એવા સર્વને અથવા તે સર્વમાંના એકને આ જગતના ચલાવનારરૂપે માનું તો મારા સરખો કોઈ મૂર્ખ નથી; અર્થાત્ આ જગત્માંના અસંખ્ય પ્રાણીમાંનું કોઈ પણ આ જગતના ધણીપણાવાળું હોય એમ તો અવશ્ય નથી જ; અને એમ છે ત્યારે આ પરતંત્ર જીવમાત્ર જે અલ્પજ્ઞ તથા અલ્પશક્તિવાળા છે, તે પ્રત્યેક પોતપોતાની સ્વતંત્ર સત્તાથી રહ્યા હોય એમ પણ તેમની વિકારી દુઃખરૂપ સ્થિતિથી અનુમાન કરી શકાતું નથી.

આ વગેરે અનેક કારણોનો વિચાર કરતાં આ વિશ્વપ્રપંચના ધણી તમે સર્વના જાણનારા, સર્વશક્તિવાળા, તથા સુખસ્વરૂપ છો, એમ માનવામાં લગાર પણ સંશય રહેતો નથી. હે સર્વના સ્વામિન્ ! આ તમારી જ સત્તા મારા સરખા અભિમાનવાળાને મદરહિત દીન મુખવાળો કરી મૂકનાર છે. તમારી જ સત્તા આ સંપૂર્ણ પ્રાણીને ઇચ્છેલું શુભ ન આપીને, તથા ન ઇચ્છેલું અશુભ આપીને વિનાઅગ્નિએ અગ્નિકરતાં પણ અધિક સામર્થ્યથી તપાવી તાવે છે. એ જ તમારી સત્તા ક્ષણમાં માણસને ઉચ્ચમાં

ઉચ્ચ સ્થાને ચઢાવી પ્રસન્નતા દેખાડે છે, અને તેને અયોગ્ય ગણે છે ત્યારે અત્યંત નીચામાં નીચા સ્થાનમાં વેગથી ફેંકી દે છે, અને દુસ્તર શોકમાં ડુબકાં ખવડાવે છે. હે વિશ્વના પાલક ! આ પ્રાણીમાત્રને ક્ષણે ક્ષણે તમારી જ શક્તિ સુખનું ભાન કરાવી ક્રિયામાં જોડે છે, અને અન્ય ક્ષણે તેમાં જ પુનઃ દુઃખનું ભાન કરાવીને તેને ક્રિયારહિતસરખું કરી મૂકે છે. હે ન્યાયી ઈશ ! આ જગત્‌માં અન્યાયરૂપ જણાતી સંપૂર્ણ વ્યવસ્થાને આ તમારી નથી જાણી જતી એવી સત્તા કયા યોગ્ય કારણોને વશ વર્તીને કરે છે એ મારાથી અનુમાન કરી શકાતું નથી. તોપણ તમને ન્યાયસ્વરૂપને અધીન વર્તનાર એ સત્તા કોઈ કાળે કિંચિત્ પણ અન્યાયને કરે એમ હું કહી શકતો નથી. હે વિશ્વેશ્વર ! આ ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા અધમ સ્થિતિમાં નિરંતર અસંતોષને પામતાં તરફડતાં પ્રાણિઓને જોઈને મને એમ તો જણાય છે કે સર્વનું કોઈ અદૃષ્ટ અનિષ્ટનું આપનાર છે, અને તેને તમારી સત્તા વેગ આપનાર છે. તે વેગને તે ન આપે એવી અયોગ્ય માગણીને માગવા આ ક્ષણે હું ઇચ્છતો નથી, તોપણ હે દયાળુ દાતા ! આ મારા અનિષ્ટને ઉતાવળે એ સત્તા શમાવે એવી ઇચ્છા તો મારા મનમાં સ્ફુરે છે. જેથી તે ઇચ્છાને વશ થયેલો હું બે હાથ જોડી વિનયસહિત વારંવાર નમસ્કાર કરીને કહું છું કે હવે મને દુઃખથી સત્વર છોડાવજો.તમારી સત્તા સદા સમર્થ છે;તથાપિ મને આ ક્ષણે દુઃખમાંથી કોઈ વિલક્ષણ કારણના બળે કેવળ મુક્ત ન જ કરી શકે એમ હોય તો હે સઘળે વ્યાપી રહેલા ! તે સત્તા મને અનુકૂળ વિચાર તથા બળ આપે એવી કૃપા કરો. નિરાધારના આધાર તમે જ છો એવું સર્વનું નિશ્ચયપૂર્વક માનવું આ જીવોના હિતઅર્થે વ્યર્થસરખું કરાવશો નહિ. હે શાંતિના આપનાર ! આવા સમયમાં આપ મને શાંતિ નહિ આપો તો વળતાં ક્યારે આપશો ?

આ વગેરે અનેક પ્રકારનાં વચનો દીનપણે બોલતો તે થોડી વાર સ્તબ્ધસરખો થઈ રહીને પાછો વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે ! સવાર થવામાં કાંઈ રોકાણ થવાનું નથી. માટે મારે જે કરવું ઘટે છે તેનો લાવ હવે નક્કી વિચાર કરું. એમ કહીને પ્રથમ તો પોતાની સ્ત્રીને એકાંતમાં બોલાવીને આ પ્રકારનાં વિવેકવચનો કહેવા લાગ્યો:

હે કુલવતિ ! આ સમયમાં આપણે જે કરવું યોગ્ય છે તે વિચાર કરવા તને બોલાવી છે, માટે તું પણ તારા ધર્મને જાણનારી છે તેથી મને મદદ આપ. એ તો તું જાણે જ છે કે આ જગત્‌માં જેમ સૂર્ય ઉગે છે, તથા આથમે છે, તથા જેમ એ સૂર્યચંદ્ર તથા અન્ય ગ્રહો મહાન્ છતાં પણ પ્રસંગે

કોઈવડે ગ્રસ્ત[1] થયેલા આપણને દેખાય છે; એ જ પ્રમાણે પ્રાણીપદાર્થમાત્રને ઉદય તથા અસ્તની અથવા તો અન્યવડે ગ્રસ્ત થવાની વેળા આવે છે. આટલો કાળ આપણે ઘણું સુખ ભોગવ્યું છે, તોપણ તે સુખની તૃપ્તિ આજે આપણને લગાર પણ જણાતી નથી. એ સુખ આ આખો સંસાર ચલ હોવાથી કદાચિત્ પણ નિર્વિકારપણે સ્થિર રહેતું નથી. કારણ તે સંપૂર્ણ નાશવાન્ વિકારી પદાર્થોવડે પ્રકટ થઈ ભાસતું હતું. એ સુખ ગયું, અને આ દુઃખ આવ્યું છે, એ બંનેને આપણે દેખતાં નથી, તોપણ અનુભવથી જાણીએ છીએ. આપણે જેના વડે પ્રસન્ન થઇએ છીએ, અને જેની આપણે વારંવાર ઇચ્છા કરીએ છીએ તે સુખ છે; અને આપણે જેના દર્શનથી અથવા જેની પ્રાપ્તિથી અપ્રસન્ન થઇએ છીએ, અને જેની આપણે કદાચિત્ પણ ઇચ્છા કરતાં નથી પણ જેના મળવાથી આ આપણને ન જ મળે તો સારું એવી ઇચ્છા કરીએ છીએ તે દુઃખ છે. તો આવા લક્ષણવાળા સુખને આપણે ભોગવી રહ્યાં છીએ, અને આ બીજા લક્ષણવાળા દુઃખનું હવે ભાન થવા માંડ્યું છે, માટે હે સદ્વિચારવાળી ! આ સમયે આપણે ઘટે તેમ કર્યાવિના છૂટકો નથી એમ જાણ. આપત્તિ કોઈને પ્રિય નથી, પણ જેને જઈ મળે છે, તેને ભોગવ્યાવિના છોડતી નથી. માટે હાલ તરત આ મટે તો સારું એવી આપણી ઇચ્છા ઘણી યોગ્ય નથી, કેમકે એનું ટળવું ન ટળવું ઈશ્વરસત્તામાં છે. હે સ્ત્રિ ! ખરી રીતે જોતાં તો જેમ સૂર્યાદિને ઉદય, અસ્ત, અથવા ગ્રસ્ત થવું દેખવામાત્ર છે, તેમ આપણને પણ સુખદુઃખ દેખવામાત્ર છે. કારણ કે આપણે ખરે સ્વરૂપે સુખી તથા દુઃખી થતાં નથી, પણ માત્ર ઉપાધિસંયોગથી સુખીદુઃખીસરખાં થઈ રહીએ છીએ. ક્ષણે ક્ષણે જેમની સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે, એવા પદાર્થવડે આપણે અચલ સુખની આશા બાંધવી એ જ મોટો દોષ છે, અને તે દોષથી જ આશાના ભંગવડે આપણે આપણને દુઃખી લેખીએ છીએ. જો ! આપણે જન્મ્યાં હોઈશું તે વખતે એક સૂત્રનો તાંતણો પણ સાથે લાવ્યાં નથી, અને ત્યારપછી આજે આપણે જોઇએ છીએ તો આ વસ્ત્રસહિત છીએ; તો એટલા પણ લાભમાં છીએ. છતાં આપણે અજ્ઞાનથી મધ્યે આવી ગયેલા પદાર્થમાં બાંધેલી પ્રીતિના ભાનવડે કહીએ છીએ કે 'અરેરે ! આપણું સર્વ જતું રહ્યું ' એ કેટલી મૂર્ખતા છે ! હશે, એ સર્વ વાર્તાનો વિચાર કરવાનો આ સમય નથી, તેથી માત્ર એટલું જ કહું છું કે જેમ આવેલા સુખને આપણે અનુકૂલ ગણી પ્રીતિથી ભોગવી લીધું છે, તેમ સદાકાળ નહિ રહેનાર આ દુઃખને પણ આપણે પ્રસન્નતાપૂર્વક ભોગવી લેવું. આપણે વૈશ્યજાતિ છીએ, તેથી દેશવિદેશ વિચરવાનો તથા જૂદા

---

૧ ઘેરાયલા.

પરોણાને સોનાના થાળ મૂકયા, ત્યારે શેઠની પાસે બેઠેલા પેલા નવા ગુમાસ્તાને શું મૂકવું એ વિચારમાં પેલો કારભારી પડયો.એટલામાં તો શેઠે કહ્યું કે અરે ! આ ભાઇને સારુ એક સોનાનો થાળ લાવો. પેલા કારભારીએ પાસે જઇને કહ્યું કે પેલો ભાગેલો થાળ હવે બાકી રહ્યો છે.જો આજ્ઞા હોય તો લાવું. શેઠ કારભારીની વાત સાંભળીને પેલો શેઠ બોલ્યો, મને ભાગેલો મૂકશો તો ચિંતા નથી. હું તો તમારા ઘરનો માણસ છું. પછી તે મોટો શેઠ બોલ્યો,હશે આણ, એની કંઇ ચિંતા નથી.પછી પેલા કારભારીએ તે ભાંગેલો થાળ, આ શેઠ જે ગુમાસ્તો થઈ રહ્યો છે તેને મૂક્યો તે થાળતરફ દૃષ્ટિ જતાં જ તે આશ્ચર્ય પામી વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે ! આ ઘેર જ મારું સઘળું ધન આવ્યું છે કે શું ? આ સઘળા સોનાના થાળ મારા ઘરના જ હોય એમ મને જણાય છે. આ મારે નસીબે આવેલી ભાગલી થાળી છે. મારા હાથમાં ભાગી રહેલો તે એનો જ કાનો હશે. આહા ! શી ઇશ્વરની લીલા છે ! પણ અરે ! એ કટકો મારી પોટલીમાં જ છે.લાવને સરખાવી જોઉં તો આ મનમાં આવેલો સંશય મટે અને ખાતરી થાય. પછી લગાર મિષ કરીને તે આસનઉપરથી ઉઠીને પોતાની પોટલીમાંથી કોઈ ન જાણે એમ બોટીમાં દાબીને પેલો કટકો લાવી બેઠો. પછી સઘળું પીરસાઈ રહ્યું, એટલે સર્વ જમવા લાગ્યા. તે સર્વને જમવામાં લક્ષવાળા જોઇને, પોતાતરફ કોઇનો લક્ષ ન હોય એવી તક સાધીને પોતાના પગઆગળ તે ભાગેલી બાજુ આણીને ધીરેથી જ પેલો કટકો તેની સાથે સરખાવી જોવા લાગ્યો. જેવો તે કટકો થાળીના કાનાસાથે ધરે છે તેવો જ તે લોહચુંબકપ્રતિ લોહની પેઠે વેગ કરીને તે થાળીસાથે તત્કાળ ચોંટી ગયો, અને તેવીજ એ સોનાની થાળી આખી થઈ ગઈ. આ જોઇને પેલો બિચારો તો પરમ આશ્ચર્યને પામીને તત્કાળ તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો, પણ પાછો વિચાર કરીને મનમાં હસ્યો, અને વિચારવા લાગ્યો કે અરે ! આ કટકો મેં બળાત્કારે રાખ્યો, તે મને અહિંસુધી ખેંચી લાવ્યો, અને એના પ્રારબ્ધનો હશે એટલે મને આ બુદ્ધિ ઉપજાવીને પોતે સુખપૂર્વક પોતાને સ્થળે બેઠો. ખરે, જડને પણ પ્રારબ્ધાનુસાર વેગ આવે છે, એમાં કાંઈ શંકા નથી. હશે, હવે એનાથી હું છૂટ્યો, એમ વિચારી સર્વ સાથે એ પણ જમી રહેવા આવ્યો. પેલા મોટા શેઠે આની વાર આવેલા પરોણાને આગ્રહથી જમાડવામાં લક્ષ આપ્યો હતો, તેથી ભાઈતરફ લક્ષ આપ્યો નહતો, પણ હવે એના તરફ લક્ષ કરતાં જ થાપૂર્વે ભાગેલી જોયેલી અને હવે આખી થયેલી જોઇને આશ્ચર્ય પામતો મનમાં સમજી રહ્યો, પણ તરત કંઇ જ બોલ્યો નહિ, અને તેને જમવાના પદાર્થો આગ્રહવડે મૂકાવવા લાગ્યો. પછી સર્વ રુચિપ્રમાણે જમી રહ્યા, એ-

ટલે ઉઠીને સર્વ પોતપોતાને સ્થળે ગયા. પાનસોપારી વગેરે મુખશુદ્ધિના પ-દાર્થો ખાતા હાસ્યવિનોદ કરતા બેઠા. પેલો મોટો શેઠ તો અનેક વાર્તામાં લક્ષ આપતો જણાતો, પણ મનમાં એ જ વિચાર કરતો કે અરે! એ તે શું થયું હશે? એને એકાંતમાં આ વાર્તા મારે પૂછવાની છે. પછી થોડી વારે સર્વ થાળીઓને સાફ કરાવી ગણી લેવા કારભારી બેઠો, ત્યારે પેલી ભાગેલી થાળી ક્યાં ગઈ એમ એકદમ બોલી ઉઠ્યો. માણસોને ફાળ પડી. ઘણી ચો-કસીથી આ વાસણો સાફ કરી આણ્યાં છે, છતાં થાળીની ભૂલ પડે છે, તો હવે ક્યાંથી લાવીશું? અરે ભગવાન્! તમે સાચાની લાજ રાખનારા છો. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે માણસો બોલ્યા, અમે ઘણી સંભાળથી સાફ કરી આણી છે. તેમાં તો આટલી જ હતી. માટે બીજે જ્યાં ઘટે ત્યાં તમે તપાસ કરો. પછી પેલો કારભારી શેઠપાસે આવીને કાનમાં કહેવા લાગ્યો કે પેલા નવા ગુમાસ્તાને મૂકેલી ભાગલી થાળી જડતી નથી તેનું કેમ કરવું? શેઠે ઉ-ત્તર આપ્યું કે જાઓ, તમે તમારાં નંગ મેળવો. આખી-ભાગીની વાત જવા દો. પછી નંગ ઘટે તો મને ખબર આપો. પેલાએ જઈને કાઢેલાં નંગના આંકડાપ્રમાણે નંગ મેળવી જોયાં તો બરાબર થયાં. આશ્ચર્ય પામીને પાછો આવી બોલ્યો, નંગ ગણતાં તો બરાબર થાય છે. પણ ભાગેલી થાળી આખી થાય કેમ? માટે કદાચ ભૂલ તો નહિ થઈ હોય? શેઠ બોલ્યા, ભૂલ થઇ નથી માટે હવે એ વિષેની ચર્ચા ન કરતાં તમે તમારું કામ કરો.પછી બીજા સ-ઘળા કામથી પરવારીને પેલા શેઠ એ નવા ગુમાસ્તાનો હાથ ઝાલીને તેને પોતાના ખાનગી એકાંતસ્થાનમાં તેડી ગયા, અને વિવેકથી બેસાડી બોલ્યા, કહો ભાઇ! તમને જમવા આપેલી ભાગલી થાળીનું શું થયું? પેલો બો-લ્યો, જે થવાનું હતું તે થયું. તમને નુકસાન થયું હોય તો મારા પાસેથી લેજો. શેઠ બોલ્યો, ભાગલી થાળી તો જડતી જ નથી. પેલે ઉત્તર આપ્યું, નંગ મેળવતાં ખુટે છે કે મળી રહે છે? શેઠ બોલ્યા, એટલે શું? તેને તમે આખી કરી છે? પેલે કહ્યું, એની મેળે આખી થઈ છે. શેઠે કહ્યું, હવે ખરે-ખરું કહો કે એ શું થયું? તમે કોઈ દેવ છો કે મનુષ્ય છો? સોનાની થાળી સંધાઇને પોતાની મેળે આખી થાય એ સંભવસરખી વાર્તા જણાતી નથી. માટે પ્રથમ તો તમે કોણ છો તે ખરેખરું મને કહો, અને આ થાળીનું શી રીતે થયું તે મને જેમ હોય તેમ જણાવો. આ વચન સાંભળીને લગાર હ-સીને પેલો બોલ્યો, સાંભળજો, સત્ય વાર્તા કહું છું. હું વૈશ્ય છું. મારા પિતા નગરશેઠ ગણાતા. અપારસરખું ધન મારા ઘરમાં હતું. તેમાં મારા હાથે બ-હારનું ધન પાર મૂકાયું, ત્યારે પૃથ્વીમાંનું ધન હું કાઢવા ગયો, કારણ કે યા-

પણ મૂકનારની ઉઘરાણી ચાલતી થયેલી હતી. ધન લેવા જતાં તો તે ધન પોતાની મેળે પૃથ્વીમાં ચાલતું થયું. વેગવડે જતા ધનને જોઇને હું વિકળ તો થયો તોપણ છેવટ એક સોનાના થાળનો મોટો ચોડો ઘસડાતો જોઇને મેં દોડીને તેને કાનાઆગળથી દાબ્યો.તે કાનાનો દાબેલો ચાર આંગળનો કટકો માત્ર મારા હાથમાં રહ્યો, અને બાકીનું સઘળું તણાઈ ગયું. આમ થવાથી મારી ધારેલી કોઈ વ્યવસ્થા ઘટતી રીતે થઈ શકવાનો સંભવ ન જણાયાથી એ કટકો મારી પાસે રાખીને માત્ર વાટખરચી તથા પહેરેલાં વસ્ત્રથી જ ઘર છોડી બહાર નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં અત્ર આવી ચઢ્યો. જમવાની થાળી જોઇ મને આશ્ચર્ય થયું કે આ થાળી મારા હાથથી ભાગીને આવેલી તો નથી? એ વાતની ખાતરી કરવા માટે હું તરત ઉઠીને મારી પોટલીમાંથી એ કટકો લઈ આવ્યો અને સર્વેનો મારા તરફ અલક્ષ જોઈને મેં ગુપચુપ એ કટકો ભાગલા કાનાને સરખાવી જોયો, તો તરત જ વેગવડે થાળીસાથે જેમનો તેમ જોડાઈ ગયો. સાંધોસરખો પણ દેખાયો નહિ; ત્યારે મેં મારા ભાગ્યની સ્તુતિ કરી વિચાર્યું કે આ કટકો ગયો તો ગયો,પણ ચોરમાં ખપવાસરખું થયું છે. હશે, પરમેશ્વરની મરજી. અતિ દુઃખીયાને દુઃખ શું અને અતિ ઋણીયાને ઋણ શું? એ કહેવતને સંભારી સંતોષથી બેઠો. આ મારી હકીકત કહી, હવે આપ જે જાણતા હો તે ખરું.આ સાંભળી પેલા શેઠના નેત્રમાં જળ ભરાઈ આવ્યાં. હૃદય ધડકી ઉઠ્યું, અને રુવાડાં ઉભાં થઈ ગયાં. ગદ્‌ગદ્ કંઠથી બોલી શક્યો નહિ, પણ એકદમ ઉઠીને તે ગુમાસ્તાને પોતાની છાતીસાથે દાબી ભેટ્યો અને ગળગળો થઈ બોલ્યો, અરેરે! મેં તમને મારે ત્યાં આવેલા ધનના ધણી જાણ્યા નહિ. મેં મૂર્ખે તમને ગુમાસ્તાની પેઠે આટલા દિવસ કેળવ્યા. ધિક્કાર છે મને કે મેં તમારી પ્રથમથી યોગ્ય તપાસ ન કરી. હું યોગ્યની અયોગ્ય રીતે સેવા ઉઠાવનાર હોવાથી મોટો પાતકી થયો છું. તમે મને ક્ષમા આપી ઈશ્વરને ત્યાંની શિક્ષાથી મુક્ત કરજો. હે ભાઈ! આ નગરમાં સર્વેથી મોટો લક્ષ્મીવાન્ હું તમારા ધનવડે જ ગણાયો છું. મારા ભોંયરામાં અચાનક મોટો ખણખણાટ સંભળાવાથી તેના ઉપર સૂતેલો હું એકદમ ઉઠીને તપાસ કરવા ગયો તો પૃથ્વીની બાજુમાંથી આ સર્વ ધનને મેં આવતું જોયું.પરમેશ્વરની તથા શ્રીલક્ષ્મીની મારા ઉપર કૃપા થઈ છે, એમ સમજીને હું ભોંયરૂં બંધ કરીને બેઠો. મારા વડિલોનું કરાવેલું એ ભોંયરૂં ખાલી થયાસરખું-થયું હતું, તે આ તમારા ધનથી હાલ ભરાયું છે. આ જગત્‌ના ધણીની અકળ કળાને આ મારા સરખો મૂઢ શું જાણી શકે? હશે, જે થનાર હશે તે થયું. પણ મેં તમારી અયોગ્ય રીતે સંભાળ લીધી છે, તેની ક્ષમા આપો.

આ વચન તથા પ્રેમથી ભીંજેલું તેનું હૃદય જોઈ પેલો બોલ્યો, અરે! તમે તો મારી અયોગ્યની ઘણી રુડી રીતે સંભાળ લીધી છે. તેનો બદલો ઈશ્વર જ વાળી વળાવી શકે એમ છે; હું તો કેવળ અસમર્થ છું. આ ધન મારું છે એમ હું ઘણા દિવસથી માનતો હતો, તથા એ ધનની હિમ્મતથી હું મને પોતાને શ્રેષ્ઠ માનતો, તથા આ દૈવની પ્રબળ સત્તા જેણે આ ક્ષણે મને ધનહીન દીન કરી મૂક્યો છે, તેને જાણતો ન હતો, તથા આ પ્રકારની આગળ મારી સ્થિતિ થશે, એવું અનુમાન પણ કરી શક્યો ન હતો. તોપણ પદાર્થમાત્રને રૂપાંતર તથા સ્થાનાંતર કરી સ્થાપનાર પરમાત્માની મોટી સત્તા જે જે કરે તે સર્વને સહ્યા વિના છૂટકો જ નથી, એ નિશ્ચયને જાણીને હું આ સમયમાં વિકળ થતો નથી. હવે તો મારું મન એ પદાર્થોમાં કદાચિત્ પણ વિશ્વાસ કરતું નથી. આ મારું મનાયેલું ધન આજે વિનાઆયાસે તમારું થઈ બેઠું છે, અને કોણ જાણે અતઃપર પણ એ ધન એ જ પ્રમાણે કેટલાનું થયેલું કહેવાશે, એ કંઈ કળી શકાતું નથી, માટે મારો તો એ દૃઢ સંકલ્પ થઈ ગયો છે કે કોઈ પણ પ્રાપ્ત કરેલા અથવા પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થમાં દૃઢ મમત્વવડે કદાચિત્ પણ બંધાવું નહિ. પણ એ નિશ્ચયને નીભાવવો એ કેવળ ઇષ્ટને જ અધીન છે. આ અનેક સદ્વિચાર જે આપત્તિના સ્પર્શપછી જ મને વારંવાર સ્ફુરે છે તે સર્વને વિનાપ્રયોજન આપના સમીપ કથન કરવા આ ક્ષણે કંઇ સબળ પ્રયોજન નથી. માટે માત્ર એટલું જ કહું છું કે આપે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. મને દીનસરખી અવસ્થાને પ્રાપ્ત જાણ્યા છતાં પણ પોતાના ભાઈ,પુત્ર કે મિત્રની પેઠે મારા પ્રતિ સ્નેહ રાખ્યો છે. મારા મનમાં ઓછું આવે એવું મદવડે આપે મારા સામું કંઈ પણ ચલણ ચલાવ્યું નથી. હું મારા પોતાના અનુભવથી કહું છું કે અંતમાં દુઃખ આપીને નાશી જનાર આ ધનને પામેલો કોઈક જ પુરુષ નિરભિમાનપણે દીનજનોનીદયાવડે સંભાળ રાખતો હશે,બાકી સર્વ દુર્મતિવાળા થઇને અનેક રંક પ્રાણિઓને નિરંતર દુઃખ જ ઉપજાવના હશે.હે સુભાગ્યવાન્! હવે એ વિષે સઘળા આવતા ખેદજનક વિચારનો ત્યાગ કરો અને પ્રસન્ન રહો.મેં તો એ ધનમાંથી મમત્વ ઉઠાવ્યું છે.માટે કાળજીરહિત થઇને તમે હવે મને રજા આપો, એટલે હું પણ મારે માર્ગે પડું; કારણ કે મારા અત્ર રહેવાથી વારંવાર તમને દુઃખ ઉત્પન્ન થશે. હું મારા પ્રારબ્ધને અનુભવતો જ્યાં ત્યાં રહીશ.

આ પ્રકારનાં એનાં વચનો સાંભળીને પેલા શેઠ બોલ્યા, ભલે તમારે જવાની ઇચ્છા છે, તો હું તમને રજા આપું છું. પણ એક હું માગું

આપો. પેલો બોલ્યો, મારી શક્તિ જોઇને માગજો. શેઠ બોલ્યા, પ્રથમ તો આ મારા મુખ્ય કારભારીને તમારા સાથે મોકલું છું, તે ત્યાં આવીને અત્રથી જોઇતું ધન મંગાવીને તમારી દુકાનનું તમામ દેવું ચુકવી આપે. એમાં તમારે લગાર પણ આનાકાની કરવી નહિ. અને પછીથી વ્યાપારમાં જોઇતાં નાણાંનો અત્રથી ઉપાડ કરવો. મળે તો આપવાં, નહિ તો ઋણ સમજવું નહિ. એ મારા કારભારીને થોડી મુદત તમારે ત્યાં તમારા સેવકપ્રમાણે ગણીને રાખજો, અને જે સમયે જે જે વસ્તુ જોઇએ તે પોતાનું ઘર જાણીને મંગાવજો. આ પ્રમાણેનું મારું માગણું તમે કબુલ નહિ કરો તો આ તમારું સર્વ ધન તમારે ત્યાં લઈ જાઓ. બેમાંથી એક કબુલ કરીને આ ક્ષણે મને સંતોષ આપો.અને જો એ બંને વાર્તાનો અનાદર કરશો તો હું અપ્રસન્ન થઇને પણ મારું ધાર્યું કરીશ.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે કે હે ધ્વજપાળ શેઠ! આ પ્રકારનાં તે શેઠનાં આગ્રહવાળાં વચનો સાંભળીને નિરુપાય થઇ પેલો બોલ્યો કે આ બંને વચનોમાંથી એક પણ વચન પાળવું મને તો અત્યંત અનુચિત લાગે છે, તો પણ તમારી પ્રસન્નતા જાળવવામાટે તમારું પ્રથમનું વચન જ હું અંગીકાર કરું છું. પણ તે બદલ મારું એટલું માગણું તમારે કબુલ રાખવું પડશે કે અત્રથી ઉપાડેલાં તમામ નાણાં પાછાં વાળવા ઈશ્વર અનુકૂળતા આપે ત્યારે તમારે તે પાછાં લેવા બદલ ના પાડવી નહિ. આ વાર્તા તે શાણા શેઠે પણ કબુલ કરી. પછી તત્કાળ તે શેઠે પોતાના મોટા મુનીમને સઘળી સમજણ આપીને ઘણા સારા બંદોબસ્તથી તેમને પોતાને ઘેર વિદાય કર્યા.જતી વખત ઘણા હેતથી એકબીજાને ભેટ્યા.આ અંતરની વાર્તા એ બેવિના કોઈના જાણવામાં આવી નહિ. પછી તે મુનીમસહિત પેલો શેઠ પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો. સેવકોને આજ્ઞા કરીને સ્ત્રીપુત્રને પાછાં બોલાવી લીધાં, અને નગરમાં પ્રસિદ્ધપત્રો ચોટાડ્યાં કે જેનું મારી દુકાનમાં થાપણાદિ નિમિત્તથી આજપર્યંત નાણું રહ્યું હોય, તેમણે પોતાની મેળે આવીને લેઈ જવું. આથી સર્વના જાણવામાં આવ્યું કે એમનું ધન ઘટ્યું નથી, તેથી લોકોએ તગાદો કરવાનો છોડી દીધો, એટલું જ નહિ પણ તે જબરાઈથી આપતાં પણ કેટલાક લોકો તો હમણાં અમારે લેવું નથી, એમ બોલતા સંતોષને માનવા લાગ્યા.પછી ક્રમે કરીને તે પોતાનો વ્યાપાર પાછો ચલાવવા લાગ્યો. થોડા સમયમાં તેનો દિવસ ફર્યો, અને પાછો મોટો શ્રીમાન્ થઇને બેઠો, અને પછી ધનમાંથી પોતાની આસક્તિ ઓછી રાખીને ઘણું પુણ્યદાન કરી અખંડ કીર્તિને મેળવી રહ્યો.

હે ધ્વજપાળ શેઠ ! આ પ્રમાણે તેને સંતોષથી સર્વ સુખ મળ્યું. હવે પૂર્વે તમને એવોસન્દેહ પડ્યો હતો કે આ પાયા ખોદવાની જગાએથી ધન હડી ગયું એ બને જ કેવી રીતે ? ધન તો જડ પદાર્થ છે, એને ચાલવાનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ નથી અને જ્ઞાન પણ નથી તો એ ધન શી રીતે હડી ગયું હશે ? એ સન્દેહનું સમાધાન કહું છું તે સાંભળો. આ જગત્‌માં દરેક પદાર્થને કોઇ પણ નામ, રૂપ તથા આકારમાં સ્વભાવ તથા કર્મ રચે છે, તેની સ્થિતિ કરે છે,અને અંતે તેનો વિનાશ કરે છે,અને તે નામ,રૂપ તથા આકારવાળા પદાર્થને તેમાં રહેલા સ્વભાવ તથા કર્મનાસંસ્કાર જ જાગ્રત્ થઈને રૂપાંતર તથા સ્થાનાંતરને પમાડે છે. ત્યાં આ દષ્ટાંતમાં કહેલા શેઠના ધનને ગતિ આપી લેઈ જનાર પેલા નવા શેઠના અનુકૂલ પ્રારબ્ધકર્મસંસ્કાર અને આ મૂળ ધણીના પ્રતિકૂલ પ્રારબ્ધકર્મસંસ્કાર છે.તે કર્મસંસ્કાર સુષુપ્તની પેઠે પોતાને ફળ આપવાના સમયસુધી જાગ્રત્ થતા નથી અને ફળ આપવાના થાય છે ત્યારે જાગ્રત્ થઇને જે પદાર્થને આશ્રયે તે સંસ્કારના અંશ રહ્યા છે,તે પદાર્થને તે પ્રમાણે વેગ આપે છે.જે પુરુષ તે પદાર્થદ્વારા પોતાનાં કર્મફળ ભોગવનારો છે તે પુરુષમાં રહેલા સંસ્કારના અંશ પણ જાગ્રત્ થઇને પેલાપદાર્થમાં રહેલા પોતાના જાગ્રત્ થયેલા સંસ્કારઅંશને બળઆપી પોતા તરફ ખેંચેછે.એ નિયમનેઅનુસરી સમજો કે તે ધનમાં એકના અનિષ્ટસંસ્કાર રહ્યા છે,અને એકના ઇષ્ટસંસ્કાર પણ રહ્યા છે.તે સંસ્કાર ફળઆપવાને જાગ્રત્ થયાત્યારે તે બંને પુરુષને ઇષ્ટઅનિષ્ટ ફળ આપવાને તે પદાર્થનીપ્રવૃત્તિ કરતા હવા. જેથી ઉભય પક્ષમાં રહેલા સંસ્કારઅંશની ઉત્થાનાવસ્થા[1] જ આ ધનને ચલાવનાર છે, એમ નિશ્ચય જાણો. આ જ પ્રમાણે આ હરદત્તના અનુકૂલ પુણ્યસંસ્કાર જે આ ધનમાં રહ્યા છે, તે આ ફળ આપવાના સમયમાં જાગ્રત્ થઇને તે ધનને ખસી જવારૂપ ગતિ આપતા હવા. હે શેઠ ! આ વિષય સમજવો લગાર કઠિન છે, તોપણ સુગમ સમજાય એમ આ ક્ષણે સંક્ષેપમાં કહ્યો છે. વળી અન્ય પ્રસંગે વિસ્તારથી એનું વર્ણન કરીશું.

ધ્વજપાળ શેઠ કહે છેઃ હવે મારું સમાધાન થયું કે સઉને પોતાનાં કર્મફળ આપવાને તૈયાર થાય છે, ત્યારે તે ચેતનતાવાળા તથા જડતાવાળા દેખાતા પદાર્થને ગમે તેમ ગતિ આપી હાલ ચાલ કરાવી શકે છે, અને સ્વભાવથી પણ તમારા કહેવા પ્રમાણે સમજાય છે કે પદાર્થને ગતિ મળી શકે છે—જેમ આ લોહચુંબકના સંબન્ધથી લોહને ગતિ આવે છે તેમ.હવે આપણી મૂળ વાર્તાને પાછા ચલાવો.ક્ષમા કરજો મેં આ વચ્ચે વિઘ્ન નાંખ્યું તે. પણ આથી મારું ઘણું સમાધાન થયું છે,તથા મારે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બોધ પણ આ દષ્ટાંતમાં ઘણો આવી ગયો છે, એટલે આપનો આ શ્રમ વ્યર્થ ગયો નથી.

---

૧ જાગ્રત્ અવસ્થા.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : હા શેઠ ! હવે સાંભળો. પાછો આપણા પૂર્વપ્રસંગને જોડું છું. તે ધનવાળી સઘળી પૃથ્વી પોતાને કબજે કરી લીધા પછી તથા ઘટતી આશ્રમની સર્વ વ્યવસ્થા કરી રહ્યા પછી તે હુરદત્ત એક દિવસ પોતાની ઇચ્છા તે મહાત્માને નિવેદન કરવાના વિચારથી શ્રીગોકર્ણ ઋષિના સન્મુખ બે હાથ જોડીને જઈ ઉભો છે,અને તેના પાછળ તેની સ્ત્રી ગિરિજા પણ બે હાથ જોડીને ઉભી છે, ત્યાંથી રહ્યું છે. હવે આગળ કહું છું તે ઉપર લક્ષ રાખજો.

વિજયા : બોલો 'જયજય **શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ**'.કેમ હવે અટકાવું કેની ?

ભાગીરથી : (સઉના જય બોલ્યા પછી) હા, હવે તો અટકાવવું જ જોઈએ. વખત પણ છેક પૂરો થયો છે.

ચંચળા: હા, હજી છેલ્લું લગાર બોલાશે એટલે પછી મુદ્દલ વખત નથી.

વિજયા : હા, ચંચળબહેનની મરજી કંઈ તોડાવાની નથી, માટે તેમ જ કરું છું. (ગાય છે.)

ગરબી.

નમું છું નાથ, ઉભય કર જોડી રે, મનની મસ્તી સઉ મોડી રે,
મિથ્યા વાત વિષયની છોડી; નમું છું૰
મુજ મતિને મહેશ ! સુધારો રે, સઉ ટાળી હૃદયના વિકારો રે,
આણો ભવસાગરનો આરો; નમું છું૰
છે આ માયાનો દુઃસહ મારો રે, મારી માર ગુંદાવે છે ગારો રે,
હવે આપ કૃપા કરી ઠારો; નમું છું૰
રાગદ્વેષનું બળ છે ભારી રે, ખાળ્યું ખળતું નથી રહું હારી રે,
આપો સાહ્ય છે આશ તમારી; નમું છું૰
વહાલી વસ્તુ જતાં શોક પીડે રે, સારું દેખી મોહ પણ ભીડે રે,
વિણ આપ કો સુખ એનું સીડે; નમું છું૰
ભય મૃત્યુનો રહે છે મનમાં રે, ઘણી પ્રીતિ રહે સુત ધનમાં રે,
યાચું સુખ કરી ઉંચું ગગનમાં; નમું છું૰
છો સઘળે પ્રભુ હું જાણું રે, તોએ અનુભવસુખ ના માણું રે,
આપો મનહર પ્રભુ એ સુટાણું; નમું છું૰

ભાગીરથી : બોલો ' જય જય **શ્રી સદ્‌ગુરુદેવ** '[સઉ બોલે છે ને પછી વારાફરતી ઉઠી ઘેર જાય છે. પછી વિજયા પોતાના કામમાં લાગે

છે. મનોહર થોડી વારે ઘેર આવે છે, અને વાળુ કરવાની તૈયારી થવાથી વાળુકરી પરવારી લે છે.વિજયા પણ પોતાનાકામથી પરવારીને બેસે છે.]

વિજયા : આજે હજુ કોઈ આવ્યું નથી. બાકી રોજ તો આપણને વાળુ કર્યા પછી આટલો અવકાશ મળતો નથી. કોઈ કોઈ પણ આવેલું જ હોય છે.

મનોહર : હા, પણ તને તે સારું લાગે છે કે આ તે કહે.

વિજયા : માણસ આવે તેનું તો મને કંઈ દુઃખ નહિ,પણ આખા દિવસનાં છૂટાં પડેલાં અત્યારે જરા નવરાશે બેશી શકીએ, તેથી કથાના વખત પહેલાં જ આવીને અમથાં બેશી રહે, તે મને લગાર ઓછું સારું લાગે છે. અને ખરું પૂછો તો કોઈ વખત તો તે પણ સારું લાગે છે.

મનોહર : મનમાં કંઈ પણ સારું લાગવું અથવા નઠારું લાગવું, એ શાથી થાય છે, એને હજુ તું બરાબર જાણે છે કે નહિ એ મારે જાણવું છે.

વિજયા : મને તો એમ સમજાય છે કે આપણું મન સારી સ્થિતિમાં એટલે પ્રસન્નતામાં હોય ત્યારે તો બધુંએ સારું સારું લાગે છે, અને જ્યારે આપણું મન કચવાએલું હોય છે, અથવા કોઈ કારણથી નારાજી થયા જેવું હોય છે, ત્યારે તો કંઈ પણ સારું લાગતું નથી.

મનોહર : કચવાએલું એટલે જ નારાજી સમજવું, સમજી કે નહિ? જ્યારે મન કચવાએલું હોય ત્યારે કંઈ પણ સારું લાગતું નથી, એ વાર્તા ખરી, પણ મન શાથી કચવાય છે, તેના કારણને જાણવું જોઇએ.

વિજયા : તેનું કારણ મને તો એટલું જ જણાય છે કે આપણી મરજીપ્રમાણે સઘળું ન થાય ત્યારે મન કચવાએલું રહે છે.

મનોહર : પણ આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે સઘળું નહિ થાય, એનું શું કારણ હશે, તે કંઈ તને સમજાય છે ?

વિજયા : તેમાં તો મને એમ જણાય છે કે એક તો આપણે અજ્ઞાન રહ્યાં, એટલે સારું નઠારું શું, થવાનું અથવા ન થવાનું શું, વગેરે કશું જાણીએ નહિ, અને સારું શી રીતે થાય એ પણ જાણીએ નહિ, ને પછી ગમે તેમ કરીને કરવા જઇએ, તેનું ગમે તે ફળ મળે છે, ને તેથી મન કચવાય છે,ને એમ થવામાં આપણાં પાપકર્મ પણ કારણ હશે એમ લાગે છે.

મનોહર : (લગાર હસીને) હું તને પૂછું છું, ત્યારે તું મને પણ અજ્ઞાન કરીને મૂકે છે. તું તારું અજ્ઞાન કહેતી નથી, ને મહીં મને ભેળીને બોલે છે કે 'આપણે અજ્ઞાન રહ્યાં'। માટે લગાર બોલનું તોલ કરતી જતી જતી હોય તો સારું. કેમ ઠીક કે નહિ?

વિજયા : ક્ષમા કરજો, મને બોલવામાં હજુ અવિવેક આવી જાય છે. પણ મેં તો સાધારણ આપણે એટલે આ બધાં મારા સરખાં માણસોને માટે કહ્યું. તો પણ હવે વળી વિચારીને બોલીશ.

મનોહર : ના ના, હું તો હસવાને કહું છું. માટે આ પ્રસંગની હરકત નથી;પણ પ્રસંગે એવી ભૂલ બોલવામાં થાય છે કે સામા માણસને દુઃખ લાગવાનો સંભવ આવે.

દાસ : (દાદરે ચઢતાં) જે સીગોપીજનવલ્લભ, ગોવિન્ડ, ગોવિન્ડ. (ઉપર આવીને) પાયે લાગું છું ભનટજી મ્હાડાજ ! આજે પન હું જ પ્હેલ કડીને આવ્યો છું.

મનોહર : પધારો, તેમાં શી ચિન્તા છે ? તમે તો આ ઘરના જ ગણાઓ, એટલે ગમે ત્યારે આવો જાઓ એ વિષે તો દાસ ! તમારે કશું જ મનમાં લાવવું નહિ; તમને કહી મૂકું છું.ને તમે તો વળી આ મંડળમાં નિશાનના હસ્તિરૂપ છો, એટલે તે તો સ્વારીમાં સઉથી આગળ જ હોય.

[એટલામાં ચંચળ વગેરે બીજી સ્ત્રિયો તથા પુરુષો પણ આવે છે.]

દાસ : (વિઠ્ઠલજીને આવતા જોઈ) આવો વિથ્થલજી ! પદાડો: આપના આ આસનપડ બિડાજો. ભાઈ ! ટમાડો ટો કદાના આડંબમાં જ ખપ છે. કેહેવટ છે કેની કે ' ડીવાપાડીનું સઘડું અંઢાડું.'

વિઠ્ઠલજી : શેઠ ! તમે પણ કંઈ જેવીતેવી બુદ્ધિના ધણી નથી. મને તો કાલથી ખાતરી થઈ કે તમે તો એક છુપું રત્ન છો. આ બાર તેર દિવસમાં તો તમે હતા તે શેઠ જ નહિ ને !

દાસ : એ સઉ ટમાડા ને આપના ભતજી મ્હાડાજના પુનપડટાપ. હું ટો સઉના ચડનની ડજ છું.

વિઠ્ઠલજી : સઉ આવી રહ્યા સરખું હોય તો હવે ભટજી મહારાજ ! શી આજ્ઞા છે ?

મનોહર : હા કાલે ક્યાં સુધી થયું છે તે કહો એટલે પછી આરંભ કરીએ.

દાસ : (ભૂધરને દાદરે ચઢતો જોઇને) ઓહો ભૂઢડભઈ ! આજ ટો કંઇ આમના સૂડજ આમ ઉગ્યા ! ટમાડાં પગલાં અહિં કાંઠી ? આવો, આવો બેસો. આ ટમાડા ભઇઓને પન ટેદી લાવ્યા ટે ઘનું સાડું કડ્યું. ઘડમાંડી પન કહીએ કેની કે આવટ ટો કંઈ ટેમનાં પન ભાયગ ખુલે. જુવો, ઘડમાં બેથાં બેથાં સાડી સંગટવિના બુદ્ધિ ખડાબ ડઈ જાય છે. મને ટો અનુભવ ડયો છે કે અહિં આવસે ટો ઢોડનું પન માનસ ડસે.

ભૂધર : સેઠ ! તમે ખરું કહો છો, પણ ભગવાનની દયા પાછી કંઇ બને છે ? આજે તેમની દયા થઈ એટલે અવાયું. ઘરમાંથી પણ બધાં આવ્યાં છે.

દાસ : બહુ સારું. બેસો નિરાંતે. બોલો સીકુંજવિહારીલાલકી જે. બોલો વિઠ્ઠલજી ! ટકસીડ માપ કરજો. આતલું વચમાં બોલ્યો તે.

વિઠ્ઠલજી : કંઈ ચિંતા નહિ. પ્રસંગ આવે ત્યારે બોલવું પણ પડે. સાંભળો હવે. કાલે તો કથાની સમાપ્તિમાં એ વાર્તા આવી હતી કે ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકીને ઘેર આવેલા પેલા વૃદ્ધ અતિથિ બ્રાહ્મણે ઘણી સુબોધકારક પોતાની સઘળી કથા કહી સંભળાવી, ને પછી રાત્રિ વિશેષ જવાથી સઉ સૂઇ ગયાં; અને એ કહીને પછી લક્ષ્મી માતાએ સરસ્વતીને કહ્યું કે ઘણુંકરીને આજે સાંજનાં આણે નીકળેલાં માણસો અત્રે આવી પહોંચશે. તેમની આપણે પણ રુડે પ્રકારે પરોણાગત કરવાની છે, એમ કહીને સઉ ઉઠી ગયાં.

મનોહર : (' જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ ' બોલીને) પછી બીજે દિવસે પાછાં અવકાશની વેળાએ લક્ષ્મીમાતા પોતાની છોકરીઓને બેસાડીને બોલ્યાં : હે સરસ્વતિ ! ત્યારપછી બીજે દિવસે સવારમાં પોતપોતાના નિયમપ્રમાણે તે ભૂભાસ્કર અને કૌશિકી તથા પેલો વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ એ સર્વે ઉઠીને પોતપોતાનાં સ્નાન વગેરે કર્મમાં લાગ્યાં. પેલા વૃદ્ધ અતિથિને તો એ સ્થાનના વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો ઓળખતા હતા તથા થોડા સંબંધવાળા પણ હતા, તેથી તેમને આવ્યા જાણીને તે સંબંધી આવીને ઘણા આગ્રહપૂર્વક પોતાના આશ્રમે જમવા તેડી ગયા, અને ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકી પોતાના આશ્રમમાં જમ્યાં. પછી ત્રીજે પ્રહરે તો તે વૃદ્ધ પુરુષ ત્યાંથી આગલા ક્ષેત્રમાં જવાને નીકળનાર હતા, તે બીજાને ત્યાં જમીને પાછા ભૂભાસ્કરના આશ્રમમાં આવ્યા, અને પોતાનાં વસ્ત્ર, પુસ્તક, પાત્ર વગેરે સઘળું સંભાળીને પછી ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકીને નિકટ બોલાવીને આ પ્રકારનાં પ્રિય વચન બોલવા લાગ્યા: હે ભાઇ ભૂભાસ્કર ! હે સુલક્ષણી બહેન કૌશિકી ! હું આ ક્ષણે તમારા આશ્રમથી ચાલવા માંડું છું. એટલે ધીરે ધીરે સાંજસુધીમાં એક બે કોસ જઇને વળી કોઈ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં વિશ્રામ કરીશ મેં તમારે ત્યાં એક રાત્રિ રહીને તમને ઘણો શ્રમ આપ્યો છે, પણ, તમે બહુ સ્નેહવડે તથા તમારા સ્વધર્મની રક્ષા કરવાના નિયમવડે તે શ્રમને ગણ્યો નથી. હવે મારા ઉપર કરુણા રાખજો, અને પરમેશ્વરનું સ્મરણ તથા યજન કરીને ધર્મનું પાલન કરતાં નિત્ય સુખને પામજો. આ સંસાર મોહ કરવા સરખો જણાય

છે ખરો, પણ અંતે કાળને વશ થઈ એને અવશ્ય ત્યજવો પડે છે, માટે એ સાર તથા સુખરહિત જ છે, એમ જાણીને એ સંસારના મોહથી ધીરે ધીરે છૂટતાં રહેજો. દિનરાત્રિમાં જેમ બને તેમ ચિત્તની પ્રસન્નતાવડે સદ્‌ગુણને આદર કરતાં રહેજો, અને દુર્ગુણમાત્રને ઓળખીને તેનાથી ધીરે ધીરે દૂર ખસતાં જજો. આ યુવાવસ્થા, બલ, તથા શરીર હવે પોતાની મેળે પ્રતિદિવસે ક્ષીણ થતું જણાય તેથી વિકળ ન થતાં આપણા નિત્ય, અજર અમર સ્વરૂપનો વિચાર કરી શોકમુક્ત રહેજો. આ જગતમાં પરસ્પરનો સંબંધ દેખવા માત્ર સુખનો હેતુ છે, પણ પરિણામે વિયોગજન્ય દુઃખથી શેકે છે; માટે ઘટતો સંબંધ રાખી પરસ્પરના વધેલા સ્નેહને શિથિલ કરી રાખજો. નિરંતર તેલ તથા ઔષધિના સિંચનવડે રક્ષાયેલા પણ આ કેશ દુર્બળ તથા શ્વેત થઈ જાય છે, અને અંતે ખરી જાય છે; તેમ જ ઉત્તમ ઔષધિવડે મંજન કરાયેલા તથા પ્રીતિવડે રક્ષણ કરાયેલા છતાં આ દાંત પણ ક્રમે કરીને નિર્બળ થઇ દુઃખ આપતાં પડી જાય છે. તેથી એવો સ્પષ્ટ નિશ્ચય થાય છે કે અનેક યત્નવડે રક્ષણ કરાયા છતાં પણ આ આપણાં શરીર રહેવાનાં નથી, તો એના પડવાના સમયપહેલાં જ એ અંતે પડનાર જ છે એવા નિશ્ચયથી,એના પ્રતિનો જે ગાઢ સ્નેહ છે, તેને ક્રમે કરી નરમ પાડી દેજો; અને વારંવાર એવા દુઃખરૂપ શરીરને આપનાર જન્મમરણના કારણરૂપ મનાયેલાં કર્મ તથા વાસનાનો ક્ષય કરવાને રુડે પ્રકારે યત્ન કરતાં રહેજો, કારણ કે જન્મ ધર્યો તેથી જ સાર્થક થાય છે.

વળી હે સારી મતિવાળાં ! એક બીજાનાં ઐહિક સુખના સાધનરૂપ પરસ્પરને જાણીને તથા પરમાર્થસાધનના અનુષ્ઠાનમાં એકબીજાથી સાહાય્ય મળે છે માટે પરસ્પરમાં મિથ્યા ક્લેશને નજીવાસરખા કારણથી ઉત્પન્ન કરી રાખશો નહિ. અંતમાં એ જ કહું છું કે આવીને પ્રાપ્ત થતાં સુખદુઃખને શાંત ચિત્તવડે ભોગવી અંત આણજો, અને સુખમય થઈ રહેજો. તમે પણ સદ્વિચારવાળાં છો એટલે તમને હું શું વધારે કહી શકીશ !

ભૂભાસ્કર સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને હાથ જોડી સન્મુખ ઉભો રહીને બોલે છે : હે પિતા ! અમને આ લોકમાં પિતા તથા સદ્‌ગુરુવડે કહેવાવા યોગ્ય પ્રિય તથા હિતકર વચનોને આપવિના કોણ આવડી પ્રીતિવડે સંભળાવી જાગ્રત્ કરત ? આપનો કોઈ કાળે પણ ન વાળી શકાય એવો આ અનુગ્રહરૂપ ઉપકાર થયો છે. હું રંક એનો કાંઈ પણ બદલો આપવા સમર્થ નથી. આપ કૃપા કરીને અહિં થોડા દિવસ રહો તો અમને કૃતાર્થ કર્યા જાણીશું. આપ તો કૃતકૃત્ય થયા છો એટલે સઘળે સરખું જ છે.

કૌશિકી વિનયથી હાથ જોડીને કહે છે : હે ગુરો ! આપ કૃપા કરીને થોડા દિવસ રહો, અને અમને બોધ આપી આ સંસારથી પાર ઉતારો.

વૃદ્ધ કહે છે: હે શુદ્ધ સ્નેહવાળાં ! તમારો પ્રેમ મને આગળ પગલું ભરવા દે એમ તો નથી જ, પણ હું કે જેણે, પોતાનાં મનાએલાં ઘર તથા સ્ત્રીપુત્રને, સ્નેહસંબંધ દૃઢ થઈ રહેવાના ભયથી ત્યજી દીધાં છે, તથા સાચો સ્નેહ કરવા યોગ્ય તો એક પરમેશ્વર જ છે એવો નિશ્ચય ધાર્યો છે, તેણે હવે આ વિચિત્ર સ્વભાવવાળી છળ કરનારી માયાનો ભરોંસો કરવો ઘટતો નથી. જેથી કોઈ પણ સ્થાનમાં રહીને સ્નેહસંબંધમાં પચવું એ અયોગ્ય જણાવાથી હું યોગ્ય વિચારથી ઇચ્છાપ્રમાણે ફરું છું. માટે મને રાખવાનો આગ્રહ દયા કરીને કરશો નહિ. તમારું નિરંતર શુભ થશે. આ જગતમાં મારા સરખા સઘળી રીતે પરવારેલા પુરુષે તો બનતા સુધી સ્વતંત્રપણે ફરવું જોઇએ. હે ભાઇ ! હું જે જે સ્થળે એક રાત્રિ રહ્યો છું તે તે સ્થળે મને ઘણા આગ્રહથી વધારે રાખવા સજ્જનો યત્ન કરતા, પણ હું ઇચ્છાઉપરાંત વિનાકારણ રહેતો નહિ. તમે વિચાર કરો કે મને એકલાને શેર અન્નથી કોઈ પણ પોષી શકે, અને કહે કે તમારે હવે આ સ્થળે જ રહેવું, પણ જો એ પ્રમાણે જ મારે રહેવું યોગ્ય હોય તો મારા સંપાદન કરેલા સઘળા પદાર્થ તૈયાર છે, ત્યાં જ રહેવું ઘટે. પરંતુ આ બહાર નીકળવાનું મુખ્ય કારણ જીવન્મુક્તિનું વિલક્ષણ સુખ લેવું એ છે, તો તે વિવિધ સ્થળે સ્વતંત્ર વિચરવામાં જ વિશેષે કરીને મને દેખાય છે. વળી એક જ સ્થળે બેઠા રહેવાથી આ શરીર પણ વિકારવાળું થાય છે, માટે અનેક કારણોથી ફરનાર મને તમે કૃપા કરીને રોકશો નહિ.

આ પ્રકારનાં તે વૃદ્ધનાં વચન સાંભળીને અંતરમાં ખેદને પામતો ભૂભાસ્કર બોલ્યો: એમ જ છે તો આપની ઇચ્છાપ્રમાણે કરો;અને અમારા ઉપર નિરંતર કૃપા રાખજો. પછી તે વૃદ્ધને થોડે સુધી વિદાય કરીને ભૂભાસ્કર પાછો પોતાને આશ્રમે આવી પોતાના કામમાં બેઠો.

લક્ષ્મી માતા કહે છે: હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રમાણે વળી કેટલાએક દિવસ તે ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકી સાધારણ રીતે એકબીજાથી હળીમળીને રહેતાં. પછી એક દિવસ તે ભૂભાસ્કર જમીને પોતાને વાંચવાનાં પુસ્તકને વાંચવા બેઠો હતો, એટલામાં તે કૌશિકી પોતાના કામથી પરવારીને પોતાના પુત્રને તેડીને ત્યાં સમીપમાં આવીને બેઠી. લગાર વાર બેસીને પછી પોતાના ભૂભાસ્કર પતિને આ પ્રકારનાં વચન કહેવા લાગી :

કૌશિકી કહે છે : લગાર વાંચવાનું બંધ રાખો, ને આ ભાઈને

બોલાવો. એ બિચારો તમારા સામું જોઈ રહ્યો છે, પણ શરમાઇને બોલતો નથી. જુઓ, બાળક તો હેત દેખે તેની પાસે જાય,અને તમે તો કોઈ દિવસ ખરા મનથી એને બોલાવતા નથી, માટે એ ધાઈને તમારી પાસે આવતો નથી. જુઓ, ઈશ્વરે જેને પ્રજા આપી નથી, તે બિચારાં રાત્રિદિવસ પોતાના મનમાં બળ્યાં કરે છે, ને હજારો ઉપાય કરે છે, તો પણ તેના નસીબમાં નહિ તે કંઈ થતું નથી, ને તમને પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી છે, ત્યારે તેને હેત કરીને બોલાવાનું મન થતું નથી. આ લખવા વાંચવાનું તો રોજનું લાગ્યું જ છે. તમને એમ નથી લાગતું કે લાવ એને લઇને બે ઘડી આ કિનારા-ઉપર ફરું કે આપણાં ક્ષેત્રોમાં એને ફેરવું, કે એને કંઈ ફળફળાદિ ખાવાનું આપું ! પણ શેનું લાગે ? સંસારમાં સઉને પોતાનો જીવ જેટલો વહાલો છે, એટલું વહાલું બીજું કોઈ નથી. તમે જાણો છો; પુત્રની માતાને કેટલું માન ઘટે છે તે ? પુત્રી તો પારકા કુળને વધારનારી છે, તેથી તેને જન્મ આપનાર માતાને તો માત્ર વંધ્યાદોષ મટયો ગણાય, પણ તે કાંઈ માનવતી ગણાય નહિ, અને પુત્ર તો પોતાના પિતાના કુળની વૃદ્ધિ કરનાર હોય છે, તેથી તે પુત્રને જન્મ આપનારી માતા તો ઘણા માનને પાત્ર ગણાય છે.તેનાં સાસુ-સસરાએ તથા પતિએ પણ તેની સઘળેપ્રકારે મરજી સંભાળીને ઘટિત સુખ આપવું જોઇએ. આ મારે તો સાસુસસરો નથી, એટલે તે સઘળાંને બદલે તમારે જ મારી મરજી સાચવવી જોઈએ. પણ એ સંબંધી તમને તો કશો વિવેકવિચાર છે જ નહિ. હું મારી મેળે ગરીબ થઇને ચાલું છું, એટલે પછી તમને સઘળી વાતે સારું ફાવતું આવ્યું છે ! તમે તો તમારી મતલબના સગા છો, તે જમવાની વખતે તૈયાર જમીને ખસી જાઓ છો; પણ છોકરાની સંભાળ રાખવી અને ઘરનું સઘળું કામકાજ કરવું,એ કેટલું કઠિન છે, એમ તમને સ્વપ્નમાં પણ વિચાર આવતો નહિ હોય. પણ હા, એ વિચાર તમને શેનો આવે ? તમે પોતાની મેળે માની બેઠા છો કે પુરુષ મોટા, ને બૈરાંનો દરજ્જો નાનો, એટલે સ્ત્રિયોએ તો ચાકરની પેઠે મજુરી કરીને પેટ ભરવું; પણ એ વિચાર હવે છોડી દેજો. કાલથી જો તમે આ છોકરાને સંભાળવાનું કામ કરશો તો જ હું રસોઇ વગેરે કામ કરીશ,ને તમે તમારું કામકાજ કરતા બેસશો, તો હું મારું મુખ્ય કામ જે આ છોકરાને સંભાળવાનું છે તે કરતી બેસી રહીશ. કંઈ તમે જ સમજો છો, ને હું નથી સમજતી એમ ધારશો નહિ !

ભૂભાસ્કર આ દુઃખને લગાડનાર કઠિન વચનોને સાંભળતાં પોથી બાંધીને ઉંચી મૂકીને કહે છે, લાવ એને સંભાળવાની હું કંઈ ના કહું છું ?

તું અસત્ય બોલે તો ભલે, બાકી હરેક સમયે જ્યારે તું કામમાં હોય છે ત્યારે સઘળો વખત હું જ એની સંભાળ રાખું છું.સાચું જ પૂછે તો હું તો રાત ને દિવસ તારી તથા આ પુત્રની મરજી સાચવવામાં જ ગુંથાયેલો રહું છું. તું પુત્રની માતા થઈ તેથી માનવાળી ગણાય, તો તે પ્રમાણે જોતાં તો હું પુત્રનો પિતા છું, માટે વિશેષ પૂજ્ય ગણાવાયોગ્ય છું. આ લોકમા એવો નિયમ પણ જણાય છે કે જે સ્ત્રિયોને પ્રજા હોતી નથી, તે સ્ત્રિયો પોતાના પતિને પણ મનથી ઓછું માન આપે છે. જો કે પ્રજા ન થવામાં ઘણે સ્થળે તો પુરુષ તથા સ્ત્રી બંનેના દોષ કારણરૂપ હોય છે, તોપણ તે પુરુષ સ્ત્રીને દોષરૂપ ગણે છે, અને તે સ્ત્રી પેલા પુરુષને દોષરૂપ ગણે છે. કવચિત્ સ્થળે એકલા પુરુષના અથવા એકલા સ્ત્રીના દોષ જ પ્રજા ન થવામાં કારણરૂપ હોય છે,તથાપિ ત્યાં પણ તે જ પ્રમાણે પરસ્પરને મિથ્યા દોષનાં કારણરૂપ ગણી એક બીજાસાથે ઉચાંમન રાખી સ્નેહમાં ઘટાડો કરે છે.જ્યારે પ્રજા ન થવામાં તે સ્ત્રિયો પુરુષને પ્રધાનપણે દોષના કારણરૂપ માને ત્યારે પ્રજા થાય,તેમાં પણ તે સ્ત્રિયોએ પ્રધાનપણે પુરુષને કારણરૂપ કેમ ન માનવા ઘટે ? આવો વિચાર કરીને તો કોઈ કુળવતી, વિચારવતી, તથા નીતિધર્મવાળી સ્ત્રીજ પોતાને પ્રજા થવાથી પતિને એ સુખનું પ્રધાન કારણ માનીને તેને અધિક માન આપે છે, તથા દિનપ્રતિદિન તે પતિની અધિક સેવા કરવામાં તત્પર થાય છે. વળી સ્ત્રિયોને મોટી માનનારી તું તો તારા નિયમપ્રમાણે પુત્રની માતા થઇને ઓછા માનવાળી થઈ છે. અને જો પુત્રીની માતા હોત તો જ તારા વિચારપ્રમાણે તું શ્રેષ્ઠ ગણાત. આમ છતાં પણ તું ઘણી વાર મને ન ઘટે એવી રીતે તિરસ્કારભરેલાં વચનો સંભળાવે છે, એ કંઇ તારા પિતાના કુળને શોભા આપનાર નીતિ નથી. ઘણા કાળથી તારા આવા દુઃખને આપનાર સ્વભાવથી ત્રાસ પામતો હું વિશેષ કલેશ થવાના ભયથી લગાર પણ ન બોલીને તારા કઠોર વચનના ઘાવ સહન કરું છું, પણ તેમ કરવાથી ઉત્તરોત્તર તું વધારે ઉન્મત્ત થતી જણાય છે. માટે આજે ન ચાલતાં હું તને કહેવાયોગ્ય કહું છું, તે સાંભળ; અને વિવેક–વિચારવાળી થા તો સુખી થઇશ.ખરું જોતાં તો તું પુત્રને તેડીને મારી પાસે આવી. તે મને પ્રસન્નતા ઉપજાવવા આવી એમ ગણાય, અને તે પ્રમાણે જો આ તારા બોલવાનો ભાવ વિવેકથી બોલવામાં આણ્યો હોત તો આણી શકાત, અને મારી પ્રસન્નતા પણ જળવાત. પરંતુ તેં તારા મૂળ સ્વભાવને વશ થઇને કઠોર શબ્દોવડે મારા અંતઃકરણને ખેદવાન [illegible] છે.

વાર્તા તો તારા લક્ષમાં પણ નથી. હે સ્ત્રિ ! આ જેટલો કાળ થયાં અત્યંત ભયયુક્ત સ્થિતિથી, તથા મારી સઘળી વૃત્તિઓના સંકોચને સહન કરી દીનતાવડે તારી ઉપાસના કરું છું, એટલો જ કાળ એ પ્રકારે જો પરમેશ્વરની ઉપાસના કરી હોત તો આજે મને સિદ્ધિઓનું ઐશ્વર્ય મળવાનો સંભવ આવ્યો હોત. પણ મેં મૂર્ખતાને વશ રહી તેમ ન કરતાં આ કેવળ અનિષ્ટ ફળને આપનારી તથા સદ્વિવેકી પુરુષોએ નિરંતર નિંદેલી તારી ઉપાસનાને સ્વીકારી. ધિક્કાર છે, મને ! ખરું જોતાં તને ઠપકો આપવો એ મને ઘટતો નથી, પણ મારે મને પોતાને જ ઠપકો આપવો યોગ્ય છે. હું ઘણા દિવસથી તને આવાં સ્પષ્ટ વચનો કહેવાને આતુર હતો, પણ અનેક વિચાર કરીને હું આવતા વેગને આજપર્યંત અટકાવતો, તે નિરુપાય થઇ આજે બોલ્યો છું. આ હિતકર વચનોને દુઃખરૂપ ગણીશ તો તારી મરજી.

કોશિકી કહે છે : આ સઘળું બોલીને મને આટલા દિવસના કરેલા શ્રમનું ફળ તમે સારું આપ્યું છે કે મારા મનમાં દુઃખ માનું નહિ. તમને આવા શબ્દો બોલતાં લગાર આંચકો પણ આવતો નથી ! તમારા આશ્રમમાં આવીને મેં મારી જાતને રોળી નાંખી છે, તેનો લગાર પણ તમને વિચાર નથી ! યશનો બદલો ઉપાનથી વાળવાનો ઉત્તમ ધર્મ તમારા જેવા વિદ્વાન્ ન વાળે તો શું મારા જેવી મૂર્ખ વાળનાર હતી ? મારાં માબાપના ઉપકારનો બદલો વાળવા તેમની સેવામાં ન રહી ને તમારી સેવામાં રહી, તેનો આ બદલો મને સારો મળ્યો છે ! હું તમને કઠોર વચનથી જ્યારે ત્યારે દુઃખ દઉ છું, ને તમે તો કોમળ વચનથી મને સન્જન છો એટલે દોરો છો ! આવું તમારું બોલવું સાંભળીને મારા ચિત્તને શાંતિ થયા વિના કેમ જ રહે ?

જ્યારે જ્યારે હું તમારા પાસે આવું છું ત્યારે ત્યારે હું ક્લેશ કરાવું છું,અને તમે તો મને દરેક સમયે આનન્દ અથવા સુખ જ ઉપજાવો છો, એટલે હું જ તમને કેવળ દુઃખનું કારણ થઈ પડી છું. ત્યારે મારા સરખી દુઃખ આપનારીને તમે શું કરવા જીવાડો છો ? હું તો પરમેશ્વરપાસે માગું છું કે મને મોત આપીને તમને સુખી કરે; પણ પરમેશ્વર કંઈ કોઈને માગ્યું મોત આપતા નથી, એટલે મારે શો ઉપાય કરવો ? તમને મારા જવાથી સુખ થતું હોય તો મને મારાં માતાપિતાને ત્યાં મોકલી દો. મારી તો એ જ ઇચ્છા છે કે તમને જેમ સુખ થાય તેમ તમે કરો. તમે અવિદ્યા માયાની પેઠે મને દુર્જય કહો છો, તો ભલે, મારા જયથી તમને વધારે શું ફળ મળનાર છે કે તેને માટે મોટા પ્રયોગ શોધો છો ? એ અવિદ્યાનો

જય તો મુક્તિસુખ આપનાર કહ્યો છે, માટે તેનો જય કરવા પ્રયોગ કરો, તો તે લેખે પણ લાગે. વળી તમે મારી ઉપાસના કરી કહો છો, એ પણ ઘણું અણઘટતું વચન તમે બોલ્યા છો. મેં તમને પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવાનું ક્યારે ના કહ્યું છે, અને તમને સિદ્ધિઓનું ધણીપણું મળે તેવી ઉપાસના છોડાવીને આ દુઃખમાત્રને જ આપનાર મારી ઉપાસના કરવાનું પણ મેં તમને ક્યારે કહ્યું છે ? તમે વળી મારાથી ભય પામતા રહો છો, એમ કહીને મને લજ્જા ઉપજાવો છો, પણ તે જ પ્રમાણે હું તમારું ભય ધરું છું તે વાર્તા મારે કોના આગળ કહેવાની છે ? આ પુત્રને સંભાળવામાં તથા ઘરનાં કામ કરવામાં જે કષ્ટ છે, તે કષ્ટને તમે જાણતા છતાં ન જાણનારની પેઠે કરી કેવળ મારા દોષને જ આગળ મૂકી મને ત્રાસ આપો છો, એ ન સહન કરી શકાય એવું દુઃખ પણ હવે મારે તે બીજા કોના આગળ કહેવા જેવું છે ? વળી તમે પરમેશ્વરની ઉપાસના કરી ફળ મેળવત, તો તે જ પ્રમાણે ઉપાસના કરીને ફળ મેળવવાનો તો મને પણ ક્યારે અધિકાર નથી ? માટે હજી હું તો કહું છું કે જેથી તમને સુખ થાય એ કરો. મારાવડે દુઃખ વેઠશો નહિ.

ભૂભાસ્કર કહે છે : હું તારો દોષ કાઢું છું એમ નથી, પણ હું તો મારો જ દોષ માનું છું. તું દુઃખને સહન નથી કરતી એમ પણ હું કહેતો નથી. તું રાત્રદિવસ કાળજીથી તારાં બધાં કામ કરે છે, તે હું જાણું છું, જેથી તે બદલ પણ તને ઠપકો આપવા સરખું હું સમજતો નથી. ટુંકામાં કહું તો તારામાં સઘળા જ ગુણ છે, પણ તારામાં એક બે દોષ એવા છે કે તે તારામાં રહેલા સઘળા ગુણોને ઢાંકીને ઉપરના ઉપર જ રહે છે. એ દોષો તને તથા મને બંનેને આ ન સહન થાય એવું દુઃખ નિરંતર આપ્યા જ કરે છે, પણ તું તે દોષોને જાણતાં છતાં દોષરૂપ માનતી નથી, તથા તેમને ત્યજવાને તું ધારે તો શક્તિમાન્ છતાં પણ ત્યજવાને યત્ન કરતી નથી, એ જ માત્ર મોટા શોચનું કારણ છે. હે સ્ત્રિ ! હું મારા ધર્મને જાણીને જ આજપર્યંત આ કષ્ટને સહન કરતો આશ્રમને સેવું છું, પણ તે મારું સેવવું ઉત્તમ પ્રકારે ફલદ ન નીવડ્યું, એ જ મને સંતાપ આપનાર થઈ પડ્યું છે. તારો તથા મારો બંનેનો દોષ કાઢવો મને ઉચિત લાગતો નથી, તો પણ જ્યારે તું મને બોલ્યાવિના ન ચાલે એવી વાણીથી જાગ્રત્ કરે છે, ત્યારે જ હું નિરુપાય થઈને બોલું છું. પ્રારબ્ધને જ પ્રધાન માનનાર પુરુષોના વિચારને ઘણી વાર હું લક્ષમાં લઈને મારા મનને સમાધાન આપું છું, તોપણ તારું ઉત્તરોત્તર હિત થાય તો સારું એવી મારામાં રહેલી ઇચ્છાને વશ થઈને તેમ જ મારો ધર્મ તને સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો જાણીને દિનપ્રતિદિન તને

સુખ જ મળતું જાય; અને ક્લેશ શમતો જાય, એવાં હિતકર વચન યોગ્ય વિચાર કરી કહું છું, તેમ છતાં મારા વિરોધી પ્રારબ્ધના બળથી તે યોગ્ય વચન પણ તને અયોગ્ય લાગે છે, એટલે હવે નિરુપાય થયો છું. આજથી હવે વળી તારી ઇચ્છાપ્રમાણે ચાલવા હાલ તો નિશ્ચય કરું છું, પણ સ્વતંત્રપણે ચાલનારી સ્ત્રી જે ઘરમાં હોય છે, તે આશ્રમ યોગ્ય રીતે ચાલતો નથી; માટે તારા મનથી સમજીશ તો સુખ થશે, નહિ તો પછી ઈશ્વરની ઇચ્છા બળવાન્ ગણી મારે સંતોષ માનવો પડશે.

કૌશિકી છોકરાઉપર ક્રોધ કરી તેને પોતાની પાસેથી આઘો ઠેલી કાઢે છે, તથા મોટા રોષથી કહે છે કે તમને મારાથી સુખ નથી થયું, તો હવે મારું આ ઘરમાં રહેવું પણ ઘટારત જણાતું નથી. તમે મને હાથ ઝાલીને આણી છે, તે પ્રમાણે હવે તમારી નજરમાં આવે તેમ કરીને મારો અંત આણી નાંખો. ઘટે તો વિષપાન કરાવો, કે પછી જેમ રુચે તેમ કરો. મારા કુળની મર્યાદાનો લોપ કરવા હું સમર્થ નથી, નહિ તો હું મારી મેળે ગમે તેમ કરત. મારાં માતપિતાએ તમને આપી છે ત્યારથી આજસુધી મારાથી જે બની તે તમારી મરજી સાચવી. હવે તમને અરુચિ થઈ, માટે ફાવે તે કરો. આટલું અધીનપણું રાખતાં પણ તમે મને સ્વતંત્ર કહો છો તો ભલે. તમે મને સુખ કરવા મહેનત કરો છો, પણ મારા પાપથી મને સુખ પામવા જેવી બુદ્ધિ થતી નથી તેમાં હું શું કરું ? હું તો જે ખરું જાણું છું તે બોલું છું તથા તે જ પ્રમાણે ચાલું છું. આ તમારો પુત્ર અને તમે સુખથી રહો અને મને ઘટે તે રીતે આ સંસારથી છોડવો. આજથી મને આશ્રમની ઇચ્છા નથી. આ પ્રકારે બોલતી ઉઠીને નેત્રમાં જળ લાવીને ક્રોધથી એક બાજુ જઈને બેસે છે.

ભૂભાસ્કર ભારે સંતાપને પામતો, રુદન કરતા ઉભેલા પુત્રનું આશ્વાસન કરતો પોતાના મનમાં આ પ્રકારનો વિચાર કરવા લાગ્યો: અરેરે ! આ સહજમાં ઉપજેલા મોટા વિરોધની હવે શી રીતે શાંતિ કરવી ? જો એ સ્ત્રીની પેઠે હું પણ ક્રોધ કરીને આ આશ્રમ છોડીને ચાલતો થાઉં, તો એ સાહસ કરવાના સ્વભાવવાળી આત્મઘાત પણ પ્રસંગે કરે. તેમ જ આ પુત્ર જે આ ક્ષણે અનાથસરખો છે, એને વિનાઅપરાધ નિરાધાર છોડવો, એ પણ મોટો અધર્મ ગણાય. ઘણા મૂર્ખ અને રાજસ તામસ ક્રોધને વશ વર્તનાર અધર્માચરણી પુરુષો તો આવા અથવા આથી પણ ઓછા ક્લેશથી અસાવધ ચિત્તવાળા હોવાથી, એકદમ આશ્રમ છોડી નીકળી જાય છે, અને પછી મોટા સિદ્ધની પેઠે સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી અથવા ઇતર કોઈ સાધ્વી દી-

ક્ષાનું ડોળ કરીને મન્દમતિ લોકોને બોધ કરતા ફરે છે. તેમ જ તે ધર્મ ભ્ર-ષ્ટ, અજ્ઞાન, તથા વિષયવાસનાની નિવૃત્તિવાળા ન હોવાથી પારકા વિત્તદારાદિ પદાર્થને મેળવવા અથવા તેવડે સુખ લેવા નિરંતર આતુર રહે છે, અને અંતે કોઈ પણ યુક્તિવડે પોતાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરતા, પાખંડધર્મને પાલન કરતા તથા પોતાને ધર્માત્મારૂપે જણાવતા લોકસમૂહમાં વિચરે છે, તથા રહે છે. આમ થવાથી તે આશ્રમભ્રષ્ટ ધર્મભ્રષ્ટ થએલા હોય છે, અને બીજાં વિવેકને પામવાની ઇચ્છાવાળાં સમાગમી મનુષ્યોને પ્રતિકૂળ બોધવડે ધર્મભ્રષ્ટ કરે છે. આ પ્રકારનો અનાચાર પૂર્વે થતો હશે, એમ કેટલાંક દૃષ્ટાન્તોથી જાણવામાં આવે છે, અને હાલ પણ સ્થળે સ્થળે જણાય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ થશે એમ અનુમાન થાય છે; તોપણ યથાર્થ ધર્મના સ્વરૂપને જાણનાર હું તેવા અધમ મનુષ્યોની પેઠે કરું એ અત્યન્ત અયોગ્ય છે. વળી આ સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ સ્ત્રી એટલી અધમમાં ગણાવા યોગ્ય નથી. ખરું જોતાં તો એનામાં અધર્માચરણ જે દોષરૂપ ગણવું ઘટે તેવું અન્ય તો એકે નથી. માત્ર પ્રસંગઉપર મારા વચનનું ખંડન કરી પોતાનું સત્ય કરવા મથે છે, એટલો જ દોષ છે. તેમાં પણ એની અજ્ઞાનતાયુક્ત મતિ કારણ હોવાથી તથા અન્તઃકરણમાં સત્ત્વનું વિરોધી દ્રવ્ય અધિક અંશે રહેલું હોવાથી એ યોગ્યાયોગ્ય વિચારને કરવા ઓછી શક્તિમાન્ હોવી ઘટે છે. માટે એનામાં સ્વભાવ તથા કર્મવડે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત ન હોય તેમાં હાલ એને આપણે ધર્મથી ગ્રહણ કર્યા પછી દોષવાળી ગણી ત્યજવી ઘટતી નથી. ઘણી મૂર્ખ સ્ત્રિયો તો પતિને ગાળો દે છે, અમર્યાદપણે બોલે છે, ખાનપાનવ્યવહારમાં નિરંતર દુઃખ દે છે અને પ્રસંગે ક્રોધાવેશમાં બિચારા રંકસરખા પુરુષને મારે પણ છે. એમ અસંખ્ય પ્રકારે પતિને સંતાપનારી અધમાધમ સ્ત્રિયોકરતાં તો આ લક્ષગુણ સારી છે. વળી ઘણે સ્થળે એવો પણ નિયમ જણાય છે કે જે સ્ત્રી પ્રસંગાનુસાર બોલવામાં અકુશળ હોય, અને ગમે તેમ બોલી જાય છે, તેનું અન્તઃકરણ પાછળથી નિર્વૈર રહે છે અને સ્વરૂપે કોમળ પણ હોય છે; અને જે સ્ત્રિયો ઘણું થોડું બોલે, અને પ્રસંગ વિચારી જાય એવી યોગ્યતાવાળી હોય છે, તેમાંની કોઈ તો મીઠી અને અંતરમાં ઉંડા દ્વેષને રાખનારી હોય છે. તો તેના પ્રમાણમાં આ સ્ત્રી અંદરથી ભોળી હોવી ઘટે છે. કારણ કે ક્લેશનું સમાધાન કર્યા પછી બીજે દિવસે એ અધિક વૈર રાખતી હોય એમ જણાતું નથી. કદાચિત્ એ દોષવાળી છે તો પણ આવા અનેક વિવેકવિચારથી આ ક્ષણે જ એને ત્યજી જવાજેવી કેવળ દુષ્ટ સ્ત્રી આ નથી. વળી યોગ્ય વિ-

ચારથી જોતાં એમ પણ જણાય છે કે સ્ત્રીજાતિને તેમ જ અસાવધ પુરુષોને કાર્યના અંતમાં ફળ મળવાની સંધિએ અથવા ફળ મળ્યા પછી પોતાના દોષનું દોષરૂપે ભાન થાય છે, તથા પાછળથી પશ્ચાત્તાપ પણ થાય છે, અને તેમ થવાથી તેમનો પ્રસંગે સુધારો પણ થાય છે, તો તે પ્રકારે આ સ્ત્રીને પણ ભારે શિક્ષા થવા કરતાં પ્રથમ એને કોઈ યુક્તિથી પશ્ચાત્તાપ કરવા સરખો પ્રસંગ આણી અનુભવ કરવો યોગ્ય છે, અને તે પ્રસંગ આણતાંપહેલાં હાલ આ ક્લેશનું રુડે પ્રકારે સમાધાન કરવું યોગ્ય છે, અને એમ ન કરીને અવિચારને વશ થઈ જો હું કાંઈ વિશેષ કરીશ તો તેનો પરિણામ ઘણો માઠો થવો સંભવે છે. ગૃહસ્થાશ્રમનું સાર્થક જે વડે શાસ્ત્ર માને છે, તે આ પુત્રનો વિનાઅપરાધ નાશ થશે, અને એ સ્ત્રી કદી આત્મહત્યારૂપ મહા પાતકને કરશે, તો એ બંનેનો સ્થાપિત નીતિથી હું રક્ષકરૂપ મનાયેલો છતાં એમના અયોગ્ય રીતે થનાર અનિષ્ટને અલક્ષ કરી ધર્મભ્રષ્ટ થઇ અનુચિતપણે ચાલીશ તો એ સર્વ અનર્થનું નિમિત્તકારણરૂપ થતાં હું જ એ મહા પાતકનો ભોક્તા થઇશ, જેથી મારે આ ક્ષણે અનેક યોગ્ય વિચારથી સમાધાનમાં પ્રવેશવું ઘટે છે.

આ લોકમાં રાજાએ પ્રજાને, ગુરુએ શિષ્યને, પિતાએ પુત્રને, ધણીએ પાળેલા વા વેચાણ રાખેલા સેવકને, અને પતિએ સ્ત્રીને, સંપૂર્ણ હિતકર યોગ્ય યુક્તિથી નિયમમાં વર્તાવવા યથાર્થ યત્ન કર્યા છતાં તે સર્વમાં નિષ્ફળ થવાય તો જ તેમને પોતાની સત્તામાંથી કાઢી મૂકવાં. તેમાં પણ રાજા, ગુરુ અને ધણી તો અધિક કષ્ટવાળા યત્ન ન કરે તો પણ તે પાપમુક્ત રહે છે. પરન્તુ પિતાપુત્ર, તથા પતિપત્નીનો સંબન્ધ તો અનેક જન્મપર્યંત પરસ્પરના સુખદુઃખમાં કારણરૂપ છે, માટે તેમણે તો પ્રાણાંતસરખું કષ્ટ કરીને પણ તે પુત્ર અથવા સ્ત્રીને સુધારવાં, પણ તેમનો ત્યાગ કરીને કાઢી ન મૂકવાં; અને જ્યારે પ્રાણાંતસરખું કષ્ટ કર્યા છતાં પણ તેમનો સુધારો ન થવાનો દૃઢ નિશ્ચય થાય ત્યારે જ તેમનો સંબન્ધ છોડવો એ મુખ્ય ધર્મરૂપ છે. તેમનો સંબન્ધ છોડવા છતાં પણ કુલીન પિતા તથા પતિએ તો તેપુત્ર તથા સ્ત્રીનું દૂર રહીને પણ અન્નવસ્ત્રવડે દુઃખી ન થવા દેવારૂપ પાલન કરવું, કે જેથી તે પાપાચરણવાળાં થઈ કુલને કલંકવાળું કરે નહિ. આ વગેરે અનેક યોગ્ય વિચારથી હાલ તો સમાધાન જ કરવું ઘટે છે.

આ પ્રકારના વિચારને કરતો તે ભૂભાસ્કર પુત્રને છાનો રાખતાં બોલ્યો, હે પુત્ર ! તું રડીશ નહિ, ચાલ તારી માતાપાસે. હવે એ તને વઢશે

નહિ. ચાલ તને ખાવાનું આપે. એમ બોલી તે બાળકનો હાથ ઝાલી હળવે ચલાવી કૌશિકીના પાસે લાવે છે, ને તે નથી બોલતી એમ જાણીને બાળક તેને ખોળે મૂકે છે, ને કહે છે: આ બાળકનો તો અપરાધ નથી? આપણે તો વળી ઘડીપછી મનનું સમાધાન કરીશું; પણ ત્યાં સુધી આ નિરપરાધી બાળકની શી વલે? ચાલ હવે રોષને ત્યજી દે. જો! ક્લેશનો વધારો કરવાથી આપણા શરીરનું શોષણ થાય છે, ઘરમાં અલક્ષ્મીનો વાસો થાય છે, અને લક્ષ્મીનો તથા સર્વ સુખનો વિનાશ થાય છે. વળી જે ઘરમાં નિત્ય ક્લેશ હોય છે ત્યાં યમના દૂતનો નિવાસ હોય છે. તે ક્લેશવાળા આશ્રમને દેવતાઓ તથા પિતરો ત્યજે છે, જેથી આપણી દેવ તથા પિતરોને પ્રસન્ન કરવાની સઘળી ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે. આ વગેરે સઘળી વાર્તાને જાણનારી છતાં વળી કેમ ભૂલે છે? મારો સ્વભાવ કોઈ વેળા રાજસતામસ દોષવાળો હોય છે ત્યારે મારાથી તને ખેદ ઉપજે એવું બોલાઈ જાય છે. પણ તું જેમ કોઈ વેળા બોલે છે, ને પછી પાછળથી પસ્તાય છે, તેમ મને પણ બોલ્યા પછી જ્યારે મારામાં સાત્ત્વિક મતિનો ઉદય થાય છે, ત્યારે તે બોલ્યાનો ઘણો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. માટે એવા કોઈ પ્રસંગના તારા બોલવાને જેમ હું વિસ્મરણ કરું છું, તેમ તારે પણ સમય વિચારી વિસારો કરવો જોઈએ. હે સદ્વિચારવાળિ! એ વાર્તાને તો તું રુડે પ્રકારે જાણે છે કે ઉત્તમ સંસ્કારવાળાં અન્તઃકરણમાં ઉપજેલો ક્રોધ તો ક્ષણ વાર જ રહે છે, મધ્યમ સંસ્કારવાળાંને તો ત્રણ દિવસ રહે છે, અધમવાળાંને તો ઘણાં વર્ષપર્યંત રહે છે, અને અધમથી અધમ હોય છે, તેને તો તે મરણપર્યંત રહે છે, એટલું જ નહિ પણ બીજા જન્મમાં પણ તે સંસ્કારરૂપે રહે જ છે. માટે હે ઉત્તમ અન્તઃકરણવાળિ! તું કોપને ત્યજીને મુખ ધોઈ નાખ, લગાર પાણી પી, અને આ પુત્રને શાંત કર. જો! ઘરમાત્રમાં પ્રસંગ આવે છે અને ક્લેશ પણ થાય છે, તેથી વિચારવાળાંએ વિકળ ન થવું એ નીતિ છે. આ સંસાર ક્લેશમૂલક હોવાથી એમાં બિલકુલ ક્લેશ ન હોય એમ તો બનતું જ નથી. તે માટે હે કુલવતિ! તું સાવધાન ચિત્તવાળી થા, અને સદ્વિચાર કર, એટલે આ મનનો ઉદ્વેગ મટશે. તારે તથા મારે કદાચિત્ આ વિષયવાસનાની ઇચ્છાના અભાવે સંસારનો અભાવ કરવો હોય તો થાય, પણ આટલા દિવસ કષ્ટવડે પાલન કરેલા આ ગૃહસ્થાશ્રમનું ફલ જે આ પુત્ર છે તે યોગ્ય વયને ન પામ્યા છતાં એના રક્ષણનો ધર્મ આપણાથી કેમ ત્યજી શકાય? તેમાં પણ પિતાકરતાં માતાનો તો અતિ નિકટ સહવાસ હોવાથી તે દયાળુ

માતાએ તો પુત્રનું પાલન કરવા અવશ્ય આશ્રમને સેવવો જોઈએ. આ લોકમાં પુત્રને માતાસમાન બીજું કોઈ પણ દૈવત નથી, એવાં વચનો શાસ્ત્રમાં પણ સ્પષ્ટ જ છે, એ કંઈ તને અજાણ્યું નથી.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરી ! આ વગેરે અનેક સારાં મિષ્ટ લાગે એવાં નરમાશવાળાં વચનોને સાંભળતાં લગાર જેનો રોષ શમ્યો છે એવી કૌશિકી પુત્રને કેડમાં લેઇને ઉઠી, અને ઓલ્યાવની બીજા ભાગમાં જઈ મુખ ધોઇ લગાર પાણી પીને પુત્રને સંભાળતી ગૃહકામમાં ચિત્તને નાંખવા લાગી. હવે વળી ઇશ્વિરની ઇચ્છા તો કાલે કહીશ. હે દીકરી ! આ આણે આવેલાં મનુષ્યને પાંચ દિવસ અત્રે રાખીશું. એટલામાં આ વાર્તા તમને કહી દેઈશ, અને વળી બીજું પણ જે કહેવા યોગ્ય હશે તે કહીશ. પછી તું પ્રસન્ન થઇને સાસરે જજે. હમણાં તો ઉઠીને સઉસઉનાં કામ કરો, એમ કહી ઉઠે છે. ‘ જય જય **શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.**’

દાસ : બોલો **સી** કુંજબિહાડીલાલકી જે. ’ કેમ વિથ્થલજી ! આ ભૂભારકડની બુદ્ધિની કંઈ ટાડિફ દઇ સકે એમ છે ? હું ટો કહું છ કે ઢન છે એનાં માટપિટાને ! ને એની સમજનને પન ઢન છે ! આ સંસાડમાં થેડ થેડ એવાં જ માનસની ખોત છે.

વિઠ્ઠલજી,: ખરું કહો છો શેઠ ! પણ એવા બુદ્ધિવાન્ સઘળા પુરુષો તે ક્યાંથી હોય ? ચાલો હવે, તમારે તમારી ઉઘરાણી પતાવીને ઉઠવું છે કેની ? એમ હોય તો બોલો જય.

દાસ : હા, હા, બોલો ‘**સી** ડવાડકાંઢીસકી જે’ સાંભલજો કે બાઇ-ચોભાઇયો સડવે એક ચિટ્ઠી. હવે ભજન, ને પછી વાટો કડવી હોય ટે થેડ જઇને કડજો.

મનોહર : (જય બોલીને ગાય છે.)

પદ. ગરબો. (અલબેલી રે અંબે માત, એ લય).

આ જગ સુખનો ભંડાર, જોજો જ્ઞાનીને,
છે જગ દુઃખનો ભંડાર, મૂર્ખ અભિમાનીને.

આ,જે જન જગ મિથ્યા જાણે છે, તેને ન હર્ષ ને શોક રે,
જેણે દગ્ધ કરી વાસના જ્ઞાને, તેને ન ઇહપરલોક; જોજો જ્ઞાનીને.

આ પદાર્થકેરું ભાન યથાવત્, જેને અંતર્ આવ્યું રે,
તત્ત્વસ્વરૂપ જેમનું તેમ જાણ્યું, તેને સુખ સઉ ફાવ્યું; જોજો૦

સઘળે એક સ્વરૂપ અનુભવતાં, છુટયા રાગદ્વેષ રે,
પરમાનન્દ અનુભવે આવી, શમી ગયા સઉ ક્લેશ; જોજો૦

આ જગ સાચાસમ જાણીને, મોહ કરી જે ફસીયા રે,
તે સઉ અંધ કૂપમાં જોજો, દીપ ધરી કર ધસીયા; - મૂર્ખઅભિમાનીને.
આ મારું તારું કરિ કરિ વિષયે, સ્ત્રીસુતગૃહમાં મોહ્યા રે,
તે અંતે દુઃખ અતિ પામીને, હૃદય ભરીને રોયા; મૂર્ખ૦
આ જગ જગપતિનું સ્વરૂપ ન જાણ્યું, નિશદિન વિષયે મ્હાલ્યા રે,
યમદૂતે તે હરિવિમુખને, નરકવિષે લઇ ઘાલ્યા; મૂર્ખ૦
માટે સજ્જન ચેતી ચાલે, સન્માર્ગે ધરી પ્રેમ રે,
મનહર પ્રભુ દુઃખથી છોડાવી, સુખ ન આપે કેમ; જોજો૦

દાસ : બોલો 'સી ક્રસ્નબલડેવકી જે ! હુડા હુડા મ્હાડેવ. ઢન છે ભતજી મ્હાડાજ ! આવી ને આવી ડયા નિડંટડ કડજો, આપનો ઉપકાડ અમે અનાડસડખાં સું વાલી સકનાડ છીએ. માડો વિસંભડ નાઠ વાલસે. કેમ વિઠ્થલજી ! બોલ્યા નહિ ?

વિઠ્ઠલજી : સત્ય છે. પરમેશ્વરવિના આનો બદલો બીજું કોણ આપી શકે એમ છે. ચાલો સર્વે હવે. આજે સમય પણ કંઇક વિશેષ થયો જણાય છે. [સર્વે વિવેકથી નમન કરતાં વારાફરતી જાય છે.]

ચંચળા : (ઓટલેથી ઉતર્યા પછી) હે ભાગીરથિ ! બચારો આ ભૂભાસ્કર પણ ઘણો ભલો હોં. બાકી બીજો હોય તો એ ઘર ચાલે નહિ.

ભાગીરથી : ખરું કહો છો, પણ એમ ઘર હોય ત્યાં એક એક જણે નરમગરમ રહેવું જ પડે છે. બધાં સરખાં થાય તો ચાલે કેમ ? તેમાં પણ આ પુરુષ તો ઘણો જ સમજણો છે.

વિજળી : ચંચળબહેન ! જઇએ છીએ. (એમ કહીને એ બાજુનાં બધાં પોતપોતાના ઘરતરફ જાય છે ત્યારે પ્રાણકોરને) અલી પ્રાણકોર ! આપણે બૈરાંએ પણ આ કથા સાંભળીને ઘણું સમજવાનું છે હોં. બૈરાંબુદ્ધિ કરીને પોતપોતાના ધણીને દુઃખ દઇએ, ત્યારે આવી વાતો સંભારીને દબીને રહેવું: નકામી આપણી મોટાઇ ગણીને ટેચ મેળવીને ઘરમાં ક્લેશ વધારવો નહિ. કેમ અલી કમળા ! સાંભળ્યું કે નહિ ?

કમળા : બાઈ ! હું તો આ વાત જે દહાડાથી ચાલી છે, તે દહાડાથી જ સાંભળીને ટાઢી ભીંત થઇ ગઈ છું. મેં કંઈ કૌશિકીની પેઠે ઝગડા કરવામાં આજ લગી કસર મૂકી નથી. હવે આ મનને મારવા માંડ્યું છે, એટલે કંકાસ ઓછો થયો છે. રડ્યું માણસજાત છીએ તે વખતે લગારતગાર થઈ તો જાય, પણ તે કંઈ છેક ગણવા જેવું નહિ.

વિજળી : (વાત કરતાં ઘર આવ્યું એટલે પ્રાણકારને) અલી આપણી પેલી વાતમાં પછી કંઈ નવાજુની જણાઈ નથી હોં. તું જાણે, હવે કંઈ જણાય ત્યારે વગર પૂછ્યે કહેતી રહેજે હોં. એવી વાતમાં પણ વખતે આપણે તો બોધ લેવા જેવું આવે છે. અલી સાંભળે છ કે ? હવે તો આ મો'લ્લાનાં હાલીમુવાલી બધાંએ એમની મેળે આવે છે, એટલે એનીએ પાકી મરજી હોય ને કોઈ વાર બને તો ભલે આવે. વાતપર વાત આવે તો કહી દેજે, વળી તેડી જઇશું. ભલે એને રુચશે તો આવશે. [સઉ સઉને ઘેર જાય છે, અને પોતપોતાનું ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સૂએ છે.]

મનોહર : (પોતાને સ્થળે સૂતાં વિજયાને) પેલી આપણી વાત ચાલતી વચમાંથી બંધ પડી છે, પણ તે વિષે કંઇ કાળજી કરીશ નહિ. વળી નવરાશે ઇશ્વરેચ્છા તો કાલે કાઢીશું.

વિજયા : તેમાં મને ચિંતા શેની છે ? આજ રાત્રિ ગઈ છે માટે હું બોલી નહિ. વળી નવરાશે થઇ રહેશે. હું મારું જૂઠું અભિમાન રાખું ત્યારે મારે દુઃખ કેની ? અને બોલવામાં ભૂલ થાય તેની તો ક્ષમા આપો છો, પછી મારે બીજું શું જોઇએ ? [ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સૂઈ જાય છે.]

दिवस : १६.

વિજયા : (પ્રભાત ગાય છે.)

પદ. રાગ મેવાડો.

જગતના સ્વામિ રે, સાક્ષી ક્ષણ ક્ષણતણા રે,
હૃદયે રહી દેજો સુખદાન;
જીવપણું ટાળી રે, પ્રભુપદે સ્થાપજો રે,
ગાળી સઘ દેહતણું અભિમાન; જગતના૦
સોની જેમ સોનું રે, ગાળી કુન્દન કરે રે,
તેમ અન્તઃકરણને કરજો શુદ્ધ;
શક્તિ દેજો સાચી રે, વિઘ્નભય શોપવા રે,
દેજો વળી વીરત્વ કરવા યુદ્ધ; જગતના૦
હણીને દુર્ગુણો રે, સેવું સઉ સદ્‌ગુણો રે,
એવું સત્ત્વબળ દેજો ઉરમાંહ્ય,
ગુણાતીત પદને રે, અંતે પામી સ્થિર રહું રે,
જેથી જવું આવવું કદી નવ થાય; જગતના૦
નિશદિન યાચું રે, નિજ ગણી પાળજો રે,
છેહ ન દેશો કદી જગદીશ;
કોટિ અપરાધો રે, પણ ક્ષમા આપજો રે,
મનહર પ્રભુ નિત્ય નામું શીષ; જગતના૦

ચંચળા : (નાહીને સેવામાં બેશી ગાય છે.)

પદ.

અવર ન જગમાં ગમે, મન મારું, પ્રભુપદમાં જ રમે. ટેક.
આ જગ બાજીગરની બાજી, જોઇ ચિત્ત અવરનાં ભ્રમે; મન૦

વળી વળી વારે પણ નવ માને, કરિ બળને મનાવે ક્રમે; મન૦
નિશ્ચય કરી જાણે જગ મિથ્યા, પણ હૃદયે ન શમે; મન૦
વિષયવિલાસ દીસે રમણીય પણ, ક્ષણ ક્ષણ જીવને દમે; મન૦
વિષના કીટ વસે જેમ વિષમાં, (તેમ) પામર દુઃખ તે ખમે; મન૦
રીઢા પાત્રવિના રસ ન ટકે, કદી ભરીયે તો ઝમે; મન૦
વિણઅભ્યાસ, હૃદયબળવિણ તે, વૃત્તિ ન જમાવી જમે; મન૦
વિષયાંધ પ્રાણી અબળ ગણાતાં, બળ જેનાં ઢાંક્યાં તમે[1]; મન૦
અધમ સકળ તે જીવને નાંખ્યાં, નરકવિષે જ યમે; મન૦
મનહર પ્રભુ આ જાણી ત્યજી ભય, આપ પદે જ નમે; મન૦

દાસ : (ભજન સાંભળીને) ઓહો ! આવું સાહું ભજન ટમાડે હાઠ કાંઠી આવ્યું છે ? મેં ટો આજે જ ટમાડા મુખડી સાંભલ્યું !

ચંચળા : એ તો હું કાલે જ શિખી રહી છું. એટલે આજથી એને સેવામાં રોજ થોડા દહાડાસુધી ગાવાતું રાખ્યું છે, એટલે પછી ભૂલાય નહિ.

દાસ : ધનું સાહું, પેલી ટમાડી ઉઘડાની આજ પટાવી છે હોં. પુડસડ હોય ટાડે કેહેજો.

ચંચળા : કઈ ઉઘરાણી વારુ ? મને લગાર સંભરાવો. હું તો ભૂલી ગઈ છું.

દાસ : આ પડમાને ટો ટમાડે ઘેડ સો પચાસ ખાટાં હોય ને ડિન પડટે ધની ઉઠલપાઠલ ઠટી હોય ટો ટમે ટો આવા વિસડભોલા સભાવઠી ટીજે ડા'દે ડેવાલું પોકડાવો, કેમ ખડું કેની ? જુવો, લગાડ સડટ ડાખટાં જઇએ.

ચંચળા : સરત તો મને બધીએ રહે છે, પણ આ વાત જ ભૂલી જવઈ છે, તે લગાર સંભારી આપો તો તરત યાદ આવશે. ને દેવાળાનું કહો છો તે તો લાંબી ઉથલપાથલ હોય ત્યારે સરત રાખનાર બે તમારા સરખા હુંશીયાર ગુમાસ્તા ના રાખે ? (લગાર હસીને) દુઃખ ના માનશો. મેં તો અલગતની વાત કહી છે. કહો, કહો, આજનો દહાડો મારી ભૂલ માફ કરો.

દાસ : અડે ટમાડી ટો લાખો ભૂલ હોય ટો હું કે ડા'દે લેખામાં ગનું છું જે. ટમને ટો સડા કાલમાતે માપી જ છે. ને ખોટું લગાદવાનો ટો ભતજી મ્હાડાજનો સક્ટ હુકમ જ છે કે કોઈ ગમે ટેમ બોલે, ટો ટેને આ કાને

---

1 તમોગુણે.

સાંભલી પેલે કાને વિદાય કડવું, ને મટલબજેટલું સંઘડવું. લો આજનો ડા-દો ટો કહું છું. એ ઉઘડાની ટો પેલી–ટમે મને નો'ટું કહ્યું કે મહીં ભ્રમર-ગીટાની વાટ આવે એવી એક ગડબી કડી આપજો, ટે છે.

ચંચળા : (હસીને) હા હા, હું કેવી મૂરખ છું. મારી મતલબની વાત પણ ભૂલી જઉં છું. હશે, હવે ખબરદારી રાખીશ. પણ બોલો તમે બ-નાવી કે શું ?

દાસ : એ ટો મલસકામાં જ ઉથીને બનાવી છે. ઇચ્છા હોય ટો હમનાં વાંચી બટાવું.

ચંચળા : હા હા, એમાં વળી ઇચ્છાનું શું પૂછવું ! પેલી કહેવત છે કે 'મીની બાઇ દુધ પીશો તો કે હણહણીને જ રહ્યાં છીએ' તેમ હું તો તૈયાર જ છું.

દાસ : સાંભલો ટારે. ઓઢવજીને ગોપિકાઓ પોટાના દુઃખની વાટ કડે છે, એવા સમંઢનું છે.

ગરબી.

ઓ ઓઢવજી, કોના આગલ કહીએ ડીલનાં દુઃખને,
મનમાં બલીયે, સંભાડીને ટે ડિવસોનાં સુખને. ટેક.
હડટાં ફડટાં હડિને જોટાં, એનું રુપ જોઇ મનમાં મ્હોટાં,
એનું નામ લઈ પાટક ઢોટાં; ઓ ઓઢવજી૦
આ ચિટ હડિમાં વા'નું વાટાં, એનું મુખ જોયાવિન નવ ખાટાં,
નિશડિન હડિગુન સુખઠી ગાટાં; ઓ ઓઢવજી૦
હડિ પઢાડટા વનમાં જ્યારે, અમ મનમાં દુઃખ હટું ટારે,
જાનું હવે હડિ મલસે કા'રે; ઓ ઓઢવજી૦
હડિ ગાય ચડાવીને આવે, ટાં લગી મલવું ટો ના ફાવે,
જાઉં જમનાટટ આવે ડાવે; ઓ ઓઢવજી૦
જલ ભડવાને બ્હાને જાઉં, હડિ નિડખીને સુખની ઠાઉં,
મન ડાઝે છે સુખ સું ગ ઉં; ઓ ઓઢવજી૦
આ વાટ નઠી સુખ કે'વાટી, કે'ટાં જાને ફાટે છાટી,
જલ વહી આંખો રાટી દાટી; ઓ ઓઢવજી૦
હડિવિજોગઠી ટો મોટ ભલું, નઠી જીવ જટો મનમાં જ બલું,
કેમ બાલમુકુડનીને મલું; ઓ ઓઢવજી૦

ચંચળા : ('જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ' બોલીને) વાહ ! તમે આ

ગરણી તો ઘણી સારી કરી. જેવી મારે જોઇએ તેવી જ થઈ છે, આજથી એના બોલ મને આપો.

દાસ : (બોલ ગોખાવીને) કેમ હવે ટો ઇગાડ આવસે કેની? ચાલો માડે નાહીને બે ચાડ જગાએ ઉઘડાની જવું છે ટે જઇ આવું. [નાહીને જાય છે.]

જીવકોર : (એક વૃદ્ધ ડોશી જતનની પાડોશમાં રહેનારી પથારીમાં બેશીને) હે ભગવાન્ ! મેં તમારું શું બગાડ્યું છે, જે તમે મને આવડું દુઃખ દો છો? મેં આ જનમ ધરીને તો કોઈ દિવસ કશું પાપ કર્યું નથી. મેં કોઇનાં ઘર ભાગ્યાં નથી. કોઈની સાચીજૂઠી કરીને વહાલામાં વિરોધ કરાવ્યો નથી. કોઇનું ભલું થવામાં આ જીભ વાહી હશે, પણ કોઇનુંએ ભુંડું કરવામાં મેં કદી પણ જીભ વાહી નથી. કોઇની થાપણ ઓળવી નથી. કોઇને ભરોંસો આપીને તેને છે' દીધો નથી. કોઈની બંધાએલી આશા મારા સ્વાર્થની સારુ તોડી નથી. કોઇનાં વેવીસાળ ભાગ્યાં નથી. કહીંએ પાણીની પાળ બાંધી હશે, પણ કોઇનાં વાળેલાં પાણીની પાળ ભાગી નથી. પાણીની પરબ મંડાવી હશે, પણ કોઈની મંડાવેલી પરબ મેં ઉઠાડી નથી. આ જનમમાં મેં સાસુ થઇને વહુઓને દુઃખ દીધાં નથી, કે વહુ થઈને સાસુને દુઃખ દીધાં નથી. કોઈને બે શિખામણની વાત કહીને તેનું ઘર મંડાવ્યું હશે, પણ કોઇનું ઘર ભંગાવ્યું નથી. ભલા ભગવાન્, તમને જે ગમે તે ખરું. કોણ જાણે કયા જનમનાં પાપ આવીને લાગ્યાં છે, તે મારે આ દુઃખ ભોગવવાનું આવ્યું છે. આ ઉગ્યા આવતા ઘણાને મોત આવે છે, પણ મારાથી તો મોતે સો ગાઉ છેટે નાસતું ફરે છે ! કહેવત છે કે ' જેનો અહિં ખપ છે, તેનો ત્યાંએ ખપ છે, ને જેનો અહિં ખપ નથી તેનો ત્યાંએ ખપ નથી.' અરેરે ! આ દુઃખના દહાડા મારે સારુ ક્યાં ઘાલી મેલ્યા હતા ! આ મારો ઓશિયાળો દહાડો શી રીતે જશે ? રાત ને દહાડો મોટો જમજેવો લાગે છે. મારું ખાધું ને પીધું બળીને કોયલો થઈ જાય છે. દુઃખની વાત કરીને છાતી ખાલી કરવાની મારે જગા રહી નથી. કહેવત છે કે 'નાણું મૂકવાની જગો મળે પણ મનની વાત કરવાની જગો જગતમાં મળતી નથી.' અરે રામ ! હવે મારામાં ધંધો કરવાની હામ રહી નથી, કે મારી મેળે જૂદી રહીને દહાડા કાઢું. મારે પેટે દીકરી હોત તો મારી દાઝ જાણત. આજ દીકરીવિના મારી દુઃખની ઘડી કોણ સંભાળે એમ છે ? માની જણી બહેન નથી કે મને આવીને ખબરે પૂછી જાય. દુઃખીયાનો બેલી પરમેશ્વર છે

એવું સઉ કહે છે, પણ એએ આ મારા દુઃખની દાઝ જાણતા નથી, એટલે હું કેમ માનું ? હશે સુખ દુઃખ જે આવે તે ભોગવી છૂટ્યા વગર કંઈ છૂટકો છે ? (આ વગેરે બોલે છે એટલામાં તેના છોકરાની વહુ ધીરજ બોલે છે.)

ધીરજ : આ વા'ણાના પહોરમાં ઉઠ્યાં ત્યારથી કેમ કળકળાટ માંડ્યો છે ? ક્યારની જોઉં છું તો ટકટકારો માંડ્યો છે, તે રાંડનું કાન પડ્યું સંભળાતું નથી ! એવાં શાં દુઃખમાં ડટાઈ ગયાં છો જે ? રડ્યું સવારના પોહોરથી તે આ કેમ ખમાય ! રાતદહાડો ઘંટીટંકારાની પેઠે લવારો કર કર કરો છો, તે સાંભળીને મારું માથું પાકી જાય છે ! તમારું માથું કોણ જાણે લોઢાનું કે શેનું ઘડ્યું છે, જે આટલું કરતાંએ પાકતું નથી ! દીકરી હોઇને શા દારકા દારનાર હતી, ને વહુએ ના દાર્યા ? દીકરી તમને રળીને રોટલો ખવાડનાર હતી ? તે તો હત તો પારકાં ઘર ભરીને દારનાર થાત, તેમાં શા તમારા દહાડા ઉઘડત ! 'દીકરી તો રાંડ જ્યાં હોય ત્યાંથી જણતીએ મરજો ને પણતીએ મરજો ' એવી કહેવત છે તે ખોટી છે ? આખો દહાડો તમારી આવડી ઉઠવેઠ કરીએ છીએ તે એક ઘડીએ નવરાં પડીને પગવાળી બેસવા વારો એ આવતો નથી, તોએ તમને તો લેખામાં જ નથી ! આટલું કરતાંએ બડબડો છો તો કોઈ માથાની મળી હોત તો તમારી શી વલે થાત ? ના ના કહો તો ખરાં, મેં તમને શા ધા માર્યા ?

જીવકોર : બાપા, ધા માર્યા હોય તો સારા, કે ચાર લોક જુએ તોએ જાણે. આ તો મુંગો માર તે કોઇનાએ જાણવામાં ના આવે, સમજ્યાં કેની ? ને એટલું છતાંએ મેં તમને કશી ગાળભેળ દીધી હોય કે એક હુંકારોસરખોએ કર્યો હોય તો કહો. હું તો મારે ઉઠીને ભગવાનનું નામ લેતી'તી ને મારું દુઃખ કહેતી'તી તે પણ તમારા મનથી તો ઘંટીટંકારો ઠર્યો ત્યારે મારે રાંડને તો હવે મોં' સીવીને પડી રહેવાનું જ ઠર્યું કેની ? મેં તમારી બંનેની ઘણીએ ઉઠવેઠ કરી છે, પણ તે તો 'ઇસરી દા'ડા વીસરી,' તેને હવે કોણ સંભારનાર છે ? જુવો બાવા, લોઢાનું ને લાકડાનું માથું શું કરવા કરો છો ? મારે કંઈ કાઢ્યાં એટલાં હવે કાઢવાનાં નથી. મેં તો પાધરું કહ્યું કે દીકરી હોત તો દાઝ જાણીને આ ઘડપણમાં મારી ચાકરી કરત. મેં કંઈ તમને તો કડવો સુકન કહ્યો નથી ? વગર લેવે દેવે આવડો તડુકો મારા ઉપર શા માટે કરો છો ?

ધીરજ : તમને તો આડું બોલવાની ટેવ પડી છે ? સાચી વાત કહીએ છીએ ત્યારે તમને તડુકો લાગે છે ! મેં તો ખરું કહ્યું કે દીકરી હઇને શી મસાણે ગાય દોવાડત, ને દીકરાએ ના દોવાડી ! જેને દીકરીઓ છે, તેને

તેના દુઃખની વાત પૂછી આવો ત્યારે જણાય ! આ હું દીકરી જ છું તો મારી માને; પણ આ તમારા સો હાથના ઉંડા કૂવા જેવા ઘરમાં પડી છું, તે મારી માની બચારીની ખબરસરખીએ પૂછવા જવાતું નથી; તો બાર મહિને ચાર જોડી લૂગડાં મને કરે છે ! પૂરે તો આવી છું ત્યારથી આ તમારા ઘરનું વૈતરું કરી છૂટવાનું છે. મારી માને હું શા કામે આવી ? તેમ તમારી દીકરીને કેમ સામાનું ઘર મંડાવવું નો'તું કે કેમ ? તમારી પાસે બેસાડી મૂકીને તેનો જન્મારો બગાડવો હતો કે શું ? એવો નમારમુંડો જમાઈ તમને કેમ જાણ્યું જે મળનાર હતો કે તમારી દીકરીને તમારે ઘેર બેસાડી મૂકત ! લગાર સમજણ રાખીને બોલો તો મને આવડું લાગે નહિ ! તમારી દીકરી હોત તો તમને સુખ દેત એવું કહો છો, ત્યારે હું વહુ તો તમને આટલું કરતાંએ દુઃખ દેનાર જ ઠરી કેની ? તમારું કામ કરી મરીએ ને અંતે આખરે 'જસના બદલે જુતી.' રોજ ઉઠીને આમ કરશો તો તમને આટલું પાણી પાવાનુંએ મન નહિ થાય, એવો મનઉતાર થઈ જશે, માટે સંભાળીને બોલતાં રહેજો.

જીવી : બાઈ, મને તમારી પેઠે હવે બોલવાનું જોર નથી. બીજાને શિખામણ દેતાં તો સઉને આવડે છે ! મને કહો છો કે સંભાળીને બોલતાં રહેજો, ને તમારા મોંમાંથી ફુલ ઝરે છે, તેનો તો લગાર વિચાર કરો ? 'વા'ણાના પહોરથી કળકળાટ માંડ્યો છે' એવું તમે બોલ્યાં, ત્યારે વા'ણામાં કળકળાટ તો કાગડી કરે છે, ત્યારે તમે તો મને રાંડને કાગડી કહી કેની ? એવા ને એવા બધા બોલ તમે બોલ્યાં તે હું કંઈ સમજતી નથી ? બધુંએ સમજું છું, પણ શું કરું, એક તો મારા હાથ પગ અટક્યા છે, એટલે લાચાર થઈ પડી છું; ને બીજું મારા છોકરામાં દેવત નથી; બાકી તેનો લગારે ધાક હોય તો તમારાથી આવડું મને કહેવાય કેમ ? ત્યારે આવડું દુઃખ ન હોય તો છોકરીને મારે શામાટે સંભારવી પડે ? ને આ ઘર તમારા મનથી કૂવાજેવું થયું, પણ તમારાં માબાપે કૂવો જાણીને નાંખ્યાં હશે ત્યારે તમે પડ્યાં કેની ? એમાં અમારો શો દોષ છે ? મારો છોકરો કંઈ કુંવારો રહે એવું નો'તું !

ધીરજ : તમને તો સવારનો પો'ર થયો એટલે વાઉ વાઉ કરવાનું ને દાંતીયાં કરવાનું જોર આવે છે ! મને આ કામ કરવું પડે છે તે મારા જીવને પૂછવું પડે છે ! તમને તો નવરાં નવરાં બીજો ધંધો સૂજતો નથી, તે લડવાનું જોર હોય, પણ મને તો આ મારા કર્મે લાગેલા કામના રગડાઆગળ લડવાની નવરાશ નથી !

જીવ૦ : બાપા, તમને નવરાશ નથી ત્યારે મને એવડું લડવાનું જોરે ક્યાં છે ? હું તો મારાં દુઃખમાં મરી રહી છું ! આટલું બોલ્યા છતાંએ હજી કહો છો, લડવાની નવરાશ નથી ! મને પહેલી કાગડી કહી, ને આ વળી કુતરી ને વાંદરી કહી; કેમકે વાઉ વાઉ કુતરી કરે ને વાંદરી દાંતીયાં કરે છે. ભલે બાવા તમારે ગમે તે કહો, મારે આજ સાંભળવાનો દહાડો આવ્યો છે, એટલે શું કરું ? સવારમાં ઉઠીને મને રાંડને દાતણપાણીનું સરખું પૂછ્યું નથી ! આ પહોર દહાડો ચડવા આવ્યો, પણ હજી એટલી તમને નવરાશ નથી મળતી. એવાં શાં કામમાં ડટાઈ ગયાં છો જે ! મો'માં આંગળીઓ ઘાલીને બોલાવો છો ત્યારે હું તો બોલું છું, બાકી મરતાને મેર કહેવાનોએ મારો સભાવ નથી.

ધીરજ: (બડબડતી ફડફડતી દાતણપાણીનો લોટો તેના આગળ અફાળીને) લ્યો આ દાતણ ને પાણી ! તમારે જે કામ હોય તે ઘોડે ચઢીને કરાવવાનું ! એમ નહિ જે કામમાં હોઈએ ને ઘડી મોડું વે'લું થયું તો તેટલામાં શું ખાટું મોળું થઇ જનાર હતું જે ! દાં'ડો ઉગતાં દાતણપાણી કરીને કહીં હુંડીયો શીકારવા જવું હતું જે ? હું ચાર બોલ કહું છું ત્યાર પહેલાં તો બાર બોલ સંભળાવો છો ! તો દુઃખમાં મરી રહ્યાં છો ત્યારે એવું બોલવાનું જોર ક્યાંથી આવે છે ? દસ ઘરના લોક સાંભળે એવા બરડા પાડીને બોલવાનું જોર છે, ને બીજી વાતે કેમ કંઈ કરાતું નથી ? આપણી મતલબ હોય ત્યારે તો ઉઠીને આખા ઘરમાં ભટકતાં ફરો છો, ને દાતણપાણીસરખું હાથે લેવાતું નથી ! મને તે કંઈ લુંડી બુંડી કરીને આણી છે કે વળી કામ કરતાંએ આવડું ધમકાવ ધમકાવ કરો છો ?

જીવ૦: લુંડી તો બાવા તમારા માબાપે કરીને આપી હોય તો તે જાણે; હું કંઇ તમને લુંડી કહેતી નથી. હશે, તમારાથી મારું કામ ના થાય તો મારો છોકરો આવીને કરશે. જેટલો તેના ઉપર મારો હક છે એટલો કંઈ તમારા ઉપર નથી, આવડું તાણું તે મારા ઉપર શામાટે કરો છો ? આ તમારું આપેલું દાતણ પાણી મુકો પાછું. મારો છોકરો આવશે ત્યારે હું મારી મેળે માગી લઇને કરીશ. (એમ કહીને ડોશી પાછી સુઈ જાય છે,ને વહુ બડબડતી કામે લાગે છે.)

ધીરજ: (થોડી વારે કામમાંથી પાછી આવીને) જુઓ, આવો તમારો ટેક નીભવાનો નથી.તમે આમ આડાઇ કરશો તો ઘણાં દુઃખી થશો. આઠ પહોર કંઈ તમારા દીકરા ઘરમાં બેશી રહેવાના નથી, રોજ મારી સાથે તમારું પાનું પડ્યું છે, ને રોજ આમ કરશો તો શી વલે થશે ? માટે સ-

મજીને દાતણુ પાણી કરો. નહિ તો પાછી વડવાડ ઉભી થશે, મેં દાતણપાણી આપ્યું છે તે શું કડવું લાગે છે જે? (આ પ્રકારે ક્રોધથી બોલતી ઘરમાં જાય છે. જીવકોર કંઈ બોલી નહિ,પણ લગાર રહીને દાતણપાણી કરી બેસે છે. એટલામાં તેનો દીકરો દેવશંકર બહારથી આવીને રોજના નિયમપ્રમાણે માને પૂછે છે.)

દેવશંકરઃ કેમ છે મા!

જીવ૦: સારું છે ભાઈ ! જ્યાંલગી તમે બેઠા છો ત્યાંલગી મારે સઘળું સારું છે. ભગવાન્ તમને માર્કંડ ઋષિનું આયુષ્ આપે. તમે આટલી મારી સંભાળ રાખો છો તો તમારી હુંફે હું દહાડા કાઢું છું. જાઓ ભાઈ ! તમારે ના'વું ધોવું હોય તો પરવારીને સંધ્યાપૂજા કરો, ત્યાર સોરા બપોર થશે. પછી તમારે જમવાનું મોડું થશે.

દેર૦: હા મા, હું હવે ના'વા જાઉં છું. જો તમારે હમણાં ના'વું હોય તો પાણી મંગાવું, ને પછી ના'વું હોય તો તમારી મરજી. મારા નાહ્યા પછી નહાજો.

જીવ૦: ના ભાઈ તમે નાહો, મારે શી ઉતાવળ છે, હું તો પાછળથી નાહીશ. (દેવશંકર ત્યાંથી ઉઠી ઘરમાં જાય છે,એટલે ધીરજ જે છાનીમાની માદીકરાની વાત સાંભળતી હતી તે ત્યાંથી જતી રહી પોતાને કામે લાગે છે.)

દેવશંકર : (ધીરજને) કેમ પાણી ગરમ થયું છે ? હોય તો ચાલ નાવાની તૈયારી કર. નાહીને સંધ્યા કરી લઉં.

ધીરજ : જાઓને માની ખબરઅંતર તો પાસે બેસીને પૂછો ! ના'વાની એવડી શી ઉતાવળ છે ! દીકરાવના મા સૂનાં પડી ગયાં'તાં તે દાતણપાણીએ દીકરાના આવ્યાવના નો'તાં કરતાં!

દેવ૦: આ તારો બોલવાનો નઠારો સ્વભાવ છે,તે તને હજારવાર કહ્યા છતાં પણ તું છોડતી નથી. જે વખતે જેની સાથે જેવું બોલવું જોઈએ તેવું બોલવાની તો તને ગમજ નથી. વારે વારે તને ઠપકો દઉં તે કંઈ સારું ?

ધીરજ : સારું લાગે તો તેમ કર્યું ! ઠપકો દેતાં કંઈ મેં તમારું મ્હોં ઝાલ્યું છે ? બીજાની ભૂલ કાઢતાં સઉને આવડે પણ પોતાની ભૂલ કોઇને સૂજે છે ! મને બોલવાની ગમ નથી તો ચાલ્યું, તમને માદીકરાને તો બોલ્યાની ગમ છે કેની ?

દેવ૦: કેમ વારુ, વગરકારણે આ પ્રાતઃકાળથીજ જગાવવાનો મનસુબો થયો છે કે શું ? સવાર થવાની જ વાટ જોતી હતી કે શું ? મારા આ-

વવાની વાટ જ જોયા કરતી'તી કે કેમ વારુ ? હું ઘરમાં આવ્યો કે તુરત જ સુંધવાઈ ઉઠયું તે ? પણ લગાર વિચાર રાખ, છેક નાદાની સારી નથી.

ધીરજ: હું તો જ્યારથી તમારો હાથ ઝાલીને તમાર. ઘરમાં આવી છું ત્યારથી જ વિચાર રાખતી આવી છું. પણ તમે જરા વિચાર રાખો તો સારું. કેમકે હું તો તમારા મનથી નાદાન છું, ને તમે તો મોટા ભારેખમ છો ! નાદાની કોની છે તે વા'ણાના પહોરમાં આવીને જોવું'તું કેની ? દીકરો ના હોય ત્યારે મા, ને મા ન બોલે ત્યારે દીકરો એટલે મારે તો રાંડને કોઈ આગળ ઘરમાં મારા દુઃખની વાત કરવાનું તો રહ્યું જ નહિ કે ? (આંખમાં આંસુ લાવીને ડસકાં ભરતાં) હું કયાં કોઇનો વાંક કાઢું છું ? મારું રાંડનું નશીબ જ વાંકું છે, તેમાં કોઈ શું કરે !

દેવ૦ : (તેનું આશ્વાસન કરતાં) અરે તું રડીશ નહિ. જે થયું હોય તે સાચે સાચું મારા આગળ કહે. પછી જેને ઠપકો આપવો ઘટશે તેને દઈશ. તને લગાર લગાર વારમાં રડવાની ટેવ છે તે સારી નથી, ખુલાસાથી વાત કર.

ધીરજ: બળી એ વાત, રોજ ઉઠીને તે શી ખુલાસાથી કરવી'તી. એક દહાડાનું હોય તો ધુળ નાંખી. આ તો રોજનું લાગ્યું ને ભવનું ભાગ્યું ! ગમે એટલું હું સાચું કહીશ, તોએ મારો રાંડનો ભરોંસો પડનાર નથી. ને મા તમારાં જે કહેશે તે સાચું, એટલે વચગાળે મારા રાંડના જોગ છે કેની ? ત્રીજું હોય તો સાચી જૂઠી વાતની સાહેદી તો પૂરે ! આ તો ખરું ખોટું બંને સરખું !

દેવ૦: તારે ખરા ખોટાનું શું કામ છે ? તું તારે સાચું હોય તે મારા આગળ કહે. પછી હું મારી મેળે ઘટતી તજવીજ કરીશ.

ધીરજ: તજવીજ શી કરવી'તી ! તમારાં મા તમારા ગયા પછી તરત ઉઠયાં ને પથારીમાં બેઠાં બેઠાં એમની મેળે બરબડયા કરતાં હતાં, "મેં તો વહુઓને દુઃખ દીધાં નથી ને સાસુઓનેએ દુઃખ દીધાં નથી. મને દુઃખ દે છે તેનું પરમેશર ભુડું કરશે.' એવું એવું કંઈ કંઈ બોલીને મારાથી ન સંખાય એવું એ સંભળાવતાં હતાં ત્યારે મારાથી ન રહેવાયું એટલે મેં પણ કહ્યું કે વગરકારણે વહાણાના પહોરમાં શું કરવા આવું બોલો છો ? પછી મેં એમને દાતણપાણી આપ્યું, તે પણ બસેડી મૂકયું, ને કહ્યું કે મારો છોકરો આવશે ત્યારે તે મને આપશે ને હું કરીશ. ત્યારે મેં'કું તમારા છોકરા તે કંઈ આખો દહાડો ઘરમાં બેશી રહેનાર છે ? હું કંઈ તમને આપવાની ના કહું છું ? ત્યારે વળી પાછળથી કર્યું હશે. હવે આમાં મારો વાંક હોય તો કહો.

દેવ૦: હશે, મને જ્યારે મા તારે માટે કંઇ ફરિયાદ કરશે ત્યારે હું તે વિષે ચોકશી કરીશ. હમણાં તો ના'વાનું પાણી મને કાઢી આપ.

ધીરજ : (નહાવાનું પાણી કાઢી સોળું તૈયાર મુકીને) આ પાણી ને સોળુ મૂકયું છે. તમારે ગમે ત્યારે ના'વા બેસજો હો કે !

[દેવશંકર નાહીને પોતાનાં સંધ્યા પૂજા વગેરે કામમાં બેસે છે.]

વિજળી: (જમી પરવારીને કમળાને) કેમ કમળા પાડોશણ ! પરવાર્યાં કે ? બારણે બાર વાગવા આવ્યા છે ! હમણાં જવાની વખત થશે. જોજે ઉંઘમાં ઉંઘતાં !

કમળા : અલી તારા જેવી હું કંઇ ટાઢી નથી ! હું તો ખાઈ પરવારીને બેઠી છું. તારું નામ વિજળી છે,પણ વિજળીજેવા લપકારા ઝબકારા કરવામાં તારી ચંચળાઈ નથી હોં !

વિજળી : અલી તારા જેવી ઠીકરી પારખનારી મારી પરીક્ષા કરશે ત્યારે આ જગત્ ઉંધું નહિ વળી જાય ! તારે તમાસો જોવો હોય તો એક કામ આપણે બન્ને સાથે કરવા માંડીએ, ને પછી જો ! કે વહેલું કોણ પાર મૂકે છે ! એમ પોતાને મોઢે પોતાનાં વખાણ કર્યા તેમાં શું થઈ ગયું !

કમળા : અલી હજી તારો ઝાટકણજેવો સ્વભાવ મટચો નથી હોં ! મેં તો લગાર તને તપાસી જોવા કહ્યું છે હોં કે, બાકી તારા જેવી ઉતાવળથી મારાથી કામ તો નહિ થાય !

વિજળી : તને ખબર છે,એતો સો વરસસુધી આ ચકમકની પથરી પાણીમાં પડી રહે છે, પણ કાઢીને ચમકાવી કે તરત તેમાંથી દેવતા ઝરે છે ! આપણો સ્વભાવ તો તેવો જાણવો; કેમકે હજી આપણે ક્યાં એવાં જ્ઞાની થઈ ગયાં છૈએ જે ! પણ એટલું તો ખરું કે આમ ને આમ ચાલશે તો થોડા દહાડામાં સુધરાશે. (જતાં જતાં) અલી પરવારે ત્યારે બોલાવજે.

[એમ કહી કામે લાગે છે.]

ચંચળા : (પોતાને ઘેરથી પરવારીને ભાગીરથીપાસે જઈ ને). કેમ ભાગીરથીબહેન ! શું કામ થાય છે ? લાવો કંઈ મારા સરખું કામ હોય તો મને સોંપો.

ભાગીરથી : તમારા સરખું કામ તો એ જ છે કે પેલી પાનની પેટીમાંથી પાનસોપારી ખાઓ. તમે આવો છો ત્યારે મારું કામ પણ વહેલું પૂરું થાય છે.

ચંચળા : હવે વખત થવા આવ્યો છે, ત્યારે કહ્યું ચાલ, પહેલાં તમારી પાસે કંઈ બોલ લેવાના હોય તો લઈ પછી વિજયાલક્ષ્મીપાસે જઈએ..

[ભાગીરથી પોતાના કામથી પરવારીને બેસે છે. બોલ આપવાના ગોખાવી લે છે,ને પછી બન્ને જણ સમય થવા આવતાં વિજયાલક્ષ્મીપાસે આવે છે.]

વિજયા: (બન્નેને આવતાં જોઈ ને) આવો, આજ કંઈ બન્ને સાથે આવ્યાં ! તમારી પ્રકૃતિ સારી છે ? આ આસનીયાં લઈ ને બેસો. [સઉ બેસે છે, એટલામાં વિજળી, કમળા વગેરે વારાફરતી સઘળાં આવીને બેસે છે.]

ચંચળા : લો વિજયાલક્ષ્મીબહેન ! હવે આરંભ કરો. વખત તો થયો છે.

વિજયા : ('જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ 'બોલીને) પ્રથમ તો આપણા નિયમપ્રમાણે પદ કહું છું.

ગરબી.

પ્રીત પ્રભુશું આંધે રે, જેને પુણ્યનું પાસું,
દુર્જનને આરાધે રે, જેને પાપ પ્રકાસ્યું.
આ જગમાં જન્મી રે, જેણે શુભ કર્મ કર્યાં,
તેને સુખ સઉ આવે રે, સુભાગી તે જ ઠર્યાં.
દુર્ગુણને ત્યાગી રે, સદાચરણે ચાલે,
તેના પિતરો સ્વર્ગે રે, ઘણા સુખમાં મ્હાલે.
જે કામી ને ક્રોધી રે, સુજન તેને ધિક્કારે,
જે દંભી ને લોભી રે, ના'વે ભવને આરે.
જે જૂઠા પ્રપંચી રે, મરે દુઃખ પામીને,
યમપુરમાં ઝાઝું રે, રહે તે જામીને.
માટે સુજનો સમજી રે, સુગુણને સદા સજતા,
છે અન્તના બેલી રે, લહી હરિને ભજતા.
અબળા જે પતિવ્રત રે, ઘણી પ્રીતે પાળે,
તેને સ્વર્ગમાં જાતાં રે, કદી કોઈ ના ખાળે.
પતિ પ્રભુસમ જાણી રે, સદા અબળા સેવે,
તેને મનહર મનથી રે, પવિત્ર ગણી દેવે.

ચંચળા : બોલો ' જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. ' ભાગીરથીબહેન ! જ્યાંથી રહ્યું હોય ત્યાંથી તમે કહો એટલે પછી આગળ ચાલે.

ભાગીરથી : પેલા ધન તથા ધામની સઘળી ગોઠવણ કરી રહ્યા પછી તે હરદત્ત તથા ગિરિજા એક દિવસ શ્રીગોકર્ણ ઋષિના આશ્રમે જઈ ને પોતાને ઘેર પધારવાની પ્રાર્થના કરવા આગળપાછળ બન્ને જણાં હાથ જોડીને ઉભાં છે, ત્યાંથી રહ્યું છે.

વિજયા : ('જય જય' બોલીને) પેલો હરદત્ત તથા તેની સ્ત્રી ગિરિજા પોતાના સુન્દર આશ્રમમાં તેડી લાવવાની પ્રાર્થના કરવા શ્રીગોકર્ણ ઋષિના સન્મુખ ઉભાં રહ્યાં છે, તે પોતાના પ્રતિ મહાત્માની દૃષ્ટિ પડતાં જ હરદત્ત બોલ્યો : 'હે મહેશ્વરસ્વરૂપ! આપ હું મન્દમતિ દુર્ભાગીને ભાગ્યવાન્ કરવા મારા આશ્રમમાં એક વાર આપના મંગલ કરનાર ચરણ કરવાની' આ મારી પ્રાર્થનાને અંગીકાર કરો. જેમ સૂર્ય ઉદય થઈ અન્ધકારનો નાશ કરે છે, જેમ ચન્દ્ર રજનીના તમને નિવારણ કરે છે, અને ધ્યાન ધરનાર ભક્તના હૃદયમાં પ્રકટ થયેલા ધ્યેયસ્વરૂપ પરમેશ્વર તે ભક્તના સંપૂર્ણ સંતાપનો નાશ કરે છે, તેમ આપ મારા મિથ્યા માનેલા આપના જ આશ્રમમાં એકવાર પધારવાની કૃપા કરી મારા સંપૂર્ણ અનિષ્ટરૂપ તમનો નાશ કરો. આપની અનુકૂલતાથી અધિક એક ક્ષણ પણ આપને રોકવાને હું કિંચિત્ પણ આગ્રહ કરીશ નહિ. આપ દયાના સમુદ્ર એટલી દયા મારા ઉપર કરો.' આ વગેરે વચનો સાંભળીને શ્રીગોકર્ણ ઋષિ પ્રસન્ન ચિત્તથી બોલ્યા.

શ્રીગોકર્ણ ઋષિ કહે છે : હે પરમેશ્વરના અનુગ્રહના પાત્ર હરદત્ત! તું જાણે છે કે આ જગતઉપાધિ અન્તર્ તથા બહિર્ સંગવડે જ જીવોને દુઃખ આપનાર થાય છે. સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરીને કેવળ પરમેશ્વરસ્વરૂપમાં જ ચિત્તને સ્થાપનાર મહાત્મા તથા ભગવદ્‌ભક્તને અધિક જનસંગ જ નિરન્તર હાનિ કરનાર હોય છે. આ લોકમાં અસંખ્ય પ્રાણિઓ આ આશ્રમમાં પ્રતિસંવત્સરે તથા પ્રતિદિવસે પણ આવે છે, તેમની સર્વની આ પ્રકારની પ્રાર્થનાનો જો હું સ્વીકાર કરું તો મને એક અહોરાત્ર પણ આ સ્થાનમાં નિરુપાધિપણે બેસવાનો સમય આવે નહિ. વળી એક બે દિવસ તમારા આશ્રમમાં આવવાથી તમને જે શ્રમ થાય તે તમને પ્રેમમાં જણાય નહિ, તો પણ અધિક ગણાય છે, માટે એમ કરવાથી શું વિશેષ છે? જો તમે ઇષ્ટબુદ્ધિથી આ શરીરમાં સ્નેહ રાખો છો તો વસ્તુતઃ ઇષ્ટસ્વરૂપ તમારા શરીરથી જૂદું નથી, માટે અન્તર્‌માં સમાધાન રાખી સંતોષને પામો.

હરદત્ત આ વચન સાંભળીને પુનઃ હાથ જોડી વિનયથી બોલ્યો, આપના પધારવાથી શ્રમ થવો સંભવતો નથી, તોપણ કદાચિત્ આપને એમ ભાસે તો તે કરવો ઘટે એટલો શ્રમ તો થઈ ગયો છે, માટે આપ કૃપા કરી મારી આટલી આશા પૂર્ણ કરો.

શ્રીગોકર્ણ ઋષિ અન્તર્‌માં યોગ્ય વિચાર કરી બોલ્યા : હે સાધો! જાઓ, વિલક્ષણ પ્રારબ્ધવેગને ન રોકીને માત્ર ત્રણ રાત્રિ એ આશ્રમમાં આવીશ. તારી અનુકૂલતાએ આવજે.

હરદત્ત હર્ષને પામતાં કહે છે : હે ભગવન્ ! સર્વ વાતે અનુકૂલતા જ છે. આવતી કાલે પ્રાતઃકાલથી ત્રણ દિવસનો મહોત્સવ આપના પધારવાથી થશે,એ વાર્તા ઘણે સ્થળે મારાવડે પ્રસિદ્ધ થઈ છે, એ આપ અન્તર્યામીને અજાણ્યું નથી. મારી ઇચ્છા તો પાંચ રાત્રિની હતી પણ જેવી આપની આજ્ઞા. આવતી કાલે સૂર્યોદય થતાં આપને ત્યાં પધરાવવા સઘળી ગોઠવણ કરી છે. માટે આ ક્ષણે હું જઈને પ્રાતઃકાલે આવીશ.

આ પ્રમાણે બોલી નમન કરી હરદત્ત પોતાની સ્ત્રીસહિત પાછો ઘેર આવ્યો, અને આનન્દમાં રાત્રિ પૂરી થતાં સૂર્યોદયના સમયે મોટા વૈભવી પદાર્થો તથા સર્વોત્તમ વાહન લઈ ને મનુષ્યોના મોટા સમુદાયસાથે શ્રી ગોકર્ણ ઋષિના આશ્રમે આવી પહોંચ્યો. પ્રાર્થના પૂર્વથી સ્વીકારી છે જેમણે એવા તે દિવ્યમૂર્તિ શ્રી ગોકર્ણ ઋષિ, હરદત્તની વિજ્ઞપ્તિ અંગીકાર કરીને પ્રસન્ન વદનથી નરવાહનમાં બેઠા. આગળ નાના વાદ્યંત્રના તથા વારંવાર જયજયકારના ઘોષપૂર્વક હરદત્તના આશ્રમે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં અવર્ણનીય શોભા કરી હતી, તેથી તે જોનારા તથા દર્શનની પ્રીતિવાળા ભાવિક ભક્તોની મોટી ભીડ થઈ હતી. ટુંકામાં કહીએ તો લક્ષાવધિ મનુષ્યોનો અષ્ટ દિશાપ્રતિ આવજા કરતો પ્રવાહ જણાતો હતો. મોટા આનન્દનો સમય વ્યતીત થતાં વાર લાગતી નથી,એ નિયમથી ત્રણ રાત્રિ ને ત્રણ દિવસ સ્વલ્પકાળની પેઠે વહી ગયાં. ચોથે દિવસે સૂર્યોદય થતાં જ શ્રીગોકર્ણ ઋષિ આસનથી ઉઠી ઉભા થયા. હરદત્તે પણ તે સમયે નિયમિત ગોઠવણ કરી રાખેલી હોવાથી તત્કાળ વાહન લાવી સમીપ મૂક્યું. અન્ય સજ્જનોએ બે રાત્રિ વિશેષ વિરાજવા પ્રાર્થના કરી, પણ શ્રી ગોકર્ણ ઋષિ મન્દમન્દ હસતા બોલ્યા વિના જ વાહનમાં બેઠા, અને અસંખ્ય મનુષ્યના સમુદાયસહિત વાદ્યંત્ર તથા જયજયકારના ઘોષસહિત પોતાના આશ્રમે આવી પહોંચ્યા.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : હે ધ્વજપાળ શેઠ ! જેમ દિવસના અન્તમાં સૂર્ય સમુદ્રમાં પ્રવેશતો જણાય છે, તેમ શ્રીગોકર્ણ ઋષિ પોતાની ગુહામાં પ્રવેશતા જણાયા.પછી લોકો જય જય પોકારતા પોતપોતાનાં સ્થાનકે વહી ગયા.

હરદત્ત તથા ગિરિજા આ મોટા સમારંભની સમાપ્તિથી એક પક્ષથી આનન્દ માનવા લાગ્યાં, પણ એ સુખનો સમય ઝાઝી વાર ન રહ્યો એથી મનમાં અસંતોષ માનવા લાગ્યાં. જેમ જેમ દિવસો જવા લાગ્યા, તેમ તેમ સઘળી બીજી વાર્તાને વિસારે નાંખીને ગિરિજા સુખમાં ગરકાવ થતી વારંવાર પોતાને ધન્ય માનવા લાગી અને આવું સુખ મને કોઈ જન્મમાં મળ્યું નહિ હશે, એમ અનુમાન કરવા લાગી. આ જગતમાં પ્રાણિઓને જે વસ્તુથી

ઝાઝો સહવાસ થાય છે, તે વસ્તુમાં ક્રમે કરીને સામાન્ય પ્રીતિ થતી જાય છે, અને જે નથી મળેલી તેમાં તથા તત્કાળ મળી હોય તેમાં વિશેષ પ્રીતિ હોય છે. આ નિયમપ્રમાણે ગિરિજાને ધનાદિ પદાર્થ મળ્યે ઘણા દિવસ થતા ગયા ત્યારે પોતાના મનમાં અનેકવાર વિચાર કરીને પોતાના પતિ હરદત્તને એક વેળા આ પ્રકારનાં વચનો કહેવા લાગી.

ગિરિજા કહે છે : હે પતિ ! મારી ઇચ્છાપ્રમાણે પરમેશ્વરે ધન તથા ધામની તો ભુખ ભાગી, પણ આપણા પાછળ એનો ભોગવનાર કોણ, એવો વિચાર જ્યારે જ્યારે મને થાય છે, ત્યારે મારા મનમાં એક પુત્ર મને પરમેશ્વર આપે તો મારું સઘળું દુઃખ જાય, એમ થાય છે. પણ એવાં સુકૃત મેં ક્યાંથી કર્યાં હોય કે મને આ સઘળા સુખમાં એ સુખ પણ મળે ! હાલ થોડા દિવસથી તો મને એની એ જ ચિંતા ચિત્તમાં ચોંટી છે. જેમ મારું મન પ્રથમ ધનને જ ઝંખ્યા કરતું હતું તેમ હવે પુત્રને જ ઝંખ્યા કરે છે. મારી બાળક અવસ્થા ગઈ, સ્ત્રીની પંક્તિમાં આવી, હજી મને પ્રજાનો સંભવ નથી, તેથી મારા મનમાં રાત્રિદિવસ મુંઝાયા કરું છું. સ્ત્રીજાતિને વંધ્યાદોષ સઉથી મોટો છે. આ લોકમાં વાંઝણી સ્ત્રીનું મુખ જોવા કે તેને સંભારવા પણ મનુષ્યો ઇચ્છતાં નથી. વાંઝણીના શકુન પણ જોવાતા નથી. સાસરા તથા પીયરમાં પણ એ દોષવડે ઝાઝું માન વધતું નથી. કુળને વધારનારી તથા પિતૃને પોષનારી પુત્રની માતા જ જ્યાં ત્યાં માન પામતી છાતી કાઢી ચાલે છે. મારા સરખી દુર્ભાગ્યવાળીને કટિલંકઉપર પુત્રને બેસાડી હસતે મુખે પતિસમીપ આવી પુત્રના ગુણ ગાવાનો સમય ક્યાંથી આવે ? હું કે જે સઘળું સુખ છતાં પણ સઘળા સુખના મૂળરૂપ પુત્રસુખને આજપર્યંત પામી શકી નથી, તેને પૂર્વપુણ્યનો સંચય હોય એમ કેમ જ મનાય ? આ જન્મનાં પુણ્યનો પણ ઉદય થઈ આ સુખ મળે એવું મને આજપર્યંત સ્વપ્ન પણ આવ્યું નથી. હે પતિ ! હવે હું શું કરું, કે જેથી મને એક વાર પણ પુત્રનું સુખ મળે. એવો કોઈ જપ હોય તો કરું, અથવા દેહકષ્ટવાળું કોઈ તપ હોય તો કરું. તમે સઘળું જાણનાર છો તો મને એટલું કહો કે આ પુત્રસુખ શાથી થશે.

હરદત્ત પોતાની સ્ત્રીનાં આ વચનો સાંભળીને કહે છે, હે સાધ્વિ ! આ લોકમાં ગૃહસ્થાશ્રમને સાર્થક કરનાર તો પુત્રનું પ્રાપ્ત થવું જ છે, બાકી અન્ય જીવોની પેઠે વિષય ભોગવી મરવું એ કંઇ આ આશ્રમને સફળ ગણાવનાર નથી. એ સુખની ઇચ્છા સ્ત્રીજાતિને થવી એ કંઈ નવાઈની વાર્તા નથી. તું પણ સ્ત્રીજાતિમાં જ છે, તો તને પણ એ ઇચ્છાથી સંતાપ થવો ઘટે છે. પણ

હે પુણ્યના સંચયવાળિ ! તું પરમાત્માનું સ્મરણ કરતી આપણાં ધર્માચરણને પાલન કરતી રહે. એથી જ તને સર્વાર્થસિદ્ધિ કરનાર ઇષ્ટ દેવતા પ્રસન્ન થઇને તારા મનના મનોરથ પૂર્ણ કરશે. તું તારા મનમાં વંધ્યાપણાના અનુમાનથી સંતાપને પામીશ નહિ. સત્ય બોલવું, પતિવ્રત પાળવું, માતાપિતાએ જે કુળમાં આપી હોય તે કુળનું સદા કલ્યાણ ઇચ્છવું, બારણે આવેલા પવિત્ર અતિથિનું અન્નજળથી યથાશક્તિ સન્માન કરવામાં અંતરાય ન કરવો, સામાનું સુખ દેખી તેને આપણા સરખું દુઃખ આવે તો ઠીક એવી ઇચ્છા ન કરવી, રાત્રિદિવસ આપણા ઘરનાં કામકાજ કરતાં તથા નવરાશમાં ઇષ્ટદેવતાનું સ્મરણ કરતા રહેવું અને પ્રાણિમાત્રનું કલ્યાણ થાઓ એવી શુદ્ધ ભાવના રાખવી, એ જ આ લોકમાં સ્ત્રીજાતિને કલ્યાણના ઉપાયરૂપ મોટું તપ છે. માટે એ તપને ખરા મનથી આચરજે,એટલે હાલ તારે બીજું તપ કરવાની અગત્ય પડશે નહિ.

ગિરિજા કહે છે : હે ભગવન્ ! આપના આજે કહ્યાપ્રમાણે તો આજપર્યંત આપની કૃપાથી વર્તું છું, અને હવે પછી પણ એ જ પ્રમાણે વધારે આગ્રહથી વર્તવા પ્રયત્ન કરીશ. પણ હવે થોડા કાળમાં આ મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાય એવો અનુગ્રહ આપ મારા ઉપર કરજો.

હરદત્ત કહે છે : હે શુભેચ્છાવાળિ ! તું પ્રસન્ન ચિત્તથી ઇષ્ટસ્મરણ કરતી રહેજે, કારણ કે ચિત્તની પ્રસન્નતા તથા ઇષ્ટનું સ્મરણ એ બે વડે જ આ જીવો અખંડ સુખને પામે છે. મનના મનોરથોનો કાંઈ પાર નથી, જગતમાં પદાર્થોની સંખ્યા ગણતાં અવધિ નથી, અને જીવવાના કાળનું કાંઈ પ્રમાણ નથી. તેથી મનને આશામાં ને આશામાં વધવા દેવું નહિ, તેને વિચારવડે મર્યાદામાં રાખતા જવું. જે વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા છે તે મળે ત્યાં પર્યન્ત સંતાપ નહિ કરતાં તેને મેળવનાર ઇષ્ટનું સ્મરણ કરવું. આ લોકમાં જીવમાત્ર મળેલા સુખને સુખથી ભોગવતા નથી, અને ન મળેલું મેળવવાના દુઃખને ભોગવ્યા કરે છે, તેમ તું કરીશ નહિ. આ ક્ષણે તો હું નિત્યકર્મમાં બેસું છું, અને તું પણ તારું કરવા યોગ્ય હોય તે કાર્ય કર.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : હે સન્મતિમાન્ શેઠ ! પછી તે પવિત્ર મનનાં હરદત્ત તથા ગિરિજા બંને પોતપોતાના ધર્મનું પાલન કરતાં આનન્દમાં દિવસો વીતાવવા લાગ્યાં. કેટલાક દિવસો વીત્યા પછી તેમના ઉગ્ર પુણ્યના બળે તથા દૃઢ નિશ્ચયના પ્રભાવે તે ગિરિજાના ઉદરમાં ગર્ભ રહ્યો. એક માસ થયા પછી ક્રમે કરીને તે પતિવ્રતા ગિરિજાને મનમાં સમજાયું કે મારા ઉદરમાં ગર્ભ રહ્યો છે, તેથી તે રાત્રિદિવસ અધિક આનન્દ માનવા લાગી.

તે ગર્ભ પણ દિનપ્રતિદિન યથાનિયમે વધવા લાગ્યો. એક દિવસ તે ગિરિજા પોતાના પતિને નવરાશમાં બેઠેલા જોઈને પોતાના કામથી પરવારી નિરાંતે બેશીને આ પ્રમાણે બોલી.

ગિરિજા કહે છે : હે ઇચ્છા પૂર્ણ કરનારા પતિ ! આ જીવને સંસારના દેખાતા પદાર્થોનો ખરું જોતાં કશો સંબંધ નથી, તોપણ રાત્રિ દિવસ એ જૂદા જૂદા પદાર્થોમાટે ઝંખ્યા જ કરે છે. આ જીવ તો શરીરમાં કયે ઠેકાણે રહે છે, તે પણ જણાતું નથી. જીવ કેવડો અને કેવો છે એ પણ સમજાતું નથી, તોપણ એમ કહેવામાં આવે છે કે ' શરીરમાં જીવ છે, અને સઉ જીવતા જીવનું છે, મુઆપછી કંઈ નથી. ' વળી દુઃખસુખની વેળાએ પણ કહેવાય છે કે ' મારા જીવને સુખ નથી ' અથવા ' મારા જીવને સુખ છે ' તો ' મારો જીવ ' એવું કહેનાર જીવથી જૂદું આ શરીરમાં કોણ છે તે પણ સમજાતું નથી; અને એ જ પ્રમાણે આ લોકો બોલે છે કે 'મારું મન, મારું શરીર, મારા પ્રાણ, ' તો આ જીવસહિત સઘળા પદાર્થને મારું કરીને કહેનાર કોણ હશે, એ કંઈ સમજાતું નથી. અનેક વાર ધર્મસંબંધી વાર્તા સાંભળવામાં આવી છે. તેમાંથી તો મેં એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે આ શરીરમાં જે ' હું હું ' એવું કહેનાર છે, તે જ જીવ છે, અને એમ હોવાથી ' મારો જીવ ' એવું બોલનાર માણસો અજ્ઞાન છે. આટલું મારા સમજવામાં છે. એથી વિશેષ જાણવા જેવું જે કંઈ રહેતું હોય, તે મને વળી કોઈ પ્રસંગે કૃપા કરીને સમજાવજો. પણ હાલ તો મારે એ પૂછવાનું છે કે આ ગર્ભ રહ્યા પછી એ બાળકનું શરીર નવ માસમાં શી રીતે બંધાતું હશે, અને એ જીવની જાળવણી શી રીતે થતી હશે એ વાર્તા જાણવાની મારી ઇચ્છા છે, માટે યોગ્ય લાગે તો કહેવા કૃપા કરો.

હરદત્ત કહે છે : હે સંસારના મિથ્યા સુખમાં પ્રીતિવાળિ ! તારા પ્રશ્નનું સમાધાન કહું છું, તે સ્થિર ચિત્તથી સાંભળ. તત્ત્વના જાણનાર પુરુષોએ નિર્ણય કરીને જે પ્રકારે કહ્યું છે, તે રુડે પ્રકારે તને કહું છું. પ્રથમ ગર્ભસ્થાનમાં વીર્ય તથા રેતસ્ પડ્યું હોય છે, તે એક માસપર્યંત તો નરમ જ રહે છે, અને બીજા માસમાં તે રેતસ્વીર્યમાં રહેલો પંચમહાભૂતનો ભાગ ઘટ્ટ થાય છે. તેથી જે સ્ત્રીના ગર્ભમાં પુત્ર થનાર છે, તેના ગર્ભાશયમાં તો ગોળ પિંડના આકારે ગર્ભ થયો જણાય છે, અને પુત્રી થનાર હોય છે તો તેના ગર્ભાશયમાં લાંબી પેશીના આકારે ગર્ભ જણાય છે. ત્રીજા માસમાં બે હાથ, બે પગ, તથા માથાનો આકાર સ્પષ્ટ થાય છે, તથા બીજા ઝીણા અવયવો પણ સિદ્ધ થાય છે. ચોથા માસમાં સઘળાં અંગો તથા ઉપયોગી રૂપરેખા

જણાય છે.હૃદય સ્પષ્ટ થયાથી ચેતનતા પણ ચોથા માસમાં જ સ્પષ્ટ થાય છે. પાંચમે માસે મન જાગ્રત્ થાય છે, અને છઠ્ઠે માસે બુદ્ધિ જાગ્રત્ થાય છે. સાતમે માસે સઘળાં અંગો અને ઉપાંગો સારી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે. આઠમા માસમાં ઓજસ્ અનુક્રમથી વારંવાર માતા તથા પુત્રના શરીરમાં આવજા કરે છે. આ માસમાં ઓજસ્ સ્થિર રહેતું નથી, તેથી જ આઠમા માસે પ્રસવ થાય તો બાળક જીવે નહિ, અને તેની માતા પણ ભાગ્યે જ જીવે. નવમા માસથી પછીનો સર્વ સમય પ્રસવ થવાનો ગણાય છે. આ પ્રકારે શરીર ગર્ભમાં બંધાય છે.

હવે તે ગર્ભવતી સ્ત્રીયે એ સમયમાં લેવા યોગ્ય સંભાળને સંક્ષેપમાં કહું છું. ગર્ભવાળી સ્ત્રીયે પ્રથમ દિવસથી શણગાર ધારણ કરી રાખવા. પ્રસન્ન મનથી રહેવું. પવિત્રપણું રાખવું. ધોળાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો ધારણ કરવાં. ગુરુ તથા બ્રાહ્મણના પૂજનમાં તત્પર રહેવું. મુખ્યત્વે કરીને મધુર, સ્નિગ્ધ, હૃદયને ગમે એવા, હલકા અને દ્રવરૂપ પદાર્થો જમવા. વઘાર વગેરેના સંસ્કાર કરેલા અને અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે એવા પદાર્થો નિત્ય ખાવા. ગર્ભવાળી સ્ત્રીયે ઘણો પરિશ્રમ કરવો નહિ. જમતાં ભૂખ્યું રહેવું નહિ, તેમ અત્યંત ધરાઈને જમવું નહિ. પતિની શય્યાનો ત્યાગ કરવો. રાત્રિનું જાગરણ કરવું નહિ. શોક કરવો નહિ. વાહનઉપર ચઢવું નહિ. લોહી કઢાવવું નહિ. મળ કે મૂત્રાદિના વેગને રોકવો નહિ. ઉંચે કે અદુકડે આસને બેસવું નહિ. ગર્ભવાળી સ્ત્રીના શરીરમાં દોષોના કોપથી અથવા અંગોમાં પછડાવા વગેરેની પીડાથી બાળકને પીડા થાય છે, માટે ઘણી સંભાળથી સઘળા વ્યવહાર કરવા. ગર્ભિણીએ મેલાં અંગવાળી, મેલાં લૂગડાંવાળી કે મલિન સ્વભાવવાળી સ્ત્રીને અડકવું નહિ; તેમ જ નઠારા આકારવાળી કુરૂપ સ્ત્રીને કે ઓછાં અંગવાળી અર્થાત્ આંધળી પાંગળી કે એવા જ બીજા કોઈ દોષવાળી સ્ત્રીને પણ અડકવું નહિ. દુર્ગંધવાળા પદાર્થને સુંઘવો નહિ. નેત્રને ન ગમે એવા પદાર્થને જોવો નહિ. કાનને અપ્રિય લાગે એવાં વચનને સાંભળવાં નહિ. વાસી, સૂકાએલું, કે કવાથ કરેલું અન્ન જમવું નહિ. થાળાં બાંધેલાં ઝાડ, શ્મશાનનાં ઝાડ, કે ગ્લાનિ કરાવે એવા પદાર્થોની પાસે જવું નહિ. ઝાઝું બહાર નીકળવું નહિ. ક્રોધ કરવો નહિ. ઉજાડ ઘરમાં રહેવું કે જવું નહિ. ઉંચે સાદે બોલવું નહિ. શરીરમાં તેલ ચોળવું નહિ. કોઈ વસ્તુનો ચોળીને ખરડ પણ કરાવવો નહિ. કઠિન બિછાનું કરવું નહિ. પથારી કે આસન ઘણું ઉંચું કરવું નહિ. આ વિના પણ ગર્ભને અડચણ કરનાર સઘળા વ્યવહારને તજવા. હે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળિ ! આ વગેરે અનેક પ્રકારના, ગર્ભને સુખ આપનાર

નિયમોને પાળનાર સ્ત્રી ઉત્તમ પ્રકારે ગર્ભનું રક્ષણ કરી શકે છે, અને બીજી અજ્ઞાન સ્ત્રિયો ન કરવા યોગ્ય આહારવિહાર આદિ આચરણોથી ગર્ભને હાનિ પહોંચાડે છે. માટે ઉંચે ચડતાં, નીચે ઉતરતાં, તથા સપાટીમાં ચાલતાં ગર્ભને અડચણ ન આવે એવા સાધારણ વેગથી ચાલવું. દોડવા, કુદવા, તથા શરીરને ભ્રમાવી નાંખે એવા ફુદડી ફરવા વગેરેના વ્યાપારથી રહિત રહેવું. આપણા મનને ગમે એવાં સુન્દર દિવ્યસરખાં રૂપની મનમાં ધારણ રાખતા રહેવું, તથા ઉત્તમ સદ્ગુણોનું મનન કરતા રહેવું; જેથી ગર્ભમાંહેલું બાળક પણ તેવા સુન્દર રૂપવાળું તથા તેવા ઉત્તમ ગુણવાળું થાય છે. ઘણા વિભવવાળા ઘરની પણ ગર્ભિણી સ્ત્રીયે કેવળ બેશી રહીને દિવસ કાઢવા નહિ, પણ શરીરને હલકાપણું રહે, તથા અન્ન જીર્ણ થાય એવો થોડો થોડો વ્યાયામ પોતાની શક્તિપ્રમાણે કરતા રહેવું. નહિ તો તે વ્યાયામવિનાની ગર્ભિણીને પ્રસવના સમયમાં ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડે છે.

ગિરિજા કહે છે : હે ભગવન્! આ સંસારમાં અમે સ્ત્રીજાતિએ તો ખરું જોતાં આળસુ થવું જ ન જોઈએ. પોતાના શરીરને નિરંતર કસેલું જ રાખવું જોઈએ. કારણ કે આ લોકમાં જ્યાંસુધી સ્ત્રિયોને તેમના પતિ અથવા માતાપિતા સુખી અવસ્થામાં આરોગ્ય છે, ત્યાંસુધી તો કાંઈ કષ્ટ નથી જ, પણ રક્ષક જ્યારે ના હોય, તથા અન્નવસ્ત્રનો ઘટતો બંદોબસ્ત ન હોય, તો તે સ્ત્રિયોને પરિણામે મહેનત કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરવો પડે છે. નાનાં બાળકો હોય છે, ને ઘરમાં સારી સંપત્તિ ન હોય તો તે બાળકોનાં પણ ભરણપોષણ મહેનતમજુરી કરીને જ કરવાં પડે છે. આ પ્રમાણે કરવાનો સમય આવે અને જો પ્રથમથી તે સ્ત્રીયે ખાઈ બેઠેલ સ્વભાવ રાખ્યો હોય છે તો તેને ઘણો સંતાપ થાય છે, માટે સ્ત્રીજાતિએ તો હમેશ શરીરને કસોટી આપતા જ રહેવું સારું છે. આ જગતમાં આપત્તિ તથા સંપત્તિ તો પ્રત્યેક માણસને આવે જ છે, તેમાં પણ સંપત્તિ મટીને આપત્તિ તો ઘણાને આવે છે, અને આપત્તિ મટીને સંપત્તિ આવવાની વાર્તા તો થોડી જ જોઈએ છીએ, તથા સાંભળીએ છીએ. માટે 'સંપત્તિનું તો આરણકારણ, અને આપત્તિનું તો હૈયાધારણ' એ કહેવતપ્રમાણે સમજી જ રાખવું જોઈએ. કેમ ખરુ કેની ?

હરદત્ત કહે છે : એ તો ખરું જ છે, અને જેમ સ્ત્રિયો શરીરને કસેલાં રાખવાં જોઈએ છે, તેમ પુરુષોએ પણ છેક 'માંચીમાંના માંકણ'ની પેઠે બેઠેલ થઈને ખાઈપી દિવસ કાઢવા નહિ. કારણ કે તેને માથે તો વૃદ્ધ માતાપિતા, સ્ત્રી, પુત્રવગેરે સઘળા કુટુંબને જ પોષવાનો બોજો છે, તેથી તેને

જ્યારે દુઃખના દિવસો આવે ત્યારે તેને બેઠાખાઉ આળસુ સ્વભાવ, તથા મિજાજ અને અભિમાનીપણું ઘણું દુઃખ દે છે. માટે કોઈ પણ સ્ત્રીપુરુષે આ વિચિત્રસરખા જણાતા માયાના પ્રવાહરૂપ સંસારમાં કોઈ પણ પદાર્થ કે સ્થિતિનો ભરોસો રાખવો જ નહિ, અને નિત્ય ઘટિત ઉદ્યોગને કરતા રહેવું, તથા શરીરમનને જાગ્રત્ રાખતા રહેવું.

ગિરિજા કહે છે : હું તો મારાથી બનશે તેટલી કાળજી રાખીને સઘળા નિયમોને પાળીશ, પણ કોઈ વખત મારી ભૂલ જણાય તો તમે મને કૃપા કરી કહેજો. હવે હું મારે કામે લાગું છું. પછી ગિરિજા પોતાને કામે લાગે છે, તથા હરદત્ત પણ પોતાના કામમાં પ્રવેશ કરે છે.

વિજયા : 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.' (સઘળાં જય બોલે છે).

ચંચળા : બૈરાંની જાતને પણ સંસારમાં કેટલું સંભાળવાનું છે! આટલું તો આપણે જાણતાંએ નથી ! લો વિજયાલક્ષ્મીબહેન ! હવે કંઈ છેલ્લુંવેલું કરો એટલે પછી તમને ફુરસદ આપીએ ને અમે સઉ જઈએ.

વિજયા : (ગાય છે.)

પદ. રાગ કલ્યાણ.

પ્રભુ સુમતિ સઉને આપો, આ ક્લેશ સમૂળા કાપો. ટેક.
આ ભવના ભારા વહીએ, તમવિણ સુખદુઃખ ક્યાં કહીએ રે,
વિણ આપ શુણે કો વિલાપો; આ ક્લેશ૦
આ ક્ષણ ક્ષણમાં દુઃખ લહીએ, મન મારી મારી સહીએ રે,
પ્રભુવિણ કો હરે સંતાપો; આ ક્લેશ૦
આ આધિવ્યાધિ પીડે, તેનું બળ હણવાને ભીડે રે,
એવું બળ આ ઉરમાં સ્થાપો; આ ક્લેશ૦
આ દુર્ગુણ સઘળા ત્યજીએ, નિશદિન સદ્‌ગુણને ભજીએ રે,
તનમનથી ન કરીએ પાપો; પ્રભુ સુમતિ૦
ક્યારે ભવસાગરથી ટળશું, ક્યારે આપસ્વરૂપમાં મળશું રે,
જ્યાં લાગે ન વર કે શાપો; પ્રભુ સુમતિ૦
આ જગસુખ જાણ્યું ખોટું, મન ઇચ્છે છે સુખ મોટું રે,
મનહર આ મનબળ માપો; પ્રભુ સુમતિ૦

ભાગીરથી : (જય જય બોલીને) કેમ ચંચળબહેન ! હવે તમારા ઠરાવપ્રમાણે ઉઠીએ કેની !

ચંચળા : હાસ્તો બહેન ! હવે કંઇ મીઠા ઝાડનાં મૂળ કઢાય એમ છે ? [સઉ ઉઠી પોત પોતાને ઘેર જાય છે.]

૧ પુરુષ : (બાળમુકુંદદાસની દુકાને આવીને) કેમ સેઠ સાહેબ ! સું થાય છે ?

દાસ : આવો પદ્યાડો, આપની નજડે સું ડેખાય છે ?

૧ પુરુષ : બેઠેલા તો દેખાઓ છો, પણ મનમાં સું મનસુબા થાય છે, એમ મારું તો પૂછવું છે.

દાસ : માડા મનના મનસુબાનો આપને સો ખપ પડચો'ટો ?

૧ પુરુષ : ના ના ખપ તો કંઈ નહિ, એ તો સહેજ આપણામાં પૂછવાનો ચાલ, તે પૂછું છું.

દાસ : જુવો મેં'ડબાન ! આ મન છે ટે ટો એક બાડસાહજેવું છે. એને કંઇ કોઇનો ડડ છે ? આ નગડના બાડસાહોને ટો લોકના ડીથાનો પન બે છે, ને આ મનને ટો કોઈ ડેખી સકટું નડી, એતલે એ ટો બાડસાહનો પન બાડસાહ છે. માંહે બેથો બેથો ઢાનમાં આવે છે ટેમ ઢારના બાંઢે છે. અડે પંખી ટો સું, પન આ વિજલીકડટાં પન એનો વેગ જબડો છે ! આજ એની બડાબડી કડી સકે એવી કોઈ વસ્ટુ હોય ટો બટાવો.

૨ પુરુષ : (આવીને બેસતાં) જે સીકૃષ્ણ, સેઠ સાહેબ !

દાસ : જે જે. આવો આજ કાંડી સવાડી આવી !

૨ પુરુષ : ના સહેજ જ, બજારમાં આવ્યો'તો, ત્યારે કહ્યું ચાલો, સેઠને લગાર જે ગોપાળ કરતો જાઉં. તબીયત તો બહાલ છે કેની ?

દાસ : ટમાડી મેડબાનીકી ને ભગવાનની ડયાઠી ટબીયટ ટો આજ-કાલ થીક ચાલે છે. (પહેલા પુરુષતરફ જોઇને) કેમ ભાઇ ! કાંઈ બોલ્યા નહિ ?

૧ પુરુષ : એ વાત તો સેઠ સાચી જ છે. આ મન સાલું કોઈને હાથ આવતું નથી. રાજાના રાજાજેવું પણ કહીએ તો ચાલે ખરું.

દાસ : કોઈને હાઠ નડી આવટું એમ ટો કેમ કહેવાય ? મોતા મોતા પુરુસો એ મનને પન નડમ ઘેંસજેવું કડી નાંખે છે, ને જેમ ચલાવવું હોય છે ટેમ ચલાવે છે. પન ટેવા પુડુસ ટે આંગલીના વેધાપડ ગનવા જેતલા ! નહિ ટો માનસનો કંઈ જગટમાં તોતો નડી.

૧ પુરુષ : હા એવા મોટા પુરુસની તો બલિહારી છે. જગતમાં એવા તો ઘણા ક્યાંથી હોય ? પણ સાલું મન વસ થવું કઠણ છે. મોટા મોટાને

પણ એ મને પેમાલ કરી નાંખ્યા છે, એવી વાતો કથામાં ઘણીએ આવે છે, પણ આપણે નજરે જોયા નથી એટલે સું કહેવું ?

દાસ : ટમે પન સેઠ બહુ બુદ્ધિમાન્ ડેખાઓ છો ! ના ના ટમે ટો આ સંસાડમાં બઢી વાટ નજડે જોઈ ને જ ખડી માનટા હસો કેમ ? પેલી કેહેવટ છે ટે નઠી જાનટા કે ' ખુડા નજડસેં ટો નહિ ડેખાટા, પન કુચ અક્ક-લસેં ટો પીછાનના. ' માડા મ્હેડબાન ! બઢી વાટ કંઈ બઢા નજડે જોઈ-ને જ માને છે ?

૨ પુરુષ : સેઠ ! તમે સાચું કહો છો.બધી વાત તે કંઈ નજરે જોઈ-ને જ સાચી મનાય છે ? એ તો વિચાર કરીને ખરી લાગે તે ખરી માનવી ને ખોટી જણાય તે ખોટી માનવી.

૧ પુરુષ : અરે ભાઈ ! એ તો બધું ઠીક જ છે, જેવા દોતી એ વાત ! આ લોકો તો કેવા છે કે બધુંએ વગરસમજ્યે જ હા હા કરેએવા છે, પણ સમજીને માનનારા હોય તે કંઈ એમ માને નહિ. સાસ્ત્રમાં કહો કે પુરા-ણમાં, પણ માનવા જેવું હોય તે મનાય. પેલા સીપૂજ કથા કરે કે 'સાંભળો ભાઈ઼ઓ ! સોયના નાકામાંથી રાજાની સવારી ગઈ, તો કે' જી મહારાજ ! લાવલસ્કર બધું ગયું, તો કે' જી મહારાજ ! હજારો હાથી ઘોડા ને ઉંટ ગયાં, તો કે' જી મહારાજ ! ને પાછળથી એક ઉંટનું પુંછડું માંહે,ભરાઈ રહ્યું,તો કે' જી મહારાજ !' આ બધું સાંભળીને 'જી મહારાજ !' કરે છે, પણ કોઈ પૂછતા નથી કે ભાઈ! હાથીઘોડા ને હજારો ઉંટ સોયના નાકામાંથી સી રીતે જાય ? ને જાય તો પછી ઉંટનું પુંછડું કેમ અટકી રહે ? એવા અક્કલના બારદાન સાંભલનારા હોય તો પછી વિચાર કરીને માનવાની વાત ક્યાં રહી?

દાસ : આ ટમે બોલ્યા, એવા કડા ઠટી ટમે ટો કાને કાન સાંભલી હસે ખડી કેમ ? ને એવા ' જી મ્હાડાજ ' કડનાડાને ટમે નજડે દીઠા હસે, કેમ ? જેવું હોય એવું સાચે સાચું બોલજો.

૧ પુરુષ : એમાં નજરે સું જોવું'તું ? એ તો લોકમાં કહેતી ચાલે જ છે.

દાસ : ટમે ટો કે'ટીને માનટા નઠી, ને પછી આ વગડજેએલી વાટ કેમ માનો છો ? ટમે પન 'અબી બોલ્યા ને અબી ફોક' એમાંના ડેખાઓ છો ! ટો ભાઈસાહેબ ! જડા સમજીને વાટ કડો ટો સાડું. જે જીભને ટેરવે આવે ટે બોલવું એવી ડાનાઇ સું રાખો છે ?

૧ પુરુષ : જુવો સેઠ ! હું તો બીજા લોકોની વાત કરું છું કે તે નજરે જોયાવના કોઈ પણ વાત સાચી માનતા નથી. લોને હવે કહેતાં સરમ સેની છે જો ? આ ઘણા લોકો એવું કહે છે કે તમે વિસ્નુને માનો છો,ને વૈકુંઠને માનો છો, પણ એ બધી વાત ખોટી છે ! વળી બ્રહ્મા ને મહાદેવને માનો છો પણ એ બધી વાત ખોટી છે !

દાસ : (એક ઓળખીતા બ્રાહ્મણને રસ્તે જતો જોઇને) મ્હારાજ ! જરા અહિં પટાડજો. (તે આવે છે, તેને ઉભા થઈ આસન આપીને બેસાડી પોતે બેશીને) આજ કેમ કંઈ બાડોબાડ ! કંઈ ઉટાવલનું કામ છે કે ?

બ્રાહ્મણ : ના સેઠ ! ઉતાવળ તો કંઈ નહિ, પણ મેં જોયું કે સેઠ કોઈ જોડે વાર્તા કરતા બેઠા છે, ને કંઈ વ્યાપારસંબંધી કામકાજમાં હશે, ત્યારે કહ્યું જવા દો.

દાસ : ના ના, આજકાલ વેપાડની ટો મંડી ચાલે છે, ને આપની દુકાનમાં એવો ભાડે વેપાડ હમનાં ટો નઠી ચલાવટા. હમનાં ટો નિડાંટે ભગ-વટસમડન ઠાય છે ટે કડીએ છીએ.

બ્રાહ્મણ : હા, ચાલવા દો જે આપણી વાર્તા ચાલતી હોય તે.

દાસ : વાટ ટો બીજી કંઈ નોં'ટી. એ ટો આ અમાડા ભાઈ સાહેબ (૧ પુરુષતરફ આંગળી દેખાડીને) કહે છે કે જેતલી નજડે ડેખવી એતલી વાટ જ માનવી.' ટેમાં વલી એવું બોલ્યા કે આ વૈકુંથ, ને બ્રહ્મા,વિસ્નુ ને સડાસિવ એ ટન્ને ડેવ પન ખોત્તા છે. એ ડેવટાવિસે જે કંઈ લખેલું છે એ ટો સઘલી ગપો ગોથવી છે—પોડીમાંનાં વેંગનની પેથેમ ! આ વાંટ ઠટી'ટી એતલામાં આપનું પઢાડવું ઠયું. હવે આપ જ જડા એ વાટનો ખુલાસો કડો.

બ્રાહ્મણ : (૧ પુરુષને) કેમ ભાઈ ! તમે જ નજરે જોયેલી વાત માનનારા છો, ને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર નથી એવું તમે જ માનો છો ?

૧ પુરુષ : બીજાઓ પણ કહે છે, ને તેમના ભરોસાથી અમે પણ માનીએ છીએ.

બ્રાહ્મણ : તમે નજરે જોએલી વાત માનવાનું કહો છો તે બ્રહ્મા વિષ્ણુ શંકરનાં શાસ્ત્રમાં કહેલાં સ્થાનમાં તમે જોઈ આવીને ના કહો છો કે અહિં બેઠા બેઠા અંધપરંપરાની પેઠે જ એકબીજાનું સાંભળીને કહો છો? શાસ્ત્રમાં કહેલાં સ્થાનમાં તે તે વસ્તુ નથી એવું ત્યાં જઈને જોઈ આવ્યા વિના કહેવું, એ તમારા જ કહેવા પ્રમાણે મૂર્ખનું કામ નથી શું ? શું તમે આ પૃથ્વીઉપર છે,તેને જ આખી સૃષ્ટિ માનો છો ? આ ભૂમંડળવિના બી-

જી કોઈ જગાએ લોકમર્યાદા નથી શું ? આ પૃથ્વીઉપર જેવાં પ્રાણિઓ છે, તેવાં જ પ્રાણિઓ અને તેટલા જ સામર્થ્યનાં પ્રાણિઓ બીજા કોઈ સ્થાનમાં હશે કે તેથી બળવાન્ કે નિર્બળ હશે કે કેમ, એ વિષે તમે જોઈ જાણીને કંઈ કહી શકો છો ? આપણા લોકની સંપૂર્ણ મર્યાદાપર્યંતમાં શી શી વસ્તુઓ છે,તે તે સઘળી તમે જોઈ જાણો છો? આપણા લોકથી નીચે તથા ઉપરના પ્રદેશ કે અષ્ટ દિશામાં અંત વા અનંતપર્યંત શું શું છે કે શું શું નથી તે તમે જાણો છો ? આપણે મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓ આવા આકાર વગેરે વાળાં ક્યાંથી, કોના વડે, અને કેવી રીતે થયાં છીએ એ વિષે કશું ખાતરીભરેલું જોઈ જાણીને કહી શકો છો ? આ વિના હજી ઘણા પ્રશ્નો પૂછવાના છે, પણ પ્રથમ આનું ઉત્તર આપોઃ જો આનું ઉત્તર તમે બરાબર ખાતરી કરીને આપી શકતા નહિ હો તો પછી વિષ્ણુ નથી, બ્રહ્મા નથી, શંકર નથી, વૈકુંઠ નથી એવું એવું વગર જોયે બોલવું કોઈ માનનાર નથી. કોઈ પણ ડાહ્યા માણસથી ' અમુક વસ્તુ છે ' એમ સિદ્ધ ન થાય તો પણ નથી એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કર્યાવિના ' અમુક વસ્તુ નથી ' એમ કદી કહેવાવાનું નથી. અને વગરપ્રમાણે કહેલી વાર્તાવિષે તો દેશે દેશ દાંડી પીટવાથી પણ કોઈ માનવાનું નથી. ઘણા કાલથી માનવામાં આવેલી એક વસ્તુ નથી એમ સાક્ષાત્ પ્રમાણવિના કહેવું, એસમાન ગાંડાઈ બીજી એક પણ નથી.માટે જો 'છે,' ને ' નથી ' એવું સઘળી વાર્તાનું સિદ્ધ સ્વરૂપ જાણતા હો તો બોલો, ને નહિ તો બીજું ખરું ઠરતા સુધી મનાતું આવે છે તે માનો.

૧ પુરુષ : જુઓ મહારાજ ! હું કંઈ આ જગતના પારને પામેલો નથી. મેં કંઈ દિસાઓના મધ્ય કે અંત જોયા નથી. તેમાં સું સું છે ને સું સું નથી, એ કંઈ જોયું નથી, આ બધું સેમાંથી ને કેવી રીતે થયું, એ ખાતરીથી જાણ્યું નથી. હું તો તમજેવાની પાસે બેસું ને તે વાત કહે તે સાંભળીને કહું છું.

બ્રાહ્મણ : જુઓ ભાઈ! અમારા જેવો તો કોઈ નિર્વિવાદ નિર્ણય કર્યાવિના ઘણાવિદ્વાન્‌ની સ્વીકારેલી વાર્તાને ખોટી કહે જ નહિ; પણ કોઈ અમારા જેવા તથા પ્રાચીન માનનારા સઘળા વિદ્વાનોકરતાં કોઈ મોટો વિદ્વાન્ થયો હોય, ને તેણે લોકલોકાંતરમાં જઈને જોયું હોય, ને તે જો ખાતરીબંધ કહેતો હોય તો તે ભલે માનો, તેમાં અમારે ના નથી. પણ જેને ખાતરી ના થાય તે ખરી મનાયેલી વાતને વગરપાયે ખોટી કેમ માને ?

૧ પુરુષ : ત્યારે તે કહેનારાઓ ' નથી, ' એવું કહે છે ખરા, પણ બીજા લોકમાં જઈને જોઈ આવ્યા હોય ને કહેતા હોય એમ તો અમને જ-

ત્રાતું નથી. તે તો બચારા આ પૃથ્વીઉપર જ બધે જઈ સકતા નથી, તો સમુદ્રમાં તો બધે ક્યાંથી જ નીચે ઉપર ફરી વળ્યા હોય ! ને આ લોકનાં પૃથ્વીપાણીમાં જ તેમની સાચી ગતિ નથી તો તે બીજા લોકમાં તો જઈ સકે જ સેના ? આમ છતાં પણ તેઓ છાતી ઠોકીને કહેતા હસે કે ફલાણી વસ્તુ નથી એ તે સું હસે ?

બ્રાહ્મણ : એ તો ભૂલ જ છે. એમાં વધારે વિચારની જરૂર જ નથી.

દાસ : (૧ પુરુષને) જુવો મ્હેડબાન ! કે'ટા ટો ડિવાના, પન સુનટાબી ડિવાના ! આ જગટમાં સું ટે જ સઘલાઠી ડાયા ઠઈ ગયા કે ફલાનું છે, ને ફલાનું નઠી કહે છે ? હું ટો ઢાકું છ કે એવા ખોતા ગપાતા માડનાડ ખાન ખાય છે. એવા માનસોને પોટાની જ બડાબડ ખબડ નઠી ટો ટેને ડેવટાની ખબડ સેની હોય ? હસે, જો માડું કહ્યું માનો ટો એવા ભલા માનસને કહ્યે ચાલસો નહિ, સેથ માડા ! નહિ ટો વડનમાંઠી નીકલી જસો, સમજ્યા કેની ?

૧ પુરુષ : પણુ સેઠ ! એ લોકો સું જોઇને કહેતા હસે કે ફલાણું તો નથી ?

દાસ : અડે જુએ સું ઢૂલ ! ઓલટાં ઓલટાં ઓલાઈ જાય. જીભમાં કંઈ હાદકું છે ? એમનું ચાલે ટો એવા ભલા માનસો ટો એમ પન કહે કે અમાડે ટો માએ નઠી ને બાપે નઠી, અમે ટો એમના એમ આકાસમાં જ પેડા ઠયા છીએ ! પન સું કડે, કોઈ માને નહિ ટાડે ઝખ માડીને કહે છે કે ફલાનો માડો બાપ છે, ને ફલાની માડી મા છે. એને ટો એતલુંએ નજડે જોયું નઠી કે આ જ માડાં ખડાં માબાપ છે. પન સું કડે, લોકરુઢિઠી માનવું પદે છે જો નહિ માને ટોએ એમની ટો કંબખ્ટી ઠાય છે ! જો કહેસે કે અમાડાં માબાપની અમને ખબડ નઠી ટો લોકમાં વડનસંકડ ઠડે છે, ટેઠી હાંફીને કહેવું પડે છે.

બ્રાહ્મણ : જુઓ ભાઈ ! ભલા ભલી પૃથ્વી પડી છે. પણુ સઘળા કંઈ સર્વજ્ઞ નથી, તેથી સર્વજ્ઞસરખા પુરુષોએ કહેલી વાર્તાને પરંપરાથી ખરી માનતા આવે છે, તેને આજે કોઈ અલ્પજ્ઞ જીવ કહે કે અમુક લોકમાં અમુક વસ્તુ નથી, તો તે બીજા કેમ માને ? વળી આપણે સઘળા વ્યવહારમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી વ્યવહાર કરવા જઈએ તો ચાલે એમ જ નથી. આપણામાં ઘણા વ્યવહાર અનુમાનથી જ ચાલે છે, અને તે વિશેષે કરીને ખરા જ હોય છે.

દાસ : (૧ પુરુષને) જો જો મ્હેડબાન ! હવે વલી બીજે કંહિં આવી ગાંથની ગપ્પો ગોથવસો નહિ, નહિ ટો બેવકુફ બનસો. આ ટો આપનું ઘડ છે, ને બોલ્યા ટેની ચંટા નઠી. કેમ મ્હાડાજ ! ખોતું કહું છું ? આવું ટમાડું બોલવું સાંભલસે ટો ટમાડાં છોકડાં જ મૂડખ ઠસે, ને આખડે ટમને થોકડે માડસે ! માતે ડેસ મૂકીએ પન વેસ ના મૂકીએ. ખડું કે ખોતું બેમાંઠી એક નક્કી ઠયા પાઠી બોલવું નહિ. આપને ના જાનીએ ટો કહીએ કે હસે બાવા, આ ખડું જગટ છે ટો ટે પન હસે. કેમ સેથ ! બોલ્યા નહિ ?

૨ પુરુષ : લો ચાલો સેઠ ! એવી વાતોનો કંઈ પાર છે ? આજે હજી ઉઠવું નથી કે સું ? રોજ તો ક્યારનાએ ઉઠી જાઓ છો ને !

દાસ : હા હા, આજ ઘનું અસુડ ઠયું છે. (બ્રાહ્મણને બે પૈસા દક્ષિણા આપી નમીને) પઢાડજો મ્હાડાજ ! હું પન હવે ઘેડ જાઉં છું. [પરવારીને ઉતાવળા ઘેર જઈ વાળુ કરીને કથાનો સમય થવાથી મનોહરને ઘેર જાય છે.]

વિઠ્ઠલજી : (દાસને આવતા જોઈ) આવો દાસ ! આજે કાંઈ સઉથી પાછળ પડ્યા ! કંઇ ખરી કમાણી કરવામાં રોકાયા હતા કે શું ?

દાસ : ના ડે ભાઇસાહેબ ! માથા ભાયેગે એક ભલા માનસનો સંગ ઠયો'ટો, ટે આ નકામી માથાકુત કડીને ખડો લાભનો કાલ ખોયો.સું કડીએ, નહિ ચાલટાં કોઈ ડાહ્યો લગાડ કસુડ ઠાય છે. માફ કડજો, સડવેને માડે મોડું ખોતી ઠવાનું ઠયું. (એમ બોલી પોતાને સ્થાને બેસે છે.)

મનોહર : ના રે દાસ ! છેક એવું કંઈ મોડું થયું નથી. બરાબર સમયઉપર જ આવી પહોંચ્યા છો. (વિઠ્ઠલજીને) બોલો વિઠ્ઠલજી ! કાલ ક્યાંથી રહ્યું છે ?

વિઠ્ઠલજી : પેલા ભૂભાસ્કરે મિષ્ટ વચનોવડે સ્ત્રીનો રોષ ઉતાર્યો, ને પછી તે પુત્રને લઈને ઘરના કામમાં ચિત્ત નાંખવા લાગી—ત્યાંથી રહ્યું છે. સરસ્વતી છોકરીને લક્ષ્મી માતાએ કહ્યું કે આ આણે આવેલાં મનુષ્યને પાંચ રાત્ર રાખશું,ત્યાંસુધીમાં આ વાર્તા હું તને પૂરેપૂરી સંભળાવીશ;અને તેટલામાં બીજું પણ કહેવા યોગ્ય હશે તે કહીશ. પછી તું પ્રસન્ન થઈને સાસરે જજે.

મનોહર : (જય જય શ્રી સદ્‌ગુરુદેવ બોલીને) પછી બીજા દિવસથી વળી તે ભૂભાસ્કર અને કૌશિકી ધીરે ધીરે એકબીજાસાથે હસતાં બોલતાં પોતપોતાનો વ્યવહાર કરતાં આનન્દથી રહેવાં લાગ્યાં. કોઈ કોઈ વેળા કલેશ વધવાસરખો પ્રસંગ ભૂભાસ્કરના સમજવામાં આવે કે તરત જ

તે બીજા વ્યવહારમાં પ્રવેશ કરીને સમયને ટાળી દેતો. એમ કરતાં ઘણા દિવસ વચમાં ગયા, ત્યારે કોઈ સ્થળે એક બ્રાહ્મણે મહારુદ્ર કરવાનો આરંભ કર્યો. તેમાં એ સૂર્યદેહાના તટના સમીપના સઘળા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કર્યાં હતાં. તે યજ્ઞમાં આ ભૂભાસ્કરને પણ તેડું હતું, તેથી ભૂભાસ્કરે પણ ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભૂભાસ્કરનો જવાનો એક દિવસ આડો રહ્યો ત્યારે કૌશિકીને તેણે કહ્યું કે મારે કાલે યજ્ઞમાં તેડું છે, તેથી આ સર્વ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો જશે તેમની જોડે જવું પડશે. માટે જો તારી ઇચ્છા હોય તો મારા પાછા આવવાના સમયસુધી તું તારા પિતાને ત્યાં આ પુત્રને લઈને રહેજે અને જો તને તે પ્રમાણે કરવું ઠીક ન જણાય તો પુત્રને સંભાળતી આ આપણા આશ્રમમાં જ રહેજે. આ આજુબાજુના સઘળાં વૃદ્ધ પુરુષો તથા સઘળી સ્ત્રિઓ પોતપોતાના આશ્રમમાં જ રહેનાર છે, માટે તને જેમ યોગ્ય જણાય તેમ કરજે.

કૌશિકી કહે છે : હાલ તો હું આ સ્થલે જ રહેવાની ઇચ્છા રાખુંછું. અને બે રાત્રિ રહ્યા પછી જો મને અત્ર ઠીક નહિ લાગશે તો પછી મારાં માતાપિતાને મળવા નિમિત્તે સારો સંગાથ જોઈને જઈશ, અને સઘળા બ્રાહ્મણોના પાછા ફરવાથી, પાછા આવવાનો સમય જાણીશ, એટલે પાછી આવીશ. પુત્રની સંભાળ તો પરમેશ્વર રાખનાર છે, તો પણ મારે કરવા યોગ્ય એની સંભાળ હું કરીશ.

આ પ્રકારેવાર્તા થયા પછી બીજે દિવસે જ્યારે સર્વ બ્રાહ્મણોએ જવાની તૈયારી કરી ત્યારે ભૂભાસ્કર પણ પોતાનાં પૂજાનાં સાહિત્ય, દોરી, લોટો, ઉપયોગની પોથી, તથા પંચિયાં અબોટીયું વગેરે અગત્યપૂરતો સામાન બાંધી તૈયાર થયો. જવાનો સમય નજીક આવ્યો ત્યારે પુત્રને પ્રીતિથી હૃદયસાથે દાબીને મસ્તકે હાથ મુકીને પ્રિય વચન કહેવા લાગ્યો : 'હે પુત્ર ! તું તારી માતાની પાસે પ્રસન્ન થઈને રહેજે હો. હું આજે ગામ જાઉં છું.' પુત્રે, કોઈ દિવસ કોઈ પણ ગ્રામાંતરે જવાનો પ્રસંગ નહિ આવેલો હોવાથી વિયોગ થવા વિષે ન સમજાયાથી 'વારુ' એમ કહ્યું. કૌશિકી પણ પરણીને આવ્યા પછી ઘણું કરીને નિરંતર પતિસમીપ જ રહેલી, તેથી તેને પણ સારી સમજણપછી વિયોગ સહન કરવાનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો, તો પણ વ્યવહારના નિયમપ્રમાણે તેણે લગાર ખેદનો અનુભવ પોતાના અંતરમાં કર્યો. પણ આશ્રમીઓને ધનાદિ પદાર્થ મેળવવા પ્રસંગોપાત્ત પ્રદેશ જવું જ પડે છે એ જાણી સમાધાન રાખી પુત્રને મુખે બોલાવ્યું કે 'વહેલા પાછા આવજો.' આ પ્રમાણે થયું કે તરત જ સઘળા બ્રાહ્મણોને બહાર નીકળી

માર્ગે ચાલવા માંડતા જોયા,એટલે ભૂભાસ્કર પણ પોતાના ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરીને તેમને મનથી નમસ્કાર કરતો પોતાની કમર બાંધી પોટલી લેઈ ચાલતો થયો.ભૂભાસ્કરના ગયા પછી ઘરમાં કૌશિકી પુત્રને રમતે વળગાડી પોતાનું રોજનું કામ કરી પરવારી. પછી સાંજ પડવાનો સમય થવા આવ્યો ત્યારે તેને રોજના બેસવાના સ્થાનમાં પોતાના પતિવિના ઉજડસરખું લાગવા માંડ્યું પુત્રના પણ પોતાના પિતાના વિના ઓશિયાળાસરખા મુખને જોવા લાગી, તેથી કૌશિકીના મનમાં વિયોગ,દુઃખનો આપનાર છે એવો ભાસ થવા લાગ્યો. એમ કરતાં રાત્રિ પડી ત્યારે પતિની વસતિવિના ઉજડસરખા ઘરમાં ભયસરખું લાગવા માંડ્યું, પુત્રને પણ તેના પિતાવિના બેચેનસરખો જોવા લાગી જેમ જેમ રાત્રિ જવા લાગી, તેમ તેમ એક બાજુએ નદીના વિસ્તારવાળા તટને તથા નદીના ગંભીર પટને તથા નદીના વિશાળ ઉત્તર તટને જોઈને ઘણે દૂરસુધી દૃષ્ટિ નાંખતાં પણ મનુષ્યના સંચારને ન દેખવાથી મનને ભયાતુર થતું જોયું. તેમ જ બીજી બાજુએ નાનાં મોટાં વૃક્ષોવડે દૂરપર્યંત સ્પષ્ટ દિશાનું ભાન ન થવાથી ભયભરેલું દેખાવા લાગ્યું. બીજા ઋષિઓના આશ્રમોમાં પણ વસતિ ઓછી થવાથી શાંતજેવું જણાતું, તેથી તે સ્ત્રીને ઉત્તરોત્તર ચિત્તમાં અપ્રસન્નતા તથા શૂન્યપણું ભાસવા લાગ્યું. રાત્રિએ પુત્રને લઇ આશ્રમનાં દ્વાર બંધ કરીને તે સૂતી તોપણ તેને આગલી રાત્રિઓની પેઠે નિર્ભયપણે નિદ્રા ન આવી. જેથી ક્ષણમાં નિદ્રા આવવા લાગે, વળી ક્ષણે જાગ્રત્ થાય એમ કરતાં વિકર્ણપણે આખી રાત્રિ કાઢી. બીજે દિવસે પણ જ્યારે તેને પતિવિના આશ્રમમાં અણગમો થવા લાગ્યો તથા પુત્રને પણ તેના પિતાવિના વિકળ થતો જોયો, ત્યારે તે પોતાના મનમાં આ પ્રકારના વિચારને કરવા લાગી.

કૌશિકી વિચાર કરે છે : અહો ! આ સંસારમાં ઈશ્વરે જ જો પ્રાણીપદાર્થને નિર્માણ કર્યા હોય તો તે અથવા જેનાથી આ પ્રાણીપદાર્થના પ્રવાહરૂપ સંસાર થયો હોય તે જગત્ના પતિએ અકળ લીલા કરીને સ્ત્રીપુરુષનું જોડું નિર્માણ કર્યું છે, એમાં કાંઈ શંકા નથી. સ્ત્રીજાતને ક્યાંય પણ પુરુષવિના સુખની ઘડી નથી જ; તેમ જ પુરુષને પણ સ્ત્રીવિના હોવું જ ઘટે છે. પણ હું પુરુષ ન હોવાથી મને એ વાતનો પોતાનો અનુભવ નથી. માટે તેમના મનવિષે મારાથી ખાત્રી કરીને કંઈ કહી શકાતું નથી.પણ સ્ત્રીને તો પતિવિના આ સંસારમાં સુખ નથી જ, એ ખાત્રીથી મને જણાય છે. સ્ત્રીજાતિને જો પોતાના ધર્મની કુળમર્યાદાની અગત્ય છે તો તેને તો પતિવિના આ આખું જગત્ સ્મશાનભૂમિસમાન જ દેખાવું યોગ્ય છે. સ્ત્રીયે પોતાના જોઈતા સઘળા પદાર્થો પતિપાસે જ ખરો હક્ક કરીને મગાય છે. પોતાનાં

ગૃહ એટલે અંતરમાં રહેલાં સુખદુઃખની વાર્તા પણ પતિવિના અન્યના આગળ થઈ શકતી નથી. દીવાવિનાના ઘરમાં મૂકાયલા રમણીય પદાર્થ જેમ દૃષ્ટિના વિષયરૂપ થઈ શોભતા નથી,તેમ પતિવિનાના ગૃહમાં રમણીય સ્ત્રી પણ શોભતી નથી. જેમ પુત્રવિનાનો ગૃહસ્થાશ્રમ નીરસ જેવો દેખાય છે,તેમ પતિવિનાની સ્ત્રી પણ નીરસ સરખી દેખાય છે. જેમ ચન્દ્રવિનાની કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિ શોભતી નથી, તેમ પતિવિનાની સ્ત્રી પણ આ જગતમાં શોભતી નથી. જેમ વર્ષાઋતુમાં મેઘવિના કેવલ સૂર્યના તાપ માત્રથી જ તપ્યા કરતી પૃથ્વી શોભાવાળી જણાતી નથી, તેમ જ આ સંસારમાં પતિવિના સ્ત્રીજાતિ શોકાગ્નિમાં તપની શોભાને પ્રાપ્ત થતી નથી. જેમ માતાપિતાવિનાનાં બાળકો બીજાવડે રક્ષણ કરાતાં છતાં પણ નિધણિયાતાંસરખાં જણાતાં દયાપાત્ર ગણાય છે, તેમ જ પતિવિનાની સ્ત્રી પણ આ જગતમાં અન્ય માતાપિતા,બન્ધુ,સંબન્ધીઆદિથી રક્ષણ કરાતી છતાં પણ દયામણીજેવી જ જણાવી યોગ્ય છે. જેમ વાદળાંમાં ઢંકાયલો સૂર્ય તેજવિનાનો દેખાય છે, તેમ સ્ત્રી પણ પતિના વિયોગરૂપ વાદળાંથી ઢંકાયલી તેજવિનાની જ દેખાય છે. જેમ રાજ્યસત્તાથી ભ્રષ્ટ થયેલો કેવળ અન્નવસ્ત્રનો જ અધિકારી રાજા પોતાના સઘળા મનોરથોને પૂર્ણ કરી શકતો નથી અને દીન થઈ રહે છે, તેમ જ પતિવિનાની સ્ત્રી પણ પોતાના મનોરથોને પૂર્ણ કરવાને અસમર્થ થયેલી દીનજેવી જ થઈ જાય છે. આ વગેરે પતિવિનાની અથવા પતિના વિયોગવાળી સ્ત્રીની દુર્દશાવિષે અનેક પ્રકારના વિચારને કરતી કૌશિકી ઘરમાં તથા બહાર સુખને ન જોતી પોતાના પુત્રને પ્રીતિવડે રમાડતી ઘરમાં બેઠી. પણ તે પુત્ર તથા રમત પણ તેને રસવાળાં જણાયાં નહિ. ત્યારે પોતાનાં માતપિતાને ત્યાં થોડા દિવસ જવાનો નિશ્ચય કરી, બીજા બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીને ઘર સોંપીને, પુત્રને લઈ ને કોઈ કુલીન સ્ત્રીના સંગાથને જોઈ તેની સાથે પિતાને ઘેર આવી. ત્યાં માતાપિતા, સંબન્ધી વગેરેના સ્નેહવડે તત્કાળ તો પતિના વિયોગવડે થતા વિકળપણાને વિસ્મરણ કરવા લાગી. પુત્ર પણ, બીજા બ્રાહ્મણોના તેમ જ પોતાના સંબન્ધીઓનાં બાળકભેળો રમવા લાગ્યો, તેથી પોતાના આશ્રમકરતાં આ સ્થળે કૌશિકીને આનન્દ જણાવા લાગ્યો.એમ કરતાં પેલા બ્રાહ્મણના યજ્ઞની સમાપ્તિ થવાથી બ્રાહ્મણો પોતપોતાના આશ્રમે આવવા લાગ્યા.પણ ભૂભાસ્કરના પાછા ફરવાવિષેના કશા સમાચાર નહિ મળવાથી પોતાનો પતિ હજી કેમ આવ્યો નહિ એ કાળજી તે કૌશિકીના ચિત્તમાં થવા લાગી.

યજ્ઞની સમાપ્તિ થયાથી સઘળા બ્રાહ્મણો પોતપોતાના આશ્રમે ફરી વળવા લાગ્યા, ત્યારે ભૂભાસ્કર પોતાના મનમાં આ પ્રકારનો વિચાર લાગ્યો.

ભૂભાસ્કર વિચાર કરે છે : આ સંસારમાં ' પૃથ્વીનો છેડો ઘર છે ' એમ લોકોમાં મનાયું છે, તેમ જ પોતાના ઘરવિના કોઈને ક્યાંય સુખ થવાનું નથી એવા વિચાર પણ ઘણે સ્થળે મેં સાંભળ્યા છે; તોપણ મારે આ બ્રાહ્મણોની પેઠે હવે તરત જ મારા માની લીધેલા ઘેર જવું કે કોઈ બીજે સ્થળે જવું એ વિચાર કરવાનો છે.

આ સઘળા બ્રાહ્મણો પોતાનાં માનેલાં ગૃહપ્રતિ જાય છે, તેમ જગત્‌ની નીતિપ્રમાણે તો મારે પણ ઘેર જ જવું જોઈએ. કારણ કે મેં જે સ્ત્રીનો પાણિ ગ્રહણ કરીને તેને રુડે પ્રકારે પાલન કરવાના સંકલ્પપૂર્વક અર્ધાંગના કરી છે,તેને સંતાપમાં છોડી અન્ય સ્થળે જવાથી મોટો અધર્મ થાય છે. આ સઘળા બ્રાહ્મણો પણ ધર્મને વશ થઈને જ પોતાના ક્લેશ આપનાર ગૃહસ્થાશ્રમને પણ પ્રીતિવડે સેવે છે. મારી ગૃહિણી નિરન્તર ક્લેશનાં કારણોને ઉપજાવે છે ખરી, પણ ખરું જોતાં બીજા કેટલાક બ્રાહ્મણની સ્ત્રિયો-જેવી છેક નિન્દવા યોગ્ય નથી. એને પોતાની સમજણનું મિથ્યા અભિમાન વધારે છે, તથા મારા આશ્રમમાં આવ્યા પછી એણે કદાચિત્ પણ દુઃખનું મુખ જોયું નથી. તેથી એને સુખનો મદ વધવાથી પોતાના મનથી વધારે સ્વતંત્રતાવાળી થતી ગઈ છે. મારા માતાપિતા કે બન્ધુ,ભત્રિની આદિ કોઈ મારા આશ્રમસ્થાનમાં નહિ હોવાથી એને બીજાનાં મન સંભાળવાની કોઈ દિવસ ટેવ પડી નથી, તેમ જ વ્યવહારમાં બીજાનાં મન ન સંભાળવાથી શી હાનિ થાય છે,ને અન્યનાં મન સંભાળીને ચાલવાથી શો લાભ થાય છે, તેનો એને કશો અનુભવ થયો નથી. તેમ જ મેં એને પ્રથમથી જ પ્રસન્ન રાખી એની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તવા દઈ, એના મનોદયપ્રમાણે સુખ આપ્યું છે; તેથી એને કોઈ દિવસ પણ મનના દુર્નિવાર વેગને રોકવાનો પ્રસંગ આવ્યો નથી. આ વગેરે કારણોથી એનામાં દોષોનો કંઈક સંચાર જણાય છે. વળી એની હજી પ્રથમાવસ્થા હોવાથી બાળકબુદ્ધિમાં જ ગણના કરવી પડે છે. તેથી બાળકબુદ્ધિના પ્રમાણમાં એનો સ્વભાવ જોઈએ તો આજે વધારે દોષવાળો ગણાય નહિ; તોપણ એને સદ્‌ગુણી કરવાનો તથા દુર્ગુણ ત્યજાવવાનો મારો ધર્મ છે, તેથી એને સુધારવાના ઘટતા ઉપાય કરવાની મારે અગત્ય છે. ઘરમાં સમીપ રહીને એને સુધારવાના મેં ઘણા ઉપાય કર્યા,પણ તે સઘળા આજપર્યંત તો વ્યર્થ ગયાસરખા જણાય છે. માટે હવે કોઈ બીજા ઉપાયથી પણ એને સુધારવા યત્ન કરી જોવો જોઈએ. બીજો ઉપાય તો તે આ જ છે કે થોડા દિવસ મારે ઘેર ન જવું. અને કોઈ પ્રદેશમાં ઇષ્ટસ્મરણ કરી રહેવું, અને જ્યારે એના દોષોનો નાશ થવાનો સંધિ જણાય ત્યારે પુનઃ આશ્ર-

મમાં જવું. શાસ્ત્રમર્યાદાપ્રમાણે સ્ત્રીની આજ્ઞાવિના તથા તીવ્ર વિરાગવિના કે બોત્તેર વર્ષનું વય થયાં વિના સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાનો તો પુરુષને અધિકાર નથી. તે છતાં હજી મારું વય થોડું છે. મને સમગ્ર લોકના વિભવમાં તીવ્ર વિરાગ એટલે દૃઢ અસ્પૃહા થઈ નથી. તેમ જ એમ કરવામાં સ્ત્રીની પરવાનગી મેળવી નથી. માટે સંન્યાસનો તો હાલ મારે સ્વપ્નમાં પણ વિચાર કરવાનો અધિકાર નથી. જેથી હાલ થોડો કાળ આ આજુબાજુના પ્રદેશમાં સત્કર્મ કરતાં ગાળવો, એ જ સુગમ ઉપાય છે. હવે માત્ર મારે મુખ્યત્વે વિચાર કરવાનો એ છે કે પુસ્તક, લેખિની, સ્ત્રી વગેરે પદાર્થ બીજાના હસ્તગત થવાથી બગડે છે. વળી રાજા, સ્ત્રી, વેલ વગેરેનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે પોતાના સમીપમાં વસનારની યોગ્યતા અયોગ્યતાનો વિચાર કર્યા વિના તેને અધીન થાય છે, અથવા સંબન્ધ કરે છે. આ વગેરે લોકવાર્તા છે માટે મારા દૂર રહેવાથી સ્ત્રીની પાપમતિ થવાનો સંભવ છે કે નહિ, એવિષે વિચાર કરતાં પણ સ્પષ્ટ જણાય છે કે એ સ્ત્રી ઉત્તમ કુળમાં ગણાતાં, સ્વધર્મમાં પ્રીતિવાળાં સદાચરણી માતાપિતાની પુત્રી છે. એનો અન્તરથી જણાતો સ્વભાવ મૂળથી રાંક છે. પારકે ઘેર વિનાકારણ પગ ના મૂકવાના સ્વભાવવાળી છે. પુરુષોવડે રોકાયેલાં સ્થાન વા માર્ગપ્રતિ કદાચિત્ પણ જવા હિંમત ધરતી નથી. પોતાને મળેલાં વસ્ત્ર તથા અલંકારથી સંતોષ માને છે. બીજાના સારા પદાર્થો દેખીને પણ તેવા પદાર્થો મેળવવાની મૂરછા જણાવતી નથી. પોતાના સંબન્ધના પુરુષથી પણ લજ્જારહિતપણે સંમુખ જોઈ નિકટ ઉભા રહીને વાત કરવાની એને કોઈ દિવસ ટેવ નથી. દુરાચરણી સ્ત્રિયોની નિન્દા તથા સદાચરણી સ્ત્રિયોની સ્તુતિ કરવાનો સુસ્વભાવ પણ એનામાં સમજણ આવવાના સમયથી જ જણાય છે. બીજી સ્ત્રિયોના સમુદાયમાં બેશીને વ્યવહારની કે પરપુરુષની સ્તુતિ વા નિન્દા કરવાની વાર્તાને ઉચ્ચરવાનો એને અભ્યાસ નથી. પ્રસંગ આવ્યા છતાં પણ મારા સમીપ અન્ય પુરુષના વ્યવહારના ઉત્કૃષ્ટનિકૃષ્ટપણાસંબન્ધી કોઈ દિવસ કંઈ બોલી નથી. નાના સુશોભિત પદાર્થના લોભવાળી પણ નથી. ખાનપાનમાં પણ સુસ્વાદવાળા પદાર્થોમાં મોહ રાખનારી જણાઈ નથી. આ વગેરે અનેક પ્રકારની ગુણવાળી છતાં માત્ર મારા સાથે જ યોગ્ય વિચાર કર્યાવિના કલેશના કારણરૂપ વિવાદને વારંવાર કરે છે,પણ તેટલા જ દોષથી એનાં આચરણસંબન્ધે કદાચિત્ પણ શંકા આણવા સરખું નથી. વળી મારા સાંભળવા પ્રમાણે એ પુત્રને લેઈને પોતાનાં માતાપિતાસમીપ ગઈ છે. તો એનાં માતાપિતા અત્યંત ધર્માચરણી હોવાથી એના સંબન્ધમાં મારે

આ સમયે ઇષ્ટની સંભાળમાં સોંપીને તે સર્વનું પણ જેમાં હિત રહ્યું છે, એવું સત્કર્મ કરવું એ જ શ્રેષ્ટ છે.

વળી પૃથ્વીનો છેડો ઘર છે, અને ઘેર ગયા વિના કોઇને સુખ નથી, એ વાર્તા ખરી રીતે વિચાર કરતાં સાચી છે. પૃથ્વી શબ્દથી આ સંપૂર્ણ પ્રાણિપદાર્થની સ્થિતિનું સ્થાન આ આખું બ્રહ્માંડ લેવું ઘટે છે, અને તેનો છેડો ઘર એટલે આ આખા બ્રહ્માંડનું અવધિસ્થાન જે પરમાત્મા, તે છે; અર્થાત્ આખા બ્રહ્માંડરૂપ પૃથ્વીનો છેડો પરમાત્મારૂપ ઘર છે, અને તે જ ખરું જોતાં પ્રાણિપદાર્થમાત્રની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે. તેથી તે પરમાત્મા-સ્વરૂપ જ આ સંપૂર્ણ પ્રાણિપદાર્થનું પોતાનું ઘર છે, અને પોતાને ઘેર ગયા વિના કોઈને સુખ થતું નથી, એ પણ સાચું છે. કારણ કે પરમાત્માસ્વરૂપ જે સર્વનું મૂળ ઘર છે, ત્યાં ગયા વિના કોઈને સુખ નથી. કેવળ સુખસ્વરૂપ તો માત્ર પરમેશ્વર જ છે, તેથી પરમેશ્વરને પામવું એ જ સુખ છે, એમાં સન્દેહ નથી. આથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે સર્વને પરમેશ્વરના પદને પામવારૂપ ઘેર જવું અગત્યનું છે. આ જગતમાં કાષ્ટમાટીનાં બાંધેલાં તથા પોતાનાં માનેલાં ઘરથી જો સુખ થતું હોય તો પોતાના ઘરમાં રહેનાર સર્વ માણસો સુખી હોવાં જોઇએ, પણ લોકતરફ જોતાં તેમ જણાતું નથી. પ્રત્યેક ઘરમાં કોઈ કોઈ જાતનું દુઃખ તો રોજનું જ હોય છે. માટે આ મિથ્યા માનેલાં ઘર જે ખરું જોતાં સુખનાં સ્થાનરૂપ નથી, પણ કારાગૃહરૂપ જ છે, તેમાં સુખની ઇચ્છાવાળાએ યત્નવડે શા માટે વસવા જવું જોઇએ ? હું ઘણા દિવસથી ગૃહના તાપથી તપેલો છું, તે હમણાં તો કોઈ તે તાપને ટાળનાર શાંતિના સ્થાનમાં જાઉં તો સારું. વળી એક પક્ષે જોતાં તો આ શરીર જ ઘર છે અને એમાંથી આ વૃત્તિઓરૂપે જે બહાર ભટકવું છે, એ જ દુઃખનું આપનાર છે, અને એ વૃત્તિઓના બહાર ભટકવારૂપ અભિમાનીની ગતિને રોકીને જે આ અભિમાની જીવાત્માનું પોતાના શરીરરૂપ ઘરમાં જ ક્રિયારહિત થઈ ને રહેવું એ જ સુખરૂપ ગણાવું યોગ્ય છે. કારણ કે અક્રિય અવસ્થાને પામેલો વૃત્તિને નિર્મૂળ કરનાર અભિમાની પરમેશ્વરના સઘળે વ્યાપેલા સ્વરૂપમાં જ શમી જાય છે. માટે આ આપણા શરીરરૂપ ઘરમાં જ ભરાઈ બેસવાથી સુખ મળે એમ છે, તો ખાસ પ્રયોજનવિના આ ક્ષણે જ મારે પાછા સંતાપના આપનાર ગૃહના માર્ગને શા માટે ઝાલવો જોઇએ ? નહિ જ ઝાલવો જોઇએ.

આ પ્રકારના વિચાર કરીને તે ભૂભાસ્કર ત્યાં જ સમીપના ક્ષેત્રમાં એક શિવાલયની નિરુપાધિ પાંથશાળા જોઈ ને તેમાં જ મુકામ કરી, સૂર્ય-

દેહાના તટઉપર, ગૃહસ્થાશ્રમીને ઘટે એવી ઉપાસના વિચારી ગાયત્રીના પુરશ્ચરણનો આરંભ કરીને બેઠો.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરી સરસ્વતિ ! પછી પેલી કૌશિકી તો પોતાના પતિની આવવાની વાટ જોતી, પોતાના પુત્રસહિત પોતાના પિતાને ઘેર રહેતી સંતાપને અનુભવવા લાગી. એક તો પોતાનો પતિ હજી કેમ ન આવ્યો, કયાં હશે, અને હવે તે મને પુનઃ કયારે અને શી રીતે મળશે, અને તેના વિના આ દુઃખના દિવસો હું ક્યાંસુધી વેઠીશ, એ વગેરે પોતાના મનમાં થતા વિચારોથી વારંવાર સંતાપને અનુભવવા લાગી. અને બીજું તો લોકોમાં ધીરે ધીરે એવી ચર્ચા ચાલવા માંડી કે આ કૌશિકીએ બિચારા ભૂભાસ્કરજેવા ભલા બ્રાહ્મણને ઘરમાં રોજ ને રોજ ઘણો સંતાપ આપ્યો,તે દુઃખથી એ બિચારો કયાંય જતો રહ્યો ! આ વાર્તા કાનેકાન ચાલતી, કૌશિકીના તથા તેનાં માતાપિતા વગેરે સંબન્ધીઓના કાનઉપર આવી, તેથી તેઓએ તે કૌશિકીને તેના દુષ્ટ સ્વભાવના સંબન્ધમાં ઘણો ઠપકો આપવા માંડયો, બીજા બ્રાહ્મણો તથા સ્ત્રિયોમાં જ્યાં ત્યાં કૌશિકીની નિન્દા તથા ભૂભાસ્કરની ભલાઇની ચર્ચા થવા લાગી. આ નિમિત્તથી કૌશિકીને પોતાના પિતાના ઘરમાંપણ દશદિશમાં સળગેલા દાવાનલની મધ્યે પડેલા જીવની પેઠે ભારે બળત્રા થવા લાગી. ઉંચું મુખ કરી કોઈ ને પણ ઉત્તર દેવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ. જ્યાં ત્યાં ઘરમાં પણ અપમાનને પામવા લાગી.

આ પ્રકારે લોકાપવાદથી તથા પોતાના સુખના નાશથી તે રાત્રિદિવસ સૂકાવા લાગી. તેનું શરીર નિસ્તેજ તથા દુબળું પડી ગયું, ખાવાપીવા સૂવા વગેરે કોઈ પણ વ્યવહારમાં તેને સુખ જણાવા લાગ્યું નહિ. સઘળે દુઃખ દુઃખ જ દેખાવા લાગ્યું. આમ થવાથી તે વારંવાર એકાંત માં બેશીને પોતાના પ્રાણ કાઢવા સંબંધે વિચાર કરતી, પણ આત્મહત્યા કરનારના અનેક જન્મ તેવા ને તેવા જ દુઃખમાં જાય છે, એ વાર્તાને જાણનારી તે આત્મઘાત કરી મરવાના કામથી પાછી હઠતી. નિરંતર સંતાપને જ અનુભવતી તે વારંવાર પોતાના મનસાથે આ પ્રકારના વિચાર તથા નિશ્ચયને કરતી કે અરેરે ! મેં પાપિણીએ મારા નિર્મળ અન્તઃકરણના અને મારામાં પ્રીતિવાળા ભલા પતિને વારંવાર મારા દુષ્ટ સ્વભાવને વશ થઇને ઘણું દુઃખ દીધું છે. મારા અવગુણને નહિ ગણનાર, તથા મારાથી રોજ કરાતા અપરાધોની મને તત્કાળ ક્ષમા આપનાર પ્રસન્ન ચિત્તવાળા એ મારા પતિને મેં વિનાકારણ વજ્રજેવાં ઘણાં વચનો કહ્યાં છે, પણ તેથી શું તે વચનને સંભારીને તે પોતાના મારા ઉપરના દયાના સ્વભાવને છોડી દેશે ? અરે !

જેણે વારંવાર પોતાનો અપરાધ નહિ છતાં પણ મારા દુરાગ્રહી સ્વભાવને જાણીને મારો અપરાધ પોતાને માથે ખેંચી લઈને મને મિઠાં વચનથી સમાધાનમાં રાખી છે, તે મારો ગુણવાન્ પતિ મને ફરી નહિ દર્શન આપશે કે શું? હે ભગવન્! તમે સર્વના હૃદયમાં રહેનાર છો. તો મારા પતિના હૃદયમાં મારી દયા ઉપજાવીને મારા પ્રતિ મોકલો. હવે હું કદાચિત્ પણ એમને સંતાપ આપનાર નથી. આ જગત્‌માં, હે પરમેશ્વર! તમારી માયાથી જ જીવોના મનમાં એવો સ્વભાવ બંધાયો છે કે જે વસ્તુ નિત્યની નિત્ય પાસે રહે તેમાં અખંડ સ્નેહબુદ્ધિ સદાકાળ રહેતી નથી, અને દૂર રહેલા પદાર્થની નિરંતર મનમાં ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. પાસે રહેલા પદાર્થઉપરનો સ્નેહ પ્રબળ રહેતો નથી, અને દૂર ગયા પછી તે જ પદાર્થનો સ્નેહ પ્રબળ પીડા કરે છે. નિરંતર પાસે જ રહેનાર પ્રાણિપદાર્થમાં વારંવાર ખરા અથવા મિથ્યા દોષોનું ભાન થાય છે, અને દૂર ગયેલા તે જ પ્રાણિપદાર્થના ગુણનું વારંવાર સ્મરણ થયા કરે છે. આવા માયાવડે પ્રકટ થયેલા અનેક વિચિત્ર સ્વભાવને વશ વર્તીને મેં મારા સુજ્ઞ પતિને ઘણી વાર વિનાકારણ ક્લેશ આપ્યો છે. તે મારા સમીપ હતા ત્યારે તો મને મારા દોષમાં ગુણનું મિથ્યા ભાન થતું, અને તેમના ગુણમાં મિથ્યા દોષનું ભાન થતું. આ કાળે મને મારા પાછળના સઘળા દોષોનું ખરેખરું ભાન થાય છે, અને તેમના ગુણ પણ મને સ્પષ્ટ સમજાય છે. હે ઇશ્વિર! આ જગત્‌માં આપત્તિમાં પડ્યા વિના માણસને ખરી સમજણ આવતી નથી, તથાપિ આ આપત્તિ ઘણા દહાડા સહન કરવી ઘણી કઠિન છે, માટે હવે કૃપા કરીને આ દુઃખનો અંત આણો. અરેરે! મારા લાલનપાલન કરવા સરખા એકના એક પુત્રને એના પિતાવિના કોણ લાડ લડાવે? હું કે જે હજી બાળકસરખી જ છું, તેનો આખો જન્મ નિરાધાર પણ શી રીતે જાય? માટે હવે એ પતિની શોધ શી રીતે કરું? અરે, આ સ્ત્રીના જન્મને પણ ધિક્કાર છે કે નિરંતર પરવશ રહેવું જ જેને માટે ઇષ્ટ છે. સ્વતંત્રતા સ્ત્રીને મોટો અનર્થ આપનાર છે એ હવે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે. શારીર વિદ્યાના જાણનારા કુશળ પુરુષો પણ પુરુષના કરતાં સ્ત્રીના શરીરમાં પદાર્થભાવે ન્યૂનતાને જ વર્ણે છે; તો તેના પ્રમાણમાં સ્વચ્છંદ આચરણ ન કરવારૂપ સત્તાની ન્યૂનતા પણ સ્ત્રિયોમાં હોવી જ ઘટે છે. બીજાં ઘણાં કારણોનો વિચાર કરતાં પણ પોતાના નિરંતર ઇષ્ટની ઇચ્છા રાખનાર સ્ત્રીયે તો સુજ્ઞ પિતા, પુત્ર અને પતિની અધીનતામાં જ રહેવું ઉચિત છે. સઘળાં કારણોસહિત પુરુષની શ્રેષ્ઠ સત્તાનું નિરૂપણ કરવાનો આ ક્ષણે અવકાશ નથી, તો ... સિદ્ધ

છે એમાં હવે મને સંશય નથી. ઘણી વિધવા તથા વૃદ્ધ સ્ત્રિયોને પડતા સંતાપ સઘળે પ્રસિદ્ધ છે. ધર્મથી બંધાએલા પતિવિના નિરુપયોગી સ્ત્રી-શરીરનું અન્નવસ્ત્રના દાનથી કોઈ પણ રક્ષણ કરનાર જણાતું નથી; માટે સ્ત્રિયોને સર્વથા પતિ જ સેવ્ય છે. આવાં જ અનેક કારણોથી પતિમાં સંલગ્ન ચિત્તવાળી, પતિના શરીરની છાયારૂપે પોતાને માનનારી, નિરંતર તેનાથી પોતામાં વાસ્તવ ભેદને નહિ માનનારી, કુલીન માતાપિતાથી પ્રકટેલી પતિવ્રતા સ્ત્રિયો પોતાના પતિપ્રતિના અનિવાર્ય પ્રેમના આવેશમાં પતિના શવસાથે જ પોતાના દેહને પ્રજ્વલિત ચિતામાં પ્રજાળતી હતી, અને આ કાળે પણ ક્વચિત્ સ્થળે તે નીતિ સાંભળવામાં આવે છે.અરેરે ! ધિક્કાર છે આ મારા હૃદયમાં રહેલા પતિપ્રતિના પ્રેમને, કે તે હજી પણ મને સાવધાન કરતો નથી. કોઈ કામમાં પણ સાહસ કરવાનું કુલીન બુદ્ધિમાનોએ સ્વીકાર્યું નથી. માટે મારે આ દુર્ભાગ્યને ટાળવા સારુ ધૈર્યથી ઇષ્ટનું આરાધન કરવું જોઇએ, અને આ દુષ્ટ મન કે જેણે મને પ્રથમથી અનુકૂળ મતિસાથે જોડી નથી તેને હવે તો સંતાપને સહન કરાવતાં શરીરસહિત કૃશ કરી નાંખીને પતિમાં જ પરમેશ્વરની ભાવનાવડે તે પતિનું જ સ્મરણચિન્તન કરતા આપત્તિનો નાશ કરવો જોઇએ. હે ભગવન્ ! મેં જો સદાચરણથી જ આટલો કાળ કાઢ્યો હોય તો મને તે પુણ્યના ફળથી મારા પતિનું સત્વર મળવું થજો.

આ વગેરે અનેક પ્રકારના વિચાર તથા નિશ્ચયને કરતી માત્ર એક જ સ્વાભિમાનરૂપ દોષવાળી પણ પતિમાં પ્રીતિવાળી તે કૌશિકી પતિના વિયોગથી કાષ્ઠની પેઠે સૂકાઈ ગઈ. એ કૌશિકીએ એક સૌભાગ્યના ચિહ્નમાત્રને રાખીને બીજાં સારાં વસ્ત્રાલંકાર,સારાં ભોજન, સારી શય્યા વગેરેનો ત્યાગ કર્યો.અને પતિને પામવા અર્થે દીનપણે પતિસ્વરૂપ પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવા માંડી. જેમ જેમ દિવસ જવા લાગ્યા તેમ તેમ તેના પિતાને કાળજી વધવા લાગી. તેણે માર્ગે જતા આવતા બ્રાહ્મણાદિ પ્રવાસીથી ભૂભાસ્કરની શોધ કરવા માંડી. એમ કરતાં એક વર્ષનો કાળ વ્યતીત થઈ ગયો, એટલામાં કૌશિકી હવે નહિ જીવશે એવું ભય તેનું શરીર જોનાર સર્વના મનમાં થવા લાગ્યું. આ પ્રકારે કૌશિકી તથા તેનાં માતાપિતા આદિ સંબન્ધીઓને અસહ્ય દુઃખ દેખીને અન્ય લોકોને પણ તેની દયા આવવા લાગી, તથા સર્વને એવા સંકલ્પ થવા લાગ્યા કે હે ભગવન્ ! આ બિચારા અનાથ પ્રાણીનું દુઃખ હવે તો ભાગો. આ રાંકસરખો પુત્ર માતાપિતાવિના પોતાના દુઃખના દિવસો શી રીતે કાઢશે ?

ભૂભાસ્કરના ગુપ્ત થવા વિષેની ચર્ચા સઘળે પ્રસરવાથી જતા આવતા બ્રાહ્મણો માર્ગે તેની જ્યાં ત્યાં શોધ કરતા. તેમાંથી એક કૌશિકીના પિતાના મિત્રે તેને નદીના તટઉપર બેશી જપ કરતો જોયો; તેને ઓળખીને તેનો સર્વ વૃત્તાંત પૂછ્યો તથા તેની સ્ત્રી, પુત્ર, તથા શ્વશુરપક્ષના સંબન્ધીઓના દુઃખની વાર્તા તેને કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને ભલા ભૂભાસ્કરનાં નેત્રમાંથી જળની ધારાઓ ચાલવા લાગી. હૃદય ભરાઈ આવ્યું. પછી પેલા બ્રાહ્મણે તત્કાળ કાસદ મોકલીને કૌશિકીના પિતાને ભૂભાસ્કરના કુશળસમાચાર મોકલ્યા. તે સાંભળીને જેના હર્ષવડે શરીરના સઘળા અવયવો ફુલવા લાગ્યા છે એવી કૌશિકી તો પતિનાં દર્શન કરવાને હર્ષઘેલીજેવી થઈ ગઈ. સઘળા વ્યવહારને પડ્યા મૂકીને તે જ ક્ષણે કૌશિકી તથા તેના પુત્રને લેઈ ને કૌશિકીનાં માતાપિતા ભૂભાસ્કર જ્યાં પુરશ્ચરણ કરતો હતો ત્યાં ગયાં. દૂરથી પરસ્પરને જોતાં સર્વનાં નેત્રમાંથી જળની ધારાઓ ચાલવા લાગી. કિંચિત્ કાળ તો સઘળાંનાં હૃદય અને મુખ જાણે બીડાઈ ગયાં હોય તેમ કોઈના મુખમાંથી પણ એકે શબ્દ નીકળી શક્યો નહિ. પછી સાવધાન થઈ ને ભૂભાસ્કરના ખોળામાં તેના પુત્રને પેલા શોધ કાઢનાર બ્રાહ્મણે મૂક્યો. તે જ દિવસે ભૂભાસ્કરના આરંભેલા ગાયત્રીપુરશ્ચરણની સમાપ્તિ હતી, તેથી તે અંતના જપને પૂર્ણ કરીને પછી પોતાના સંબન્ધીઓના દુઃખની શાંતિ કરવા નિમિત્ત તેમની સાથે પોતાના સાસરાના સ્થાનમાં ગયો.

મનોહર : જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે. નિત્યના નિયમપ્રમાણે પદ બોલે છે.)

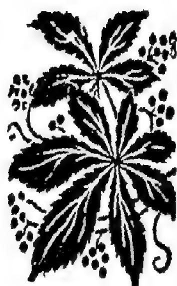
પદ. (તારું ગોકુળ જોવાને આવ રે, મથુરાના વાસી, એ લય.)

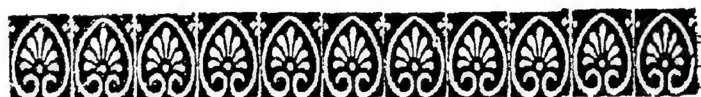
આ જગમાં નથી કંઈ સાર રે, શુણજો હો શાણા !
જીવ મોહે ખાતા માર રે, શુણજો હો શાણા ! ટેક.
જેનાં પુણ્ય પ્રબળ પ્રકટીને, દે સન્મતિ ને સુખ,
તે જ જગતમાં જન્મ્યા જાણો, અન્યનાં મિથ્યા સુખ રે; શુણજો૦
સ્વભાવકર્મતણે વશ વહેતો, જીવ સુસંગ ન ચ્હાય,
નિજ પુરુષાર્થબળે વહેતો તે, સુમતિ ગ્રહી સુખી થાય રે; શુણજો૦
કેવળ કર્મતણે વશ જીવ આ, માને મતિના મંદ,
તે દુર્ભાગી સુફળ નવ પામી, ફસતા દુઃખને ફંદ રે; શુણજો૦
સદ્ગુરુશાસ્ત્રવડે શુભ જાણી, પ્રેમે સાધે પ્રયત્ન,
ક્રમથી વધતાં ધૈર્ય તજે ના, લે તે મુક્તિરૂપ રત્ન રે; શુણજો૦

વરતાં કર્મ કરી વ્યવહારે, પાળો શુદ્ધ સ્વધર્મ,
સિદ્ધ કરે વ્યવહારમોક્ષને, સમજે તે શુભ મર્મ રે; શુણજો૦
અજ્ઞાને જગ ત્યજી ભાગો ના, મિથ્યા ન ધારો વેષ,
મનહર પ્રભુપદમાં રમી પ્રેમે, ટાળો સઘળા ક્લેશ રે; શુણજો૦

વિઠ્ઠલજી: 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ'. (સર્વ બોલે છે.) **દાસ** ! ચાલો સર્વ ઉઠો હવે. આજ ભટજીને ઘણો શ્રમ થયો છે, અને આજની કથાએ સર્વનાં ચિત પણ હરી લીધાં છે. માટે આવી ઉપયોગની કથાને પોતપોતાને ઘેર જેને જેમ સંભવે તેમ મનન કરવાની છે.

દાસ: (નમન કરીને ઉઠતાં) ધન છે ભતજી મ્હાડાજ ! આપનું એકેક વચન નાવકના ટીડજેવું છે. જેના પડ ભગવાનની મેડબાની હસે ટેની છાટીમાં લાગનાડ છે. [એમ બોલતાં જાય છે. બીજાં પણ પોતપોતાને ઘેર નમન કરીને જાય છે. કથામાં આવેલી વાર્તાનું મનન કરતાં સર્વ સૂએ છે. મનોહર તથા વિજયા પણ ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સૂઈ જાય છે.]

દિવસ : ૧૭.

વિઠ્ઠલજી : (પ્રભાતમાં સ્તુતિ ગાય છે.)

પદ. (ગોપી સ્તવે રે ગોપાળને૦ એ લય)

હે વિશ્વપતિ આ જીવને, નિત્ય સુબુદ્ધિ દેજો,
ધ્યાન ધરે જવ આપનું, તવ હૃદયે રહેજો. હે૦
વ્યાપક છો પ્રભુ સર્વમાં, પણ ના પ્રત્યક્ષ ભાસો,
(માટે) દિવ્ય તનુ ધરી ભકતને, દર્શન દઈ દો દિલાસો; હે૦
ક્ષણ ક્ષણ વ્યાધિ પીડે ઘણું, આધિ પણ નવ છોડે,
નિશદિન દુઃખમાં કળી રહ્યો, કો વિધિ સેવે કોડે; હે૦
કલેશ હરો કરુણાનિધિ, આપી શાંતિનું દાન,
નિજ ગણી શરણે રાખજો, ટાળી દેહાભિમાન; હે૦
તાવે આ વિષયોની વાસના, આશાતૃષ્ણાદ્વારે,
તારક આપ ભવાબ્ધિના, સત્વર આણજો આરે; હે૦
કુટિલ અભકત આ જીવ છે, સેવાભક્તિ ન જાણે,
વિઠ્ઠલ પ્રભુપતિ સર્વના, ગણિ લો ભક્તપ્રમાણે. હે૦

ભાગીરથી : (વિઠ્ઠલજીને ભજન ગાઇ રહ્યા પછી) આ આપણા લોકમાં એમ કહેવાય છે કે 'પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જ જાય છે', ત્યારે શું જે માણસને જે ટેવ પડી હોય તે મરતાસુધી નહિ જ જાય કે શું? એમ હોય ત્યારે તો પછી કોઇને બોધ કરવાનું કાંઈ જ રહે નહિ, ને મહેનત કરીને પોતાનો સુધારો કરવાની પણ કોઇએ દરકાર કરવી નહિ. માટે એમાં ખરું શી રીતે હશે?

વિઠ્ઠલજી : પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જાય છે એ કહેવતની મતલબ કાંઇ સ્વભાવ કે ટેવઉપર નથી. એ તો આ જીવનો જે લિંગદેહ કહેવાય છે તે જ્યારે આ શરીરથી છૂટી જાય છે ત્યારે તે પ્રકૃતિસમાન સૂક્ષ્મ કળાવાળો થઇને પ્રાણની પોતાસમાન સૂક્ષ્મ કળા કરીને તેની સાથે મળીને બહાર નીકળી જાય છે. તેમાં લિંગદેહને પણ પ્રકૃતિરૂપ કહ્યો છે. કારણ કે આ સઘળો સંસાર જેમ પ્રકૃતિથી થાય છે તેમ આ જીવોનાં સ્થૂલ શરીરો પણ એ લિંગદેહથી બંધાય છે. લિંગ શબ્દ હેતુનો વાચક છે, તેથી જે દેહ અથવા સૂક્ષ્મ પદાર્થ, આ જીવોના નિવાસ કરવાના તથા પાપ પુણ્યના ફળ ભોગવવાના સ્થાનરૂપ સ્થૂલ શરીરને ઉત્પન્ન કરનાર હેતુરૂપ છે, તેને લિંગદેહ અથવા લિંગશરીર કહે છે. તેથી જગતના કારણરૂપ પ્રકૃતિને તથા લિંગદેહને સમાન ગણીને લિંગદેહને પ્રકૃતિ કહી છે. તે પ્રાણની સાથે મરણસમયે આ શરીર છોડી જાય છે. માટે પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જાય છે એમ કહેવાય છે. બાકી જો સ્વભાવ ન છૂટવાના સંબંધમાં જ કહેવત ચાલી હોય તો પછી આ જીવોને સુધારવામાટે બોધ કરનારાં શાસ્ત્ર સઉ વ્યર્થ ઠરે, અને બોધ કરનારા અજ્ઞાન ગણાય, પણ તેમ નથી. બુદ્ધિમાન્ પુરુષો જ યત્નવડે સર્વને સુધરવાનો બોધ કરે છે. તેમ જ આપણને પ્રત્યક્ષ જણાય છે કે ઘણા નઠારા સ્વભાવનાં દુર્ગુણી માણસો સારા પુરુષોના સંગથી પોતાના સ્વભાવ છોડી સુધર્યા છે, અને આ આપણા મહોલ્લામાં જ એ વાર્તાનો અનુભવ થયો છે. આજથી બે મહિનાપૂર્વે જે સ્વભાવ હતા તે સઘળાના આજે નથી. માટે મહેનત કરીને પોતાનો સુધારો સર્વેએ કરવો, એ જ વાર્તા સાચી છે. અને આ પ્રાણને પ્રકૃતિ સાથે જવા વિષેની કહેવાતી કહેવતમાટે તું મને નિરાંતે વળી પૂછજે. હજી તો ઘણા પ્રકારના ખુલાસાથી એનો અર્થ સમજવા જેવો છે. એ નાનીસરખી કહેવત છે, પણ શ્રુતિવચનની પેઠે મોટા ગંભીર અર્થને ધારણ કરનારી છે. હાલ મારે સ્નાન સંધ્યાથી પરવારીને લગાર બહાર જઇ આવવું છે, માટે બીજે સમયે પૂછજે. [સ્નાન વગેરેથી પરવારી જાય છે.]

પ્રાણકોર : (પોતાની બહેનપણી ભલીને જતી જોઇને) કેમ ભલીકાર! આજ કંઇ વા'ણાના પહોરમાં આણીગમ આવ્યાં છો? દર્શન કરવા ગયાં'તાં કે કંઈ બહાર કામકાજે ગયાં'તાં ?

ભલી : ના રે બહેન ! સવારના પહોરમાં તો આપણે બૈરાંની જાતને તે બીજું શું કામકાજ હોય કે બહાર જઈએ ! આપણે તો ઘરનાં કામાં પરવારે આવે એવું નથી. પણ આ તો આજે બ્રાહ્મણ જમાડવાના

છે, કંઈ બાધાના માન્યા'તા તે. ત્યારે કહ્યું લાવ, છોકરીને તેડતી આવું, ને જમાઇને નોતરું દેતી આવું. પણ જાણો જ છો કેની, આજના જમાઈ-ને જમ, બરાબર ગણવા જેવા છે!

પ્રાણ૦ : એમ કેમ બોલો છો વારુ? કંઈ વઢવાડ થઇ કે શું?

ભલી : વઢવાડ તો એવી કંઈએ નથી, પણ સઉને આજકાલ લે-વાની દાનત છે! પાઘડીયો જોઇએ, શેલાં જોઇએ, કંઠીયો જોઇએ, કડાં જોઇએ. તે બહેન, વારેવારે કંઈ એવું આપવાનું બને છે? વધારે લાંબા હાથ હોય તે કંઈ વાડમાં ઘલાય છે? આ તો કહે છે કે તમને કંઈ ખાવા મળતું નથી? ફલાણા પગરણમાં તમે મને ઓછું આપ્યું, ને ઢીંકણા પગ-રણમાં તમે અમને આપ્યું નથી, તે બધાંનો અવેજ વાળીને આપો તો જ-મવા આવીએ, નહિ તો નથી આવતા!

પ્રાણ૦ : ત્યારે મેલો ખડતા, એટલે એની મેળે ઠેકાણે આવશે! કહેવત છે કેની કે 'મેલીએ ખડતું, તો આવે અડતું.' એ તો ધારો છો કે જેમ જેમ ખુશામત કરીએ તેમ તેમ ચઢીને ઝાડપર બેસે. એ તો પેલાવાળી વાત રાખીએ કે 'જમાઇ રહ્યો ભૂખ્યો, તો કોનો દાંત દુઃખ્યો.' આપણે આ-પણી છોકરીને તેડીએ એટલે થયું. વારેઘડીએ તે એમ જમાઇને 'ધંટી' તે ક્યાંથી લાવીએ? એ તો 'રોજનું લાગ્યું, ને ભવનું ભાગ્યું'! કાંઇ એક દહા-ડાનું કામ છે જે?

ભલી : અરે બહેન! તોએ અમે તો આપવામાં કસર રાખતાં નથી. વરસ દહાડે ઓછામાં ઓછો સો પચાસનો માલ આપીએ છીએ. વગર-પગરણે, સરાધસમચરીએ પણ પાઘડી શેલું કે થાન કે ગમે તે; વીંટી મળે તો વીંટી; પણ આ ચાલતા વરસમાં કંઈ આપ્યું નથી.

પ્રાણ૦ : લે, આટલું બધું આપતાંએ એને માગતાં શરમ આવતી નથી! ત્યારે એવાં લોભીયાંને તે વારેઘડીએ શું કામ દે! તે કરતાં કોઈ બ-ચારા અનાથને શેર અન્ન ના આપીએ કે પુન લાગે! આ શું? ખાતાં જાય ને ખદેડતાં જાય! એવાંને આપ્યા પછી શું?

ભલી : જુઓ બહેન! આપણે જાણીએ કે એને આપણે છોકરી આપી એટલે એ પૂજનીક થયો. એટલે પરમેશ્વર અપાવે ને એને આપીએ તો આપણે તો પુનનું કામ છે. ને વળી આપણી છોકરીને મહેણાંટુણાં ખાવાં મટે.

પ્રાણ૦ : એ તો ખરું છે કે એને આપણે કન્યાનું દાન આપ્યું એટલે આપણો દાન લેનારો ઠર્યો. તેથી એને આપ્યાનું પુન તો ખરું, પણ આપણી

મેળે આપીએ તો પુન, પણ એ રીબી રીબીને લે ને આપીએ એમાં પુન શાનું? ખરું જોતાં કંઇ એને હઠ કરીને માગવાનો હક નથી. રડ્યું કહેવત છે કે 'ધરમની ગાયને દાંત જોવાય'? તેમ એને માગીને કંઈ ધરમ લેવાનો કશો નથી. હશે છોકરીને તેડી આવ્યાં કે નહિ?

ભલી : ના રે બ્હેન! તેનું જ વધારે દુ:ખ છે કેની? છોકરીને એકલાં હોય ત્યારે કહી મૂકે કે મારા વગર તારા બાપને ઘેર જો જમવા ગઈ તો ફરી બારણે નહિ બાંધું. ત્યારે છોકરીથી કંઈ અવાય? આપણે મોંઢે કહે કે તમારી છોકરીને આવે તો તેડી જાઓ, અમારે કંઈ ના છે? પણ તે બચારીથી આવું કહી મૂકેલું એટલે કેમ અવાય?

પ્રાણ૦ : બળ્યો બહેન! આપણા લોકનો આ રિવાજ ઘણો ખોટો છે. ભલા ભગવાનની દયાથી તમને તો મળે છે, પણ બીજાની શી વલે? જ્યાં ત્યાં સાંભળીયે છીએ કે ફલાણું ન અપાયું તે જમાઈ રીસાયા છે, પણ તે જમાઈની અક્કલો ફુટી ગઈ છે—એટલું વિચારતા નથી જે આપણને દીકરી આપી તે એમણે કંઈ ગુનેગારી કરી છે?

ભલી : બહેન આજના વખતમાં એવા ભલા જમાઈ બધાને ક્યાંથી મળે? બાકી તેવા હોય તેને તો હાલી ચાલીને આપણને આપવાનું મન થાય. આ અમારી પાડોશણનો જમાઇ છે તે બચારાને જ્યારેએ કંઈ આપે છે ત્યારે ઉલટો કહે છે કે 'ઘડીએ ઘડીએ શું છે? તમારે આપવાની જ મરજી હોય તો ભલે તમારી છોકરીને આપો. અમને પરમેશ્વર આપે છે ને આપશે. કોઈનું 'આપ્યું ને તાપ્યું' કંઈ પહોંચવાનું નથી. ઈશ્વર આપશે એ જ ખરું છે.' કોઈ દહાડો મેં નથી સાંભળ્યું કે આજે એનો જમાઈ રીસાયો છે! તેએ જમાઈ, ને આએ જમાઈ! પણ બહેન! આપણને તો જે ઈશ્વરે મેળવ્યો તે લાખનો, પણ છેક બોલવા જેવું કરે છે, ત્યારે મન કચવાય છે. શું કરીએ, આપણાથી કંઈ છેક એમના જેવું થવાય છે? કહી આવી છું કે આવજો બાવા! ઈશ્વર અપાવશે તે તમને આપશું. તમારું મન રાજી રહે અમારે તો નવેનિધ છે. પછી તે શું કહીએ? બળ્યું છોકરીને મૂકીને આવે સમે આપણે એકલાં જમીએ એ તે કંઈ સારું લાગે? ચાલો બહેન! જાઉં છું. વળી મોડું થઈ જશે.

પ્રાણ૦ : ભલે આવજો હોં બહેન! નવરાં પડો ત્યારે. [પ્રાણકોર ઘરમાં જાય છે, ને ભલી રસ્તે જાય છે.]

ચંદન :(પોતાના વરને નવરાશમાં બેઠેલો જોઈને) કેમ હવે પાન-બાન ખાવાની મરજી છે કે ? આજ કંઇ અત્યારમાં સૂનમુન થઇને બેઠા છો!

કૃષ્ણ૦ : અમે સૂનમુન થઈને બેઠા તેમાં તારા બાપની શી પુંજી ગઈ ?

ચંદન : મારા બાપની પુંજી ના ગઈ, ત્યારે તમારા બાપની ગઈ ? મારા બાપે તો દીકરી આપીને દીકરો લીધો એટલે તમને કંઈ થાય તો મારા બાપની જ પુંજી ગઈ તો ? એમાં તમારા બાપનું શું ગયું ? કહો. મને કંઈ થાય તો તમારા બાપની પુંજી ગઈ કહેવાય; કેમ ખરું કે નહિ ?

કૃષ્ણ૦ : હવે તારું ડહાપણ ઢાંક્યું રાખ. તને થાય તો મારા બાપની શી પુંજી જનાર છે ? મારે તો વલી બીજી આવે તે વલી બસેં પાંચસેં લેતી આવે !

ચંદન : હા હા, તમે તો મને કંઈ થાય તેમાં જ રાજી ત્યારે તો? પણ એમ જાણજો કે હું નહિ તે દહાડે તમને ફરી ફાંફાં જ પડનાર છે ! મને સુખ આપો છો તે કંઈ કોઇને અજાણ્યું નથી કે ફરી બીજો કૂવામાં દીવો લઈને પડે !

કૃષ્ણ૦ : છે હોંસ, તમાસો જોવાની ? કેમ છે મરજી? તારા છતાંએ પણ મને એટલી હિંમત છે કે હમણાં બીજી લાવીને ખડી કરું.

ચંદન,: હા હા, હાંક મારોને ? એ પેલી બારણાપાછળ ઉભી રહી છે તે એમ જાણ્યું કે આવીને ખડી થશે ! ભલે નવી આવશે તો મને મોટી બહેન કહેશે, ને મારું કામકાજ કરશે ! હું પણ મારી મેળે પગપર પગ ચડાવીને 'અલી પાણી લાવજે રે' એમ હુકમ કરતી થઈશ. એમાં મારું શું બગડવાનું છે ! પીડા તો ઉલટી તમને છે કે બે હાથીનો ખરચ પૂરો પાડવો પડશે !

કૃષ્ણ૦ : જો જે હોં,બીજી લાવીને ઉભી કરીસ ત્યારેઆવું મોઢું નહિ રહેસે ?

ચંદન : જો પાણી હોય તો તો લાવોને આ ઘડીએ ! હું ના કહું તો પછી મને કહેજો. પણ સાલ્રબી તો તમારી આ દસબાર રુપરડીના પગાર-ની કે બીજી કંઇ ? એટલામાં તો ત્રણ જણનું પેટે નહિ ભરાય ! ખબર છે કે નહિ ?

કૃષ્ણ૦ : કેમ છેક બહેકયું બહેકયું બોલવા માંડયું કે ? હજી તેં મને બરાબર નથી ઓલખ્યો કે ? તારા જેવી દસને પોસવાની હિંમત રાખું છું ! જાણે છ મને !

ચંદન : ખરું કહીએ ત્યારે બેહડકું બોલ્યાં ! પરણ્યેને આટલા વરસ થયાં ને હજી કેમ તમને ના ઓળખું ? સાંકળી માના દીકરા તે જ તમે કે બીજા ?

કૃષ્ણ૦: જા જા છાની માની, ઘરમાં જા. નહિ તો કંઇ સાંભલી બેસીસ મારા મોંમાંથી.

ચંદન : પરમેશ્વરે મને મોંમાં જીભ આપી છે ને છાની માની શું કરવા જાઉં ? તમારા મોંની બે વાત સાંભળતી જાઉં, ને ચાર વાત મારા મોંની સંભળાવતી જાઉં. તમારા માબાપે તમને બોલતાં શીખવ્યા હશે, ત્યારે મારા માબાપે કંઇ મારા મોંમાં મગ ભર્યા છે ?

કૃષ્ણ૦ : કેમ રે નિમકહરામ ! તારા માબાપની જાતપર જાય છે કે ?

ચંદન : મારાથી તમને નિમકહરામ કેમ કહેવાય ! પણ લોકમાં કહેવત છે કે જે માણસ પોતે જેવું હોય તેવું સામાને દેખે ! ને જાતની શી વાત ! સઉએ કહે છે કે 'આપતેવા બેટા, અને વડતેવા ટેટા ' !

કૃષ્ણ૦ : (એકદમ ગુસ્સે થઇને પાસે પડેલી લોટી તેના ઉપર ફેંકીને, જા નીકલ અહિંથી ! સો વાર, હજારવાર કહ્યું પણ તલભાર અક્કલ આવતી નથી. બોલવાની રીત જ નથી, ઈત્તરની પેઠે !

ચંદન૦ : આમ લોટીઉપર ગુસ્સો કરેલો શા કામનો ! આ ગોબો પાડ્યો; ને અક્કલ તો તમારામાં તલભાર હોય ત્યારે મારામાં આવે કેની ! તમે લાખ વાર કહો ને ના આવે તેમાં હું શું કરું? ને તમે જ મને ઘણીવાર કહ્યું છે કે સ્ત્રીનો અને પુરુષનો સરખો હક છે. કોઈ કોઈનું તાબેદાર ગણવાનું નથી. ત્યારે હું તો તમારી રજાથી તમારા બરાબર બોલું છું. બાકી અમારા ઘરમાં તો આવી ચાલ કોઇએ પાડી નથી. નરનારીના સરખા હક તો મોંઢે કહેવાના કે પાળવાના ? જો ખરું હોય તો ખરા બોલનો ગુસ્સો શું કરવા આણવો ? હાથે કરીને બોલીને બોલાવો છો, ત્યારે બોલું છું. બાકી હું તો તમને માઠું લાગ્યું હોય તો માફ માગવાને તૈયાર છું.

કૃષ્ણ૦ : (લગાર ધીમો પડતાં) મારું આપેલું હથિઆર મારા ઉપર વાપરવાનું કે? હું તને કહું તેવું તારાથી મને કહેવાય કે? કાન પકડીને મોંમાં દસ તમાચા માર ને કહે કે 'ફરીથી એવું નહિ કરું. મને આજનો દિવસ માફ કરો.'

ચંદન : (લગાર હસતાં) આટલું બોલ્યા ત્યારે સાથેલગા તમારે હાથે જ મારી લેઇએની ! હું તમને મારું તે શોભે ? આમાં મારા કરતાં પહેલો ને ઘણો વાંક તો તમારો છે ! ને મારી કસુરબદલ હુંએ મારું છું.

કૃષ્ણ૦ : ગધેડાની પેઠે હસતાં લાજે નથી આવતી ? લાંબું ટુંકું બોલ્યા વિના તમાચા મારી લે. નહિ તો હમણાં હું ઉઠીસ તો ચોઢી કાડીસ.

ચંદન૦ : લો સાહેબ. તમારો હુકમ માથે ચડાવીને તમાચા તો હું મારું છું પણ તમે પાજ્યો છે તે આ લોટીનો ગોબો ઉપાડી આપો, નહિ તો ડોસી પૂછે તેનો જવાબ શું દઉં ! લાંબું ટુંકું બોલ્યા વિના માફ આપો. હું આપની પાસે માફ માગું છું.(લોટી લાવી કૃષ્ણદાસની પાસે મૂકે છે,ને પાછી છેટે જઈ ને ઉભી રહે છે.)

કૃષ્ણ૦ : (લગાર હસીને) જા જા હવે બહુ ડાહી ના થા. લે લોટી લઈ ને નીચે જા.

ચંદન :'આપણી લાળસી ને બીજાના કુસકા' કેમ ! હું હસી'તી તે 'ગધેડાની પેઠે' ઠર્યું 'નું ને પોતે હસ્યા તેને શું કહેવું ? વળી તમારો તે મારે કયો હુકમ માનવો ? ઘડીઉપર કહેતા'તા જે ડાહી થતી નથી, હવે કહો છો કે બહુ ડાહી ના થા, ત્યારે એમાંથી માનવું શું ? ગુસ્સો ચડે તો માફ કરજો.

કૃષ્ણ૦ : લે ચાલ હવે સમાધાન કર. હમણાં તો તમાચા મારી ચાલતી થા. વળી બીજી વખત મારા આગલ વાત કરવા આવજે.

ચંદન : (હસીને બે કાને ને બે ગાલે હાથ અડાડી) લો હવે થયું સમાધાન ! [લોટી લઈને દાદરે ઉતરી જાય છે.]

ચંચળા : (જમીપરવારીને બારીએથી સામી બારીએ પારવતી કાડીને જોઈ ને) કેમ કાકીજી ! આજે કંઈ જમીપરવારીને બેઠાં કે શું ?

પારવતી૦ : હા બાઈ ! તમે રોજ રોજ વહેલાં પરવારીને બેસો છો, ત્યારે અમે એક દહાડોએ ના બેશીએ ? આજ કર્યું, લગાર વહેલાં વિજીયાલક્ષ્મીપાસે જઇએ. કેમ તમે પરવાર્યા કે નહિ ?

ચંચળા૦ : હા પરવારી તો છું, પણ લગાર વાર છે, પછી ચાલજો, હું પણ આવીશ.

પારવતી૦ : તમે તમારે પરવારીને વહેલાં આવજો. હું તો મારે જાઉં છું.

ચંચળા૦ : તમે જાઓ, એટલે અમે પણ ઝટ આવી પહોંચશું.

[પારવતી કપડાં બદલીને વિજયાને ઘેર જાય છે.]

પારવતી૦ : (દાદરે ચઢીને) કેમ વિજ્યાલક્ષ્મિ ! મારા સરખું કંઈ કામકાજ છે ?

વિજયા૦ : આવો, તમે તો વૃદ્ધ ગણાઓ, માટે કામ હોય તોએ

અમારાથી બને ત્યાંલગી તો તમને કામ સોંપાય નહિ.પણ આજે તો તેવું કંઇ કામ જ નથી, સઘળું કરવાસુરખું કામ કરીને જ હું હમણાં બેઠી છું.

પારવતી૦ : (બેશીને) બ્હેન ! તમારી ને ભટજીની સમજણ જોઈને મારા પેટમાં ઘણી ટાઢક વળે છે. તમારી પાસે આવવાજવાથી મારા અરધા દુઃખનો આટલા દહાડામાં વિસારો થઇ ગયો. પરમેશ્વર તમને ઘણું આવરદા આપે, એ જ અમે તો સાંજસવાર માગીએ છીએ. (ચંચળા આવે છે.)

ચંચળા૦ : (આવીને) કાકીજી ! હવે તમને અમારી સોબતમાં ખરેખરો રસ પડ્યો, નહિ વારુ ? (એટલામાં વિજળી કમળા વગેરે વારાફરતી ઉપર આવીને બેસે છે.)

પારવતી૦ : ચંચળવહુ ! તમે જ્યાં બેઠાં ત્યાં રસ ન પડે, એવું તે વળી હોય ?

ચંચળા : જુઓ કાકીજી ! રડી લોકમાં કહેવત ચાલે છે કે વહુને ને વરસાદને કોઈ દહાડો જસ નથી. વહુએ બચારી રગડાઈ મરે, પણ તે સાસુની ધ્યાનમાં ન આવે ને જે કરે તેમાં ભૂલ કાઢીને અપજસ આપે. ને આ વરસાદ બચારો આવે તોએ ને ન આવે તોએ અપજસ લે છે. એને આવે તોએ ને ન આવે તોએ લોકો ગાળો દે છે. કેમ ખોટું છે ?

પારવતી૦ : જુઓ જસઅપજસનું તો સઉ સઉનાં નસીબની વાત છે. જેના નસીબમાં અપજસ હોય તેને જસ નથી મળતો. ને જસ હોય તેને અપજસ નથી મળતો.

ચંચળા : કાકીજી ! તમે કહો છો તે તો ઠીક છે, પણ રાંડનું નસીબ તે સઉને કે એકલી વહુને જ હોય ? લાખમાં એક સાસુ વહુને વખાણતી હશે. ત્યારે રાંડ બધી વહુઓનાં નબળાં નસીબ તે ક્યાંથી આવ્યાં ?

પારવતી૦ : એમ તો બધી વહુઓ કહે છે કે મારી સાસુ નઠારી છે. ત્યારે રાંડ બધી સાસુઓ તે નઠારી ક્યાંથી આવી ? પણ એ તો એમ સમજવાનું છે કે રાતદહાડો એકઠાં રહેવાનું ને પોતાનું રાજ બન્નેને ચલાવવાનું મન હોય એટલે સાસુ ને વહુ બન્ને એકબીજાને ખોટી લાગે. પણ તેથી કંઇ નસીબ ખોટું થાય નહિ.કહેવત છે કેની કે 'જ્યાં જાય ત્યાં નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ છે.'

ચંચળા : કાકીજી ! એ કહેવત તે ક્યાંથી નીકળી હશે ? નસીબને તે કોઇએ બે ડગલાં આગળ ચાલતું દીઠું હશે કે અમથી વાતેવાત જ ચાલી હશે ?

પારવતી૦ : જા જા અલી ! અમથી તે કહેવત ચાલતી હશે ? એની તો બનેલી વાત કહેવાય છે.

ચંચળા : વાહ ! એવું હોય ને તમે જાણતાં હો તો અમને કહોને, એટલે અમે પણ જાણીએ તો ખરાં.

પારવતી૦ : જુઓ બાપા ! મેં કંઈ નજરોનજર નસીબને કે એ વાતને જોઈ નથી. પણ મારાં સાસુજી કહેતાં હતાં, તે હું તો મારે તમને કહું છું, સાંભળો. એક ગામમાં એક બામણ રહેતો હતો. તેને બચારાને પાંચ છોકરા ને ૭ છોકરીઓ થઈ. બાપનું કંઈ મૂકેલું હશે, તે તો બધું ખાધું. રોજ ઝોળીઓ ફેરવી લાવે, તેટલામાં તે બધા માણસનું પૂરું શી રીતે થાય ? દેવાં-લેણાં કરીને જેમ તેમ કરીને બચારાએ દાંતે તરણાં લઈ ને છોકરા તથા છોકરીઓને તો પરણાવ્યાં. પણ પછી આવક નહિ, ને રોજનો ખરચ તો ઉભો રહ્યો એટલે ધીરે ધીરે દેવું વધ્યું, ને વ્યાજનાં ઘોડાં ચઢયાં, એટલે પછી શી રીતે પૂરું પડાય ? 'માણસ રળે ચાર પહોર, ને નાણું રળે આઠ પહોર' એ કહેવતપરમાણે વ્યાજના વ્યાજથી દેવું વધી ગયું. ધીરધાર પણ લોકમાંથી ઉઠી ગઈ. પછી તો રોજનું ખાવાજેટલુંએ પેદા થવા ના માંડયું, ને અન્નને ને દાંતને વેર પડ્યું. ત્યારે તે બામણ ને બામણીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે હવે આ માગનારા બારણાં તોડી પાડે છે ને ઘરમાં ખાવાનું પણ દુઃખ પડે છે, માટે ચાલો આપણે આ ગામ છોડીને કહિં આઘે જઈને વસીએ. કોઈની મહેનત મજુરી કરીને પણ આ દુઃખના દહાડા કાઢી નાંખીએ. ત્યાર સોરા આ છોકરાઓ હવે મોટા થયા જેવા છે તે કાલ આપણો દહાડો વાળશે. આ ગામમાં એક તો આપણાથી કોઈનું કામ કે મજુરી થાય નહિ. આ પ્રમાણે વાતવિચાર કરીને એક દહાડો ત્યાંથી છાના નીકળવાનું નક્કી કરીને પછી અરધી રાત થઈ ગઈ, ને સઉ લોક જંપી ગયું એટલે કોઇનું ગાડું ભાડે કરી મૂક્યું હતું તેને બોલાવીને લેવાનો સામાન તેમાં ભરીને સઉ છોકરાંને તેડીને ચાલતાં થયાં. ગામબહાર ગયા પછી સાંભર્યું જે ઘરમાં દીવો બળતો રહી ગયો છે, ને દોરી લોટો ખીંટીએ ભેરવેલો તે પણ રહી ગયો છે. પછી ગાડું ઉભું રખાવીને પેલો બામણ પાછો ઘેર ગયો. જઈને જેવું બારણું ઉઘાડીને જુએ છે, ત્યાં તો કોઈ કદરૂપો વેષ ને ભૂતજેવો મોટો દાઢી-વાળો કોઈ દીવાપાસે બેશીને જોડાને પેલા દ વાના કોડીયામાંથી દીવેલ ચોપડતો દીઠો. પહેલેથી તો પેલો બામણ બીધો, પણ પછી કઠણ છાતી કરીને બોલ્યો કે ભાઈ ! તમે કોણ છો ? ને આ શું કરો છો ? ત્યારે પેલો

બોલ્યો, ભાઈ! હું તો તારું નસીબ છું, તે તમે જ્યાં આગળ જશો ત્યાં તમારાથી આગળ બે ડગલાં મારે ચાલવાનું છે; માટે આ સૂકા જોડાને તેલ ચોપડીને લગાર તાજો કરી લઉં છું.પેલો બામણ બોલ્યો, અમે જ્યાં જઈશું ત્યાં તું આગળ ચાલીને અહિંના જેવું જ ફળ આપનાર છે કે? પેલો બોલ્યો, જેવું ફળ આપવાનું છે તે જ અહિં કે જ્યાં જશો ત્યાં આપીશ. એમાં કંઈ ત્યાં ગયેથી ઓછુંવધતું આપવાનો નથી. ત્યારે પેલે બામણે કપાળે હાથ ઠોકીને કહ્યું કે આમ છે ત્યારે શું જખ મારવા બીજે ઠેકાણે જઈએ? તારે આપવું હોય તે અહિં આપજે.આટલા દિવસ વેઠયું છે,તો વળી આગળ વેઠી લઈશું. એમ કહીને પાછો ગામબહાર જઈને સઘળી ખબર પોતાની વહુને કહીને સઉને તેડીને પાછો ઘેર આવીને રહ્યો. પછી પરમેશ્વરની મરજીથી નઠારા નસીબના ભોગ પૂરા થયા ત્યારે ત્યાં ને ત્યાં તેને પાછા સુખના દહાડા આવ્યા. તે દહાડાથી 'જ્યાં જાય ત્યાં નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ છે' એ કહેવત ચાલી છે. આ વાત પૂરી થઈ.

ચંચળા : વાહ રે કાકીજી ! તમે તો ભલી વાત કહી તો !

પારવતી : બાઈ ભલી હો કે ભુંડી. મેં તો મારે સાંભળી'તી તેવી કહી છે.

ચંચળા : હે વિજયાલક્ષ્મીબહેન ! આ વાત સાચી બનેલી જ હશે ?

વિજયા : જુઓ ચંચળબહેન ! ડાહ્યાં માણસોએ તો પાછળ થઈ ગયેલી વાત સાંભળીને આ સાચી હશે કે જૂઠી એવી શંકા કરવા પહેલાં તેમાં જે સાચો સાર હોય તે લઈ લેવો, ને પછી તે વાત સાચી છે કે જૂઠી એ ખાતરી કર્યાવિના કહેવું નહિ. વાત માત્ર સારરૂપ શિખામણ લેવામાટે હોય છે. આપણે તો ખરું જાણતાસુધી તેવી વાતને ખોટી પણ ન કહેવી, ને સાચી પણ ન કહેવી. આ વાતમાં એટલો સાર તો ઉઘાડો જ દેખાય છે કે કોઈ પણ માણસે દુઃખથી અકળાઇને નાસભાગ ન કરવી પણ ધીરજ રાખીને દુઃખના દિવસો કાઢવાને યત્ન કરવો અને મનને દિલાસો આપવો.

ચંચળા : ત્યારે આ નસીબ છે એ વાત તો સાચી હશે કેની ? ને તે વધે ઘટે ખરું કેની ?

વિજયા : બહેન ! મારી સમજણપ્રમાણે તો એમ છે કે જીવની કરણીપ્રમાણે નસીબ બંધાય છે. સારાં નઠારાં કર્મ જે સુખ-દુઃખરૂપ ફળને

આપનારાં હોય છે, તેને સારું નઠારું નસીબ કહે છે.એ કર્મ જીવનાં જ કરેલાં છે. તો જીવ જેવાં કર્મ કરે તેવું નસીબ બંધાય. માટે દુઃખ આવે ત્યારે મારૂં નસીબ નઠારૂં છે, એટલું જ કહીને બેશી રહેવું નહિ, પણ સારું નસીબ બંધાય એવાં સારાં કર્મ કરવાને હરેક રીતથી મહેનત કરવી. કોઈ મોટા પુરુષને પૂછીને તે દેખાડે તે રસ્તે યત્ન કરવો.

ભાગીરથી : ચંચળબહેન ! હવે વેળા થઈ જાય છે. માટે આરંભ થવા દો.

વિજયા : (જય જય બોલીને ગાય છે.)

ગરબી.

સખિ ! સદ્‌ગુણો સજીને જગે શોભવું જો,
નીચ સંગતિમાં કદી નવ થોભવું જો; સખિ૦
દિવસ ઉગતાં ઉઠી નિશ્ચય ઉર ધારવો જો,
કોને કઠિન શબ્દ કદી નહિ ઉચ્ચારવો જો; સખિ૦
કોનું મનથી પણ અનિષ્ટ નવ ઇચ્છવું જો,
ઇષ્ટ આપણું શા કર્મથી તે પ્રીછવું જો; સખિ૦
અશુભ કર્મ ઓળખીને સદ્ય ત્યાગવાં જો,
શુભ કર્મ અને સુમતિ સદા માગવાં જો; સખિ૦
આજ્ઞા વડિલની સદાય શિરે ધારવી જો,
અભિમાનતણી વૃત્તિ કળે મારવી જો; સખિ૦
હરિગુરુસ્મરણ કરતાં પતિ સેવીએ જો,
મનહર પ્રભુ રીઝે વહીએ મતિ તેવીએ જો; સખિ૦

જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે.) કાલે અન્તમાં ગિરિજાને બોધ દેતાં હરદત્તે કહ્યું કે આ વિચિત્ર માયાના પ્રવાહરૂપ સંસારમાં કોઈએ કોઈ પણ પદાર્થ કે સ્થિતિનો ભરોસો રાખવો જ નહિ, અને નિત્ય ઘટિત ઉદ્યોગને કરતા જ રહેવું. તથા શરીરમનને જાગ્રત્ રાખવાં. ત્યારે ગિરિજાએ કહ્યું કે હું મારાથી બનતી કાળજી રાખીને તેમ વર્તું છું, તો પણ મારી ભૂલ જણાય ત્યારે મને સૂચના કરજો.આમ વાર્તા કરીને પોતપોતાના કામે લાગ્યાં હતાં, તે વળી બીજા નવરાશના સમયમાં પેલી ગિરિજા પોતાના મનમાં આ પ્રકારના વિચાર કરવા લાગી : 'ઓહોહો ! પરમાત્માશ્રીની મારા ઉપર કેટલી બધી કૃપા છે ! મને મારી મરજીપ્રમાણે ધનસંપત્તિ આપી, અને વળી આ પ્રજાના સંબન્ધમાં મને ઘણો સંતાપ થતો હતો, તો તેની પણ આ

બંધાવીને શાંતિ કરી છે. અને એ જ પ્રમાણે નિર્વિઘ્ન પરમાત્માશ્રી સઘળું પાર પાડશે એવી આશા છે. આવડી ઇશ્વરની કૃપાનું કારણ સદાચરણે ચાલી પતિની સેવા કરી તે પરમાત્માશ્રીનું સ્મરણચિંતન કરવામાં આવે છે, એ જ હશે, તોપણ મારાથી એ પ્રમાણે બરાબર થતું નથી, એ મારો મોટો દોષ છે. પતિના કહેવા પ્રમાણે મહાત્માની સેવાનું પણ ફળ મળે છે, એમાં કાંઈ સન્દેહ નથી.હવે તો મારે સઘળી કલ્પનાઓ છોડીને હરઘડી પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરતાં પતિની સેવામાં તત્પર રહેવું જોઇએ. આ જગતમાં સ્ત્રીજાતિને પતિની સેવાસમાન કલ્યાણનો બીજો કોઈ પણ ઉપાય મોટો નથી. હવે મારે આ ચાર દિવસપછી નવમો માસ ગર્ભને પૂરો થશે, એટલે દશમા માસમાં તો પ્રસવનો મુખ્ય કાળ જ ગણ્યો છે. આ પ્રકારે વિચાર કરતી બેઠી છે, ત્યાં હરદત્ત આવે છે, અને કહે છે: હે પુણ્ય કર્મમાં પ્રીતિવાળિ! હવે તારા અન્તઃકરણમાં કેવા પ્રકારની ઇચ્છાનો ઉદય થાય છે તે કહે.

ગિરિજા કહે છે: હવે તો માત્ર આપની સેવા કરવી,અને ઇષ્ટનું સ્મરણ કરવું, એવી જ મને તો ઇચ્છા થયા કરે છે. આગળઉપર પરમેશ્વર જો બાળકસહિત મને આયુષ્ આપશે તો તે જંજાળમાં મારાથી આપની સેવાનું કે ઇષ્ટના સ્મરણનું વિસ્મરણ ન થાય, એ જ માગું છું. હવે મને બીજા મનોરથ હાલ તો થતા નથી. હે પતિ! અમે સ્ત્રીજાતિને ગર્ભની સ્થિતિવિના પણ દુઃખ હોય છે, ગર્ભની સ્થિતિ થયા પછી પણ દુઃખ છે, અને પ્રસવકાળનાં પણ અસહ્ય દુઃખ ગણાય છે; જેમાંથી મુક્ત કરવાને આપની તથા પરમાત્માની ભક્તિ જ સમર્થ છે. બાળકની પણ રુડે પ્રકારે સંભાળ લેવામાં નિરન્તર દુઃખ જ છે, તથાપિ એક પ્રકારના માનેલા હર્ષને લીધે તે દુઃખરૂપ મનાતું નથી.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : હે ધ્વજપાળ શેઠ! આ પ્રકારે પરસ્પર નાના પ્રકારના વિચાર વાર્તાને કરતાં તે સ્ત્રીપુરુષ આનન્દમાં દિવસો કાઢવા લાગ્યાં. પરમાત્માની કૃપાવડે બાળકને પ્રસવ થવાના અવધિના સમયે શુભ નક્ષત્રમાં તથા શુભ લગ્નમાં તે સુભાગ્યવતી ગિરિજાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો.પુત્રના પ્રસવથી ગિરિજાને અત્યન્ત આનન્દ થયો જણાયો,અને સ્ત્રીને એક પ્રકારની શાંતિના નિમિત્તરૂપ તથા ગૃહસ્થાશ્રમની સાર્થકતા ગણાવનાર પુત્રના પ્રસવને જાણી હરદત્ત પણ પ્રસન્ન થયો.પ્રસૂતિને ત્રણ વા નિદાન ચાર રાત્રિ જતાં પરિપક્વ આહારથી થયેલો રસનો સારરૂપ મધુર દ્રવ, સઘળા શરીરમાંથી સ્તનમાં આવે છે. તેને ધાવણ અથવા દૂધ આપણે કહીએ છીએ, જેના પાનથી આપણે તથા સર્વ ઉછરતાં બાળકો જીવે છે. એ ધાવણ આ-

પવાના યોગ્ય સમયે વિધિપ્રમાણે તે ગિરિજાએ પોતાના પુત્રને સ્તનપાન કરાવ્યું.

ધ્વજપાળ શેઠ કહે છે : હે વિષ્ણુશર્મા ! બાળકને ધવાડવામાં તે વળી શો વિધિ હશે ?

વિષ્ણુશર્મા કહે છેઃ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે બાળકની માતાએ અથવા માતાના અભાવે ધવાડનારી ધાવે પોતાનું અંગ સ્વચ્છ કરીને સારાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરીને પૂર્વ દિશાપ્રતિ મુખ રાખીને આસનઉપર બેસવું.પછી જમણા સ્તનને સ્વચ્છ પાણીથી યોગ્ય પ્રકારે ધોઈ વસ્ત્રથી લુછીને વા કોરું કરીને, પ્રથમ કિંચિત્ દૂધ કાઢી નાંખીને બાળકને ધીરેથી ખોળામાં લઈને તેનું મુખ ઉત્તર દિશામાં રહે એવી રીતે સૂવાડીને પછી પવિત્ર બ્રાહ્મણ અથવા તે બાળકનો પિતા આ બે મંત્ર ભણે ત્યાંસુધી તે બાળકની માતાએ જમણા હાથથી સ્તનને સ્પર્શ કરી રાખવો :

क्षीरनीरनिधिस्ते तु स्तनयोः क्षीरपूरकः ।
सदैव शुभगो बालो भवत्येष महाबलः ॥
पयोऽमृतसमं पीत्वा कुमारस्ते शुभानने ।
दीर्घमायुरवाप्नोतु देवाः प्राप्यामृतं यथा ॥

અર્થઃ—તારે માટે ક્ષીરસાગર સ્તનમાં દૂધ પૂરજો. આ બાળક સદા કલ્યાણને પામનાર અને મહા બળવાન્ થજો.હે સારા મુખવાળિ ! જેમ દેવતાઓ અમૃત પીને લાંબુ આયુષ્ પામેલા છે તેમ તારો પુત્ર અમૃતના રસ જેવું દૂધ પીને લાંબું આયુષ્ પામજો.

આ પ્રકારનો મંત્ર ભણી રહે કે તરત તે બાળકના મુખમાં સ્તન આપી ધવરાવવો એ વિધિ છે, સમજ્યા શેઠ ! હવે આગળ સાંભળો. પછી છઠ્ઠી રાત્રિએ કુલાચારપ્રમાણે શ્રીફળ, કંકુમ, કોરો કાગળ, લેખિની, તથા રૂપાની મુદ્રા, એ સર્વ એક પાટઉપર મૂકીને તે પાટ સૂતિકાગૃહમાં સમીપ મૂક્યો. ત્યાં ધૂપ તથા ઘૃતનો દીપ મૂક્યો. એ રાત્રિ વિધાત્રીના લેખ લખવાની આપણા લોકોમાં મનાઈ છે.એમ કરતાં આનન્દમાં દશ રાત્રિ વીતી ગયા પછી ગિરિજા સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ. ત્યારપછી આનન્દવડે દોઢમાસ પૂર્ણ થતાં કેવળ શુદ્ધિરૂપ સ્નાન કરીને રુડે પ્રકારે બ્રાહ્મણ, સુવાસિની, બટુક, તથા કુમારિકાને ભોજન કરાવ્યું.તે પુત્ર દિવ્યસરખા રૂપકાન્તિવાળો રાત્રિદિવસ વધવા લાગ્યો. હરદત્ત તથા ગિરિજા પુત્રનું મુખ જોઈને સ્વર્ગના સુખને પણ તિરસ્કાર કરતાં હોય એવાં જણાતાં. રાત્રિદિવસ પુત્રની ચેષ્ટા જોતાં તેનું

રૂડે પ્રકારે રક્ષણ કરતાં આનન્દમાં રહેતાં હતાં. શુભ દિવસ જોઈ ને કાન વીંધાવી પુત્રને સુવર્ણ તથા મોતીવાળાં કાનનાં ઘરેણાં પહેરાવવા ને કરાવવા લાગ્યાં. બીજાં પણ હાથપગ તથા કોટને શોભાવનારાં સુવર્ણ તથા મોતી વગેરેના ઘરેણાં કરાવી પહેરાવવા લાગ્યાં. કોઈ દિવસ નહિ અનુભવેલા પુત્રના સુખને જોઈ ને ગિરિજા તો જાણે હર્ષઘેલીસરખી થઈ ગઈ. આ પ્રકારે ઘણા દિવસો જતાં એ પુત્રને અન્નપ્રાશન વિધિપૂર્વક કરાવ્યું. એક દિવસે ગિરિજા પોતાના પતિને આ પ્રકારનાં વચનો કહેવા લાગી.

ગિરિજા કહે છે : હે પતિ ! આ સંસારમાં પુત્રસુખસમાન સુખ બીજું નહિ હોય એમ મને લાગે છે.ઘરની શોભા પણ ખરું જોતાં પુત્રવડે છે. આપણા ઘરમાં સઘળું છતાંપણ આ પુત્રવિના જાણે સુનુંસટ લાગતું હતું.આજે જોઇએ છીએ તો આખો દિવસ જાણે ઘર ભર્યું ભર્યું લાગે છે.આ ઘોડીયાપારણાવડે ઘરના મોટા ઓરડાઓની શોભા કેવી વધેલી જણાય છે ! સવારમાં ઉઠું છું ત્યારથી તે સૂતા સુધીનો સઘળો વખત આ પુત્રના આનન્દમાં જાય છે તે જણાતો પણ નથી. એને તેલ ચોળી નવરાવી અંજન કરી સૂવાડું છું ને ઉતાવળે ઉતાવળે બીજાં કામ પરવારી નથી લેતી એટલામાં તો પાછો એ ઉઠે છે. મધ્યાહ્નપછીનો સમય તો એને રમાડવામાં જતો જણાતો પણ નથી. રાત્રે પણ મને એનામાં ચિત્ત રહેવાથી પૂરી નિદ્રા પણ આવતી નથી, તો પણ મને શરીરમાં કશી પીડા જણાતી નથી, એ પુત્રસુખને લીધે હશે. પશુ પક્ષી તથા માણસમાત્રને પુત્રથી વહાલો પદાર્થ બીજો કોઈ જગતમાં હશે એમ મને તો જણાતું નથી. ઘણીવાર એને કંઈ થાય છે કે મનમાં મોટું ભય પેદા થાય છે. એનું રૂપ એવું છે કે રસ્તાના જનારને પણ એને રમાડવાનો મોહ થાય છે. કોઈ કોઈવાર એની પ્રકૃતિમાં બિગાડ થાય છે, ત્યારે આ વૃદ્ધ સ્ત્રિયો કહે છે કે એને દૃષ્ટિદોષ લાગ્યો છે, તે પછી તેમના કહેવાપ્રમાણે દૃષ્ટિદોષ (નજર લાગવી) ટાળવાના ઉપાય કરું છું ત્યારે ઘણીવાર તેના ખરાપણાજેવું જણાય છે. કારણ તેમ કરવાથી ઘણી ખરી વાર એને થયેલો વિકાર શમી જાય છે. આ દૃષ્ટિવિકાર લોકોમાં મનાય છે, એ વાર્તા સાચી હશે કે નહિ એવો મારા મનમાં ઘણીવાર સંશય રહે છે,પણ લોકપરંપરાથી ચાલતો આવેલો વૃદ્ધાચાર કરવાથી લાભ જણાય છે, માટે તે પ્રમાણે ઉપચાર કરું છું ખરી, માટે એમાં ખરું શું હશે તે આપ કહો.

હરદત્ત કહે છે : હે સુવિચારવાળિ ! દૃષ્ટિદોષ નડે છે, એ વાર્તા ખોટી નથી. આ જગત્‌નું મૂળ કારણ માયા અથવા પ્રકૃતિ છે. તે પ્રકૃતિ દ્રવ્યરૂપ છે, તથા બે સ્વભાવવાળી છે. તે બે ભેદવાળી પ્રકૃતિને શુદ્ધસત્ત્વામાયા તથા

મલિનસત્ત્વા માયા કહેલી છે. માયા, પ્રકૃતિ વગેરે તે એક કારણદ્રવ્યનાં જ ઘણાં નામ છે. એ પ્રકૃતિ શુદ્ધ તથા મલિન એવા બે સ્વભાવવાળી હોવાથી તેનાવડે થયેલા આખા સૃષ્ટિકાર્યમાંહેલા પ્રત્યેક પદાર્થમાં તે બે સ્વભાવ, ગુણ તથા દોષો એ બે ભાવથી રહે છે. તેમાં રહેલા ગુણભાવને અમૃત તથા દોષભાવને વિષ એવી સંજ્ઞા આપી છે. આ સઘળા દેખાતા પદાર્થમાંનો કોઈ પણ પદાર્થ કેવળ ગુણરૂપ અમૃતભાવવાળો નથી,તેમ જ કેવળ દોષરૂપ વિષભાવવાળો પણ નથી.સઘળા પદાર્થો અમૃત તથા વિષથી યુક્ત જ હોય છે, અને તે જ કારણથી અન્તમાં સર્વ પદાર્થ નાશને પામતા જણાય છે. આ પ્રકારે પ્રત્યેક જડ પદાર્થ કાં તો ગુણની પ્રધાનતાવાળા અથવા તો દોષની પ્રધાનતાવાળા છે,અને એમ હોવાથી આ દ્રવ્યરૂપ શરીરમાત્ર ગુણ અને દોષના અમૃત અને વિષથી યુક્ત છે.આપણા પુરાણમાં સમુદ્રમથન કરી રત્નો કાઢવાનો પ્રસંગ મૂક્યો છે, ત્યાં પણ સમુદ્રમાંથી અમૃત તથા વિષ બન્ને પદાર્થ નીકળ્યા કહ્યા છે. વળી જગતમાં આપણે જન્મતાં તથા મરતાં સત્વને જોઈએ છીએ. તેથી સ્પષ્ટ જ છે કે આ શરીરોમાં જે અમૃતસ્વભાવ છે, તે તો આ શરીરને જન્મથી જીવાડનાર છે, અને આ શરીરમાં જે વિષ છે તે ક્રમે કરી આયુષ્યને ક્ષય કરનાર છે. એ જ કારણથી આ શરીરાદિ પદાર્થને ષડ્વિકારવાળા ગણ્યા છે. (તે ષડ્વિકારનાં નામ આ છે : ૧ જાયતે, ૨ અસ્તિ, ૩ વર્ધતે, ૪ વિપરિણમતે, ૫ અપક્ષીયતે, ૬ વિનશ્યતિ) આ પ્રકારે જોતાં પદાર્થમાત્રમાં અમૃત તથા વિષ હોય છે, પણ કારણ તથા કાળભેદે કરીને સમયાનુસાર કોઈનામાં અમૃતભાવની પ્રધાનતા હોય છે. પ્રાણિમાત્રના શરીરમાં રહેલા આ ગુણદોષોની સહવાસથી એકબીજાને અસર થાય છે. એક શરીરમાં રહેલા ગુણદોષની સામાન્ય અસર બીજાના શરીરને, શરીરના સઘળા ભાગમાં રહેલી ચામડીનાં છિદ્રદ્વારા નીકળતા પ્રવાહથી થાય છે. તોપણ વિશેષ અસર તો પ્રધાન ઇંદ્રિયોના સંબન્ધથી થાય છે. આપણ મનુષ્ય વગેરે પ્રાણિઓ તથા વનસ્પતિ આદિ પદાર્થોમાંથી, પદાર્થના સ્વભાવપ્રમાણે અતિ પાતળો અર્થાત્ સૂક્ષ્મ કળાવાળો ગુણદોષયુક્ત પ્રવાહી પદાર્થ નીકળ્યા જ કરે છે. તે પદાર્થનો બીજા પ્રાણીને સંબન્ધ થવાથી તેનામાં તેવા ગુણ વા દોષની ભાવના ઉપજે છે, એ વાર્તા આપણા લોકમાં સારી સંગતિ તથા નઠારી સંગતિથી થતી અસરોઉપરથી પ્રત્યક્ષ જ છે. વળી કેટલાંક રોગી એટલે દોષની પ્રધાનતાવાળાં શરીરોના સંબન્ધથી તેવા જ રોગ વા દોષ, સમીપ વસનારમાં પ્રકટ થાય છે,જેથી એકબીજાના ગુણદોષની સમીપ વસનારને અસર થાય છે, એમાં કાંઈ આપણા લોક...

કેવળ નિર્દોષ બાહ્યોપચાર જ નિશ્ચય કર્યા છે, જેમાં કિંચિત્ પણ હાનિ થવાનો સંભવ હોતો નથી. માટે એ ઉપચારો કરવામાં તો તારે લગાર પણ સંશય કરવા સરખું નથી.

આ કાળે સમગ્ર આર્ય તથા અનાર્યમાં ગણાતા વૈદ્યવિદ્યામાં નિપુણ મનાયેલા સઘળા પુરુષો પ્રત્યેક રોગના કારણને, તે રોગના પૂર્વરૂપને, તે રોગના પ્રકટ સ્વરૂપને, પ્રકટ થયેલા રોગની મુખ્ય જાતિને, તે રોગમાં પુનઃ પ્રાપ્ત થનાર આગંતુક રોગોનાં સ્વરૂપને, તથા તે સમગ્ર રોગોપાધિની નિવૃત્તિના યથાર્થ ઉપાયને જાણનારા છે, એમ તો કોઈ પણ પુરુષ નિર્વિવાદ સિદ્ધ કરી શકે એમ નથી. કારણ કે રોગ તથા ઉપાયના યથાર્થ જાણનાર તે પુરુષો હોય તો તરત રોગ મટવા જોઈએ, પણ તેવા પુરુષો ન હોવાથી જ રોગોનો ભોગ થઈ મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓ મૃત્યુને સ્વાધીન જણાય છે. આ પ્રકારે રોગના યથાર્થ પરીક્ષક તથા ઔષધ–ઉપચારના યથાર્થ વેત્તા ન હોવા છતાં પણ અનુમાનવડે ઔષધ વગેરે કરવાનો તથા તેવા પુરુષોદ્વારા અપાતાં ઔષધોને ગ્રહણ કરવાનો લોકમાં પ્રસિદ્ધ ચાલ જણાય છે. ઘણે પ્રસંગે ખાવાપીવાનાં ઔષધો અપક્વ અનુમાનથી અપાય છે, અને તે રોગી લે છે; તેથી રોગીને નુકસાન થયાના પણ અનુભવ લોકોને થાય છે, તોપણ લોકો નિરુપાય થવાથી તેવાં ઔષધોને ગ્રહણ કરે છે, ને અધિક રોગનો ભોગ પણ પ્રસંગે થાય છે. આ રીતે અંતરના ઉપચારો જે માત્ર અનુમાનથી જ કરવામાં આવે છે, તેને પણ ગ્રહણ કરવામાં જો લોકો બાધ ગણતા નથી, તો આવા દૃષ્ટિદોષના નિવારણાર્થે નિશ્ચય કરાયેલા નિર્દોષ અને કેવળ બાહ્યોપચારને કરવામાં શું બાધ છે ? કાંઈ જ નહિ. અને કદાચિત્ જો કોઈ આ નિર્દોષ ઉપાયને કરવામાં વિનાકારણ બાધ ગણતા હોય તો તેમની બુદ્ધિ સુજ્ઞને હાસ્ય ઉપજાવે એવી જાણવી. હે સ્ત્રિ ! જે પ્રમાણે રોગનાં લક્ષણ તથા ઉપાય શાસ્ત્રમાં લખ્યા છે, તે પ્રમાણે તેવા જ ગ્રંથોમાં દૃષ્ટિદોષનાં લક્ષણ તથા ઉપાય પણ લખેલા હોય છે. કોઈ પણ એક જ વિષયપ્રતિપાદક ગ્રંથમાંના એક પ્રસંગે અધિક દોષ ઉત્પન્ન કરવાના સંભવવાળા વિષયને વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય ગણવો, અને બીજા નિર્દોષ ઉપાય જણાવનાર વિષયને યથાર્થ અનુભવ કર્યા વિના જ મિથ્યા ગણવો, એ બુદ્ધિમાન્‌ને ઉચિત નથી, માટે હે સાધ્વિ ! તું એવા ઉપચારોને સંશયમુક્ત થઈ નિર્ભયપણે ઘટિત સમયે કરતી રહેજે.

હે સારી મતિવાળિ ! બાળક વગેરે કોઈ પણ રોગીને ખાવાપીવાનાં અજાણ્યાં ઔષધો આપતાં વધારે વિચાર કરવાનો છે; કારણ કે તે ઔ–

ષધના ગુણદોષ આપણે જાણતાં નથી, તેમ જ આપનાર પુરુષ, અવશ્યં રોગનો નાશ કરશે, એવા દૃઢ વિશ્વાસથી કે યથાર્થ અનુભવજ્ઞાનપૂર્વક આપતા નથી. તેમ જ પ્રસંગે બાહ્ય ઉપચાર કે જેનો રોગીને અંદર વધારે સંબંધ થવાનો સંભવ હોય, એવા ઉપચારને પણ કરતાં વિચાર કરવો. વળી છેદનભેદનાદિ ઉપચારો કરવાકરાવવામાં પણ હાનિ થવાના સંભવ હોય છે, માટે તેમાં પણ બનતા સુધી વિચાર કરવો ઘટે છે, પરંતુ દૃષ્ટિદોષસંબંધી બાહ્ય ઉપચારમાં તેવો કશો વિચાર કરવા સરખો સંબંધ નથી.

આર્ય તથા અનાર્ય વૈદ્યોના વ્યાપારસંબન્ધમાં ઘણા બુદ્ધિમાન્ પુરુષોનો નીચે પ્રમાણે વિચાર બંધાયેલો જણાય છે: જેમ કોઈ બે મનુષ્ય પરસ્પર સંબન્ધ કરી યુદ્ધ કરતા હોય, તે બેમાંથી એક જણના પક્ષનો કોઈ અંધ પુરુષ પોતાના પક્ષવાળાની વહારે ધાય, અને પછી આડા અવળાં, હાથ ચઢી આવે તે ઢુંધાં, પથરા વગેરે લેઇ લેઇને પેલા લડનારતરફ અનુમાનથી ફેંકે; તેમાંથી કોઇ સપાટો તો પોતાના પક્ષવાળાને લાગે છે, ને કોઈ તેના શત્રુને વાગે છે, તેમ આ રોગ અને રોગીનો સંબંધ થઇને એક બીજાની નિવૃત્તિ કરવારૂપ યુદ્ધ ચાલે છે. તેમાં રોગીનો પક્ષકાર અંધ પુરુષરૂપ વૈદ્ય થાય છે. તે અનુમાનથી ઢુંધાં, પથરા વગેરે પદાર્થરૂપ ઔષધો ફેંકવારૂપે આપે છે. તેમાંથી કોઈ ઔષધ તો પોતાના પક્ષકાર રોગીને જ વાગે છે,અને પ્રસંગે કોઈ કોઈ રોગને વાગે છે;અર્થાત્ કોઈ વેળા તે વૈદ્યોનાં ઔષધ રોગીને નુકસાન કરતાં માઠાં પરિણામઉપર ચાલે છે, અથવા તો રોગને શાંત કરે છે. આ પ્રકારનું ઘણાખરા બુદ્ધિમાનોનું માનવું છે, અને તે કેટલેક અંશે ખરું પણ જણાય છે; માટે રોગીએ વા રોગીના સંબંધીએ બનતા સુધી વિચારીને ઉપાય કરવા. આ સઘળી અલ્પજ્ઞ ધર્મવાળા જીવવૈદ્યોના સંબંધની વાર્તા જાણવી. પણ દૈવી સંપત્તિરૂપ સર્વજ્ઞસમ વૈદ્યપુરુષની આ સંબંધમાં ગણના નથી, એમ જાણવું. કારણ કે તે તો રોગનો નિગ્રહ કરવા સર્વજ્ઞ હોવાથી સ્વતંત્ર છે.

હે પુત્રમાં પ્રીતિવાળિ ! સંક્ષેપમાં એ જ કહું છું કે આ જગતમાં વિશેષે કરીને જીવમાત્ર અલ્પજ્ઞ તથા પરતંત્ર છે, તેથી તે સર્વ જીવોમાં યથાર્થ જ્ઞાનનો સંભવ વિશેષે કરી હોતો જ નથી, જેથી તેમના સર્વ વ્યવહાર અનુમાનથી જ થાય છે. માટે જેવા ઔષધ લેવા દેવાના વ્યવહાર પણ અત્યંત યોગ્યાયોગ્ય વિચાર કર્યા વિના સર્વને કરવા પડે છે, તેમ આ દૃષ્ટિદોષસંબંધે પણ ઉપાય કરવા. એમાં વિલક્ષણતા માત્ર એટલી જ છે કે વિશેષે કરીને પ્રથમના અંતર્બહિરાદિ ત્રણ પ્રકારના ઉપચારો પ્રસંગે ભ-

થંકર થઈ પડવાના સંભવવાળા છે, માટે તે, રોગીને કરતાં અધિક વિચાર કરવો, અને આવા કેવળ નિર્દોષ બાહ્યોપચાર સામાન્ય વિચારથી પણ કરવા અચકાવું નહિ. હવે તારે જે કામ કરવાનું હોય તે હાલ કરી વળી નવરાશે પૂછવા યોગ્ય જણાય તે પૂછજે, એમ કહી હરદત્ત પોતાને કામે લાગે છે.

વિજયા : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે; પછી નિત્યના નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબો અથવા ઠુમરી.

હે જગપાલક ! વિઘ્નવિનાશક ! દીન જનોના દાતા રે,
દોષનિવારક ! ષડ્‌રિપુમારક ! ભક્ત જનોના ત્રાતા રે; હે જગ૰
શરણાગતના સંકટ ટાળી, દો છો સુખ અવિનાશ રે,
સુણી એ, ચરણસમીપ ધસું હું, દેજો સુખદ પ્રકાશ રે; હે જગ૰
અધમ અધમપણું ત્યજીને ઝાઝા, ચરણે આવી વસીયા રે,
જાણી કરુણાસાગર પ્રભુને, પુણ્ય પ્રતાપે ધસીયા રે; હે જગ૰
અસંખ્ય જીવ પ્રભુઅભિમુખ થઈ, દુઃખસાગરને તરીયા રે,
વિનવી વિનયથી વારવાર નમી, જય જય શબ્દ ઉચ્ચરીયા રે; હે જગ૰
અભક્ત છું તદપિ પ્રભુપદની, ઇચ્છા નિશદિન રાખું રે,
વિશ્વેશ્વર કર ધરી ઠારો તો, અજરામરરસ ચાખું રે; હે જગ૰
દોષકોપસમ હું છું સ્વામિ ! પણ મતિ ચરણે આવે રે,
મનહર પ્રભુ કહું નમન કરીને, રહેજો હૃદયમાં ભાવે રે; હે જગ૰

ભાગીરથી : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. [સર્વ તે પ્રમાણે બોલે છે, ને સમય થઈ ગયેલો હોવાથી સઉ પ્રસન્ન થતાં, તથા એકબીજાથી વાતો કરતાં ઉઠીને પોતપોતાને ઘેર જાય છે.]

કમળા : (વિજળીને) અલી આજ તો પેલી બચારી કૌશિકીને સુખ થયાની કથા આવશે. ભૂભાસ્કર પણ બચારો પોતાના છોકરાને હવે સુખથી રમાડશે, ને સુખી થશે, નહિ વારુ ?

વિજળી : કૌશિકીને આપણે હવે જ બચારી કહીએ છીએ કેની? આટલા દહાડા એને ક્યારે બચારી કે'તાં'તાં ! કહેવત છે કે ઠોકર ખાધા વિના માણસ ઠેકાણે આવતું નથી, તે ખરી વાત છે. ભૂભાસ્કરે પણ ખરો ઉપાય કર્યો, ને કૌશિકીને પણ હવે સારી પેઠે સમજણ પડી છે. તે જો ડાહી હશે તો હવે જીવતાલગી બચારાને સંતાપશે નહિ. કમળા પાડોશણ ! આ વાત સાંભળીને આપણે ઘણી શિખામણ લેવાની છે. ઘરમાં પોતાના ધણીસાથે કેમ બોલવું, તેમનું મન વરતીને સમો જોઇને તોળી તોળીને વ-

ચન કેમ બોલવાં, કે જેથી તેમને લગાર પણ દુઃખ થાય નહિ, વગેરે પણ શિખવાનું છે. આપણાથી એમનું મન સંતોષ પામે એવું કરવું જોઇએ. ચાલો બહેન ! હવે પાછું જલદી પરવારવું છે. [બન્ને ઘરમાં જાય છે.]

કમળા : (ઘરમાં ગયા પછી તરત ગોકળને આવતો જોઇ ને) કેમ વારુ, આજ કંઈ તમે વહેલા આવ્યા કે મને મોડું થયું ? રોજ તો હું ખાવાનું કરી વહેલી આવું છું,ને તમે બહારથી આવો છો. આજ તો જાણે આપણે બન્ને સાથે આવ્યાં છીએ.

ગોકળ : આજ હું લગાર વહેલો આવ્યો છું, ને તમને લગાર મોડું પણ થયું છે. કેમ વારુ,તમે રોજ કથામાં આવો છો તે તમારા મનથી કંઈ સારું લાગે છે કે નહિ ?

કમળા : આથી તે વળી બીજું સારું કેવું જોયતું'તું ? અમને તો રાત'દાડો એમાં ને એમાં ચિત્ત રહે છે. સાચે સાચું બોલજો વારુ, તમને મારા સભાવમાં હવે કંઈ સારો ફેરફાર થયેલો જણાય છે કે હજી હું હતી તેવી ને તેવી જ છું ?

ગોકળ : અરે આસમાનજમીનનો ફેર જણાય છે. મને તો લાગે છે કે મહિનાપહેલી તું હતી તે તું જ નહિ ને ! આજે તો મારા જીવને તારા તરફની મોટી ટાઢક થઈ છે. હું તો કહું છું કે એ ભટજીનું ને એમનાં ઘરનાંનું સો સો વરસનું આવરદા પરમેશ્વર વધારજો. એ હોય નહિ, ને તમારો સુધારો થાય નહિ.

કમળા : જુવો, હવે કોઈ દહાડો આ ઘરેણાં લૂગડાંસારુ કે કોઈ વસસારુ તમારા સાથે વઢવાડ કરું છું ? પહેલે તો રોજ જાગતું.મને જ મારો પહેલાંનો સભાવ યાદ આવે છે, ત્યારે પસ્તાવો થાય છે ને !

ગોકળ : તું નથી બોલતી,પણ પરમેશ્વર સબુરીનું ભાડું કંઈ આપ્યા વિના રહે છે ? જો ! આ લાગે પડતા આવ્યા તે તારે સારુ કાનના કાંટા રાખી લીધા છે.ફક્ત સોનાની કિંમત બેઠી છે. ઘડાઈ બેઠી નથી. હજી નવાજેવા જ છે. સોનું પણ સારું છે. ઘરઘરાઉ ગરજુના મળ્યા છે. પણ હવે તને ગમે ત્યારે ખરા.

કમળા : હવે મને ગમવાની વાત તો બોલશો જ નહિ. મને તો મારે જેવું હશે તેવું ગમશે. આટલું આટલું રોજ સાંભળીએ છીએ ને હજી ગમતું ને ન ગમતું રહે ત્યારે કરમના ભોગ જાણવા ! (કાંટા હાથમાં લઈ ને જોતાં રાજી થઈ ને) વાહ ! જેવા મારે જોઇએ એવા જ લાવ્યા છો, ને શું

છે જે ના ગમે ? (કાનમાં પહેરતી જાય છે ને વખાણતી જાય છે.) આ કેટલામાં આવ્યા ?

ગોકળ : ચાળીસ રૂપિયાનું સોનું ચોખ્ખું છે,ને ચાળીસ જ આપ્યા છે.

કમળા : ઓહો ! એવડો બધો ખરચ હમણાં ને હમણાં શું કામ કર્યો ? વળી આગળ આપણો હાથ છૂટો થાત ત્યારે લેવાત.

ગોકળ : તારે નસીબે બારોબાર આ આઠ દહાડામાં ચાર સોદા થયા, ને સહેજમાં પચાસ રુપિયા મળી ગયા;ને ધારે ધારે મળી ગયા ત્યારે લીધા. તારું મન રાજી થયું,એટલે મારું આણ્યું સફળ થયું.તે દા'ડે કલ્લાં આણ્યાં'તાં, પણ મારો જીવ ખાટો થઈ ગયો'તો.

કમળા : (લગાર હસીને) બળી એ ગઈ વાતને સંભારશો નહિ. હું લાજી મરું એવું આજ તે મને સંભારીને થાય છે. માફ કરજો, મેં તમને નાદાનીથી ઘણું સંતાપ્યા છે. હવે ભગવાને મારી મતિ ફેરવી છે.લો ચાલો હવે કથાનો વખત થશે. આપણે વાળુની તજવીજ કરી લઇએ. આ શાક તો થઈ જવા આવ્યું છે, ને રોટલી તો સવારની છે જ.

ગોકળ : ચાલો તૈયારી કરો એટલે હું પણ પરવારી લઉં છું [ગોકળ કપડાં ઉતારી પોતાનું થોડું રોજનામું લખે છે. એટલામાં કમળા બોલાવે છે, તે વાળુ કરવા બેસે છે.]

વિજળી : (પોતાના ઘરમાંથી) કેમ કમળા ! પરવાર્યાં કે ?

કમળા : આ વાળુ કરીએ છીએ. હવે કંઈ ઝાઝી વાર નથી. તમે પરવાર્યાં કે શું ?

વિજળી : હા,તમે પરવારો ત્યારે બોલાવજો હું તો તૈયાર છું હોં કે.

ગોકળ : (કમળાને) કેમ વારુ, આ વિજળી કંઈ સુધરી કે ? એનો સ્વભાવ ઘણો જ ઉછાંછળો—જાણે આગનો ભભુકો—હતો. પણ હવે કંઈ નરમ જણાય છે ખરી ?

કમળા : એ ને હું બન્ને વાજોડે વઢીએ એવાં હતાં, પણ એ તો એવી સુધરી છે કે વખતે મને પણ શિખામણ દે. હજી એનો બટકબોલો ને હસમુખો સભાવ, ને લગાર ટીખળીપણું તો છે. પણ હવે તે મીજાનમાં આવી કહેવાય. પાંચમાં બેસે તો મોટી મારેખમ ને ડાહી બાઈડીજેવી વાતચીતથી પણ જણાય. પણ એ પરતાપ આ બધો કથાનો હોં.જેટલાં આવે છે એટલાં બધાંએ આ થોડા દહાડામાં જાણે માણસની હારમાં આવ્યાં હોય

એવાં થઈ ગયાં ! [ગોકળ જમી ઉઠીને કપડાં પહેરીને વિજળીના વરને બોલાવીને જાય છે.પછી કમળા વિજળીને બોલાવીને સઉ મળી જાય છે.]

(ગોકળ વગેરે મનોહરને મેડે ચઢતાં દાસને 'સેઠ ! જેગોપાળ' કહીને મનોહર ભટને નમન કરીને પોતાની જગાએ બેસે છે.)

દાસ : કેમ ગોકલભાઈ ! હવે કંઈ આજુબાજુ સુઢાડો ટટો જનાય છે કે નહિ ?

ગોકળ : એમાં સું પૂછવું સેઠ ! સઉ કહે છે કે સેઠનું કલ્યાણ થજો કે આ મુક્તિનો મારગ સઉને ઉઘાડી આપ્યો. ભટજીના ઉપકારનો બદલો જ નથી.

દાસ : સઉ ભગવાનનો પડટાપ છે, ને સઉના કિસમટથી ભતજી મ્હાડાજે ડયા કડી છે, ટો ઠેડે ડા'દે જોસો કે પેલા ભજનમાં છે કે ' મુકિટ ગોકુલમાં છે ડાસી ' ટે મિસાલ આપના મ્હોલ્લામાં માડા ઢાડવાપડમાને કોઈ પન મુકિટપાડી ડે'નાડ નઠી. કોઈ કોઈ ચાંદાલચોકદી બાકી ડે'સે ટો ટેની કંઈ ચંટા નઠી. એ ટો ગામ હોય ટાં ઘેદવાદો હોય જ છે. કેમ વિથ્થલજી ! બોલ્યા નહિ !

વિઠ્ઠલજી : ખરું કહો છો, તેમાં શું બોલવું શેઠ ! સઉ આવ્યું હોય તો જય જય બોલાવો હવે. (દાસ જય બોલાવે છે, ને સઉ બોલે છે,પછી) કાલે તો પેલા ભૂભાસ્કરને, કૌશિકી તથા તેનાં માતાપિતા વગેરે જઈને પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યાં છે ત્યાંથી રહ્યું છે.

મનોહર : (ઈષ્ટસ્મરણ કરીને)પછી ભૂભાસ્કરને પોતાને ઘેર આણીને પરસ્પરનાં દુઃખસુખની વાર્તા તેનાં સાસુસસરા કહેવાસાંભળવા લાગ્યાં. જેમ જેમ બ્રાહ્મણોના મંડળમાં ભૂભાસ્કરના આવવાની ખબર પ્રસરી,તેમ તેમ સઘળાં બાળકથી તે વૃદ્ધપર્યંતનાં સ્ત્રીપુરુષો તેને જોવા આવ્યાં, તથા તેમાંનાં ઘણાં વૃદ્ધ તથા સંબન્ધ ધરાવનાર તો ભૂભાસ્કરને ઠપકાભરેલાં વચનો પ્રીતિથી કહેવા લાગ્યાં. સમાચાર ન મોકલવાથી થયેલા કલેશનું તથા કૌશિકીના ભારે સંતાપનું વર્ણન કરતાં સર્વ ' તમને અબળાઉપર આવડો જુલમ કરવો ઘટે નહિ, અપરાધ પડે તો બીજી શિક્ષા કરીએ,પણ આમ ન કરીએ. સમયે કોઇના જીવનું જોખમ એમાં થાય તો આખા જન્મની કાળી ટીલી તથા મોટો દોષ માથે આવે.' આ વગેરે બોલીને વળી કહેતાં કે 'ભલા, પરમેશ્વરના પ્રતાપે તમે સઘળાં કુશળ ક્ષેમથી મળ્યાં, એટલે સઘળી વાતે રુડાં વાનાં છે.' આ પ્રકારે બે પ્રહર રાત્રિપર્યંત સર્વની આવજાવ થઈ રહ્યા

ચાલતો,આ પુત્રનું સ્મરણ પણ આવતું,તથાપિ એનાથી વિશેષ તારા સ્મરણથી દુઃખ થતું. તોપણ વળી તારા સ્વભાવનું ચિત્ર આગળ આવતાં પાછું મન વળી જતું, ને કહેતું કે હશે, એ સ્ત્રીને સ્વતંત્રપણે રહેવાથી સુખ જણાશે તો થોડા દિવસ મારે આ ધર્મનિમિત્તે કષ્ટ ભલે વેઠવું પડે. વળી તારી આ પુત્રસહિત તારાં માતાપિતાને ઘેર ગયાની વાર્તા પ્રથમથી જ મારા સાંભળવામાં આવી હતી. તેથી એક પક્ષથી મને પણ ચિંતા ઓછી જણાતાં મન સમાધાનમાં રહેતું. ભલા, પરમેશ્વરે સર્વને સુખી રાખી પાછો મેળાપ કરાવ્યો એટલે ઘણું સારું થયું, નહિ તો અધિક સંતાપ થાત. પછી કૌશિકીએ પોતાના દુઃખની સઘળી વાર્તા કરી. વાત કરતાં કરતાં તેના નેત્રમાંથી જળ ચાલ્યાં. તેના દુઃખને સાંભળી ભૂભાસ્કરનું પણ હૃદય ભરાઈ આવ્યું. પછી ભૂભાસ્કરે તેને શાંતિનાં વચનોવડે શાંત કરી. ત્યારપછી કૌશિકી હાથ જોડીને ભૂભાસ્કરના ચરણમાં માથું મૂકી આ પ્રકારનાં વચનો બોલી : 'હે ભગવન્ ! મેં અજ્ઞાનપણાથી તમને ઘણું કષ્ટ આપ્યું છે,પણ તમે મારા ઉપર દયા રાખીને ઉદાર ચિત્તથી સઘળું સહન કર્યું છે. હવે મને તે બદલ ઘણો પશ્ચાત્તાપ થઈ ચુક્યો છે.હવે પછી કોઈ દિવસ મારા આડા સ્વભાવથી તમને દુઃખ આપીશ નહિ. મારા આજપર્યંતના સઘળા અપરાધની મને ક્ષમા આપો.અમે સ્ત્રીજાતિને પોતાના પતિની ભક્તિવિના પરમેશ્વરને પામવાનો બીજો એકે સુગમ ઉપાય નથી. સ્ત્રીના અપરાધની ક્ષમા જો પુરુષ ન આપે તો પરમેશ્વર પણ તેને ક્ષમા આપતા નથી. હવે મને ખાતરી થઈ કે મારો જન્મ તમારા વડે જ સાર્થક છે; તમારા વિના એક ઘડી પણ મારી જશે નહિ. પરમેશ્વર કોઈ પણ સ્ત્રીને પતિના વિયોગવાળી કરશો નહિ. પૂર્વે ઘણી પુણ્યવાન્ પતિવ્રતાઓ પતિના મરણથી મરણને સ્વીકારતી પણ જીવનને ઇચ્છતી નહતી એ વાર્તાની મોટાઈ મે હવે જાણી છે. સૌભાગ્ય એ જ સ્ત્રીજાતિનું જીવન છે, એમ કહેવાને હવે મને કશી શંકા રહેની નથી. મારા ઉપર હવે નિરંતર દયા રાખીને મારા દોષો મને જણાવજો અને ઘટે તેવી મને શિક્ષા કરજો. પણ મને છેહ દેઇને કોઈ દિવસ પણ દુઃખ આપશો નહિ.' આ વગેરે અનેક દીન વચનોને બોલતી કૌશિકીને જોઇને ભૂભાસ્કરે આ પ્રકારનાં મિષ્ટ વચનોથી તેનું સમાધાન કર્યું.

ભૂભાસ્કર કહે છે : હે સ્વધર્મમાં પ્રીતિવાળી તું કિંચિત્ પણ ખેદને પામીશ નહિ. હું તારાથી દૂર હતો,તોપણ તારા અનેક ગુણોનું મારા હૃદયમાં

સ્મરણ થતું,અને તેથી હું વારંવાર વિકળ થતો. માત્ર એક જ તારો આડા સ્વભાવરૂપ દોષ મને પ્રસંગે પ્રસંગે ટકોરતો હતો. પણ હવે તો તે તારામાંથી નિર્મૂળ થયો છે. તારાં ઉગ્ર પુણ્યથી તારું અન્તઃકરણ હવે નિર્મળ થયું છે. માટે તું કોઈ પ્રકારનું પણ ભય મનમાં ધરીશ નહિ. તારું નિરંતર કલ્યાણ થશે. તારા અનેક અપરાધ હશે તોપણ તેની મારા તરફથી ક્ષમા મળેલી છે, એમ જ જાણજે. હવે પછી તું અપરાધ કરે એવી મને લગાર પણ આશા નથી,તેથી તારો ઉત્તરોત્તર સદા જય જ થશે. તું કુળવાન્ માતાપિતાના શિક્ષણવાળી છે, અને પુણ્યના પ્રબળ સંસ્કારવાળી છે,તેથી તારું કોઈ દિવસ હવે પછી અનિષ્ટ થનાર નથી, માટે પ્રસન્ન થઈ ને પરમાત્માશ્રીનું સ્મરણ કરતી આનંદમાં આપણા ગૃહકાર્યને કરતી સુખાનુભવ કર. હે પ્રસન્ન ચિત્તવાળિ ! તેં મને સંતાપકરતાં સુખ ઘણું આપ્યું છે, પણ લગાર પણ પ્રતિકૂલ કોઇને રુચતું નથી, તેથી તે તારો દોષ થોડો છતાં પણ ઘણો થઈ પડ્યો હતો, તે હવે નિર્મૂળ થયો છે,જેથી અતઃપર કલેશનું કાંઈ પણ કારણ રહેશે નહિ.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રમાણે તે કૌશિકીએ પોતાના પતિની શિખામણને આગળથી ન માનીને પોતાના આડા સ્વભાવથી પતિની અપ્રીતિ મેળવીને ભારે દુઃખનો અનુભવ કર્યો,અને પાછળથી આ રીતે પસ્તાવો કરીને પતિપાસે પોતાના પાછલા સઘળા અપરાધોની ક્ષમા માગીને પછી પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે એકમત થઈ ને રોજ ઘર ચલાવવા માંડ્યું. પછી તો બન્નેને બહુ સુખ થયું.ભૂભાસ્કર જે વચન કહે તેની પ્રથમથી જ હસતે મુખે પેલી કૌશિકી હા કહેવા લાગી, અને તે પ્રમાણે કરવામાં કાંઈઅડચણ જણાયતો તે પોતાના વિચારસાથે જણાવતાં ધીરેથી એમ કહેતી કે 'તમે મને આ પ્રમાણે કરવાનું કહ્યું હતું,માટે મેં તેમ કરવા માંડ્યું પણ અમુક પ્રકારની અડચણ જણાય છે. તેથી જો આજ્ઞા હોય તો હું આ પ્રમાણે કરું.' આવાં પ્રીતિથી દીનતાભરેલાં વચનો બોલીને પોતાના કાર્યને રુડે પ્રકારે કરતી તથા રાત્રિદિવસ તે ભૂભાસ્કરની પ્રસન્નતા જાળવતી. જે શિખામણ ભૂભાસ્કર એક વાર આપે,તેને તે કદી વિસારતી નહતી. આ પ્રકારે તે ભૂભાસ્કર અને કૌશિકી પોતાના પુત્રનું લાલનપાલન કરતાં આનંદમાં દિવસ કાઢવા લાગ્યાં. એટલામાં એક દિવસ સંધ્યાકાળના સમયે પેલા વૃદ્ધ અતિથિ જે પ્રથમ આવ્યા હતા,તેમના સરખાને પોતાના આશ્રમતરફ આવતા જોઈ ને કૌશિકી મોટા હર્ષથી પોતાના પતિ ભૂભાસ્કરને કહેવા લાગી, હે પતિ ! પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ જ પાછા પધાર્યા કે શું? ભૂ-

ભાસ્કરે પણ જોયું તો તેમને દીઠા. પછી ઘણા સ્નેહથી સન્મુખ જઇને ભૂ-ભાસ્કર વિનયથી તેમને નમ્યો, તથા હાથ ઝાલીને વિનયવચન બોલતો પોતાના આશ્રમમાં લાવ્યો. આસન પાથરી તૈયાર કરી રાખ્યું હતું, તેના ઉપર તેમને બેસાડી કૌશિકીએ પણ નમન કર્યું વૃદ્ધ પુરુષ બન્નેને આશીર્વાદ કહેતા કહેતા પોતાની લાકડી વગેરે બાજુએ મૂકીને બેઠા. પુત્રને પગે લગાડીને બન્ને જણાં તેમના પાસે બેઠાં. પછી ભૂભાસ્કર કહેવા લાગ્યો, હે ભગવન્ ! આપે આજે અમને રંકને દર્શન આપીને કૃતાર્થ કર્યા છે. અમારા મનમાં આપનાં એકવાર દર્શનની મોટી અભિલાષા રહી હતી. આપનો અમૃતથી પણ ઉત્તમ બોધ અમારા હૃદયમાં પ્રથમ બીજરૂપે હતો, તે ક્રમે કરીને હવે અંકુર કાઢી રહ્યો છે. હવે એને થોડું જળ સિંચવાની ખરી તક આવી હતી, એવામાં આજ યોગ્ય સમયે આપ પધાર્યા એ ઘણું જ રુડું થયું છે. જેમ ઉત્તમ વૃક્ષોને ઉછેરનાર માળી તેની ઋતુએ ઋતુએ જોઇતી સંભાળ લે છે તેમ આપે પણ આ ટાણે તે પ્રકારે જ ખરી અણિઉપર સંભાળ લીધી છે. આપના ઉપકારનો બદલો વાળવાનું ઈશ્વરે અમને કાંઈ સામર્થ્ય આપ્યું નથી, તેથી દીન મુખવડે માત્ર નમસ્કાર કરીને બેશીએ છીએ. પણ આપ જે નિષ્કામ અને ઉદાર પરમાત્મસ્વરૂપ છો, તે અમારા દોષોપ્રતિ લક્ષ કર્યાવિના જ માતાપિતાની પેઠે અમારા રક્ષણમાં પ્રીતિ રાખો છો. આજનો દિવસ ધન્ય છે."

કૌશિકી જળપાત્ર ભરીને પાસે મૂકીને કહે છે, હે ગુરો ! હે માતાપિતા ! તમે અમને પાછા વળી દર્શન આપવાની કૃપા કરી, એથી અમારો જન્મ સાર્થક થયો એમ હું માનું છું. આપનાં વચનો રોજ મને સાંભરે છે અને તે ઘણું સુખ આપે છે.

વૃદ્ધ અતિથિ કહે છે : ભાઇ ભૂભાસ્કર ! તમે પ્રસન્ન છો ? બહેન ! તમે શરીરે સુખી છો ? આ પુત્રને બીજું વર્ષ ચાલે છે કે ત્રીજું ? ભલા તમારો આનંદભર્યો આશ્રમ જોઈને મને પરમ સંતોષ જણાયો છે. હું પણ ક્ષેત્રે ક્ષેત્રે તમારું પ્રસંગ આવવાથી સ્મરણ કરતો હતો. મેં ઘણા પવિત્ર બ્રાહ્મણોના આશ્રમોમાં રાત્રિઓ ગાળી છે; ત્યાં ત્યાં સઘળે તમારા પવિત્ર આશ્રમની વાર્તા પણ આ મુખેથી કરાતી હતી. હજી પરમાત્માશ્રીની કૃપાથી આ શરીર ચાલે છે, ત્યારે કહ્યું ચાલો વળી આ ક્ષેત્રોમાં ફરી એક વાર વિચરું. લાવો બહેન કૌશિકી હવે મને જળપાત્ર આપો. કૌશિકી જળ આપે છે, તે પીને સ્વસ્થ થયા પછી કહે છે: ભાઇ ભૂભાસ્કર! આ સંસારમાં મેં સજ્જનોની સંગતિ અને સદ્વાર્તાસમાન બીજા કશામાં મોટો સાર દીઠો

નહિ. બીજા સઘળા વ્યવહારો ક્લેશના આપનાર દીઠા, ને સત્સંગ તથા સદ્દવસ્તુની સમ્યક્ વાર્તાને તો આ ક્લેશના કાપનારરૂપ મેં દીઠાં, તેથી મને તો એ જ સારરૂપ જણાયાં. ઘણાં માણસો એવાં પણ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યાં છે કે જે કુસંગને તથા અસદ્દર્તનને સેવનારાં છતાં તેને ભ્રાંતિથી સત્સંગરૂપ માનતાં, અને રાગદ્વેષાદિ ક્લેશને ઉપજાવનારી લોકવાર્તાને વારંવાર કરતા છતાં તેને ભ્રાંતિથી સદ્વાર્તારૂપ માનતાં. એવાં મનુષ્યોને પણ જોઇને મને કંઈ તેમના સંબંધથી ક્લેશ થતો નહતો, કારણ કે માયાનાં સ્વરૂપલક્ષણ મને કાંઈ અજ્ઞાત નથી. એવી વિપરીત બુદ્ધિનાં મનુષ્યો દુ:ખને પામીને પછી સત્સંગને દૂષણ આપે છે, પણ તેથી નિર્દોષ વસ્તુ કાંઈ દોષવાન્ થતી નથી. આ કહીને મારે તમને કહેવાનું શું છે તે હવે કહું છું. તમારે તો પુણ્યના પ્રભાવે હવે પછી કોઈ દિવસ કુસંગના પાશમાં પ્રવેશવાનું નથી, તો પણ એવા કુસંગી પ્રાણિઓનો સંગ કે દર્શન થાય ત્યારે તેટલી ઘડી આપણા મનને સાવધાન રાખીને તેમના દોષનો સ્પર્શ આપણા અંત:કરણને લાગવા દેવો નહિ; તેઓને આપણી વાર્તા પ્રતિકૂળ જણાય તે પ્રીતિવડે કહેવી નહિ, અને તેમની વાર્તા સાંભળવાની અગત્ય આવી પડે, તો તે સમયે આપણે મનમાં ઇષ્ટસ્મરણ કરતા, સાંભળતા દેખાતા છતાં પણ તેમની વાર્તા સાંભળવી નહિ. આમ કરવામાં કંઈ પણ દોષ જાણશો નહિ. ઘણા મનુષ્યો એવા સંગમાં લગાર લગાર કરતાં ફસાઈ જાય છે, પછી નીકળી શકતા નથી, માટે આ જગતમાં બહુ સાવધપણું રાખીને મનુષ્યનો સહવાસ કરવો.

ભૂભાસ્કર કહે છે : આ આપની અમૂલ્ય શિખામણને મારા હૃદયમાં લખી રાખ્યાની પેઠે ધારણ કરું છું. એ શિખામણ મોટા અનર્થથી બચાવનારી અને મોટા લાભને ઉપજાવી આપનારી છે.

કૌશિકી કહે છે : ગુરો ! આપને આ સાંજનું કાંઈ અવશ્ય કરવાનું કર્મ હોય તો કરી લો, એટલે હું આપને વાસ્તે કંઈ પ્રસાદ તૈયાર કરું.

વૃદ્ધ કહે છે : બ્હેન ! તમે એવો શ્રમ કરશો નહિ. રાત્રિએ કાંઈ નિત્ય ખાવાનો મારે નિયમ નથી; કોઈ પ્રસંગે લગાર લઉં છું, માટે આજે કાંઈ અગત્ય નથી.

કૌશિકી કહે છે : ના તે એમ કાંઈ ચાલે નહિ. ચાવવાનો શ્રમ ન પડે માટે થોડો શીરો કરી આપું છું દૂધનો, તે સ્નાન કર્યા વિના લેવાશે, માટે પરવારો. હવે જો ના કહેશો તો મને સંતાપ થશે. એમ કહી ઘરમાં જઇ કરવા માંડે છે. વૃદ્ધ પુરુષ સંધ્યાકર્મ પરવારી લે છે. પછી ભૂભાસ્કર સઘળી તૈયારી થયેથી વૃદ્ધને પ્રસાદ લેવરાવવા તથા પોતે લેવા લઈ જાય છે. પછી

કૌશિકી પણ પાછળથી પુત્રને જમાડી સુવાડીને પોતે જમીને પરવારીને, પછી વૃદ્ધ અતિથિની શય્યા તૈયાર કરી આપીને તેમનાં, સુખને આપનાર વચનોને શ્રવણ કરવાની આશાથી બંને જણાં બેસે છે, અને ભૂભાસ્કર આ પ્રમાણે બોલે છે.

ભૂભાસ્કર કહે છે : હે ભગવન્ ! આપે ઘણે દિવસે પાછા પધારી અમને દર્શન દઈ, આ આશ્રમને જ પવિત્ર કર્યો, એથી અમને પરમ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો છે.

કૌશિકી કહે છે : હે પિતા ! આ સંસારમાં હવે સુખ શું છે, ને દુઃખ શું છે, એ તો મને સમજાયા જેવું થયું છે. ઘણા માણસો એમ કહે છે કે 'આ સંસારમાં કાંઈ સાર નથી, માટે એને ત્યજી દેવો જોઇએ; સંસારને બહુ સેવ્યો સારો નથી.' આ વાર્તા જ જો સાચી હોય તો હું કે જે અબળા છું તેણે સંસારને કેવી રીતે ત્યજી દેવો, અને સંસારને ત્યજીને બીજે ક્યાં જવું ? અને જો આ સંસારને ન જ ત્યજવો હોય તો પછી મારે શું ત્યજવું ઘટે છે ? એ મારા મનનો સંદેહ આપ કૃપા કરીને મટાડો. ઘેર બેઠાં ગંગા આવી ને જ્યારે હું સ્નાન કરીને પવિત્ર ન થઉં, તો મારા જેવી દુર્ભાગી કોણ ? કોઈ જ નહિ.

વૃદ્ધ પુરુષ પ્રસન્ન થઇને કહે છે, હે પુત્રિ ! તમે જે વચન કહ્યું કે 'આ સંસારમાં કાંઈ સાર નથી, માટે એને ત્યજી દેવો જોઇએ', અને 'સંસારને બહુ સેવ્યો સારો નથી,' તે પ્રકારનાં વચનો ઘણા બોલે છે તથા સાંભળે છે, પણ તેનો ખરો અર્થ ઘણાં જ થોડાં મનુષ્યો સમજે છે. ઘણા મૂર્ખ મનુષ્યો તો સંસારને ત્યજવાનું સાંભળીને ઘર છોડી જતા રહે છે, ભગવાં પહેરે છે, માથાં મુંડાવી નાંખે છે, ને બ્રાહ્મણ હોય તો જનોઈ પણ કાઢી નાંખે છે, બાળીને પી જાય છે, ને પછી પાછા બીજી જગાએ મઠ બનાવીને ખાઈ પીને દુઃખ વેઠે છે, ને મઝા પણ કરે છે. એ જ પ્રમાણે કોઈ વળી ઘર છોડીને દાઢી, જટા વગેરે રાખીને પાછા કોઈ સ્થળે છાપરાનો આશ્રય શોધીને ખાઇ પીને કષ્ટે કાળ કાઢે છે, ને વખતે સુખ પણ દેખે છે. એ જ પ્રમાણે બીજા ઘણા માણસો ઘર છોડીને આ સંસાર ત્યજવાસંબંધી વચનો સાંભળીને ધર્મને સ્થાને ઢોંગને સાધે છે. હજારમાં કોઈ એક એવામાંથી ભલા પણ નીકળે છે. હવે તમારાં કહેલાં વચનને આપણે વિવેકથી વિચારી જોઇએ. જે આદિનીતિપ્રમાણે રુડે પ્રકારે વહ્યા કરે છે, તેને સંસાર કહીએ છીએ. આપણે જે જે દેખીએ છીએ તે સઘળું સંસારરૂપ જ છે. તો સંસારમાં પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ તથા આકાશ એ પાંચ પણ આવી ગયાં,

અને પાંચમાં જે જે પદાર્થ આવ્યા, તે તે સઘળા સંસારરૂપ ગણાયા. હવે સંસારને કેમ ત્યજવો ? આપણે એક ઘર ત્યજીને બીજે ઘેર રહીએ, તો તે પણ સંસારમાં જ છે, કોઈ પણ માણસ પૃથિવ્યાદિ પાંચ મહાભૂતને ત્યજે તો સંસાર ત્યજાય.ત્યારે પૃથ્વીવિના ચાલે,બેસે,ઉઠે ક્યાં? પાણી ત્યજે તો ન્હાવાધોવા પીવાવિના અંતે તૃષાથી મરે, તો પાણી ત્યજ્યું ગણાય. અગ્નિ ત્યજે તો જીવાય જ કેમ ? કારણ કે સૂર્યનારાયણની જે ગરમી તે પણ અગ્નિ છે, ને અન્ન પચાવનાર પણ શરીરમાં અગ્નિ જ છે, તેવિના તો મરાય જ. તેમ જ વાયુવિના પણ જીવાતું નથી. અને આકાશને ત્યજે ત્યારે તો ચાલવું, ફરવું, અને બેસવું, ઉઠવું ક્યાં ? એટલે એ પંચ મહાભૂતનો ત્યાગ કરીને જીવવાની આશા રાખે તો તો અજ્ઞાન જ ગણાય. હવે એ પાંચના વિના આ બીજા પદાર્થો જોવા જઈએ તો તે સઘળા એ પાંચમાંથી જ, અને પાંચરૂપ જ થયેલા છે; તો તેને શી રીતે ત્યજવા ? અને વળી ખરા સંસાર-રૂપ ને સંસારના મૂળરૂપ તો આ આપણું શરીર છે. તેને સંસાર ત્યજતાં ત્યજવું જોઈએ. તે તો પ્રથમ ત્યજાતું નથી, ને તે ત્યજ્યાપછી શરીરવિના જીવ કાંઈ કરી શકતો નથી. ત્યારે સંસારમાં શું ત્યજવા જેવું છે તે જુઓ. દેખવામાં આવતો સઘળો સંસાર તો કોઇથી પણ ત્યજાય એમ નથી, એવો હવે તમારા મનમાં નિશ્ચય થાય છે ? આ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, અને આકાશનું જ આપણું શરીર છે, ને બીજાં શરીરો પણ એનાં જ છે, માટે હે સારી મતિવાળી બ્હેન કૌશિકિ ! આ બહાર દેખાતો સંસાર કે જેને આપણે ઉપજાવ્યો નથી તેને ત્યજવાની ઇચ્છા કરીએ તોં આપણથી તે ત્યજાય જ કેમ ? તે તો જ્યાંનો ત્યાં જેમનો તેમ આપણા પૂર્વે, આપણી હયાતીમાં, તથા આપણા પછી પણ વહેતો જ હોય છે, અને આપણે પણ તે પ્રવાહમાં વહેતાં જ ચાલીએ છીએ, માટે ઘર કે સંસારને ત્યજવાનું તો ખરું જોતાં બનતું જ નથી. હવે ખરું જોતાં શું ત્યજવા યોગ્ય છે તે વિચારીએ. આ જગતમાં સઉને જ જે ન ગમતું હોય તે ત્યજવું જોઈએ. તો સઉની જેના ઉપર અપ્રીતિ છે, એવું તો જગતમાં દુઃખ જ છે, માટે હે બ્હેન ! જો ત્યજવાની ઇચ્છા થાય તો તો એક દુઃખને જ ત્યજવાનું છે. દુઃખ ત્યજવું છે, પણ તે ત્યજી શકાતું નથી. કેમકે તેને આપણે દેખતાં નથી. આપણા અંતઃકરણમાં જ્યારે આવીને પ્રકટ થાય છે, ત્યારે આપણે દુઃખને જાણીએ છીએ. તેથી સાક્ષાત્ ત્યજી શકવા જેવો પદાર્થ દુઃખ નથી. આમ છે માટે દુઃખના કારણને અર્થાત્ જેના વડે આપણને દુઃખ પ્રકટ થઇ પીડે છે, તેને ત્યજવું જોઇએ છે. કેમકે કારણ ટળે તો તેના વડે જ જણાતું તેનું કાર્ય પણ ટળે. જેથી હવે દુઃખના કારણનો વિચાર કરવો જોઈએ. આપણે ઉપર ઉપરથી વિચાર કરી જોઈએ, ત્યારે તો ઘડીમાં આપણને આપણાં સગાંથી દુઃખ થતું જણાય છે. સ્ત્રીને પતિપુત્રાદિથી, પુરુષને સ્ત્રી-

પુત્રાદિથી, પુત્રને માતાપિતાઆદિથી અને એ જ પ્રમાણે જે જે મનુષ્યને જેના સાથે સંબંધ થયા હોય છે, તેને તેમનાથી દુઃખ થતું જણાય છે. જેમ તેમનાથી દુઃખ થતું જણાય છે, તેમ જ તેમનાથી સુખ પણ થતું જણાય છે. તેથી સુખની લાલસાવાળા આ જીવો તે સુખ દેખાડનાર પ્રાણિપદાર્થથી કોઈ પ્રસંગે દુઃખ દેખે છે, તોપણ તેને ત્યજી શકતા નથી. અને એમ જો ત્યજે તો જ્યાં ત્યાં પણ મનુષ્યાદિ પ્રાણિપદાર્થના સંબંધવિના તો જીવથી રહેવાવાનું જ નથી, અને સંબંધ થાય કે તરત ત્યજીને નાસે તો પેલા દ્રવિડકર્ણાટક દેશના અડદ દેખીને ભડકી નાસનાર કેસરપપ્પુજેવા આપણે ઠરીએ, અને એમ ઠરતાં પણ આપણાથી દુઃખ ત્યજાવાનું નહિ. ઉલટું ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ તો વધારે વધારે થતું જવાનું. માટે આ પ્રાણિપદાર્થને ત્યજીને જાણે આપણે ક્યાંહી જઈ રહીએ, ને દુઃખ ત્યજાય એમ તો સમજવું જ નહિ. આથી એમ પણ જણાય છે કે બહારના સઘળા પદાર્થો આપણને સદાકાળ દુઃખ ઉપજાવનાર નથી, તેથી થોડો કાળ પણ સુખને દેખાડનારને આપણે સુખની ઇચ્છાવાળાં ત્યજી શકવાનાં નથી, માટે શું ત્યજવું તે નક્કી કરવું જોઈએ. આ પ્રાણિપદાર્થના સંબંધથી જે આપણે સુખદુઃખ માનીએ છીએ, તે સુખદુઃખનું માનનાર આપણા શરીરમાં કોણ છે, તેને જાણવું જોઈએ. જો તેને એકને જ ત્યજવાથી દુઃખ ત્યજાતું હોય, તો પછી બીજો વધારે ઉપાધિ વેઠવાનું શું કારણ ? આ આપણા શરીરમાં જોતાં હાડકાં, માંસ, ચામડી, નસ, રસ, રુધિર અને બીજા સઘળા મળવગેરે જે જડ પદાર્થ છે એ પોતે તો કાંઈ દુઃખને જાણતા નથી, પણ ઉલટા એને પણ દુઃખના આપનારા ગણનાર કોઈ બીજો જ પદાર્થ સુખદુઃખનો માનનાર તો જણાય છે. અજીર્ણ થવાથી આ રસને પણ દુઃખ આપનાર ગણે છે. બિગાડ થવાથી, લોહી માંસ વગેરેને, તેમ જ દોષને પ્રાપ્ત થઈ કોપેલ મળને પણ દુઃખ આપનાર જ ગણે છે. તો તે મળથી તે ઓજસ્પર્યંતના સઘળા પદાર્થોમાં પણ એક વેળા દુઃખના કારણપણાનો જે ભાવ કરે છે તે ભાવ કરનારને આપણે પ્રથમ ઓળખવો જોઈએ, અને જો તેમ ન કરીએ અને દુઃખનો ત્યાગ કરવા જઈએ, ત્યારે તો આ શરીરનો પણ ત્યાગ પ્રથમ જ કરવો પડવાનો, અને શરીરનો ત્યાગ કરનાર ઘણા આત્મઘાતી પ્રાણિઓ તો નીચ પ્રેતાદિ યોનિઓને પામીને ઉલટા મોટા દુઃખને પામતા જણાય છે. માટે શરીર ત્યજતાં પણ દુઃખ ત્યજાતું નથી, તેથી દુઃખ આપનાર ખરા એક કારણને જ શોધીને ત્યાગ કરવો ઘટે છે. હવે પાછા શરીરમાં સઘળા જડ માંસાદિ પદાર્થને છોડીને જોતાં એક અંતઃકરણ જ સઘળં-

રૂપ વ્યવહાર કરનાર સાધનરૂપ છે, તેને ચોકસ રીતે જોવું જોઈએ, ને પછી દુઃખ ત્યજવા શાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, એ વાર્તાનો નિર્ણય થશે. આ શરીરમાં રહીને શરીરના સઘળા વ્યવહારને કરાવનાર, તથા આ શરીરને જીવતું જણાવનાર જે સાધનરૂપ છે, તેને અંતઃકરણ કહ્યું છે. એ જ અંતઃકરણની જૂદા જૂદા પ્રકારના વ્યવહાર કરનાર અથવા કરાવનાર શાખાઓ ચાર ગણી છે. તેને જ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અને અહંકાર એવાં નામથી ઓળખાવાય છે. ત્યાં સંકલ્પવિકલ્પ કરે તે મન; તે સંકલ્પને જ વિસ્તારથી ગુણદોષ જોવાને ચિંતવ્યા કરે તે ચિત્ત; તે ચિંતન થયા પછી કોઈ પણ પ્રકારનો હા ના વગેરે નિશ્ચય કરે તે બુદ્ધિ; અને પછી 'હું આમ કરું, હું આમ કરું' એમ ધારીને જે ક્રિયામાં જોડનાર વા જોડાનાર સાક્ષાત્ હેતુ છે, તે અહંકાર છે. એ ચારે પ્રકારનાં સ્ફુરણ અંતઃકરણમાંથી જ થાય છે. માટે એની વારંવાર સ્ફુરતી કલાઓને અંતઃકરણની વૃત્તિ કહીને પણ ઓળખાય છે. તેમ જ મનોવૃત્તિ, ચિત્તવૃત્તિ, બુદ્ધિવૃત્તિ, તથા અહંવૃત્તિ, એ નામથી પણ એ અંતઃકરણની ચાર શાખાઓ ઓળખાય છે.

આ આઠ પુરીઓવાળા શરીરમાં એ અંતઃકરણ પણ એક પુરી ગણાય છે, ને એ અંતઃકરણ નામની પુરીમાં જ જીવાત્મા રહે છે. આ અંતઃકરણ જ્યાંસુધી જીવાત્માને ફળ આપનાર સંસ્કારને ધારણ કરી રાખનાર હોય છે, ત્યાંસુધી જ એને અંતઃકરણ એવું નામ અપાય છે, અને એ સંસ્કારથી રહિત હોય છે, ત્યારે એ પણ બીજા દ્રવ્યજેવું દ્રવ્ય જ છે. આ જન્મમાં ફળ આપનાર સંસ્કારોને તથા અન્ય જન્મમાં ફળ આપનાર સંસ્કારોને ધારણ કરીને જે જે દ્રવ્ય ॥ પરમાણુઓ, આ જીવાત્માની અત્યંત નિકટ, વ્યવહારના હેતુભૂત પુરીમાં સંબંધ કરીને રહે છે, તેને અંતઃકરણપુરી કહી છે. હવે આપણે મૂળ પ્રશ્નઉપર પાછા જઇએ. હે દીકરિ! આ પ્રમાણે એક પક્ષથી જોતાં અંતઃકરણની ભિન્નભિન્ન વૃત્તિઓ, તેમાં રહેલા તેના આધારભૂત સંસ્કારસહિત સઘળા વ્યવહારના કારણરૂપ છે. એ વૃત્તિઓ જ આપણને સુખ તથા દુઃખનું ભાન કરાવે છે. એ વૃત્તિ જ આ સઘળા પ્રાણિપદાર્થના સમુદાયમાં કોઇને અનુકૂળ તથા કોઇને પ્રતિકૂળ એમ બે ભાવથી જુએ છે. તેમાં જ્યાંજ્યાં વૃત્તિને અનુકૂલ ભાવ પ્રવર્તે છે, ત્યાં તો સુખનું ભાન થાય છે, અને જ્યાં જ્યાં આ વૃત્તિનો પ્રતિકૂળ ભાવ જણાય છે, ત્યાં ત્યાં દુઃખનું ભાન થાય છે. જેથી ખરું જોતાં બહારનો કોઈ પણ પદાર્થ કેવળ દુઃખરૂપ કે સુખરૂપ નથી. જો તેમ હોય તો જેને આપણે એકવાર સુખદ ગણીએ છીએ તે દુઃખદ થાય નહિ; અને જેને આપણે એકવાર દુઃખદ ગણીએ, તે ફરી સુખદ થાય નહિ, પણ તેમ થાય છે. એક જ પદાર્થમાં આપણને કાળાંતરે સુખનું તથા દુઃખનું ભાન થાય છે, માટે સુખદુઃખનું કારણ આપણી વૃત્તિનો ભાવમાત્ર છે. તેથી જો ત્યજવાયોગ્ય

ગણીએ તો આખા જગતમાં માત્ર આપણી વૃત્તિનો અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ માનવાપણારૂપ ભાવ છે, તે જ ત્યજવો જોઈએ. એનો ત્યજનાર જ ખરો ત્યાગ કરનાર ગણાય, એમ હવે નક્કી થયું. ત્યારે હે બ્હેન કૌશિકિ ! એ અંતઃકરણનો બે પ્રકારનો ભાવ જેણે ત્યજ્યો નહિ હોય તે કદાચિત ભગવાં વસ્ત્ર પહેરે, માથું મુંડાવે, જટા રાખે, કે બીજા અનેક પ્રકારના વેષ પહેરે, તો પણ તેને ત્યાગી જાણવો નહિ. સઘળાં વસ્ત્રને ત્યજે, અથવા આ શરીરઉપરની ત્વચાસુદ્ધાં ઉતારી મુકે, ને અંતરિક્ષમાં લટકતો રહે, તોપણ દુઃખસુખના કારણભૂત અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવવાળો કોઈ પણ ત્યાગી ગણાય નહિ, એટલું તો તમે ધ્યાનમાં રાખજો. હવે જે ત્યજવાનું છે, તેના સંબંધમાં વળી વિચાર કરીએ. આ વૃત્તિમાં અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવ સંસ્કારથી થાય છે, તેથી સંસ્કાર પણ મુખ્ય ત્યજવાયોગ્ય છે. આ પ્રકાર એવો થયો કે સંસ્કારથી વૃત્તિ, વૃત્તિથી વિષયરૂપ સંસાર અને વૃત્તિવિષયના સંબંધથી અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવ, અને તેનાથી દુઃખ : માટે દુઃખને ત્યજતાં આ સઘળું ત્યજવું જોઇએઃ પણ એકે કાળે આ સઘળું તજાતું નથી, માટે તેને નિયમથી ત્યજવાનો વિચાર હવે સાંભળો. આ સઘળી વૃત્તિઓમાં અહંવૃત્તિ પ્રબળ જાણવી, કારણ કે તેના વિના સઘળી વૃત્તિઓ વ્યર્થ છે. અહંવૃત્તિ ઉઠે ત્યારે જ આપણે ક્રિયા કરનાર થઇએ છીએ, માટે અંતરમાં એ અહંવૃત્તિ અને આ આખો સંસાર જે બાહ્ય વિષય છે તેમાં જે જે વિષયરૂપ પ્રાણિપદાર્થનો આપણે 'આ મારું છે' એવા ભાવથી સંબંધ કરીએ છીએ, તેનાથી જ આપણને સુખદુઃખ થાય છે, માટે મમત્વના જે વિષય તે રૂપ સંસાર, તે ત્યજવાયોગ્ય ઠરે. ત્યાં તે પદાર્થો પણ અસંખ્ય થાય છે, ને થયા હોય છે; તેનો આપણાથી ત્યાગ થવો કઠિન છે. પણ તે પદાર્થમાં 'આ મારું છે' એવો ભાવ આપણા અંતઃકરણમાંથી ઉઠે છે, તો ખરું જોતાં તે મમભાવને જ ત્યજવો જોઇએ. આ પ્રમાણે સઘળામાંથી ત્યજવાયોગ્ય માત્ર બે જ મુખ્ય પદાર્થ ઠર્યા : એક તો અહંવૃત્તિ, અને બીજો મમભાવ. આમ થવાથી તમારું કહેલું પણ સાચું ઠર્યું. તમે કહેલું કે, 'આ સંસારમાં કાંઇ સાર નથી, માટે એને ત્યજી દેવો જોઇએ,' અને 'સંસારને બહુ સેવ્યો સારો નથી.' આ વચનનો અર્થ થયો ત્યારે હવે એ ખરાં ઠરશે. શાસ્ત્રમાં **अहंममेति संसारः** એવાં વચનોથી 'હું અને મારું' એ બે ભાવને જ સંસાર કહ્યો છે, અને આપણે વિચાર કરતાં પણ અહંવૃત્તિ અને મમભાવ એ જ ત્યજવાયોગ્ય ઠર્યાં, ત્યારે આ પ્રકારનો પ્રત્યેક જીવના અંતઃકરણમાં રહેલો જે સંસાર છે તેને દુઃખ ટાળવા અર્થે ત્યજવો જોઇએ, એ સર્વસંમ-

ત સાચી વાર્તા છે. આ બાહ્યસંસાર જે પ્રવાહની પેઠે વહ્યા જ કરે તેને કોણ મૂર્ખ પુરુષવિના બીજો ત્યજવાની ઇચ્છા વા આશા પણ કરે ? કોઈ સુજ્ઞ પુરુષ કે સ્ત્રી તો કરે જ નહિ,

હે બહેન કૌશિકિ ! તમે પ્રથમ પૂછ્યું હતું કે મારે શું ત્યજવું ઘટે છે, તો તેનું ઉત્તર એ આપ્યું કે આપણા અન્તઃકરણમાં રહેલી અહંવૃત્તિ તથા મનોવૃત્તિમાં રહેલો મમત્વભાવ, એ બે જ તમારે પરિણામપર્યંતમાં ત્યજવાં ઘટે છે. હવે જો કાંઈ પૂછવાનું હોય તો સુખેથી પૂછો. એ બે ત્યજવાથી પછી તમારે કશું ત્યજવાનું બાકી રહેશે નહિ, અને પછી દુઃખ પણ રહેશે નહિ. એ બેને કેવે પ્રકારે ત્યજવાં,એમ જો પૂછશો, તો તે સઘળું કહેતાં ઘણી રાત્રિ જશે, માટે હાલ ટુંકામાં તમને એક ઉપાય કહું છું તે ધ્યાનમાં રાખજો. તમારે તો આ તમારા ઈશ્વરરૂપ પુણ્યાત્મા પતિનું મન, વાણી તથા શરીરવડે આરાધન કરવું. એની છાયારૂપ થઈ ને રહેવું. એનાથી હું જૂદી વસ્તુ નથી, અને એનાથી ભિન્ન મારો કોઈ પદાર્થ નથી,અર્થાત્ હું કાંઈ નથી, અને મારું કાંઈ નથી, જે છે તે આ પતિનું સર્વ છે, અને હું એને અનુકૂળ વર્તનારી એની સત્તારૂપ છું, એવું નિશ્ચયપૂર્વક મનમાં ધારીને, એ પતિરૂપ પરમેશ્વરની વૃત્તિ સંભાળજો, એટલે ઇષ્ટના અનુગ્રહથી તમારો અહંમમરૂપ સંસાર છૂટી જઈ ને અખંડ સુખને પામશો. હવે હું ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં નિદ્રા લઉં છું અને તમે પણ તેમ કરો.

રાત્રિએ ભૂભાસ્કર તથા કૌશિકી સાંભળેલા બોધનું મનન કરતાં સૂતાં. પછી પ્રાતઃકાળમાં પેલા વૃદ્ધ અતિથિ તો પોતાના નિયમપ્રમાણે ઉઠીને, ક્ષેત્રમાં સ્નાન કરીને, પોતાનાં કર્મને કરી પરવાર્યા. પછી ભૂભાસ્કરના આશ્રમમાં જ જમીને મધ્યાહ્ન વ્યતીત થતાં, પોતાને માર્ગે આજ્ઞા માગી, આશીર્વચન કહીને ચાલતા થયા. ત્યાર પછી તે કૌશિકી તથા ભૂભાસ્કર એકુબીજાથી ઘણા સુખને ભોગવતાં, પરમેશ્વરના ગુણાનુવાદ ગાતાં, આનંદમાં દિવસો વ્યતીત કરવા લાગ્યાં, અને પરિણામે પરમેશ્વરના અનુગ્રહથી જીવન્મુક્ત પુરુષના જેવા આનંદને પામ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રકારની તે ભૂભાસ્કર તથા નિજમતિ જે કૌશિકી તેની પવિત્ર તથા સુબોધકારક કથા મેં તને કહી, તે તું સાંભળીને લક્ષમાં રાખજે. આ કથા આડી મતિવાળી સ્ત્રિયોને સાંભળવાથી તેના આડા સ્વભાવને ટાળનારી છે,માટે ઘણી પવિત્ર છે. હે દીકરીઓ! હવે તમે તમારે કામે લાગો, વળી ઈશ્વરની ઇચ્છાથી બીજો આપવાલાયક બોધ હશે તો કાલે આપીશ. એમ કહીને સર્વ પુત્રીઓસહિત લક્ષ્મી માતા પોતાને કામે વળગે છે.

મનોહર : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વે આનંદ પામતાં બોલે છે. પછી પદ ગાય છે.)

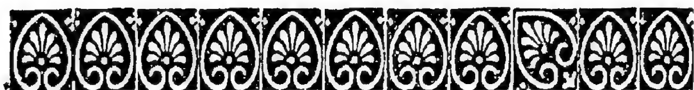
પદ. રાગ દેશ. (પ્રભુ આજ ગણો કાં ન્યારો, એ લય.)

પ્રભુ નિર્મળ મતિને કરજો, શ્રદ્ધાભક્તિ હૃદયમાં ધરજો. ટેક.
આ સંસારે જ્યાં ત્યાં જીવને, કુમતિથી દુઃખ થાતું,
પાપ પ્રબળ ટળતાં સુમતિ થઈ, દુઃખ સમૂળ શમાતું; પ્રભુ૦
મંદમતિ આ જીવો જગમાં, વિવિધ વિષયને સાધે,
પણ નવ પ્રભુપદ સેવે પ્રયત્ને, જેથી સુખ સદ્ય લાધે; પ્રભુ૦
અનેક જન્મવિષે દુઃખ વેઠે. પણ નવ સદ્‌ગુણ ધારે,
કરી સત્કર્મ ન પાપ પ્રજાળે, ના'વે કદી દુઃખઆરે; પ્રભુ૦
જેથી જન્મમરણ ફરી ના'વે, એવો પ્રયત્ન કરાવો,
અહંમમ આ ઉરમાંથી ત્યજાવી, ષડ્રિપુ સદ્ય મરાવો; પ્રભુ૦
આપ કૃપાવિણ ગજુ ન અમારું, ક્લેશથકી મુક્ત થાવા,
કૃપાકટાક્ષની આશા ધરી નિત્ય, આદરું છું ગુણ ગાવા; પ્રભુ૦
દીનપણું પ્રભુ જગમાં સઉને, હૃદય દયા ઉપજાવે,
તે દીનત્વ ધરી ઉર યાચું, જેથી દયા પ્રભુને આવે; પ્રભુ૦
છું અલ્પજ્ઞ પ્રભુ શું વિનવું, આપ અંતરની જાણો,
મનહર હરિ કરુણા કરી હરજો, આ ભવદુઃખની ખાણો; પ્રભુ૦

જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે.)

વિઠ્ઠલજી : (નમન કરીને ઉઠતાં) ભાઈ ! સર્વે ઉઠજો. સમય થઈ ગયો છે. [વારાફરતી સર્વ નમન કરી પોતપોતાને ઘેર જાય છે, અને મનોહર તથા વિજયા પણ ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સુએ છે.]

दिवस : १८.

વિજયા : (પ્રાતઃકાલમાં ગાય છે.)

પ્રભાત.

સકળ જીવના પતિ, સદા દો સન્મતિ, આપવિણ કોકને નિત્ય યાચું,
નિરખિને આપની અનુપ ઉદારતા, વળિ વળિ માગતાં ઉરમાં રાચું; સ૦
કૃપણ આ જીવકને, નિત્ય કો માગતું, તો કરી ક્રોધ કોડી ન આપે,
આપ તો વરદ પ્રભુ, નિત્ય દે દે કરો, યદ્યપિ જીવ માગે અમાપે; સ૦
અવર તો આપને, જો ગમે તો દીયો, પણ સુગુણ હૃદયે તો સદા સ્થાપો,
પ્રતિદિવસ ઉપજતા, દોષને ટાળતાં, જેવડે ટાળીએ ત્રિવિધિ તાપો; સ૦
દીનસમ વદન આ, ક્યાંલગી રાખીએ, આપ પ્રભુ છો પિતા સમીપ સાચા,
ના દીયો અવર તો હૃદયમાં ધૈર્ય દો, વિકળ કરી નવ શકે ક્લેશ કાચા; સ૦
જય હરિ જય પ્રભુ જય ગુરુ જય પતિ, પ્રતિદિવસ એ વિધિ સ્મરણ સાધું;
નમી નમી વિનયથી અંતમાં એ કહું, વિજયકર વાટમાં હું જ વાધું; સ૦

ભાગીરથી : (ગાય છે)

ગરબી.

અબળા જાતિએ (આ) જગમાં જન્મી સદા.
પતિકુળમાં નીતિથી કરવો વાસ જો;
રાયસમું સુખ હોય જો માતાપિતાગૃહે.
પણ તે સુખની તલભર ધરવી ન આશ જો; અબળા૦
પતિવ્રત પાળી પતિસેવા સજવી સદા,
પતિની આજ્ઞા કદી નવ કરવી ભંગ જો;

માતપિતાસમ સાસુશ્વશુરને સેવવાં,
(વળી) નિકટ સંબન્ધો પાલવવાં જે અપંગ જો; અબળા૦
ષડ્રસ ભોજનની વિધિ સઘળી જાણવી;
ઉત્તમ પાક કર્યાના ધરવી હોંસ જો;
જે ગુણ જેમાં હોય તે તેથી શીખવો,
શિખામણ કો દે તો ન ધરવો રોષ જો; અબળા૦
પતિ પ્રભુસમ લહી કરવી ભક્તિ પ્રેમથી,
અનન્ય થઈને પતિપ્રતિ રહેવું શુદ્ધ જો;
તુચ્છ સકળ વ્યવહારતણાં આ કારણે,
વાણીથી પણ કદી નવ કરવું યુદ્ધ જો; અબળા૦
સુખદુઃખ સહેતાં સમ ગણવાનો મહાવરો-
દઢ, રાખીને અંતર્ રહેવું શાન્ત જો;
ભાગીરથી પ્રભુપદને અંતે પામવા,
શાણી સખીએ શિખ ગ્રહી ભજવા કાન્ત જો; અબળા૦

વિઠ્ઠલજી : (સાંભળી રહીને પછી) કેમ, આ પદ ક્યાંથી આણ્યું ?

ભાગીરથી : તમારા જ્ઞાનમાંથી જ તો. હું બીજે ક્યાંથી આણનાર હતી ?

વિઠ્ઠલજી : અંત્યની ટૂંકમાં નામ તો કંઈ તારા જેવું સંભળાયું ને ?

ભાગીરથી : તમારી ચરણસેવાનું ફળ એટલું પણ ન હોય કે ? મેં તો નામ મૂક્યું છે, પણ મહીં મતલબ એવી છે કે ભાગીરથીના પ્રભુના પદને પામવા એટલે ગંગાના પતિ જે ત્રિલોકપતિ મહેશ્વર તેમને પામવા સર્વ શાણી સ્રિયોએ પોતાના પતિને ભજવા. એમાં ખરું જોતાં તો મારું નામ નથી, પણ લોકને એમાં મારું નામ સમજાય એવું ખરું. તમે કહો તો કાઢી નાંખું.

વિઠ્ઠલજી : ના ના, એ તો હું હસવાને કહું છું. જો તેં રચ્યું હોય તો ભલે, તારું નામ આવે તો એની કંઈ ચિંતા નથી. પણ કંઈ ચોરીને તો લખ્યું નથી ? કેમકે આજ કાલ આપણા બાલમુકુંદદાસની પેઠે પાંચ સાત ખેંચી તાણીને જ્યાં ત્યાંથી પદ જોડી કવિના પદમાં પેસવાની સહુને ઇચ્છા થતી જણાય છે. માટે લગાર કહું છું કે તેં તારી મેળે જોડ્યું છે; ખરું કેની ?

ભાગીરથી : (લગાર હસીને) મેં તો મારું મન સમજાવવા ગાંડું ઘેલું જોડ્યું છે. મારે કંઈ કવિપદની ઇચ્છા નથી.મારે તો આપ ભગવાનની ભ-

આવશે તેને ઘરમાં રાખવાની નથી. હું તો આ વહુને વેચાઈ ગઈ છું, તમે તમારે જૂદા રહેજો. છેક આસ છાકી ના જાઓ ભાઈ !

(કૃષ્ણદાસ બોલ્યા વિના જ રોષમાં ઉપર જાય છે, ને ચંદન તેની પાછળ જાય છે.)

ચંદન : કેમ હવે ખાતરી થઈ ? ખોટું મેં કહ્યું હોય તો લાવો મને મારું પાછું આપો.

કૃષ્ણ૦ : (લગાર નરમાશથી) કેમ વારુ તારે ક્લેસ વધારવો છે કે સમાધાન કરવું છ ?

ચંદન : ક્લેશ તો તમે જ માંડો છો ને વળી મને કહો છો. મારે તો સમાધાનમાં જ સુખ છે કેની ? તમે કહેશો કે હું બીજી કરું, પણ મારે તો ઈશ્વરે તમને આપ્યા છે તે જ ખરા છે. આટલા દહાડા તો ડાહી ડાહી વાતો કરતા હતા કે એક સ્ત્રીઉપર બીજી કરે છે તે સાળા ચંડાળ છે પાપી છે, તેમનાં મોં નહિ જોવાં જોઈએ, એ રીત ઘણી જ ખરાબ છે; ને વળી પાછું આજ બે દિવસથી કોણ જાણે ક્યાંથીએ ભૂત આવીને ભરાયું છે તે પોતે જ ફરી પરણવાને મકલાયા, ને પાછળથી હવે મારો વાંક કાઢો છો ! જાણો છો, હું કુલીન માબાપની દીકરી છું તે તમારા ઘરનો સૂકો રોટલો ખાઈને પણ મારે ઘેર વાત કરતી નથી, નહિ તો ત્રીજે દહાડે ભડંભડા ઉડે ! મારા જેવી લાવી જોશો ત્યારે જાણશો ! કેમ ત્યારે જો બીજી ન આણવી હોય તો પછી હું જ પાન કરી આપું. (એમ કહીને પાન કરવા માંડે છે.)

કૃષ્ણ૦ : લગાર જો વિવેકથી બોલતાં સીખતી હોય તો તને સું કરવા તું કરીને કહેવું પડે ?

ચંદન : મને તો તું કરીને કહેવાનો તમને અધિકાર છે. પણ તમે પોતાના અધિકારપ્રમાણે મને ત્રેવડતા હો તો મારે તમને શીદ આવું સંભળાવવું પડે ? હું તો વખતે લગાર ગમત કરવા બોલું છું, ત્યારે તમે તો ચઢી જાઓ છો. હશે માફ કરજો, મારો વાંક હોય તો. (આમ કહેતાં) લો પાન.

કૃષ્ણ૦ : (પાન લઇને ખાય છે, ને કપડાં પહેરીને) લે હવે હું તો કચેરીમાં જાઉં છું. પણ હવે ફરીથી આવી આડી તકરાર કાઢીસ નહિ. કહે કે નહિં કાઢું એટલે બસ.

ચંદન : (હસીને) ઉલટો ચોર કોટવાલને દંડે એવો કાયદો ક્યાંથી લાવ્યા ? તમારે કહેવાનું તે મારી પાસે કહેવડાવો છો ! હશે, હું તમારું અરધું શરીર જ છઉં કેની? હું બોલીશ તે પણ તમે જ બોલ્યા ગણાશે. ચાલો હવે

સમાધાન થયું ? તમે એવી આડી વાત મને કઢાવશો નહિ, ને હવે પછી હું કાઢીશ નહિ. કેમ એ જ કેની ?

કૃષ્ણ : જા જા હવે, એમ જ ને તેમ જ. (લગાર હસતાં) મારે જવાનો વખત થઇ ગયો છે, એટલે તારી જોડે કોણ નકામી ટોચ કરે. હસે થયું. [એમ કહી દાદરે ઉતરીને જાય છે. ચંદન પણ નીચે જમવા જાય છે.]

પ્રાણકોર : (વિજળીના ઘરમાં વિજળીપાસે જઈને) ઓહો ! અલી તું તો છેક પરવારી દેખું ને શું ? મારે તો હજી એઠવાડ કાઢવાનો પડ્યો છે. હું તો તને પૂછવા આવી'તી કે પેલાં ધનલક્ષ્મી આજ આપણી સાથે આવવાનું કહેતાં'તાં, ને મેં હા કહી છે. કેમ ત્યારે, એને તેડીને આજ આપણે લગાર વહેલાં જઈશું ? એ કહેતાં'તાં કે તમારાં વિજયાલક્ષ્મીજોડે મારાથી લગાર નિરાંતે વાતચીત કરાય એવી વખતે મને તેડી જજો. આપણા ગયા પછી તમારા બીજાં આવનાર આવે એવું કરજો. માટે બોલ ક્યારે જઈશું ?

વિજળી : એમ હોય તો જો ! હવે હું તો પરવારી છું, એટલે કપડાં બદલીને આગળથી ત્યાં જાઉં છું, અને પછી ત્યાંએ વિજયાલક્ષ્મી એમના કામથી પરવારી લે એટલામાં હું લગાર પાછી આવીને તને ખબર આપી જઈશ, એટલે એને તેડીને આવજે, કેમ ઠીક કેની ?

પ્રાણ૦ : હા એમ કરો. ત્યારે મને ખબર કરી જજે; એટલામાં હું પરવારીને તૈયાર રહું છું. [વિજળી પરવારીને વિજયાને ઘેર જાય છે. તેને સઘળી ખબર કહીને પછી તે પરવારીને બેસે છે. ત્યાર પછી આવીને પ્રાણકોરને ખબર કહી જાય છે; તથા કમળાને ખબર કરીને પોતાની સાથે તેડી : પાછી વિજયાને ઘેર જઇને બેસે છે. ત્યાર પછી થોડી વારે ધનલક્ષ્મીને તેડીને પ્રાણકોર આવે છે.]

વિજયા : (ધનલક્ષ્મી ઉપર આવ્યાં એટલે) આવો બ્હેન બેસો. આજ તમે ક્યાંથી ?

ધન૦ : મેં સાંભળ્યું'તું જે તમારો સ્વભાવ ઘણો માયાળુ છે, ને આ સઉ બ્હેનો તમારે ત્યાં નિત્ય બબ્બે ઘડી બેસીને કંઇ સુબોધવાર્તા સાંભળે છે, ત્યારે મેં આ પ્રાણકોરબ્હેનને કહ્યું કે મને પણ એક દિવસ તમારા સમાગમમાં તેડી જજો. તે યોગ આજે આવ્યો છે.

વિજયા : ઘણું સારું થયું. એ નિમિત્તે મને પણ તમારી સંગતિનો લાભ થયો.

ધન૦ : કેમ વિજળીબ્હેન ! તમે તો અમારાથી ઘણાં નજીક છો,

પણ આપણે આજે જ પરસ્પરને બોલાવવાનો સમય આવ્યો છે. મને સમાચાર મળ્યા છે કે આજે તમને પણ મારે સાટે લગાર તસ્દી વેઠવી પડી છે. તમે અમારો સંગાથ ન કરતાં કંઈ આગળ જ આવીને બેઠાં છો !

વિજળી : ના એમાં તસ્તી શેની ? મને પ્રાણકોરબ્હેને કહ્યું, ત્યારે મેં કહ્યું કે વિજયાલક્ષ્મીબ્હેન કંઈ કામમાં હોય તો તમને તેમ જ એમને ઠીક ન પડે. માટે આગળથી ખબર જોઈ આવીને પછી કહીશ. તે પ્રમાણે કહીને પાછી આવીને અહિંયાં જ બેઠી છું. તમને નવરાશ ઓછી, અને પરિચય નહિ, એટલે આજસુધી આપણો સામાસામી મળવા બોલવાનો આપણે વખત આવ્યો નથી.

ધન૦ : (વિજયાને) હવે આપણું રોજ જે કાંઈ ચાલતું હોય તે ચાલવા દેજો. મારા આવવાથી ચાલુ કામમાં અટકાવ કરશો નહિ.

પ્રાણ૦: ના તે તો હજી વાર છે. સઉ આવ્યા પછી તે ચાલશે. આપણે તો લગાર વહેલાં આવ્યાં છીએ.

ધન૦ : ત્યારે તો ઘણું સારું. (વિજયાને) બ્હેન ! તમારો અભ્યાસ ક્યાંસુધીનો છે ?

વિજયા : મારો અભ્યાસ તો સાધારણ લખી વાંચી જાણવા જેટલો જ છે.

ધન૦ : હા આપણે સ્ત્રીજાતિએ એથી વધારે અભ્યાસ કરવાની કાંઈ ઘણી અગત્ય નથી, પછી જેને અનુકૂળતા હોય તે ભલે પોતાની મેળે વધારે કરે. મેં સાંભળ્યું છે કે તમને આપણા ધર્મના સંબંધમાં પણ સારું જ્ઞાન છે.

વિજયા : સારાં માણસોનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે બીજાંનાં વખાણ કરવાં. તે પ્રમાણે કોઇએ તમને કહ્યું હશે, પણ એટલું બધું કાંઈ નથી. એ તો મારા પિતા સારા વિદ્વાન્ શાસ્ત્રી હતા, તેથી નાનપણથી એ વિષય મારા સાંભળવામાં ખરો, અને અહિં આવ્યા પછી પણ રાત્રદિવસ ધર્મસંબંધી જ સાંભળવામાં આવે, એટલે તેમાંથી જે કંઈ સ્મરણ રહી જાય તે પ્રસંગે બીજાઆગળ કહી શકાય.

ધન૦ : એ કાંઈ થોડું નથી. કોઈ પણ ભલાં માણસ પોતાને મોંઢે પોતાની મોટાઈ કહેતાં નથી, પણ મારા સાંભળવામાં હતું તેમ જ આજ રૂબરૂ મળવાથી પણ મારી ખાતરી થાય છે.

વિજયા : (ચંચળા તથા ભાગીરથી, સઘળાંને આવતાં જોયેલાં તેથી પરવારીને આવ્યાં, તેમને ઉપર ચઢતાં જોઇને) આવો (બેસવાના

સ્થાનતરફ હાથ કરીને) બેસો બ્હેન. (એટલામાં વારા ફરતી આવનાર સર્વ એકપછી એક આવે છે.)

ચંચળા : વિજયાલક્ષ્મીબ્હેન ! હવે કરો આરંભ. આવનાર તો સઉ આવ્યાં છે.

વિજયા : (ધનલક્ષ્મીને) આ તો સઉની નવરાશની વેળામાં કાંઈ મનને ગમે અને સમય ન જણાય એટલા માટે છોકરાંની રમતની પેઠે બબ્બે ઘડી કાંઇ ગાઇએ કે વાર્તા કરીએ એમ ચાલે છે. એમાં તમારા સરખાંના મનને રુચિ કરે એવું તો કાંઇ હોતું નથી. પણ હમેશ નિયમથી ચાલે છે, માટે તે રીતે અમે હવે આરંભ કરીએ છીએ. તમારે હવે પછીનો વખત અવકાશનો તો છે જ કેની ?

ધન૦ : હા, મારે રોજનો આ નવરાશનો જ સમય છે, અને અત્યારથી છેક સાંજસુધી મને ઘણું કરીને રોજ કાંઇ કામ હોતું જ નથી. સુખેથી તમે તમારું ચાલવા દો. હું સાંભળવાની ઇચ્છાથી જ આવી છું.

ચંચળા : અરે બ્હેન ! આ તે રમતજેવું કેમ કહેવાય ? આવી રમત જો સઉ લોકો કરતાં હોય ત્યારે તો પછી સંસારમાં જીવને દુઃખ જ શેનું રહે ?

ભાગી૦ : એ તો સાચું છે, પણ માણસમાત્રનાં મન જૂદાં બંધાયાં છે એટલે સઉની રુચિ એકસરખી હોતી નથી. અને ખરું જોતાં રમતજેવું પણ ગણાય, કેમકે છોકરાંઓ પણ રમત કરીને પોતાના મનને આનંદ પમાડે છે, અને આપણે પણ આ કથાવાર્તા કે કીર્તન કરીને મનને જ આનંદ પમાડીએ છીએ. હશે હવે બોલો 'જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ. [બીજાં સઘળાં બોલે છે.]

વિજયા : (ગાય છે.)

પદ. રાગ મ્હાડ.

જો જગદીશ જપાય, તો જીવ સુખી રે સુખી.
સુખી રે સુખી, આ જીવ સુખી રે સુખી; જો જગદીશ જપાય,
તો આ જીવ સુખી રે સુખી. ટેક.
નિશદિન મારું મારું કરી, મન વ્યર્થ વિષયમાં ધાય,
પળમાં પ્રલય થઈ સઉ જાતું, તવ ધરી શોક પીલાય;
આ જીવ દુઃખી રે દુઃખી.
હુંસમ નથી કો એમ વૃથા લહી, ગર્વે ફુલાવે ગાત્ર,
પણ બ્રહ્માંડ સકળપ્રતિ જોતાં, જાણે ન હું કોણ માત્ર; જીવ આ દુઃખી૦

ષડ્રિપુને વશ વર્તી વિશ્વે, પીડ સહે જ અપાર,
પણ નવ ત્યજી અભિમાન ભજે હર, મોક્ષતણું લહી દ્વાર;
જીવ આ દુઃખી૦

જાણે છે સઉ નથી રહેતું આ, ધન યૌવન સુત ધામ,
પણ નવ કાળતણું ભય ધારી, થાતા જીવ અકામ; આ જીવ દુખી૦

સુજનો તો સજી સદ્‌ગુણ અંગે, રંગે હરિરંગે ચિત્ત,
મનહર નિજ પ્રભુપદ સેવીને, ઇચ્છે ન વિભવ કે વિત્ત;
તો જીવ સુખી રે સુખી.

ભાગી૦ : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે.) કાલે તો અંતમાં એ વાર્તા આવી હતી કે જેમ રોગીને માટે અંદર બહાર વગેરે અનેક પ્રકારના ઔષધઉપચાર કરવામાં આવે છે તેમ આ દૃષ્ટિદોષને નિવારણ કરવાને તો કેવળ બાહ્યોપચાર જ કરવાના હોય છે. તે કરવામાં લગાર પણ હાનિ નથી. ખાવાપીવા વગેરે ઉપાયો તો આ અલ્પજ્ઞ જીવો વખતે ખોટા અનુમાનથી કરે તો રોગીને ભારે ભયમાં નાંખનાર થાય છે, અને આ તો કેવળ નિર્ભય ઉપચાર છે. માટે અવશ્ય કરવા.

વિજયા : (ઇષ્ટસ્મરણ કરીને) પછી પાછાં બીજે પ્રસંગે આવકાશના સમયે તે પુત્રના સુખમાં નિમગ્ન થયેલી ગિરિજા પોતાના પતિ હરદત્તને આ પ્રકારે પૂછવા લાગી :

ગિરિજા કહે છે : હે ભગવન્! આ સંસારમાં સઘળાં દુઃખો તો સહન થાય એવાં જણાય છે, પણ પ્રિય પ્રાણીપદાર્થના નાશથી જે દુઃખ થાય છે એ અત્યંત ન સહન કરી શકાય એવું છે, અને મારા જેવીને તો લગાર પણ દુઃખ સહન કરવું કઠિન પડે છે. જેનાથી આ શરીરને કશી અડચણ ન હતી એવું નિર્ધનપણાનું દુઃખ પણ મારાથી સહન થતું ન હતું, તો બીજું તો થાય જ ક્યાંથી? હજી ઇશ્વરની કૃપાથી મને કોઈ એવા મોટા વ્યાધિનો કે મોટા આધિનો અનુભવ થયો નથી, તોપણ કોઈ કોઈ વાર સહજ માથું દુઃખવાનું, કે ઉધરસનું કે તાવનું સ્વલ્પ દુઃખ તો મને આવી ગયું છે, પણ તે દુઃખ મેં મહા કષ્ટસરખું ગણીને કાઢ્યું છે. આ પ્રકારના મારા અનુભવ તથા સાધારણ વિચારથી મને એમ જણાય છે કે દુઃખ સહેવું તો સર્વને કઠિન જ છે, તો પણ ઘણા દૃઢ મનના મનુષ્યો તો દુઃખને સુખની પેઠે ગણીને ભોગવી લેતા હશે, કારણ કે જ્ઞાનવાન્‌નો સુખદુઃખ સમ ગણવાનો સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે.

હરદત્ત કહે છે : હે કોમળ હૃદયવાળિ ! આ જગત્માં કોઇને પણ દુઃખ પ્રિય નથી, તેથી દુઃખને સઘળા જ કષ્ટે કરીને સહન કરે છે, એમાં કંઈ સંદેહ નથી; અને જ્ઞાની તો આ દેહથી આત્માને ભિન્ન સ્વતંત્ર ચેતનસ્વરૂપે અનુભવ કરે છે, તેથી તેમને આ શરીર હું છું કે એ મારું છે એવો દૃઢ ભાવ રહેતો નથી. માટે એમને શરીરમાં થતાં દુઃખ પોતામાં થાય છે, એમ અત્યંત કરીને ભાસતાં નથી, તેથી તે સુખદુઃખ સમ કરીને જુવે છે. પણ તેવા પુરુષો તો ક્વચિત્ હોય છે. બાકી સર્વને દુઃખના સમયમાં મોટું વિકળપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આ શરીરમાં ગમે તે પ્રકારનો વ્યાધિ થાય તો પણ તે સર્વ ખોટા જ ગણાય છે. એક બીજાની અપેક્ષાથી એક બીજા વ્યાધિ નાના મોટા ગણાય છે, પણ તે સઘળા પોતાના સમયમાં તો ખોટા જ છે. ઘણા અજ્ઞાની જીવો તો દુઃખના કાયર હોય છે, પણ આ દુઃખરૂપ જગત્માં કોઈ ને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ આવ્યા વિના રહેતું જ નથી. તેથી તે અજ્ઞાની જીવો તો પોતાઉપર આવેલાં દુઃખને મોટા સંતાપથી રડી રડીને ભોગવે છે અને જ્ઞાનવાન્ તો પોતાઉપર આવેલાં દુઃખને હસીને ભોગવી છૂટે છે.

ગિરિજા કહે છે : હે ભગવન્ ! જ્યારે વ્યાધિ કે આધિનું પ્રબળ દુઃખ આવે છે, ત્યારે આ મન અને બુદ્ધિ પણ ઠેકાણે નહિ રહેતાં હોય. અને જ્ઞાન પણ હું ધારું છું કે વખતે ગુપ્ત થઈ જતું હશે.કેમકે મને તો થોડા રોગમાં પણ પરમેશ્વરઉપર ચિત્ત જતું નથી. આખો દહાડો પેલા દુઃખમાં ને દુઃખમાં જ મન જયા કરે છે. માટે જો આપને યોગ્ય લાગે તો મને એ વાર્તા સમજાવો કે દુઃખના વખતે રોગીઓ કેવા પ્રકારના વિચાર કરીને આ મનને સમાધાનથી ઈશ્વરમાં જોડતા હશે.

હરદત્ત કહે છેઃ હે સત્કથામાં પ્રીતિવાળિ ! આ તારા પ્રશ્નના સમાધાનમાં એક અતિ પવિત્ર ને સુન્દર પણ નાનું આખ્યાન કહું છું તે શ્રવણ કર. તેમાંથી વિવેકપ્રાપ્ત રોગી કેવે પ્રકારે વિચાર કરીને મનને સમાધાનમાં રાખે છે તથા રોગીને કેવું વિકળપણું પણ હોય છે તે સઘળું પણ તારા સમજવામાં આવશે, અને વળી એમાં મોક્ષમાર્ગમાં ઉપયોગી બીજા પણ ઘણા વિચારો આવી જાય છે.

એક નર્મદા નદીના પવિત્ર તટઉપર ભૃગુક્ષેત્રસમીપ મોટી વસ્તીવાળા નગરમાં એક પોતાના ધર્મકર્મમાં કુશળ એવો પ્રબુદ્ધ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો, અને સત્ત્વમતિ નામની પતિવ્રતા તેની સ્ત્રી હતી. તેઓ પરસ્પરમાં અધિક પ્રીતિવડે પોતાના ઉચ્છૃંખલ વયને તો કુલીન વિષયમગ્ન પ્રાણીની પેઠે ગાળી ચુક્યાં. તે સ્ત્રીનું જ્યારે બાવીશ વર્ષનું વય થયું ત્યારે તે

સાર કાઢીને જઇશ એ પણ બરાબર મને સમજાતું નથી. એક ધનાદિ પદાર્થોને ઘણે કષ્ટે મેળવે છે, વળી તે અથવા બીજો તેનું રક્ષણ કરે છે; અને ત્રીજો જ કોઇ તેનો ભોગવનાર છે. આમ થવામાં કયા નિયમોને ઈશ્વિર કામે લગાડે છે, એ મને સ્પષ્ટ જણાતું નથી, આ પદાર્થોને જો વિચાર કરીને જોઉં છું તો જેમ કોઈ તીર્થમાં કોઈ આગંતુક નિમિત્તવડે લોકોનો પ્રવાહ જતો ને આવતો જણાય છે, જેમાં સ્થિર રહેનાર કોઈ જ નથી, તેવા આ ઘરના સઘળા પદાર્થો મને જણાય છે. વળી જેમ નદીના મૂળતરફથી આવતું પાણી આપણા આ ભૃગુક્ષેત્રમાં વહેતું આવીને વહ્યું જાય છે, તે કાલનું આજ નહિ અને આજનું આવતી કાલ નહિ,અને ખરું જોતાં તો એક ક્ષણનું જળ તે બીજી ક્ષણે તે જગાએ નહિ,એવો આ સંસારરૂપ નદીનો પણ પ્રવાહ જણાય છે. અનેક થઈ ગયાં, આ થયાં છે તે જતાં જાય છે, અને થશે તે જશે, આમાં થનાર જનારને શો શો સાર બાંધી જવાનો છે, તે જ્યાંસુધી મને સમજાયું નથી, ત્યાંસુધી આ મારું આવ્યું ગયું બકરીના ગળના આંચળની પેઠે વ્યર્થ જ ઠરવાનું છે. આ મનુષ્યશરીર કે જેમાં ભોગ તથા મોક્ષ બે પદાર્થ, અથવા તો શાસ્ત્રમાં કહેલા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પદાર્થો સિદ્ધ કરી શકાય છે, તેને પામ્યા છતાં જ્યારે મારાથી અંતે સર્વને મેળવવા યોગ્ય મોક્ષરૂપ ફળ ન મેળવાયું ત્યારે તો મને અત્યંત ધિક્કાર છે! આ ઉપર નજર કરતાં અસંખ્ય તારાઓ આકાશમાં રહેલા દેખાય છે; એ શા આધારે રહ્યા છે,તે તથા તેમાં શું શું છે એ પણ હું કાંઈ જાણતી નથી. આ અસંખ્ય તારા પણ આ પૃથ્વીની પેઠે લોકોને વસવાના સ્થાનરૂપ પણ કેમ નહિ હોય ? ખરે, આ આખો સંસાર કોઈ સર્વજ્ઞ ઈશ્વરનો અચિંત્ય મહિમામાત્ર છે. આ મારા પિતાના ધનમાંથી મને મળેલો ભાગ તથા આ મારા પતિને મળેલું સઘળું ધન આપણે જ ભોગવીશું એમ પણ નક્કી કહી શકાતું નથી, તેમ જ હજી ઈશ્વરે આ સ્ત્રીના જન્મને સાર્થક થયો ગણાવનાર સંતાનનું સુખ પણ મને દેખાડ્યું નથી. તેથી પાછળ પણ એનો કોઈ ખરો વારસ નહિ હશે તો કોણ ભોગવશે એ પણ કળાતું નથી. આ ઘણે ઠેકાણે હું જોઉં છું કે શ્રીમંત લોકોને પ્રજા હોતી નથી, અને જેના ઘરમાં ખાવાનું નથી ત્યાં જોઇએ તે કરતાં ઘણાં બાળકો થયાં જણાય છે, જેથી આ લોકમાં દાન કરવાની ઇચ્છાવાળાને દરિદ્રતા, અત્યંત કૃપણ પુરુષોને ધન, જેના ઘરમાં ખાવા ન હોય તેને પ્રજા, ધનવાનને રોગ તથા મૃત પ્રજા કે વંશોચ્છેદયોગ, કુરૂપને ઉત્તમ વિદ્યા કે ગુણ, રૂપવાનને અવિદ્વત્તા દુઃખ ને રોગ, ગુણવાન પુરુષને અકુલીન સ્વભાવવાળી સ્ત્રી અને દુષ્ટ દુર્ગુણીને રૂપ-

ગુણવતી સ્ત્રી,તેમ જ યોગ્ય સ્ત્રીને અયોગ્ય પતિ, અને અયોગ્ય સ્ત્રીને યોગ્ય પતિ, આ વગેરે અનેક પ્રકારનાં વિપરીતસરખાં જણાતાં ફળો જ ઘણે અંશે મળતાં જણાય છે. જેવું જોઈએ તેવું સઘળા પ્રકારથી નિર્દોષપણું તો કોઈ એક ઘરમાં જ હશે.આ વગેરે અનેક પ્રકારની આ સંસારની વિચિત્રતા જોઇને મારા સરખીને મુંઝવણ થાય છે, તો બીજા સર્વ સાધારણ લોકોને થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે.

મને ઉત્તમ કુળમાં જન્મ, શ્રીમાન્ સદ્‌ગુણી માતપિતા તથા બંધુ અને બીજે પક્ષે સર્વોત્તમ કુળનો ધનવાન્ માતાપિતાનો પુત્ર મને પતિ મળ્યો છે. સાધારણ વિદ્યાવગેરે સઘળું મધ્યમ પ્રકારનું પણ ઘટે એવું સુખ મને મળ્યું છે, ત્યારે હજી સંતતિ થવાનો યોગ જણાયો નથી. મને લાગે છે કે આ સંસારમાં કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે તથા આ સંસારમાં મનાએલું ઘણામાં ઘણું સુખ મેળવીને 'હવે મારે કાંઈ બાકી રહ્યું નથી' એમ કહેનાર ભાગ્યે જ નીકળે છે.પછી વૈરાગ્યથી કે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી અકામપણાને અંતમાં પામેલા વિરલા પુરુષો 'હવે મારે મેળવવા યોગ્ય આ સંસારમાં કાંઈ નથી ' એમ કહેનાર નીકળે; પણ તે વાર્તા જૂદી છે. તેમણે પદાર્થની પ્રાપ્તિદ્વારા અકામપણું અનુભવ્યું ન ગણાય, પણ પદાર્થની અસ્પૃહા દૃઢ કરીને નિષ્કામપણું મેળવ્યું છે. આ બે જૂદા પક્ષ હોવાથી એકમાં બીજાને ગણી લેવો ઘટતો નથી. જેથી પદાર્થભોગવડે તો કોઈ જ તૃપ્ત થઈને કામનારહિત થયા નથી જ ગણીએ તો ચાલે. અહો ! આવા અસ્થિર સ્વભાવવાળા તથા નિરંતર દુઃખની જ્વાળાઓથી તપતા આ સંસારમાં શાંત સુખ તો ક્યાંથી જ હોય, અને તેની આશા પણ શી ? આમ છતાં પણ હજી મારે હાથે મોટાં દાન પણ થયાં નથી. દાનશૂર પુરુષો તો એમ જ કહે છે કે જેનાં આપેલાં દાનને જોઈને જોનારનાં રૂવાડાં ઉભાં થયાં નહિ, તેનું દાન તે કંઈ દાનમાં ગણવા યોગ્ય છે ? નહિ જ. અને એ જ પ્રમાણે તપ તથા અધ્યયનના શ્રમને જોઇને જોનારને પરમ આશ્ચર્ય જણાઈ શરીરનાં રૂવાડાં ઉભાં ન થાય, તો તે સર્વોત્તમ તપ કે અધ્યયન ગણાય નહિ. તો ત્રણમાંનું એક પણ મારાથી થયું નથી. આ શરીર જે પાણીમાં ઉઠતા પરપોટાની પેઠે ક્ષણમાં અળપાઈ જાય એવું છે, તેનો ભરોસો રાખીને હું કેવી મૂર્ખ છું કે હજી કોઈ મોટા પુણ્યકર્મને પણ કરવા સાવધાન થતી નથી.

પાણીના રેલાની પેઠે ચાલ્યું જતું આયુષ્ તો જણાતું નથી. પણ આજ કાલ કરતાં મારા જન્મથી બાવિશ વર્ષ વહી ગયાં છે. મારાં તથા મારા પતિનાં માતાપિતાને મેં નજરે મરણને પામતાં જોયાં છે. આ પ્રતિદિન

બાળક, જુવાન તથા વૃદ્ધોનાં થતાં મરણને કાને સાંભળું છું, પણ આશ્ચર્ય છે કે હજી આ ઈશ્વરની માયાના બળવાન્ મોહવડે પ્રાપ્ત થયેલી ઉંઘમાંથી હું જાગતી નથી.આ સંસારમાં મરતાંપહેલાં મારે શું શું કરવાનું છે, તેનો પણ મને વિચાર કરવાનો આજપર્યંત સમય મળ્યો નથી. હવે મને સાંભરે છે કે મારા પિતાએ વિવેકી મનુષ્યોને બોધ કરતાં એવાં વચનો કહ્યાં હતાં કે આ સંસારમાં ત્રણ જ વસ્તુ સ્મરણમાં રાખવાની છે : ૧ દાન, ૨ ધ્યાન, ૩ જ્ઞાન. મનુષ્યને નિત્ય તથા અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક એટલે આ જગત્માં સદા કાળ ટકે એવું શું છે, ને વિનાશને પામે એવું શું છે, એ જ્યારે યોગ્ય વિચારથી જાણવામાં આવે છે, ત્યારે પછી ધીરે ધીરે તેને આ ક્ષણમાં દેખાતા, ને ક્ષણમાં અપળાઈ જતા મિથ્યાસરખા પદાર્થોમાંથી મહામોહ છૂટતો જાય છે; અને તે મોહ જ્યારે નરમ પડે છે ત્યારે આ સઘળા વિભવો મળ્યા તોપણ શું, અને ન મળ્યા તોપણ શું,એમ થઇને આ વિષયમાત્રમાં અસ્પૃહા ઉદય થવા માંડે છે; અને એ અસ્પૃહા જ્યારે દૃઢ થાય છે, ત્યારે પોતાના માનેલા પદાર્થ મનના સંકોચવિના પ્રસન્નતાથી બીજાને અપાય છે. આ પ્રકારે પ્રસન્ન થઈ ને પ્રિય અને આપવા યોગ્ય ઘર, ધન, અન્નવસ્ત્ર, સુવર્ણાદિ ધાતુના અલંકારો તથા ત્રાંબાપીતળઆદિનાં વાસણો તથા એ વિનાના વ્યવહારોપયોગી સમગ્ર પદાર્થો સત્પાત્રને અથવા અવશ્ય આપવા યોગ્ય અન્ય રંકને આપવામાં ઉદારબુદ્ધિ રાખવી એ દાતાપણું છે. એવા દાતાપણાવાળા પુરુષે વિધિપૂર્વક આપેલું તે દાન ગણાય છે. એવા દાનનું અત્યંત આપવું એ વિરાગનું ઉપલક્ષક છે. અને વિરાગ દૃઢ થયા પછી જ આ સઘળા વિષયોમાંથી પાછી વળેલી વૃત્તિઓ ઇષ્ટસ્વરૂપમાં જોડાવા તત્પર થાય છે. તે તત્પરતાવાળી વૃત્તિ જ આપણા અંતર્માં અથવા બહાર પ્રત્યક્ષ, તથા અંતમાં અંતર્ તથા બહિર્ અપ્રત્યક્ષપણે ઇષ્ટનું સ્વરૂપ અનુભવવા, સ્થપાવા યોગ્યતાવાળી થાય છે. અને તે ઇષ્ટસ્વરૂપને અનુભવવા સ્થપાએલી વૃત્તિઓ જ્યારે અન્ય સઘળા ઉપાધિના અંતરાયવિનાની, ઇષ્ટસ્વરૂપને અનુભવતી નિયમિત સ્થાનમાં સ્થપાય ત્યારે તે ધ્યાનની યોગ્યતાવાળી થઈ જાણવી. તે ધ્યાનની યોગ્યતાવાળી વૃત્તિ તે અભ્યાસમાં ક્રમે કરી દૃઢ થાય છે, ત્યારે તે ધ્યાનની પ્રાપ્તિવાળી ગણાય છે; અને ધ્યાનાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા પછી તે પુરુષ સંપૂર્ણ સજાતીય, વિજાતીય તથા સ્વગત ભેદથી રહિત, અજરઅમર ઇષ્ટસ્વરૂપનો સર્વ સ્થલે અનુભવ કરે, અને તે અનુભવ દૃઢ થતાં પોતે અભિમાની પણ તદાકાર થઈ રહે.એમ થવા પછી જે ઉત્થાનાવસ્થા થાય તે સ્વરૂપાનુભવપૂર્વક ઉત્થાનાવસ્થા ગણાય. એ જ અવસ્થા તે જ્ઞાના-

વસ્થા અથવા મુક્તાવસ્થા ગણાય છે. એ જ્ઞાનાવસ્થાની ઉત્તર કળાને જીવન્મુક્તાવસ્થા કહે છે. પછી આ પ્રાણીને કાંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી. તેમ જ આ અસારસરખા સંસારનું ભ્રમણચક્ર તથા સુખદુઃખ, જન્મમરણાદિક કાંઈ પણ તેને હોતું નથી. આ પ્રમાણે મને બરાબર સ્મરણ આવે છે,માટે હવે હું મારા પતિની આજ્ઞાને લઈને જો આ જ ખરું કરવાયોગ્ય જણાય તો એ દાન,ધ્યાન, તથા જ્ઞાનને જ સિદ્ધ કરવાને ધીરે ધીરે પગલાં ભરવા માંડું. આ રીતના વિચારમાં પ્રવેશતાં ચિત્તને શાંતિ જણાતાં તત્કાળ નિદ્રા આવી ગઈ. પછી આ અનુકૂળ સમય જોઈને આ વાર્તા કાઢી. હવે એ વિષે આપના અભિપ્રાયની મારી ઇચ્છા છે તે યોગ્ય જણાય તો પૂર્ણ કરો.

પ્રબુદ્ધ આ સઘળી વાર્તાનું ખરા મનથી શ્રવણ કરતો સ્તબ્ધસરખો થઈ ગયો હતો, તે થોડી વાર વિચારમાં જ મૌન રહીને પછી આ પ્રકારનાં વચનો બોલ્યો : હે કુલવતિ ! આ તારાં વચનો અમૂલ્ય છે. તારા સઘળા વિચારો કલ્યાણને કરનારા છે. એ વિચારો મોટા પુણ્યના ફળરૂપ છે. જે જે મનુષ્ય આ સંસારમાં અખંડ કીર્તિ મૂકીને બ્રહ્મલોકમાં કે સ્વરૂપમાં વસ્યા છે, તે આ પ્રકારના જ વિચારોને પૂર્ણ સાધીને વસ્યા છે. એમાં લગાર પણ સંદેહ કરવા સરખું નથી. માટે આ ક્ષણે તને તથા તારાં જન્મ આપનાર માતાપિતાને પણ ધન્યવાદ ઘટે છે. તારી આ પ્રથમ અવસ્થા છે જે અવસ્થામાં સઘળા પૂજ્ય પુરુષોએ નિંદવા યોગ્ય ગણેલા સંપૂર્ણ વિકારો અંતઃકરણમાં આવીને પ્રકટ થાય છે, તે આ તારી અવસ્થામાં તને સર્વ મોટા પુરુષોએ જેને અતિ આદરવડે સ્તુતિ કરીને સેવેલા છે એવા સદ્વિચાર આવીને પ્રાપ્ત થયા છે, માટે તારા કોઈ ઉગ્ર પુણ્યનો આ સમયે સત્ફલ આપવાને ઉદય થયો છે, એમ માનવામાં કોઈ મોટો વિરોધ નથી. હે સાધ્વિ! આ વિચારો તારા અંતઃકરણમાં આવ્યા છે, એ કેવળ તારા જ પુણ્યના ઉદયથી આવ્યા છે એમ જણાતું નથી, પણ તારા તથા મારા બંનેના પુણ્યના પ્રતાપથી આવ્યાં છે એમ જણાય છે. કારણ કે તારા વિચાર સાંભળીને મને પણ એ વિચાર પ્રિય લાગ્યા છે. એમાં લગાર પણ મને અરુચિ થઈ નથી. જો મારો પુણ્યાંશ પણ ઉદયને ન પ્રાપ્ત થયો હોત તો મને તારા વિચાર સાંભળતાં જ અરુચિ કે ક્લેશનો આવિર્ભાવ થાત, પણ તેમ થયું નથી. આ લોકમાં પુણ્ય તથા પાપના ફળ ભોગવનાર પ્રાણિઓની બુદ્ધિનો પરિણામ એકસરખો જણાતો નથી. સ્ત્રીપુરુષ, પુત્રપિતા, ગુરુશિષ્ય તથા મિત્રો પરસ્પરમાં વિરોધી કર્મનાં ફળ ભોગવવાના સમયે, જો કે નિરંતર એકસરખાં છે તોપણ પરસ્પર વિરોધ માનીને જૂદાં પડી જાય છે,

અને ભિન્ન ભિન્ન ફળને ભોગવી લે છે. પછી પાછા અનુકૂળ કર્મફળના સમયે એક થઇને ભોગવે છે, માટે આ ક્ષણે તારા તથા મારામાં પુણ્યનો ઉદય થયો જાણવો. વળી આ ધનાદિ વિષયપદાર્થો એટલા પ્રબળ છે કે તેમાંથી મરવાની ક્ષણપર્યંત પણ પ્રાણિઓનો મોહ ટળતો નથી, ને મરતાં મરતાં પણ તેમનાથી વાણીવડે તેનું દાન કરાતું નથી, તો સાક્ષાત્ આપણે હાથે તો આપે જ ક્યાંથી? ઘણા મનુષ્યો પ્રાણ ખુએ છે, તથાપિ ધન ખોવાને ઇચ્છતા નથી. એવા કૃપણો પોતાના પાપના બળે ઉત્તર કાળમાં તે તે પદાર્થોવડે સુખને પામવા યોગ્ય થતા નથી. આ ધનને માટે જ શરીર તથા પ્રાણ પણ પારકાને અર્પણ કરાતા આપણે દેખીએ છીએ. એવું પ્રાણ તથા શરીરને બદલે મેળવેલું ધન જો પ્રીતિવડે સત્પાત્રને વિધિવત્ આપવામાં આવે તો તે શુદ્ધ દાન આ જગતમાં કયા ફળને ઉત્પન્ન નથી કરતું એ વાર્તાને હું જાણતો નથી. હે પુણ્ય કર્મમાં પ્રીતિવાળિ! આ તારી તથા મારી બંનેની પ્રથમાવસ્થા જ છે. તોપણ હવે આ જન્મમૃત્યુરૂપ સંસાર કે જેમાં આયુષ્નું કોઈ પ્રમાણ નથી, મૃત્યુના કાળનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી, અને આ ધનાદિ પદાર્થનો ક્યારે તથા શા નિમિત્તથી આપણી સત્તામાંથી ક્ષય થવાનો છે, એને આપણે જાણતા નથી તેમાં હવે સાવધાન રહીને મૃત્યુના અથવા પૂર્વે આપણે આપણાં કરવા યોગ્ય કામોને કરી પરવારીને તૈયાર થઈ બેસવું જ જોઇએ, જેથી પાછળ આપણે પશ્ચાત્તાપ પામવા સરખું કાંઈ રહે નહિ. ઘણા મનુષ્યો પોતે તથા પોતાના અધીન વર્તનારામાટે એવું ધારે છે તથા કહે છે કે આ મનુષ્યોએ પ્રથમ અવસ્થામાં જ પરમેશ્વરતરફ મનને નાંખી સંસારમાં નકામાજેવા થઈ રહેવું એ અત્યંત અયોગ્ય છે! પણ આ તેમનું ધારવું તથા કહેવું જગત્નું ખરું સ્વરૂપ જોતાં તથા જીવના અલ્પજ્ઞપણાનો તથા પરતંત્રપણાનો વિચાર કરતાં મને તો છેક જ અયોગ્ય લાગે છે. આ સંસારમાં ઘણા માણસો તો પ્રથમ અવસ્થામાં જ મરણ પામે છે. જ્યારે આ પ્રમાણે કાળ વગરઇચ્છાએ પણ માણસને વારંવાર સંસારથી નકામા કરે છે અને તે સર્વ સહન કરે છે તો એક જ વાર પોતાની મેળે જ પોતાનું કલ્યાણ કરી આ જગતમાં નકામું થવું પડતું હોય તો તેમાં શી હાનિ? કાંઈ જ નહિ.વળી ઈશ્વરતરફ લક્ષ કરનાર મનુષ્ય સંસારવ્યવહારમાં કેવળ નકામાં થાય છે, એ માનવું ઘણું જ ભૂલભરેલું છે. ઈશ્વરપ્રતિ લક્ષ કરનાર પુરુષ તો ઉલટા રુડે પ્રકારે વ્યવહારને સિદ્ધ કરનારા થાય છે, એમ કહીએ તો ચાલે. ઘણા માણસો રોગમાં પીલાતા ઈશ્વરતરફ લક્ષ કર્યા વિના પણ પોતાના પાપના

પ્રભાવે સંસારમાં નકામા થઈ પડેલા પશ્ચાત્તાપને પામતા દષ્ટિએ પડે છે તો ઈશ્વરે જેનાં સુદૃઢ શરીર રાખ્યાં છે તેમણે પોતાનું ઇષ્ટ શામાટે ન સાધવું જોઈએ ?

વૃદ્ધાવસ્થા કે જે આખા શરીરની તથા અંતઃકરણની શકિતને ખાઈ જઈને ઉજડ ખંડેરસરખું શરીર કરી મૂકે તેમાં મનુષ્યો પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવાની દુરાશાને રાખે છે, એથી મૂઢ બીજા કોણ ? ખાનપાન આદિ તુચ્છ વિષયભોગને રુડે પ્રકારે ભોગવવાનું જે અવસ્થામાં સામર્થ્ય રહેતું નથી, તેમાં ઇષ્ટનું આરાધન કરવાનું સામર્થ્ય તો કયાંથી જ આવે ? આ લોકમાં ઉત્તર ઉત્તર કાળે ઉપયોગમાં આવનાર પદાર્થોનો પૂર્વ પૂર્વકાળમાં સંચય કરવાનો નિયમથી જ સ્વભાવે હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આપણા લોકો આખા વર્ષમાટે અન્નાદિ પદાર્થનો યોગ્યકાળે પ્રથમથી સંચય કરે છે. વિવાહાદિ કાર્યમાટે પ્રથમ કોલકરાર કરી રાખે છે. ધાન્ય લેવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષો પણ ક્ષેત્રમાં બીનો રોપવારૂપે સંચય કરે છે. યુવાવસ્થામાં ઉપયોગી સુખનાં સાધનરૂપ વિદ્યા તથા કળાઓને પણ પ્રથમ બાલ્યાવસ્થાથી સેવવા માંડે છે. પાછલી અવસ્થામાં સુખ ભોગવવાની આશાથી જ યુવાવસ્થામાં મોટા શ્રમથી ધનાદિ મેળવી તેનો સંગ્રહ કરી રાખે છે. આ વિના પણ જગત્‌માં સઘળે જોતાં એમ જ દેખાય છે કે જે જે પદાર્થ પૂર્વપૂર્વમાં સિદ્ધ કરાય છે, તે જ ઉત્તર ઉત્તર કાળે સદ્ભાવરૂપ હોય છે. અસંત શીત તે ઉષ્ણતાનું અનુમાન કરાવે છે. અત્યંત ઉષ્ણતા તે વૃષ્ટિનું અનુમાન કરાવે છે. અને પુનઃ તે જ વૃષ્ટિ ઉત્તમ શીત કાળનું અનુમાન કરાવે છે. ઋતુ ઋતુમાં પણ એક દોષનો સંચય અને બીજાનો પ્રકોપ હોય છે. જેની જે કાળે પ્રકટ અવસ્થા હોય છે, તે પૂર્વે તેનો સંચય અવશ્ય હોય છે. અને આ પ્રકારના અનેક નિયમોની પેઠે આ આપણો સદ્વિચાર પણ પૂર્વ સંચય કરાયલાં પુણ્યકર્મના ફળરૂપ છે, અને હવે જે ઈશ્વરપ્રતિ અથવા સત્કર્મપ્રતિ આપણી વૃત્તિ, તે ઉત્તર કાળમાં આપણાં સુખનું અનુમાન કરાવનાર છે. માટે હે સત્કર્મમાં પ્રીતિવાળિ ! તારા પૂછ્યા પ્રમાણે હું આપણા ધનની તપાસ કરીને તને કહીશ. પણ હવે તારી ઇચ્છામાં આવે ત્યારથી અને તું કહે તે નિયમથી આપણે દાન, ધ્યાન, તથા જ્ઞાનને સિદ્ધ કરવા ઉદ્યમી થઇએ. એ કાર્ય એવું છે કે એમાંથી આપણી સંપૂર્ણ ઇચ્છાઓ પરિપૂર્ણ થઈને અંતમાં ઇચ્છામાત્રના અભાવવાળાં થઈ રહીશું. માટે તું તથા હું પુનઃ આ સંબંધમાં યોગ્ય વિચાર રાત્રિએ કરીશું. આ ક્ષણે તો હું કાલ કરવા યોગ્ય ઠરાવેલાં કામમાં સમયપ્રમાણે પ્રવેશ કરું છું. તું પણ તારા કામમાં પ્રસન્ન

થઇને પ્રવેશ કર. ' જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ '. (સર્વ જય બોલે છે, પછી નિયમપ્રમાણે વિજયા પદ ગાય છે.)

ગરબી.

શાણિ ! શીખ ધરો કાને, પતિ પ્રભુ હૃદય ધરો ધ્યાને,
આ દુઃખ શીદ પામો છો અજ્ઞાને; કે શાણિ૦
પ્રતિદિન સ્નાન કરી પ્રીતે, પૂજો પતિ પ્રભુ રુડી રીતે,
હરિગુરુગુણ ગાઈ ગીતે; કે શાણિ૦
કુળમર્યાદાને પાળો, સદાચરણે ચિત્તને વાળો,
આયુષ્ સત્કર્મ કરી ગાળો; કે શાણિ૦.
મિથ્યા મદ મન નવ ધારો, કુસંગને કરજો અકારો,
ક્રમે કરી પામો આ ભવઆરો; કે શાણિ૦
મોહે પરવસ્તુ ના ભાળો, ક્રોધે ન કેર કરો કાળો,
ત્યજો સદા લોભતણો ચાળો; કે શાણિ૦
નિશદિન સંતોષે રહેવું, નિજ દુઃખ પરઘર નવ કહેવું,
નીતિ ધરી સંસારે વહેવું; કે શાણિ૦
કાળતણો ભય મન ધારી, બુદ્ધિ ન કરશો વિકારી;
વિજયાની વિનતિ આ સ્વીકારી; કે શાણિ૦

ભાગીરથી : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે.)

ધન૦ : (ભાગીરથીતરફ જોઇને) તમે આટલાં પાસે રહો છો, પણ હજી મને તમારા નામની ખબર નથી.

વિજયા : એમનું નામ ભાગીરથી છે. મારા કરતાં પણ એમનો અભ્યાસ વધારે છે, અને એમની બુદ્ધિ પણ ઘણી સારી છે.

ધન૦ : મને એમને જોઇને જ ઘણો સંતોષ થયો છે, માટે જ મેં એમનું નામ પૂછ્યું. મને આજ ઘણો મોટો લાભ થયો કે તમારી સઉની સારી સંગતિ મળી. અહિંયાં કંઈ અમારે ઝાઝો સંબંધ નહિ, એટલે કહીં જવા આવવાનું નહિ. આખો દિવસ ઘરમાં ને ઘરમાં; અને મન મળ્યા વિના કોની સાથે વાતચિત કરવાની ? પણ આશા છે કે હવે તમારા સંબંધથી મારો સઘળો નવરાશનો સમય સારી રીતે જશે.

ચંચળા : તમને કોઈ વાર આમ જતા આવતાં જોએલાં ખરૂં પણ બ્હેન ! ઓળખાણવિના હાલી ચાલીને કેમ બોલાવાય ? કોઇનો સ્વભાવ કેવો હોય અને કાછનો કેવો હોય.

ભાગી૦ : (ધન૦ને) આમનું નામ ચંચળાલક્ષ્મી છે. એમના પતિ મોટા ન્યાતશેઠ છે, ને ઘરમાં પણ ઈશ્વરની દયાથી સારું છે. લક્ષાધિપતિ ગણાય છે.પણ બંનેનો સ્વભાવ એવો છે કે એમને કોઈ શ્રીમાન્ જાણે નહિ.

ધન૦ : સારાં માણુસોની એ રીત જ છે કે ધનનું અને શરીરનું અભિમાન રાખવું નહિ. કારણ કે એ તો આજે છે ને કાલે નહિ.

ચંચળ : ના રે બ્હેન ! અમે તો સઉના પગની રજ છૈએ. પરમેશ્વર આબરુથી દહાડા કઢાવે એટલે ઘણુંએ છે.

ભાગી૦ : વિજયાલક્ષ્મીબહેન ! હવે અમે સઉ ઉઠશું. કેમકે પાછું સઉને પરવારીને આવવું છે.

ચંચળા : ધનલક્ષ્મીબહેન ! તમારો સ્વભાવ ઘણો સારો જણાય છે. નવરાશ મળે ત્યારે આવતાં રહેજો. અહિં તો સાંજે પણ આ પ્રમાણે સઉ આવે છે.

ધન૦ : હા, એ તો સઘળી મને ખબર છે. આ પ્રાણકોરબહેનને પૂછીને માહિતી મેળવી છે. હવે તો મને નવરાશ મળશે એટલે વગર કહ્યે આવીશ. આ ઘણું જ પાસે ઘર છે, એટલે હવે તો સંગાથની પણ જરુર નથી. (વિજયાને) ક્ષમા કરજો બ્હેન ! તમને શ્રમ આપ્યો છે તે.

વિજયા : આવજો બહેન ! એમાં શ્રમ શેનો છે ? [પછી સઉ વારાફરતી ઉઠીને જાય છે.]

ધન૦ : (રસ્તામાં) પ્રાણકોર બહેન ! તમારો પણ આજે ઉપકાર થયો છે. વિજળીબહેન ! તમને પણ આજે મારે માટે શ્રમ થયો છે, માફ કરજો હોં બહેન !

વિજળી : એમાં ક્યાં કોઈને માટે મહેનત પડી છે જે ! તમે અમારા પાડોશમાં રહ્યાં એટલે હવે તો એક બહેનકરતાં પણ વધારે સંબંધ ગણાય, ખરું કે નહિ ?

ધન૦ : એ ખરી જ વાત છે. પાસે રહ્યાં એટલે એક કુટુંબજેવો જ સ્નેહ રાખવો જોઈએ. [પોતપોતાનાં ઘર આવવાથી સર્વે એક બીજાને કહીને ઘરમાં જાય છે.]

ગોવર્દ્ધન : (ઘરમાં આવીને) અરે ક્યાં છે ? લગાર પાણી લાવજો.

ધન૦ : (પાણી લઈ ને હસતે મોઢે આવીને પાણીપાત્ર મૂકીને બેસે છે.) કેમ તમે આજ રોજને વખતે છો કે કાંઈ મોડું થયું છે ?

ગોવ૦ : લગાર ફરીને હવા ખાતો ખાતો આવ્યો એટલે સહજ અસુર થયું ... ખરું. કેમ ... ? આ કપડાં પહેરીને કહીં ગઈ હતી કે શું ?

ધન૦ : મેં તમને સઘળી વાત નહોતી કહી? આપણા મ્હોલ્લામાં રોજ સ્ત્રિયો મળીને બેસે છે, ને કથા વાર્તા કરે છે, તે આજ મને નવરાશ હતી તે લગાર જઈ આવી.

ગોવ૦ : એમ ? ઘણું સારું. લો બોલો, શું શું સાંભળી આવ્યાં ?

ધન૦ : એમ પરીક્ષા લેવાજેવું કરશો ત્યારે તો મારાથી કંઈ બરાબર કહેવાશે નહિ. ને સાંભળેલું સઘળું બરાબર કહેવાની તો મારામાં શક્તિ પણ નથી, તો પણ મારા ગજાપ્રમાણે કહી જઇશ. એ વિજયાલક્ષ્મી મને તો બહુ બુદ્ધિશાળી જણાઇ છે હો.

ગોવ૦ : તારાથી પણ વધારે ? એવી તે શી વાર્તા થઈ કે તને એમ લાગ્યું ?

ધન૦ : (સ્મરણ રાખ્યા પ્રમાણે સઘળું કહી જઈને) આમાં કેટલાક શબ્દો તો મને નદન નવા જ હતા, એટલે તે તો વખતે રહી ગયા હશે, પણ તે વખત તો મને સાંભળીને ઘણું જ સારું લાગ્યું હતું.

ગોવ૦ : લગાર એમ જણાય છે ખરું. આ વિષય કહ્યો તે ઉપરથી વિચાર ઘણા ઉંચા જણાય છે ખરા. મેં પણ ઘણે મોઢેથી સાંભળ્યું છે કે એ મનોહર ભટ્ટ પણ ઘણો બુદ્ધિવાન્ અને વિદ્વાન્ માણસ છે.

ધન૦ : કોઈ દિવસ રજા હોય ત્યારે જો યોગ્ય લાગે તો એમને મળી તો જોજો.

ગોવ૦ : હા હા, હવે મારો પણ એક વાર મળવાનો વિચાર થાય છે ખરો.

ધન૦ : રાત્રે પણ ત્યાં સઘળા લોકો બેસે છે, ને કંઈ બોધવાર્તા ચાલે છે ખરી. જો કહેશો તો વળી એક દિવસ રાત્રે પણ સાંભળી આવીશ. ત્યાં બેસનાર સઘળી સ્ત્રિયો પણ સારા સ્વભાવની અને મમતા રાખનાર જણાય છે.

ગોવ૦ : ઇચ્છા હોય તો આજે જ જઈ આવજે. મારે પણ બે કલાકનું નિર્વૃત્તિથી લખવાનું છે, એટલે આજ તને રજા આપું છું. ઘણું કરીને દશેક વાગતા પછી તો સઉ લોકો ઉઠી જાય છે. ને મારું તો આશરે અગીઆર વાગતાસુધી કામ પહોંચશે. ત્યાં તને જવું ઠીક જણાતું હોય તો જજે.

ધન૦ : ના ના, ત્યાં તો તમે પણ એક વાર આવો તો ફરી આવવાનું મન થાય એવું છે. બેસવાઉઠવાને મકાન પણ સારું છે. હવે ચાલો ત્યારે, હું તજવીજ કરી લેઉં એટલે પછી વાળુ કરી લઈએ. [ઉઠીને જાય છે.]

બાળ૦ : (દાદરે ચઢી મનોહરને નમન કરતાં) ભતજી મ્હાડાજ ! કાલે લગાડ કસુડ ઠંઇ છે, ટેઠી આજ સઉઠી પહેલો આવીને બેશો છું, માટે માપ કડજો હોં.

મનોહર : કંઈ ચિંતા નહિ, શેઠ ! આ તો તમારું ઘર જ છે, એમાં માફ શું કરવું'તું !

વિઠ્ઠલજી : (આવીને નમન કરી બેસે છે, પછી) શાબાશ છે શેઠ ! આજે પ્રથમ મોરચે હાજરી આપી છે ! તમારા વિના અમને ઘણું અતડું લાગે છે.

દાસ : હું ટો સડવેનો ડાસ છું, એમ સું બોલો છો વિથ્થલજી ! હુકમ ઠયો કે ટે પડમાને હાજડ. ને કોઈ દાંદો કસુડ હોય ટો માપી આપજો. માનસ છે ટે ભુલ ટો થાય.

વિઠ્ઠલજી : કાંઇ ચિંતા નહિ શેઠ ! કેમ ભટજી મહારાજ ! હવે આરંભ થવા દો. ઘણું કરીને આવનાર સર્વે આવી ગયાં છે.

મનોહર : હા એમ કરીએ. [દાસ જય બોલાવે છે, એટલામાં વિજળી તથા પ્રાણકોર ધનલક્ષ્મીને તેડીને આવે છે, અને સઉ સ્ત્રીમંડલમાં બેસે છે.]

વિઠ્ઠલજી : કાલ તો કૌશિકીનું આખ્યાન સમાપ્ત થયું છે.

મનોહર : (ઇષ્ટસ્મરણ કરીને) પછી બીજે દિવસે નવરાશના સમયમાં નિત્યની પેઠે પેલાં લક્ષ્મી માતા પોતાની સરસ્વતી વગેરે પુત્રિઓને બેસાડીને આ પ્રકારનાં વચનો બોલવા લાગ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરી સરસ્વતિ ! મેં તને જે જે બોધવચન પ્રથમથી કહ્યાં છે, તે સઘળાં તો તેં રુડે પ્રકારે હૃદયમાં રાખ્યાં હશે, નહિ વારુ ?

સરસ્વતિ કહે છે : હે માતા ! મેં મારી શક્તિપ્રમાણે સઘળામાંથી સાર સાર સ્મરણ રાખવા યત્ન કર્યો છે, અને આ તમારા ઉપદેશના બળથી મને આશા છે કે હું વૈરીના મંડળમાં પણ સુખથી વાસ પૂરી શકીશ. મારા તરફની લગાર પણ તમે ચિંત રાખશો નહિ. મારે આ સંસારમાં કે-

મ ચાલવું, તથા અંતે જે વિધિથી પરમાત્મસ્વરૂપને પમાય છે, તે સર્વ મારા સમજવામાં આવ્યું છે, તો પણ તમારાં આ ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારાં અમૃતજેવાં વચનો સાંભળતાં મને હજી તૃપ્તિ થતી નથી. જાણે હજી કાંઈ સાંભળું તો સારું એમ થાય છે. માટે આજે ઇચ્છામાં આવે તે સત્કથા અમને સંભળાવો. હે માતા ! આ આપણા દ્વારસમીપ બેશીને આ મને અપાતો ઉપદેશ સાંભળનાર મારી સખિઓની પણ આ બોધથી એટલી બધી મતિ સુધરી છે કે હું કાંઈ તેનું પ્રમાણ કાઢીને કહી શકતી નથી. હે માતા ! જો આજ્ઞા હોય તો તેમને હું આ ખંડમાં બોલાવીને મારી પાસે બેસાડું.

લક્ષ્મી માતા કહે છેઃ હે વિવેકવાળી બહેન સરસ્વતિ ! તારી સખિઓ મને તારા જેટલી જ પ્રિય છે, માટે તું સુખેથી તેમને તારી પાસે બેસાડ. આજપર્યંત તેં આ વાર્તા મને ન કહી તેથી આ ક્ષણે મારું મન દુઃખાય છે, પણ એ નાનો અપરાધ જાણી તને ક્ષમા આપું છું.

સરસ્વતિ માતાપાસે પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી પોતાની સખિઓને બોલાવી પાસે બેસાડે છે, પછી કહે છેઃ કલ્યાણ કરનાર માતા! હવે કોઈ પણ સદ્બોધને આપનારી કથા કહો. હવે મારે માત્ર ત્રણ ચાર દિવસ જ તમારી સેવામાં તત્કાળ તો રહેવાનું છે. વળી ફરી તો ઈશ્વર મેળવશે ત્યારે.

લક્ષ્મી માતા કહે છેઃ હે કુળને તારવામાં સમર્થ સુતા ! હવે પ્રીતિથી શ્રવણ કરો. સાચું બોલવું, પ્રિય લાગે એવું તથા હિતને કરનાર વચન બોલવું, એ આદિ તો વાણીની શોભા છે, અને સુખદુઃખ સહન કરવું એ તો મનની શોભા છે, અને વિવેકથી બેસવું ઉઠવું તથા ફરવું હરવું એ આદિ શરીરની શોભા છે. આ સંસારમાં એક ક્ષણે જે આપણા મિત્ર હોય છે તે જ અન્ય કોઈ ક્ષણે શત્રુ થઈ બેસે છે,અને ક્વચિત્ એવું પણ બને છે કે શત્રુ હોય છે તે કોઈ કાળે મિત્ર થઈ બેસે છે. માટે કોઈ નો પણ ભરોસો રાખીને મનની વાર્તા કહેતાં ઘણો વિચાર કરવો. ઘણાં માણસો આગળથી સજ્જનસરખાં જણાય છે, પણ પાછળથી દુર્જન થઈ નીવડે છે. માટે સંગતિ કરતાં પણ માણસોએ ઘણો વિચાર કરવાનો છે. વળી હે દીકરિ ! આપણાથી અનુકૂળ ચાલનાર મનુષ્યોના સહવાસમાં તો સર્વ કોઈ સુખથી દિવસો કાઢે છે, પરંતુ પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં મનુષ્યોના સંબંધમાં રહીને સુખથી દિવસ કાઢવા એ ઘણું કઠિન કામ છે. આ ઘેરે ઘેર આપણે કલેશ જોઈએ છીએ, તેનું કારણ પ્રતિકૂળ સ્વભાવવાળાંનો સંબન્ધમાત્ર છે. આપણી ઇચ્છાથી પ્રતિકૂળ તેટલું

સઘળું દુ:ખ જ ગણાય છે, તેમ છતાં તેને સુખ કરી માનવું એ અતિ વિકટ છે. જગતમાં કોઇને પણ સઘળાં જ અનુકૂળ પ્રાણિપદાર્થનો સંબંધ તો હોતો જ નથી, તેથી સર્વને પ્રતિકૂળનું સહન કરવાનો સ્વભાવ અવશ્ય સાધવો ઘટે છે, અને પ્રતિકૂળતાથી થતાં દુ:ખને સુખરૂપ માની લેવામાં ઘણા ઉંચા વિચારો કરવાની જરુર છે. તે વિના આ ઘણાં માણસો કેવળ દુ:ખને જ ભોગવતાં મરી જાય છે. આમ છે, માટે હે દીકરિ! સહન કરવાનો સ્વભાવ, પ્રતિકૂળના સંબંધથી થતાં દુ:ખના નિવારણમાં કરવાયોગ્ય વિચાર વગેરે અનેક વાર્તાનું જ્ઞાન જેમાંથી મળે તથા આપણા દોષમાત્ર જેના શ્રવણથી ટળે એવું એક **શ્રી** દિવ્યમૂર્તિનામના મોટા ઋષિનું આખ્યાન તને કહું છું તે તું શ્રવણ કર. હે દીકરિ! આ આખ્યાનને હૃદયમાં ધારણ કરી તે પ્રમાણે વર્તે તો તેને કોઈ પ્રકારના દુ:ખનો સ્પર્શ થાય નહિ, અને અંતમાં પરમેશ્વરના પદને જ પામે. આ લોકમાં પણ એ આખ્યાનમાં શમાયેલા બોધથી ચાલનાર પૂજાવાયોગ્ય પદને પામે એવું છે. જેમ અગ્નિ ઘાસને બાળી નાંખે છે, તેમ ચિત્તના દોષમાત્રને ઓળખાવીને બાળી નાંખવામાં સમર્થ આ આખ્યાન જ્ઞાનાગ્નિરૂપ છે. હે દીકરિ! તને પ્રથમથી શું કહું! પછી તું જાણીશ કે એને સ્પર્શમણિ, ચિન્તામણિ કે કલ્પવૃક્ષ વગેરે કોઈ પણ આ ત્રિભુવનમાંહેલા શ્રેષ્ઠ પદાર્થોની ઉપમા તે હીનોપમા જ ગણાય, જેથી એ આખ્યાન અનુપમે જ છે.

આ નર્મદાના તટઉપર અત્યંત પવિત્ર, પરમેશ્વરસરખા મનાયલા, દિવ્યમૂર્તિ નામથી પ્રસિદ્ધ એક મોટા સર્વ વિદ્યાના જાણનાર બ્રહ્મર્ષિ થયા છે. તેમનું આ દોષમાત્રને હરનારું આખ્યાન છે.

સરસ્વતી કહે છે: હે માતા! એ મોટા ઋષિનું નામ દિવ્યમૂર્તિ શાથી પડ્યું, એ પણ સઘળું મને જાણવાની ઇચ્છા છે, માટે મૂળથી જ મને સઘળું કહો.

લક્ષ્મી માતા કહે છે: હે સત્કથામાં પ્રીતિવાળિ! તને આરંભથી જ કહું છું. એક ધર્મદત્ત નામના અત્યંત પવિત્ર મનના સદાચરણી મહાત્મા હતા. તેમને વિદ્યામાં અત્યંત પ્રીતિ હતી, તેથી પોતાના મોટા વયપર્યન્ત વેદ તથા વેદાંગસહિત સંપૂર્ણ શાસ્ત્રને ભણ્યા હતા. તે સઘળી વિદ્યા ભણી રહ્યા પછી તેમને પિતરોનાં, દેવનાં તથા ઋષિનાં એમ ત્રણ પ્રકારનાં ઋણ જે સર્વને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને આપવાં પડે છે, તે આપીને મુક્ત થવાની ભાવનાવડે ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાની ઇચ્છા થઈ; અને તેથી કોઈ પવિત્ર મનની પુ-

ણ્યવાન્ અને ધર્માચરણી માતાપિતા તથા બંધુવાળી કન્યા પ્રાપ્ત થાય તો ઠીક એવા સંકલ્પથી પોતાના આશ્રમમાં આવી બેઠા. ત્યાર પછી એક પવિત્ર બ્રાહ્મણ જે પોતાની કન્યા અનેક સદ્ગુણથી શોભતી અને યોગ્ય વયને પ્રાપ્ત થયેલી હતી તેને યોગ્ય વર મેળવી આપવાની શોધમાં નીકળેલો હતો, તે આ આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યો તેણે આ ધર્મદત્તની કીર્તિ તો ઘણી શ્રવણ કરેલી, પણ તે આ કન્યાદાન સ્વીકારશે કે નહિ એ જ સંશયમાત્ર હતો. તે નિવારણ કરવા ત્યાં જાતે આવ્યો હતો. તે કન્યાના પિતાએ આ ધર્મદત્તની ઇચ્છા જાણી. પછી શુભ દિવસમાં શુભ લગ્ન સાધીને પોતાની કન્યાનું આ ધર્મદત્તને વિધિવડે દાન આપ્યું. એ કન્યાનું નામ મહાવિદ્યા હતું. હે સરસ્વતિ ! આ પ્રમાણે લગ્ન થયા પછી ક્રમે કરીને તે મહાવિદ્યા પોતાનું મોટું વય થવાથી અનુકૂળ સેવાવડે પોતાના પતિને પ્રસન્ન રાખવા લાગી. સદાચરણને પાળતી તથા પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે ધર્મકર્મને કરતી તે પોતાના પતિસહિત આનન્દમાં દિવસો ગાળતી હતી. તે મહાવિદ્યાનું યોગ્ય વય થઈ ગયા છતાં, જ્યારે તેને ગર્ભની સ્થિતિ થયેલી ન જાણી ત્યારે તેના પતિને પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ નિષ્ફળ થશે કે શું એવું ભય થવા લાગ્યું. તેથી તત્કાળ તેણે પ્રજા થવામાં વિઘ્ન કરનાર દોષની નિવૃત્તિ કરવામાં સમર્થ એવો એક મંત્ર તે મહાવિદ્યાને આપ્યો.અને કહ્યું કે ‘હે પુણ્યના બળવાળિ ! આ પવિત્ર તુલસી તથા બિલીના વૃક્ષની મધ્યે બેશીને તું આ મંત્રનો પ્રતિદિન એક હજાર જપ કરજે.એથી તારું સર્વ પ્રકારે શુભ થશે.વધારે નવરાશ મળે તો વધારે જપ કરજે.’ આ પ્રકારની પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે તે મહાવિદ્યાએ રુડે પ્રકારે ઉપાસના કરવા માંડી. તેથી પરમેશ્વરની કૃપાવડે તેના દોષનો નાશ થવાથી એક વર્ષપછી તેને ગર્ભ રહ્યો,અને દશ માસ પૂર્ણ થતાં મહા તેજસ્વી પુત્રને તે મહાવિદ્યાએ જન્મ આપ્યો.શુદ્ધિસ્થાન થયા પછી પુત્રનું મુખ જોઈને તે ધર્મદત્ત પિતાને પરમ સંતોષ થયો, અને તેનું દિવ્ય રૂપ તથા તેજ જોઈને કહ્યું કે હે સાધ્વિ ! આ તારા પુત્રનું અનુપમ રૂપ છે માટે એનું નામ દિવ્યમૂર્તિ આપજે. આ પ્રકારે આ દિવ્યમૂર્તિ નામવાળા મોટા ઋષિ જન્મીને રાત્રિદિવસ વધતા સાત વર્ષના થયા ત્યારે તે ગર્ભથી આઠમે વર્ષે વિધિપ્રમાણે જનોઈ પહેરાવવાનો શુભ સંસ્કાર તેના પિતાએ કર્યો. પછી પોતાના પુત્રને સમર્થ વિદ્વાન્ કરવાની અભિલાષાવાળા તેના પિતાએ ક્રમે કરીને સંપૂર્ણ ભિન્નભિન્ન વિદ્યાના સસ્કાર તેના અંતઃકરણમાં નાંખ્યા. પછી તે તે વિદ્યાને તે સંપૂર્ણ રૂપમાં ભણવા લાગ્યા. તે પુણ્યવાન્ ધર્મદત્ત તથા મહાવિદ્યાએ પોતાના પુત્રનું સારું સુખ લીધું. તેનું રુડે સ્થળે

લગ્ન કર્યું. પછી દૈવગતિથી તેમનો પરમેશ્વરના સ્વરૂપમાં શમાવાનો સમય આવવાથી શરીરનો કાળ થઈ ગયો.

સરસ્વતિ કહે છે : હે માતા ! તે મહાવિદ્યાએ જપેલો મંત્ર જો તમારા જાણવામાં હોય તો કૃપા કરીને મને કહો. કોઈ સમયે મને પણ કામ આવે.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરિ ! વૃદ્ધની પરંપરાથી એ મંત્ર મારા જાણવામાં છે, તથાપિ આ સઉના સાંભળતાં એ મંત્ર બોલાય નહિ.કારણ કે બીજાના સાંભળતાં બોલેલા મંત્રના જપથી ઇષ્ટ પ્રસન્ન થતા નથી, અને એ ગુપ્ત રાખવાનો છે એવું સમજાવવાસારુ જ એનું નામ મંત્ર કહેવાય છે. વળી હે સદાચરણમાં પ્રીતિવાળિ ! એ મંત્ર સમર્થ પિતા, પતિ કે ગુરુના મુખથી ગ્રહણ કરેલો હોય તો જ ફળ આપે છે.પવિત્ર અંતઃકરણવાળી માતાને પણ પુત્રીને મંત્રોપદેશ આપવાનો અધિકાર છે, જેથી હું આપું તો ચિંતા નથી પણ વિધિથી અપાએલો મંત્ર જ ફળ આપે છે. પોતાની મેળે સાંભળી અથવા વાંચીને ગમે તેમ જપેલો મંત્ર ઘણે કાળે અલ્પ ફળ આપનાર થાય છે, અને કેટલાક મંત્ર તો એમ જપવાથી પ્રસંગે વિપરીત ફળ પણ આપે છે, ને વ્યર્થ શ્રમ પણ આપે છે.આ કારણથી આજે આ ઠેકાણે મેં એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો નથી.

પછી ધીરે ધીરે તે દિવ્યમૂર્તિ સર્વ વિદ્યાના જાણનાર થયા.અને લોકોમાં તેમની સત્કીર્તિ તેમના પિતાકરતાં પણ વધારે ચાલવા માંડી. ઘણે દૂરથી પણ બ્રાહ્મણના પુત્રો તેમને આશ્રમે વિદ્યા ભણવા આવવા લાગ્યા. કેટલાક વિદ્યાર્થિઓ તો પાસેની વસતિમાંથી બ્રાહ્મણોને ઘેરથી પાકું એટલે રાંધેલું અન્ન માગી લાવી જમતા અને ભણતા. તે રાંધેલું અન્ન જેને માધુકરી પણ કહે છે, તે માધુકરી ભિક્ષા સર્વ પાપને નાશ કરનાર છે એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.

આટલે સુધી તો આ દિવ્યમૂર્તિનાં માતાપિતા તથા જન્મ અને એમની પ્રસિદ્ધિવિષે ઘણું જ ટુંકામાં મેં તને કહ્યું છે.હવે એમના આશ્રમની સઘળી કથા કહું છું, તે પ્રીતિથી શ્રવણ કરો. એ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષની અર્ધાંગનાનું નામ સરિતા હતું. એ બાલપણમાં ઘણી ચપળ હોવાથી તથા કામકાજ ઉતાવળથી કરનારી હોવાથી એના પિતાએ એનું નામ સરિતા રાખ્યું હતું. સરિત્ શબ્દનો અર્થ નદી થાય છે, અને નદીનો પ્રવાહ જેમ વેગથી ચાલે છે,તેમ સઘળા કામમાં પોતાની પુત્રીનો વેગ જોઈને એનું નામ સરિતા રાખેલું,અને તે જ પ્રસિદ્ધ રહ્યું; બાકી પ્રથમ નામ તો કુમુદ્વતી રાખ્યું

હતું. આ કુમુદ્વતી જેનું પ્રસિદ્ધ નામ સરિતા પડ્યું હતું, તે સ્વભાવે ઘણી ચંચળ હતી. વ્યવહારનાં સઘળાં કામકાજમાં પ્રવીણ હતી. પતિઉપર પ્રીતિવાળી હતી. સઘળા પ્રકારનાં દુરાચરણથી દૂર રહેનારી હતી. સુરૂપવાળી હતી. ટુંકામાં કહીએ તો સઘળા ઉત્તમ ગુણવાળી હતી, પણ ઘણી રીસાળ હતી. નદીના પૂરની પેઠે પ્રસંગે તેને ક્રોધનો ઉભરો પણ આવતો, અને અસ્થિર સ્વભાવવાળી હતી તેથી વખતે સામાનાં વચનને સમજફેરથી ઉલટા અર્થમાં લેઈને પ્રસંગે રીસ કરનારી હતી, અને લગાર ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયા પછી બોલવામાં વિવેકની મર્યાદાને પણ વખતે ઓળંગી જાય એવી હતી. પોતાના દોષને પ્રથમથી ન જોનાર હતી. પાછળથી પોતાની ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરનારી હતી. પોતાને સત્કીર્તિ મળે એવી ઇચ્છાવાળી હતી. બીજાની શ્રેષ્ઠતા જોઈને તેમાં મોહને ન ધરનારી, પણ ન્યાયથી પોતાને તેવા પદાર્થો મળે એવા પ્રકારના યત્નમાં પ્રીતિવાળી હતી. કોઇ સમયે અનુકૂળ વૃત્તિના પ્રવાહમાં તો પ્રિય ભાષણને કરનારી, અને કોઈ સમયે પ્રતિકૂળ વૃત્તિના પ્રવાહકાળે તો લગાર કઠોર વચનોને બોલનારી હતી. તે કઠોર વચનોને પણ મોટા દ્વેષથી નહિ, પણ ઉતાવળમાં વિચારીને બોલવાના અવકાશને ન લેવાથી ગાફલપણાથી બોલતી હતી, અને તેથી જ પોતાની ભૂલ સમજાયાથી પાછળથી સંતાપને પામતી હતી. ઘરકામમાં ઘણો શ્રમ કરનારી હતી. આલસ્યાદિ તમોગુણનાં કાર્યરૂપ દોષોથી રહિત હતી. આ વગેરે ગુણદોષ તો આગળ એના સ્વભાવનું પ્રકટ ચિત્ર પડતાં સમજાશે. હવે હે શાણી સરસ્વતિ ! એ સરિતાના પતિ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષના અંતઃકરણનું સામાન્ય સ્વરૂપ કહું છું તે સાવધાન ચિત્તથી સાંભળો.

જેવું એ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષનું શરીર રમણીય હતું તેવું તેમનું અંતઃકરણ પણ અધિક સદ્ગુણ તથા સદ્વિદ્યાથી શોભાવાળું હતું. યોગ્ય વિચારથી જ કાર્યમાત્રનો નિર્ણય કરવાનો એમનો સ્વભાવ હતો. બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોને પણ જેમના હૃદયનો પાર ઘણે કષ્ટે કંઈક જણાય એવું ગંભીર તો એમનું હૃદય હતું. એમની બુદ્ધિ આ સંસારના પારને પામીને અનવધિ ચેતનસ્વરૂપને સંબંધ કરીને સ્થિર થયા સરખી થઈ હતી.એમનું ચિત્ત ચંચળતાને ત્યજીને અચંચળ અને અવિક્રિય ચેતનતત્ત્વનું ચિંતન કરી તે પરમતત્ત્વના અનુસંધાનના અભ્યાસવાળું થઈ ગયું હતું. એમનું મન વ્યર્થ ઉઠતા સંકલ્પોથી રહિત થયું હતું, તથા ઇચ્છાનુકૂળ યોગ્ય સંકલ્પને અભિમાનીના સાવધાનપણાપૂર્વક કરતું; તથા અભિમાનીએ નિવૃત્ત કર્યેથી એ મન અમનભાવને પામી સ્વસ્થ રહેતું થયું હતું. અહંવૃત્તિ શરીરમાં પ્રકટ

રહ્યા છતાં, 'શરીર એ જ હું જ છું' એ પ્રકારના ભાવથી રહિત થઈ હતી. તથા 'આ બ્રહ્માંડના અંતર્ બહિર્ વ્યાપી રહેલું પરમ તત્ત્વ જે એક, અનાદિ, અનંત તથા અજર અમર સ્વયંપ્રકાશ છે તેથી હું જૂદી વસ્તુ નથી પણ આદિ મધ્ય તથા અંતમાં તેરૂપ જ છું, એવા શુદ્ધ ભાવમાં સ્થિર થનાર થઈ હતી. પ્રાણિમાત્રઉપરથી એમને વૈરભાવ શમી ગયો હતો. કોઈ પણ પ્રાણી-પદાર્થ રાગનો એટલો અત્યંત પ્રીતિનો વિષય છે એવો ભાવ કદાચિત્ પણ એમના અંતર્માં ઉઠતો નહતો. એમને સઘળા પોતાના માનેલા પદાર્થોમાં થયેલો મમત્વભાવ છેક અદૃઢ થઈ ગયો હતો. હુંપણું તો પરમતત્ત્વ જે ચેતનસ્વરૂપ તેનાથી અભેદસરખું નિશ્ચય થઈ ગયું હતું, એ તો અહંવૃત્તિના સ્વરૂપમાં તને સમજાયું હશે. આ જગતને ચેતનતત્ત્વના વિલાસ કે ચમત્કારરૂપે જોતા આનંદવડે પોતાના બાકી રહેલા, દેહને ટકાવી રાખનાર પ્રારબ્ધકર્મના અંશને પૂર્ણ થવાની વાટ જોતા હતા. અત્યન્ત બલવાળા વેગથી આવેલા પ્રારબ્ધ કર્મવિનાના દુર્બળ પ્રારબ્ધના ક્ષયના ઉપાયને તો તેમણે પ્રથમ જ કરીને તેનો ક્ષય કરી લીધો હતો. પણ જેટલાં પ્રારબ્ધકર્મનો ભોગવડે જ ક્ષય કરવાનો હતો, તેને તે મહાપુરુષ અણછતાસરખા રહ્યા રહ્યા ભોગવતા જણાતા હતા. લોકવ્યવહારમાં પોતાને સ્થિર રાખનાર કારણોને જાણનારા તે દિવ્યમૂર્તિ મહાત્મા તે કારણોનો સ્વભાવથી અન્ત આવતાપર્યંત, જે જે કાળે જે જે વ્યવહાર આવી રહેતા, તે તે કાળે તે તે વ્યવહારને વિરોધી તથા અવિરોધી ભાવનાના ત્યાગપૂર્વક યથાઘટિત કરી રહેતા હતા. આ જગત્ સાત્ત્વિક, રાજસ, તથા તામસ એવા ત્રણ સ્વભાવવાળી માયા અથવા પ્રકૃતિના પ્રકટપણાથી છે એવું જાણતા હતા. સાત્ત્વિક, રાજસ, તથા તામસ સ્વભાવ, આ સમગ્ર જીવો જે એ માયાની સત્તામાં જ વર્તે છે, તેમને પોતાના સ્વભાવને અધીન રાખીને વર્તાવે છે, એ પણ તેમને અજાણ્યું નહતું. તે ત્રણ સ્વભાવના અભિમાનસહિત પોતાને કર્તા તથા ભોક્તા માનનાર જીવ જે જે કર્મોને કરે છે તે તે કર્મો આ માયાની સત્તાને ઉલ્લંઘન કરતાં સુધી જીવને ફળ આપ્યા વિના રહેતાં નથી, એ વાર્તાને પણ તે સ્પષ્ટ રીતે જાણતા હતા.પોતાના શરીરમાં બીજા જીવોના વિરોધી તથા અવિરોધી રહેલા સંસ્કારોને તથા પોતાના શરીરરૂપ નિમિત્તથી બીજાને અનુકૂળપ્રતિકૂળ ફળ મળવાના સંભવને પણ રુડે પ્રકારે જાણતા હતા. આ સત્ત્વ, રજ તથા તમ જે જીવોને બન્ધન પમાડનાર છે તેને ગુણ એવું નામ આપ્યું છે. ગુણ એવું દોરડીનું પણ નામ છે. દોરડી જેમ જીવોના શરીરને બાંધવામાં હેતુરૂપ છે, તેમ આ ત્રણ ગુણ પણ જીવોને બાંધનાર હેતુ ગણાય છે. એ બન્ધ છૂટવાના સઘળા યોગ્ય તથા સરળઅસરળ ઉપાયોને પણ તે જાણ

હે દીકરિ! તને ટુંકામાં એટલું જ કહું છું કે તે મહાપુરુષ જાણવા માત્રનું જે શિખર છે, તેના ઉપર બેઠેલા હતા, તથાપિ લોકમાં સાધારણ વિદ્વાનની પેઠે પોતે વ્યવહાર કરતા હતા. આમ છતાં પણ મેલવાળા હીરાને જેમ ઝવેરીઓ જોતાં જ અત્યંત મૂલ્યવાળો તેના શુદ્ધ સ્વરૂપના પ્રમાણમાં જાણે છે, તેમ આ મહાપુરુષને પણ કોઈ કોઈ જાણનાર પુરુષો ખરે રૂપે જાણતા હતા. સંસારમાં રહેલા શરીરનો ઉપયોગ થાય અને જીવોને પોતાનું હિત પ્રાપ્ત થાય એવો નિર્દોષ વ્યાપાર જાણીને વિદ્યાર્થિઓને ઇચ્છાપ્રમાણે વિવિધ વિદ્યા ભણાવવાનું કામ કરતા, તેઓ આ નર્મદાના પવિત્ર તટમાં નિવાસ કરતા હતા. સંસારના ચિત્રવિચિત્ર સ્વરૂપને આશ્ચર્યરહિતપણે જોતા રહેતા. હે સરસ્વતિ! આખા જગતના જીવોને નાના પ્રકારના ભારને ખેંચાવનાર તથા કદાચિત્ પણ નિવૃત્તિ ન આપતાં નિરંતર સંતાપને આપનાર ૭ રિપુઓ વિદ્વાન્ પુરુષોએ નક્કી કરેલા છે. તે આ શોક, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ તથા ભય છે, જેને વશ પડેલા આ જીવો નિરંતર દુઃખના પોકાર કર્યા જ કરે છે. તે ૭ મહા રિપુને એ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષે પોતાને વશ વર્તાવ્યા હતા. એવા એ મહાપુરુષના સ્વભાવનું આ સામાન્ય સ્વરૂપ મેં તને સંક્ષેપમાં કહ્યું છે. એમના સ્વભાવનું વિશેષ સ્વરૂપ તો તેમની વિવિધ વાણીવડે કરેલી લીલાથી, તથા એમના પ્રસંગાનુસાર થયેલા ભાવથી આગળ સ્પષ્ટ જાણીશ. હે દીકરિ! એમના વિદ્યાર્થી તો અસંખ્ય થતા, તથા યથાશક્તિ ભણીને પોતાને આશ્રમે જતા. પણ લાંબા કાળથી, સંપૂર્ણ વિદ્યા શિખવાની અભિલાષાવાળા વિદ્યાર્થિઓ તો ઘણા કાળસુધી એમના આશ્રમે રહેતા. તેમાં છેક નિકટ સંબંધ રાખીને નિત્ય સેવામાં તત્પર રહેવાની ઇચ્છાવાળા દશ વિદ્યાર્થિઓ અધિક કાળ એમના આશ્રમને સેવતા હતા. તે દશનાં નામ આ પ્રકારનાં હતાં :—શુક્લવૃત્તિ, મહાજ્યોતિ, ધૂમ્રલોચન, ઉજ્જ્વલકીર્તિ, પ્રિયવાદી, પિંગલનયન, શાંતિશર્મા, વિશ્વવંદ્ય, હરિહરમૂર્તિ, અને વિદ્યાધર.

આ દશ વિદ્યાર્થિઓ ગુરુકુલવાસ ઘણા દિવસ કરનાર હોવાથી તેઓ ગુરુના શાંત સ્વભાવને જાણનારા હતા. એમાંના કેટલાક તો માધુકરીથી પોતાનો નિર્વાહ કરતા,અને કોઈ તો કાચી ભિક્ષા લાવી ગુરુની ભોજનશાળામાં જ જમતા. એ વિનાના બીજા ઘણા તો સમીપનાં ગ્રામોમાં પોતાનાં સગાંસંબંધીને ઘેર રહીને આ મહાપુરુષના આશ્રમમાં ભણતા, અને ઘણા તો સમીપ રહેનારા બ્રાહ્મણોના પુત્રો પોતાને ઘેર જમતા, અને ભણતા.

કેટલાએક તો પોતાને ઘેર બેસવાનાં આસનો પોતાને ઘેરથી લા
તો સારા સદ્દગૃહસ્થોપાસે માગીને લાવતા, અને કોઈ નિર્માલ્ય
તો બીજે ન મળી આવવાથી ગુરુના આશ્રમથી જ મળતાં હતાં.
દ્યાર્થિઓ તો તે વિદ્યાર્થિઓના ધર્મને જાણનારા હતા, કોઈ કોઈ
જાણનાર અને અર્ધ ન જાણનાર એવા હતા. જે જે નવા વિદ્યા
વતા, તે જૂના વિદ્યાર્થિઓની નીતિને જોઈ જોઈને શિખતા હ
ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા આવનાર વિદ્યાર્થી તો ઉત્તમ બુદ્ધિવાળાની ઉત્ત
જ જોતા, તથા તે પ્રકારે શિખીને ચાલતા. મધ્યમ બુદ્ધિવાળા આ
વિદ્યાર્થિઓ તો મધ્યમ નીતિવાળાની રીતભાત જોઈને શિખતા
પ્રમાણે નીતિ પાળતા; અને મંદબુદ્ધિવાળા તો મંદબુદ્ધિ જૂના વિદ્ય
નીતિરીતિ જોતા, શિખતા તથા પાળતા.

હે સરસ્વતિ! આ લોકમાં એવો નિયમ છે કે પોતાના સ્વ
કર્મને અનુકૂળ સ્વભાવ તથા કર્મવાળાં બીજાં મનુષ્યોસાથે સ્નેહ કર
ગમે છે. જે જેવા સંસ્કારવાળાં હોય છે, તેને તેવા સંસ્કારવાળાં મળે
અને તેમની સાથે તેવાને તરત મેળ પણ મળે છે, એ નિયમથી વ
ર્થીનું મંડળ પણ પોતપોતાના અનુકૂળ સ્વભાવવાળાના સંબંધ કરી
આચરણો શિખવા માંડ્યું. આ રીતે તે દિવ્યમૂર્તિનો આશ્રમ ઘણ
ર્થિઓથી શોભતો હતો. ઘણા વિદ્યાર્થિઓ પોતપોતાના ભણવાના
જ મંડ્યા રહેતા. કોઈ કોઈ તો ગુરુની પીઠ થતા પછી ભણવાનું
કીને આડી અવળી વાતો કરતા બેસતા, અને કોઈ તો ગુરુના
છતાં પણ લગાર અંતરે બેશીને પોતાના સખાજોડે ગપ્પાં મારત
આ પરસ્પરમાં જૂદા સ્વભાવવાળા વિદ્યાર્થીના મોટા સમુદાયમાં
પરસ્પરનો સારો સ્નેહ કાયમ રહેતો ન હતો. હે દીકરિ! આ જગ
વિષમ સ્વભાવવાળી પ્રકૃતિવડે રચાયું છે. તેથી આ જગતનાં પ્રાણિ
સમવિષમ સ્વભાવવાળાં છે; જેથી આ વિદ્યાર્થિઓમાં પરસ્પરને ભ
દ્વેષ પણ ચાલતો હતો. ઘણા તો પોતે ભણવામાં પાછળ પડતા, ર
ગળ ભણી જનારની અદેખાઈ કરતા હતા. એક બીજાના સાચા
દોષોને કોઈ અનુકૂળ વેળાએ તે વિદ્યાર્થિઓ પોતાના વિદ્યાગુરુ
પ્રકટ કરતા, તથા તેમના ઉપર ગુરુની અપ્રીતિ થાય એવી ઇચ્છા
રાખતા. કોઈ કોઈ મંદબુદ્ધિ તે પોતાના મંદ પ્રયત્ન તથા પ્રારબ્ધના
સત્વર વિદ્યામાં આગળ વધતા ન હતા, પણ તેમાં તેઓ પોતાનો
જાઆગળ પ્રકટ ન કરતાં પોતાના ગુરુના દોષને જ પ્રકટ કરતા હ

આપણામાં ગુપ્ત વા પ્રકટપણે રહેવા ન પામે એવી કુશળતા ., એને જ આ સ્થળે સાવધાનપણું જાણવું. હે પ્રિય વિદ્યાર્થિઓ! કાઈ પણ કામને સાધવા યોગ્ય ગણ્યા પછી તેમાં આલસ્ય તથા પ્રમાદને રાખશો નહિ. ત્યાં 'હાં કરીએ છીએ, હાં કરીએ છીએ;' એમ કરી દિવસ કાઢવા તે, તથા તે સહજ સાધ્ય થશે નહિ, એવાં અનુમાનોવડે તેમાં પ્રવેશ કરતાં ઢીલ કરવી, તેને આ સ્થલે તમારે આલસ્ય સમજવું; અને 'એમાં તે શું મોટું કરવાનું છે! મચ્યા તે સમયે તત્કાળ કરી નાંખીશું, આપણે ક્યાં બીજાની પેઠે અકુશળ છીએ, જે અઢી દહાડે અઢી કોશ ચાલશું,' એ વગેરે ભાવને અધીન થઇને દિવસ ગત કરતાં કાર્ય ન સાધવું, તેને આ સ્થળે પ્રમાદ સમજવો. દરેક કાર્ય કરવામાં હિમત તથા ધૈર્યને રાખવાં, પણ ભય તથા અધૈર્યવડે કાયર થવાપણું રાખવું નહિ. ત્યાં ઘણા દિવસ યત્ન કરવા છતાં પણ ઈપ્સિત ફળ ન જણાયાથી તે ફળ ન જણાવાનાં યોગ્ય કારણો-નો વિચાર કરી, તેને યોગ્ય કાળે યથાક્રમે સિદ્ધ કરવાપર્યંત ઉત્તરોત્તર પૂર્ણ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રવૃત્ત રહેવું, તેને આ સ્થળે ધૈર્ય સમજવું. વિઘ્નાદિથી ભય પામીને પાછા હઠવારૂપ દુર્બળતાને સેવવી નહિ. આ આજે કહેલાં વચનોને પોતપોતાના મનમાં દઢ રાખવાને તમે સર્વ ફરી ફરી સંભારતા રહેજો.વળી અવકાશે કહેવાયોગ્ય વચનો તમને કહીશ. આમ કહીને તે ગુરુ નિવૃત્તિમાં ગયા અને વિદ્યાર્થિઓ પોતપોતાના મનમાં વિવિધ પ્રકારે વિચાર કરતા તથા બોધને સંભારતા પોતપોતાને વ્યવહારે લાગ્યા.

લક્ષ્મી માતા કહે છેઃ હે દીકરિઓ! હવે આજે ઘણો સમય થયો છે માટે આ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષના વિદ્યાર્થિઓના તથા તે મહાપુરુષની સ્ત્રીના પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં સ્વરૂપો, તથા તેમનાં સંબંધમાં થયેલા સઘળા રસિક વૃત્તાંતને પરમેશ્વરની મરજી હશે તો કાલે કહીશ. માટે આજ તો તમે સર્વે પોતપોતાને કામે લાગો. આમ કહીને સર્વે ઉઠી ગયાં.

મનોહર કહે છેઃ આ પ્રમાણે પોતાની સરસ્વતી વગેરે પુત્રીઓને તથા તે સરસ્વતીની સખિઓને સુબોધવાળી કથા કહીને તે લક્ષ્મી માતાએ પોતાના કામમાં પ્રવેશ કર્યો. બોલો 'જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ'. [સર્વે બોલે છે. પછી નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે, ને સર્વ શ્રવણ કરે છે.]

પદ. રાગ કાફી.

આ જીવ પડ્યા જાળે રે, ગુરુવિણ કોણ છોડે,
માયાનો પાશ સબળો રે, અન્ય જીવ કેમ ત્રોડે. ટેક.
જેમ જેમ મુક્ત થવાને ઇચ્છે, તેમ તેમ બેસે દઢ પાશ,

અન્ય કુશળની સહાયવિના શી, આપે છૂટ્યાની આશ,
ગુરુ ગ્રહો એવા રે, જે વજ્રની પણ બેડી મોડે; આ જીવ૦
નિશદિન દુઃખરૂપ ફળ દેનારા, આ વ્યવહારો સધાય,
પણ સુખનાં સાધન દેનારા,—ગુરુસમીપે નવ ધાય,
મૂઢ જીવ એવા રે, લીએ સુખ કેમ કોડે; આ જીવ૦
આ મન ને ઇંદ્રિયો વિરોધી, વિષયવિષે વહી જાય,
ક્લેશ સકળ કર્મબંધન લાવે, મુક્તત્વ કો વિધિ થાય,
ગુરુ કળ આપી રે, હરિપદે ચિત્ત ચોંટે; આ જીવ૦
ઉન્મત્ત મનને અંકુશ મારી, ચલવે સીધી વાટ,
ઇંદ્રિયને ઉન્માર્ગ ત્યજાવી, ઉતારે ઉજ્જવલ ઘાટ,
કાટ સઘ ટાળી રે, પ્રભુપદે મતિ જોડે; આ જીવ૦
નીચની સંગતિ ને મતિ નીચી, છોડવે શ્રીગુરુરાય,
માટે સુજન સદ્ય શોધીને સેવો, શ્રીસદ્‌ગુરુના પાય,
મનહર સુખ સાચું રે, આવી મળે કાળે થોડે; આ જીવ૦

વિઠ્ઠલજી : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ [સર્વ બોલે છે.]

દાસ : અહાહા! આ આખ્યાનની ટો બલિહાડી છે. વિડચાડકીગોને કેવો સાડો બોઢ આપ્યો છે! જેના નસીબમાં સાડું કનાડ હસે ટેના પેતમાં ઉટરસે. કેમ વિથ્થલજી! ખડું કે ખોતું!

વિઠ્ઠલજી : એમાં શો સંશય છે. ભાઈ! એકેક આખ્યાન એવાં નીકળે છે કે न भूतं न भविष्यति. આપણાથી જો એમાં કહ્યું છે એટલું ધારણ કરાય અને તે પ્રમાણે ચલાય તો બાકી શું રહે? પણ સઉ એ તો દૈવઅધીન ને આપણા પ્રયત્નઉપર છે. ચાલો દાસ! હવે સમય થઈ ગયો છે. ઉઠો સર્વે. [નમન કરી ઉઠે છે. દાસ પણ નમન કરી ઉઠે છે, એટલે વારફરતી સર્વ નમન કરીને પોતપોતને ઘેર જાય છે.]

ધનલક્ષ્મી : (ઘરમાં જઇને ગોવર્દ્ધનને લખતા જોઇને) ઓહો! હજી તો તમે લખ્યા જ કરો છે કે શું? મારો પાર આવ્યો પણ હજી તમારો પાર ના આવ્યો! કેમ વારુ હજી કેટલી વાર લાગે એમ છે? એવું શું લખવાનું આવ્યું છે જે રાત્રે જાગીને લખવું પડે છે?

ગોવર્દ્ધન : હવે પાર આવ્યો છે, હું તારા આવવાની જ વાટ જોતો હતો. આ કાંઈ કોઈની વેઠ નથી. આ તો ખાસ મારો પોતાનો ખાનગી વિષય જ લખવાનો હતો. હશે, હવે કહો આજે શું સાંભળ્યું? અને તે ઉપર સારો કે માઠો શો મત બાંધ્યો?

૬ આપણામાં ગુપ્ત વા પ્રકટપણે રહેવા ન પામે એવી કુશળતા ૧, એને જ આ સ્થળે સાવધાનપણું જાણવું. હે પ્રિય વિદ્યાર્થિઓ! કોઈ પણ કામને સાધવા યોગ્ય ગણ્યા પછી તેમાં આલસ્ય તથા પ્રમાદને રાખશો નહિ. ત્યાં 'હાં કરીએ છીએ, હાં કરીએ છીએ;' એમ કરી દિવસ કાઢવા તે, તથા તે સહજ સાધ્ય થશે નહિ, એવાં અનુમાનોવડે તેમાં પ્રવેશ કરતાં ઢીલ કરવી, તેને આ સ્થલે તમારે આલસ્ય સમજવું; અને 'એમાં તે શું મોટું કરવાનું છે! મલ્યા તે સમયે તત્કાળ કરી નાંખીશું, આપણે ક્યાં બીજાની પેઠે અકુશળ છીએ, જે અઢી દહાડે અઢી કોશ ચાલશું,' એ વગેરે ભાવને અધીન થઇને દિવસ ગત કરતાં કાર્ય ન સાધવું, તેને આ સ્થળે પ્રમાદ સમજવો. દરેક કાર્ય કરવામાં હિમત તથા ધૈર્યને રાખવાં, પણ ભય તથા અધૈર્યવડે કાયર થવાપણું રાખવું નહિ. ત્યાં ઘણા દિવસ યત્ન કરવા છતાં પણ ઈપ્સિત ફળ ન જણાયાથી તે ફળ ન જણાવાનાં યોગ્ય કારણો-નો વિચાર કરી, તેને યોગ્ય કાળે યથાક્રમે સિદ્ધ કરવાપર્યંત ઉત્તરોત્તર પૂર્ણ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રવૃત્ત રહેવું, તેને આ સ્થળે ધૈર્ય સમજવું. વિઘ્નાદિથી ભય પામીને પાછા હઠવારૂપ દુર્બળતાને સેવવી નહિ. આ આજે કહેલાં વચનોને પોતપોતાના મનમાં દૃઢ રાખવાને તમે સર્વ ફરી ફરી સંભારતા રહેજો.વળી અવકાશે કહેવાયોગ્ય વચનો તમને કહીશ. આમ કહીને તે ગુરુ નિવૃત્તિમાં ગયા અને વિદ્યાર્થિઓ પોતપોતાના મનમાં વિવિધ પ્રકારે વિચાર કરતા તથા બોધને સંભારતા પોતપોતાને વ્યવહારે લાગ્યા.

લક્ષ્મી માતા કહે છે: હે દીકરિઓ! હવે આજે ઘણો સમય થયો છે માટે આ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષના વિદ્યાર્થિઓના તથા તે મહાપુરુષની સ્ત્રીના પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં સ્વરૂપો, તથા તેમનાં સંબંધમાં થયેલા સઘળા રસિક વૃત્તાંતને પરમેશ્વરની મરજી હશે તો કાલે કહીશ. માટે આજ તો તમે સર્વ પોતપોતાને કામે લાગો. આમ કહીને સર્વ ઉઠી ગયાં.

મનોહર કહે છે: આ પ્રમાણે પોતાની સરસ્વતી વગેરે પુત્રીઓને તથા તે સરસ્વતીની સખિઓને સુબોધવાળી કથા કહીને તે લક્ષ્મી માતાએ પોતાના કામમાં પ્રવેશ કર્યો. બોલો 'જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ'. [સર્વ બોલે છે. પછી નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે, ને સર્વ શ્રવણ કરે છે.]

પદ. રાગ કાફી.

આ જીવ પડ્યા જાળે રે, ગુરુવિણ કોણ છોડે,
માયાનો પાશ સબળો રે, અન્ય જીવ કેમ ત્રોડે. ટેક.
જેમ જેમ મુક્ત થવાને ઇચ્છે, તેમ તેમ બેસે દૃઢ પાશ,

અન્ય કુશળની સહાયવિના શી, આપે છૂટ્યાની આશ,
ગુરુ ગ્રહો એવા રે, જે વજ્રની પણ બેડી મોડે; આ જીવ૦
નિશદિન દુ:ખરૂપ ફળ દેનારા, આ વ્યવહારો સધાય,
પણ સુખનાં સાધન દેનારા,—ગુરુસમીપે નવ ધાય,
મૂઢ જીવ એવા રે, લીએ સુખ કેમ કોડે; આ જીવ૦
આ મન ને ઇંદ્રિયો વિરોધી, વિષયવિષે વહી જાય,
ક્લેશ સકળ કર્મબંધન લાવે, મુક્તત્વ કો વિધિ થાય,
ગુરુ ફળ આપી રે, હરિપદે ચિત્ત ચોંડે; આ જીવ૦
ઉન્મત્ત મનને અંકુશ મારી, ચલવે સીધી વાટ,
ઇંદ્રિયને ઉન્માર્ગ ત્યજાવી, ઉતારે ઉજ્જવલ ઘાટ,
ફાટ સઘ ટાળી રે, પ્રભુપદે મતિ જોડે; આ જીવ૦
નીચની સંગતિ ને મતિ નીચી, છોડવે શ્રીગુરુરાય,
માટે સુજન સદ્ય શોધીને સેવો, શ્રીસદ્‌ગુરુના પાય,
મનહર સુખ સાચું રે, આવી મળે કાળે થોડે; આ જીવ૦

વિઠ્ઠલજી : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ [સર્વ બોલે છે.]

દાસ : અહાહા ! આ આખ્યાનની તો બલિહારી છે વિઠ્યાડકીયોને કેવો સાડો બોઢ આપ્યો છે! જેના નસીબમાં સારું કનાડ હસે તેના પેતમાં ઉતરશે. કેમ વિથ્થલજી ! ખડું કે ખોતું !

વિઠ્ઠલજી : એમાં શો સંશય છે. ભાઈ! એકેક આખ્યાન એવાં નીકળે છે કે ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ. આપણાથી જો એમાં કહ્યું છે એટલું ધારણ કરાય અને તે પ્રમાણે ચલાય તો બાકી શું રહે ? પણ સઉ એ તો દૈવઅધીન ને આપણા પ્રયત્નઉપર છે. ચાલો દાસ ! હવે સમય થઈ ગયો છે. ઉઠો સર્વે. [નમન કરી ઉઠે છે—દાસ પણ નમન કરી ઉઠે છે, એટલે વારંફરતી સર્વ નમન કરીને પોતપોતને ઘેર જાય છે.]

ધનલક્ષ્મી : (ઘરમાં જઇને ગોવર્દ્ધનને લખતા જોઇને) ઓહો ! હજી તો તમે લખ્યા જ કરો છો કે શું ? મારો પાર આવ્યો પણ હજી તમારો પાર ના આવ્યો ! કેમ વારુ હજી કેટલી વાર લાગે એમ છે ? એવું શું લખવાનું આવ્યું છે જે રાત્રે જાગીને લખવું પડે છે ?

ગોવર્દ્ધન : હવે પાર આવ્યો છે, હું તારા આવવાની જ વાટ જોતો હતો. આ કાંઈ કોઈની વેઠ નથી. આ તો ખાસ મારો પોતાનો ખાનગી વિષય જ લખવાનો હતો. હશે, હવે કહો આજે શું સાંભળ્યું ? અને તે ઉપર સારો કે માઠો શો મત બાંધ્યો ?

આ મનુષ્યો મૃત્યુમુખે જાય છે, તેનું જોતાં નવ લેખું રે,
સાચી કીર્તિને સુખ લેઇને, જાતું કોકને પેખું રે; ઓ મન૦
સદ્‌ગુણ સઘળા તું શોધીને, ઉરમાં દઢતાથી ધાર રે,
દુર્ગુણમાત્રને ઓળખી, કાઢ હૃદયથી બહાર રે; ઓ મન૦
ઉજ્જ્વલ યત્ને આ વ્યવહારને, સાધી સુખ સઉ લેને રે,
અદઢ આસક્તિ આ પદાર્થોમાં,—કરતાં કલેશ ત્યજી દેને રે; ઓ મન૦
પ્રતિદિન બોધ શું આપીએ, દેતાં લજ્જા અતિ આવે રે,
કાં ન લજ્જા તુજને આવતી, છેક દુષ્ટ કાં તું કહાવે રે; ઓ મન૦
આ લીંબોળીયો પણ પાકતાં, કાંઇક મિષ્ટસમ થાતી રે,
તું તો ક્રમે કરીને વાધતાં, બાંધે તરવાર તાતી રે; ઓ મન૦
વિનવી કહું છું વીરા માનને, આવી તક ફરી ના'વે રે,
મનહર પ્રભુપદ પામવા, કાં ના તનુ નિજ તાવે રે; ઓ મન૦

દાસ : (સાંભળીને) ઢન છે, ટમે પન હવે ટો હડ કડવા માંડી છે હોં. આ ભજન પન અનામજેવું છે.

ચંચળા : એમાં શું ? તમારી દયાથી હવે મારા ઉપર ભગવાનની મહેર થઈ છે. તે મને ગમે તેવા કપરા બોલ હોય છે પણ ઝટ મોંઢે ચઢી જાય છે. સારું થયું જે મને આ તકે સાંભર્યું. હું તમને રોજ કહું છું કહું છું, કરું છું ને વળી ભૂલી જાઉં છું. વારુ તમને તે દહાડે ભટજીએ બોલવાનું સુધરવાનું કહ્યું હતું પણ હજી બરાબર કેમ વારુ સુધરતું નથી ? મને લાગે છે કે તમે લગાર કાળજી રાખતા નથી, બાકી છેક સુધારો થયાવના તો નહિ રહે.

દાસ : (પોતાના કાને હાથ અડાડીને ગાલે તમાચો મારવાની પેઠે સ્પર્શ કરીને) અ...રે, ખ...રી વા...ત છે. જુવો હવે કેવું બોલાયું ! પન મને...ટેવ...પ...ડી ગઈ છે...તે ગફલ...ત...થી બોલાઈ જાય છે, પન જાઓ, હવે પછી કસુ...ર...થાય...તો મને કાન પકડાવજો. આ નાહો તો છું, ને આ વખ...તે જ મા...રી જીભનો સુ...ધા...રો...થવા લાગ્યો છે,...તેથી...ત્રન દિવસમાં જો બ...રાબ...ર ઝપા...ટાથી બોલાસે... તો આજ...થી ચો...થે.. દહા...ડે સ...રસ્વ...તી મા...તાને નામે ઘીનો દીવો ક...રીને એક નાલીયે...ર વધે...રસું ને પાંચ બ્રામનને, પાંચ ગો...રનીને, પાંચ કુમારકાને, પાંચ બ...ટુકને ભોજન કરાવીસું, ખરું કેની ? હવે મને ખા...ત...રી છે કે મા...રા જનમોજનમની કાસલ

આજ...થી જસે. પછી લગા...ર હસે...તો...તેની કંઈ ચંતા...ન...થી. કેમ ખરું કે નહિ ?

ચંચળા : લો આજે ખાસું મજેનું બોલ્યા. લગાર ધીમે ધીમે બોલ્યા ખરા, પણ ફક્ત ' અણ ' ને ' અળ ' બોલવામાં તમારી ભૂલ થઇ છે. મેં બરાબર સરત રાખી છે. પણ આ બાધા રાખી છે એટલે જરૂર મટી જશે ને સરસ્વતીનો વાસો જીભમાં થશે, ને તમે ભજન પણ પછી ઘણાં સારાં જોડશો. આજ મને બહુ સારું લાગ્યું. રોજ મારા મનમાં લગાર તમે પાંચના દેખતાં બોલતા ત્યારે ખોટું લાગતું હતું, પણ તેની કાંઈ હું શરમ રાખતી નથી. તોપણ આપણું ચાલે ત્યાંલગી સુધારાય તો ઘણું સારું.

દાસ : હવે આજ...થી તમે મા...રો તમાસો જોજો. ને પછી કહેજો, હવે તો લગા...ર પણ ભૂલ આવવા...દેવાનો નથી. એ વાત ખા... તરનીસા કરીને જાનજો.

ચંચળા : ચાલો ત્યારે હવે હું તૈયારી કરીને બોલાવું એટલે આવીને જમી લો. આ બાધા નિમિત્તે આપણા ભટજીને પણ આપણે ઘેર પધરાવાશે, ને જમાડાશે. એ પણ ઘણું સારું થશે. [જાય છે, દાસ સમય થયા પછી બોલાવે છે, એટલે જમીને પછી પોતાને કામે બહાર નીકળે છે.]

ચંચળા : (જમીને બારીએ ઉભી છે એટલે એક પોતાના પીયેરના પાડોશમાં રહેનારી તુળજા નામની સ્ત્રી જતી હતી તેને જોઈને) આવો તુળજાબહેન ! ક્યાં જઈ આવ્યાં ? કંઈ ઘણે દહાડે દેખાઓ છો ! હમણાંના આતરફ આવ્યાં નથી !

તુળજા : (ઘરમાં આવીને દાદરે ચઢતાં) શું કરું બહેન ! મને રાંડને તો મોત આવે તો મરવાનીએ નવરાશ નથી. જો આપણું ચાલતું હોય તો તેનેએ કહું કે બાપા બે ઘડી ઉભું રહે. પણ શું કરીએ, ત્યાં કોઈનું ચલણ નથી. અડધી રાત જતાં પણ જંપીને સુવા વારો નથી. તમે શું પૂછો છો, ચંચળબહેન ! ઘરમાં રોટલો છતાં સુખે ખાવાનું નથી.

ચંચળા : જુઓ તુળજાબહેન ! આ સંસારમાં કામ કંઈ ખુટવાનું નથી. જ્યારે ત્યારે પણ આવરદા ખુટવાનું છે. માટે સમજીને ઘડીભર નિરાંતે બેશીએ તો બેસાય. નહિ તો કામ કંઈ કહેવાતું નથી જે મને પછી કરજો.

તુળજા : શું કરું બહેન ! તમે જાણો છો કે આ જજમાનગોરનું નાતું પડ્યું. જેને ત્યાં ના જઈએ તેને ખોટું લાગે. રોજ પંચાગ લેવા ફરવાનું. બે ગુમારતા રાખ્યા છે, તોએ મારે પંચાગ બાંધવા થોડે ઘેર જવું પડે છે. વળી જ્યાં ગયાં ત્યાં પાછી ચાર વાતો કહેવી સાંભળવી તો હોય

આ મનુષ્યો મૃત્યુમુખે જાય છે, તેનું જોતાં નવ લેખું રે,
સાચી કીર્તિને સુખ લેઇને, જાતું કોકને પેખું રે; ઓ મન૦
સદ્‌ગુણ સઘળા તું શોધીને, ઉરમાં દઢતાથી ધાર રે,
દુર્ગુણમાત્રને ઓળખી, કાઢ હૃદયથી બહાર રે; ઓ મન૦
ઉજ્જ્વલ યત્ને આ વ્યવહારને, સાધી સુખ સઉ લેને રે,
અદઢ આસક્તિ આ પદાર્થોમાં,—કરતાં કલેશ ત્યજી દેને રે; ઓ મન૦
પ્રતિદિન બોધ શું આપીએ, દેતાં લજ્જા અતિ આવે રે,
કાં ન લજ્જા તુજને આવતી, છેક દુષ્ટ કાં તું કહાવે રે; ઓ મન૦
આ લીંબોળીયો પણ પાકતાં, કાંઈક મિષ્ટસમ થાતી રે,
તું તો ક્રમે કરીને વાધતાં, બાંધે તરવાર તાતી રે; ઓ મન૦
વિનવી કહું છું વીરા માનને, આવી તક ફરી ના'વે રે,
મનહર પ્રભુપદ પામવા, કાં ના તનુ નિજ તાવે રે; ઓ મન૦

દાસ : (સાંભળીને) ઢન છે, ટમે પન હવે ટો હડ કડવા માંડી છે હોં. આ ભજન પન અનામજેવું છે.

ચંચળા : એમાં શું ? તમારી દયાથી હવે મારા ઉપર ભગવાનની મહેર થઈ છે. તે મને ગમે તેવા કપરા બોલ હોય છે પણ ઝટ મોંઢે ચઢી જાય છે. સારું થયું જે મને આ તકે સાંભર્યું. હું તમને રોજ કહું છું કહું છું, કરું છું ને વળી ભૂલી જાઉં છું. વારુ તમને તે દહાડે ભટજીએ બોલવાનું સુધરવાનું કહ્યું હતું પણ હજી બરાબર કેમ વારુ સુધરતું નથી ? મને લાગે છે કે તમે લગાર કાળજી રાખતા નથી, બાકી છેક સુધારો થયાવના તો નહિ રહે.

દાસ : (પોતાના કાને હાથ અડાડીને ગાલે તમાચો મારવાની પેઠે સ્પર્શ કરીને) અ...રે, ખ...રી વા...ત છે. જુવો હવે કેવું બોલાયું ! પન મને...ટેવ...પ...ડી ગઈ છે...તે ગફ્લ...ત...થી બોલાઈ જાય છે, પન જાઓ, હવે પછી કસુ...ર...થાય...તો મને કાન પકડાવજો. આ નાહ્યો તો છું, ને આ વખ...તે જ મા...રી જીભનો સુ...ધા...રો...થવા લાગ્યો છે,...તેથી...ત્રન દિવસમાં જો બ...રાબ...ર ઝપા...ટાથી બોલાસે... તો આજ...થી ચો...થે.. દહા...ડે સ...રસ્વ...તી મા...તાને નામે ઘીનો દીવો ક...રીને એક નાલીયે...ર વધે...રસું ને પાંચ બ્રામનને, પાંચ ગો...રનીને, પાંચ કુમારકાને, પાંચ બ...ટુકને ભોજન કરાવીસું, ખરું કેની ? હવે મને ખા...ત...રી છે કે મા...રા જનમોજનમની કાસલ

આજ...થી જસે. પછી લગા...ર હસે...તો...તેની કંઈ ચંતા...ન...થી. કેમ ખરું કે નહિ ?

ચંચળા : લો આજે ખાસું મજેનું બોલ્યા. લગાર ધીમે ધીમે બોલ્યા ખરા, પણ ફક્ત ' અણ ' ને ' અળ ' બોલવામાં તમારી ભૂલ થઈ છે. મેં બરાબર સરત રાખી છે. પણ આ બાધા રાખી છે એટલે જરૂર મટી જશે ને સરસ્વતીનો વાસો જીભમાં થશે, ને તમે ભજન પણ પછી ઘણાં સારાં જોડશો. આજ મને બહુ સારું લાગ્યું. રોજ મારા મનમાં લગાર તમે પાંચના દેખતાં બોલતા ત્યારે ખોટું લાગતું હતું, પણ તેની કાંઈ હું શરમ રાખતી નથી. તોપણ આપણું ચાલે ત્યાંલગી સુધારાય તો ઘણું સારું.

દાસ : હવે આજ...થી તમે મા...રો તમાસો જોજો. ને પછી કહેજો, હવે તો લગા...ર પણ ભૂલ આવવા...દેવાનો નથી. એ વાત ખા...તરતીસા કરીને જાનજો.

ચંચળા : ચાલો ત્યારે હવે હું તૈયારી કરીને બોલાવું એટલે આવીને જમી લો. આ બાધા નિમિત્તે આપણા ભટજીને પણ આપણે ઘેર પધરાવાશે, ને જમાડાશે. એ પણ ઘણું સારું થશે. [જાય છે, દાસ સમય થયા પછી બોલાવે છે, એટલે જમીને પછી પોતાને કામે બહાર નીકળે છે.]

ચંચળા : (જમીને બારીએ ઉભી છે એટલે એક પોતાના પાસેના પાડોશમાં રહેનારી તુળજા નામની સ્ત્રી જતી હતી તેને જોઈને) આવો તુળજાબહેન ! ક્યાં જઈ આવ્યાં ? કંઈ ઘણે દહાડે દેખાઓ છો ! હમણાંનાં આતરફ આવ્યાં નથી !

તુળજા : (ઘરમાં આવીને દાદરે ચઢતાં) શું કરું બહેન ! મને રાંડને તો મોત આવે તો મરવાનીએ નવરાશ નથી. જો આપણું ચાલતું હોય તો તેનેએ કહું કે બાપા બે ઘડી ઉભું રહે. પણ શું કરીએ, ત્યાં કોઈનું ચલણ નથી. અડધી રાત જતાં પણ જંપીને સુવા વારો નથી. તમે શું પૂછો છો, ચંચળબહેન ! ઘરમાં રોટલો છતાં સુખે ખાવાનું નથી.

ચંચળા : જુઓ તુળજાબહેન ! આ સંસારમાં કામ કંઈ ખુટવાનું નથી. જ્યારે ત્યારે પણ આવરદા ખુટવાનું છે. માટે સમજીને ઘડીભર નિરાંતે બેશીએ તો બેસાય. નહિ તો કામ કંઈ કહેવાનું નથી જે મને પછી કરજો.

તુળજા : શું કરું બહેન ! તમે જાણો છો કે આ જજમાનગોરનું નાતું પડ્યું. જેને ત્યાં ના જઈએ તેને ખોટું લાગે. રોજ પંચભાગ લેવા ફરવાનું. બે ગુમારસ્તા રાખ્યા છે, તોએ મારે પંચભાગ બાંધવા થોડે ઘેર જવું પડે છે. વળી જ્યાં ગયાં ત્યાં પાછી ચાર વાતો કહેવી સાંભળવી તો હોય

છે. પણ આટલા વરસ થયાં તોએ મારા દીઠામાં ક્યાંએ રાતવરત પણ પરમેશ્વરનો પડછાયોસરખોએ આવ્યો નથી. પછી સાચું શું ને જૂઠું શું છે તે તો રામ જાણે.

ચંચળા : (લગાર હસીને)લો લો,તમે બ્રાહ્મણ છો પણ આમ બોલો છો તે લગાર વિચારતાં નથી ? રાતવરત કે પડછાયો તે ભૂતને માટે કહેવાય કે પરમેશ્વરને માટે ? ને આપણે તો આ પવનને પણ જોતાં નથી,તેથી શું થયું ? પણ આપણે દીલે અટકે છે, ત્યારે જાણીએ છીએ કેની કે છે ? તેમ પરમેશ્વરને શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ કહ્યા છે, તો આપણને આ બધું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે પરમેશ્વર પણ આપણા ઘટમાં છે જ કેની ? એ તો આપણા મનનો મેલ જે પાપથી બંધાયો છે તે છૂટયાવિના આપણને ભગવાનનું દર્શન શેનું થાય ? પાપી માણસને મોટા પુરુષનું દર્શન જ થતું નથી તો પરમેશ્વરનું તો ક્યાંથી જ થાય ?

તુળજા : અરે બહેન ! પરમેશ્વર તે કંઈ રસ્તામાં પડ્યા છે કે સૌને દેખાય ?

ચંચળા : (લગાર હસીને,અરે ! પરમેશ્વર તો ઘરમાં, રસ્તામાં અને બધે વસી રહ્યા છે, પણ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ એવું ઝીણું છે કે તે આ આપણી આંખે દેખાતું નથી. આ ઝીણી જીવાત ઉડે છે, તેને પણ આપણે દેખી શકતાં નથી, ને આ પાણીમાંના પોરા જે છેક ઝીણા હોય છે તેને પણ આપણે દેખતાં નથી તો તેના એવા ઝીણા શરીરમાં પણ વ્યાપી રહેલા પરમેશ્વરને આપણે શી રીતે જોઈ શકીએ ? એ તો જ્યારે તેમની દયાથી આપણને જ્ઞાનની આંખો આવે ત્યારે આપણે દેખીએ.

તુળજા : ઓહો ચંચળબહેન ! તમે ભણ્યાં ગણ્યાં નથી તોએ તમે બધી વાતનાં જાણ થયાં છો !

ચંચળા : એ તો આ અમારા પડોશમાં વિજયાલક્ષ્મી ને મનોહર ભટજી રહે છે તેમના પ્રતાપથી આટલું સમજતાં થયાં છીએ. બાકી હું તો કશુંએ ભણી નથી. તમે તો ભણ્યાં છો, નહિ વારુ ?

તુળજા : હા રે બહેન ! હું તો આ જજમાનને ઘેર સઘળાં કર્મકર્માંતર કરાવું છું ને ! મારા બાપે જ મને એટલું તો ભણાવેલું છે.તે આજે સુખે પેટ ભરીએ છીએ.નહિ તો રોજ ઉઠીને બીજાનું ઓશીયાળું વેઠવું પડત.

ચંચળા : તે તમારાથી ગોરાંથી લગનવિવા'નું ને બધુંએ કામ કરાવાય ખરું ?

તુળજા : આ તમારા વાણીઆનું કરાવાય. બ્રાહ્મણનું મને ના આવડે.

ચંચળા : બ્રાહ્મણનું ને વાણીયાનું બધુંએ જૂદું હોય છે? બાકી લગનવિવા' તો સઉનાએ સરખા કેની? ત્યાંએ વરકન્યા પરણાવવાં ને અહિંએ વરકન્યા પરણાવવાં.

તુળજા : નારે બા! એમાં તો બહુ ફેર. વાણિયાનાં લગન તો મારા જેવીએ જેમ તેમ કરીને ચલાવી લે; ને બ્રાહ્મણમાં એવું ના ચાલે. ત્યાં તો બધા વેદના મંત્ર ભણવા પડે. આ વાણિયા તો કશું સમજે કરે નહિ, એટલે જ્યાં ત્યાંથી જે ભણવાનું ઠેરવી મૂકયું હોય તે ભણીને હાથેવાળો મેળવીને મંગળફેરા ફેરવ્યા એટલે થયું! ને આ કણબીયોમાં તો તમારા કરતાંએ ઓછું. એ લોકમાં પણ આ લગાર તગાર ભણીને રીતપ્રમાણે બધું કરે એટલે ચાલે.

ચંચળા : તે અમારો લોક ન સમજે, ને તમે ગમે તેમ ચલાવો, ત્યારે સઘળો દોષ તો તમારે માથે જ કેની? અમારે તો કહેવતવાળી વાત કે 'અજાણ્યાનો દોષ નહિ!' પણ પાછળથી તમારે એ બધું ભોગવવાનું કેની?

તુળજા : અમે તો તરત જ છેલ્લું ભણી જઈએ છીએ કે ભૂલચૂક, ઓછુંવત્તું જે થયું હોય તેની ક્ષમા આપજો. એટલે અમારે તો પરમેશ્વરને ત્યાં છૂટકો!

ચંચળા : એમ હોય ત્યારે તો બાવા તમે જાણો.આ અમે તો તમારે ભરોસે રહ્યાં. એટલે તમે જાણો ને પરમેશ્વર જાણો. કેમ એમ જ કેની?

તુળજા : હાસ્તો. પણ અમે અમારે માથે પડે એવું રાખતાં નથી તો! ને પરમેશ્વર તો દયાળુ છે, એટલે પછી માફી આપે તો?

ચંચળા : પણ જાણી જોઈને પાપ કરે, ને પછી માફી માગે, ને ફરી પાપ કરે, ને ફરી માફી માગે, એવા ઠગને તો પરમેશ્વર પણ જાણે એટલે પછી માફી તે શેની આપે? માઠું ના લગાડશો હોં!

તુળજા : ના રે બ્હેન! માઠું શેનું! હું તો મારે જાણું છું, તે પ્રમાણે કરાવું છું. પછી એમાં દોષ હશે તો જેણે મૂળથી એવો ખોટો રસ્તો પાડ્યો હશે તેને માથે પાપ! તે ભોગવે! મારે તો કંઈ અડે એવું નથી. લો ચાલો બ્હેન! મેં આજે તમને ઘણાં ખોટી કર્યા છે. મારે તો હજી ઘણાં ઘર ફરવાનું છે. (જવા માંડે છે.)

ચંચળા : આવજો તુળજાબ્હેન! ને વત્તુંઓછું બોલાયું હોય તો માફ કરજો હોં.

છે. પણ આટલા વરસ થયાં તોએ મારા દીઠામાં ક્યાંએ રાતવરત પણ પરમેશ્વરનો પડછાયોસરખોએ આવ્યો નથી. પછી સાચું ચું ને જૂઠું શું છે તે તો રામ જાણે.

ચંચળા : (લગાર હસીને)લો લો,તમે બ્રાહ્મણ છો પણ આમ બોલો છો તે લગાર વિચારતાં નથી ? રાતવરત કે પડછાયો તે ભૂતને માટે કહેવાય કે પરમેશ્વરને માટે ? ને આપણે તો આ પવનને પણ જોતાં નથી,તેથી શું થયું ? પણ આપણે દીલે અડકે છે, ત્યારે જાણીએ છીએ કેની કે છે ? તેમ પરમેશ્વરને શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ કહ્યા છે, તો આપણને આ બધું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે પરમેશ્વર પણ આપણા ઘટમાં છે જ કેની ? એ તો આપણા મનનો મેલ જે પાપથી બંધાયો છે તે છૂટ્યાવિના આપણને ભગવાનનું દર્શન કેનું થાય ? પાપી માણસને મોટા પુરુષનું દર્શન જ થતું નથી તો પરમેશ્વરનું તો ક્યાંથી જ થાય ?

તુળજા : અરે બહેન ! પરમેશ્વર તે કંઈ રસ્તામાં પડ્યા છે કે સૌને દેખાય ?

ચંચળા : (લગાર હસીને,અરે ! પરમેશ્વર તો ઘરમાં, રસ્તામાં અને બધે વસી રહ્યા છે, પણ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ એવું ઝીણું છે કે તે આ આપણી આંખે દેખાતું નથી. આ ઝીણી ઝવાત ઉડે છે, તેને પણ આપણે દેખી શકતાં નથી, ને આ પાણીમાંના પોરા જે છેક ઝીણા હોય છે તેને પણ આપણે દેખતાં નથી તો તેના એવા ઝીણા શરીરમાં પણ વ્યાપી રહેલા પરમેશ્વરને આપણે શી રીતે જોઈ શકીએ ? એ તો જ્યારે તેમની દયાથી આપણને જ્ઞાનની આંખો આવે ત્યારે આપણે દેખીએ.

તુળજા : ઓહો ચંચળબહેન ! તમે ભણ્યાં ગણ્યાં નથી તોએ તમે બધી વાતનાં જાણ થયાં છો !

ચંચળા : એ તો આ અમારા પડોશમાં વિજયાનન્દની ને મનોહર લટક રહે છે તેમના પ્રતાપથી આટલું સમજતાં થયાં છીએ. બાકી હું તો કશુંએ ભણી નથી. તમે તો ભણ્યાં છો, નહિ વારુ ?

તુળજા : હા રે બહેન ! હું તો આ જજમાનને ઘેર સવગાં કર્મેકર્માંતર કરાવું છું ને ! મારા બાપે જ મને એટલું તો ભણાવેલું છે.તે આજે સુખે પેટ ભરીએ છીએ.નહિ તો રોજ ઉઠીને બીજાનું ઓશીયાળું વેઠવું પડત.

ચંચળા : તે તમારાથી બૈરાંથી લગનવિવા'નું ને બધુંએ કામ કરાવાય ખરું ?

તુળજા : આ તમારા વાણીયાનું કરાવાય. બ્રાહ્મણનું મને ના આવડે.

ચંચળા : બ્રાહ્મણનું ને વાણીયાનું બધુંએ જૂદું હોય છે ? બાકી લગનવિવા' તો સઉનાએ સરખા કેની ? ત્યાંએ વરકન્યા પરણાવવાં ને અહિંએ વરકન્યા પરણાવવાં.

તુળજા : નારે બા ! એમાં તો બહુ ફેર. વાણિયાનાં લગન તો મારા જેવીએ જેમ તેમ કરીને ચલાવી લે; ને બ્રાહ્મણમાં એવું ના ચાલે. ત્યાં તો બધા વેદના મંત્ર ભણવા પડે. આ વાણિયા તો કશું સમજે કરે નહિ, એટલે જ્યાં ત્યાંથી જે ભણવાનું કેરવી મૂકયું હોય તે ભણીને હાથેવાળો મેળવીને મંગળફેરા ફેરવ્યા એટલે થયું ! ને આ કણબીયોમાં તો તમારા કરતાંએ ઓછું. એ લોકમાં પણ આ લગાર તગાર ભણીને રીતપ્રમાણે બધું કરે એટલે ચાલે.

ચંચળા : તે અમારો લોક ન સમજે, ને તમે ગમે તેમ ચલાવો, ત્યારે સઘળો દોષ તો તમારે માથે જ કેની ? અમારે તો કહેવતવાળી વાત કે 'અજાણ્યાનો દોષ નહિ !' પણ પાછળથી તમારે એ બધું ભોગવવાનું કેની ?

તુળજા : અમે તો તરત જ છેલ્લું ભણી જઈએ છીએ કે ભૂલચૂક, ઓછુંવત્તું જે થયું હોય તેની ક્ષમા આપજો. એટલે અમારે તો પરમેશ્વરને ત્યાં છૂટકો !

ચંચળા : એમ હોય ત્યારે તો બાવા તમે જાણો.આ અમે તો તમારે ભરોસે રહ્યાં. એટલે તમે જાણો ને પરમેશ્વર જાણો. કેમ એમ જ કેની ?

તુળજા : હાસ્તો. પણ અમે અમારે માથે પડે એવું રાખતાં નથી તો ! ને પરમેશ્વર તો દયાળુ છે, એટલે પછી માફી આપે તો ?

ચંચળા : પણ જાણી જોઈને પાપ કરે, ને પછી માફી માગે, ને ફરી પાપ કરે, ને ફરી માફી માગે, એવા ઠગને તો પરમેશ્વર પણ જાણે એટલે પછી માફી તે શેની આપે ? માઠું ના લગાડશો હોં !

તુળજા : ના રે બ્હેન ! માઠું શેનું ! હું તો મારે જાણું છું, તે પ્રમાણે કરાવું છું. પછી એમાં દોષ હશે તો જેણે મૂળથી એવો ખોટો રસ્તો પાડ્યો હશે તેને માથે પાપ ! તે ભોગવે ! મારે તો કંઈ અડે એવું નથી. લો ચાલો બ્હેન ! મેં આજે તમને ઘણાં ખોટી કર્યાં છે. મારે તો હજી ઘણાં ઘર ફરવાનું છે. (જવા માંડે છે.)

ચંચળા : આવજો તુળજાબ્હેન ! ને વત્તુંઓછું બોલાયું હોય તો માફ કરજો હોં.

છે. પણ આટલા વરસ થયાં તોએ મારા દીઠામાં ક્યાંએ રાતવરત પણ પરમેશ્વરનો પડછાયોસરખોએ આવ્યો નથી. પછી સાચું શું ને જૂઠું શું છે તે તો રામ જાણે.

ચંચળા : (લગાર હસીને)લો લો,તમે બ્રાહ્મણ છો પણ આમ બોલો છો તે લગાર વિચારતાં નથી ? રાતવરત કે પડછાયો તે ભૂતને માટે કહેવાય કે પરમેશ્વરને માટે ? ને આપણે તો આ પવનને પણ જોતાં નથી,તેથી શું થયું ? પણ આપણે દીલે અટકે છે, ત્યારે જાણીએ છીએ કેની કે છે ? તેમ પરમેશ્વરને શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ કહ્યા છે, તો આપણને આ બધું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે પરમેશ્વર પણ આપણા ઘટમાં છે જ કેની ? એ તો આપણા મનનો મેલ જે પાપથી બંધાયો છે તે છૂટયાવિના આપણને ભગવાન્‌નું દર્શન શેનું થાય ? પાપી માણસને મોટા પુરુષનું દર્શન જ થતું નથી તો પરમેશ્વરનું તો ક્યાંથી જ થાય ?

તુળજા : અરે બહેન ! પરમેશ્વર તે કંઈ રસ્તામાં પડ્યા છે કે સૌને દેખાય ?

ચંચળા : (લગાર હસીને,અરે ! પરમેશ્વર તો ઘરમાં, રસ્તામાં અને બધે વસી રહ્યા છે, પણ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ એવું ઝીણું છે કે તે આ આપણી આંખે દેખાતું નથી. આ ઝીણી જીવાત ઉડે છે, તેને પણ આપણે દેખી શકતાં નથી, ને આ પાણીમાંના પોરા જે છેક ઝીણા હોય છે તેને પણ આપણે દેખતાં નથી તો તેના એવા ઝીણા શરીરમાં પણ વ્યાપી રહેલા પરમેશ્વરને આપણે શી રીતે જોઈ શકીએ ? એ તો જ્યારે તેમની દયાથી આપણને જ્ઞાનની આંખો આવે ત્યારે આપણે દેખીએ.

તુળજા : ઓહો ચંચળબહેન ! તમે ભણ્યાં ગણ્યાં નથી તોએ તમે બધી વાતનાં જાણ થયાં છો !

ચંચળા : એ તો આ અમારા પડોશમાં વિજયાલક્ષ્મી ને મનોહર ભટજી રહે છે તેમના પ્રતાપથી આટલું સમજતાં થયાં છીએ. બાકી હું તો કશુંએ ભણી નથી. તમે તો ભણ્યાં છો, નહિ વારુ ?

તુળજા : હા રે બહેન ! હું તો આ જજમાનને ઘેર સઘળાં કર્મકર્માતર કરાવું છું ને ! મારા બાપે જ મને એટલું તો ભણાવેલું છે.તે આજે સુખે પેટ ભરીએ છીએ.નહિ તો રોજ ઉઠીને બીજાનું ઓશીયાળું વેઠવું પડત.

ચંચળા : તે તમારાથી ઐરાંથી લગનવિવા'નું ને બધુંએ કામ કરાવાય ખરું ?

તુળજા : આ તમારા વાણીયાનું કરાવાય. બ્રાહ્મણનું મને ના આવડે.

ચંચળા : બ્રાહ્મણનું ને વાણીયાનું બધુંએ જૂદું હોય છે ? બાકી લગનવિવા' તો સઉનાએ સરખા કેની ? ત્યાંએ વરકન્યા પરણાવવાં ને અહિંએ વરકન્યા પરણાવવાં.

તુળજા : નારે બા ! એમાં તો બહુ ફેર. વાણિયાનાં લગન તો મારા જેવીએ જેમ તેમ કરીને ચલાવી લે; ને બ્રાહ્મણમાં એવું ના ચાલે. ત્યાં તો બધા વેદના મંત્ર ભણવા પડે. આ વાણિયા તો કશું સમજે કરે નહિ, એટલે જ્યાં ત્યાંથી જે ભણવાનું ડેરવી મૂક્યું હોય તે ભણીને હાથેવાળો મેળવીને મંગળફેરા ફેરવ્યા એટલે થયું ! ને આ કણબીયોમાં તો તમારા કરતાંએ ઓછું. એ લોકમાં પણ આ લગાર તગાર ભણીને રીતપ્રમાણે બધું કરે એટલે ચાલે.

ચંચળા : તે અમારો લોક ન સમજે, ને તમે ગમે તેમ ચલાવો, ત્યારે સઘળો દોષ તો તમારે માથે જ કેની ? અમારે તો કહેવતવાળી વાત કે 'અજાણ્યાનો દોષ નહિ !' પણ પાછળથી તમારે એ બધું ભોગવવાનું કેની ?

તુળજા : અમે તો તરત જ છેલ્લું ભણી જઈએ છીએ કે ભૂલચૂક, ઓછુંવત્તું જે થયું હોય તેની ક્ષમા આપજો. એટલે અમારે તો પરમેશ્વરને ત્યાં છૂટકો !

ચંચળા : એમ હોય ત્યારે તો બાવા તમે જાણો. આ અમે તો તમારે ભરોસે રહ્યાં. એટલે તમે જાણો ને પરમેશ્વર જાણો. કેમ એમ જ કેની ?

તુળજા : હાસ્તો. પણ અમે અમારે માથે પડે એવું રાખતાં નથી તો ! ને પરમેશ્વર તો દયાળુ છે, એટલે પછી માફી આપે તો ?

ચંચળા : પણ જાણી જોઈને પાપ કરે, ને પછી માફી માગે, ને ફરી પાપ કરે, ને ફરી માફી માગે, એવા ઠગને તો પરમેશ્વર પણ જાણે એટલે પછી માફી તે શેની આપે ? માઠું ના લગાડશો હોં !

તુળજા : ના રે બહેન ! માઠું શેનું ! હું તો મારે જાણું છું, તે પ્રમાણે કરાવું છું. પછી એમાં દોષ હશે તો જેણે મૂળથી એવો ખોટો રસ્તો પાડ્યો હશે તેને માથે પાપ ! તે ભોગવે ! મારે તો કંઈ અડે એવું નથી. લો ચાલો બહેન ! મેં આજે તમને ઘણાં ખોટી કર્યાં છે. મારે તો હજી ઘણાં ઘર ફરવાનું છે. (જવા માંડે છે.)

ચંચળા : આવજો તુળજાબહેન ! ને વત્તુંઓછું બોલાયું હોય તો માફ કરજો હોં.

તુળજા: એમાં તે શું માફ કરવું'તું. રીતની વાતમાં ખોટું લગાડવાની મને ટેવ નથી તો. તમે તો શું,પણ આ બીજા લોક તો મને, 'આવો તુળજા ભવાની !' એમ કહીને બોલાવે છે. પણ તેનુંએ મને કંઈ દુઃખ લાગતું નથી,તો આ તમારી વાતમાં દુઃખ શેનું ? ને મારે તો બ્હેન ! ખરું પૂછો તો રોજ સો બસેં ઘર ફરવાનું. તે કોઈ કંઈ કહે ને કોઈ કંઈ કહે. પછી હું રોજ બધાનું દુઃખ લગાડું તો મારાથી જીવાય કેમ ? એ તો આ કાને સાંભળવું ને આ કાને કાઢી નાંખવું, ને મોટું પેટ રાખવું, એટલે જે આવે તે માંહી સમાય. આવજો હોં ચંચળબહેન ! [એમ બોલતી જાય છે.]

ચંચળા: વારુ.(ઘરમાં વળતાં) અરેરે ! આવી વાતો કરીને મેં શો ફાયદો લીધો ? નકામો વખત ગયો. પણ હશે, એમાંથીએ શિખામણ લેવાશે તો ઘણીએ છે. ચાલ બહેન ! વખત થઈ ગયો છે તે સઉ મારી વાટ જોતાં હશે. [ઘરમાંથી ઝટ પરવારીને જાય છે.]

વિજયા: (ચંચળાને) આવો ચંચળબહેન ! આજ કંઈ મોડું થયું.

વિજળી: મેં આવતાં પેલાં તુળજા ભવાનીને ઓટલે ચઢતાં દીઠાં'તાં, તે કંઈ વાતચીત કરતાં વાર લાગી હશે.

ભાગીરથી: હશે કોઈ દિવસ કોઈ આવે જાય, ત્યારે લગાર મોડું પણ થાય.

ચંચળા: અરે બહેન ! મારો સ્વભાવ હજી કંઈ બરાબર છૂટયો છે? મેં જ એને જતી બોલાવી, અને બોલાવી એટલે પછી જાણો જ છો કેની?

ભાગીરથી: ચાલો હવે સમય થયો છે, માટે આરંભ કરો. બોલો 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.' (સઉ બોલે છે.)

વિજયા: (નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબી.

હાં રે સખિ ! સારી શિખામણ લીજીએ.
હાં રે દેખી દુર્ગુણીને મનમાં અતિ બીહીજીએ; હારે સખિ૰
સુસંગતિથી સદ્‌ગુણ આવે, જેથી કલ્યાણ નિજ કીજીએ રે; સખિ૰
આ લોકમાં યશકીર્તિ મેળવી, અંતે મુક્તિ પામી રીઝીએ રે; સખિ૰
કુસંગતિથી ક્રોધ વધે ને, મિથ્યા અવરપર ખીજીએ રે; સખિ૰
લોભ વધે ને કૃપણતા આવે, મોહવારિથી સદા ભીજીએ રે; સખિ૰
સદ્‌ગુણ આવ્યે પાપ ટળે સઉ, દાન સુપાત્રને દીજીએ રે; સખિ૰
અંતર શુદ્ધ થતાં મન સ્થિર કરી, પ્રેમે પ્રભુભક્તિરસ પીજીએ રે; સખિ૰

દુર્ગુણ ધારી વ્યર્થ ભવસાગરમાં, તરવાની આશે કર વીંઝીએ રે; સખિ૰
મનકર પ્રભુને શરણ થયાવિણ, જાશે આ જીવ ગતિ [1]ત્રીજીએ રે; સખિ૰

ભાગીરથી : ' જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. ' (સર્વ બોલે છે.) કાલે તો પેલી સત્ત્વમતિને તેના પ્રબુદ્ધ નામના પતિએ અંતમાં એવું કહ્યું હતું કે આપણા ધન સંબધી તપાસ કરીને હું તને કહીશ, અને આ તારા કહેલા વિચારપ્રમાણે હવે આપણે સઘળા અર્થને રુડે પ્રકારે સિદ્ધ કરી આપનાર જે દાન, ધ્યાન અને જ્ઞાનનો ક્રમ છે, તેને જ સત્વર સાધ્ય કરવા યત્ન કરીએ. એથી જે આપણે કરવું છે તે સઘળું સિદ્ધ થશે. આ ક્ષણે તો આપણા નિયમિત કામમાં પ્રવેશ કરીએ. પણ રાત્રે નવરાશે તું કહેશે તે નિયમપ્રમાણે ચાલવાને આપણે પૂરતો વિચાર કરીશું. એમ કહીને પોતપોતાને કામે લાગ્યાં છે.

વિજયા ઇષ્ટસ્મરણ કરીને કહે છે : પછી રાત્રિએ તે પ્રબુદ્ધ પુરુષ પોતાની પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીસમીપ બેશીને આ પ્રમાણે બોલ્યો : હે સ્ત્રિ ! તપાસ કરતાં જણાયું છે કે આપણા હાથમાં આવ્યા પછી આપણા ધનનો વધારો જ થયો છે, કંઈ ઘટાડો થયો નથી; અને આપણા પોતાના સંબંધના ઘરખર્ચકરતાં એક ચતુર્થાંશ ધર્માદા ખર્ચ થાય છે. એથી કંઈક વધારે પણ ઓછું નહિ. માટે હવે જે તારી ઇચ્છા હોય તે તું મને કહે તે પ્રમાણે આપણે કરવાને યોગ્ય બંદોબસ્ત કરીએ.

સત્ત્વમતિ કહે છે : હે ભગવન્ ! આપ સર્વ વાર્તાને તથા દાનના પ્રકારોને જાણો છો, તેમ છતાં મને કહો છો તો મારી અલ્પમતિપ્રમાણે હું કહું છું.

પ્રબુદ્ધ કહે છે : હે સત્કર્મમાં પ્રીતિવાળિ ! આ સંસારમાં ઘણે સ્થળે એમ જણાય છે કે કોઈ ઘરમાં પુરુષની પુણ્યકર્મમાં પહેલ હોય છે, ઉદારતા પણ પુરુષમાં વધારે હોય છે, સન્મતિ તથા સદ્ધર્માચરણ પણ પુરુષમાં વધારે હોય છે; અને કોઈ ઘરમાં તો સ્ત્રીની ધર્મકર્મમાં આગેવાની હોય છે, તથા તેને પુણ્યકર્મમાં મતિનો પ્રવેશ પ્રથમ હોય છે. આમ છે તેમાં આપણા ઘરમાં પ્રથમ તારી પુણ્યમતિનો ઉદય થયો છે તો એક વાર તારા વિચારપ્રમાણે તું કહે. તેમાં વધઘટ કરવા યોગ્ય જણાશે તો હું કહીશ.

સત્ત્વમતિ કહે છે : સામાન્ય ધર્મકર્મ આપણા ઘરને ઘટે એવાં તો થયાં જ કરે છે, પરંતુ હવે વધારો કરવામાં મને જે લાગે છે તે હું કહું છું.

---

૧ અધોગતિ.

હકીકત કહી સંભળાવી.અને તે કાર્ય સુગમતાથી ધારવા પ્રમાણે થશે કે કેમ એ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો. આ સાંભળીને તે કારભારી વિનયથી નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

કારભારી કહે છે : હે મહારાજ ! આપની આજ્ઞાપ્રમાણે કાર્ય કરવામાં વિલંબ થશે નહિ. ધારવા પ્રમાણે સઘળી વ્યવસ્થા સુગમતાથી થોડા કાળમાં કરાવવાને પણ કાંઇ અડચણ નથી તથાપિ એક વિજ્ઞપ્તિ છે કે આવું મોટું ધર્મકાર્ય કરવાનો એકદમ આરંભ કરવામાં વધારે નાણાં રોકાશે; અને આપનાસમાન કોઇ પણ ધનવાન્ એકદમ આવા કાર્યને કરવા હિંમત ભીડે નહિ. તેથી જો અવશ્ય કરવું જ હોય તો સઘળાં કામનો એકદમ બંદોબસ્ત કરીએ, અને જો આજ્ઞા હોય તો વારા ફરતી દરવર્ષની પેદાશમાંથી થોડે થોડે સઘળાં કાર્ય કરીએ. પછી જેવો આપ ધણીનો હુકમ.

પ્રબુદ્ધ કહે છે : આપણી એકંદર રોકડનો કેટલામો ભાગ આ સઘળાં કાર્યમાં મળીને રોકાશે ? તેનો તમે બાંધેલો અજમાયશ મને કહો.

કારભારી કહે છે: આપણી આજ જેટલી રોકડ રકમ છે, તેનો ચોથો હિસ્સો તો જરુર રોકાશે, એમ જણાય છે. પછી કામના સ્વરૂપપ્રમાણે કાંઇક વધારે ઓછું થાય ખરું.

પ્રબુદ્ધ કહે છે : આ સઘળાં કામ ધારવા પ્રમાણે પૂર્ણ થવામાં કેટલો કાળ જશે એમ ધારો છો ?

કારભારી કહે છે: ઘણી ઉતાવળથી કરીએ તો પણ સઘળું થતાં લગભગ બે વર્ષ થાય ખરાં. પછી કાંઈ વધારે ઓછી મુદ્દત થાય, પણ એટલો આશરો ખરો.

પ્રબુદ્ધ કહે છે : બે વર્ષ થઈ રહે ત્યારે ત્યાં પર્યંતમાં ધીરે ધીરે જ થયું ગણાશે, અને પાછી આ બે વર્ષની કમાણીનો મેળ કરતાં કાંઈ વધારે ખર્ચ આપણી ગણત્રીપ્રમાણે ગણાશે નહિ. માટે હવે કાલથી તમે કોઈ સાવધાન મનુષ્યદ્વારા સ્થાન વગેરેનો સઘળો બંદોબસ્ત જલદી કરવા માંડો, અને જે જે તજવીજ થતી જાય તે તે મારે કાને તત્કાળ નાંખતા રહો. જે બાર ઘર બ્રાહ્મણોને આપવાનાં છે. તે જો સારી વસતિમાં અને સારાં ઘાટબંધ લાગે પડતાં તૈયાર મળે એવાં હોય તો તેની પણ તપાસ કરજો.

કારભારી કહે છે : જેવી આજ્ઞા. હવે બીજો શો હુકમ છે ?

પ્રબુદ્ધ કહે છે : હાલ તો એ જ. હવે તમે જાઓ, વળી બીજું કાંઈ હશે તો કાલે કહીશ.

તે કારભારી નમન કરીને ગયા પછી પ્રબુદ્ધ પોતાની સ્ત્રીને કહે છે,

આ કારભારીના મનમાં આ આપણી ધારણા એકદમ ઘણી ભારે પડી એમ જણાય છે.

સત્ત્વમતિ કહે છે: એનો વિચાર સાધારણ વ્યવહારના વિચારવાળા મનુષ્યોની નીતિના પ્રમાણનો હશે. તેથી આ એને કઠિન લાગે, પરંતુ આ અસ્થિર સંસારમાં મારી ધારણાપ્રમાણે તો આપણા અર્ધ ધનનો પણ એક કાળે ખર્ચ કરીએ તોપણ તે વધારે ગણાય નહિ.

પ્રબુદ્ધ કહે છે: જો આપણી ઉમર વૃદ્ધાવસ્થાને લગભગની હોય ત્યારે તો કોઈ પ્રકારનો પણ એના કે આપણા કે કોઈના પણ મનમાં સંકોચ નહિ; પરંતુ આ આપણી તો હજી પ્રથમાવસ્થા જ જણાય છે. માટે સઉ સજ્જનને વિચાર આવે.

સત્ત્વમતિ કહે છે: વૃદ્ધાવસ્થાને પામેલા,સંસારમાં પોતાની ધારણાઓથી નિરાશ થયેલા પુરુષો આ પ્રમાણે કરે એમાં તો કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. માત્ર આપણાસરખાં આશાનાં ભરેલાં ગણાતાં કરે એ જ નવાઇની વાર્તા ગણાય.

પ્રબુદ્ધ કહે છે: આ લોકોના વિચાર તો એવા છે કે આ સંસારમાં ધન એ જ સઉથી મોટો પદાર્થ છે,અને તેનાથી જ સઘળો વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે. માટે જ્યાંસુધી વ્યવહારમાં છીએ ત્યાંસુધી સઘળો વિચાર રાખવો.

સત્ત્વમતિ કહે છે: એ અવિચારવડે નિશ્ચય કરનાર લોકોના સઘળા નિશ્ચયો પ્રમાણ કરવાજેવા વિચાર કરતાં જણાતા નથી. કારણ કે આ ધનવડે જ જો સઘળા અર્થ સિદ્ધ થતા હોય તો ઘણા ધનવાન્ પુરુષો તથા મોટા પૃથ્વીપતિઓ શા કારણથી મરે છે, એ જણાતું નથી. ઘણા ધનવાન્‌ની સ્ત્રી મરે છે,પુત્ર મરે છે,અને મરતાં નથી તો તેઓ ઘણા રોગોને ભોગવનાર હોય છે, તથા તેમનો નિરંતર નિરોગ રહેવારૂપ અર્થ સિદ્ધ થતો જણાતો નથી. તો પછી આ ધન શો અર્થ સિદ્ધ કરે છે,એ જણાતું નથી. વળી ઘણું કરીને સઘળા ધનવાનોના વંશનો, જો ધન કાયમ રહે છે તો ઉચ્છેદ થાય છે, અને ઘણા ધનવાનો, પુત્રની આશામાં ને આશામાં ધનનો સંચય કરતા મરણને સ્વાધીન થાય છે, તથાપિ તેમની પુત્રની આશા પણ આ ધનથી પૂર્ણ થતી નથી, તો પછી કયો વ્યવહાર એથી સિદ્ધ થાય છે? વળી ઘણા નિર્ધનોને પુત્ર થાય છે,અને તેઓ ધન મેળવી ધનવાન્ થાય છે, અને ઘણા ધનવાનોના પુત્રો પોતાનું ધન ખોઈ ને ભિખારી થાય છે. તો આ ચંચળ ધન તથા આયુષ્યનો શો ભરોંસો રાખવો?

મારા પિતાના મુખથી એમ પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે ઘણું નિષિદ્ધ માર્ગે આવેલું ધન તેના દોષને નિવારણ કર્યાવિના તે ધનવાનને પુત્રોત્પત્તિમાં વિરોધ રાખે છે. માટે તેવા ધનનો સન્માર્ગે વ્યય કરનાર ધન-વાન્ જ પુત્રને દેખવા પામે છે. વળી એક પક્ષથી જોતાં ધનના કાળજીવડે સંચયની જરુર પણ નથી. કારણ કે ઘણું રક્ષણ કર્યા છતાં પણ આ ધન જનાર થાય છે ત્યારે ગમે ત્યાંથી પણ માર્ગ કરીને પોતાની મેળે જાય છે, અને આવનાર થાય છે ત્યારે ગમે તે દ્વારે આવે પણ છે. આમ હોવાથી અપુત્રવાનને કે પુત્રવાનને પણ સંચયની અગત્ય નથી. પુત્ર કદાચિત્ સુપુત્ર ઉઠે તો તે પોતે જ ધન સંપાદન કરવામાં સમર્થ થાય છે, ને તેના અનુકૂળ યોગથી તેને મળી પણ આવે છે; ને જો કુપુત્ર હોય તો પણ ધનનો સંચય વ્યર્થ જ ઠરે છે કારણ કે તે પોતાના દુર્ભાગ્યથી તત્કાળ જ પ્રાપ્ત ધનનો નાશ કરી નાંખે છે. અને પ્રજાવિનાનાએ ધનસંચય કરવો વ્યર્થ જ છે,એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.જે ધન સત્કર્મમાં ખરચાતું નથી,તે ધન અંતે પાપને જ ઉત્પન્ન કરનાર થાય છે. માટે બુદ્ધિમાન્ ધનવાને તો ગજાકરતાં વધારે નહિ, તો યથાશક્તિ સદ્વ્યય તો કરવો જોઈએ. હે સર્વજ્ઞ પતિ ! આ મારા અબળાના વિચાર છે, તે જો આપને યોગ્ય લાગે તો જ અમલમાં આણવા,નહિ તો નહિ. એ વાર્તામાં આપની ઇચ્છાઉપરાંત મારો આગ્રહ નથી. ધનવાન્ પિતાએ પોતાના પુત્રમાટે પોતાના ધર્મપ્રમાણે, યોગ્યતાપ્રમાણે ધનનો સંચય કરવો, એ વિષે હું ના કહેતી નથી. પરંતુ ધનવાન્ પિતાએ પુત્રના સુખની આશાથી પોતે સત્કર્મ ન કરતાં ઉલટાં પાપકર્મ કરીને પણ ધનનો સંગ્રહ કરી મૂકવો, એ વિચાર મને અધિક યોગ્ય જણાતો નથી. માટે હવે આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો.

પ્રબુદ્ધ કહે છે : હે સ્ત્રિ ! આ તારા સઘળા વિચાર ઘણા યોગ્ય છે, એમ હું ગણું છું; માટે જ તે પ્રમાણે કરવામાં વિરોધ માનતો નથી. તું નિઃશંક રહે. તારી ઇચ્છાપ્રમાણે હવે આપણે આ દુ:ખરૂપ વ્યવહારસુખની આશાને ન ગણકારીને દાન, ધ્યાન તથા જ્ઞાનને જ સાધ્ય કરવા ઘટિત યત્ન કરવો છે.

હરદત્ત ગિરિજાને, અને પેલા વિષ્ણુશર્મા દેવજપાળ શેઠને કહે છે, સાંભળો.પછી બીજા દિવસથી તે પ્રબુદ્ધ પુરુષે નિત્ય દાન આપવાનો આરંભ કર્યો, તથા ક્રમે કરીને આપણા કારભારીદ્વારા બીજાં પણ સઘળાં ધર્મકાર્યના આરંભ કરાવ્યા. આ વાર્તા ધીરે ધીરે લોકમાં પ્રસિદ્ધ થવા લાગી. તે જાણીને સજ્જનો તો પ્રસન્ન થવા લાગ્યા, અને ઘણા કૃપણ ધ-

નવાનો તથા દુર્જનો તો તેમના સત્કર્મના આરંભથી ચાલતી કીર્તિને સાંભળીને અંતરમાં ઘણું બળવા લાગ્યા. આ જગતમાં દુર્જન મનુષ્યો પોતે તો કોઈ સારું કામ કરી શકતા નથી. પણ કોઈ કરે છે,તો તેને દેખીને ખમી શકતા પણ નથી. લોકમાં એક પ્રસિદ્ધ કહેણુ આવા પ્રસંગમાટે ચાલે છે કે એક દુર્જન માણસને.માર્ગમાં કોઈ સજ્જને જોયો, ત્યારે તે દુર્જનનું મૂળ સ્વભાવથી જ મુખ મલિન, અને નિર્માલ્ય હોય છે, તોપણ વધારે નિર્માલ્ય મુખ જોઇને આ પ્રમાણે પૂછ્યું:

દોહરો

કાં ખોયું કે વાવર્યું કે વણસ્યું કંઈ કામ,
તેજવિના આ લોહસમ, દીસે કાં મુખ આમ ?

હે ભાઈ! તમે માર્ગમાં આવતાં કંઈ ધન ખોયું કે શું, અથવા કંઈ ઉદાર ચિત્તથી કોઈની દેખાદેખીથી કાંઇ ધન વાવર્યું કે શું, અથવા કંઈ તમારા ધારેલા કામનો બિગાડ થયો કે શું ? આ તમરું મુખ નિસ્તેજ લોહના જેવું–તેજવિનાનું કેમ દેખાય છે ? ત્યારે પેલા દુર્જને ઉત્તર વાળ્યું કે:–

નથી ખોયું નથી વાવર્યું, નથી વણસ્યું મુજ કામ,
દુઃખ આ ઉરમાં પ્રકટિયું, દેતાં દેખી દામ.

ભાઈ! મેં કંઈ ખોયું કે વાવર્યું નથી. તેમ જ મારું કાંઈ કામ પણ બગડ્યું નથી. પણ મેં એક જણને ધનનું દાન કરતો દીઠો, તે જોઇને મા થી ન સહન થતાં મારા હૃદયમાં દુઃખ થઇને આ મારું મોઢું મલિન થયું દેખાય છે.

આ પ્રકારના દુષ્ટ, કૃપણ, દુર્જન મનુષ્યો તે પ્રભુદત્તનાં રુડાં કૃત્યવિષે સાંભળીને અંતરમાં પ્રજ્વળવા લાગ્યાં, અને પાછળ કોઈ સ્તુતિ કરે ત્યારે, ત્યાં તે દુર્જનો એવું બોલે કે 'શું છે જે, એ ના કરે ! હરામનાં નાણાં આવ્યાં હોય તે કરે જ તો ! અને વળી એને આગળ પાછળ ઓટલો વળેલો છે, એટલે કોઈ ખાનારપીનાર તો છે નહિ ! એ કરે એમાં શી મોટી નવાઈ છે ! એવું હોય તો સઉએ કરે ! ને એવું છતાં જો કોઈ આમ નહિ કરે તો તેનાં કાળાં કર્મના ભોગ જાણવા. આટલું કર્યું તેમાં એણે શી મોટી ધાડ મારી ! મારા જેવાને એવું હોય તો એથી દશગણું કરું !' આ વગેરે અનેક પ્રકારનાં વચનો બોલીને તેમની ઉજ્જવલ કીર્તિને ડાઘ લગાડવા યત્ન કરતા, પણ જેમ મૂર્ખ મનુષ્ય સૂર્યનારાયણને ઝાંખા કરવાની ઇચ્છાથી ધૂળનાં પોટલાં આકાશમાં ઉછાળીને પોતે જ ધૂળવાળો થાય છે, તેમ તે

કીર્તિને નાશ કરવાની ઇચ્છાવાળા પોતે જ અપકીર્તિને પામેલા છતાં વધારે પામતાં હતા.

હરદત્ત કહે છે: હે સ્ત્રિ! મોટા સમુદ્રના જળને જેમ ચકલી નાશ કરી શકતી નથી, અને મદગલિત હસ્તિની શોભાને કોઈ કૂતરાં ભૂંસો મારી મારીને હણી શકતાં નથી, તેમ તે દુર્જનો પણ પ્રભુદત્તની કીર્તિને ઢાંકી શક્યા નહિ. હે સાધ્વિ! જેમ વજ્રનાં બનેલાં શરીરમાં ડંખ મારી મારીને વીંછી પોતે જ પોતાના આંકડાને નિર્બળ કરી નાંખે છે, તથા ગરુડને દંશ કરીને મારી નાંખવાની ઇચ્છાવાળો સર્પ જેમ પોતે જ મરાઈ જાય છે, તેમ આ પ્રભુદત્તનો દ્વેષ કરનાર પોતે જ પોતાના પાપને વધારી સંતાપને પામતા હતા. મહાપાતકાદિદોષને વશ પડેલા દુર્જનો નિરંતર પાપમાં જ પ્રવીણ મતિવાળા હોય છે, તેથી તેવાઓને સુધારવામાં કોણ સામાન્ય પુરુષ પ્રયત્ન કરે? કોઈ નહિ. અને મહાપાતકાદિ દોષથી પણ મુક્ત કરનાર મહાત્મા તેમને શુદ્ધ કરવા સમર્થ ખરા, પરંતુ તે દુર્જનો પોતાના દુર્દૈવથી તે મહાત્મા પુરુષનું તો દર્શન પણ પામી શકતા નથી, જેથી ઉત્તરોત્તર અધોગતિના અધિકારી તે દુર્જનો નીચ મતિથી ક્યારે છૂટશે, એનો કોઈ કાળે

નવાનો તથા દુર્જનો તો તેમના સત્કર્મના આરંભથી ચાલતી કીર્તિને સાંભળીને અંતરમાં ઘણું બળવા લાગ્યા. આ જગતમાં દુર્જન મનુષ્યો પોતે તો કોઈ સારું કામ કરી શકતા નથી. પણ કોઈ કરે છે, તો તેને દેખીને ખમી શકતા પણ નથી. લોકમાં એક પ્રસિદ્ધ કહેણુ આવા પ્રસંગમાટે ચાલે છે કે એક દુર્જન માણસને માર્ગમાં કોઈ સજ્જને જોયો, ત્યારે તે દુર્જનનું મૂળ સ્વભાવથી જ મુખ મલિન, અને નિર્માલ્ય હોય છે, તોપણ વધારે નિર્માલ્ય મુખ જોઈને આ પ્રમાણે પૂછ્યું:

દોહરો

કાં ખોયું કે વાવર્યું કે વણસ્યું કંઈ કામ,
તેજવિના આ લોહસમ, દીસે કાં મુખ આમ ?

હે ભાઈ! તમે માર્ગમાં આવતાં કંઈ ધન ખોયું કે શું, અથવા કંઈ ઉદાર ચિત્તથી કોઈની દેખાદેખીથી કાંઈ ધન વાવર્યું કે શું, અથવા કંઈ તમારા ધારેલા કામનો બિગાડ થયો કે શું ? આ તમ રું મુખ નિસ્તેજ લોહના જેવું-તેજવિનાનું કેમ દેખાય છે ? ત્યારે પેલા દુર્જને ઉત્તર વાળ્યું કે:-

નથી ખોયું નથી વાવર્યું, નથી વણસ્યું મુજ કામ,
દુઃખ આ ઉરમાં પ્રકટિયું. [illegible] કસોટીઉપર [illegible]

[illegible] જોયા પછી, કોઈ તો તાવી જોઈને અને કોઈ ટીપ્યા પછી, એમ ખરી કિંમત કરે છે, તેમ આ મનુષ્યોની પણ [illegible] પરીક્ષા કરવાની રીતિઓ છે. ત્યાં કોઈ તો માત્ર પુરુષની ક્રિયાને જ જોઈ [illegible] તો તેનામાં રહેલા એક વા અનેક ગુણને જાણીને, તથા કોઈ [illegible] પાત્રાપાત્રને [illegible] ગુણો તથા બહારની પ્રવૃત્તિ બે જોઈને, અને કોઈ [illegible] ઓળખવી એ કામ પણ કરીક્ષા કરે છે. આ અનેક પ્રકારે સઘળા પદાર્થો [illegible] ના પુરુષની પરીક્ષા અન્ય જીવો સહેલાઈથી કર[illegible] કારણ કે તેમનાં સામાન્ય તથા વિશેષ લક્ષ[illegible] [illegible]ધાન કરતાં શાસ્ત્ર પણ અટક્યાં છે. કારણ કે મહાત્માની સ્થિતિ નાના ભેદવાળી હોય છે; અને આમ હોવાથી તે સઘળાં મહાત્માનાં ચિહ્નોમાંથી જે ચિહ્નવડે આપણે પરીક્ષા કરી હોય તે ચિહ્ન ખરામાં પણ જણાય અને ઢોંગીમાં પણ તત્કાળ દેખવા માત્રથી જણાય. માટે બરાબર સહવાસવિના મહાત્માને જાણી લેવા અશક્ય છે. યોગ્ય સત્પુરુષ બીજા સત્પુરુષને જાણી શકે, સત્પુરુષ બીજા ઢોંગીને ને અન્ય સર્વને જાણે પણ ઢોંગી કે બીજા, તે મહાત્માને તત્કાળ -

નહિ; માટે સહવાસ કરીને અને ઉપર કહેલાં સઘળાં લક્ષણોના મૂળરૂપ ક્રિયા આદિને જોઈ સમજીને પછી યોગ્ય રીતે જાણી શકાય, તો જાણી લેવું ઘટે છે.

આ પ્રકારની સઘળી વ્યવસ્થાને જાણનાર તે પ્રબુદ્ધ પુરુષે જે જે પુરુષોની કીર્તિ સારા પુરુષોદ્વારા સાંભળેલી તે તે પુરુષોના સમીપ વારંવાર જઈને તેમના સહવાસને સેવવા લાગ્યો; અને તેમ કરીને પછી તેણે એક સર્વોત્તમ પુરુષને પોતાના મનથી નિર્ણય કરીને, મોટા વિનયથી પ્રાર્થના કરીને પેલું મુક્તિ આપનાર સ્થાનરૂપ મન્દિર તેમને સ્વાધીન કર્યું તથા મોટી પૂજ્ય બુદ્ધિવડે તેમના સમીપ નિત્ય બેશી શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તને શ્રવણ કરવા લાગ્યો. એ સ્થાને તે વસતિના સઘળા પુણ્યવાન્ પુરુષો શ્રવણ કરવાને ધીરે ધીરે આવવા લાગ્યા, અને આ પ્રબુદ્ધના કાર્યને જોઇને તે સઘળા ઉત્તમ પુરુષો તેની ભારે સ્તુતિ કરતાં ઉપકારને માનવા લાગ્યા.

આ રીતે ઇશ્વરેચ્છાથી બે વર્ષની મર્યાદામાં તો ધારેલાં સઘળાં કામોની વ્યવસ્થા તેઓ કરી ચૂક્યાં, અને આનંદથી બીજાં એવાં સત્કાર્યો કરવા સંબન્ધી વિચારને વશ થયાં.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે: હે ધ્વજપાળ શેઠ! આ પ્રમાણે પુણ્યકર્મને કરવાનો આરંભ કરનાર તે પ્રબુદ્ધ પુરુષની સત્ત્વમતિ સ્ત્રીને દૈવગતિથી તથા પુણ્યના પ્રભાવથી ગર્ભ રહ્યો. તે આ બે વર્ષ પૂર્ણ થયાં, અને સઘળાં કાર્ય કરી રહ્યાં, ત્યારે તે ગર્ભ રહ્યાને પણ પાંચ માસ પૂરા થયા હતા. આમ થવાથી તે સત્ત્વમતિ તથા પ્રબુદ્ધ પુરુષ જેમની સઘળી સ્થૂલ વાસનાઓ છૂટી નહોતી, તે પોતાના મનમાં ઘણાં પ્રસન્ન થતાં જણાયાં; અને જે જે સારાં માણસો એ વાર્તાને જાણવા લાગ્યાં, તે તે સર્વ એમના શુભને

છવાથી પણ આટલું ધન ખરચવાને સંમતિ આપી શકાય નહિ. માટે એવા પુણ્ય કરનાર પુરુષોને જગતમાં ધન્ય છે. એમનું જ જીવવું, ધનનું મેળવવું, તથા ખર્ચવું સાર્થક છે. હે ભગવન્ ! જેને ધન આપો તેને આવી મતિ આપજો આ લોકમાં ઘણું કરીને ધનવાનને કૃપણ જ કરો છો,એ ઘણું અયોગ્ય છે. પણ હે પ્રભુ ! તમે કોઇને કૃપણ કે દાતાર કરતા જ નથી. સઉ પોતાની શુભાશુભ કમાણીના પ્રમાણમાં જ તેવા સારા કે નઠારા થાય છે. હશે, આપણને ઇશ્વર ધન આપે તો એવી મતિ આપે એ જ માગીએ છીએ; નહિ તો ધનવાન્ ન કરે એ જ સારું છે.

બીજો સજ્જન વિચાર કરે છે,અહા ! ધન્ય છે આ પ્રબુદ્ધ પુરુષનાં માતપિતાને કે આવો કુળને તારનાર પુત્ર મેળવ્યો છે ! પુત્ નામના નરકમાંથી પિતરોને તારનાર હોવાથી પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળકને "પુત્ર" એ નામ કહેવાય છે, તો એ પુત્ર નામ આ પ્રબુદ્ધે જ સાર્થક કર્યું છે. કહ્યું છે કે 'હે કુલવતિ સ્ત્રિયો ! જો પુત્રને જન્મ આપો તો પરમેશ્વરના સ્વરૂપને જાણી અસંખ્ય જીવોના કલ્યાણ કરનાર મહાત્માને જન્મ આપજો, અને તેમ ન બને તો દાતાને જન્મ આપજો, કે જે અસંખ્ય પુણ્યાત્મા રંક બ્રાહ્મણાદિનાં દારિદ્રયદુઃખનો નાશ કરે, અને અન્નદાનવડે અસંખ્ય જીવના જીવનના આધારરૂપ થઇ પડે. અને તેમ નહિ તો કોઈ શૂરવીરને જન્મ આપજો કે જેનાથી પાપાચરણી, પ્રજાને પીડનારા, પોતાના ધર્મને જાણનારા, અધર્મી પાપીઓને જ નિરંતર બળ આપનારા એવા દુષ્ટ રાજાઓને ભય ઉત્પન્ન થાય, તથા તે રાજાઓનું તે શૂરવીર પુત્રોવડે નિકંદન થઈ પ્રજાનું રુડે પ્રકારે રક્ષણ થાય. અથવા તો નિરભિમાન વિદ્વાનને જન્મ આપજો કે જેનાવડે આ અસંખ્ય જીવો નાના પ્રકારથી વિદ્યાઓને પ્રાપ્ત કરી પોતાના અજ્ઞાનના નિવારણપૂર્વક પોતપોતાના આ લોક તથા પરલોકમાં યથાયોગ્ય હિતને સાધે. એ વિનાના બીજા અસંખ્યને જન્મ આપશો તોએ ભલે, ને નહિ આપશો તોએ ભલે. એમાં કાંઈ જગપ્રસિદ્ધ સાર્થકપણું ગણવાનું નથી.' આ પ્રકારે જેનાં માતપિતાને ધન્યવાદ મળ્યો છે એવો આ પ્રબુદ્ધ સ્તુતિને પાત્ર કેમ ન ગણાય ! ગણાય જ.

ત્રીજો સજ્જન વિચાર કરે છે, અહો ! ધન્ય છે આ પ્રબુદ્ધ પુરુષને કે જેણે પોતાનું નાનું વય છતાં તથા સ્ત્રીનું પણ બાળક વય છતાં આવાં પુણ્યકર્મમાં પ્રીતિ કરી છે ! આ જગતમાં આશાને કોઇએ જીતી નથી એમ કહેવાય છે ખરું, તથાપિ આવા વિરલા પુરુષોએ આશાના દાસ પોતે ન થતાં તેને દાસી કરીને રાખી છે, એમ આ નજરે જોતાં સ્પષ્ટ જણાય છે. ઘણા માણસો પોતાનું તથા સ્ત્રીનું પક્વ વય થયાં છતાં પણ

પુત્રની આશા રાખી વાસનાના માર્યા પુનઃ પુનઃ લગ્ન કરે છે, પણ દાનકર્મમાં પ્રીતિવાળા થતા નથી, અને મરણપર્યંત પણ આશાના પાશથી બંધાએલા તે એમ જ કહે છે કે 'ભાઈ! પરમેશ્વર કરે ને કાલે પુત્ર થાય, તો પછી તેને જોઈએ કે નહિ?' આમ કહીને કંઇ પણ પુણ્યદાન કર્યાવિના મરીને આ મધમાખીઓની પેઠે હાથ ઘસતા જ રહે છે. આ લોકમાં પુણ્યકર્મ કરનારસમાન કોઇ પણ શ્રેષ્ઠ નથી; દાન કરનારનો હાથ સદા ઉપર જ રહેલો હોય છે. પરમેશ્વર પણ દાતાઓપાસે પોતાના પ્રસધર્મની રક્ષાવાસ્તે નીચો હાથ ધરી લેવા ગયા છે. આ બલિરાજાને ત્યાં વિષ્ણુએ વામણું કુરૂપવાળું શરીર કરીને દાન લીધું છે. પણ બલિરાજા કે જેને શુક્રાચાર્યે કહ્યું કે આ વામન તારું સર્વ હરણ કરવાને આવ્યો છે, માટે આપવાને જરા વિચાર કર. પણ દાનશૂર બલિરાજા તે વચનપ્રતિ લગાર પણ લક્ષ ન કરતાં પોતાનું સર્વ પણ જો દાનમાં અપાશે તો તે અંતે આખરે મારું જ છે, એવું જાણીને મોટી પ્રસન્નતાથી વિષ્ણુને માગેલું દાન આપી મોટો થયો છે, અને વિષ્ણુએ વામનરૂપ ધરીને દાન લેનારને સૂચવ્યું છે કે હે ભાઇઓ! દાન લેનારને નિરંતર લઘુતા પ્રાપ્ત થાય છે. મતલબ એ કે સદાએ દાનના આપનારને જ જગત્માં મોટાપણું છે. કર્ણ પણ દાનવડે જ શ્રેષ્ઠ ગણાયો છે. મુરુધ્વજ રાજા કે જેણે બ્રાહ્મણને પોતાનું અર્ધ શરીર વહેરીને આપવામાં પણ લગાર આનાકાની કરી નથી; તો તેને ઈશ્વરે પ્રસન્ન થઇને સર્વોત્તમ પદ આપ્યું છે. માટે દાન આપનારને આપવાથી પણ અધિક મળે છે, એ આ જનમંડળમાં સ્પષ્ટ છે. તથાપિ સર્વથી તે આપી શકાતું નથી, એ જ સર્વનાં કર્માદિ દોષનો પ્રભાવ છે. પુત્ર, ધન, રાજ્ય, પૃથ્વી, શરીર આદિ મોટા પદાર્થોને પણ જેઓ તુચ્છ પદાર્થની પેઠે આપી દેવામાં અચકાતા નથી, તેઓ અન્ય ક્ષુદ્ર પદાર્થો આપવાને તો કેમ જ અચકાય? આહા! આ સંસારમાં જે કાંઈ સુખસરખું દેખાય છે તે આ દાનકર્મનો મહિમા છે. હે પ્રભુ! અમને પણ એવો કોઈ સમય યોગ્ય લાગે તો આપજો, કે જેમાં સર્વ આપીને અંતે તમારા પદને પામીએ, અને આ જન્મમરણનું દુઃખ વેઠયું છે તે સાર્થક કરીએ.

ચોથો સજ્જન વિચાર કરે છે, આ પ્રબુદ્ધ પુરુષને લોકો ધન્યવાદ આપે છે, એ તો યોગ્ય જ છે, પરંતુ ખરો ધન્યવાદ તો એની સ્ત્રીને ઘટે છે. કારણ સ્ત્રીજાતિમાં નાનું વય છતાં આવા ઉદાર સ્વભાવવાળી તે નિવડી છે. ઘણા પુરુષો બિચારા, કષ્ટવડે મેળવેલા ધનમાંથી કિંચિત્માત્ર ધર્મ કરવા જાય છે, તો ઘરમાં સ્ત્રી વાઘની પેઠે પકડે છે, હજારો તિરસ્કાર કરે છે, અત્યંત કલે-

શ કરે છે, પુરુષને સંતાપ આપે છે, ને અંતે દાનધર્મ પણ કરવા દેતી નથી. કોઈ કોઈ સ્ત્રી તો જેમ કોઈ મોટા ઉદરવાળી રાક્ષસી ઘણો ઘણો આહાર કરવા છતાં પણ તૃપ્ત થતી નથી અને નિરંતર ખાંઉ ખાંઉ કર્યા જ કરે છે, તેમ અનેક પ્રકારના વિભવ પ્રાપ્ત છતાં પણ પુરુષને, 'લાવ, લાવ' જ કહ્યા કરે છે. અને સત્પાત્ર પુરુષ કદાચ દાન કરવા ધારે છે, તો તે સ્ત્રી આ પ્રકારનાં કઠોર વચન સંભળાવે છે : 'હે પતિ ! તમે એક વાર મારું પેટ ભરો, અને મને તૃપ્ત કર્યા પછી તમારે ગમે તેમ કરો. હું કે જેનો હાથ ઝાલીને તમે લાવ્યા છો, તેને પૂરો સંતોષ આપ્યાવિના બીજું કાંઇ પણ કરવાની સત્તા તમને નથી. હું તમારી થઈ ત્યારથી જ આ સઘળા પદાર્થસહિત તમે મારા થયા છો, તે મારી પ્રસન્નતાવિના તમારાથી આ આડુંઅવળું પુણ્યદાનનું કામ થાય નહિ. હજી તો આપણે બાર વરસનાં બેઠાં છીએ ત્યાંલગી પુણ્ય કેવું ! મરવાના સમયે જ પુણ્ય તો કરવાનું. હજી તો મને આશા છે તે ઇશ્વર કરશે તો કાલે ભોગવનારો આવશે [અને હોય છે તો કહે છે કે] આ ભોગવનારા છે તેને શું ભીખ મગાવવી છે ? માટે એક વાર મારી ઇચ્છાજેટલું મને આપીને પછી દાન કરો.' આ વગેરે અનેક વચનોને સંભળાવતાં પણ સત્કર્મમાં ધનનો વ્યય કરવા દેતી નથી. પણ ધન્ય છે એ સ્ત્રીને તથા એવાં માતાપિતાને કે જેને આ નાનું વય છતાં પુણ્યદાન કરવાનું જ મોટું વ્યસન પ્રકટયું છે. ઘણી કુળવાન્ સ્ત્રિયોએ પોતાના અલંકારસહિત સર્વ, દાન કરવાઅર્થે પતિને આપ્યું છે, ઘણી પતિવ્રતાઓએ પતિની ઇચ્છાથી પ્રાણપર્યંત પણ આપવામાં સંકોચ માન્યો નથી. એવી સાધ્વી સ્ત્રિયોને ધન્ય છે ! હે પ્રભુ ! ધન અને ઉદારતા આપો તો આવી કુલીન સ્ત્રી પણ આપજો કે આ સંસારમાં ધાર્યે આરે ઉતરી શકાય.

હે દેવજપાળ શેઠ ! સૂક્ષ્મમાં કહું છું કે આ વગેરે અનેક પ્રકારના વિચારો કરીને સજ્જનો તે પ્રબુદ્ધ તથા સત્ત્વમતિની સ્તુતિ કરતા હતા. આ પ્રકારની સ્તુતિને સાંભળતાં પણ જેમના મનમાં લગારે ગર્વ કે મોટાઈની અસર થતી નથી, એવાં તે સ્ત્રીપુરુષ દાનકર્મ કરતાં આનન્દમાં દિવસ કાઢવા લાગ્યાં. ઇશ્વરેચ્છાથી જ્યારે તે સ્ત્રીને દશ માસ થયા ત્યારે શુભ સમયમાં પુત્રનો પ્રસવ થયો. આ પુત્રના પ્રસવનો મોટો ઉત્સવ તેમણે કર્યો. વિધિપ્રમાણે યોગ્ય સમયે શુદ્ધિસ્નાન કરીને સૂતિકાગૃહથી જ્યારે તે સત્ત્વમતિ બહાર આવી ત્યારે તે દિવસપર્યંત બાકી રહેલાં સંપૂર્ણ દાન પવિત્ર બ્રાહ્મણોને આપ્યાં પછી એક દિવસ પુનઃ તે સ્ત્રીપુરુષ એકાંતમાં બેશીને આપ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યાં !

વિજયા : જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમ-પ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ.

આ જગમાં છે એક જ સાર રે, તત્ત્વવિચાર સજનિ !
જેથી ત્યજીને આ ભવદુઃખભાર રે, પડીએ પાર સજનિ ! ટેક.
સંસારે જન્મમરણદુઃખ મોટું, છે આધિવ્યાધિનો ભાર રે; પડીએ૦
પુણ્યકર્મ કર્યાથી આ હૃદયે, પ્રકટે છે શુભ સંસ્કાર રે; પડીએ૦
સત્સંસ્કારબીજક ત્યાં ન ઉગે, જ્યાં કુકર્મરૂપી છે ક્ષાર રે; તત્ત્વ૦
અન્ન ઉદરમાં ઘાલીએ જેવું, આવે છે તેવા ડકાર રે; તત્ત્વ૦
ધર્મવિના કોઈ સંગ ન ચાલે, આ તન પણ બળી થાવું છાર રે; તત્ત્વ૦
અધર્મીઓ જન્મી દુઃખ ભોગે, દેખી આપણ થાતાં બેજાર રે; તત્ત્વ૦
અપ્રિય દુઃખ અણઇચ્છયાં આવે છે, તેને કાપશે ધર્મકુઠાર રે; તત્ત્વ૦
ગ્રીષ્મે સૂકેલાં વર્ષામાં થાતાં, જળબળથી વૃક્ષ ટટાર રે; તત્ત્વ૦
અધર્મ ગ્રીષ્મ, ને ધર્મ છે વર્ષા, મનવૃત્તિ વૃક્ષવેલિધાર રે; તત્ત્વ૦
આ ભવકારાગૃહથી નીકળવા, છે સત્કર્મ એક જ દ્વાર રે; તત્ત્વ૦
સત્કર્મથી સન્મતિ ઉપજે છે, તેથી આ જ્ઞાનભંડાર રે; તત્ત્વ૦
વિજયા અબળાના પ્રભુ છે બેલી, તે જ્ઞાને થશે એકતાર રે; તત્ત્વ૦

ભાગીરથી : જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ. [સર્વ બોલે છે. પછી સમય થઈ જવાથી સઉ વારાફરતી પોતપોતાને ઘેર જાય છે.]

મનોહર : [કથાનો આરંભ થયાપૂર્વે જ બહારથી આવીને બીજા ખંડમાં બીજે દાદરેથી આવીને પોતાની જગાએ બેસીને સઘળું સાંભળતો હતો તે પોતાનાં મનમાં વિચાર કરે છે] અરે ! આ સ્ત્રીને હું મારા કરતાં ઓછી સમજણવાળી જાણું તો એ મારી ભૂલ પણ કેમ ન ગણાય ? મારા આગળ એ વિવેકથી વર્તીને પોતાના ડહાપણને પ્રકટ કરતી નથી, પણ આજ એના સામર્થ્યનો વિચાર કરવાનો મને સમય મળ્યો છે. ઘણા વિચાર તો મારા કરતાં પણ એક અંશ ચઢીને કરતી જણાય છે, અને કેટલાક તો મારા સમાન પણ છે; અને માત્ર કોઈ પ્રસંગે જ મારાથી ન્યૂન વિચારબળ વાપરતી દેખાય છે. પણ એની સમજણ આજે જોતાં તો મને અસાધારણ લાગે છે. હું ધારતો હતો કે બૈરાંઓ બેશીને કાંઈ સાધારણ વાતો કરતાં હશે, પણ આ તો જાણે રાત્રિની કથાની પ્રતિમા જ પાડતી હોય, એવું કરે છે. (આ પ્રકારે વિચાર કરે છે એટલામાં વિજયા ઘરમાં આવે છે, મનોહરને જોઈને આશ્ચર્ય પામીને કહે છે)

વિજયા : અરે ! આજે ક્યારના આવ્યા છો ? મેં તો કંઈ ન જાણ્યા નહિ ! સાચું કહેજો, ક્યારના આવ્યા છો ?

મનોહર : જૂઠું શું કરવા કહીશ, થોડી વારથી આવ્યો છું.

વિજયા : અમારી કથા થઈ રહ્યા પછી આવ્યા'તા કે પહેલાં ?

મનોહર : તમારી કથા થયા પહેલાં જ આવ્યો છું.

વિજયા : કહો વારુ, ક્યાંથી તમે સાંભળ્યું છે તે ? એટલે મને સમજાશે.

મનોહર : ' સખિ સારી શિખામણ લીજીએ ' એ ભજન ગાયું ત્યાર પહેલાં લગાર જ વારે આવ્યો હતો, પણ કપડાં મૂકવામાં શી વાત તે પહેલાં થતી'તી તેની સ્મૃતિ નથી.

વિજયા : ત્યારે તો તમે પ્રથમથી જ આવ્યા છો. અરેરે ! ત્યારે તો બધીએ વાત સાંભળી હશે ?

મનોહર : કેમ વારુ, કાંઈ મને ગાળભેળ દેતાં'તાં કે શું, કે બીજી કાંઈ મારાથી છાની વાત હતી કે શું ?

વિજયા : (દાંતતળે લગાર જીભ દાબીને) શિવ શિવ ! એવું તે વળી હોય ! હજી મનમાં એવો વહેમ છે કે શું ?

મનોહર : મને તો વહેમ નથી. પણ ' અરેરે ! ત્યારે તો બધીએ વાત સાંભળી હશે, ' એ વાક્ય વહેમ ઉપજાવે એવા ભાવનું છે.

વિજયા : ના ના, મેં તો કહ્યું કે મારી મૂર્ખાઈ તમે વાત સાંભળીને જાણી હશે ! એ ભાવ રાખીને મેં તો આ વાક્ય કહ્યું છે.

મનોહર : આજ લગી તારી મૂર્ખાઈ માનતો'તો, પણ તે મારો વહેમ આજથી ટળી ગયો.

વિજયા : એમ કહીને મારું હાસ્ય કરો છો કે શું ?

મનોહર : સત્ય જ કહું છું. આજ મને ઘણો આનન્દ થયો છે.

વિજયા : [લગાર શરમાઈને] હશે, મારે શું છે. મારામાં તમારી સત્તા જ સઘળું બોલાવે છે કેની, માટે યશ કે અપયશ જે હશે તે આપનો જ છે.

મનોહર : (હસીને) અપયશ બીજાને ઓઢાડવો તે આ યુક્તિથી બોલ્યાવિના બને નહિ પણ આજથી મને તારા સંબંધમાં મોટો સંતોષ રહેશે. ચાલો હવે વાળુની તૈયારી કરો. હમણાં વળી વખત થશે.

વિજયા : આજે બહુ વાર લાગે એમ નથી. [એમ કહી જલદી તૈયારી કરે છે, ને વાળુ કરીને બેસે છે. પછી સમય થયાથી સર્વ વારા ફ-રતી આવે છે.]

વિઠ્ઠલજી : (પોતાના આસને આવી બેઠા પછી દાસને આવ્યા જોઈ) આવો દાસ ! બેસો, આજે તો સારા સમયઉપર જ આવી પહોંચ્યા છો.

દાસ : આપની મેહે...રબાની છે, એ...ટલે સમય કેમ ચુકાય ?

મનોહર : ધન્ય છે દાસ ! આજે લગાર સંભાળીને બોલ્યા તો કેવું ઠીક બોલાયું ! એ જ પ્રમાણે સાચવીને બોલશો તો જલદી સુધારો થશે.

દાસ : ભગવાનની મ...રજી, ને આપની...દયા છે...તો કાલ...થી નીમ લી...ધો છે...તે...હવે મગ...દુર ન...થી કે બોબ......ડું બોલાય. ક...રતા હ...રતા...તો ધ...ણી છે.આપ...ને કાંઈ એ વા...તનું અભિમાન નથી.

વિઠ્ઠલજી : આજ મારો આત્મા ઘણો પ્રસન્ન થયો, તમે ચોખ્ખું બોલ્યા તેથી. લો ચાલો હવે ભટજી મહારાજ ! શી આજ્ઞા છે ?

મનોહર : હા હવે સઉ આવ્યું હોય તો આરંભ કરીએ કાલ ક્યાં-થી રહ્યું છે ?

વિઠ્ઠલજી : ગઈ કાલે તો પેલા દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષે પોતાના વિ-દ્યાર્થિઓને બોધવચન કહ્યાં, અને પછી તે વચનોને મનન કરવાની આજ્ઞા આપી નિવૃત્તિમાં ગયા. પછી લક્ષ્મી માતાએ પુત્રીઓને એમ કહેલું કે હ-વે આ વિદ્યાર્થિઓના તથા તે મહાપુરુષોની સ્ત્રીના પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં સ્વ-રૂપો તથા તેમના સંબંધમાં થયેલા સઘળા રસિક વૃત્તાંતને પરમેશ્વરની મ-રજી હશે તો કાલે કહીશ. માટે આજે તો તમે તમારે કામે વળગો. અહિંથી રહ્યું છે.

મનોહર : (ઇષ્ટસ્મરણ કરીને)પછી બીજે દિવસે પાછાં તે લ-ક્ષ્મી માતા પોતાની પુત્રીઓને તથા સરસ્વતીની સખિઓને બેસાડીને આ પ્રકારનાં વચનો કહેવા લાગ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે: હે બહેન સરસ્વતિ ! પેલા વિદ્યાર્થિઓને બો-ધ આપીને તે દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષ એકાંતમાં જઇને નિત્ય નિયમપ્રમાણે સ્વસ્થ બેઠા. પેલા બહાર રહેલા વિદ્યાર્થિઓમાંથી જે બીજે સ્થળે રહેતા હતા, તેઓ પોતપોતાની પોથીઓ બાંધીને પોતપોતાની શકિતપ્રમાણે બો-ધવચનનું સ્મરણ કરતા પોતાને આશ્રમે ગયા. અને કોઇ તો બીજે સ્થળે રહેનાર છતાં પણ સમય હોવાથી ગુરુના આશ્રમસમીપ જ વૃક્ષોને છાંયે નિ-

વૃત્તિએ બેશીને પોતાના પાઠ ગોખતા તથા બોધનું સ્મરણ કરતા હતા. અને ગુરુના ઘરમાં નિવાસ કરનારમાં પણ કોઈ તો ગુરુનાં વચનોનો વિચાર કરતા, ને કોઈ તો પોતાનો પાઠ વાંચતા તથા ગોખતા હતા, અને કોઈ તો વિલક્ષણ વિચારોને પણ પોતાના મનમાં કરતા હતા. હે દીકરિ ! હવે પ્રથમ તો તે દશ વિદ્યાર્થિઓના સ્વભાવનાં સામાન્ય સ્વરૂપને તમારા આગળ કહું છું, તે સાંભળો. તે દશ વિદ્યાર્થિઓનાં નામ તો તમને યાદ રહ્યાં હશે. ૧ શુક્લવૃત્તિ, ૨ મહાજ્યોતિ, ૩ ધૂમ્રલોચન, ૪ ઉજ્જ્વલકીર્તિ, ૫ પ્રિયવાદી, ૬ પિંગલનયન, ૭ શાંતિશર્મા, ૮ વિશ્વવંદ્ય, ૯ હરિહરમૂર્તિ, અને ૧૦ વિદ્યાધર. આ દશના સામાન્ય સ્વભાવને વારાફરતી ટુંકામાં હવે કહું છું તે સાંભળીને તેમને ઓળખી રાખો. પછી પ્રસંગમાં તેમનાં વિશેષ સ્વરૂપ તમને જણાશે.

૧ શુક્લવૃત્તિ નામનો વિદ્યાર્થી તો બિચારો ચોખ્ખા મનનો હતો. પોતાના ગુરુને ઈશ્વરસમાન મનથી જાણતો, તથા બહારથી પણ તેવી જ મર્યાદા પાળતો. જે જે વચન ગુરુના મુખથી નીકળે, તે તે તેના હૃદયમાં પ્રથમથી જ દૃઢપણે વસતાં હતાં. તેમાં તેને કદાચિત્ પણ સંશય ઉઠતો નહોતો. તે પોતાના યત્નને ગુરુના પ્રસાદવડે જ સફળ થયો ધારતો. વિદ્યા ભણવામાં અત્યંત પ્રીતિવાળો, તથા મોટા ધૈર્યથી તેને ધારણ કરવામાં ઉમંગવાળો હતો. વિદ્યાને પામતાં છતાં પણ વિદ્વાન્પણાના અભિમાનથી વેગળો રહેતો હતો. પોતે વિદ્વાન્ છે એવું જણાવવાને પાંચ વિદ્યાવાળામાં કે સામાન્ય મનુષ્યના સમુદાયમાં પોતાની મેળે આગળ પડતો નહોતો. આગળ પડવાસરખો પ્રસંગ બીજાઓવડે આવે તો પોતે જય મેળવતો છતાં તે જયવડે થનાર હર્ષથી નિરાળો રહેતો હતો. ગુરુએ એકવાર કહેલી પાલન કરવા યોગ્ય નીતિને કદી વિસારતો નહોતો. કોઇને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાને વશ થતો નહોતો. અણછતાં બીજાને પોતાના વ્યવહારથી દુઃખ થયાનું સમજતો, ત્યારે તત્કાળ તે દુઃખ માનનારપાસે પોતે વિનયથી ક્ષમા માગવામાં લગાર પણ સંકોચને માનતો નહોતો. પોતાની મતલબજેટલું ભાષણ કરતો અને બીજાને જરૂર પડે તો તેના કામપૂરતું બોલતો, પણ વિનાકારણ બીજા વિદ્યાર્થિઓસાથે અથવા અન્ય માણસોસાથે બોલબોલ કરવાના નઠારા સ્વભાવને તે કદી પણ સેવતો નહોતો. પોતાની ભણેલી વિદ્યાને યત્નવડે ઉપસ્થિત રાખતો અને ગુરુ જ્યારે પૂછે ત્યારે લગાર પણ અચકાયાવિના યોગ્ય ઉત્તરને આપતો હતો. પોતાના અંતઃકરણમાં જે જે દોષને ગુરુના વચનથી ઓળખતો, તે તે દોષને તત્કાલ ક

કરતો, અને કાઢતો કે તેને જિતતો ત્યારે જંપતો હતો. નિયમિત ભોજન કરનાર તથા ઓછા આહારવાળો હતો પોતાને મળેલી વિદ્યાથી સંતોષ નહિ માનતાં નવી વિદ્યાને મેળવવા નિરંતર વિચાર કરતો. સઘળાં પરિચયમાં આવેલાં માણસોસાથે સમાન પ્રીતિ રાખવા ધારતો. કોઇઉપર પણ દ્વેષ રાખીને તેનું અનિષ્ટ ઇચ્છતો ન હતો. પ્રયોજનવિના વધારે સ્નેહીઓ કરતો ન હતો ગુરુપત્નીને ગુરુના સમાન જ સંમાન આપતો હતો. ગુરુપત્નીનો ઉગ્ર સ્વભાવ દેખે તો તેમને શાંત કરવામાં કુશળતા રાખતો. કારણવિના સમીપની વસતિમાં લોકોને ઘેર જવાનો બિલકુલ અભ્યાસ રાખતો નહતો. ગુરુના આશ્રમમાં દરેક પ્રકારનાં કામ કરતાં લગાર પણ લજ્જા ધારતો ન હતો. હે દીકરી સરસ્વતિ ! હું તને ટુંકામાં કહું છું કે સઘળા વિદ્યાર્થિઓના મંડળને શોભાવનાર, સઘળા પ્રસિદ્ધ દોષોથી રહિત, અને વિદ્યાર્થીના ધર્મને યથાર્થ જાણનાર તે સર્વ પ્રકારે વખાણવાયોગ્ય હતો.

૨ મહાજ્યોતિ નામવાળો વિદ્યાર્થી પણ તીવ્ર બુદ્ધિવાળો હતો. ઉતાવળથી ભણવાની ઉમેદવારીવાળો છતાં તે ઉતાવળે ભણેલી વિદ્યા પણ તે પ્રમાદથી વિસારતો ન હતો,પણ તેને તત્કાળ ગોખી તૈયાર કરી લેતો હતો. ગુરુમાં સંપૂર્ણ અંશે ઇષ્ટબુદ્ધિવાળો છતાં ગુરુની સેવાવડે ગુરુની અધિક પ્રીતિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળો હતો, તોપણ કોઇ પ્રસંગે.પોતાના ઉતાવળા તર્ક કરવાના સ્વભાવથી જાણે ગુરુકરતાં પણ હું કોઇ કોઇ વેળા તર્ક કરવામાં આગળ જાઉં છું એવો પોતાની વૃત્તિમાં ભાવને ઉંડેલો અનુભવતો હતો. પોતાની ભણેલી વિદ્યાસંબંધે બીજાઓજોડે ચર્ચા કરવાની અધિક રુચિવાળો હતો. પોતાના ગુરુના મુખથી કે અન્યના મુખથી સ્તુતિ સાંભળીને ચિત્તમાં પ્રસન્નતાને જોતો હતો. ગુરુ તથા ગુરુપત્નીની પોતાઉપર કૃપા રહે એવા અભિપ્રાયથી તેમની ઇચ્છાને જાણતાં તત્કાળ સાક્ષાત્ આજ્ઞા કર્યાવિના પણ તે તે કાર્ય કરીને તેમને સંતોષ પમાડવામાં અધિક ઉમંગવાળો હતો. વિદ્યાને જિહ્વાગ્રે રાખવામાં કુશળ છતાં કોઇ વેળા પોતાના સ્મરણશક્તિના અભિમાનથી ઓછો શ્રમ કરી રાખવાથી યોગ્ય સમયઉપર જોઇતા સ હિસવિના અચકાતો, તો પણ પ્રબળ બુદ્ધિવાળો હોવાથી પોતાની અકુશળતા બહાર પડવા દેતો નહિ. પોતે કોઇને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળો નહિ છતાં બીજાવડે કોઇનું ટીખળ કરાયાથી તેમના વિરોધને જોવાને રાજી હતો, તથા તેવે પ્રસંગે હાસ્ય કરી તેમાં ભાગ લેતો હોય તેની પેઠે દૂર રહ્યો પણ વર્તતો હતો. બનતા સુધી સઘળાંનાં મન સંભાળવાને યત્ન કરતો, પણ પ્રસંગે તેના ઉતાવળા સ્વભાવથી કોઇનું મન દુઃખાય

એવું થતું હતું. એમ છતાં પણ પાછળથી વિનયવડે તેમની પ્રીતિ મેળવી લેવામાં યુક્તિવાળો હતો. પોતાના કરતાં આગળ ભણનારને જાણીને પોતાના મનમાં ગણગણતો હતો. અને તેના કરતાં આગળ જવાને ગભરાટ કરતો, અને તેમ ન થાય તો પોતાના મનમાં કચવાતો હતો. તથાપિ તે કચવાટ બીજાને જાણવામાં આવે એમ કરતો નહોતો. પોતાની જાણેલી વિદ્યાકરતાં પણ વિદ્વાનના મંડળમાં વધારે વિદ્યા જાણતો હોય એવો પ્રકાશ પાડતો હતો. કોઈથી પણ પરાજય પામવાના પ્રસંગે અનેક પ્રબળ યુક્તિ કરતો અને પોતે હારવાનો પ્રસંગ જાણે તો પછી વાદનો અંત આણતો પણ ખોટો આગ્રહ કરીને પોતે જય મેળવવા ઇચ્છતો ન હતો. પોતાના ભણવાના કામથી પરવાર્યાવિના, તેમ જ ગુરુ તથા ગુરુપત્નીની ઈચ્છાનુકૂળ કાર્ય કર્યાવિના, ગાફલપણાથી બીજાજોડે વાતો કરવામાં અથવા આળસ રાખી રહેવામાં કદાચિત્ પણ આનંદ માનતો ન હતો. પોતાના વખાણથી રાજી થવાના સ્વભાવવાળો છતાં પણ મને સર્વ વખાણે તો સારું એમ માનતો ન હતો. તેમ જ ખોટાં વખાણ કરે તો તેને જાણી મનમાં અકળાતો, તથા પોતાની ખોડને જાણી સુધારવામાં આગ્રહવાળો હતો. હે દીકરિ ! આ વગેરે ઘણા સારા ગુણો તેનામાં હતા, તેથી નહિ જેવા તેના થોડા દોષો ગણવા જેવા ન હતા.

૩ ધૂમ્રલોચન નામનો વિદ્યાર્થી તો વિદ્યા ભણવામાં ઓછી કાળજીવાળો હતો, તેમ જ ભણવામાં તથા ભણેલી વિદ્યાને ગોખવામાં ભારે આળસવાળો હતો. વિદ્યાના મર્મને જાણીને બુદ્ધિમાં આરૂઢ કરી લેવામાં ઘણી ઓછી શક્તિવાળો હતો, તેમ છતાં પણ પોતે સારું ધારણ કરવાની શક્તિવાળો હોય એવું ડોળ ઘાલનારો હતો. અંતરમાંથી ગાફલપણ તથા ભોળપણવાળો હતો, છતાં મોટા અભિમાનવાળો હતો. પોતાની સમજણ ભૂલભરેલી હોય તોપણ તેને ખરી માનીને અમલ કરવા જતો હતો. પોતાને ભણવાની ઝાઝી રુચિ નહિ થવાથી નિયમિતપણે અધ્યયનને આગ્રહથી કરવાની ટેવવાળો ન હતો. બીજા વિદ્યાર્થિઓને ભેળા કરીને માલવિનાની વાતોના તડાકા મારવાનો ભારે રસીઓ હતો. તેની વાત સાંભળવામાં સામેલ ન થાય તો તેને લાગ જોઇને હુરકાવતો હતો. નકામીસરખી વાતોને પણ લાંબી ચલાવી તે સંબંધે ટેચ કરવાના સ્વભાવવાળો હતો. પોતે ધારેલાં કામને કરવામાં ઉમંગવાળો છતાં, તે ખોટે રસ્તે કરવા જતો હોય, ને વચમાં જો કોઈ ખરો માર્ગ દેખાડવા યત્ન કરે તો કોઈ વાર તો તેની શિક્ષા લક્ષમાં લે, ને કોઈ વાર તો પોતાની જીદથી તે શિખામણ દેનારને તિરસ્કાર કરીને

ક્રોધે ભરાય એવો લહેરી હતો. પોતાથી આગળ પડીને ભણનારઉપર તો તેનો સામાન્ય દ્વેષ હતો, પણ પોતાથી આગળ પડીને કામ કરી યશ મેળવવા જનારઉપર તો તેને ભારે દ્વેષ થઈ આવતો. તેને એક વાર આવેલા દ્વેષનો ઉભરો કોઈ વાર તો થોડી વારે શમતો, ને કોઈ વાર ઝાઝે વખતે શમતો, તોપણ તેને તેવા પ્રસંગોનું સ્મરણ થતાં જ પાછો ઉભરો આવી જતો. તેને ધીરેથી વાર્તા કરવાનો ઓછો અભ્યાસ હતો, તોપણ પ્રસંગે મર્યાદાથી વાર્તાનો આરંભ કર્યા છતાં પાછળથી ક્રમે કરીને વેગ આવતાં કોઈવાર વિવેક અને મર્યાદાનો પણ ઝટ ભંગ કરતો હતો. તેનું ચિત્ત કોઈ કોઈ પ્રસંગે શૂન્યસરખું રહેતું, તોપણ જાણે સદાકાળ વ્યાપારવાળું જ હોય એવું ચંચળ દેખાતું. તેનામાં વગવિનાની, કાર્યમાં ઉતાવળ કરવાનો વિલક્ષણ સ્વભાવ હતો, તેથી સામા માણસના બોલવાના પૂર્ણ આશયને લક્ષમાં લીધાવિના જ તેમાં વિરોધઆવતી કલ્પના કરીને તત્કાળ વૃત્તિમાં ઉગ્ર ભાવ લાવતો હતો. ગુરુ તથા ગુરુપત્નીને અનુકૂળ વર્તવાની ઇચ્છાવાળો છતાં અસાવધ સ્વભાવવાળો હોવાથી સઘળાં કામ તેની રુચિપ્રમાણે કરવામાં અસમર્થ જણાયો હતો. પોતાના દોષને પાછળથી જાણીને પશ્ચાત્તાપ કરવાના સ્વભાવવાળો હતો ખરો, પણ ઘણું કરીને તેને પોતના દોષને દોષરૂપે જાણી ઓળખવાનો તથા તેને તજવાનો ભારે આગ્રહ નહોતો.તેનામાં ક્રોધ કોઈ વાર તો શાંતિનો ભાસ જણાય, પણ ક્યારે અને શા નિમિત્તથી એને ક્રોધ ચઢશે, એ કળાતું નહોતું. તેને ક્રોધનો આવેશ આવતો ત્યારે તે કયા ઉપાયથી શમાવવો, એ બીજા વિદ્યાર્થિઓ ભાગ્યે જ સમજતા હતા. તેના આ ઉગ્ર સ્વભાવને જાણનાર સઘળા વિદ્યાર્થિઓ તેની રુચિ સંભાળવા યત્ન કરતા, પણ તેની અનિયમિત રુચિ હોવાથી તે સઘળા વિદ્યાર્થિઓ પ્રસંગે પોતાના યત્નમાં નિષ્ફળ થતા,અને કોઇ કોઈ વાર પણ એકંદરે સઘળા વિદ્યાર્થિઓ તેના ક્રોધના ભોગ વારાફરતી થતા. ગુરુ જ્યારે બોધ આપતા હોય ત્યારે સઉથી આગળ બેશીને બોધ સાંભળવામાં પ્રીતિવાળો ખરો, પણ અસ્થિર સ્વભાવથી તેનું ચિત્ત મધ્યે જ કોઈવ્યસંગની શાખાઉપર ચઢી જતું, તેથી તે યોગ્ય પ્રકારે સઘળો બોધ ધારણ કરી શકતો નહોતો. ગુરુ સમીપ હોય, ને ગુરુમુખે કાંઈ પ્રસંગ ચાલતો હોય તો તેમાં પણ ગાફલ સ્વભાવવાળો તે વચ્ચે પોતાનું ડહાપણ ડૉળવા જતો હતો, અને કદાચિત્ તેની વાર્તાઉપર સમગ્રનું લક્ષ જતું ન જણાય તો તે પોતાના સમીપ બેઠેલા કોઇને પણ પોતાની વાર્તા સાંભળવામાં જોડીને,આવેલા ઉભરણને કાઢી નાંખતો હતો. તેને વારંવાર ગુરુએ આપેલા બોધનું પણ તે ઘણું કરીને વિસ્મરણ કરતો

હતો, અને ભૂલકણા સ્વભાવનો હોવાથી એકથી અધિક વાર કોઈ કામ કરવાને કહ્યા છતાં પણ ભૂલી જઇને તે કામ યોગ્ય સમયે કરવામાં પાછો પડતો. જ્યારે ફરી કોઈ સંભારે કે દૈવયોગે તેને સાંભરે ત્યારે અકળાઇને કરતો. જ્યારે તેને કોઈ નિમિત્તથી અંતરમાં સંતાપ થતો, ત્યારે તે ધુંધવાતા અગ્નિની પેઠે ધુમરાયેલો દેખાતો, તથા વિકળ મુખમુદ્રાવાળો પણ પ્રસંગે જણાતો હતો. તેવા સમયમાં જે કોઈ વિદ્યાર્થી, પ્રસંગથી સંબંધમાં આવે તેના ઉપર ક્રોધને પ્રકટ કરતો હતો. કોઈ કોઈ વાર તો ક્રોધના આવેશમાં આવીને પોતાના કેવળ નિર્દોષ ગુરુમાં પણ દોષનો આરોપ કરીને અવગુણનું કથન કરતો, અને તે ગુરુને અથવા બીજા શ્રદ્ધાવાળા વિદ્યાર્થિઓને પટાંતરે સંભળાવતો. તે પોતે ગુરુના દોષ કથન કરવા,વખતે પ્રવૃત્ત થતો,પણ જો કોઈ તેના ગુરુના દોષને કથન કરવા માંડે તો તેને તે અત્યંત ધિક્કારતો, તથા લગાર પણ સહન કરી શકે એવો ન હોતો. જેથી તેનામાં ગુરુભક્તિનો અંશ તો પાકો ખરો; પણ પોતાના અંતઃકરણના દોષોને વશ વર્તતો હોવાથી તે દોષોની પ્રબળ અવસ્થાસમયે તેને પોતાની કૃતિનું ભાન રહેતું નહોતું. બીજા વિદ્યાર્થિઓની પ્રીતિ મેળવવાની રુચિવાળો ખરો,પણ સામાની રુચિને ઓળખવામાં કાચો. તથા પોતાના સ્વભાવને વશ રાખવામાં દુર્બળ હોવાથી તે સર્વની અનુપમ પ્રીતિનું પાત્ર થઈ શકતો નહોતો. પોતાના ગુરુની કીર્તિને તથા યશને ચિરકાલપર્યંત રહે એવે પ્રકારે સ્થાપવાની નિર્દોષ અને ઘટે તેવી ઇચ્છાવાળો ખરો,પણ દુર્બળ અંતઃકરણવાળો હોવાથી તેમાં નિરાશ થતો. પોતાના દોષોને પોતે ઓળખવામાં પાછો પડતો, અને બીજા કહે તો પ્રસંગે સાંભળતો, ને પ્રસંગે ક્રોધ કરતો. તેથી બીજા તેના દોષને જાણનારા, તેના ઉપર દયા રાખનારા, ગંભીર હૃદયવાળા, વિચક્ષણ વિદ્યાર્થિઓ પણ તેને મુખે તેના દોષ કહેવાની હિંમત ધરતા નહોતા. ગુરુના ઘરનાં સઘળાં પ્રકારનાં કામ કરવામાં તે પોતાને નાનમ માનતો નહોતો. અભિમાનીની પેઠે વર્તતો છતો પણ ઘણાં કામો નિરભિમાનીની પેઠે કરતો હતો. સામા મનુષ્યને મારી વર્તણુકથી ખેદ થશે કે નહિ,એનો વિચાર કર્યાવિના સ્વચ્છંદે વર્તતો હતો. કોઈ કોઈ વેળા તો જિતેલા મનવાળા પુરુષની પેઠે આનંદમગ્ન પણ રહેતો હતો. પરંતુ બીજા વિદ્યાર્થિઓને તેના નિર્મળ અંતઃકરણનો વિશ્વાસ પડતો નહોતો. આ સઘળું છતાં પણ ગુરુના આશ્રમમાં ભારે ટેલટકોરો કરનારો છે એમ જાણીને સઘળા વિદ્યાર્થિઓ તેની અનુકૂળતાને જાળવવાને યત્ન કરતા હતા. કોઈ વાર જેમ ગુરુને ક્રોધાવેશમાં કાંઇ કઠોર વચનો બોલી જતો, તેમ જ કોઇ

વેશમાં ગુરુપત્નીને પણ નેષ્ટ લાગણી થાય એવાં નિષ્ઠુર વચનો પરાંતરે સંભળાવતો.પરંતુ એના સ્વભાવને જાણનાર સર્વ એને, સમય અને સ્થિતિ જોઇને કંઈ કહેતાં નહિ, ને દરગુજર કરતાં.હે દીકરા સરસ્વતિ ! આ વગરે ઘણા ગુણદોષ તે ધૂમ્રલોચનમાં હતા, તોપણ એકંદરે જોતાં તેને ખાવાપીવા વગેરેમાં મોટો સ્વાર્થ જણાતો નહોતો.જેથી ખરું જોતાં તેનામાં ગુણ ઘણા, ને દોષ ઓછા હતા, તોપણ જેમ ઓછા બળવાળાં વાદળાં મોટા બળવાળા સૂર્યના પ્રકાશને ઢાંકી દે છે, તેમ તેના સઘળા સારા ગુણોને પ્રસંગે ઢાંકીને તે દોષો બહાર પડતા જણાય એવા હતા.

૪ ઉજ્જ્વલકીર્તિ નામનો વિદ્યાર્થી તો કાળજીથી ભણનારો હતો, તથા અન્ય સઘળાં પોતાને કરવાનાં કામોને કરવામાં ઘણો ચોક્સ હતો. માતાપિતાજેવાં ગણીને ગુરુ તથા ગુરુપત્નીની આજ્ઞાને પાળતો, તથા કોઈ વાતે પણ તેમનો ઠપકો આવે નહિ, એવું ધારીને આગળ આગળથી કરવાના કામને કરી મૂકતો હતો. પોતાના ભણવાના સમયમાં પણ ગુરુને વધારે શ્રમ પડે એવું કંઈ કરતો નહોતો. એકવાર ભણેલાને પાકું કરી લેતો, તથા બીજા વિદ્યાર્થિઓને પણ પોતે આવડતો પાઠ ભણાવીને ગુરુના શ્રમને ઓછો કરતો હતો. સઘળા વિદ્યાર્થિઓના કામમાં પણ પોતાનું કામ પરવારી મદદ કરતો હતો. પૂછ્યાવિના કોઇની જોડે વાતો કરતો નહોતો. બીજા વિદ્યાર્થિઓ રોગાદિથી પીડાતા હોય તો તેમને પાણી પાતો તથા પથારીવગેરે કરી આપીને તેમની સેવા કરતો. નિરંતર એવી ઇચ્છા જ રાખતો કે સર્વે કોઈ મારાથી સંતોષ પામે તો સારું. મારાવડે કોઇને પણ અસંતોષ કે દુઃખ ન થાય તો ઠીક. બીજા કોઈ એનો ખોટો દોષ કાઢે ને લઢે તો એ બિચારો ગરીબસરખું મુખ કરીને સઉનું સાંભળતો, પણ કોઈ ને કઠિન વચનથી સામું ઉત્તર વાળતો નહોતો. તે એમ જાણતો કે માણસને પોતાના દોષ, દોષરૂપે બરાબર જણાતા નથી,તેથી સઘળા વિદ્યાર્થિઓને કહેતો કે તમે મને મારો દોષ દેખો તે અવશ્ય જણાવજો, અને પછી જો કોઈ દોષ જણાવે તો તેનો તે ઉપકાર માનતો, તથા પોતાના દોષને યત્નવડે ટાળતો હતો. પૂરા બે પહોર પણ તે નિદ્રા લેતો નહતો. એક પહોર રાત્રિ રહે ત્યારનો ઉઠીને પ્રથમ પોતાને ગોખવાનું સઘળું ગોખી લેતો. પછી સઘળું પોતાનું કામ પરવારીને સ્નાન કરતો. બીજા વિદ્યાર્થિઓની પ્રીતિ મેળવવાની આશાવાળો હોવાથી તેઓએ કહ્યા પ્રમાણે વખતસર તેમને જગાડતો. તેમને સ્નાન કરવાપર્યંતની સઘળી જોગવાઇ કરી આપવામાં જોઈતી મદદ કરતો. ત્યાર પછી ગુરુના ઉઠવાના સમયે દ્વારસમીપ હાજર રહેતો. તે પહેલાં ગુરુને દાતણપાણી વગેરે જોઇતા પદાર્થ તૈયાર રાખતો. ગુરુ બહાર આવી પોતાના નિયમિત સ્થાને બેસે તે વખતે જોઈતા

કોઈ પણ પદાર્થ માગવા ન પડે એવી સઘળી વસ્તુની ગોઠવણ રાખતો.ગુરુને માટે સ્નાન કરવાનું પાણી તથા પહેરવાનું સોળું વગેરે તૈયાર રાખી સ્નાન કરાવતો, અને તત્કાળ ગુરુને સંધ્યાપૂજા વગેરે કરવાના સ્થાનને સ્વચ્છ કરીને ત્યાં ધૂપ, દીપ વગેરે સઘળા ખપના પદાર્થોને નિયમપ્રમાણે ગોઠવી રાખતો. એટલું કરવા છતાં રસોઇ કરવામાં ગુરુપત્નીને ભારે શ્રમ ન પડે, એટલા માટે પ્રથમથી સઘળાં રાત્રિએ સ્વચ્છ કરાયેલાં પાત્રોને પાકશાળામાં ગોઠવી રાખતો. પાણી, સ્વચ્છ પાત્રોમાં રસોઈને માટે ગાળીને તૈયાર રાખી મૂકતો. રસોઈના સ્થાનમાં ઉપયોગપૂરતાં થોડાં કાષ્ઠ પણ લાવીને તે તૈયાર રાખતો. ગુરુપત્નીને સ્નાન કરવાના જળને પણ તૈયાર કરી રાખતો અને સમયઉપર ચૂલામાં અગ્નિ પ્રકટ કરી આપતો, તથા સઘળું અન્ન જે બીજા વિદ્યાર્થિઓએ વીણીને સ્વચ્છ કરી રાખ્યું હોય તે પાકશાળામાં પાત્રોતળે ઢાંકીને મૂકી છાંડતો. આ પ્રકારનાં સઘળાં કામોને આલસ્યવિનાનો તે ચપળ વિદ્યાર્થી કરતો, તેમ છતાં પણ જાણે નવરાશમાં ને નવરાશમાં હોય એમ દેખાતો. બીજા વિદ્યાર્થિઓ તેમ કરવા ધારતા પણ તેવું થઈ શકતું ન હોતું. આટલું કરતાં પણ હું આટલું બધું કામ કરું છું, એવું કોઈને જણાવવાસરખું એક પણ ચિહ્ન કરતો ન હતો. આથી તેના ઉપર સર્વની ઘણી કૃપા રહેતી હતી. હે દીકરિ ! એનામાં દોષ એટલા તો અલ્પ હતા કે તે બિલકુલ નહતા એમ કહીએ તો ચાલે.

૫ પ્રિયવાદી નામનો વિદ્યાર્થી પણ ઘણો ભલો હતો. તેના નામપ્રમાણે સઉને પ્રિય લાગે એવી તેની વાણી પણ હતી. પોતાના ગુરુને સર્વકરતાં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન્ તે ગણતો હતો, અને ઇશ્વરબુદ્ધિથી ગુરુની સેવામાં પણ અનુકૂળ રહેતો હતો. ગુરુએ શીખવેલા પોતાના પાઠને ખરા કરવાને વખતે બીજા ઋષિના આશ્રમતરફ નીકળી જતો. ત્યાં કાંઈ ફેરફાર સમજવામાં આવતો તો તેને લગાર એવી શંકા થતી કે મારા ગુરુએ કહ્યું છે તે સાચું હશે કે આ ? એટલો સંશયમાત્ર થયા પછી પણ તેને એમ થતું કે મારા ગુરુએ કહેલાં વચન જ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય સત્ય છે. વળી સમયઉપર તે શંકારૂપે પૂછીને ગુરુઆગળ સિદ્ધ કરી લેતો હતો. સઘળા વિદ્યાર્થિઓને પ્રિય વચનથી પોતાના ઉપર પ્રીતિવાળા કરતો હતો. આપણો અર્થ પણ મિઠાં વચનથી જ્યાં ત્યાં સારતો હતો. ભિક્ષાનું અન્ન માગવા જતો હતો ત્યાંથી પણ પ્રિયવચનના પ્રભાવે બીજા વિદ્યાર્થિઓકરતાં સારું અને વધારે અન્ન થોડી વારમાં લાવતો હતો. સારા સુબોધ આપનાર શ્લોકો કહીં કહીંથી શોધી લાવતો, તથા સર્વને સંભળાવતો, તથા શિખવતો હતો. મોટા વૃ-

આવે ત્યારે ગુરુને કહેતો કે જુઓ મહારાજ ! તમે રાત્રિદિવસ આ વિદ્યાર્થિઓને બોધ આપો છો, પણ હજી એ આપનાં વચનને પાળીને આ પોતાના દોષને ત્યજે છે ? ત્યારે તો દિવ્યમૂર્તિ આ દોઢ વિદ્યાર્થીના સ્વરૂપને જાણનાર હોવાથી પ્રસન્ન વદનથી બોલતા કે ' હે ભાઈ ! એ સર્વે વિદ્યાર્થિઓ પોતાના દોષને ત્યજવામાં તારાજેવા ચપળ અને કુશળ નહિ હોય; માટે નહિ ત્યજતા હશે તો ધીરે ધીરે ત્યજશે. '

વળી તે પિંગલનયન વિદ્યાર્થી રસનેન્દ્રિયના સ્વાદવાળો હતો, તેથી લગાર મિષ્ટાન્નમાં પ્રીતિવાળો હતો. વળી તે પોતાના શરીરમાં વધારે પ્રીતિવાળો હતો, તેથી શરીરને તથા રસરુધિરાદિ ધાતુઓને સદૃઢ કરનાર ઘૃત, દુગ્ધ, શર્કરા આદિ પૌષ્ટિક પદાર્થમાં અધિક પ્રીતિવાળો હતો. પોતે આનંદમાં હોય, અને બેચાર વિદ્યાર્થિઓના સંબન્ધમાં બેઠો હોય, ત્યારે મિષ્ટાન્ન ભોજનની વાતો કરવામાં રસમય થતો હતો. એ સુસ્વાદવાળાં ઉત્તમ ભોજન જમવામાં લગાર લાલચુ હતો, પરંતુ સ્વાભિમાનવાળો હોવાથી પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક નિમંત્રણ પ્રાપ્ત થયા વિના કોઈ સ્થળે જમવા જતો નહોતો. બ્રાહ્મણોની ચોરાશી કે તેવો મોટો સમુદાય જમતો હોય તો તેમાં જવાને તે ઇચ્છતો નહોતો, અને જ્યાંપર્યંત ઓછા સમુદાયમાં પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક ભોજન મળતું ત્યાંપર્યંત તે મોટા સમુદાયમાં જમવા જતો પણ નહોતો. કોઈ કોઈ વેળા પોતે ગુરુના દોષને કથન કરતો, તથા કોઈ દોષ કથન કરે તો સાંભળતો, પણ પાછળથી ગુરુના મિથ્યા દોષ કહેવા તથા સાંભળવામાં મોટું પાપ છે એમ માનીને પોતાના અપરાધનો પશ્ચાત્તાપ કરતો, અને ગુરુના સન્મુખ જ તેવો અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા પણ માગતો હતો. તે ઘણા આકળા સ્વભાવનો હોવાથી વારંવાર અસાવધપણે ચીડાઈ જતો હતો, અને તેના અંતરમાં તેને ઝાઝી વાર પરિતાપ થતો, તોપણ પાછું અનેક વિચારથી પોતાના મનને સમાધાનમાં લાવતો. એના ચીડાવાના સ્વભાવથી જાણીતા થયેલા બીજા ટીખળી સ્વભાવના વિદ્યાર્થિઓ એનું ટીખળ કરતા, અને તેને ન સહન કરવાના સ્વભાવવાળો એ વારંવાર ગુરુને તે બીજા વિદ્યાર્થિઓના દોષ કહેતો, તેથી તે પરમ દયાળુ ગુરુ તે બીજા વિદ્યાર્થિઓને એનું ટીખળ ફરી ન કરવા સુબોધ આપતા, પણ એના પ્રારબ્ધયોગથી અણુછતો પણ એવો યોગ આવી જતો કે એને બીજાએ મારું હાસ્ય કર્યું છે, એવો વહેમ પેસતો, અને તેથી સંતાપ થતો, પણ ગુરુની કૃપાથી વળી સંતોષ માની રહેતો. એવા ચીડીયા સ્વભાવનો છતાં પણ પ્રસંગે સર્વને રંજન કરે એવો રસિલો, રંગીલો, અને મોજીલો પણ હતો.

કંઈ કંઈ નુકતાઓ કહીને પોતાની વૃત્તિના અનુકૂળસમયે તો-સઉમાં હળી-મળી ખેલતો, રમતો, હસતો; અને વળી લગાર પ્રતિકૂળ થયું કે ત્યાંથી પાછો હઠતો. હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ બિચારો પિંગલનયન કંઈ છેક એવો દૂષિત અંતઃકરણવાળો કરીને કાઢી નાંખવાજેવો નહોતો, તો પણ તેના કેટલાક દોષોથી તેમાં મુખ્યત્વે કરીને પોતાના જ સુખને સાધી લેવામાં પ્રીતિવાળો તથા લગાર જીભના ચટકાવાળો જણાયાથી એના ઉપર સઉનો કટાક્ષ રહેતો હતો. હવે ખરું જોતાં તો મિષ્ટાન્ન મળે તો રાજીરાજી થઈને જમવામાં તો ઘણું કરીને સઘળા વિદ્યાર્થિઓ જ કુશળ હતા,પણ આ બિચારો પોતાના સ્વભાવને પ્રકટ કરીને તેના વશવર્તિપણાથી તેની વાતો કરતો, અને જુકિત કરી મેળવતો, તેથી એ ખુલ્લો પડતે. એટલા એના દોષ ન ગણીએ તો બીજા ગુણ પણ એનામાં ગણવા જેવા હતા. હે રાણી છોકરિ ! આજે તો તમને આ ૭ વિદ્યાર્થિઓનાં સાધારણ સ્વભાવનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે. હવે વળી બાકી રહેલા સ્વભાવનાં સ્વરૂપને પરમેશ્વરની મરજી હશે તો કાલે કહીશ. આજે તો સઉસઉને કામે વળગો, એમ કહીને ઉડી જાય છે.

મનોહર : જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ. (સર્વે બોલે છે. પછી નિયમ-પ્રમાણે એક પદ ગાય છે.)

પદ. સીતાના મહિનાની લય.

વીરા નથી આ જગમાં સાર, વિચારીને જુઓ;
આ આયુષ્ જાણો અમૂલ્ય, વૃથા શીદ એ ખુઓ.
મળીયાં ચક્રવર્તિનાં રાજ્ય, તે પણ ત્યજીને ગયા;
ભીખારીનું ભિક્ષાપાત્ર,-રહ્યું, પણ તે નવ રહ્યા.
નથી યૌવન, ધન ને રાજ્ય, રહ્યું, કોનું સાંભળ્યું;
જે જે ઉપજ્યું ગણાયું જગમાંહી, તે તે સર્વ તો ટળ્યું.
એવું જાણે પણ આ જીવ, ન ત્યજતા મોહને;
એવા ક્ષણિક પદાર્થને કાજ, કરે ઘણા દ્રોહને.
ધિક્ ધિક્ આ જીવને ધિક્, જો સત્ય ન ઓળખે;
અનિત્યે ન આવે સુખ, આ શાસ્ત્ર સઉ એ લખે.
માટે ચેતીને મારા વીર, ત્યજો દુષ્ટ વાસના;
સેવી સદ્ગુરુ કરજો યત્ન, થાજો નિરાશ ના.
આ ઘટિત સાધી વ્યવહાર, ધારો નિજ ધર્મને;
આ ટાળવા મનના મળ, રચો રુડાં કર્મને.
ચિત્તચાંચલ્યરૂપ વિક્ષેપ,—હરો, કરી ઉપાસના;

ધન૦ : અલંકાર તે આ અમારાં ઘરેણાં જેમ અલંકાર કહેવાય છે તેવા જ કેની ?

ગોવ૦: હા, હા, તેવા જ. સ્ત્રિયોને પણ અલંકાર જ શોભાવે છે કેની?

ધન૦ : અલંકારશોભા બીજાને દેખવા માત્ર ખરી, પણ પહેરનારને તો ભાર લાગે, ને વળી બેડી ને બંધનની પેઠે અકળામણ આણનાર, ને વળી સૂતાં બેસતાં શરીરમાં ખુંચે, ને તેથી દુઃખ થાય એ તો વળી જૂદું ! એવાં દુઃખ આપનાર ઘરેણાં મારી કવિતાને મારે પહેરાવવાં નથી તો. જુઓની મને પણ કંઈ વધારે દાગીના પહેરવાનો શોખ છે કે મારી કવિતાને પહેરાવવાનો હોય ! પણ એ વિના રસ શેને કહે છે ? ને એમાં કાંઈ રસ ખરો કે નહિ ?

ગોવ૦ : એમ તો સાધારણ અલંકાર પણ ખરા ને શાંતરસ પણ કહીએ તો ચાલે ખરો. ઇશ્વરની સ્તુતિ અથવા એવાં ભજનોમાં શાંતરસનો ભાસ હોય છે ખરો, પણ સઘળા રસમાં રાજા તો શૃંગાર રસ છે.

ધન૦ : એક વાર તો તમે શાંત રસને પણ રાજા કહેતા'તા, નહિ વારુ ? ને હવે વળી આમ કેમ ?

ગોવ૦ : ઘણાનો મત એવો છે ખરો, પણ તેમાં ઘણા વિવાદ છે.

ધન૦ : અણસમજથી વિવાદ ચાલે તેનો તો કાંઈ અંત નથી, પણ મારા જેવીના સાધારણ વિચારથી તો એમ જણાય છે કે સઘળાને શાંતિમાં જ સુખ જણાય છે, માટે રાજા તો શાંત રસ જ હોવો ઘટે છે.

ગોવ૦ : તે એમ પણ ઘણા જણનું માનવું છે, પણ હજી બે મત છે ખરા. પણ જનરુચિ ભિન્ન છે, એટલે એનો કંઈ એક પરિણામ કોઈ કાળે પણ આવે એમ જણાતું નથી. હશે, લાવ દાતણપાણી. આજ હું પણ ઘણો મોડો ઉઠ્યો છું, ને હજી મારે ઘણું કામ પણ કરવાનું છે.

ગોવ૦ : (દાતણપાણી આપીને) કેમ વારુ, ત્યારે આ છેક નકામું જ જણાતું હોય તો એને ફાડી નાખું ?

ગોવ૦ : લાવ જોઉં. (સઘળું વાંચી રહીને) ઠીક છે, ફાડી નાંખવા જેવું તો નથી. તેં તારા વિચાર પદમાં ઠીક જણાવ્યા છે, ને કવિતાનું ભ-ળીયું પણ જણાય છે, પરંતુ આટલાથી સંતોષ નહિ માનતાં ધીરે ધીરે નિ-ર્દોષ અને સુંદર કવિતા કરવાને ઉમંગી થવું, એમ મારા કહેવાની મતલબ છે.

ધન૦ : આમાં કાંઈ જાણવા જેવા દોષ જણાવો તો ખરા, એટલે હું પણ જાણું તો ખરી.

ગોવ૦ : અરે દોષમાં શું લેવા જવું'તું? આ તારું નામ જ અર્થ-પુનરાવૃત્તિદોષવાળું છે! (કાગળમાં તેના નામના ધન અને લક્ષ્મી એ બે શબ્દ દેખાડીને) આ બંને શબ્દ એક જ અર્થને જણાવનાર છે.

ધન૦ : ત્યારે શું કરીએ તો એ દોષ મટે? હવે કંઇ બીજું નામ તો પડાય નહિ. ત્યારે જો તમારી ધ્યાન પહોંચે તો ધન્યલક્ષ્મી લખું, એટલે પછી તે દોષ મટ્યો ગણાશે. (હસીને) ને આ તમારું નામ છે તે તો ગોવર્દ્ધન પર્વતને નામે નામ છે, ત્યારે તમારા નામમાં પણ જડતા દોષ નહિ ગણતો હોય કે?

ગોવ૦ : હા, એમ કરીશ તો પણ અડચણ નથી. લે, એ પ્રમાણે કરીને એવાં લખે તેનો સંગ્રહ કરજે, અને મને અવકાશે વળી બતાવજે. અને આ તારી ક્લિષ્ટ કલ્પનાથી શોધી કાઢેલો જડતા નામનો દોષ તો ગણનારાએ ગણ્યો પણ નહિ હોય; પણ હવે તેં શોધી કાઢ્યો, એટલે ગણીએ તો ગણાય ખરો. ચાલ હવે હમણાં તો એ વાર્તાને પતાવ. [પછી બંને જણ પોતપોતાને કામે લાગે છે.]

ચંદન : [મેડાઉપર ફરતાં ફરતાં ગાય છે.]

૫૬. (સદ્‌ગુરુની સંગતિ રે શોધી નહિ મળે, એ લય.)

ઓધવજીને અબળા પૂછે એટલું,
કહો વીરા શી હરિએ કહાવી વાત જો;
હરિવિણ વીલી વિરહિણી આ ગોપીએ,
શોકાગ્નિમાં દહન કરી છે જાત જો; ઓધવજી૦
બીજા શું જાણે ઉદ્ધવ આ દુઃખને,
પ્રેમજળે નથી ભીનાં જેનાં નેણ જો;
પ્રિયતમને વિરહે આ પ્રાણ પતી જશે,
વહાલાવિણ કો ઠારે વદી પ્રિય વેણ જો; ઓધવજી૦
જુઠો રહ જગતનો અમને ના ગમ્યો,
ત્યારે બાંધ્યો અવિચળ પ્રભુશું નેહ જો;
પણ ના પ્રભુને ગમી પ્રીતિ અમ રંકની,
જેથી અમને દીધો હરિએ છેહ જો; ઓધવજી૦

કૃષ્ણદાસ : (કાંઈ વાંચતાં વાંચતાં આ સાંભળતો હતો, તે એક-દમ ઉઠીને ધાંટો કાઢીને) અરે ઓ મૂરખ! આ સો બડબડાટ કરે છે, વ-

ગર સમજણનો ? હું અહિં બેઠો છું તેની તને ખબર નથી ? સું તું નથી જાણતી કે મને એ વાતની ઘણી ચીડ છે ? ક્યારનો હું બોલતો નથી ! મારા મનમાં કે હમણાં મારા તરફ જોસે તો એની મેળે બડબડતી બંધ થસે. પણ તારું ભાન ક્યાં છે જે ?

ચંદન : (તેના ઘાંટાથી એકદમ ચમકે છે. પછી તેનું બોલવું સાંભળી રહીને) જાઓ જાઓ, તમારી આવી ખરાબ ટેવ મને ગમતી નથી. એકદમ આવડો મોટો બરાડો પાડીને બોલ્યા, તે હું તો રાંડ ચમકી ગઈ ! કહ્યું આ શી ધાડ આવી ! હું મારે ગરબી ગાતી'તી, તેમાં તમને શું આવડું જોર આવી ગયું કે રડ્યા કાનમાં ધાક પડી ગયા એવો મોટો બરકો પાડી ઉઠ્યા ! કેમ કંઇ ધીરેથી કહેવાતું નહોતું ? તમે તે મને બહેરી જાણી કે શું ? આવી વાત કરો તે મને ના ગમે !

કૃષ્ણ૦ : (મોટેથી) ખરું કહેતાં આવડો ચટકો લાગે છ, ત્યારે સું તારી અક્કલ ફુટી ગઈ છ ? તને મેં કેટલીએ વાર કહી જ મૂક્યું છ કે જેમાં ઓદ્ધવ ફોદ્ધવનાં નામ આવે એવી ખરાબ નજીસ ગરબીઓ મારા આગલ ગાવી નહિ.

ચંદન : લો, એ ઓદ્ધવે શો તમારો બાપ માર્યો છે, જે એનું નામ તમારા આગળ બોલવું નહિ ! વળી નથી બોલતાં તેમ તેમ તો છેક જ કામ ચઢી વાગે છે ! એવી ગરબીઓ તો આખા મુલકમાં ગવાય છે કે હું કાંઈ નવાઈની ગાઉ છું ? ના સાંભળવી ગમે તો આપણે આપણી મેળે કાનમાં રૂનાં પૂમડાં કે આંગળીયો મૂકીને બેશીએ ! આવડા મોટા ઘાંટા કાઢીને ગળું શીદ દુઃખવીએ !

કૃષ્ણ૦ : (મોટેથી) અરે બળ્યો એ મુલક ! ને મુવા સાલા લોકો ગાનારા ! તારે તે લોકનો ખપ છે કે મારો ? તને તારે એક વાર ના કહી કે ફલાણી વાત નહિ કરવી, તેમ છતાં ફરી ફરીને સા માટે હું નારાજ થાઉં તેવું કરે છ ? સીખામણની વાત કહીએ છીએ ત્યારે કહે છ કે ઘાંટા કાઢો છો ! લગાર ભાન રાખ ભાન, સીધે રસ્તે ચાલે તેને કોઈ સાલો આર મારે ?

ચંદન : અરે જાણી જાણી મોટી સીખામણ ! આવરે મારી સીખામણ ! આવા હોકારા કરીને તે વળી સીખામણ દેવાતી હશે ! અને તમને તે એવી સીધા ને વાંકા રસ્તાની શી ખબર છે જે ! તમે તો એક તરેહવાર સ્વભાવના છો ! જેમ કોઈ અનાડી હાંકનારો સીધા ચાલનારને ને ન ચાલનારને એમ બંને બળદને પરોણીના ગોદા માર માર કરે છે, તેવા તમે છો

રડ્યા મૂરખ મનના હોય તેનેએ આવી ગરબી સાંભળતાં આનંદ થાય; ને તમે તો પેલા મુંજીની પેઠે કશાથી રાજી જ થવાના નહિ ? તેનો તે શો ઉપાય કરીએ ?

કૃષ્ણ૦ : ના ના, એવી ગડબડ સડબડ મારા આગલ નહિ ચાલે ! કહેનાર કહી રહી ? હું જેમ કહું તેમ જ તારે ચાલવું પડસે, અને એકવાર કહ્યા છતાં જો ધ્યાનમાં ન રાખ્યું તો પછી ચૌદમું રતન તૈયાર છે એમ જાણજે. લોકોને સાલાને સી અક્કલ હોય છે ! હું તો કોઇનામાં એવી અક્કલ દેખતો નથી !

ચંદન : તમે શેની દેખો ! આખા મુલકના લોકની અક્કલ તો આવીને તમારામાં સંતાઇ રહી છે; એટલે તમને લોકોમાં શેની દેખાય ? પણ તે કંઈ જણાય કે મારે તે કેવી ગરબીઓ ગાવી કે જેથી તમારા મનની પાંખડીઓ ખીલે ! રડ્યું જે ગાઇયે તેમાં કહે છે કે આ ગાઇશ નહિ ! ત્યારે શું તમારું ને મારું કરમ ગાઉં, કહો ?

કૃષ્ણ૦ : અરે છેક મૂરખની પેઠે સું બોલે છ ! જો તારામાં બે દાણાએ અક્કલ હોય તો ગાવાની ચીજની કંઈ ખોટ છે ! કેમ સારાં માણસો કંઈ નહિ ગાતાં હોય કે ?

ચંદન : ગાયું ગાયું સારાં માણસે ! બધાંએ નઠારાં ને પોતે એક સારા ! પોતાનું હાંક હાંક કરો છો, પણ હું પૂછું છું કે ઓદ્ધવે શો તમારો બાપ માર્યો છે તે કંઇ જણાય ? તેનો તો ઉત્તર અપાતો નથી, ને બીજી નકામી ટેચ વધારો છો !

કૃષ્ણ૦ : અરે એકલા ઓદ્ધવઉપર છાપું માર્યું છ ? જેમાં ઓદ્ધવનું, ગોપીનું કે કહાનનું કે એવાં એવાં નામો જેમાં આવે તેનું મારે કામ નહિ ! ફરી ફરીને સું કહેવડાવે છ ?

ચંદન : તમને જ્યારે એવાં એવાં નામની ચીઢ છે, ત્યારે લગાર ટાઢા પડો, ને તમારું નામ શું છે, તે લગાર મને કહી સંભળાવો. પછી જુઓ, તમને પણ હાથ પકડીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકું છું કે નહિ ! ચાલો તમને એવાં નામની ચીઢ છે, તો મને પણ એવાં નામની ચીઢ છે ! તમે તો પોતાના નામમાં તે ગોપીઓના નાથ, ને ઓદ્ધવના ઇષ્ટ ભગવાનના દાસની પદવી લઈને બેઠા છો તો તે તમારું નામ તમને કડવું ઝેરજેવું કેમ લાગતું નથી ? તે નામ તો તમે તમારી મેળે જ તે દા'ડે મને બોલાવ બોલાવ કરતા'તા, ને રોજ ધમપછાડ કરી રહ્યા'તા, ને હવે કેમ એવાં એવાં નામ ગળે વળગે છે ? ચાલો ઉઠો, બોલો એટલી વાર છે. નહિ તો લો આ સાણુ કે

પેલી કાળી માટી, ને એ તમારું અણગમતું નામ જ્યાં હોય ત્યાંથી ધોઈ નાંખો !

કૃષ્ણ૦: (લગાર નરમ પડીને) એ તો મૂલથી માબાપે પાડ્યું છે તે છે. અમે કંઈ નવું તો થોડું જ પાડ્યું છે ?

ચંદન : ત્યારે છાનામાના બેસી રહોને ! આ નામો કંઈ મેં પાડ્યાં છે, ને આ ગરબીઓ કંઇ મેં કરી છે ? ને એ ગરબીમાં શી બીજી એવી વાત ન ગમવાની છે જે ? લગાર સમજણ રાખો સમજણ ! છેક નાદાની ન કરો.

કૃષ્ણ૦ : પણ જેમાં રાસની વાત આવે, ને કહાનગોપીના બોલ આવે તે આજપછી કોઈ દિવસ મારા આગલ ગાઇસ નહિ. સમજી ?

ચંદન : એ તો હું સમજી; પણ આ તો ભમરગીતાની વાત છે, રાસની વાત ક્યાં છે ? તમે પણ પેલા હાથીની સુંઢને ને પુંછડાને પણ નો'તા ઓળખતા એવા સોદાગરજેવા છો તો ! અને સો વાતની એક વાત કહી, કે તમારું નામ તમે કાઢી નાંખો, ને પછી એવી ગરબી ગાઉં તો મને કહેજો. હવે સમજ્યા કેની ?

કૃષ્ણ૦ : (લગાર હસીને) સમજ્યા સમજ્યા હવે, બેસ છાનીમા-ની. આજનો દહાડો વલી જવા દઉં છ; ત્યારે વધારે છાકી જાય છે કે ?

ચંદન : આજનો દહાડો જવા દો છો, ને બીજા'બધા દહાડાને તો દોરડે બાંધી રાખતા હશો ? શી ગાંડી ગાંડી વાતો કરો છો ? તમે જાણો છો કે તમે જેટલાં પગરણ લડાઈનાં માંડો છો, તે ખોટાં માંડો છો. ને દરેકમાં તમે હાર પામો છો તોયે પણ પેલા વીંછીભાઇના આંકડાની પેઠે મરડાટ મૂકતા નથી. ચાલો તમે તો નવરા છો. મારે તો ડોશી ભૂમો પાડશે.

(નીચે જાય છે.)

ભૂધર : (કૃષ્ણદાસનો પાડોશી જે આ સઘળી વાતને બેશીને સાં-ભળતો હતો તે મનમાં) અરેરે ! આ તે સાળો કેવો મૂરખ છે ! બે દાણાએ જેવા જઇએ તો અક્કલ નથી ! આ તે શો વખત દિનપરદિન આવવા માંડ્યો છે ! શું આ તે રાંડ અંગ્રેજી વિદ્યાને માથે વરદાન છે કે શું ? શું આ બધાએ અંગ્રેજી ભણનારાઓ છેક આવા ને આવા તિતાલી ને તિસ્મા-રખાંના બેટાજેવા થતા હશે કે, આ એક જ મૂરખ સરખો થયો છે ? બીજા ઘણાએ ભણેલાને આપણે જોઈએ છીએ, પણ આવો મુરખ તો આ જ જણાય છે. રોજ આવી ને આવી ખોટી લડવાડથી બેવકૂફજેવો લડે છે ! જે બિચારી કેવું સારું જ્ઞાનનું ભક્તિનું,ભગવાનના નામનું ભજન ગાતી'તી

તેને બંધ કરી અધુરું રખાવ્યું, ને પાપનો પોટલો બાંધી બેઠો! હશે,આપણે શું? એનાં કરમ એ ભોગવશે. હમણાં કંઈ કહેવા જઈએ તો આપણી જોડે બાઝે! પણ આ છોકરી ડાહી છે. તેથી સાંકળી કાકીને કહીશું, તે એ પણ બબ્બે ઘડી જઈને કથા સાંભળે; નહિ તો આ ઢેડવાડો કોઈ દહાડો મટવાનો નથી. એ મૂરખો આવે તોપણ સુધરે ખરો, પણ અત્યારમાં કોણ એનું મોં ઉઘાડે? [એમ વિચાર કરતો ઉઠીને પોતાને કામ જાય છે.]

[સઘળી સ્ત્રિયો પોતપોતાના કામથી પરવારીને સમય થાય છે, એટલે વારાફરતી વિજયાને ઘેર આવે છે.]

ચંચળા : (ભાગીરથીને) પેલી સત્ત્વમતિને પુણ્યદાન કરવાની મરજી થઇ, એવી મને કોણ જાણે ક્યારે થશે? હજી તો એક રૂપિયો ધરમમાં વાવરવો પડે છે તો જીવને પૂછવું પડે છે, ને માંહેથી બળબળ થતું જણાય છે, તો આવા મોકળા મનથી તો ખરચ કેમ જ થાય? શું આખો જન્મ આવો ને આવો જ જશે કે શું?

ભાગીરથી : અરે બ્હેન! તમને તો ધન આપ્યું છે તો કોઈ દહાડો ઈશ્વર ઉદારતા પણ આપશે, પરંતુ અમારા જેવાને તો ધને નથી, ને ઉદારતાએ નથી, તેમની શી વલે એનો વિચાર કરોને! તમને તો કાલે પરમેશ્વર એવી સારી બુદ્ધિ આપશે.

ચંચળા : તમારા મોંમાં સાકર બહેન! હું તો એ જ માગું છું કે આપણે હાથે ખૂબ પુનદાન થાય. ને તમારી શી વાત બહેન! તમે તો બ્રાહ્મણ, ને મળતરપ્રમાણે દાન પણ કરો છો; કંઇ મારી પેઠે છે કે છતું છે ને કરતાં નથી?

પારવતી : અરે બહેન! પુન તે કંઈ અમથાં થાય છે? એ તો ધન મળે છે એટલે હાથે ને છાતીએ જમના દૂતો બેસે છે! એક પાઇ પણ શેની અપાય! પેલા ભવની સારી કમાણી હોય, ત્યારે પુનદાન બધુંએ થાય છે. લો વિજયાલક્ષ્મીબહેન! હવે કંઈ ચલાવો, એટલે આ કાન પવિતર થાય. બીજી વાતોનો કંઇ છેડો આવે છે? આ મારી ચંચળવહુ તો બહુ પૈસાવાળા છે, ને વળી એની બુદ્ધિ સુધરી છે, તે એ તો દાન કરીનેએ કલ્યાણ પોતાનું કરી લેશે,પણ મારા જેવી અભાગણીને તો આ તમારી કથા સાંભળી જ કલ્યાણ કરવાનું છે. પૈસો તો પરમેશ્વર આપશે ત્યારની વાત ત્યારે છે.

ચંચળા : કાકીજી! મારોએ જીવ ઉદાર થશે ત્યારની વાત ત્યારે છે. હમણાં તો મારે પણ તમારી પેઠે જ કલ્યાણ કરવાનું છે.ચાલો બહેન! પદ બોલો. (જય બોલાવે છે.)

વિજયા : (પદ બોલે છે.)

ગરબો.

સખિ ! કહું છું હિતની વાત, શુણજો હેત ધરી,
જેથી સુખ આવે સાક્ષાત, દુઃખને દૂર કરી. ટેક.
પ્રથમ જગતમાં યશ મેળવવા, સદ્‌ગુણ સઘળા સજવા રે,
અપકીર્તિ દેનારા સઘળા, અવગુણ ઉરથી ત્યજવા; શુણજો૦
આદિ કુળજ્ઞાતિકેરું શુભ, કરવા ઉદ્યમ ધારો રે,
પછી નિજ નગરનિવાસી, દેશી, એમ ક્રમે કરી તારો; શુણજો.
અવિચારે આ જગ સુખી કરવા, મિથ્યા શ્રમ નવ કરશો રે,
અવરતણાં દુઃખ કેમ હરાશે, જવ લગી નિજ નવ હરશો; શુણજો૦
સઉનાં સુખનું સ્વરૂપ વિચારો, શોધો સુખદ ઉપાય રે,
વળતાં યત્ન કરો યુક્તિથી, તો સુખ સદા સધાય; શુણજો૦
ધાડ પડી શુણી વિકળ થઈને, મૂઢ જન વ્હારે ધાય રે,
શસ્ત્ર નથી કર, નથી કળ ઉરમાં, કહો રિપુ કેમ સરાય; શુણજો૦
માટે નિજપરહિત કરનારે, જોઈએ જે જે કરવું રે,
અનહર પ્રભુ તે કીધાવિણ તો, ધાતાં અજય લઇ મરવું; શુણજો૦

ભાગીરથી : (જય બોલાવીને) કાલે તો અંતમાં એ આવ્યું હતું કે તે સત્ત્વમતિને દશ માસ પૂર્ણ થવાથી પ્રસવના સમયે શુભ લગ્નમાં તે સત્ત્વમતિએ પુત્રને જન્મ આપ્યો, અને તે પ્રબુદ્ધ પુરુષે પુત્રના જન્મના હર્ષનિમિત્ત દાનકર્મ વગેરેથી યોગ્ય સમયે મોટો ઉત્સવ કર્યો. પછી સૂતિકાગૃહમાંથી કેવળ શુદ્ધિસ્નાન કરીને તે સત્ત્વમતિ બહાર આવી ત્યારે તેણે પોતાને કરવાને રહેલાં નિત્યદાનને રુડે પ્રકારે કર્યાં. પછી એક વેળા તે સ્ત્રીપુરુષ નિવૃત્તિએ બેશીને આ પ્રકારના વિચારને કરવા લાગ્યાં. આટલું કહીને બંધ રાખ્યું હતું.

વિજયા : (ઇષ્ટનું સ્મરણ કરીને) પછી તે સત્ત્વમતિ પોતાના પતિને આ પ્રકારનાં વચનો કહેવા લાગી:

સત્ત્વમતિ કહે છે : હે ભગવન્ ! આપણે ધારેલાં પુણ્યકર્મ તો ધારવા પ્રમાણે અમલમાં આવી ગયાં છે. અને પરમેશ્વરે તેનું આ ફળ પણ આપણે જાણીએ તથા સર્વ લોકો જાણે એવું આપ્યું છે. આથી મારા પિતાનું કહેલું શાસ્ત્રસંમત વચન સાચું ઠર્યું. ઘણા ધનવાનોને પુત્રસંતતિ થતી નથી તેમાં તે દુષ્ટ ધન પણ કારણરૂપ ખરું. માટે એવા ધનવાનોએ તો તે ધનનો ભોગવનાર શુદ્ધ વારસ ન ઉત્પન્ન થવામાં કારણરૂપ ગણીને તે ધનનો કોઈ

વિશેષ અંશ પણ સત્કર્મમાં વહેતો કરવો જોઈએ છે. પણ આ લોકમાં જોતાં ઘણા ધનવાનો અપુત્રવાન્ છતાં પણ લગારે ધન સન્માર્ગે વાપરવા ઇચ્છતા નથી, એમાં તેમનાં પાપકર્મ જ માત્ર પ્રતિબંધક કારણરૂપ હશે. આપણે આ કરેલું પુણ્યકર્મ પણ એ સંપૂર્ણ ધનના પ્રમાણમાં જોઈએ તેટલું નથી, તોપણ ઠીક થયું છે. હવે જ્યારે આપને યોગ્ય લાગે ત્યારે આપણે વળી બીજાં સત્કર્મ કરવા વિચાર કરીશું. આ સંસારમાં બીજાં સઘળાં વ્યસનકરતાં પુણ્યકર્મનું વ્યસન શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, માટે જેમ આપણે ખાવા પીવા વગેરે સઘળાં વ્યસનોને નિત્ય સેવીએ છીએ, તેમ દાનધર્મકર્મનું વ્યસન પણ નિત્ય રાખવું જ જોઈએ. જુઓ, આ પુત્રનું તેજ કેવું છે ! હજી હમણાં તો એની આ ચામડીનો રંગ રતાશઉપર જણાય છે, પણ વૃદ્ધો કહે છે કે એ તો ઘણો ઉજ્જ્વલ વર્ણ થશે. પણ આ એનું મોટું કપાળ તો જુઓ ! મારા પિતા રોજ કહેતા કે હે દીકરિ ! કોઈને કોઈનો પદાર્થ ખરી રીતે જોતાં કામ આવતો નથી; માત્ર આપણું કપાળ મોટું જોઈએ. મોટા કપાળવાળો તેજસ્વી પુરુષ કદાચિત્ પણ અત્યંત દુર્બળ અને દુઃખવાળી અવસ્થાને નિરંતર ભોગવતો નથી, તે વચનઉપર મને ઘણો વિશ્વાસ હતો, અને તે પ્રમાણે આ તમારા પુત્રનું પણ કપાળ ઘણું મોટું છે, તે જોતાં મને ખાતરી થાય છે કે આપણે આ ધનને પુષ્કળ પુણ્યદાનમાં ખરચીશું તો પણ આગળ એ ભુખે મરનાર નથી.

પ્રબુદ્ધ પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને કહે છે: હે સ્ત્રિ ! આપણે ધર્મમાર્ગે ધન ખરચ્યું છે. પણ મારા જાણવાપ્રમાણે આ બે વર્ષમાં આપણને લાભ પણ સારો આવ્યો છે. આપણાં ધનની વ્યવસ્થા કરનાર કામદારોને તેમના વ્યાપારમાં ચિત્ત નાખવું ઠીક ફાવે એવા વિચારથી આ સઘળાં ધર્મકાર્યમાં જે ધન વ્યય કરાય તે કામ કરવામાં કુશળ એવો એક બીજો કાર્યભારી પ્રથમથી જ રાખી લીધો હતો. તેણે પણ ઘણી કુશળતાથી ધારેલાં કામ ધાર્યાકરતાં પણ સારી રીતે અને કિફાયતથી કર્યા છે, એટલે આ પુણ્યદાન કરવામાં હવે આપણે કોઇ પ્રકારના પણ નિમિત્તથી પાછા હટવા જેવું નથી. એક તરફથી વ્યાપારનો પણ વધારો ચાલે છે, અને બીજી તરફથી હવે આ કામનો પણ યોગ્ય લાગે તેમ વધારો કરીશું. હે સ્ત્રિ ! આપણે સ્થાપેલા મહામુક્તિમન્દિરમાં હવે આ વસતિના ઘણા સજ્જન પુરુષો કથાવાર્તા શ્રવણ કરવાને આવે છે,અને સર્વે મોટી પ્રસન્નતા દેખાડે છે.આપણા વૃદ્ધોના પુણ્યથી તથા ઈશ્વરની કૃપાથી એ મહાપુરુષ પણ અત્યંત યોગ્ય મળ્યા છે. જાણે કોઈ ઈશ્વરાંશ કે લીલા-

વિગ્રહને ધારણ કરીને આ જગત્‌માં માત્ર જીવોના ઉદ્ધાર કરવાને જ પ્રક-ટ્યા હોય એમ મને તો જણાય છે. એમને આ જગતમાં કોઈ પણ પદાર્થ જાણે મેળવવાની આતુરતા હોય એવું તો જણાતું નથી. આ મોટું સ્થાન તથા ક્ષેત્રાદિ સઘળા પદાર્થ એમને અર્પણ કર્યા, તે જોઈ કે જાણીને એમને કોઈ પ્રકારનો લગાર પણ વિલક્ષણ હર્ષ થયો હોય એમ જણાયું નથી. મારી પ્રાર્થનાને સ્વીકારીને જ માત્ર આપણા ઉપર અનુગ્રહબુદ્ધિથી પ્રબળ ભાવિને જાણીને એમણે એ સ્થાનમાં પધારવાને વૃત્તિ ધારી છે, એમ કહે-વાને મને લગાર સંકોચ જણાતો નથી. એમને જેમ કોઈ પણ પદાર્થને મેળવવાની ઇચ્છા નથી, તેમ જ કોઈ પણ કારણને લેઈ ને એમને ક્રોધ પણ ઉત્પન્ન થતો જણાતો નથી. એવો નિયમ છે કે જે પુરુષનું ચિત્ત કામ-રાગવાળું હોય છે, તેને અવશ્ય ક્રોધ થયા વિના રહેતો નથી. તેથી જ્યારે એમનો ક્રોધ નિર્મૂળ થયા સરખો જણાય છે, તો અવશ્ય એમના કામરાગ પણ શમી ગયા છે. એમાં સંદેહ કરવા સરખું નથી. એમને પોતાનું અપ્રિય બોલનારઉપર પણ આરૂઢ દ્વેષ કોઈ ક્ષણે જણાયો નથી. રાત્રદિવસ એમનું ચિત્ત પ્રસન્ન હોય એમ લાગે છે. કોઈ વેળા જાણે દ્વૈતદર્શનના અભાવવાળી સ્તબ્ધ વૃત્તિ રહેતી હોય એમ જણાય છે, પરંતુ તે ટાણે પણ એમના ચિ-ત્તમાં અપ્રસન્નતા હશે એવું મુખ જોનારને અનુમાન થતું હોય એમ નથી. આ વગેરે સામાન્ય સંબંધથી જણાય છે કે અમણે અંતરનાં છ રિપુઓ તો પોતાને વશ કર્યા છે. એમની વ્યાખ્યાન કરવાની શક્તિ જોતાં તો જાણે દેવતાઓના ગુરુ બૃહસ્પતિને પણ વિસરી જવાય એવી છે. શ્રોતાઓના મનનું સમાધાન કરવામાં તો જાણે બીજા શ્રીશંકર કે વિષ્ણુ હોય એવા ભાસે છે. અનેક પ્રકારની સુગમ યુક્તિવડે ઘણા ગહન વિષયને પણ તેઓ શ્રોતાઓના લક્ષમાં આણે છે. એમને 'અમુક પદાર્થ અત્ર જોઇશે તે આ-ણજો કે આણો' એવું બોલવાનો સ્વભાવ જ નથી. મનુષ્યનો ઘણો મોટો સમુદાય જ્યાં આવજાવ કરે, ત્યાં અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ સ્વભાવનાં પણ મનુષ્યો ઘણાં હોય છે, તથાપિ એમનો જાણે અનુકૂળપ્રતિકૂળ ભાવ છૂટી ગયો હોય તેની પેઠે સર્વથી રાગદ્વેષથી રહિતપણે વર્તે છે; તેથી લોકના ક-લ્યાણ કરવામાં જેવા પુરુષ જોઇએ તેવા જ આપણને એ પ્રાપ્ત થયા છે, એમાં હવે શંકાસરખું નથી. આ જીવોને બોધ કરીને પરિણામ પામવા યોગ્ય પદને પમાડનાર સર્વજ્ઞ ઈશ્વરસરખા અત્યંત કુશળ પુરુષ જ ગુરુ અ-થવા સદ્‌ગુરુ પદને યોગ્ય છે. અને એવા સદ્‌ગુરુની જ મન, વાણી, તથા શરીરવડે સેવા કરનાર પુરુષ આ લોકમાં કૃતકૃત્ય થાય છે. હે ઇષ્ટેચ્છાવાળિ!

આ વિચિત્ર સૃષ્ટિમાં અનેક પ્રકારના સ્વભાવનાં મનુષ્યો છે; તે સર્વ મનુષ્યોના સ્વભાવને યથાવત્ જાણનારને તથા તે તે સ્વભાવનાં મનુષ્યોને કેવા પ્રકારના ક્રમથી આ સંસારથી પાર ઉતરાય છે, તે સંપૂર્ણ માર્ગરૂપ ક્રમને જાણનાર પુરુષ જ સદ્ગુરુ થવા યોગ્ય છે. મૂળ અવિદ્યા પ્રકૃતિના સ્વરૂપને તથા તેના સંપૂર્ણ આ પ્રપંચરૂપ કાર્યને પોતપોતાના સાક્ષાત કારણદ્વારા અંતમાં અપરિણામિ વસ્તુમાં લય કરવાને સમર્થ એવા તથા આ વિવિધ ન્યૂનાધિક સામર્થ્યવાળા જીવોને તે તે પ્રકારના સંપૂર્ણ લયક્રમને વિધિપૂર્વક સધાવનાર પુરુષ જ સદ્ગુરુપદને યોગ્ય છે. નાના પ્રકારની સાધનસામગ્રીને પોતે જાણીને તથા અન્ય જીવોને જણાવીને જે વસ્તુરૂપ થયા થકી સર્વને વસ્તુરૂપ કરવામાં કુશળ છે એવા, તેમ જ તે વસ્તુરૂપ થવામાં વિવિધ અનેક માર્ગમાં આવનાર સંપૂર્ણ વિઘ્નોને તથા તે વિઘ્નોના પ્રતિબંધક ઉપાયને જાણનાર છતાં તેનો યોગ્ય સમયે પ્રત્યેક અધિકારીને જણાવી ઉપયોગ કરવાની યુક્તિ આપીને અભયપદને પ્રાપ્ત કરવામાં નિપુણ એવા પુરુષને જ સદ્ગુરુ પદ મળેલું શોભે છે.

આ લોકમાં ઘણા પુરુષો પોતે મુક્ત થયા હોતા નથી, મોક્ષના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી, તેમ જ મોક્ષના યોગ્ય ઉપાયને પણ જાણતા નથી તોપણ ગુરુ તથા સદ્ગુરુપદની ઇચ્છાથી લોકને અનુકૂળ વર્તાવવામાં યત્ન કરતા જણાય છે. પરંતુ તેવા પુરુષોનો તે યત્ન, તથા તેમની ઇચ્છાને અધીન વર્તનાર અકુશળ અનધિકારીઓવડે મોક્ષનિમિત્ત કરાયેલો અયથાર્થ સઘળો યત્ન વંધ્યાના ગૃહસ્થાશ્રમની પેઠે વ્યર્થ જ જાય છે. માટે શાણા મનુષ્યોએ સંસારમાં ગુરુ અથવા સદ્ગુરુ કરવામાં પણ અત્યંત વિચારનો ઉપયોગ કરવો ઘટે છે. આ સ્થળે સંપૂર્ણ વિવિધ લૌકિક વિદ્યા તથા કળાને પૂર્ણપણે શીખવનારને તો 'ગુરુ' શબ્દથી ઓળખાવ્યા છે, અને મોક્ષપર્યંતના સંપૂર્ણ ઉપાયને સધાવનાર મહાપુરુષને તો સદ્ગુરુ શબ્દથી ઓળખાવ્યા છે. આ પ્રકારના ગુરુ તેમ જ સદ્ગુરુ સર્વને જગતમાં સર્વ સ્થળે મળી આવવા કઠિન છે. કોઈ પુણ્યવાન્ પ્રાણીને જ તેના ઉગ્ર પુણ્યના તથા ઉગ્ર વર્તમાન પ્રયત્નના પ્રભાવે પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છે માટે હે સાધ્વિ! આ મહાત્મા પુરુષ જેવા જોઇએ તેવા આપણને પ્રાપ્ત થયા છે, તે પણ આ આપણા પુણ્યપ્રયત્નના બળથી જ પ્રાપ્ત થયા છે, એમાં લગાર પણ સન્દેહ નથી. ગુરુ તથા સદ્ગુરુવિના કોઈ પણ પુરુષ આ સંસારમાં અખંડ ઉજ્જ્વલ યશકીર્તિને પામ્યો હોય એમ જણાતું નથી, માટે આપણે પણ સદ્ગુરુ કરવા કે કેમ, એ વિષે હવે અવશ્ય વિચાર કરવો ઘટે

છે. આ લૌકિક વિદ્યાનિમિત્ત તો બાળપણામાં ગુરુ કરવામાં આવ્યા છે, અને તેથી હવે લૌકિક કોઈ અર્થમાટે નવા ગુરુને સાક્ષાત્ કરવા સરખી અગત્ય જણાતી નથી; પણ ઘણો વિચાર કરતાં કોઇને સદ્‌ગુરુપદે સ્થાપવાની અગત્ય જણાય છે ખરી.

આ વ્યવહારમાં ઉપયોગી સઘળી વિદ્યા તથા કળાઓ જે સાંભળીને તથા નજરે દેખીને પણ વિચક્ષણ પુરુષો શિખી શકે એવી જણાય છે, તે પણ પોતાની મેળે પૂર્ણ રૂપમાં શિખી શકાતી નથી; તેમાં પણ ગુરુની સહાયતાની સર્વને અગત્ય પડે છે, તો આ મહાવિદ્યા કે જેના સાધકબાધક હેતુનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તે સંભવવું પણ કઠિન છે, તેવી વિદ્યા પોતાની મેળે જ સંપૂર્ણ અંશે સમજી લેવાની આશા રાખવી, એ તો કેવળ દુરાશા જ જાણવી; અર્થાત સદ્‌ગુરુની સહાયતાની એમાં અનિવાર્ય અગત્ય છે, એમાં કોઇથી પણ ના પડાય એવું નથી.

વળી સંપૂર્ણ મોટા પુરુષો તથા રામકૃષ્ણાદિ જેમને ઈશ્વરના લીલાવતારમાં ગણ્યા છે, તેમણે પણ સર્વ જીવોને આ પ્રકારનો ક્રમ દેખાડવા માટે વસિષ્ટ ઋષિ તથા સાંદીપનિ ઋષિને ગુરુ કર્યા છે. કોઈ પુરુષને પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જેમ આકાશમાંથી અચાનક છુટેલું ફળ પડે ને મળે, તેમ અચાનક પોતાના અંતઃકરણમાથી જ સંસ્કાર ઉઠીને એ વિદ્યા મળી એમ લખ્યું છે, તથાપિ તેવાં સ્થળોમાં પણ નિમિત્તરૂપ કારણને સદ્‌ગુરુ ગણ્યા છે; અથવા તો પૂર્વજન્મોમાં શ્રીસદ્‌ગુરુદ્વારા જ્ઞાનની અણીઉપર આવેલાને જ અંત્ય જન્મમાં પોતાની મેળે જ્ઞાન થાય છે એવું સ્વીકાર્યું છે. જેથી સર્વ પ્રકારે ગણતાં કોઈ ને સદ્‌ગુરુની પ્રાપ્તિવિના કદાચિત્ પણ જ્ઞાન થયું હોય, એમ આદિ કાળથી જ સ્વીકાર કરાયું નથી. માટે હે સ્ત્રિ! આ મારા સરખાએ શ્રીસદ્‌ગુરુ કરવાની અગત્ય છે, એમાં તો કંઈ વિચારવા સરખું જ નથી.

સમગ્ર ગ્રન્થો તથા મોટા પુરુષોનાં ચરિત્રો વગેરે જોવાથી પણ સર્વને સદ્‌ગુરુના આશ્રયની જરુર છે એમ જ જણાય છે.

ઘણું કરીને સઘળા જ ઈશ્વરાનુગ્રહને મેળવેલા ગ્રન્થકારોએ પોતાના ગ્રન્થના આરંભમાં જેમ જગદાધાર ઈશ્વરને નમસ્કારાદિ પ્રયોગ કરીને મંગલાચરણ કર્યાં છે, તે જ પ્રમાણે સદ્‌ગુરુને પણ ઈશ્વરરૂપ જાણીને, અને કોઈ સ્થળે તો ઈશ્વરથી પણ અધિક ગણીને નમસ્કારાદિ પ્રયોગ કરીને મંગલાચરણ કર્યા છે. તેથી તેમના સિદ્ધ અનુભવપ્રમાણે સદ્‌ગુરુની અગ-

ત્ય છે, એમ સર્વ જીવોને સૂચવી ગયા છે, એમ તેમની કૃતિઉપરથી ગ્રહણ કરવામાં કોઈ બાધ જણાતો નથી.

ઘણા સમર્થ પુરુષોદ્વારા લખાયેલાં નીચે પ્રમાણેના અર્થનાં પ્રમાણવાક્યો પૂર્વકાળથી બળવાન્ પ્રમાણરૂપ મનાતા પૂજ્ય ગ્રન્થોમાં સ્થળે સ્થળે સ્થાપન કરાયેલાં જણાય છે:

આ સંસારમાં પુણ્યવાન્ પુરુષોની જેવી પરમેશ્વરના ઉપર પ્રીતિ હોય છે, તથા જેવી પ્રીતિથી પરમેશ્વરની ભક્તિ તે પુણ્યવાન્ પ્રાણિઓ કરે છે, તેવી જ પ્રીતિ તથા તેવા જ પ્રેમવડે જો શ્રીસદ્ગુરુની ભક્તિ તે પુણ્યવાન્ પુરુષો કરે છે, તો તેવા ગુરુઈશ્વરના ભક્તના અંતઃકરણમાં જ આ સત્શાસ્ત્રવડે પ્રતિપાદન કરાયેલી સદ્વિદ્યાનો પ્રકાશ થાય છે.

કોઈ પણ પ્રાણીથી આ જગતમાં શરીરના મોટા બળથી કે બુદ્ધિના બળથી કે ગૃહક્ષેત્રાદિના બળથી કે સગાં કુટુંબના મોટા સમુદાયના બળથી કે મોટી રાજ્યસત્તાથી કે બંધુ અથવા ભૃત્યના બળથી કે અત્યંત લક્ષ્મીના બળથી પણ પરમેશ્વરના સ્વરૂપને પમાતું નથી, તથાપિ એક શ્રીસદ્ગુરુના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થયેલા ઇષ્ટના અનુગ્રહથી જ માત્ર પરમાત્માના અવિનાશ પદને પમાય છે. માટે કલ્યાણને ઇચ્છનાર પુણ્યવાન્ પુરુષે તો સર્વ યત્નને બાજુએ રાખી સઉથી પ્રથમ યોગ્ય શ્રીસદ્ગુરુનું શરણ જ મેળવવું.

આ લોકમાં જન્મ ધરીને નાના પ્રકારની લૌકિક વિદ્યાઓ તથા અનેક કળાઓના જાણવાથી, કે દેશવિદેશમાં વિચરવાથી કે મોટા વ્યાપારોના કરવાથી, કે મોટા સમારંભવાળી રણભૂમિમાં ઘણી કુશળતાથી શત્રુઓનાં સૈન્યને હણવાથી, કે ગજ, અશ્વઉપર કે રથાદિમાં બેસવાથી, કે નાના પ્રકારના રત્નસુવર્ણાદિના અલંકારોથી શરીરને શોભાવવાથી આ અખંડ સુખસ્વરૂપ પરમેશ્વરના પદને પમાતું નથી, પણ માત્ર જીવોના ઉદ્ધાર કરવામાં અત્યન્ત કુશળ એવા શ્રીસદ્ગુરુની કૃપાથી જ તે સુખસ્વરૂપ પદને પમાય છે. માટે દુઃખને ટાળવાની ઇચ્છાવાળા પુણ્યવાન્ પ્રાણીએ તો અનેક યત્નથી પણ ઈશ્વરરૂપ શ્રીસદ્ગુરુનો આશ્રય જ ધરવો. આ સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખરૂપ બંધનોમાં પડેલા જીવોમાંથી કોઈની પણ સુન્દર રૂપવાળી સ્ત્રિયોના નિરંતર સંબંધથી, કે પુત્રપૌત્રાદિના વધારાથી, કે નાના પ્રકારના છળપ્રપંચથી, કે લોકમાં કરાતી સ્તુતિથી કે દુર્જનોની નિન્દાથી, કે ધર્મના મિથ્યા ડૅાળથી, કે ઉત્તમ પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ ભોજનોના જમવાથી, કે નીરસ વિષયોના સંબંધમાં ચલાવેલી ચર્ચાથી, કે જગતમાં મના-

ચલા કિંમતી પદાર્થોના સંપાદનથી, કે સંપૂર્ણ ધનાદિ પદાર્થના નાશથી, કે પ્રિય પ્રાણીપદાર્થના વિયોગથી પણ આ અજર અમર અને સદા એકરસ, નિર્વિકાર પરમાત્મતત્ત્વમાં સઘળાં દુઃખની નિવૃત્તિપૂર્વક સ્થિતિ થતી નથી, પરંતુ માત્ર દયાના સમુદ્રજેવા શ્રીસદ્દગુરુની વિમળ દૃષ્ટિના કરુણાભરેલા કટાક્ષમાત્રથી જ તે સુખસ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય છે, માટે સર્વ સુજનોએ મહાપ્રયત્નવડે પણ તેવા દયાળુ સદ્દગુરુનાં ચરણમાં પ્રીતિવાળા થવું.

એક ઘરને કે ગ્રામને કે નગરને કે દેશને કે ખંડને કે સમગ્ર પૃથ્વીને પોતાને અધીન વર્તાવવાથી, કે શરીરબળ કે બુદ્ધિબળથી દેશમાં દિગ્વિજય કરવાથી, કે પારદાદિ રસોના મારણથી, કે મહાસમુદ્રના જળને સુગમ તરવાથી, કે પક્ષીઓની પેઠે ગુટિકા આદિ સાધનોવડે આકાશમાર્ગે ગમન કરવાની શક્તિ મેળવવાથી, કે અનેક ઔષધિ આદિની સહાયતાથી તામ્રાદિ ધાતુઓનાં રૂપનો ઉચ્છેદ કરીને સુવર્ણાદિ ધાતુઓમાં તેનાં રૂપાંતર કરી જાણવાની કીમીયાગરની કીર્તિને મેળવવાથી કે પૃથ્વીમાં ગુપ્ત રહેલા ધનના નાના પ્રકારના અંજનાદિના યોગથી જ્ઞાન કરવાના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાથી પણ આ અનેક દુઃખ દેનાર જન્મમરણના કારણરૂપ સંસારનું ભય છૂટીને પરમાનન્દરૂપ અત્યન્ત અભય સ્થાનને પમાતું નથી, પરંતુ માત્ર શ્રીસદ્દગુરુનાં ચરણની ભક્તિ કે જે ઉગ્રપુણ્યના બળવિના પ્રાપ્ત થતી નથી એવી છે, એ ભક્તિથી જ તે પરમાનન્દસ્વરૂપ નિર્ભય સ્થાનને પમાય છે. માટે નિર્ભયપણાની ઇચ્છાવાળાએ સઘળાં કાર્યનો તિરસ્કાર કરીને પણ અહંકારનો નાશ કરી શ્રીસદ્દગુરુના ચરણમાં મસ્તક મૂકીને કૃતાર્થ થવું.

ગંગા, યમુના, તાપી, નર્મદા, કાવેરી, સરયુ, સરસ્વતી, સિંધુ, ગોદાવરી, આદિ અનેક પાપને નાશ કરનાર નદીના તરવાથી, કે તેમનાં દર્શનથી કે તે તે નદીના જળમાં સ્નાનમાત્ર કરવાથી, કે તેમના જળનાં પાન કરવાથી, કે લવણ, ઇક્ષુ, સુરા, સર્પિ, દધિ, ક્ષીર કે જળના સાતે સમુદ્રના તરવાથી, તેમના દર્શનથી, કે તેમાં સ્નાન કરવાથી, કે તેમનું પાન કરવાથી પણ આ સંસારબંધન જે સર્વને અપ્રિય છે, તે છૂટતું નથી, પણ માત્ર આ ભવસાગરને તરાવી પાર ઉતારનાર શ્રીસદ્દગુરુના એ ચરણરૂપ નૌકા જ આ ભવબંધનથી છૂટા કરીને દુઃખસમુદ્રથી પાર કરે છે. માટે ભવદુઃખરૂપ સમુદ્રને તરવાની ઇચ્છાવાળાએ તો જીવમાત્રના તારક શ્રીસદ્દગુરુના ચરણને જ અનેક યત્ને પણ સ્પર્શ કરવા ઇચ્છા રાખવી.

બ્રાહ્મણે વિધિપ્રમાણે શ્રીગુરુથી સંસ્કારપૂર્વક ગાયત્રી મંત્રોપદેશ લીધા વિના પોતાની મેળે જપપાઠ કરી લીધેલા ગાયત્રીમંત્રનાં અનેક પુરશ્ચરણ કર્યાં

છતાં પણ તે પુરશ્ચરણો ગુરુના અનુગ્રહવિના યોગ્ય ફળને આપનાર થતાં નથી. તેમ જ બ્રાહ્મણે કરેલાં નિત્યનૈમિત્તિક, કામ્ય કે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મ પણ ગુરુના પ્રસાદવડે જ ફળને આપનાર થાય છે, તથા પૂર્વે કરાયેલાં નિષિદ્ધ કર્મના બળને તત્કાળ નાશ કરનાર થાય છે. માટે સર્વ પ્રકારે જોતાં આ જગત્માં અદ્ભુત સામર્થ્યવાળો તો શ્રીગુરુનો પ્રસાદ જ છે. (આ સ્થળે પ્રસાદ એટલે ભોજનરૂપ પ્રસાદ નહિ,પણ અંતઃકરણના પ્રેમાવેશથી થયેલો આશીર્વાદરૂપ પ્રસાદ સમજવો.) માટે આપણા પ્રાપ્તબળની સત્તાથી સર્વ સજ્જનોએ ગુરુપ્રસાદ મેળવીને જન્મ સાર્થક કરવો.

મોટાં તીર્થોના સેવન તથા દ્વારાવતી, કાશી, અયોધ્યા, અવંતિકા, મથુરા, કાંચી, આદિ મોક્ષને આપનારી મુક્તપુરીઓમાં નિરંતર નિવાસ કરવાથી, કે તે મુક્તપુરીમાં મરણ પામવાથી, કે હિમાદ્રિ તથા વિંધ્યાદ્રિના મધ્યના આર્યાવર્તમાં જન્મ પામવાથી, કે તેમાં નિવાસ કરીને મરણ પામવાથી સાક્ષાત્ મોક્ષ મળતો નથી, જો કે તે પ્રકારનાં કર્મ મોક્ષનાં અવાંતર કારણો છે,તથાપિ મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ તો શ્રીસદ્ગુરુના અનુગ્રહથી મહાવાક્યના શ્રવણદ્વારા ઉત્પન્ન થનાર જ્ઞાન જ છે. માટે જ્ઞાનના પણ સંપાદન કરાવનાર હોવાથી મોક્ષના મુખ્ય કારણરૂપ શ્રીસદ્ગુરુના અનુગ્રહને જ પ્રાપ્ત કરવામાં સજ્જનોએ નિરંતર પ્રયત્ન કરવો.

મંત્ર,યંત્ર તથા તંત્રાદિ ઉપાયોવડે શત્રુના સંહાર કરવાથી કે ધનવાનને, સ્ત્રીને કે રાજાને આપણે વશ વર્તાવવાથી,કે તેમને પોતાઉપર મોહ ઉપજાવીને સ્વાધીન કરવાથી,કે દૂર દેશથી સ્ત્રી, ધન, સજ્જન, દુર્જન, ધનવાન્ કે રાજા વગેરેને પોતાના પૂર્વોક્ત વિદ્યાના બળથી આપણા સમીપ આકર્ષણ કરવાથી, કે શત્રુ અથવા દુર્જનોના ચિત્તમાં ઉદ્વેગ આદિના ઉદ્ભવ કરીને તેમને એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને ભ્રમતા કરવાથી, કે જળ, શસ્ત્ર, અસ્ત્ર,કે શત્રુના હસ્તપાદાદિના સ્તંભનના કરવાથી કે બે સજ્જનોને કે મિત્રોને કે સ્ત્રીપુરુષને કે માતાપિતાથી પુત્રને કે બે રાજકર્તાને પરસ્પર દ્વેષ ઉત્પન્ન કરાવનાર સાધનોના સિદ્ધ કરવાથી પણ સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ પરમેશ્વરના પદને પમાતું નથી; પરંતુ શ્રીસદ્ગુરુની કૃપાનું પાત્ર થયેલ મનુષ્ય તો આ ત્રિલોકપતિ ઈશ્વરના પદને યોગ્ય થયો થકો સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ અને સ્વતંત્ર થાય છે. તેથી, તેમ જ તે મંત્ર, યંત્ર કે તંત્રના પ્રયોગ જે ક્ષુદ્ર ફળની ઉત્પત્તિ કરનાર છે, તે પણ તે તે વિદ્યાના પ્રવર્ત્તક ગુરુઓના પ્રસાદવિના સિદ્ધ થતા નથી, એ વાર્તા મંત્રાદિ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે,માટે આ પરતંત્રતા તથા અલ્પજ્ઞપણારૂપ જીવપદથી ઉગરવાની ઇચ્છાવાળી સ્ત્રી કે પુરુષાદિ પ્રજાએ તો અવશ્ય સર્વ સિદ્ધિના આપનાર શ્રીમહેશ્વરરૂપ શ્રી-

સદ્‌ગુરુની ચરણરજને જ મસ્તકે ધારવાની ઇચ્છા કરવી.

મોટા સામર્થ્યવાળા પૃથ્વીપતિઓ પણ રાજસૂય કે અશ્વમેધાદિ યજ્ઞ કરીને શ્રીગુરુના પ્રસાદવડે જ તેની પરિસમાપ્તિદ્વારા આ લૌકિક ઐશ્વર્ય મેળવવાને સમર્થ થાય છે,તો અલૌકિક ઐશ્વર્ય જે નિત્ય અને દુર્લભ હોવાથી અનેક સહસ્રમાં કોઈ ને જ પ્રબળ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થનાર શ્રીસદ્‌ગુરુનાં ચરણની સેવાના પ્રભાવે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, તેને મેળવવાની ઇચ્છાવાળાએ તે ચરણસેવાના પ્રભાવને પ્રાણાંતપ્રયત્ને પણ કાં મેળવવો નહિ ? અર્થાત્ મેળવવો જ જોઇએ.

આ સંસારમાં યજ્ઞથી દાનથી, તપથી, વ્રતથી, અને તીર્થોના ભ્રમણથી કે તેવાં જ અનેક કષ્ટના યોગથી રાજભોગાદિ અનિત્ય ફળની ઇચ્છા રાખી જીવો પોતાના અમૂલ્ય આયુષ્યને અનેક જન્મપર્યંત ગાળી નાંખે છે. તથાપિ એક કે બે જ જન્મમાં અથવા વર્તમાન જન્મમાં પણ થોડા કાળમાં જ નિત્યસુખની પ્રાપ્તિ કરનાર થોડા કષ્ટવાળા શ્રીસદ્‌ગુરુની પ્રસન્નતા મેળવી આપનારાં કર્મને આ લોક કેમ કરતા નથી, એ આશ્ચર્યની વાર્તા છે. પરંતુ મોટા પુણ્યના સંચયવિનાના પાપાત્મા પ્રાણિઓમાં તે ફળ મેળવવા યોગ્ય સંપત્તિના અભાવે એમ થાય છે,એવું જાણનાર સર્વજ્ઞ પુરુષો તેમાં આશ્ચર્ય માનતા નથી.

યોગિનીઓની કે યક્ષિણીઓની કે ઇતર દેવાદિકની ઉપાસના જે ક્ષુદ્ર ફળને આપનાર છે, તેમને અસંખ્ય લોકો સેવવાની ઇચ્છાવાળા જણાય છે,પરંતુ નિત્ય અવિક્રિય સુખની ઇચ્છાવાળા છતાં આ જીવો તે સુખને સહજમાં પ્રાપ્ત કરી આપનાર શ્રીસદ્‌ગુરુદેવની ઉપાસનામાં આસક્ત થતા જણાતા નથી, એનું શું કારણ હશે, એવી શંકા થાય છે. પરંતુ જીવોના દુર્ભાગ્યને જાણનારને,તથા કર્મ કે પ્રયત્નનું ફળ આપવાના જે નિયમો છે, તેને જાણનાર સર્વજ્ઞ પુરુષને એવિષે કશી શંકા થતી નથી.

જેમ રોગીના રોગની યથાર્થ પરીક્ષા કરનાર તથા તેના સમ્યક્ ઉપાયને જાણનાર વૈદ્ય જ તે રોગીના બળાબળને જોઈ યોગ્ય ઉપાયથી તેને નીરોગ કરે છે,તેમ જ સર્વ જીવોને એક કાળે થયેલો અસાધ્યસરખો,અને કષ્ટસાધ્ય અવસ્થાની પરિસીમાએ આવેલો આ ભવરોગ, તેને અત્યંત નિપુણ ઈશ્વરસમાન શ્રીસદ્‌ગુરુરૂપ વૈદ્ય જ નિવારણ કરવાને સમર્થ છે. પરંતુ નિરુપાય થવાય છે કે તે રોગથી એક કાળે સાજા થવાયોગ્ય આ જીવોનાં પ્રબળ કર્મ તથા યત્ન નથી.

જો કોઈ પુરુષ આ બ્રહ્માંડમાં રહેલા સંપૂર્ણ આકાશને પોતાની મૂ-ઠીમાં ધારણ કરી રાખવાને સમર્થ થાય તો તેને શ્રીસદ્‌ગુરુના અનુગ્રહ-વિના જ આ અવિનાશી પરમેશ્વરનું પદ મળે છે; અર્થાત્ શ્રીસદ્‌ગુરુના અનુગ્રહવિના કોઈ પણ જીવને પરમેશ્વરનું પદ મળતું નથી એ જ ભાવ છે.

હે સ્ત્રિ! આ વગેરે અનેક વચનો પૂર્વકાળથી મોટા પુરુષો કહેતા આવીને સર્વ જીવોને એ જ વિચાર જણાવતા આવ્યા છે કે આ જગત્‌માં પ્રાણિમાત્રને દુઃખ ટાળવાની તથા સુખ પામવાની ઇચ્છા છે, અને તે ઇચ્છા શ્રીસદ્‌ગુરુના આશ્રયવિના કદાચિત્ પણ પૂર્ણ થતી નથી. માટે સર્વ પ્રવીણ પુરુષ વા સ્ત્રીયે તો અવશ્ય આલસ્ય તથા પ્રમાદાદિ દોષોને ન સેવતાં સદ્‌ગુરુનાં ચરણને જ સેવવાં.

આમ છે માટે હવે મારે બીજા સર્વ વ્યવહારમાં જેમ આલસ્યરહિત રહેવું પડે છે,તેમ આમાં પણ રહેવું જોઈએ; અને જે યોગ્ય પુરુષને આપણે મુક્તિમન્દિરમાં પધરાવ્યા છે,તેમને જ વિધિવડે મારે સદ્‌ગુરુ કરવા.કારણ કે એવા યોગ્ય પુરુષ ક્યાંહિ પણ ખોળતાં મળે એમ નથી.

હરદત્ત કહે છે: હે સત્કથામાં પ્રીતિવાળિ! આ પ્રકારનાં તે પ્રબુદ્ધ પુરુષનાં વચનોને શ્રવણ કરીને અત્યંત પ્રસન્ન વદનથી તે સત્ત્વમતિ આ પ્રકારનાં પ્રિય વચનો પોતાના પતિને કહેવા લાગી.

સત્ત્વમતિ કહે છે : હે ભગવન્! આપ કે જે સર્વ વાર્તાને રુડે પ્રકારે જાણો છો તેમને હું મંદબુદ્ધિવાળી સ્ત્રી શું અધિક યોગ્ય અભિપ્રાયને આપી શકનાર છું ? માટે નિઃશંકપણે આપની અનુપમ પવિત્ર ધારણાને સત્વર પાર પાડો.આ લોકમાં અમે અબળાઓ નિરંતર પતિના સુખવડે જ સુખી છીએ, અને પતિને જેમ જેમ વધારે સુખ થાય તેમ તેમ અમે પ્રસન્ન થઈને એવી ઇચ્છા કરીએ છીએ કે આથી પણ અધિક સુખ અમારા પતિને મળો. શાસ્ત્રમાં પણ એમ કહ્યું છે કે પ્રાણિમાત્રને પોતાનો આત્મા અત્યંત પ્રિય છે,અને પોતાના સુખઅર્થે જ તે બીજાના સુખને ઇચ્છે છે. સ્ત્રી પતિને સુખી જોવામાં પોતાના જ સુખને ધારે છે.એ જ પ્રમાણે પુરુષો સ્ત્રીને, પુત્રને કે અન્ય પ્રાણિપદાર્થને પોતાના સુખમાટે જ સેવે છે; અને સ્ત્રિયો પતિની તથા માતાપિતા પુત્રની, તેમ જ અન્ય સર્વ જે જે બીજાની સેવા ઉઠાવે છે,તે પોતાના સુખની આશાથી જ ઉઠાવે છે, માટે આ સંસાર કેવળ સ્વાર્થી પણ કહેવાય છે.

વળી એમ કહેવાય છે કે સ્ત્રી પુણ્ય કરે તો તેમાં પતિનો ભાગ નહિ, અને પુરુષ પુણ્ય કરે તો તેમાં સ્ત્રીનો અર્ધો ભાગ છે. વળી પુરુષ પાપ કરે

તો તેમાં સ્ત્રીનો અર્ધો ભાગ નથી, પણ જો સ્ત્રી પાપ કરે તો તેમાં પતિનો અર્ધો ભાગ છે. માટે પુરુષોએ પોતાને પાપ આવવાનું ભય રાખીને નિરંતર પોતાની સ્ત્રિયોને પુણ્યકર્મમાં પ્રીતિવાળી અને સદાચરણી કરવી ઘટે છે, અને સ્ત્રિયોએ પોતાને અર્ધ ભાગ પુણ્ય લેવાની આશાવડે નિત્ય પોતાના પતિને પુણ્યકર્મમાં જોડવાની ઇચ્છા રાખવી ઘટે છે. આમ છે માટે આપના સુખનો ભાગ લેનારી હું તો આપને એ જ સલાહ આપું છું કે જે પ્રકારે આપને અવિનાશ સુખ પ્રાપ્ત થાય એવું હોય તે પ્રકાર સઉથી પ્રથમ કરવો જોઈએ.

સઘળા પ્રકારના વ્યવહારસુખને એક પ્રકારથી જોતાં પામેલાં આપણે હવે એવા અખંડ સુખના ઉપાયોને જ કરવા યોગ્ય છીએ. માટે આપની વૃત્તિને અનુકૂળ લાગે તે શુભ સમયમાં વિધિપૂર્વક **શ્રીસદ્ગુરુના** પૂજનને કરીને તેમની પ્રસન્નતાપ્રમાણે અનુગ્રહ મેળવવા યોગ્ય વ્યવસ્થા કરો.

પ્રબુદ્ધ પુરુષ આ પ્રકારનાં પોતાની સ્ત્રીનાં અનુકૂળ વચનોને શ્રવણ કરીને બોલ્યો : હે સ્ત્રિ ! કાલે પ્રાતઃકાલમાં બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાનો યોગ્ય સમય મેં નિર્ણય કરીને જ આ વાર્તા અભિપ્રાયમાટે તારા સમીપ કાઢી હતી. કારણ ઉત્તમ મતિવાળી સ્ત્રીનો પોતાને કરવાયોગ્ય સઘળાં સરળ કાર્યોમાં અભિપ્રાય લેવો, તથા ઉભયના વિચારની એકતા કરીને તે તે યોગ્ય કાર્ય કરવાં, એવો પતિનો ધર્મ છે, તેથી મેં તને પૂછ્યું છે. અને કેટલાંક એવાં કાર્ય હોય છે કે તેના યોગ્ય પરિણામઉપર ગયાવિના વધુ કાને પ્રવેશ કરે તો ભયંકર રૂપ ધારણ કરી શકે, તેવાં કાર્યને તો સ્ત્રીના કે કોઈના પણ અભિપ્રાયને લીધાવિના કુશળ પુરુષે તત્કાળ સિદ્ધ કરી લેવાં, અને પછી પ્રકટ થવાના પ્રસંગે પ્રકટ કરવાં. આ કાર્ય તો આપણને હવે સુગમ અને સરળ છે, માટે ચિંતા નથી. હે સઘળાં કાર્યમાં પ્રવીણ સ્ત્રિ! તું આજ રાત્રિએ પૂજનાદિનાં સઘળાં સાહિત્યને ભેળાં કરાવીને તૈયાર રખાવજે, અને સવારમાં સૂર્યોદય થયા પૂર્વે અવશ્ય કાર્યને સાધી લઇશું. મેં **શ્રીસદ્ગુરુરૂપ** મહાત્માને પ્રાર્થના કરીને તેમની આજ્ઞા પણ આજે પ્રાતઃકાલમાં મેળવી છે. આ ક્ષણે તો હું અગત્યના કામસર બહાર જઇ આવું છું, એમ કહી બહાર જાય છે.

પછી **સત્ત્વમતિએ** પોતાના પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે સેવકોપાસે સઘળો સામાન તૈયાર કરાવી એક સ્થળે પવિત્રતાથી મૂકાવી રાખ્યો, અને જ્યારે રાત્રિએ પોતાના પતિ આવ્યા ત્યારે તેમને આ પ્રમાણે દેખાડી દીધો : હે ભગવન્! આ નાના પ્રકારનાં સુગંધવાળાં પુષ્પોને આ સુન્દર છાબમાં

સુકાઈ કે કરમાઈ ન જાય, એવી સંભાળથી ભરાવી રાખ્યાં છે. આ દૂધ,દહીં ઘી, મધ, તથા શર્કરા એ પંચામૃત ગુરુનાં ચરણના પૂજનસમયે સ્નાન કરાવવા જોઇએ, તે પણ જૂદાં જૂદાં સ્વચ્છ પાત્રોમાં ભરી રાખ્યાં છે. માત્ર દૂધ જો પ્રાતઃકાળમાં એટલું જલદી આપણી ગોશાળામાંથી આવી પહોંચશે તો બદલી લઇશું, નહિ તો આ પણ ઉષ્ણ કરી રાખેલું છે, એટલે ચાલશે એમ છે. આ સ્વચ્છ જળ ભરી લઇ જવામાટે લોટો તથા ઉપપાત્ર પણ મંજાવીને તૈયાર રાખ્યું છે. આ પૂજન કરીને ચરણ લુછવાનું સ્વચ્છ નવું વસ્ત્ર પણ તૈયાર માંહે મૂક્યું છે. આ નાના પ્રકારના ધૂપ કરવાના પદાર્થો પણ તૈયાર કરીને આ પાત્રોમાં ભરી રાખ્યા છે. આ દીપક કરવાને દીવીઓમાં ઘી પૂરીને દીવેટો તથા રૂનાં ઉભાં પૂમડાં કરીને પણ માંહે ગોઠવી મૂક્યાં છે. તે સમયે માત્ર પ્રકટ કરવાનો શ્રમ રહે એમ છે. આ નાના પ્રકારનાં ફળો તથા દૂધનાં બનાવેલાં આ પકવાન્ન પણ નૈવેદ્ય કરવા સ્વચ્છ પાત્રોમાં તૈયાર મૂકાવી રાખ્યાં છે. આ ચરણને સ્નાન કરાવવા માટે મોટો ચાંદીનો થાળ તથા આ આચમની તથા આ અર્ધ્યપાત્ર પણ બીજાં સઘળાં પૂજાનાં સાહિત્યસહિત એકઠાં કરી રાખ્યાં છે. આ નાના સુગંધવાળા પદાર્થવડે તથા કેસરવડે યુક્ત ઘસેલા ચંદનને પૂજન કરવા માટે સુન્દર પાત્રમાં ભરી રાખ્યું છે. આ શ્રીફળ, સોપારી, તથા પાન વગેરે મુખવાસના પદાર્થો પણ મૂક્યા છે. આ પાંચ સુન્દર વસ્ત્ર પણ આપે આજ્ઞા કર્યા પ્રમાણે કઢાવીને તૈયાર બંધાવી રાખ્યા છે, તે અર્પણ કરવાના સમયે સેવકને છોડી આપવા આજ્ઞા કરશો, કે તત્કાળ છોડી આપશે. આ અલંકાર પણ શ્રીસદ્‌ગુરુના અંગઉપર ધારણ કરવાને આપે સૂચવ્યા પ્રમાણે કાઢીને તૈયાર રાખ્યા છે. આ ઘી પૂરીને રૂનાં પુમડાં મૂકીને આરતી પણ તૈયાર કરી રાખી છે, તથા છૂટું કપૂર પણ સાથે પડીકામાં રાખ્યું છે. એ વિના આ સુન્દર પાટ જે અર્પણ કરવાની આપે ઇચ્છા જણાવેલી તે પણ તૈયાર જ રખાવ્યો છે. હવે જો મારી ભુલકણી વૃત્તિથી કાંઈ તજવીજ કરવામાં ખામી રહી હોય તો આપ કૃપા કરીને મને કહો, તો આ ક્ષણે તૈયાર કરાવી લઉં. હાં હાં, આ જુઓ; પૂજનના અન્તમાં દક્ષિણા મૂકવાને સુવર્ણની મહોરો પણ તૈયાર છે.

પ્રબુદ્ધ કહે છે : હે સ્ત્રિ ! તારા કામમાં કોઈ વેળા પણ ઠપકો આવવા સરખું તેં કર્યું નથી, અને હવે પછી એવો ઠપકો આપવાનો સમય આવશે એવી આશા પણ નથી. આ સઘળું તો તૈયાર થયું છે, પણ મને લાગે છે કે મારે વિધિથી દેહશુદ્ધિપ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વક સ્નાન કરવું પડશે, માટે તેમાં ગાયનું મૂત્ર તથા ગાયનું છાણ તથા મૃત્તિકા તથા ભસ્મ તથા અપામાર્ગ (અંઝેડાના

છોડ) તથા થોડા જવતલ પણ રખાવજે, અને દર્ભ પણ આપણા ઘરમાંથી જ તૈયાર રખાવજે. વખતે પૂજન કરાવનાર બ્રાહ્મણ તે સમયે પોતે ન લાવ્યો હોય અને માગે તો ક્યાં વળી મંગાવીએ. વળી બે જનોઈના નવા જોટા માંહે મૂકાવજે, કેમકે ઘણું કરીને બદલવા પડશે, અને મારે સ્નાન કરીને પહેરવાનાં સ્વચ્છ ધોએલાં અથવા નવાં વસ્ત્ર પણ સાથે તૈયાર રખાવજે એટલે પછી કાંઈ બાકી નથી અને જણાશે તો તે વેળાનું તે વેળાયે. શઈ રહેશે. બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાદાન આપવાને પણ થોડું ધન આપી મૂકજે એટલે ફરી મંગાવવું ન પડે. ચાલો હવે, પાછું પ્રહર રાત્રિ રહેશે, ત્યારે મારે ઉઠવાનું છે, માટે હું સુઈ જાઉ છુ. તું પણ આટલી વાર્તાનો બંદોબસ્ત કરીને સૂઈ જજે. એમ કહી સુવા જાય છે. સત્ત્વમતિ પણ બીજા સઘળા પદાર્થનો બંદોબસ્ત કરીને પુત્રને સંભાળતી પોતાને સ્થાને ઈષ્ટનું સ્મરણ કરતી પોતાના પતિને નમસ્કાર કરતી સૂઈ જાય છે.

વિજયા · જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબી.

આ ભવમાં તરવું દોહલું, ઓ બહેની રે,
ગુરુવિણ તરવાની આશ, જીવને શેની રે.
આ હું મારું કરતાં મરે, ઓ બહેની રે,
યમપુરીમાં દુઃખની વાત, કહું શી તેની રે.
આ સાચાંજુઠાં જગે કરી, ઓ બહેની રે,
દુઃખસુખથી ભરીયાં પેટ, ગતિ શી તેની રે.
આ માતપિતા નવ સેવીયાં, ઓ બહેની રે,
દીધાં પતિને જેણે દુઃખ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે સાસુશ્વશુરને દુભીયાં, ઓ બહેની રે,
જેણે વહુને દીધી પીડ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે ઢોંગી ગુરુને પૂજ્યા, ઓ બહેની રે,
જેણે પાપીશું બાંધી પ્રીત, ગતિ શી તેની રે.
જેણે સજ્જનની નિન્દા કરી, ઓ બહેની રે,
જેણે દુષ્ટનાં કીધાં વખાણ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે દાન દીધાં જ કુપાત્રને, ઓ બહેની રે,
જેણે સાધુને દીધો ક્લેશ, ગતિ શી તેની રે.

આ ઈશ્વરને નવ ઓળખ્યા, એ બ્હેની રે,
જેણે કીધો પ્રભુનો નિષેધ, ગતિ શી તેની રે.
જે નાસ્તિકનાં સંગી થયાં, એ બ્હેની રે,
જેણે નિંદ્યા ઈષ્ટ ગુરુદેવ, ગતિ શી તેની રે.
સુખ દોનું દેખી નવ ખમે, એ બ્હેની રે,
વળી દુઃખીને પણ દે તાપ, ગતિ શી તેની રે.
એવાં અનેક પાપ કરી ટળે, એ બ્હેની રે,
કરે ઘોર નરકમાં વાસ, ગતિ એ તેની રે.
માટે સુખને જે જગે ઇચ્છતાં, એ બ્હેની રે,
તેણે ઝાલવી સીધી વાટ, ગતિ શુભ તેની રે.
શ્રી હરિગુરુને સેવશે, એ બ્હેની રે,
ગણી માતપિતાસમ જેહ, ગતિ શુભ તેની રે.
આ ઇંદ્રિયમનને જિતીને, એ બ્હેની રે,
જેણે ટાળ્યા સઘળા કલેશ, ગતિ શુભ તેની રે.
જે જગ આ હરિસમ ભાળતા, એ બ્હેની રે,
મનહર પ્રભુસમ તે થાય, ગતિ શુભ તેની રે.

ભાગીરથી : જય જય શ્રીસદ્ગુરુ દેવ. [સર્વ બોલે છે.]

ચંચળા : અહાહા ! આ બિચારી સત્ત્વમતિની પરમેશ્વરે સાહ્ય કરી, ને એને દીકરો આપ્યો, એ ઘણું રુડું કર્યું. એના જેવી આ લાખો બૈરાંની મેદનીમાં જોઈએ તો એક પણ ભાગ્યે મળે, નહિ વારુ ભાગીરથિ !

ભાગી૦ : તમે ખરું કહો છો. એવા પુણ્યના બળવાળી તે ઘણી ક્યાંથી હોય ?

ચંચળા : મને તો એ થાય છે કે તેના ધણીએ લગાર કહ્યું કે કેવી ટપટપ બધી વસ્તુઓ ભેગી કરીને મૂકી છાંડી, ને આવ્યા એટલે દેખાડી ! પેલા બચારાને લગાર પણ મહેનત પડવા દીધી નહિ ! બૈરી તે એનું નામ કે પોતાના ધણીની મરજીપ્રમાણે વગર કહે સમજીને ચાલે. કેમ કાકીજી ! સાંભળ્યું ? આ પ્રમાણે જ્યારે બધો સામાન ભેગો કરીને સદ્ગુરુની સેવા કરાય ત્યારે પરમેશ્વર પણ રાજી થાય. આપણને એવી સેવા કરતાં આવડે પણ ખરી ? ખરું બોલજો.

પારવતી૦ : જુઓ ચંચળવહુ ! ' જેનાં કામ તે જે કરે '. તમારા કે મારા જેવાને પૂજા સેવા કરવાનું કહ્યું હોય તો બિચારો એક પરમહંસજેવો થઇને ફરનાર હતો, તેની એક બૈરીએ સેવા કરી'તી, ને અધ-

છોડ) તથા થોડા જવતલ પણ રખાવજે, અને દર્ભ પણ આપણા ઘરમાંથી જ તૈયાર રખાવજે. વખતે પૂજન કરાવનાર બ્રાહ્મણ તે સમયે પોતે ન લાવ્યો હોય અને માગે તો ક્યાં વળી મંગાવીએ. વળી બે જનોઈના નવા જોટા માંહે મૂકાવજે, કેમકે ઘણું કરીને બદલવા પડશે, અને મારે સ્નાન કરીને પહેરવાનાં સ્વચ્છ ધોએલાં અથવા નવાં વસ્ત્ર પણ સાથે તૈયાર રખાવજે એટલે પછી કાંઈ બાકી નથી અને જણાશે તો તે વેળાનું તે વેળાયે. શઈ રહેશે. બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાદાન આપવાને પણ થોડું ધન આપી મૂકજે એટલે ફરી મંગાવવું ન પડે. ચાલો હવે, પાછું પ્રહર રાત્રિ રહેશે, ત્યારે મારે ઉઠવાનું છે, માટે હું સુઈ જાઉ છુ. તું પણ આટલી વાર્તાનો બંદોબસ્ત કરીને સુઈ જજે. એમ કહી સુવા જાય છે. સત્ત્વમતિ પણ બીજા સઘળા પદાર્થનો બંદોબસ્ત કરીને પુત્રને સંભાળતી પોતાને સ્થાને ઈષ્ટનું સ્મરણ કરતી પોતાના પતિને નમસ્કાર કરતી સૂઇ જાય છે.

વિજયા : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબી.

આ ભવમાં તરવું દોહ્યલું, ઓ બહેની રે,
ગુરુવિણ તરવાની આશ, જીવને શેની રે.
આ હું મારું કરતાં મરે, ઓ બહેની રે,
યમપુરીમાં દુઃખની વાત, કહું શી તેની રે.
આ સાચાંજુઠાં જગે કરી, ઓ બહેની રે,
દુઃખસુખથી ભરીયાં પેટ, ગતિ શી તેની રે.
આ માતપિતા નવ સેવીયાં, ઓ બહેની રે,
દીધાં પતિને જેણે દુઃખ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે સાસુશ્વશુરને દુભીયાં, ઓ બહેની રે,
જેણે વહુને દીધી પીડ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે ઢોંગી ગુરુને પૂજ્યા, ઓ બહેની રે,
જેણે પાપીશું બાંધી પ્રીત, ગતિ શી તેની રે.
જેણે સજ્જનની નિન્દા કરી, ઓ બહેની રે,
જેણે દુષ્ટનાં કીધાં વખાણ, ગતિ શી તેની રે.
જેણે દાન દીધાં જ કુપાત્રને, ઓ બહેની રે,
જેણે સાધુને દીધો ક્લેશ, ગતિ શી તેની રે.

આ ઇશ્વરને નવ ઓળખ્યા, ઓ બ્હેની રે,
જેણે કીધો પ્રભુનો નિષેધ, ગતિ શી તેની રે.
જે નાસ્તિકનાં સંગી થયાં, ઓ બ્હેની રે,
જેણે નિંદ્યા ઇષ્ટ ગુરુદેવ, ગતિ શી તેની રે.
સુખ કોનું દેખી નવ ખમે, ઓ બ્હેની રે,
વળી દુઃખીને પણ દે તાપ, ગતિ શી તેની રે.
એવાં અનેક પાપ કરી ટળે, ઓ બ્હેની રે,
કરે ઘોર નરકમાં વાસ, ગતિ એ તેની રે.
માટે સુખને જે જગે ઇચ્છતાં, ઓ બ્હેની રે,
તેણે ઝાલવી સીધી વાટ, ગતિ શુભ તેની રે.
શ્રી હરિગુરુને સેવશે, ઓ બ્હેની રે,
ગણી માતપિતાસમ જેહ, ગતિ શુભ તેની રે.
આ ઇંદ્રિયમનને જિતીને, ઓ બ્હેની રે,
જેણે ટાળ્યા સઘળા ક્લેશ, ગતિ શુભ તેની રે.
જે જગ આ હરિસમ ભાળતા, ઓ બ્હેની રે,
મનહર પ્રભુસમ તે થાય, ગતિ શુભ તેની રે.

ભાગીરથી : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુ દેવ. [સર્વ બોલે છે.]

ચંચળા : અહાહા ! આ બિચારી સત્ત્વમતિની પરમેશ્વરે સાહ્ય કરી, ને એને દીકરો આપ્યો, એ ઘણું રુડું કર્યું. એના જેવી આ લાખો બૈરાંની મેદનીમાં જોઈએ તો એક પણ ભાગ્યે મળે, નહિ વારુ ભાગીરથિ !

ભાગી૦ : તમે ખરું કહો છો. એવા પુણ્યના બળવાળી તે ઘણી ક્યાંથી હોય ?

ચંચળા : મને તો એ થાય છે કે તેના ધણીએ લગાર કહ્યું કે કેવી ટપટપ બધી વસ્તુઓ ભેગી કરીને મૂકી છાંડી, ને આવ્યા એટલે દેખાડી ! પેલા બચારાને લગાર પણ મ્હેનત પડવા દીધી નહિ ! બૈરી તે એનું નામ કે પોતાના ધણીની મરજીપ્રમાણે વગર કહ્યે સમજીને ચાલે. કેમ કાકીજી ! સાંભળ્યું ? આ પ્રમાણે જ્યારે બધો સામાન ભેગો કરીને સદ્‌ગુરુની સેવા કરાય ત્યારે પરમેશ્વર પણ રાજી થાય. આપણને એવી સેવા કરતાં આવડે પણ ખરી ? ખરું બોલજો.

પારવતી૦ : જુઓ ચંચળવહુ ! ' જેનાં કામ તે જે કરે '. તમારા કે મારા જેવાને પૂજા સેવા કરવાનું કહ્યું હોય તો બિચારો એક પરમહંસજેવો થઇને ફરનાર હતો, તેની એક બૈરીએ સેવા કરી'તી, ને અધ-

મુઓ કર્યો'તો તેવી થાય. ખબર છે ? અ'વડે નહિ ઘેંશ, ને રાંધવા પેશ, એવું જ તો.

ચંચળા : ના ના કાકીજી, લગાર કહો તો ખરાં કે તે ખોટા પરમહંસને શી રીતે અધમુવાજેવો કર્યો ? અમેએ જાણીએ તો વળી ચેતીને ચાલીએ. લગાર સારે વાસ્તે સઉ ખોટી થશે. લો કહી દો એટલું.

પારવતી૦ એમાં શું ? એ તો બે બોલતી વાત કહેવાની છે. ઉનાળાના દા'ડા હતા, ને ચૈતર વૈશાખની છેલ્લી મોસમ હતી, તેવામાં ફરતા ફરતા કહીંથી આવીને એક પરમહંસ મહાદેવના દેરામાં ઉતર્યા'તા. બહેન ! ખરા પરમહંસ તો કહે છે કે બોલતા નથી. ને કોઇસામું જોતાએ નથી, ને તેને કોઈ વાતની કોઇની ગરજ પણ નથી. તે તો જીવતાં મરી ગયા જેવા હોય છે. પણ આ તો કોઈ પેટ ભરવાને થયેલા કચ્ચા પરમહંસ હતા. તે દેરામાંથી બેસીને રોજ લોકમાં ચા'વા થવાને સારુ કથાવાર્તા કરતા. લોકો જાણે એટલે નોતરાં ચાલતાં થાય કેની ? પછી તે કથામાં ઘણાં બૈરાંઓ પણ સાંભળવા બેસે. તેમાં એક બચારી મારા જેવી ભોળી બાયડી હતી, તેણે એક દહાડો સઉના દેખાદેખી તેમને જમવાનું નોતરું દીધું. તે જમવા ગયા ત્યારે પેલી બિચારીએ તો લગાર સાધારણ જમવાનું કર્યું'તું, તે મૂકીને જમાડયા, પણ પેલા ભાઈનું કાંઈ મન માન્યું નહિ. પછી જમી ઉઠીને તે લગાર બોધ કરવા બેઠા કે ' માઈ ! તને ગુરુની કે મહાત્માની સેવા કરવાની બરાબર ગમ નથી. તેથી જો કલ્યાણકી ઇચ્છા હોય તો બરાબર મેં કહું તેસી સેવા કરણી.' પેલી બચારી બોલી, ' મહારાજ ! તમે કહો તેવી કરું, હું તો અજ્ઞાન છું. ' તે બોલ્યા, ' દેખ માઈ! સવારકા પો'રમેં બડી ફજરમેં મહાત્માને બોલાવવા. રાતનું કોરા ઘડામેં પાણી ઠંડું કરીને રાખી મૂકવું. પાછલી રાતની રસોઈ કરી રાખની. તેમાં દહીં, ભાત, થોડા મીઠા પદારથ; ને પછી ગુરુ મહારાજકું અચ્છા જલથી નવડાવીને અગાસીમેં બેસારીને, અચ્છા સુગંધીવાળા ચંદન ચોપડીને, પછી જમવા બેઠાડવા. ને ઉપરસેં થોડા થોડા પંખાથી પવન નાંખવા. એસી ભાવનાસેં જમાડવા તો કલ્યાણ થાય.' આ પ્રકારના બોધને કરીને પછી તે તો પોતાને આસને ગયા. તે બાઈ તો આજ કાલ કરતાં ફરી જમાડવાનું વિસરી ગઈ, ને તે પરમહંસ તો વળી બીજે કહીં નીકળી ગયા. તે પાછા ભોગજોગે માગશર મહિનો ઉતરતાં આવી પહોંચ્યા. પેલી બાઈ તો મનમાં રોજ પસ્તાતી કે અરેરે ! મેં પેલા મહારાજના કહેવા પ્રમાણે સેવા કરાઈ નહિ, ને જમાડયા નહિ. પેલા આવ્યાની ખબર પડી કે તરત પેલી બચારી તો હરખઘેલી થઈ ગઈ,

ને સાંજના જઈને નોતરું દઈ આવી, કે મહારાજ! મારા ઉપર દયા લાવીને સૂરજ ઉગતાપહેલાં પધારજો. પેલા બોલ્યા, ' ક્યા ધંધુર માસ કરતી હે કે '? (ધનસંક્રાંતિમાં સવારના પહોરમાં વહેલા બ્રાહ્મણો જમાડે છે, તેને ધનુર્માસ કહે છે.) તેણે, સમજી નહિ, તોએ કહ્યું કે 'હા મહારાજ!' નોતરું દઈને ગઈ કે પેલીએ તો સંધ્યાકાળથી જ કોરી ગાગર ને ઘડો ભરીને પાણી અગાસીમાં ઝાકળે મૂકી દીધું; ને વહેલી ઉઠીને ખૂબ વાટકી ભરીને ચંદન ઘસી મૂક્યું. દહીં મોળું સારું લાવી મૂક્યું ને ભાત કરી મૂક્યો, ને એક વાટકો ભરીને દળેલું મીઠું જે નિત્ય રસોઈને માટે કાઢી રાખેલું, તે પણ નજીક રાખી મૂક્યું. અગાસીના ચોકમાં પાટલો એક નહાવાનો, ને એક જમવાનો મૂકી છાંડ્યો. પેલા મહારાજ પણ સૂરજ ઉગતાપહેલાં આવીને ઉભા. 'કેમ માઈ! કેટલી વાર? મેં તો આયા છું!' પેલી બોલી, 'આવો મહારાજ! આ પાટલાઉપર નહાવાને બેસો, એટલે હું પાણી લાવું છું.' ખરેખરી ટાઢના દહાડા તો એવા હતા કે ઉઘાડું પાણીસરખુંએ હોય તો ઠરી જાય. પેલી તો બચારી ગઈ, ને મોટી ગાગર રાતની ઠારી મૂકેલી, તે હિમચીએ જાણે ટાઢી હોય એવી થઈ ગઈ હતી તે લાવી. પેલા પરમહંસ તો બચારા ધ્રુજતા ધ્રુજતા પાટલાઉપર બેઠા'તા, તે પેલીએ તો એકદમ લાવીને ઉપર ગાગર રેડી ને પેલો તો બચારો ઠરીને હુણકાજેવો થઈ ગયો. દાંત કડકડવા લાગ્યા. હોઠ ફડફડવા લાગ્યા. એક ઓઢવાનું લાવ્યા'તા, તે તો પહેર્યું, કેમકે પહેરેલું તો પલાળવું પડ્યું. પછી પેલીએ પેલા બીજા પાટલાઉપર બેસવાનું કહ્યું. તે ત્યાં અગાસીના ચોકમાં પાટલાઉપર બેઠા. પેલી તો બચારી મોટા ભાવથી પેલું ચંદન લઈને આવી, તે ટાઢું હિમજેવું તેને માથે, ને મોઢે, ને હાથે, ને પગે, ને આંગળે, અંગુઠે, ને છાતીએ સારી પેઠે ચોપડી દીધું. લગાર રહ્યું તે પીઠે પણ ચોપડી દીધું. પછી બચારી રાજી થતી થતી પેલું દહીં ને ભાત પીરસવા લાગી. તે પીરસીને પેલી મીઠાની વાડકી પાસે મૂકીને કહ્યું, મહારાજ! આમાંથી જોઈએ તે પરમાણે લેજો હોં.પેલા ભાઈએ તો મીઠા પદારથ કહેલા, પણ આ બાઈએ તો મીઠું મૂકેલું, તે પેલા ભાઈએ તો ખાંડ સમજીને, મોટી વાડકીમાં ભરેલા મીઠામાંથી મોટો બાચકો ભરીને પેલા દહીંમાં નાંખીને ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં, ને મનમાં પેલી બાઈને ગાળો દેતાં પેલું દહી બધું ભાતમાં ચોળી દીધું. ને 'નનનનારાયણ' એવું બોલતાં મોંમાં મૂક્યું કે ખારું ઉસજેવું લાગ્યું, એટલામાં પેલી બચારી ભાવિક ભક્તાણી પંખો લઈને આવી, ને પવન નાંખવા લાગી, ને પછી બોલી, મહારાજ! મારાથી આપની કંઈ સેવા કરવા જેવી [illegible] નથી. જે

મુઓ કર્યો'તો તેવી થાય. ખબર છે ? આવડે નહિ ધેંશ, ને રાંધવા પેશ, એવું જ તો.

ચંચળા : ના ના કાકીજી, લગાર કહો તો ખરાં કે તે ખોટા પરમહંસને શી રીતે અધમુવાજેવો કર્યો ? અમેએ જાણીએ તો વળી ચેતીને ચાલીએ. લગાર મારે વાસ્તે સઉ ખોટી થશે. લો કહી દો એટલું.

પારવતી૦ એમાં શું ? એ તો બે બોલની વાત કહેવાની છે. ઉનાળાના દા'ડા હતા, ને ચૈતર વૈશાખની છેલ્લી મોસમ હતી, તેવામાં ફરતા ફરતા કહીંથી આવીને એક પરમહંસ મહાદેવના દેરામાં ઉતર્યા'તા. બહેન ! ખરા પરમહંસ તો કહે છે કે બોલતા નથી. ને કોઇસામું જેતાએ નથી, ને તેને કોઈ વાતની કોઈની ગરજ પણ નથી. તે તો જીવતાં મરી ગયા જેવા હોય છે. પણ આ તો કોઈ પેટ ભરવાને થયેલા કચ્ચા પરમહંસ હતા. તે દેરામાંથી બેસીને રોજ લોકમાં ચા'વા થવાને સારુ કથાવાર્તા કરતા. લોકો જાણે એટલે નોતરાં ચાલતાં થાય કેની ? પછી તે કથામાં ઘણાં બૈરાંઓ પણ સાંભળવા બેસે. તેમાં એક બચારી મારા જેવી ભોળી બાયડી હતી, તેણે એક દહાડો સઉના દેખાદેખી તેમને જમવાનું નોતરું દીધું. તે જમવા ગયા ત્યારે પેલી બિચારીએ તો લગાર સાધારણ જમવાનું કર્યું'તું, તે મૂકીને જમાડયા, પણ પેલા ભાઈનું કાંઈ મન રાન્યું નહિ. પછી જમી ઉઠીને તે લગાર બોધ કરવા બેઠા કે ' માઈ ! તને ગુરુની કે મહાત્માની સેવા કરવાની બરાબર ગમ નથી. તેથી જે કલ્યાણકી ઇચ્છા હોય તો બરાબર મેં કહું તેસી સેવા કરણી.' પેલી બચારી બોલી, ' મહારાજ ! તમે કહો તેવી કરું, હું તો અજ્ઞાન છું. ' તે બોલ્યા, ' દેખ માઈ! સવારકા પો'રમેં બડી ફજરમેં મહાત્માને બોલાવવા. રાતનું કોરા ઘડામેં પાણી ઠંડુ કરીને રાખી મૂકવું. પાછલી રાતની રસોઈ કરી રાખવી. તેમાં દહીં, ભાત, થોડા મોઠા પદારથ; ને પછી ગુરુ મહારાજકું અચ્છા જલથી નવડાવીને અગાસીમેં બેસારીને, અચ્છા સુગંધીવાળા ચંદન ચોપડીને, પછી જમવા બેઠાડવા. ને ઉપરસેં થોડા થોડા પંખાથી પવન નાંખવા. એસી ભાવનાસેં જમાડવા તો કલ્યાણ થાય.' આ પ્રકારના બોધને કરીને પછી તે તો પોતાને આસને ગયા. તે બાઈ તો આજ કાલ કરતાં ફરી જમાડવાનું વિસરી ગઈ, ને તે પરમહંસ તો વળી બીજે કહીં નીકળી ગયા. તે પાછા લોગજોગે માગશર મહિનો ઉતરતાં આવી પહોંચ્યા. પેલી બાઈ તો મનમાં રોજ પસ્તાતી કે અરેરે ! મેં પેલા મહારાજના કહેવા પ્રમાણે સેવા કરાઈ નહિ, ને જમાડયા નહિ. પેલા આવ્યાની ખબર પડી કે તરત પેલી બચારી તો હરખઘેલી થઈ ગઈ,

ને સાંજના જઈને નોતરું દઈ આવી, કે મહારાજ! મારા ઉપર દયા લા-વીને સૂરજ ઉગતાપહેલાં પધારજો. પેલા બોલ્યા, 'ક્યા ધંધુર માસ કરતી હે કે'? (ધનસંક્રાંતિમાં સવારના પહોરમાં વહેલા બ્રાહ્મણો જમાડે છે, તેને ધનુર્માસ કહે છે.) તેણે, સમજી નહિ, તોએ કહ્યું કે 'હા મહારાજ!' નોતરું દઈને ગઈ કે પેલીએ તો સંધ્યાકાળથી જ કોરી ગાગર ને ઘડો ભરીને પાણી અગાસીમાં ઝાકળે મૂકી દીધું; ને વહેલી ઉઠીને ખૂબ વાટકી ભરીને ચંદન, ઘસી મૂક્યું. દહીં મોળું સારું લાવી મૂક્યું ને ભાત કરી મૂક્યો, ને એક વાટકો ભરીને દળેલું મીઠું જે નિત્ય રસોઈને માટે કાઢી રાખેલું, તે પણ નજીક રાખી મૂક્યું. અગાસીના ચોકમાં પાટલો એક નહાવાનો, ને એક જમવાનો મૂકી છાંડ્યો. પેલા મહારાજ પણ સૂરજ ઉગતાપહેલાં આવીને ઉભા. 'કેમ માઈ! કેટલી વાર? મેં તો આયા છું!' પેલી બોલી, 'આવો મહારાજ! આ પાટલાઉપર નહાવાને બેસો, એટલે હું પાણી લાવું છું.' ખરેખરી ટાઢના દહાડા તો એવા હતા કે ઉઘાડું પાણીસરખુંએ હોય તો ઠરી જાય. પેલી તો બચારી ગઈ, ને મોટી ગાગર રાતની ઠારી મૂકેલી, તે હિમ-થીએ જાણે ટાઢી હોય એવી થઈ ગઈ હતી તે લાવી. પેલા પરમહંસ તો બચારા ધ્રુજતા ધ્રુજતા પાટલાઉપર બેઠા'તા, તે પેલીએ તો એકદમ લાવીને ઉપર ગાગર રેડીને પેલો તો બચારો ઠરીને ઠુણકાજેવો થઈ ગયો. દાંત કડકડવા લાગ્યા. હોઠ ફડફડવા લાગ્યા. એક ઓઢવાનું લાવ્યા'તા, તે તો પ-હેર્યું, કેમકે પહેરેલું તો પલાળવું પડ્યું. પછી પેલીએ પેલા બીજા પાટલા-ઉપર બેસવાનું કહ્યું તે ત્યાં અગાસીના ચોકમાં પાટલાઉપર બેઠા. પેલી તો બચારી મોટા ભાવથી પેલું ચંદન લઈને આવી, તે ટાઢું હિમજેવું તેને માથે, ને મોઢે, ને હાથે, ને પગે, ને આંગળે, અંગુઠે, ને છાતીએ સારી પેઠે ચો-પડી દીધું. લગાર રહ્યું તે પાઠે પણ ચોપડી દીધું. પછી બચારી રાજી થતી થતી પેલું દહીં ને ભાત પીરસવા લાગી. તે પીરસીને પેલી મીઠાની વાડકી પાસે મૂકીને કહ્યું, મહારાજ! આમાંથી જોઈએ તે પરમાણે લેજો હોં. પેલા ભાઈએ તો મીઠા પદારથ કહેલા, પણ આ બાઈએ તો મીઠું મૂકેલું, તે પેલા ભાઈએ તો ખાંડ સમજીને, મોટી વાડકીમાં ભરેલા મીઠામાંથી મોટો બાચકો ભરીને પેલા દહીંમાં નાંખીને ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં, ને મનમાં પેલી બા-ઈને ગાળો દેતાં પેલું દહીં બધું ભાતમાં ચોળી દીધું. ને 'નનનનારાયણ' એવું બોલતાં મોંમાં મૂક્યું કે ખારું ઉસજેવું લાગ્યું, એટલામાં પેલી બચારી ભાવિક ભક્તાણી પંખો લઈને આવી, ને પવન નાંખવા લાગી, ને પછી બોલી, મહારાજ! મારાથી આપની કંઈસેવા કરવા જેવી થઈ નથી. જે

કંઈ બન્યું તે કર્યું છે, એમ બોલતી પવન નાંખવા લાગી. ત્યારે ટાઢમાં ઠુંઠવાઈ ગએલા અને છેક અકળાયેલા પેલા પરમહંસ ફડફડતા હોઠથી બોલ્યા, 'મમમ માઈ તતતતેરી સેવામેં તો કછુ કસુર નહિ. પણ હજી મમમમેરા પપપાપી પ્રાણ નહિ જાતા, એટલા બાકી હે.' એમ કહીને પછી બાજુનો થોડો સારો ભાત હતો. ને થોડો બીજો લઈને બધું એકઠું કરીને જેમ તેમ કરીને મોટે કોળીએ તેટલું ખાઈને ઉઠીને પછી પોતાને આસને ગયા. પછી પેલીએ તો વાડકામાંથી મીઠું, જોયું તો ઘણું ગયેલું, પણ મારા જેવી બચારી ભોળી તે કશુંએ સમજી નહિ. પછી પેલા પરમહંસે સાંજે બધા લોકોને પેલીની ગેરહાજરીમાં સઘળું કહી સંભળાવ્યું. તે પાછળથી સઉએ પેલી બાઈને ફીટકાર કર્યો, ને પેલા પરમહંસ પણ રસ્તે પડી ગયા. એવી વાત છે, સાંભળી બહેનો ! તેથી સેવા કરવાનું કામ કંઈ સહેલું નથી, સાંભળ્યું ચંચળવહુ ! લો ચાલો બાઈ ! મેં સઉને આજે અમથાં ખોટી કર્યાં.

(એમ કહી ઉઠે છે.)

ચંચળ : અમથાં ખોટી તો કેમ ? એમાંએ ઘણી શિખામણ રહી છે, કેમ ભાગીરથીબહેન ! ખરું કે નહિ ?

ભાગી૦ : ખરું છે. સઘળી વાતોમાં શિખામણ તો હોય જ છે.

[પછી વારાફરતી સર્વે જાય છે.]

[મનોહર ભટ્ટ આવે છે. વિજયાએ સઘળું તૈયાર કરી રાખેલું તેથી જમીને પરવારી બેસે છે. બીજાં પણ સર્વે પરવારીને પોતપોતાને ઘેરથી વારાફરતી આવી બેસે છે.]

વિઠ્ઠલજી : (સર્વે આવી ગયું છે,એમ કહીને) કાલે તો અંતમાં પેલા પિંગલનયન નામના વિદ્યાર્થીના અંતઃકરણનું સામાન્ય સ્વરૂપ કહીને બંધ રાખ્યું છે. હવે શાંતિશર્મા, વિશ્વવંદ્ય, હરિહરમૂર્તિ, અને વિદ્યાધર, એ ચાર પેલા દશમાં બાકી રહ્યા છે. પછી તો જે આગળ હોય તે ખરું.

મનોહર :(ઇષ્ટનું સ્મરણ કરીને નમસ્કાર કરીને) પછી બીજે દિવસે પાછાં પેલી સઘળી છોકરીઓને બેસાડીને લક્ષ્મી માતા બોલ્યાં : હે શાણી છોકરિઓ ! હવે વળી ચિત્ત દઈને સાંભળો. પેલા બાકીના વિદ્યાર્થીના સ્વભાવ કહું છું.

૭ શાંતિશર્મા નામનો વિદ્યાર્થી તો ભણવામાં ઘણો ચપળ હતો. ઉમરે લગાર નાનો હતો, પણ બુદ્ધિબળથી મોટાજેવો હતો. તે ઉપરથી જોતાં તો જાણે શાંત હોય એવો હતો, પણ અંતરથી તો નિરન્તર ઉદ્યોગ-

વાળો હતો. તે પ્રયોજનજેટલું થોડું બોલનાર હતો, પણ ઘણું અને ઉપયોગી બોલવાના સામર્થ્યવાળો હતો. ઉપરથી તો જાણે ઘણા શરમાળ સ્વભાવનો હોય એવો જણાતો, પણ વિદ્વાનના સમાજમાં દૃઢ અંતઃકરણથી બોલનારો તથા વિવાદમાં ભારે ટક્કર લઇને સામાને હંફાવીને પોતે જય મેળવનારો હતો. સઘળા જોડે બોલવામાં તથા વર્તવામાં ઘણા વિનયવાળો હતો. તો પણ પ્રસંગ આવે તો તો બીજાને મર્મવચન બોલીને મશ્કરી કરવામાં પણ કુશળસરખો હતો. કોઈ વિદ્યાર્થિઓ પરસ્પર લઢે તો તો બંનેની વાતો સાંભળી ડોકું હલાવ્યા કરતો, પણ કોઈને ખોટું ખરું સ્પષ્ટ કહેતો નહતો. એકબીજાની ગેરહાજરીમાં જે સમીપ હોય તેના પક્ષને બળવાન્ કહીને તેને સારું લાગે તેમ ચઢાવી આપતો. પરસ્પરમાં વધારે થતા વિરોધને બંને પક્ષના સમાધાનપૂર્વક શમાવવામાં તે સારી રીતે કુશળ હતો, તોપણ સાધારણ વિરોધને તો જોવાની હોંસવાળો તે, ક્લેશને આરંભથી જ ઉપજતો અટકાવવાને પ્રયત્ન કરતો નહોતો. પોતે ભણેલું બીજા પાછળનાને ભણાવતો, પણ પોતાના બરોબરીયા ભણનારને આ આગળ ભણી જશે એવી ધાસ્તીથી પૂછ્યા છતાં પણ બરાબર ઉત્તર આપતો નહતો. પોતાના સમાન ભણનારાઓમાં સઉથી શ્રેષ્ઠ કહેવડાવવાની હોંસવાળો હતો, અને શ્રમ કરીને તેમ કહેવડાવતો હતો. તે માંહેથી ખળ હોય એવું અનુમાન બીજાને થતું, ને તે ઓછું બોલનારો તેથી, તેને મીઢા અથવા શાંતિબ્રહ્મા કરીને કહેતા હતા.ગુરુભક્તિમાં પ્રીતિવાળો હતો ખરો,પણ તે ઝાઝો વખત આઘો પાછો થઈ ને ભણવામાં મચ્યો રહેતો, તેથી ઘણો વખત તેને ગુરુસેવાની તક મળતી નહતી. ગુરુપત્ની વા ગુરુની આજ્ઞાપ્રમાણે ઝટ કામ કરી આપતો, પણ વારંવાર કામ આવે એવી રીતે ઘણો વખત નજરઆગળ રહેતો નહતો. વિદ્યાર્થિઓમાં નિમેલા કામને તે કરતો, પણ તેને નાનો જાણીને તેના ઉપર ભાર કામનો કાંઈ બોજો નાંખ્યો નહતો. ગુરુની તો સર્વના ઉપર કૃપા હતી જ. પરંતુ આ પોતાની બુદ્ધિથી ભણવામાં વહેલો વધતો, તેથી તે ગુરુને વહાલો છે, એવો બીજા કેટલાક વિદ્યાર્થિઓ તેના સંબંધે ગુરુને માથે આરોપ મૂકતા હતા. હે દીકરિ ! એનામાં ગુણ ઘણા અને દોષ ઓછા, એમ ચોકસ વિચારથી જોનારને જણાતું, પણ સાધારણ વિરોધથી જોનારને એનામાં વધારે દોષ ઉંડા છે એમ અનુમાન થતું. તેમ છતાં પણ એનો સઉસાથે મતલબજેટલો સંબંધ રાખી ઓછું બોલવાનો સ્વભાવ હતો, તથા તે સઉને સમયઉપર નમી નમી તેમનો વિરોધ શમાવતો, તેથી તે કોઈનો ખાસ વિરોધી ગણાતો નહતો. એ નિરંતર પ્રસન્ન

સુખથી જ રહેતો નહતો, તથાપિ એના અંતઃકરણમાં વધારે વાર ક્લેશનો પ્રબળ વેગ પણ રહેતો નહતો. સઘળી તરફથી જોતાં એની ગણના સારામાં હતી. કારણ કે ગુરુના કે ગુરુપત્નીના મનને ખેદ કે અપ્રીતિ થાય એવો પ્રયોગ કદાચિત્ પણ સાક્ષાત્ કે પરોક્ષ પણ કરતો નહતો.

૮ વિશ્વવંદ્ય નામનો વિદ્યાર્થી તો કાંઈક પોતાના નામને સાર્થક કરે એવો હતો, તોપણ તે કોઈ કોઈવડે વખોડાતો હતો. એ પાઠ કરવાની વિદ્યામાં ઘણો પ્રવીણ નહતો, પણ સમગ્ર વિદ્યાના મર્મને સમજી લેવામાં ભારે કુશળતાવાળો હતો. પોતે સમજેલી વિદ્યાને, પોતાના અધિક મનન કરવાના અભ્યાસથી, તથા તેમાં અનુકૂલ વિશેષ તર્કો કરીને તેને ઉંડા ઉતરી સમજી સિદ્ધ કરી લેતો તેથી વધારે શોભાવતો હતો. મોટા વિદ્યાના પાઠીઓને પણ તે તે વિદ્યાના મર્મમાં નાંખીને મુંઝવતો, તથા તેવી યુક્તિથી સઘળે પોતાના જયને ગવાડતો હતો. વાત કરવામાં ઘણો ગંભીર હૃદયવાળો હતો. ઉતાવળ કરીને પોતાના પારને સામો પામી જાય એવું લગાર પણ કરતો નહતો. અધિક તર્કના બળથી ગર્વિષ્ઠસરખો તે કોઈ પ્રકારના કઠિન પ્રશ્નને પોતાના ઉપર આવેલો જાણીને મુંઝાતો નહતો. જેવા પ્રકારનો વાદી વેપ લાવે તેવા પ્રકારના વેપને પોતે લાવીને તે વાદીને હરાવવામાં ઘણો ચાલાક હતો. વિદ્યાર્થીના મંડળમાં તેના આ પ્રકારના અંતરના સામર્થ્યથી તે ઘણો વખણાતો હતો. સઘળા વિદ્યાર્થિઓ તેની રુડે પ્રકારે સ્તુતિ કરતા હતા. પણ પિંગલનયનને ને એને ઘણીવાર આઠમા ચંદ્રજેવું ચાલતું હતું. પિંગલનયનવિના બીજા વિદ્યાર્થિઓ એના બુદ્ધિબળને જાણીને એની સાથે ઘણા સ્નેહથી વર્તતા. એ પણ અત્યંત અનુકૂળ મનુષ્યના સમુદાય વિના બીજા સ્થળમાં અત્યંત ઓછું બોલનાર હતો. અને અનુકૂળ મંડળમાં તો ખુલાસાથી બોલતો તથા હસતો હતો. કોઈ કોઈ વાર અનેક પ્રકારના નિમિત્તથી એનું હૃદય ક્લેશથી તપતું હતું. પરંતુ તે બિજાના જાણવામાં આવે એવું કરતો નહતો. નાના પ્રકારના તર્કવિતર્કથી કે સદ્વિચારથી તે પોતાના ક્લેશને પોતાની મેળે જ શમાવી દેવાના સામર્થ્યવાળો હતો. પોતાના ગુરુના અભિપ્રાયને ઓળખવામાં પણ આ વિદ્યાર્થી સઘળા વિદ્યાર્થિઓકરતાં વધારે આગળ વધેલો હતો. તોપણ કોઈ કોઈ વાર ગુરુના યથાર્થ અભિપ્રાયને તત્કાળ સમજી જવામાં પાછો પડતો હતો. વિદ્યાર્થીએ પાળવાયોગ્ય નીતિ તથા ધર્મને એ સારી રીતે જાણતો હતો, તથા આગ્રહવાળા સ્વભાવનો હોવાથી તે તે નીતિધર્મને જેમ તે તેમ અધિક અંશે પાળવામાં યત્નવાળો હતો. જ્યારે જ્યારે તે પોતાના વૃત્તિના રચી લીધેલા નિયમિત પ્રકારને પાલન કરતો રહેતો, ત્યારે તો તે

પોતાના મનમાં આનન્દ માનતો; અને તેમાં કોઈ વિઘ્ન કે નિમિત્તકારણ આવવાથી ખલેલ થતું ત્યારે તો તે પોતામાં અપ્રસન્નતાને અનુભવતો હતો. ગુરુની આજ્ઞાને લગાર પણ ઉલ્લંઘન કરવાની ઇચ્છાવાળો નહતો, તથાપિ કોઈ કોઈ વાર કેટલાંક પ્રતિબંધરૂપ કારણોને લીધે તેને વિસ્મરણથી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થઈ જવાનો સંભવ આવતો, પરંતુ તેમ થવાથી તે પોતાને ધિક્કારતો, તથા પશ્ચાત્તાપ પણ કરતો. ગુરુ તથા ગુરુપત્નીની અનુકૂળ સેવા ઉઠાવવાથી તેમના તથા ઈશ્વરના અનુગ્રહદ્વારા ઇચ્છેલા મનોરથ પૂર્ણ થાય છે એવું તે જાણતો તથા માનતો, અને તેમ કરવા નિરંતર આગ્રહી થતો, પણ નિરુપાયે કોઈ વાર તે પાછો પડતો. એના ઉપર ગુરુ કે ગુરુપત્નીને સાક્ષાત્ અપ્રસન્ન થવાસરખો પ્રસંગ કદી ગુજર્યો નહતો, તેથી તેના ઉપર તેમની અપ્રીતિ છે, અથવા હશે, એવું અનુમાન કરવાને કોઈને કશું કારણ નહતું. સઘળા વિદ્યાર્થિઓને પ્રસન્ન રાખવામાં ઘણી જ કાળજીવાળો હતો. વિદ્યાઓને ભણવામાં જેવો કાળજીવાળો હતો, તેવો જ તે વિદ્યાનાં ફળવિષે પણ વિચાર કરવામાં પ્રવીણ મતિવાળો હતો. દરેક વિદ્યામાં તેના ઉત્તમ ફળના અનુમાનને સિદ્ધ કરીને પછી જ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રવેશ કરનાર હતો. જે જે વિદ્યામાં તે જેટલી વિશેષ પ્રીતિથી પ્રવેશ કરતો હતો, તેટલી જ વિશેષ પ્રીતિથી તે તે વિદ્યાના ફળને આગળ આવેલાં અનુભવવાને આતુર રહેતો હતો. તે પોતાના શરીરના રક્ષણમાં પ્રીતિવાળો છતાં ગુરુની પ્રસન્નતા જાળવવામાં શરીરને તૃણવત્ લેખતો હતો. તેને આધિવ્યાધિદુઃખ સહન કરવામાં પણ પ્રબળ ધૈર્ય હતું. તે વિરોધીઓની પ્રબળ સત્તાથી અસંતોષને માનતો ખરો, પણ તેથી કંઈ પોતાના નિશ્ચય કે ધૈર્યને ડગાવતો નહતો. વિદ્યાર્થિઓના મંડળમાં પોતાના નિયમિત કામને કરતો છતો ગમે તેના પણ બાકી રહેલાં કામને કરવામાં આલસ્યવાળો ન હતો. તે સેવામાત્રને કલ્યાણ કરનાર માનતો, તેથી આ સેવા ઉંચી છે કે નીચી એવો કદાચિત્ પણ વિચાર કરતો નહતો. હે શાણી દીકરિ! આ વગેરે અનેક ગુણ તેનામાં હતા, અને દોષો ઘણા જ થોડા હતા તો પણ કોઈ વાર તેના જનપ્રિય સ્વભાવને જાળવવાના યત્નથી એકની પ્રીતિ જાળવતાં બીજાની સહજ મિથ્યા અપ્રીતિ મેળવવાનો પ્રસંગ આવતો; તેથી તેનામાં કોઈ કોઈ દોષનો વ્યર્થ આરોપ પણ થતો હતો. પરંતુ એકંદરે જોતાં તેની કેવળ ગુણવાનમાં જ ગણના કરવી યોગ્ય છે.

૯ **હરિહરમૂર્તિ** નામનો વિદ્યાર્થી તો તેના નામપ્રમાણે જાણે **હરિ** એટલે વિષ્ણુ, અને **હર** એટલે સદાશિવ એ બેના અંશથી સૃજાયેલો હોય

એવો હતો. એ વિદ્યાર્થી ઘણો ભલો અને મંડળને પ્રિય હતો. હે દીકરિ ! જેમ સાંદીપની ઋષિના વિદ્યાર્થીમંડળની બળરામ તથા કૃષ્ણના પ્રવેશથી શોભા વધી હતી, તેમ આ વિદ્યાર્થીના મંડળને તેણે પ્રવેશ કરીને શોભાવ્યું હતું. જેમ વિષ્ણુભગવાન્ વિશ્વનું અનેક પ્રકારે પાલન કરે છે, તેમ સર્વ રંક વિદ્યાર્થિઓને જોઇતા અન્નવસ્ત્રાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા કરી આપીને આ હરિહર પણ સંતોષતો હતો; અને જેમ સદાશિવ રુદ્રરૂપવડે કલ્પાંતે સંહારરૂપ કાર્યને કરે છે, તેમ તે હરિહર નામવાળો વિદ્યાર્થી પણ અન્ય વિદ્યાર્થિઓને પીડા આપનાર અન્ય દુષ્ટજનોને પોતાના મન, વાણી, તથા શરીરાદિના બળવડે પરાભવરૂપ સંહાર કરી આપણા સહાધ્યાયી મંડળને પ્રસન્ન કરતો હતો. વળી જેમ શ્રીવિષ્ણુભગવાન્ તથા ભગવાન્ શ્રી સદાશિવ આ જગત્માં પોતાની લીલાથી શરીર ઉપજાવીને, અધમ, પાપી, તથા અધર્મિઓનો નિગ્રહ કરે છે, અને ધર્માત્મા ભક્તલોકોની રક્ષા કરે છે, તથા તેમને બળ ઐશ્વર્ય આપી શોભાને પમાડે છે, તેમ આ હરિહર વિદ્યાર્થી પણ અધર્મિઓને, સહજમાં જય કરીને આપણા તેજબળથી નિસ્તેજ કરતો હતો, અને આપણા ગુરુભક્ત ગુરુબંધુઓને તેમ જ અન્ય ધર્માત્માને તે નાના પ્રકારે સુખ આપી પ્રસન્ન રાખતો હતો. હે સરસ્વતિ ! એ વિદ્યાર્થી પોતાના પિતાના મોટા ધનના ભંડારનો પતિ થયો હતો, તેથી અષ્ટ મહા સિદ્ધિ આદિ ઐશ્વર્યવડે શોભતા હરિહરની પેઠે ઉદાર ચિત્તવાળો હતો. એ વિદ્યાર્થીનો આ શ્રી દિવ્યમૂર્તિ ગુરુના આશ્રમમાં પ્રવેશ થયો ત્યારથી સર્વ વિદ્યાર્થિઓ વિશેષ આનન્દને પામ્યા હતા, અને એને ધનેશ શ્રીકુબેરની સંજ્ઞાથી પરસ્પરમાં ઓળખતા હતા. આવો ઋદ્ધિસમૃદ્ધિવાળો છતાં પણ અત્યંત નિરભિમાન હતો. ઉત્તમ પુરુષોના સમીપ દીનસરખો રહેતો, અને અધમ દુષ્ટોપ્રતિ તો ભય આપવામાં મહાકાલસરખો હતો. આ સઘળું છતાં વિદ્યા ભણવામાં સમર્થ હતો. ભણવામાં તથા અન્ય કાર્યોમાં શ્રમ કરવા છતાં પણ ગુરુસેવામાં અત્યંત અનુકૂળ સેવકજેવો હતો. ગુરુપત્નીની આજ્ઞાપ્રમાણે આશ્રમનાં અનેક કાર્યો કરવામાં સાવધાન રહેવા છતાં ગુરુની વૃત્તિઅનુકૂળ સમયસર સઘળાં કાર્ય કરવામાં પણ તે વિસ્મૃતિવાળો ન હતો. હે સરસ્વતિ ! ટુંકામાં કહું છું કે વિદ્યાર્થીધર્મને પાળવામાં તથા સ્નેહને નિભાવવામાં, તથા અન્ય સઘળા પ્રકારે તે હરિહર નામનો વિદ્યાર્થી સ્તુતિ કરવાજેવો હતો. સર્વની દૃષ્ટિથી કેવળ નિર્દોષ જણાય એવો તો કોઈ પણ પદાર્થ આ જગત્માં હોતો નથી, એ નિયમને જોતાં જો એનામાં દોષની કલ્પના કરીએ તોપણ તે દોષો ઘણા જ અલ્પ અર્થાત્ ન

ગણવાજેવા હતા. તેથી એ વિદ્યાર્થીને ગુણપ્રધાન જ ગણવો ઘટે છે.

૧૦ વિદ્યાધર નામનો વિદ્યાર્થી તો સાક્ષાત્ વિદ્યાધરના પણ અધિપતિજેવો હતો. તેની બુદ્ધિ વિદ્યા ગ્રહણ કરવામાં ઘણી તીવ્ર હતી. તેણે ઘણું કરીને સંપૂર્ણ વિદ્યાના મર્મને રુડે પ્રકારે જાણી લીધા હતા. તે તે વિદ્યાનો સ્થૂલ ભાગ પણ તેણે રુડે પ્રકારે જોઈ લીધો હતો. બિચારો ઘણો શ્રમ કરીને સર્વ વિદ્યાના પારને પામ્યાસરખો થયો હતો. તે આર્ય તથા અનાર્ય વિદ્વાનોમાં અદ્વિતીય ગણાવા જેવો હતો, તથાપિ અત્યંત અભ્યાસ કરી શકવાને અર્થાત્ સંપૂર્ણ વિદ્યાને જિહ્વાગ્ર કરી રાખવાને તે ઉત્સાહવાળો છતાં શરીરપ્રકૃતિથી લગાર નિર્બળ હતો, તેથી છેક એટલોબધો શ્રમ કરી શક્યો નહતો, તથાપિ વિદ્વાનોની સભામાં વિજયી હતો. તેના સારા સ્વભાવથી તથા ઉજ્જવલ શ્રદ્ધાભક્તિથી તેણે ગુરુનો અનુગ્રહ પોતાના ઉપર સાચો મેળવી લીધો હતો. તે બીજા સમર્થ વિદ્વાનોને પણ સભામાં નીચું જોવડાવે એવો હતો, તોપણ શાંત અને થોડું બોલવાના સ્વભાવવાળો, તથા અભિમાનનો ઉચ્છેદ કરી નાંખવામાં પ્રીતિવાળો અને ઉદ્યોગી હોવાથી તે વિદ્વાનોની સાથે પોતાની મેળે જ વાદ કરવા ઉતરતો નહતો. અન્યદ્વારા પ્રાર્થનાપૂર્વક આગ્રહ કરાયાથી અથવા સામાને પ્રબળ અભિમાનથી ઉન્મત્ત થયેલો દેખીને તે ધીરે ધીરે કોઈ ગુહામાં બેઠેલા મદોન્મત્ત સિંહની પેઠે ગાજતો ગાજતો બહાર પડતો હતો, અને જેમ વ્યાઘ્ર અજાના બાળકને ફાડી નાંખે છે તેમ સ્વલ્પ કાળમાં તેને છિન્નભિન્ન કરી નાંખતો હતો. તેને એક વાર ચર્ચા કરી વાદીને પરાજય કરતાં જોનાર વિદ્વાન્ તો પુનઃ કદાચિત્ પણ તેના સંમુખ બેશીને વાદ કરવાની હામ ભીડતા નહતા. મોટા મોટા વિદ્વાનો રાગદ્વેષથી પરસ્પર વાદ કરી જય મેળવવામાં પ્રવૃત્ત થઈ સમારંભ ભરતા, અને મોટી વર્ષાઋતુના આરંભના મેઘના સરખી ગર્જનાઓ કરતા, પરંતુ દૈવયોગે આ વિદ્યાધરનું તે સ્થળે આગમન થાય છે એમ જાણતા તો તત્કાળ જેમ સૂર્યના ઉદય પામવાના સમયમાં ઘુડ પક્ષી ભેખડમાં ભરાઈ પેસે છે તેમ આજુબાજુ દબીબેસતા. તે પોતાના દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષ ગુરુને પરમેશ્વરથી પણ અધિક ઉપાસ્યરૂપ માનતો. સુખ દુઃખ સહન કરવામાં અંતઃકરણને અવિષમ અવસ્થામાં રાખવામાં અધિક યત્નવાળો હતો. સઘળા વિદ્યાર્થિઓને પોતાના પ્રાણાત્મરૂપે પ્રિય માનતો હતો. જગત્માં પોતાના ગુરુના જે દ્વેષી તેમને પોતાના દ્વેષીરૂપે જોતો હતો અને પોતાના ગુરુના વિષે અનુકૂળ મતિવાળાને તો અત્યન્ત અનુકૂળ મતિના વિષયરૂપ ગણતો હતો. ગુરુની તથા ૨

કરુણાદૃષ્ટિને નિરંતર ઇચ્છનાર હોવાથી તેમને અનુકૂળ સઘળી પ્રવૃત્તિ કરવામાં લગાર પણ પાછળ પડતો નહતો. સર્વની પ્રીતિ મેળવવાને અધિક પ્રીતિથી યત્ન ન કરવા છતાં પણ તેના ઉપર સર્વની પ્રીતિ સહજ થતી હતી. આ વગેરે ઉત્તમ પુરુષોમાં જે જે ઉત્તમ લક્ષણ જોઇએ તે તે સર્વ તેનામાં હતાં. જેથી હે દીકરિ ! આ વિદ્યાધરમાં તને કહી સંભળાવવા જેવો એક પણ દોષ નહોતો. વિદ્યાર્થીધર્મ ઘણા ક્લેશના કારણરૂપ ગણાયો છે, છતાં તે વિદ્યાર્થીધર્મને એ ક્લેશવિના સહજ સ્વભાવસિદ્ધ કરી પાળતો હતો. આ પ્રકારના દશ વિદ્યાર્થિઓ તો પ્રથમથી આશ્રમમાં રહી સેવા કરી પ્રસાદ લેતા હતા, તેથી એમનાં સ્વરૂપ તને કહી સંભળાવ્યાં. એવિના બીજા ઘણા બુદ્ધિમન્ત, ગુણવન્ત, કુલીન વિદ્યાર્થિઓ પોતાને આશ્રમે અથવા પોતાના સંબન્ધીના આશ્રમે જમીને અભ્યાસ કરતા. તેઓ ગુરુસેવા અત્યંત કરતા હતા, અને બીજા અનેક સદ્‌ગુણોવડે શ્રેષ્ઠ પંક્તિમાં ગણાવાયોગ્ય પણ હતા. આ સર્વ વિદ્યાર્થિઓમાં તથા એવિના બીજા અનેક વિદ્યાર્થિઓમાં કોઈ તો ઓછું ભણેલા છતાં ઘણું ભણેલાને ન ગણકારનારા અને મહાઉન્મત્તની પેઠે ગર્વિષ્ઠ રહેતા હતા. અને કોઇ તો ઘણું ભણેલા છતાં પણ હજી આપણે જોઇએ એટલી બરાબર વિદ્યા ભણ્યા નથી, એમ માનીને નિરંતર મનમાં સંકોચ માનતા અસંતોષમાં રહેતા હતા. કોઈ તો પુરુષપ્રયત્ન બળવાન્ ગણીને ઘણે શ્રમે અધ્યયન કરતા, અને કોઈ તો ગુરુની કૃપાને બળવાન્ ગણીને પ્રયત્નથી ભણવા વિચારતા નહતા, પણ સાધારણ યત્ન રાખતા, અને ગુરુની કૃપા થશે તો સહજમાં સઘળું આવડી જશે, એમ વિશ્વાસ રાખતા, ગુરુની પ્રસન્નતા જ માત્ર જાળવવામાં અધિક કાળજી રાખતા. કોઈ કોઈ આળસુ તો યત્ન પણ નહોતા કરતા, અને ગુરુની પ્રસન્નતા મેળવવા પણ કાળજી રાખતા નહોતા, અને એમ ધારતા કે આપણા પ્રારબ્ધમાં હશે, તો ગુરુની કૃપા પણ થશે અને વિદ્યા પણ આવડશે, માટે અમથા શામાટે મહેનત કરી મરીએ ? નસીબવિના કાંઈ મળવાનું નથી. આ વગેરે અનેક પ્રકારના મતના તથા વિવિધ વિચારના કરનાર વિદ્યાર્થિઓ દિવ્યમૂર્તિ ગુરુના આશ્રમમાં અભ્યાસ કરતા હતા

હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રકારના અનેક વિદ્યાર્થિઓને વિવિધ વિદ્યાઓનું દાન આપતા તે દિવ્યમૂર્તિ પ્રસન્ન ચિત્તથી દિવસ વ્યતીત કરતા હતા. પ્રતિદિવસ એક પણ ક્લેશને આણનાર કારણ તો આશ્રમમાં થયા વિના રહેતું નહતું, પરન્તુ આનન્દના સમુદ્રજેવા તે, તે ક્લેશનો પોતાના અંતઃકરણમાં યથાવત્ સ્પર્શ થતો અનુભવતા નહતા. આ સંસારમાં જીવોના

પોતાને મળેલા સ્વભાવ તથા તેવડે પોતે મેળવી લીધેલા સંસ્કાર જૂદા જૂદા હોવાથી સર્વની વૃત્તિ એકસરખી હોતી નથી, સર્વની સમજણ એકસરખી હોતી નથી; અને સઉને સુખદુઃખ પણ એકસરખું હોતું નથી. આમ હોવાથી તે એકબીજાના ઉપર અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ભાવવાળા વિદ્યાર્થીઓ એકબીજામાં ભારે રાગદ્વેષ પણ પ્રસંગે રાખતા હતા. તે દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષની પેલી સરિતા નામની સ્ત્રી ઘણે પ્રકારે વખાણને પાત્ર છતાં પણ તેના સાધારણ દોષથી તે પણ ક્લેશનાં કારણોને પ્રકટ કરતી હતી. પ્રતિદિવસે જ્યારે જ્યારે તે દિવ્યમૂર્તિ વિદ્યાર્થિઓને ભણાવવાના શ્રમથી થાકીને વિશ્રામ લેવા ઘરમાં જઈને બેસતા ત્યારે ત્યારે તે સરિતા સ્ત્રી પોતાના મનના ઉભરાને પોતાના પતિસમીપ આ પ્રકારે બોલીને કાઢતી હતી.

સરિતા મનનો ઉભરો કાઢતાં કહેતી કે હે ભગવન્! હું તમારો હાથ ઝાલીને આ આશ્રમમાં આવીને ભારે સુખની આશા રાખતી હતી, પણ તે મારી સઘળી આશાઓ ફોકટ જતી રહી. આ તમારા વિદ્યાર્થિઓની ધાડ એક દિવસ પણ મટતી નથી. બીજા માર્ગે જનાર આવનાર પણ આ આશ્રમમાં રોજ બે ચાર પાંચ ખરા ને ખરા જ! તે સર્વને રસોઈ કરીને જમાડવાના મોટા શ્રમથી હવે હું થાકીને કાયર થઈ ગઈ છું. આ આખા દિવસમાં બે ચાર ઘડી પણ મને વિસામો મળતો નથી. મને એક દિવસ પણ સુખથી ખાવાનો સમય કદી આવતો નથી. કોઈ દિવસ જો જમવામાં સારા પદાર્થો થયા હોય અથવા રસોઈ વધારે સ્વાદવાળી થઈ હોય તો આ વિદ્યાર્થિઓનું ધાડું તે સઘળા સારા તથા સ્વાદવાળા પદાર્થોને માગી માગીને ખાઈ જાય છે, અને પાછળ મારે જમવાનું કાંઈ રહેતું નથી, તે હું પછી થાકેલી ફરીથી રસોઈ ન કરતાં કાંઈ ટાઢું સૂકું અન્ન ખાઈને દિવસ કાઢું છું. કોઈ દિવસ રસોઈ વધારે સારા સ્વાદવાળી હોતી નથી, ને તેમના આગલા દિવસના સુમારપ્રમાણે હું રસોઈ કરું છું, તો તે દિવસે એ સઘળા દાબીને ખાતા નથી, તેથી ઘણું અન્ન પડી રહે છે, તે પાછળથી મારે ટાઢું ખાઈને દિવસ કાઢવા પડે છે, અને એમને નિત્ય ઉનું કરી આપવું પડે છે. કોઈ દિવસ જમી રહીએ છીએ ને તરત બીજા વટેમાર્ગુઓ આવે છે, એટલે તેમને માટે પાછી રસોઈ કરવી પડે છે, જેથી મને એક દિવસ પણ સુખમાં જતો નથી. આ વિદ્યાર્થિઓમાંથી કોઈ તો પોતાનું કામ બરાબર કરે છે, અને કોઈ તો પોતાનું કામ બરાબર કરતા નથી; અને જ્યારે તેમને બૂમ પાડી પાડીને બોલાવીને કહીએ છીએ કે ભાઈ! તું અમુક કામ કેમ વિસરી ગયો? લે લગાર ઝટ કરી આપ. તો તેનું મોઢું

તોબરાજેવું મોઢું ચઢીને થાય છે, અને બડબડાટ કરતો કામ કરે છે, ને વખતે એમ ને એમ બીજા કામનું બહાનું કાઢીને જતો રહે છે. આજે કેતું છે કે જેને કામ કરવું પડે છે, તેને કઠિન પડે છે; અને હું કહું છું તો શત્રુજેવી લાગું છું. પણ મારાથી જેટલું થાય તેટલું હું કરું, અને પછી ન ચાલતાં બીજાને કામ ના કહું તો આ સઘળું હું એકલે હાથે ક્યારે કરી રહું? અને કદાચિત્ તેમ પણ કરું, તો આ રસોઈનું મોડું થાય, અને જમવાનું મોડું થાય છે, તેનું તમે તો કાંઈ ગણતા નથી, પણ કેટલાએક વિદ્યાર્થિઓ તો મારી ધુંવાપુંવા કરી મૂકે છે. ને એકબીજાઉપર મોટા ઘાંટા કાઢે છે, ને માંહેમાંહે લઢે છે,ને માંહે મળતાં મને પણ કોઈ કઠિન વચનો પટાંતરે સંભળાવે છે; તથાપિ એમને કોઇને કંઈ પણ કઠિન વચન નહિ કહેતાં હું મારી મેળે સઘળું સહન કરું છું. પરન્તુ હવે મને જ્યારે અકળામણ આવવાથી ઘણો સંતાપ થાય છે, ત્યારે આટલું તમને કહીને સંભળાવું છું. મારે તમારા વિના બીજી જગાએ મનની વાર્તા કરવાનું ઠેકાણું પણ નથી. ખરું પૂછો તો આ તમારો પિંગલનયન તો છેક જ હાડકાનો આખો અને જીભનો પણ ઘણો ચાટો છે. જુઓ, કોઈ જનાર આવનાર પ્રવાસી કે આ બીજા વિદ્યાર્થિઓ કે ગમે તે કોઈ કાંઈ ફળફળાદિ કે બીજા સુંદર ખાવાના પદાર્થ તમારા આગળ ભેટ મૂકી જાય છે, તે આવે કે ત્યારથી જ આ એક ઇંદ્રિયના જ્ઞાનવાળો પિંગલનયન તેને દૃષ્ટિમાં ઘાલે છે. જો તે આપણને સાંભરે, ને એને આપીએ તો ‘ બીજાકરતાં મને ઓછું આપ્યું; આ બીજા વિદ્યાર્થિઓ જે ગુરુના વહાલા છે, તેમને વધારે આપો એટલે બસ, ’ એમ કરીને જ્યારે ત્યારે બડબડાટ કરે. વળી જો ભોગજોગે આ કામની ધાડઆડે મને સાંભરે નહિ, અને તે પદાર્થ રહી જાય તો મને દોષપાત્ર ગણીને બીજાઆગળ બોલે કે ‘ કાંઈ પણ સારી વસ્તુ આવે છે, તે તો ગુરુપત્ની પોતે જ ખાઈ જાય છે. આપણા દેખવામાં પણ આવવા દેતાં નથી. અને લગાર તગાર આપતાં હશે તો આ બીજાઓને આપતાં હશે. પણ મેં કોણ જાણે શું એમનો બાપ માર્યો છે કે એમનું બગાડ્યું છે, તે કંઈ પણ સારી વસ્તુ હોય તો મને કોઈ દિવસ સંભારીને આપતાં નથી. ’ એમ છતાં જો મને તે આવેલો પદાર્થ પાછળથી સાંભરે, અને સહુને આપું તો એ પિંગલનયન એવું બડબડે છે કે આ આશ્રમમાં કોઈ દહાડો કોઈને સારી વસ્તુ આપવાનો ચાલ જ નથી. ઘણો સારો પદાર્થ આવે છે, પણ છેક બગડી જાય છે, ત્યાંગી જીવથી છૂટતો નથી, ને પછીજ્યારે ફેંકી દેવાજેવા થાય છે, ત્યારે સહુને

આપે છે. આ વગેરે અનેક પ્રકારે એનો બડબડાટ હજારો વાર મારા સાંભળવામાં આવે છે; ને મને જ એવું કહે છે એમ નથી. જો તમે બીજા વિદ્યાર્થિઓને પૂછશો તો મારી પેઠે સર્વે તમને એનાં લક્ષણ કેવાં છે તે કહેશે. ભણવા ગણવાને નામે તો કહે છે કે આરતી છે, પણ મિજાજનો પાર નથી. આ તો એની એકની વાર્તા કહી, પણ એના ને એવી બીજા ઘણાની છે, તે જો આજે ને આજે કહેવા બેસું તો પાર પણ ન આવે. ત્યારે વિચાર કરો કે આ વગર લેવેદેવે મારાથી ક્યાંલગી સહન થાય ? કોઈ કોઈ વાર જ્યારે મને ઘણો ક્લેશ થાય છે, ત્યારે હું મારી મેળે એકાંતમાં બેસીને રડીને મારું મન ખાલી કરું છું. તમને આ સઘળું જાણવામાં છતાં તમે મારી લગાર પણ કાળજી રાખતા નથી, તો તમસરખા મોટાને પાલવે પડીને મને શું સુખ મળ્યું તે કહો. બધા વિદ્યાર્થિઓ તમારી મરજી સાચવે એટલે પછી તમારે શીદ મારી ભાંજગડ કરવી પડે કે હું રાંડ જીવું છું કે મરું છું. તમને મારા તરફની લગાર પણ કાળજી નથી. બે વાર ગમે ત્યારે ભાવે તે ખાવું, ને રાત્રદિવસ આ વિદ્યાર્થિઓસાથે તથા આવનાર જનાર લોકસાથે માથાફોડ કરવી, એ જ માત્ર તમને ગમે છે. કોઈ દિવસ ઘરમાં આવીને નિરાંતે બેશીને મને સાંભરતું નથી કે તમે મને સુખદુઃખની વાત પૂછી હોય. તમે જ્યારે મને પૂછો નહિ, ત્યારે હવે બીજે તે મારે ક્યાં કહેવું ? જેમ કૂવાની છાંયડી કૂવામાં જ શમાય છે, તેમ મારા મનના ઉભરા મનમાં જ શમાય છે. (લગાર રડીને કહે છે) શું કરું ? મારાં માબાપ પણ મારી કાળજી નથી રાખતાં, તો બીજું કોણ રાખે ? તે બિચારાં નિરાધારસરખાં પડ્યાં, એટલે તે મારી સંભાળ શી રીતે રાખે ? આ પ્રમાણે મારે એક દિવસ બળતરામાં ને બળતરામાં મરવું છે, પણ આ જન્મે તો સુખની ઘડી દેખવી નથી. હું રોજ આ પ્રમાણે તમને કહીને થાકી, અને રડીરડીને મારી જાત ખરાબ કરી, પણ તમે ઉંઘ ઉડાડીને એકે દહાડો આ મારી પીડા ટાળવાનો ઉપાય કરતા નથી. બીજા લોકોનાં દુઃખની વાતો સાંભળીને તેમનાં દુઃખ મટાડવાના ઉપાય કરો છો, ને મેં કોણ જાણે શું બગાડ્યું છે જે મારી તમને લગાર પણ દયા આવતી નથી.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે શાણી છોકરિ ! આ પ્રકારનાં વચનો જ્યારે જ્યારે તે દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષ ઘરમાં આવે, ને સ્ત્રીના સમીપ બેસે ત્યારે તે સ્ત્રી તેમને સંભળાવતી, અને તેમના મનને ખેદ થાય એવું કરતી. પણ તે મોટા મન તથા હૃદયવાળા અને શાંતિના સમુદ્રજેવા દિવ્યમૂર્તિ તેનું ટુંકામાં આ પ્રકારે સમાધાન કરતા.

દિવ્યમૂર્તિ સ્ત્રીનું સમાધાન કરતાં કહેતા કે હે કુળવાન્ માતાપિતાવાળિ ! તું શાંત થા. આ પ્રકારે મિથ્યા ક્લેશને વશ થા મા. તું આ સંસારના સ્વરૂપનો તથા તારા સ્વરૂપનો કંઈ વિચાર કર. આ વિદ્યાર્થિઓ જે એક પક્ષથી ગણતાં પુત્રસમાન છે, તેમના વડે કશા સંતાપને પામીશ નહિ. તારા પ્રારબ્ધવશાત્ તને સુખ મળે છે, તથા મળશે, અને દુઃખ પણ મળે છે, તથા મળશે. તેને ટાળવાની તારી ઇચ્છા છે, તો તું સુખદુઃખનાં સ્વરૂપને તથા તેનાં કારણને બરાબર ઓળખ, અને તેના સંબંધમાં ઘટતા ઉપાય કર. આ જગત માયાના સંબંધવાળું છે, તેથી દુઃખરૂપ છે, અને ચેતનના સંબંધવાળું છે, તેથી સુખસ્વરૂપ પણ છે. માયાને જડ, દુઃખ,અને અસત્ કહી છે, તથા ચેતનને સત્, ચિત્ અને સુખસ્વરૂપ કહ્યું છે. આમ હોવાથી ચેતન તથા માયાના સંબંધવાળો આ જગતપ્રવાહ એક અંશથી સુખસ્વરૂપ છે, અને એક અંશથી દુઃખરૂપ છે. તે બેમાંથી જે દુઃખના કારણના અંશ છે,તે જો શમી જાય તો પછી ત્રણ કાળમાં તે જ્ઞાતાને દુઃખનો અનુભવ થતો નથી. માટે તું પણ દુઃખથી છૂટવાનો જે ઉપાય છે તેને સાધ. જે જે વસ્તુને આપણે દેખીએ છીએ,તે ખરું જોતાં આપણને દુઃખ આપનાર નથી,પણ દુઃખને આપનાર તો આપણા અંતઃકરણમાં રહેલું વસ્તુનું અજ્ઞાન છે. આ સઘળા પદાર્થો તો આવનાર જનાર જણાય છે, તેથી તેવા પદાર્થો મળે ત્યારે તેનો નાશ થવાનું ભય, તથા તે ન મળે ત્યાં પર્યંત તે પદાર્થની તીવ્ર આશા, અને જાય ત્યારે તેનો વિરહ આપણને દુઃખ આપનાર થાય છે. માટે ભય, આશા તથા વિરહદ્વારા દુઃખ આપનાર પદાર્થના મોહનો તું નિરંતરને માટે ત્યાગ કર,અને સુખમાં રહે. તારાથી આશ્રમનું જેટલું કામ થાય એટલું જ માત્ર કર,અને કષ્ટથી વધારે કરીશ નહિ.આ વિદ્યાર્થિઓ કામ કરે તે કરે, ને ન કરે તો અન્નાદિ પદાર્થ આપીને કોઈપાસે કરાવી લેવું, અને કોઈ કરનાર ન મળે તો વિદ્યાર્થિઓને કહેવું,અને તે ન કરે તો તેવિના ચલાવવું; પરંતુ ખેદ કરવો નહિ. તેમ જ બીજાને ખેદ થાય એમ પણ કરવું નહિ. હે સાધ્વિ ! જેમ દશ દિશામાંથી ઉડતાં આવીને પક્ષીઓ એક ઝાડઉપર રાત્રે વાસો રહે છે, અને પાછાં સવારમાં તે સઘળાં ગમે ત્યાં દિશાઓમાં ઉડી જાય છે, તેમ આ સંસારમાં તથા આ આશ્રમમાં પણ દિશાઓમાંથી આવતાં જતાં પ્રાણિઓનો થોડો કાળ જમાવ થાય છે, અને પાછાં પોતપોતાને માર્ગે અથવા તો કાળના મુખમાં વહ્યાં જાય છે. તેના સંયોગ તથા યોગકાળે અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ ભાવથી ખેદ કરવો એ ખરો વિચાર

કરતાં ઘટિત નથી. વળી જેમ ધર્મશાળામાં થોડા કાળમાટે ઉતરેલા પ્રવાસી પરસ્પર વઢે તો બુદ્ધિમાનોને આશ્ચર્ય થાય છે, તેમ જ થોડા કાળમાટે એક ગૃહ અથવા ગ્રામમાં આવી રહેલાં આ સ્ત્રીપુરુષાદિ પ્રવાસીરૂપ પ્રાણિઓનો પણ મોટા મમત્વથી થતો વિરોધ, બુદ્ધિમાન્ પુરુષોને આશ્ચર્ય પમાડે છે. માટે હે સ્ત્રિ! તું અવિચારથી મોહવશ રહીને દુ:ખનું ભાન કરતી અટકીને સુવિચારથી સુખનું ભાન કરતી થા. આ વિદ્યાર્થિઓ તો પોતાના અન્નજળ વગેરેના સંસ્કારને વશ થયા આ સ્થાને આવી રહે છે, તે પાછા પોતાને માર્ગે જશે. તેના સંબંધથી મિથ્યા ક્લેશ કરીશ નહિ, અને હવે વળી તારી ઇચ્છા છે તો હું તે વિદ્યાર્થિઓને આશ્રમના કામમાં કાળજી રાખવા કહીશ, જેથી તને વધારે શ્રમ થશે નહિ.

હે સરસ્વતિ! આ પ્રકારનાં સમાધાનનાં વચનો સાંભળીને તે સરિતા લગાર શાંત થતી, તોપણ પાછી બીજી વાર્તાઓને સંભારીને વળી બોલતી કે હે પતિ! તમે રોજ કહો છો કે હું વિદ્યાર્થિઓને કહીશ;પણ રોજ તે વિદ્યાર્થિઓ તેમ ને તેમ જ વર્તે છે. જુઓ,આ ધૂમ્રલોચન પણ સવારમાં ઉઠે છે,ત્યારથી કોઈ કોઈ નિમિત્તથી ક્રોધ કરે છે, મોટા ઘાંટા કાઢે છે, બીજા વિદ્યાર્થિઓને ધમકાવે છે, અને મને પણ રોષમાં બોલે છે. એને કાંઈ કામ કહીએ છીએ કે ભારે બડબડાટ કરે છે, અને ઢોળ ફોડ કરે છે. તેથી મને એને કાંઈ પણ કામ કહેતાં મોટું ભય થાય છે. એ ધૂમ્રલોચન ખરા કારણ-વિનાનાં ઘણાં કામો રાત્રિદિવસમાં કરે છે, પણ જો હું એને કાંઈ કામ સોંપુ તો ભાગ્યે જ બડબડાટ કર્યા વિના શાંતિથી કામ કરે છે. જ્યારે એનો જીવ ઠેકાણે હોય છે ત્યારે તો એ કામ ઠીક ઠીક કરે છે, પણ એનો મિજાજ ઠેકાણે નથી હોતો ત્યારે તો એને જોઈ ને જ મને કામ સોંપવાની કે બોલ-વાની હિંમત ચાલતી નથી. આ બીજા વિદ્યાર્થીઓને તેવે વખતે હું જો કામ કહેવા જાઉં તોપણ એ બડબડાટ કરે છે, એટલે હું જ મારી મેળે લઘળું મારાથી થાય એવું કામ કરી લેઉં છું; અને ઘણીવાર તો એ ધૂમ્રલોચન,તમને પણ ક્યાં ગણકારે છે? તમારા સન્મુખ પણ મોટા ઘાંટા કાઢે છે, તો મારું શું ગજું? ત્યારે હવે મારે શું કરવું? શું મારે જન્મારાસુધી આવું દુ:ખ ભોગવવું? તમે તમારા જ્ઞાનમાં ને ધ્યાનમાં ને વિચારમાં બેશી રહો છો,પછી બીજાં ગમે તો મરી જાઓ, તેનું કાંઈ તમને સ્નાનસૂતક નડે છે? પણ જેને વેઠવું પડે તે જાણે! રોજ મારું શેરશેર લોહી બળી જાય છે, ને રોજ ઉઠીને હું વિદ્યાર્થિઓને વઢું એ કાંઈ સારું દેખાય? લોક કહેશે કે કેળને

ઝાડે આ કૌવચ ક્યાંથી વળગી છે ? એટલે તમને તો નહિ બોલે એટલે સઉ કેળ ગણે,ને મને રાંડને સઉ કૌવચ ગણે. માટે મારે એમ ગણાવું નથી. તેથી ગમે તેમ કરો,ને આ દુઃખ ટાળો. તમને રોજ કહું, તેથી દુઃખ લાગતું હશે પણ મારાથી ન સહન થાય ત્યારે શું કરું ? મારે તો સુડીવચ્ચે સોપારીજેવું રહેવું પડે છે. નથી તો તમને કહેવાતું, ને નથી આ બીજાને કહેવાતું. આમ રોજ મોં બંધ રાખીને મારે ક્યાંલગી માર ખાવો, એ કાંઇ મને સૂજતું નથી. આ વગેરે વચનો સંભળાવતાં નેત્રમાં જળ આણતાં વળી કહેતી કે મારે સઉના આગળ ઓશિયાળો અવતાર કાઢવાનો, લુખોસૂકો પદાર્થ ખાવાનો, ને મનમાં બળીને બેશી રહેવાનું, એવું મારું નશીબ કયાંથી ઈશ્વરે ઘડ્યું ? મારા પણ કર્મના ભોગ છે કે મારે નશીબે બધાં માણસો સરખાં મળ્યાં છે. આવાં વચનોને સાંભળતાં પણ તે દિવ્યમૂર્તિ પુરુષ તેનું સમાધાન કરતા, અને કહેતા કે હે સ્ત્રિ ! હું જેમ તમારો સર્વનો સારોમાઠો સ્વભાવ સહન કરવા પ્રયત્ન કરું છું તેમ તું પણ કરતી રહે. જે આવી ચઢે તે પ્રારબ્ધને ભોગવીને અંત આણવો જ ઘટે છે. ખેદ કર્યે કાંઈ તરત મટતું નથી, માટે તું શાંત થા. હું તને સુખ થાય એમ હવે ધીરે ધીરે કરું છું. હું બહારના શ્રમથી વિસામો લેવાને જ્યારે ઘરમાં આવું છું ત્યારે તું નિત્ય આ પ્રમાણે કરે છે, એ કાંઈ સારું નથી. માટે તું પ્રિય બોલનારી, ધૈર્યવડે સહન કરનારી અને શાંત સ્વભાવવાળી થા. એ વગેરે વચનો બોલતા પાછા બહાર આવે છે, તો ત્યાં પણ પેલા પિંગલનયન મોટા રોષથી મોઢું ચઢાવીને બેઠા હોય, તેને સમય મળવાથી તે પણ પોતાના મનના ઉભરા આ પ્રકારનાં વચનો બોલી કાઢતો.

પિંગલનયન બોલતો કે હે ગુરો ! આ મારી અનાથની વિનતિ સાંભળો, અને લક્ષમાં લો. હું તમને રોજ નિવેદન કરું છું કે આ દુષ્ટ વિદ્યાર્થિઓ મને ભારે સંતાપ આપે છે. વારંવાર મને તે લોકો પરસ્પર વાર્તા કરતાં મર્મવચનનાં બાણ મારે છે. સઉ મળીને મને હસે છે. હું એમને કોઈને બોલાવતો નથી, તો પણ ચાંડાલજેવાઓ મારો પીછો છોડતા નથી. મેં એમને પગે લાગીને હાથ જોડીને પણ કહ્યું કે તમે મારું નામ લેશો નહિ, તથાપિ એ માનતા નથી. તમારી નિત્ય પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ તમે એમને રોકતા નથી, એ કાંઈ સારી વાર્તા ગણાતી નથી. બીજા સર્વઉપર તમે દયા રાખો છો, અને એક મારાઉપર છેક આવી નિર્દયતા શામાટે રાખો છો ? મેં તમારું શું બગાડ્યું છે ? આ નકામાજેવું આસન જે આ કૃપા કરીને મને આપ્યું છે, તેને આ વિદ્યાર્થિઓ મારી ગેરહાજરીમાં

ગમે ત્યાં નાંમે છે. આ મારી પોથી તથા પાણીપાત્રને પણ જ્યાંના ત્યાં રહેવા દેતા નથી. એ સઘળા કર્મચાંડાલ એક થઇને મને નિત્ય સંતાપે છે, એ વાર્તાને જાણવા છતાં તમે તેનો કેમ બંદોબસ્ત કરતા નથી? જેમ બીજા બધા તમારી સેવામાં રજુ રહે છે, તેમ હું પણ મારાથી બને છે, તે આપની સઘળી સેવા બજાવું છું, તેમ છતાં જો આપની ધ્યાનમાં ન આવતું હોય, અને આ સઘળાની મરજીપ્રમાણે કરવું હોય તો મને રજા આપો. તમે સઘળાને બોધ આપો છો પણ તે બોધને એ લોકો લગાર પણ પાળતા નથી, તો તેમને તમે શિક્ષા કેમ કરતા નથી? એ બધા તમારા વહાલા વિદ્યાર્થિઓ છે, અને હું અળખામણો છું? પણ એવું આપણાસરખા મોટા પુરુષને વહાલા અળખામણા ગણવું ઘટતું નથી. આ સઘળા વિદ્યાર્થિઓમાં સરદારજેવા થઈને રહેનાર આ વિશ્વવંદ્ય, પેલો તીક્ષ્ણબુદ્ધિ; અને અને આ ધૂમ્રલોચન, એ ત્રણ જો મને સંતાપ આપતા અટકે તો બીજા કોઈ એવા નથી કે મને સંતાપ આપે. સઘળા એ ત્રણની રુક્તિમાં ચાલનાર છે, માટે એ ત્રણને તમે કેમ આજ્ઞા કરતા નથી કે એ મારું નામ દે નહિ? આ વગેરે વચનો સાંભળતાં તે ગુરુ સમાધાન આપતા કે હે ભાઈ પિંગલનયન! તું તારો સ્વભાવ લગાર શાંત રાખ. જો ભાઈ! તું સઉથી મોટો છે, માટે આ સઉને બાળક ગણીને એમની કૃતિસામું જોવું નહિ. અપરાધીને ક્ષમા આપવી એ મોટાનો સ્વભાવ છે, તેને તું સેવ; અને ઈશ્વર મને સુબુદ્ધિ આપે છે, ત્યાં પર્યંત હું તમારામાં વહાલાઅળખામણી કરતો નથી; તોપણ તને એમ જણાતું હોય તો હું પણ હવે પછી સાવધાન રહીશ. આ વિદ્યાર્થિઓ તને ચીડાવે છે, અને સંતાપ આપે છે, તેમાં કેવળ એકનો જ દોષ છે કે તારો પણ કંઈ છે, તેનો વિચાર કર. જો તેમનો જ દોષ હોય તો આપણે તેને લક્ષમાં લેવો નહિ, અને આપણો દોષ હોય તો તેને ત્યજવા યત્ન કરવો. આ લોકમાં એવો નિયમ જણાય છે કે પોતાનો દોષ કોઈ જોતા નથી. ઘણા બુદ્ધિમાન્ પુરુષો પણ પોતાના દોષોને ગુણબુદ્ધિથી સેવે છે. અને પારકાના ગુણને દોષરૂપે જોવામાં, અને પોતાના દોષને ગુણરૂપે જોવામાં તો ઘણું કરીને આ સઘળા જીવો જ કુશળ છે, માત્ર બુદ્ધિમાન્ વિદ્વાન્ જે ગુણદોષનાં ખરાં સ્વરૂપને જાણનાર છે, તથા તત્ત્વવિચારમાં ઉતરીને, પોતના દોષને જ જોવામાં અત્યંત રુચિવાળા થઈને, તેને ટાળવામાં પ્રયત્નવાળા હોય છે, તે જ માત્ર કુશળ પુરુષોમાં ગણાતા નિર્દોષ થઈ સુખને અનુભવે છે. આમ છે માટે હે સુબુદ્ધિને સેવવાની ઇચ્છાવાળા! તું આપણા દોષોને જોવાનો પણ અભ્યાસ રાખ. કોઈ પણ પુરુષ આ સૃષ્ટિમાં સઘળા

જીવોના દોષને ટાળી સર્વને ગુણવાન્ કરવાને સમર્થ થતો નથી. પરંતુ પોતાના દોષમાત્રને ટાળીને સુખમાં વસનાર તો કોઈ કોઈ મળી આવે એમ છે. માટે તું આપણા દોષોને ઓળખીને ત્યજવામાં પ્રીતિવાળો થા. જો આપણું ચિત્ત નિર્મળ થઈને શીતળ જળજેવું થયું હોય તો આ જગતમાં આપણો કોઈ શત્રુ નથી, પરંતુ આ જીવો પોતાના અજ્ઞાનવડે પોતાના મનથી જ મિથ્યા શત્રુઓને જગત્માં ઉપજાવી લે છે. માટે કોઈ આપણો શત્રુ છે, એવો ભાવ ન ધારતાં આપણું દોષવાળું મન જ ખરો શત્રુ છે, અને તે જ આપણને યોગ્ય વિચારને વશ થયા વિના અંતર્બહિર્ તાપને આપ્યા કરે છે, એવો વિચાર કરી સઘળાઉપરનો વિરોધી ભાવ કાઢવા તું યત્ન રાખ. બીજાઓ આપણને શામાટે હસે છે તેનો વિચાર કર. તું જાણે છે કે જે મનુષ્ય ચીડાય છે, તેને સર્વ ચીડવવાને તૈયાર થાય છે; અને જે માણસ સામાના વિરોધી સ્વભાવને ઘોળીને પી જાય છે, તેને કોઈ ચીડવતું નથી. માટે હે ભાઇ ! તું આપણા સ્વભાવને જીતીને સુખી થા.

પોતાની જ રુચિપ્રમાણે ચાલનારો તથા પોતાની ધારણાપ્રમાણે જ બીજાને ચલાવવાની ઇચ્છાવાળો પિંગલનયન આ પ્રકારનાં ગુરુનાં વચનને સાંભળીને ગુરુના પ્રતિ રોષ દેખાડતો આ પ્રકારનાં વચનો બોલતો : ' હે ગુરો ! તમે કહો છો, પણ હું બધુંએ સમજું છું. તમારી મતલબને હું જાણું છું. તમે પણ બીજાને બોધ આપવામાં કુશળ થાઓ છો, પણ તે પ્રમાણે કરવામાં કુશળ થતા નથી, તો મને એ બોધ કેમ લાગશે ? તમે પણ મને શિખામણ આપો છો, પણ એ દુષ્ટ વિદ્યાર્થિઓને શિખામણ આપવાનું ધારતા નથી. નબળાને સઉ હણવા જાય છે. દેવતાઓ પણ દુર્બળનો ઘાત કરાવવામાં રાજી જણાય છે. આ દેવીઓઆગળ પણ બકરાં તથા મરઘાંનો ભોગ અપાય છે, કાંઇ વ્યાઘ્ર કે સિંહનો વધ કરીને ભોગ અપાતો જણાતો નથી. અજ્ઞાન લોકો જેમ મોટાનો પક્ષ કરીને દુર્બળના વિરોધી થાય છે, તેમ તમે પણ આ બીજા વિદ્યાર્થિઓનો પક્ષ કરીને હું દુર્બળનો દોષ કાઢો છો, ને મને બોધ આપો છો, તે કરતાં તેમને એક વાર ભય આપીને કહો તો ફરી મને કોઇ પીડે નહિ; પણ તમારી જ એમાં નરમ દૃષ્ટિ જણાય છે. હું તો મારી મેળે સહન કરીશ, પણ મારા ઉપર છેક આવી ક્રૂરતા વપરાય છે, તેને તમે કેમ સહન કરો છો, તે હું જાણતો નથી. ગુરુપત્નીનો પણ મારા ઉપર દ્વેષ હોય એમ જણાય છે. તમે બધાને ઉપદેશ આપો છો, સારે લ-. ઘરમાં પણ ઉપદેશ કેમ અપાતો નથી ? ઘણા ખાવાસરખા પદાર્થોને

આશ્રમમાં આવતા જોઉં છું, પણ તે કોણ ખાઈ જાય છે, તે આપ જાણતા હશો. મને તો જ્યારે ત્યારે પદાર્થ આપે છે તે બગડેલો જ આપે છે. દોષોને ઓળખતા હો, અને ટાળવામાં સુખ મનાતું હોય તો આપણા આશ્રમમાં મોટો દોષ જે કૃપણતા છે તેને કેમ કાઢતા નથી? આપણા વિદ્યાર્થીના મંડળને કોઈ સમયે કોઈ સ્થળે ભોજન કરવાનું હોય છે, તો ત્યાં પણ મને સર્વ મળીને સંતાપ્યાવિના રહેતા નથી. માટે મને સુખ થાય એવો આપ કૃપા કરીને બંદોબસ્ત કરો. નહિ તો મને આ આશ્રમમાંથી નીકળી જવાની આજ્ઞા આપો. આ સર્વ વિદ્યાર્થિઓ તો મને આ સ્થળથી કાઢી મૂકાવવામાં જ રાજી જણાય છે.'

આ પ્રકારનાં વચનોને શ્રવણ કરીને તે પિંગલનયનના અવિવેકને લક્ષમાં ન લેતાં તે પરમદયાળુ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષ પ્રસન્ન વદનથી તથા કોમળ વાણીથી બોલતા 'હે ભાઇ પિંગલનયન! મારાસહિત સર્વના દોષોને તું વર્ણન કરે છે,તે સઘળું યોગ્ય છે, પરંતુ તે દોષોને કેવી રીતે ટાળવાનો ઉપાય કરવો કે તે અવશ્ય ટળે,એ જો તારા જાણવામાં હોય તો તું કહે. મારા સમજવામાં એમ છે કે દોષ ક્રમે કરીને ટળશે, અને તે પણ પોતપોતાના દોષને જાણીને ટાળવા યત્ન કરશે ત્યારે. એવિના જો તત્કાળ દોષ જવાનો ઉપાય જાણતો હોય તો કહે. અને તારામાં કોઈ દોષ છે,એમ તને જણાય છે કે નહિ? તું તને પોતાને કેવળ નિર્દોષ માને છે કે શું? જો એમ જ હોય તો તું અમારા સર્વના દોષોને ટાળ. કારણ કે નિર્દોષ માણસ જ બીજાના દોષને ટાળી શકે, એ પણ નિયમ છે.

પિંગલનયન આ વચન સાંભળતાં જ ક્રોધ કરીને પોતાની પોથી વીંટાળીને આઘો જઇ ને બડબડતો મોઢું ચડાવીને બેસતો, અને કહેતો કે હશે, હશે, હું જ મૂર્ખ છું, હું જ સઘળા દોષવાળો છું, અને તમે તથા આ બીજાં સર્વ નિર્દોષ છો. મારી વાર્તાથી ક્રોધ ચઢે તો મને ક્ષમા કરજો. મારે ન બોલવાનું બોલવું પડે છે, પણ આ ઠેકાણે મારા ગુણની કે મારા બોલની કિંમત જ નથી, એટલે મારે હવે કશું બોલવાનું નથી. મારા કર્મના ભોગ છે, તે હું ભોગવી લઇશ. તમે મારે માટે શ્રમ કરશો નહિ. આ વહાલા વિદ્યાર્થિઓને મારેસારુ કડવાં વચનો સંભળાવશો નહિ. સઉથી હું તો નેષ્ટ છું, તો પણ જો ઘટતી હોય, ને હું લાયક હોઉં તો મને દયા કરજો. મારા જેવા ઉપર દયા રાખવાનું જ મોટું પુણ્ય છે. આ આશ્ર હું આજપર્યંત રહ્યો, પણ કોઇનામાં મેં દયા દીઠી નથી, પણ તે સા

આ પ્રકારનાં વચનોને સાંભળીને તે દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ ત્યાંથી બીજી તરફ જતા, અને વિચારતા કે ક્રોધના આવેશમાં માણસને યોગ્ય કે અયોગ્ય બોલવાનો વિચાર રહેતો નથી; તે નિયમપ્રમાણે આ ક્ષણે આ પિંગલનયનના અંતઃકરણમાં રોષ આવ્યો છે, માટે આ સમયે બોધ નિષ્ફળ જ થવાનો સંભવ છે. કારણ કે અંતઃકરણની વિષમાવસ્થામાં બોધને વ્યવસ્થાપૂર્વક ધારણ કરી શકાતો નથી. બીજા વિદ્યાર્થિઓ એને સંતાપ આપવાસરખું પ્રસંગે કરે છે ખરા, તોપણ એ પુતળું કંઇ કેવળ નિર્દોષ નથી. એને પોતાના દોષ જોવાની ટેવ નથી, અને એ પોતાના શરીરને તથા પ્રાણને જેવાં પ્રિય ગણે છે, તેવા પોતાના દોષને પણ પ્રિય ગણતો હોય એવો દેખાય છે, એટલે એના દોષ જલદી મટવાનો સંભવ પણ ઓછો જણાય છે.

હે દીકરિ! આ પ્રકારે વિચારતા એ પિંગલનયનના ઉપાધિથી વેગળા ખસતા, તેવામાં વળી પેલા ધૂમ્રલોચનના હોકારા કાને પડતા, અને તેના ઝપાટામાં આવી ચઢતા. હવે તેના વિષે પણ થોડું સાંભળો. ગુરુના આશ્રમમાં ઘણું કરીને સઘળાં કાર્યમાં ફરી વળનાર તે ધૂમ્રલોચન આશ્રમના સમીપ તુલસી વગેરે પવિત્ર પત્ર પુષ્પ ફલાદિનાં ઉપયોગી વૃક્ષોને મોટા શ્રમ તથા હોંસ અને કાળજીથી ઉછેરતો, તથા ગો, વૃષભ અને અશ્વાદિ પશુઓનું ગુરુના આશ્રમે રુડે પ્રકારે પાલન થાય તો ઠીક, એવી સારી ઇચ્છાવાળો પણ હતો. ઇચ્છાનો વિરોધ ક્રોધને અવશ્ય ઉપજાવે છે, એ નિયમથી તેને પોતાની નાના પ્રકારે બાંધેલી ઇચ્છાની શ્રેણીમાં ભંગ કરનાર કારણોનો પ્રવેશ થાય કે તત્કાળ ભારે ક્રોધ થતો, અને તે ક્રોધનો વેગ પણ પ્રબળ હોવાથી તેને તે કાળે યોગ્યાયોગ્ય વિચારનું બળ કમી રહેતું. આશ્રમસમીપ ઉછેરેલાં પુષ્પપત્રાદિનાં વૃક્ષોને શ્વાન, ગો કે વત્સ આવીને બગાડતાં કે ત્રોડતાં કે કયારાનો ભંગ કરતાં, ત્યારે તેને મોટો ક્રોધ થતો, અને તે ક્રોધના આવેશમાં તેમને તે ધમકાવતો, તથા મારતો. કોઇ સમયે મારેલા શ્વાનાદિના પોકારને સાંભળતાં તે દયાળુ ગુરુ તેને બોધ આપતા કે હે ભાઇ ધૂમ્રલોચન! આ શ્વાનને આટલું બધું મારવું સારું નથી. એને મારવાથી સમયે એનો નાશ થાય તો જીવહિંસાનો મોટો દોષ આવે છે. માટે કોઈ પણ પ્રાણીને મારતાં સદા પાપનું ભય ધરજે. આ વગેરે વચનને સાંભળતાં તે રોષથી બોલતો કે એવાં દુષ્ટોને મારવામાં હું કાંઈ દોષ સમજતો નથી. જે દોષ માને તે ભલે નહિ માને. આમ છતાં પણ હે ગુરો! તમને

ખબર છે કે હું અન્યાયથી એમને મારતો નથી. ઘણી વાર અપરાધ કરતાં જણાય છે ત્યારે જેમ કુલીન ઋષિઓના પુત્રને સુજ્ઞ શિક્ષક મૃદુ વચનોથી બોધ આપે છે તેમ હું તેમને કહું છું કે 'અરે! તમે આ વૃક્ષોને કે ક્યારાઓને બિગાડશો નહિ. એ તો ગુરુઈશ્વરના પૂજનનિમિત્તે ઘણા કષ્ટથી ઉછેરાયેલાં છે.' આવાં મૃદુ વચનોને પણ જ્યારે તે ન ગણકારીને ફરી ફરીને આવી નુકસાન કરે છે, ત્યારે તેમને જેમ કોઈ લગાર આડા સ્વભાવનાં ઋષિનાં બાળકોને તેના શિક્ષક ભય આપનાર વચનોવડે બોધ આપે છે, તેમ હું પણ એમને ભય આપતાં કહું છું કે 'અરે દુષ્ટો! તમને સહસ્રવાર ધીરેથી કહ્યા છતાં પણ ન માનીને પુનઃ પુનઃ આ વૃક્ષો તથા ક્યારાને બિગાડો છો, માટે હવે તમને ભારે શિક્ષા કરવી પડશે. યાદ રાખજો, જો ફરીથી આવી બિગાડ કર્યો તો તમારાં માથાં ફોડી નાખીશ, ને બાંધીને ઉંધે માથે લટકાવીશ.' આવા આપેલા ભયને પણ ન ગણકારીને આવી આવી નુકસાન કરે છે ત્યારે જેમ ઉચ્છૃંખલ બાળકોને કે અધિક અજ્ઞાનતાવાળાને તાડનાદિ ઉપાયથી શિક્ષક સુધારે છે, તેમ હું તેમને માર મારું છું; તોપણ તેમને હજી પ્રાણાંત શિક્ષા કરતો નથી. જુઓ, આ ક્યારા ત્રોડી નાંખ્યા છે, આ વૃક્ષની શાખાઓ ત્રોડી છે, આ વૃક્ષનાં મૂળ ખોદી નાંખ્યાં છે! આ પ્રકારે મ રે ક્યાં લગી સહન કરવું? વળી જુઓ, આ શ્વાનાદિ બેસવા કેઠવાસરખા સ્થાનોમાં વારંવાર મળમૂત્ર કરે છે, તો એમના કેટલા દોષોની મારે ક્ષમા આપવી, એનો વિચાર કરો. ધર્માત્મા થતાં ને ઠપકો આપતાં તો બેઠા બેઠા સઉને આવડે છે! પણ કામ કરનારને સમજણ પડે છે! નિત્ય એમના પડેલા મળને મારે સાફ કરવા પડે છે, બીજું કોણ કરવા આવે છે?

દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને પ્રિય વચનો કહેતા કે હે શાણા ધૂમ્રલોચન! એ પ્રાણિઓને આપણી મનુષ્યજાતિકરતાં જ્ઞાન પામવાનાં ઓછાં સાધનો છે, એ વાર્તા કાંઈ તને અજાણી નથી. પ્રથમ વિચાર કરવો ઘટે છે કે આપણામાં પણ એ પ્રાણિઓકરતાં વધારે ત્રાસ આપનાર દોષો છે, અને આપણને બોધ પામવાનાં તથા વિચાર કરીને દોષોને ટાળવાનાં સાધનો પણ મળેલાં છે. રોજ બોધ પણ મળે છે. તેમ છતાં પણ તેવા ને તેવા જ દોષ આપણે કરીએ છીએ, અને શિખામણ માની સુધરતા નથી, તો એ પ્રાણિઓ ન સુધરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? અને આપણને જેમ દોષબદલ કરેલી શિક્ષા પ્રિય લાગતી નથી, તેમ તે

આ પ્રકારનાં વચનોને સાંભળીને તે દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ ત્યાંથી બીજી તરફ જતા, અને વિચારતા કે ક્રોધના આવેશમાં માણસને યોગ્ય કે અયોગ્ય બોલવાનો વિચાર રહેતો નથી; તે નિયમપ્રમાણે આ ક્ષણે આ પિંગલનયનના અંતઃકરણમાં રોષ આવ્યો છે, માટે આ સમયે બોધ નિષ્ફળ જ થવાનો સંભવ છે. કારણ કે અંતઃકરણની વિષમાવસ્થામાં બોધને વ્યવસ્થાપૂર્વક ધારણ કરી શકાતો નથી. બીજા વિદ્યાર્થિઓ એને સંતાપ આપવાસરખું પ્રસંગે કરે છે ખરા, તોપણ એ પુતળું કંઇ કેવળ નિર્દોષ નથી. એને પોતાના દોષ જોવાની ટેવ નથી, અને એ પોતાના શરીરને તથા પ્રાણને જેવાં પ્રિય ગણે છે, તેવા પોતાના દોષને પણ પ્રિય ગણતો હોય એવો દેખાય છે, એટલે એના દોષ જલદી મટવાનો સંભવ પણ ઓછો જણાય છે.

હે દીકરિ ! આ પ્રકારે વિચારતા એ પિંગલનયનના ઉપાધિથી વેગળા ખસતા, તેવામાં વળી પેલા ધૂમ્રલોચનના હોકારા કાને પડતા, અને તેના ઝપાટામાં આવી ચઢતા. હવે તેના વિષે પણ થોડું સાંભળો. ગુરુના આશ્રમમાં ઘણું કરીને સઘળાં કાર્યમાં ફરી વળનાર તે ધૂમ્રલોચન આશ્રમના સમીપ તુલસી વગેરે પવિત્ર પત્ર પુષ્પ ફલાદિનાં ઉપયોગી વૃક્ષોને મોટા શ્રમ તથા હોંસ અને કાળજીથી ઉછેરતો, તથા ગો, વૃષભ અને અશ્વાદિ પશુઓનું ગુરુના આશ્રમે રુડે પ્રકારે પાલન થાય તો ઠીક, એવી સારી ઇચ્છાવાળો પણ હતો. ઇચ્છાનો વિરોધ ક્રોધને અવશ્ય ઉપજાવે છે, એ નિયમથી તેને પોતાની નાના પ્રકારે બાંધેલી ઇચ્છાની શ્રેણીમાં ભંગ કરનાર કારણોનો પ્રવેશ થાય કે તત્કાળ ભારે ક્રોધ થતો, અને તે ક્રોધનો વેગ પણ પ્રબળ હોવાથી તેને તે કાળે યોગ્યાયોગ્ય વિચારનું બળ કમી રહેતું. આશ્રમસમીપ ઉછેરેલાં પુષ્પપત્રાદિનાં વૃક્ષોને શ્વાન, ગો કે વત્સ આવીને બગાડતાં કે ત્રોડતાં કે ક્યારાનો ભંગ કરતાં, ત્યારે તેને મોટો ક્રોધ થતો, અને તે ક્રોધના આવેશમાં તેમને તે ધમકાવતો, તથા મારતો. કોઇ સમયે મારેલા શ્વાનાદિના પોકારને સાંભળતાં તે દયાળુ ગુરુ તેને બોધ આપતા કે હે ભાઇ ધૂમ્રલોચન ! આ શ્વાનને આટલું બધું મારવું સારું નથી. એને મારવાથી સમયે એનો નાશ થાય તો જીવહિંસાનો મોટો દોષ આવે છે. માટે કોઈ પણ પ્રાણીને મારતાં સદા પાપનું ભય ધરજે. આ વગેરે વચનને સાંભળતાં તે રોષથી બોલતો કે એવાં દુષ્ટોને મારવામાં હું કાંઈ દોષ સમજતો નથી. જે દોષ માને તે ભલે નહિ માને. આમ છતાં પણ હે ગુરો ! તમને

ખબર છે કે હું અન્યાયથી એમને મારતો નથી. ઘણી વાર અપરાધ કરતાં જણાય છે ત્યારે જેમ કુલીન ઋષિઓના પુત્રને સુજ્ઞ શિક્ષક મૃદુ વચનોથી બોધ આપે છે તેમ હું તેમને કહું છું કે 'અરે! તમે આ વૃક્ષોને કે ક્યારાઓને બિગાડશો નહિ. એ તો ગુરુઈશ્વરના પૂજનનિમિત્તે ઘણા કષ્ટથી ઉછેરાયેલાં છે.' આવાં મૃદુ વચનોને પણ જ્યારે તે ન ગણકારીને ફરી ફરીને આવી નુકસાન કરે છે, ત્યારે તેમને જેમ કોઈ લગાર આડા સ્વભાવનાં ઋષિનાં બાળકોને તેના શિક્ષક ભય આપનાર વચનોવડે બોધ આપે છે, તેમ હું પણ એમને ભય આપતાં કહું છું કે 'અરે દુષ્ટો! તમને સહુ સવાર ધીરેથી કહ્યા છતાં પણ ન માનીને પુનઃ પુનઃ આ વૃક્ષો તથા ક્યારાને બિગાડો છો, માટે હવે તમને ભારે શિક્ષા કરવી પડશે. યાદ રાખજો, જો ફરીથી આવી બિગાડ કર્યો તો તમારાં માથાં ફોડી નાખીશ, ને બાંધીને ઉંધે માથે લટકાવીશ.' આવા આપેલા ભયને પણ ન ગણકારીને આવી આવી નુકસાન કરે છે ત્યારે જેમ ઉચ્છૃંખલ બાળકોને કે અધિક અજ્ઞાનતાવાળાને તાડનાદિ ઉપાયથી શિક્ષક સુધારે છે, તેમ હું તેમને માર મારું છું; તોપણ તેમને હજી પ્રાણાંત શિક્ષા કરતો નથી. જુઓ, આ ક્યારા ત્રોડી નાંખ્યા છે, આ વૃક્ષની શાખાઓ ત્રોડી છે, આ વૃક્ષનાં મૂળ ખોદી નાંખ્યાં છે! આ પ્રકારે મ રે ક્યાં લગી સહન કરવું? વળી જુઓ, આ શ્વાનાદિ બેસવા કેઠવાસરખા સ્થાનોમાં વારંવાર મળમૂત્ર કરે છે, તો એમના કેટલા દોષોની મારે ક્ષમા આપવી, એનો વિચાર કરો. ધર્માત્મા થતાં ને ઠપકો આપતાં તો બેઠા બેઠા સહુને આવડે છે! પણ કામ કરનારને સમજણ પડે છે! નિત્ય એમના પડેલા મળને મારે સાફ કરવા પડે છે, બીજું કોણ કરવા આવે છે?

દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને પ્રિય વચનો કહેતા કે હે શાણા ધૂમ્રલોચન! એ પ્રાણિઓને આપણી મનુષ્યજાતિકરતાં જ્ઞાન પામવાનાં ઓછાં સાધનો છે, એ વાર્તા કાંઈ તને અજાણી નથી. પ્રથમ વિચાર કરવો ઘટે છે કે આપણામાં પણ એ પ્રાણિઓકરતાં વધારે ત્રાસ આપનાર દોષો છે, અને આપણને બોધ પામવાનાં તથા વિચાર કરીને દોષોને ટાળવાનાં સાધનો પણ મળેલાં છે. રોજ બોધ પણ મળે છે. તેમ છતાં પણ તેવા ને તેવા જ દોષ આપણે કરીએ છીએ, અને શિખામણ માની સુધરતા નથી, તો એ પ્રાણિઓ ન સુધરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? અને આપણને જેમ દોષબદલ કરેલી શિક્ષા પ્રિય લાગતી નથી, તેમ તે

શિક્ષા આપણો સુધારો પણ કરતી નથી, તેમ એમને માટે પણ સમજવું જોઇએ. તો આવડો ક્રોધ કરીને મારવાથી શું ફળ છે તેનો વિચાર કર. આ વૃક્ષોને પીડા કરનાર તેઓ અજ્ઞાનસરખાં છતાં પણ પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભોગવશે, અને આપણે પણ સર્વ કર્મનાં ફળ જરુર ભોગવવાં છે તો પછી વિચાર કેમ કરવો ન જોઇએ? વળી સર્વને પોતાના જીવનનું વિરોધી ફળ ગમતું નથી, તો તેમને પણ માર કેમ ગમે? ન જ ગમે. વળી કોઈપણ નાના મોટા જીવને હણવો, એ પાપ કેમ ન ગણાય? જીવવાની તથા સુખની આશાનો ભંગ કરવો એસમાન બીજું કયું પાપ આ જગત્માં છે? માટે રુડે પ્રકારે વિચાર કરીને ઝાડોનું રક્ષણ થાય, અને આ જીવોને મારી પાપ ન બંધાય, એવો માર્ગ શોધી કાઢ, અને તેમ કરીને આ નિરંતર થનાર ક્રોધના કારણને શમાવ. જીવમાત્રને ક્રોધ મોટો શત્રુ છે. ક્રોધ ઘણા માઠા પરિણામને ઉપજાવનાર છે. જેમ અગ્નિ પોતે, બીજાને બાળીને પોતે પણ પોતાના પ્રકટ થવાના સ્થાનમાં બળપાઈ જાય છે, તેમ આ ક્રોધ પોતાના ઉદયથી સમીપના સર્વને બાળે છે, અને જે શરીરમાં પોતે પ્રકટ થાય છે, તેને પણ બાળે છે, અને માંહે વળી ગુપ્ત થઇને રહે છે. અગ્નિકરતાં ક્રોધમાં વિશેષતા એટલી જ છે કે અગ્નિ સર્વને બાળી પોતે નિર્વાણ થઇ જાય છે, અને ક્રોધ તો સર્વને દગ્ધ કરતો કાયમ જ રહે છે. અને વારંવાર દગ્ધ કરવા છતાં પણ નવાં નવાં શરીરોમાં પાછો પ્રકટ થઇ બાળ્યા જ કરે છે. માટે આ ક્રોધ પ્રસિદ્ધ અગ્નિકરતાં ઘણો ખોટો છે. એ ક્રોધને સદ્વિચારદ્વારા પ્રકટ થનાર જ્ઞાનાગ્નિ જ માત્ર બાળી શકે છે, માટે તું વિચાર કર. દરેક માણસે કોઇ પણ ક્રિયા કરતાં તે ક્રિયાના ફળનો વિચાર અવશ્ય કરવો ઘટે છે. જે ક્રિયા સ્વરૂપે દોષરૂપ ન હોય, અને અંતમાં શુભ ફળને ઉપજાવી આપનાર હોય, તે જ ક્રિયા કરવા યોગ્ય ગણાય છે. તું વિચાર કરવામાં કુશળ છતાં ગાફલ શા માટે થાય છે? ભાઇ! આ જગત્માં હિત કરનાર કડવાં વચનોને કહેનાર વિરલ પુરુષો હોય છે. અને તે કડવાં વચનને પ્રીતિથી સાંભળનાર અને તેથી સુધરનાર પણ વિરલ હોય છે. તેથી હે ભાઇ! તું શાંત ચિત્તવાળો થા, અને આપણી દરેક ક્રિયાને તેના ફળના વિચારપૂર્વક કરવાનો અભ્યાસ રાખ.

પોતાના ગુરુનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરવામાં અસમર્થ અને વાણીસ્થાનમાં આવેલાં વચનને જ બોલવામાં કુશળ તે ધૂમ્રલોચન આ પ્રકારનાં વચનો બોલતો.

મનોહર : જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમ-પ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. રાગ દેશ.

(પ્રભુ આજ ગણો કાં ન્યારો, છું હું આદિઅનાદિ તમારો. એ લય.)

સદ્દગુરુ સુજન સંભારો, જેથી આવે આ દુઃખનો આરો. ટેક.
મમત્વ બાંધી શુ મહીસ્થળમાં, મિથ્યા સહો દુ ખમારો ?
કરિ કળ 'હું મમ' શિથિલ કરીને, ભયથી જીવને ઉગારો; સદ્દગુરુ૦
વિષયતણી આશાઓ વધારી, કાં રચો દુઃખનો ક્યારો ?
તૃષ્ણા ધારી સદા તનુ પીલી, શું ગુંદો છો આ ગારો ? સદ્દગુરુ૦
તૃષા નથી મનની ટળવાની, છે ભવસાગર ખારો,
માટે મધુર હરિરસ રળવા, ગણિ ભવ ઉરથી અકારો; સદ્દગુરુ૦
આખા વિશ્વતણા વૈભવને, ગ્રહી ભોગવવા ધારો,
તે નવ થાય, થાય કદી તો પણ, થાય ન તૃપ્તિ વિચારો; સદ્દગુરુ૦
ભોક્તાભોગ અચલ નથી જાણો, વળી છે અસંખ્ય વિકારો,
અવિક્રિય ન લહી ભવવૈભવ, ઉર સંતોષથી ઠારો; સદ્દગુરુ૦
અતિદુર્લભ આ નરતનુ પામી, જન્મમરણ કાં ન વારો ?
સત્કીર્તિ ને અચલ પદ વ્હોરી, નિજ કુળને કાં ન તારો ? સદ્દગુરુ૦
ધીરપણું ગ્રહી ભવરણમાં ભ્રમી, રિપુનાં હૃદય વિદારો,
રિપુદળનો પણ નાશ કરીને, મુખ જય જય લલકારો; સદ્દગુરુ૦
પછી નિષ્કંટક રાજ્ય ગ્રહીને, ત્યજી અવર વ્યાપારો,
મનહર પ્રભુપદમાં શમી રહેતાં, અર્થ અવરના સારો; સદ્દગુરુ૦

[વિઠ્ઠલજી જય જય જય બોલે છે, ને સર્વ તે પ્રમાણે બોલે છે. પછી નમન કરીને ઉઠે છે. અન્ય સર્વ પણ વારા ફરતી નમન કરી કરી જાય છે. ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં મનોહર તથા વિજયા પણ સુઈ જાય છે.]

શિક્ષા આપણો સુધારો પણ કરતી નથી, તેમ એમને માટે પણ સમજવું જોઇએ. તો આવડો ક્રોધ કરીને મારવાથી શું ફળ છે તેનો વિચાર કર. આ વૃક્ષોને પીડા કરનાર તેઓ અજ્ઞાનસરખાં છતાં પણ પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભોગવશે, અને આપણે પણ સર્વ કર્મનાં ફળ જરુર ભોગવવાં છે તો પછી વિચાર કેમ કરવો ન જોઇએ? વળી સર્વને પોતાના જીવનનું વિરોધી ફળ ગમતું નથી, તો તેમને પણ માર કેમ ગમે? ન જ ગમે. વળી કોઈપણ નાના મોટા જીવને હણવો, એ પાપ કેમ ન ગણાય? જીવવાની તથા સુખની આશાનો ભંગ કરવો એસમાન બીજું કયું પાપ આ જગતમાં છે? માટે રુડે પ્રકારે વિચાર કરીને ઝાડોનું રક્ષણ થાય, અને આ જીવોને મારી પાપ ન બંધાય, એવો માર્ગ શોધી કાઢ, અને તેમ કરીને આ નિરંતર થનાર ક્રોધના કારણને શમાવ. જીવમાત્રને ક્રોધ મોટો શત્રુ છે. ક્રોધ ઘણા માઠા પરિણામને ઉપજાવનાર છે. જેમ અગ્નિ પોતે, બીજાને બાળીને પોતે પણ પોતાના પ્રકટ થવાના સ્થાનમાં અળપાઇ જાય છે, તેમ આ ક્રોધ પોતાના ઉદયથી સમીપના સર્વને બાળે છે, અને જે શરીરમાં પોતે પ્રકટ થાય છે, તેને પણ બાળે છે, અને માંહે વળી ગુપ્ત થઇને રહે છે. અગ્નિકરતાં ક્રોધમાં વિશેષતા એટલી જ છે કે અગ્નિ સર્વને બાળી પોતે નિર્વાણ થઇ જાય છે, અને ક્રોધ તો સર્વને દગ્ધ કરતો કાયમ જ રહે છે. અને વારંવાર દગ્ધ કરવા છતાં પણ નવાં નવાં શરીરોમાં પાછો પ્રકટ થઇ બાળ્યા જ કરે છે. માટે આ ક્રોધ પ્રસિદ્ધ અગ્નિકરતાં ઘણો ખોટો છે. એ ક્રોધને સદ્વિચારદ્વારા પ્રકટ થનાર જ્ઞાનાગ્નિ જ માત્ર બાળી શકે છે, માટે તું વિચાર કર. દરેક માણસે કોઇ પણ ક્રિયા કરતાં તે ક્રિયાના ફળનો વિચાર અવશ્ય કરવો ઘટે છે. જે ક્રિયા સ્વરૂપે દોષરૂપ ન હોય, અને અંતમાં શુભ ફળને ઉપજાવી આપનાર હોય, તે જ ક્રિયા કરવા યોગ્ય ગણાય છે. તું વિચાર કરવામાં કુશળ છતાં ગાફલ શા માટે થાય છે? ભાઇ! આ જગતમાં હિત કરનાર કડવાં વચનોને કહેનાર વિરલ પુરુષો હોય છે. અને તે કડવાં વચનને પ્રીતિથી સાંભળનાર અને તેથી સુધરનાર પણ વિરલ હોય છે. તેથી હે ભાઇ! તું શાંત ચિત્તવાળો થા, અને આપણી દરેક ક્રિયાને તેના ફળના વિચારપૂર્વક કરવાનો અભ્યાસ રાખ.

પોતાના ગુરુનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરવામાં અસમર્થ અને વાણીસ્થાનમાં આવેલાં વચનને જ બોલવામાં શળ તે ધૂમ્રલોચન આ પ્રકારનાં વચનો બોલતો.

મનોહર : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમ-પ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. રાગ દેશ.

(પ્રભુ આજ ગણો કાં ન્યારો, છું હું આદિઅનાદિ તમારો. એ લય.)

સદ્‌વસ્તુ સુજન સંભારો, જેથી આવે આ દુઃખનો આરો. ટેક.
મમત્વ બાંધી શું મહીસ્થળમાં, મિથ્યા સહો દુઃખમારો ?
કરિ કળ 'હું મમ' શિથિલ કરીને, ભયથી જીવને ઉગારો; સદ્‌વસ્તુ૦
વિષયતણી આશાઓ વધારી, કાં રચો દુઃખનો ક્યારો ?
તૃષ્ણા ધારી સદા તનુ પીલી, શું ચુંદો છો આ ગારો ? સદ્‌વસ્તુ૦
તૃષા નથી મનની ટળવાની, છે ભવસાગર ખારો,
માટે મધુર હરિરસ રળવા, ગણિ ભવ ઉરથી અકારો; સદ્‌વસ્તુ૦
આખા વિશ્વતણા વૈભવને, ગ્રહી ભોગવવા ધારો,
તે નવ થાય, થાય કદી તો પણ, થાય ન તૃપ્તિ વિચારો; સદ્‌વસ્તુ૦
ભોક્તાભોગ અચલ નથી જાણો, વળી છે અસંખ્ય વિકારો,
અવિક્રિય ન લહી ભવવૈભવ, ઉર સંતોષથી ઠારો; સદ્‌વસ્તુ૦
અતિદુર્લભ આ નરતનુ પામી, જન્મમરણ કાં ન વારો ?
સત્કીર્તિ ને અચલ પદ વ્હોરી, નિજ કુળને કાં ન તારો ? સદ્‌વસ્તુ૦
ધીરપણું ગ્રહી ભવરણમાં ભ્રમી, રિપુનાં હૃદય વિદારો,
રિપુદળનો પણ નાશ કરીને, મુખ જય જય લલકારો; સદ્‌વસ્તુ૦
પછી નિષ્કંટક રાજ્ય ગ્રહીને, ત્યજી અવર વ્યાપારો,
મનહર પ્રભુપદમાં શમી રહેતાં, અર્થ અવરના સારો; સદ્‌વસ્તુ૦

[વિઠ્ઠલજી જય જય જય બોલે છે, ને સર્વ તે પ્રમાણે બોલે છે. પછી નમન કરીને ઉઠે છે. અન્ય સર્વ પણ વારા ફરતી નમન કરી કરી જાય છે. ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં મનોહર તથા વિજયા પણ સુઈ જાય છે.]

दिवस: २१.

વિજયા: [પ્રભાત ગાય છે.]

પદ. રાગ પ્રભાત.

દયાતણા સાગર રે, હરો દુઃખ દાસનાં રે,
આપો પ્રભુ દીનને અભયદાન;
નિશદિન ભક્તિ રે, આપો પ્રભુ આપની રે,
જેથી જીવ થઈ રહે આપસમાન; દયા૦
આ જગે જ્યાં ત્યાં ભાળું રે, ભયદુઃખ જગપતિ રે,
જોતાં નથી જડતું શાંતિસ્થાન;
હરીફરી આ વૃત્તિ રે, પ્રભુપદે આવતી રે,
ભાસે છે જ્યાં ભયદુઃખકેરું અભાન; દયા૦
વિષયો આ સઘળા રે, નિત્ય નથી ભાસતા રે,
આવી જાતા દઈ દઈ અતિશય દુઃખ;
તેથી હવે અંતર રે, વિષયોથી ત્રાસીને રે,
ગ્રહેવા ઇચ્છે નિત્ય પ્રભુપદસુખ; દયા૦
જાણ્યું હવે જાતાં રે, ચંચળતા ચિત્તની રે,
દુઃખ સઉ સત્વર દૂર પળાય;
થાતાં સ્થિર બુદ્ધિ રે, જ્યાં ત્યાં ભાસો આપશ્રી રે,
મનહર સુખ તવ સદા કળાય: દયા૦

વિજયા—(મનોહરને નીચે આવતા જોઈને પૂછે છે) વારુ આ કેટલાએક લોકો એમ કહે છે કે પરમેશ્વરને રૂપ, રંગ કે શરીર નથી, તે તો નિરંજન નિરાકાર છે; અને કોઈ તો કહે છે કે પરમેશ્વરને ચાર હાથ છે, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મવાળા છે, ઘણા સુંદર રૂપવાળા છે, અને ઘનશ્યામ વર્ણવાળા છે. કોઈ કહે છે કે બે હાથવાળા છે, કોઇ કહે છે કે એ તો હજાર હાથવાળા છે. અને કોઈ કોઈ તો કહે છે કે પરમેશ્વરને તો અસંખ્ય માથાં

છે, ને અસંખ્ય હાથપગ છે. આમ અનેક પ્રકારની લોકોમાં વાર્તા ચાલે છે, ને જેને જેમ ફાવે છે, તેમ તે માને છે. ત્યારે એમાં સાચું શું હશે? આ સંદેહ મારા મનમાં ઘણી વાર આવે છે.

મનોહર: હે સારા હૃદયવાળિ! આ જગત્‌માં ઘણા અજ્ઞાન જીવો પરમેશ્વરના સ્વરૂપવિષે વિવિધ કલ્પનાઓ કરીને ભારે વાદવિવાદ કરે છે, પણ તે સઘળું વ્યર્થ શ્રમજેવું થાય છે. કેટલાએક બુદ્ધિમાન્‌સરખા મનુષ્યો પરમેશ્વરને નિરંજનનિરાકાર માને છે, અને તેઓ પોતાને જ માત્ર સાચા માને છે, એટલું જ નહિ, પણ ઈશ્વરને આકારવાળા છે, એમ માનનાર લોકોની ઘણી નિન્દા કરેછે, તથા ઈશ્વરના વાસ્તવ સ્વરૂપને ન જાણનાર તેઓ પોતાની અપૂર્ણતાથી ઈશ્વરનાં દિવ્ય વગેરે લીલાતનુઓની પણ નિન્દા કરે છે. આમ કરવાથી તેઓ સઘળા નિરાકારરૂપે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરતાં છતાં પણ બીજી તરફથી પરમેશ્વરની નિન્દા કરનાર થઈને પોતાનાં ભક્તિનાં ફળને ખોય છે. એ જ પ્રમાણે કેટલાએક પોતાને બુદ્ધિમાન્‌સરખા માનનાર મનુષ્યો પરમેશ્વરને આકારવાળા તથા એક સ્થાનમાં રહેનારરૂપે માને છે, અને બીજા નિરાકારરૂપે માનનારની ઘણી નિંદા કરે છે. તેમ કરવામાં પરમેશ્વરની નિંદા કરવાનો દોષ પણ માથે ધારી લે છે, અને પોતાની ભક્તિને પણ નિષ્ફળ કરી નાંખે છે. એ જ પ્રમાણે બીજા ઓછી મતિવાળા અનેક જાતિના મનુષ્યો પોતે એક પ્રકારના ઈશ્વરને માની લે છે, અને પછી બીજાના માનેલા ઈશ્વરના સ્વરૂપની નિન્દા કરે છે, તેમ જ તે ઉપાસકોની પણ નિંદા કરે છે. આમ કરવાથી આ લોકમાં ઘણું કરીને સર્વ એવા મનુષ્યો ઈશ્વરના વિરોધીસરખા જ થઇને પાપનાં ફળ ભોગવતા નિકૃષ્ટ ગતિને પામે છે. મોટા બુદ્ધિમાન્ પુરુષો તથા સર્વજ્ઞસરખા મહાત્મા પુરુષો જેઓ પરમેશ્વરને યથાર્થ સ્વરૂપે અનુભવનાર છે, તેઓ તો પરમેશ્વરને માનનાર કોઈ પણ ઈશ્વરભક્તની નિન્દા કરતા નથી, તેમ જ પરમેશ્વરના કોઈ પ્રકારના પણ સ્વરૂપનો નિષેધ કરતા નથી. જેમ જન્મના આંધળા માણસો સઘળા અજ્ઞાત પદાર્થનાં સ્વરૂપમાં ગમે એવી કલ્પનાઓ કરીને પરસ્પર વાદવિવાદ કરીને વઢે છે, તેમ આ પરમેશ્વરને યથાર્થ સ્વરૂપે જણાવનાર આંતર દિવ્યદૃષ્ટિના અભાવવાળા સઘળા આંધળા મનુષ્યો પરમેશ્વરના સ્વરૂપવિષે પણ વિવિધ કલ્પનાઓ કરીને વિવાદ કરતા પરસ્પર વઢે છે. આમ છે, માટે હે સદ્વિવેકવાળિ! પરમેશ્વર તો અરૂપ પદ હોય, અને અનંત પ્રકારનાં રૂપવાળા પણ હોય, એમાં આશ્ચર્ય પામવાસરખું કાંઈ

પણ નથી. પરમેશ્વરનું સઘળે વ્યાપેલું એવું જે અવિક્રિય સ્વરૂપ છે, જે નિર્ગુણ નિરાકાર વગેરે શબ્દોથી ઓળખાય છે, તે તો સામાન્ય સ્વરૂપ છે; અને ભિન્નભિન્ન ઉપાસકોની ઇચ્છાનુસાર તેમની ઉપાસનાના અવધિએ જે ભિન્નભિન્ન ઉપાસકોને વિવિધાકારપરિણામે પરમેશ્વરના સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે, તે તથા વિવિધ અન્ય પ્રકારે, દુર્નિવાર્ય એવાં નિમિત્તકારણોને લીધે જે દિવ્યાદિ લીલાતનુઓ પ્રકટે છે, તે વગેરે તો પરમેશ્વરનું વિશેષસ્વરૂપ ગણાય છે. આ પ્રકારે સામાન્ય તથા વિશેષ સ્વરૂપે પરમેશ્વરને યથાવત્ અનુભવનાર પુરુષો નિઃસંદેહ રહીને પરસ્પર વિવાદ કે વઢવાડ કરતા નથી, અને કોઈની પણ નિન્દા કરીને પાપભાગી પણ થતા નથી. માટે તારે તો સઘળા સંશયનો ત્યાગ કરીને પરમેશ્વરને વિધિવડે ઉભયસ્વરૂપે અંતઃકરણની યોગ્યતાપ્રમાણે ભજવા. આવિના પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ મેળવીને ઉત્કૃષ્ટ ગતિને પામવાનો કોઇ યથાર્થ ઉપાય નથી.[આ પ્રમાણે કહીને મનોહર સ્નાન કરીને પોતાના નિત્યકર્મમાં બેસે છે, અને વિજયા પણ પતિનાં વચનને લક્ષમાં લેઇને પોતાના કાર્યમાં પ્રવેશે છે.]

ચંચળા : (કાવેરીને) કેમ કાવેરીબહેન ! નાહ્યાં કે શું ? સેવાપૂજા થઇ કે હવે ?

કાવેરી : હા બા, નાહી તો ખરી. હજી સેવાપૂજાનાં વાસણો સેવાની ઓરડીમાંથી હવે લઇને સાફ કરીશ ત્યાર પછી સેવા. અમારાથી નાહ્યાવિના સેવાની ઓરડીમાં જવાય નહિ. તેથી હવે સેવાની સામગ્રી તૈયાર કરીશ. કેમ તમે શું કરો છો ?

ચંચળા : આ હું તો નાહીને એ માળા બની તે ફેરવી, ને એમણે સેવા કરી એટલે આ તુળશીમાં પાણી રેડવા આવી. વારુ કાવેરીબહેન ! તમે રોજ કેટલી વાર નહાતાં હશો ?

કાવેરી : બહેન ! અમારે બ્રાહ્મણનો ધર્મ એટલે રસોઈ કરવાની, તેટલી વાર તો નહાવું જ પડે, એટલે રોજ બે વાર તો ખરું જ. પછી કાંઈ કારણ આવી પડે તો વધારે વાર પણ નહાવું પડે. જુઓ બહેન ! પાળે તેનો ધર્મ છે. પવિત્રાઇ રાખ્યાવિના અંતર્ પણ શુદ્ધ થતું નથી. તે દહાડે ભટજીએ કથામાં નો'તું કહ્યું કે અંતર્ તથા બહાર પવિત્રતા રાખવી તેમાં અંતર્થી તો રાગદ્વેષથી રહિત થવું; ને બહારથી તો ના'વું ધોવું.

ચંચળા : હા ખરી વાત. તે દા'ડે આવ્યું'તું ખરું. ત્યારે આ લોકની શી વલે થતી હશે ? આ જીન ધરમવાળા ઘણા લોકો તો જાણ્યામાં રોજ

ના'તાએ નથી. એ ધરમ તે કોણ જાણે કેવો હશે, ને કોણે કાઢયો હશે ?

કાવેરી : જુઓ બહેન ! આપણે બરાબર જાણતાં હોઈએ, તો પ-ણ કોઈનું મન દુ:ખાય, એવું કોઇના ધર્મમાટે બોલવું સારું કહ્યું નથી. તેમ જ કોઈની નિન્દા કરવી એ પણ પાપ ઠરે છે; માટે બીજું તો કાંઈ ક-હી શકાતું નથી, પણ એ લોકમાં ઘણું કરીને ઓછું પાણી વાપરવાનું તથા વખતે નહિ નાહાવાનું પણ ચાલતું હશે ખરું. એમનામાં ઘણી મલિનતા હોય છે, એવી કોઈ કોઈ એમના ધર્મના જાણનારા વાતો પણ કરે છે ખરા. એક વાર મને એક બાઇએ વાત કરી હતી કે 'આ ઢુંઢીયા ધર્મના કોઈ એક મોટા સાધુ આવ્યા છે.' ત્યારે મેં પૂછેલું કે મોટા તે ઉમરમાં મોટા, કે તપમાં મોટા, કે જ્ઞાનમાં મોટા, કે શી રીતના મોટા ? ત્યારે તેણે કહેલું કે 'એમણે જે દા'ડાથી દીક્ષા લીધી છે, તે દા'ડાથી દાતણે કર્યું નથી, અને નાહ્યા પણ નથી. તે દીક્ષા લીધાને આજકાલ કરતાં પચાસ વર્ષ થયાં છે.' તો બહેન ! પચાસ વર્ષસુધી દાતણ ના કરવું અને નાહાવુંએ નહિ એ કાંઇ નાનીસૂની વાત નથી. એ ધર્મમાં આ ઉપરથી જણાય છે કે ઘણાં વર્ષ નાહે નહિ અને દાતણ પણ ન કરે તો મોટા તપ કરનાર ગણાતો હશે, સાચી જુઠી તો બાવા પરમેશ્વર જાણે, પણ આવી વાત સાંભળી એટલે કાન ગુનેગાર છે.

ચંચળા : ના ના, એ વાત તો સાચી જ હશે. આ આપણા મો'લ્લામાં પેલી છે તે ના'તીએ નથી, ને રાંધીખાઈને અબોટે કરતી નથી. સાવરણીએ આપણે કચરો વાળીએ તેની પેઠે વાળી નાંખે છે. ત્યારે શું એમના ઘરમાં એંઠવાડ નહિ થતો હોય ? પણ એમના ધરમમાં એ વાતની આભડછેટ માનેલી નહિ એટલે લાચાર. સઉસઉના ધરમમાં જે ચાલતું હોય તેને આ-પણાથી કેમ કાળું ગોરું કહેવાય ? પણ સાચું બોલજો કાવેરીબહેન ! આપણે એક દા'ડો દાતણ કરતાં નથી તોએ આપણું મોં સારું લાગતું નથી, ને એ ઘણા દહાડા દાતણ નહિ કરતાં હશે તેમનાં મોં ગંધાતાં નહિ હોય ? ને તેમને અકળામણ નહિ થતી હોય ?

કાવેરી : ના તે એમના પાસે જનારઆવનાર કોઈ તેવાં ખરાંબોલાં માણસો કહે છે તો ખરાં કે એમનાં મોંઢાંમાંથી નઠારી વાસ મારે છે. પણ બાવા ધર્મની વાત રહી, એટલે જેને જે ખરું સમજાય તે ખરું. એમાં આ-પણાં જેવાંની અક્કલ કામની નહિ. હશે બહેન ! ચાલો સવારના પહોરમાં આવી વાતો કરવાથી આપણને શું ફળ છે ? ઉલટી ખોટ છે. [એમ બોલી

ઘરમાં જાય છે, અને 'હા' કહીને ચંચળા પણ ઘરમાં જાય છે.]

ચંદ ૧ : (પોતાના વર કૃષ્ણદાસને) કેમ વારુ, આ રામજીનું નામ આવે એવી ગરબી ગાઉં તોએ તમને મગજમાં ચટકો વાગે ખરો કે ?

કૃષ્ણ૦ : હા, હા, એ પણ મને ગમતી વાત નહિ. એવાં રામજી-ભામજીનાં ભજન કે ગરબીઓ ગાઈ તેમાં સો ઉધાડ થયો ? રામ તો એક દસરથ રાજાનો છોકરો હતો. તે જ બચારો વનવન સીતાને સોધતો ફર્યો. ને વાંદરાંની સહાયતાથી રાવણને મારીને સીતાને પાછી લાવ્યો'તો !

ચંદન : એ વાર્તા વળી તમે ક્યાંથી જાણી ? તમને કોઈએ કહી કે કહીં વાંચી'તી ?

કૃષ્ણ૦ : એ તો રામાયણમાં મારા સાંભલવામાં આવ્યું છે.

ચંદન : એ રામાયણની બધી વાર્તા તમે સાચી માનો છો કે જૂઠી ?

કૃષ્ણ૦ : એમાં સું ? એ તો ઇતિહાસજેવું છે, એટલે રામ સારો રાજા થઈ ગયો એ ખરો.

ચંદન : ત્યારે રામાયણમાં રામને ભગવાન્ કહ્યા છે, ઈશ્વરનો અ-વતાર કહ્યા છે, ને એમનું મોટું પરાક્રમ કહ્યું છે, માણસનું શરીર ધરીને બધી લીલા કરી છે, એમ કહ્યું છે,એ વાત સઘળી ખરી કે ખોટી ?

કૃષ્ણ૦ : આ એમ ગણીએ તો આ બધાએ માણસ કહેસે કે અમે પરમેસ્વરનો અવતાર છીએ,ને આ બધી અમે તો લીલા કરીએ છીએ,પણ એમ કંઈ મનાય છે ? તમારા જેવાં રાંડાયાં વાજાં'માં એવી ગડબડ ચાલે ! તમ લોકને અક્કલ નહિ, એટલે જે બામણે કહ્યું તે બધું ખરું, પણ અમારા જેવા આગલ એવી ગપ્પો ગોઠવવા જાય તે અમે કંઈ માનીએ નહિ.

ચંદન : આ તમારાથી રામના જેવાં કામ થાય ખરાં કે ! આ વાં-દરાંને બોલાવીને એક દહાડો લગાર એકઠાં તો કરી જુઓ ! ને આ પેલા રીંછવાળા આવે છે તેના રીંછને લગાર હાથ તો ફેરવી જુઓ ! વાતોના સ-પાટા મારવા સહેલા છે, પણ તેમના જેવું એક કામ તો કરો ! રામાયણમાં લખેલી બીજી વાતો ખોટી માનો તો પછી એ રામ 'દસરથનો છોકરો' અને 'સારો રાજા હતો' એ પણ ખરું શાથી મનાય? પણ લગાર વિચાર કરો.આ અમે બધાં રાંડીયાં અક્કલવગરનાં, ને મરદ બધા સાંઢીયા અકકલવાળા કેમ ? ખરી વાત કહેવા જઈએ ત્યારે દુઃખ લાગે, પણ રૂડો વિચાર તો રાખવો જોઇએ કે ભગવાન્નું નામ જે ઘરમાં દેવાય નહિ, ત્યારે એ મસાણજેવા ઘરમાં રહેવાય ને ખવાય કેમ ? જે ઘરમાં ભગવાન્ની કથા–વાર્તા થતી

ના હોય તે ઘરને તો મસાણજેવું કહ્યું છે. એ તમને ખબર છે કે નહિ? ને ભગવાનના સ્મરણવિના સારાં ફળ પણ ક્યાંથી મળે?

કૃષ્ણ૦ : બેસ બેસ, તારું ડાંપણ નકામું ડોલીસ નહિ. તું સું સમજીને બોલે છ? સું આ રામ ને કૃસણનાં નામ જે ઘરમાં ના દેવાય તે ઘર મસાણજેવાં? એ વાત મનાય કેમ? એમ હોય ત્યારે તો આ બધા પારસી, મુસલમાન, અંગ્રેજ લોકો ને એવા જ બીજા ઘણી જાતના લોકો છે તે બધાનાં ઘર તારા વિચારપ્રમાણે તો મસાણજેવાં જ ઠરે કેની? કોઈના આગલ આવી વાત બોલીસ નહિ, નહિ તો મૂરખમાં ઠરીસ.

ચંદન : તમારા આગળ તો હું મૂરખમાં ઠરી જ ચુકી છું કેની? ને બીજાનું મારે કામે શું છે? પણ હું તમને પૂછું કે એ પારસી, મુસલમાન, અંગ્રેજ વગેરે બધા, કોઈ પણ તેમણે માનેલા ભગવાનનું નામ દેતા હશે કેની?

કૃષ્ણ૦ : હા હા, મુસલમાનોમાં મોટા મોટા પેગંબરો થઈ ગયા છ. અંગ્રેજમાં પણ ઈસુ નામના કંઈ થઈ ગયા છ, ને પારસીમાં ને બીજા લોકમાં પણ તેવા થયા હોય તેમનાં નામ લેતા હસે.

ચંદન : તે બધાનાં શરીર કંઈ માણસજેવાં થયાં હશે કે કોઈ બીજાજેવાં?

કૃષ્ણ૦: માણસજેવાં, પણ તેમનાં કામો માણસકરતાં વધારે જબરાં!

ચંદન : ત્યારે તમે તે કશામાંએ નહિ કે? બધાથીએ તમે ગયા! તમારામાં એવા કોઈ નામ દેવા જેવા થયા છે કે નહિ? તે લોકો તો પોતાના માનેલા ભગવાનનાં નામ લે, એટલે તેમનાં ઘર મસાણજેવાં નહિ, પણ તમે તો કશામાંએ સમજતા નથી; ત્યારે તમારા ઘરની શી વલે, તેનો કંઈ વિચાર કર્યો? આપણો ધર્મ ના ગમે તો તેનો ધર્મ પાળો.

કૃષ્ણ : તેમનો ધર્મ સું જખ મારવા પાલીએ? આપણો ધર્મ સમજે તેને સઉથી સારો છે પણ તને હજી બરાબર સમજણ નથી, એટલે ભેંસના આગલ ભાગવતજેવું! તારી સાથે માથાકુટ નકામી કર્યા પછી સું?

ચંદન : એમ કે? હું ભેંસ ત્યારે તમે કોણ ઠર્યા, તેનો વિચાર તમે પોતે જ કરી લો. તમે મને ભેંસ કહો તો ભલે પણ મારાથી તો તમને પાડા કહેવાય નહિ. ત્યારે તમારા આગળ પણ શીદ મારે માથાકૂટ કરવી પડે! જુઓ લગાર વિચારીને બોલો. આ તો કાલે તમે મને ગરબી ગાતાં અટકાવ કર્યો, તેથી પૂછું છું કે હવે મારે શું ગાવું ને કેમ કરવું; ત્યારે તો ગાય ને ભેંસ કરવા બેઠા! છેક આવું તે કંઈ સારું!

કૃષ્ણ૦ : જો પાછું વધારે બોલવા માંડ્યું કે ! તારા બોલનો તારે પાછલથી પસ્તાવો કરવો પડસે,અને અન્તે પછી તેમ કરવાથી પણ કાંઈ ફાયદો નથી થવાનો હોં !

ચંદન : મારે વધારે બોલીને મો઼ દુઃખવવાની કંઈ જરુર નથી.જેમાંથી અંતે ફાયદો થાય એવું જે તમે કહો તે હું મારી મેળે કરું. બોલો ત્યારે મારે શું કરવું ?

કૃષ્ણ૦ : કરવું'તું સું ? વલી ખાઇ પીને મજા કરવી, બીજા મુરખ લોકની પેઠે પેટ બાલીને મરવાનો ખરાબ વિચાર મને પસન નથી.

ચંદન : ખાતાંપીતાં નથી ત્યારે શું ભૂખ્યાં રહીએ છીએ ? ને ગરબી ગાવાની તો તમે ના કહો છો,ત્યારે મઝા તે શેની મારા કરમની કરું ? રડ્યું બે ઘડી કંઈ ગાઇએ તો જીવને સારું લાગે. સૂનમુન રહેવું તેમાં તે શી મજા?

કૃષ્ણ : તે તને ગાવાની કોણ ના કહે છે ? મારે તો ફક્ત રામકૃષ્ણ એવાં નામ જેમાં નહિ આવે તેવી ચીજો ગાવાની છૂટ છે.

ચંદન : લો ત્યારે આ માતાના ગરબા ગાઉં ? તેની તો તમને ચીઢ નથી કેની ? અંબાજી, બહુચરાજી, કાળકા, એવાં મહીં દેવીનાં નામ આવે તે તો ગમશે કેની ?

કૃષ્ણ૦ : ના ના, તે માતાફાતાના ગરબાની તો સારૂ ના જ જાણવી. એવા ગરબાની તો મને ઘણી જ ચીઢ છે. દેવદેવીનાં નામો તો નહિ જ આવવાં જોઈએ. કદાચ ઈસ્વર કે પરમેસ્વર એવા સબ્દ આવે તો તેની ઝાઝી ફિકર નહિ. સમજી કેની !

ચંદન : તમે તે કેવા સ્વભાવના માણસ છો ! દેવ નહિ, દેવી નહિ ત્યારે ગાવાનું તે બીજું ક્યાંથી લાવું ? તમે મને કહો કે આ ગાવું, તો પછી મને સમજાય કે તમને કેવું ગમે છે.

કૃષ્ણ : જો ! લઢાઈમાં સૂર ચ્હડાવવાની કેટલીએક કવિતાઓ છે, તે હું તને આપીસ, તે પાઠ કરીને રોજ ગાજે. ખરું પૂછે તો મને તેવી વીરરસની કવિતા ઘણી ગમે છ.

ચંદન : જાઓ જાઓ, એવી કવિતા આપણે ગાઈને શું કરવું છે ? તમે કે દહાડે ધાડ મારવા કે રણે ચઢવા નીકળો છો જે તેવી કવિતા ગાવી ? બૈરાંથી તો જે ગવાતી હોય તે ગવાય. એવું ગમે તે ગાઇએ ને લોક સાંભળે તો લાજી મરીએ. તમારું શું જાય ?

કૃષ્ણ૦ : મૂરખ છે ! સ્ત્રિયો તો ઘણીએ લઢાઈમાં જઈને જય કરી આવી છે.

ચંદન : મારે તો લડાઇમાં જવુંએ નથી,ને એવું ગાવુંએ નથી. આ બારણે લોકો લઢે છે ને વખતે લાકડીઓ ઉછળે છે, ત્યારે તો બારીબારણાં દેઈને ઘરમાં પેશી જાઓ છો ને હાલી ઠકરાઈ શી ! આવ રે મારો વીરરસ! તમારા વીરરસને મારે શું રડવો છે ! મારે તો ભગવાન્‌નું નામ આવે તો કાયાનું કલ્યાણ થાય.

કૃષ્ણ૦ : બેસ બેસ છાનીમાની, લવારો કરતી. સારૂ કહું છું કે જો એવું કંઈ આડુંઅવળું ગાયું તો તમાચે તમાચે દાંત બત્રીસે પાડી નાખીસ, પછી તે વખત હું સગા બાપની પણ સરમ રાખવાનો નથી. આ કાને સાંભલ કે પેલે કાને !

ચંદન : હું તો બંને કાને સાંભળું છું ને કહું છું કે મને ગમે એવું ગાવાનું આપો, નહિ તો મને ગમશે તે હું મારી મેજે ગાઇશ. આ ઢોલ વગાડીને કહું છું ! પછી આ કાને સાંભળો કે પેલે કાને !

કૃષ્ણ૦ : ચાલ ચાલ બીજું નહિ ગાય તો જાનમમાં ગયું. હું તને મારું લખેલું આપું છ તે ગાજે એટલે બસ.

ચંદન : હા એમ કરો, એટલે મને પણ સમજાય તો ખરું, કે તમે કેવું ગવડાવવા માગો છો.

કૃષ્ણ૦ : (પોતાના કાગળોમાંથી એક કાગળ કાઢીને) જો ! મોટા મોટા વિદ્વાનોના વિચાર મારા સાંભલવામાં આવે છે, તેની હું કવિતામાં જ નોંધ કરી રાખું છ, તેમાંની આ એક ઠુમરી છે. (કાગળ તેના હાથમાં આપતાં) લે સારા ખુલ્લા અવાજથી મને ગાઈ સંભલાવજોઉં. (કાગળ આપ્યા પછી) લે લલકાર જોઇએ.

ચંદન : (નીચે પ્રમાણે મનમાં વાંચે છે.)

પદ ઠુમરી.

કેળવણી પામીને સારી, સારાં પુસ્તક વાંચો રે,
ઘરડાંની ઘરડી અક્કલ લઇ, મિથ્યા મન ના રાચો રે.
ઉંટ ઉંટની પાછળ જાતાં, વળિ ઘેટાં પણ જાતાં રે,
તેમ સુજન ઘરડાંની ચાલે, ચાલી દુઃખી શું થાતાં રે ?
ભૂતપ્રેતના વ્હેમ ધરીને, સ્ત્રીસુતને કાં ધ્રુણાવો રે ?
અક્કલ સારી આવે એવી, વિદ્યા સઉને ભણાવો રે.
વટલાવાને ધાકે મૂરખ, પરદેશે નથી વ્હેતા રે,
મરવું પણ, નથી ધર્મ છોડવો, એવું મુખથી કહેતા રે.

દેશ દેશ જઈ કરી વેપારો, લક્ષ્મી લાવો ઝાઝી રે,
પછી હાથમાં માળા લઈને, બેસો ધર્મને બાઝી રે.
ખરો ધર્મ તો એ છે સઉનો, દેશીને સુખી કરવા રે,
તેને ત્યજી, વ્હેમે ઘર બેઠા, મારી સઉને મરવા રે.
શૂરવીર થઈને દેશી મારા, જાઓ ચઢીને ચાલો રે,
દરિયો ડોળી દેશાવરથી, ધન લાવીને મ્હાલો રે.
નિર્ધન દુઃખીઆ ધર્મ કરે શું, ધનથી સઘળું જાણો રે,
કૃષ્ણદાસ હું કહું બલિહારી, જો જુઠા મત ના તાણો રે.

(વાચીને કાગળ પાછો આપવા ધરીને) લો આને લગાર મધ મૂકીને ચાટી જાઓ એ મારા કામમાં આવે એવું નથી.

કૃષ્ણ : એક લાત પડસે જો આઘું પાછું બોલી તો ! હું કહું છ કે એ જ વાંચવું પડસે.

ચંદન : તમે મને ના કહી છે, માટે જીવ જાય તોપણ હું એ ગાનાર નથી; ક રહ્યા ?

કૃષ્ણ૦ : આ વખતે તું મારી સાથે સીધી વાત કરજે હોં; નહિ તો તારું આવી બન્યુ છે એમ જાણજે.

ચંદન : હું તો સીધી જ વાત કરું છું તમે લગાર થુંકીને એકવાર ચાટો, એટલે પછી હું એ ગાઉં.

કૃષ્ણ૦ : (એકદમ ગુસ્સાથી તેના ઉપર કાગળ ફેંકીને તમાચો ઉગામી) કેમ આ ને આ ઘડીએ ગાય છે કે નહિ ?

ચંદન : (કાગળ લઈને લગાર ખસી જઈને પછી ઉભી થઈને 'કૃષ્ણદાસ' નામ જે છેડે આવેલું, તેમાંનો 'કૃષ્ણ' શબ્દ દેખાડતાં) લગાર આંખો ઉઘાડીને જુઓ ! મહીં આ શું બળ્યું છે ? હમણાં કહેતા'તા કે એવાં નામ ન આવે તે જ ગાવાની છુટ છે; ને હવે આવા તિરસ્માર ખાં કેમ થાઓછો ?

કૃષ્ણ૦ : અરે મૂરખ ! મેં મારું નામ તને બોલવાની કે દા'ડે ના કહી છે ?

ચંદન : તમે શું ના કહેતા'તા ? તમારું નામ નહિ બોલવાની તો મેં જ તમને મૂળથી ના કહી છે, તે હું કેમ બોલીશ ? માટે છાનામાના બેશી રહો.

ભૂદર : (કૃષ્ણદાસનો પાડોસી. જે સઘળી વાર્તા સાંભળતો હતો તેનાથી બોલ્યા વિના ન રહેવાયુ ત્યારે બારીએ આવીને મોટેથી) કેમ છે માસ્તર ! ઓ અંગ્રેજી માસ્તર ! લગાર આમ બારીએ તો આવો ભાઈ ! છેક એમ શુ રાખો છો જૂદાઈજેવું !

કૃષ્ણ૦ : (બારીએ આવીને) કેમ સું કહો છો ? તમે મને બોલાવો છો આવી શો કામ હોય તે કહો.

ભૂદર : કેમ વારુ ભાઈ! આ તમારા ઘરમાં રોજ શેની ટપાટપી થાય છે તે કંઈ જણાય ?

કૃષ્ણ : તે જાણીને તમારે સું કામ છે? પારકા ઘરની પંચાત તમારે સું કરવા જોઈ એ ?

ભૂદર : ના ના હું તો એમ કહું છું કે તમે નથી તો કોઈ દેવને માનતા, નથી દેવીને માનતા, તેમ જ ભગવાનને ને મહાદેવને પણ માનતા નથી; ત્યારે તમે તે હિંદુ છો કે છો કોણ ? ને માનો છો કોને ? તમે તે પેલા ટોપીવાળાના ઇસુખરીસને માનો છો કે બીજા કોઈને તે કંઈ જણાય? ને જો તેમ હોય તો આ ચોટલી કપાવીને તેમના ધરમમાં જાઓ. પણ આ રોજ ઉઠીને ટકટકારો શો ! લગાર વિચાર રાખો ભાઈ! છેક તિનમિન તિનમિન્ કરો છો એમાં શોભા નથી.

કૃષ્ણ૦ : સારું સારું, તમને પૂછસું મહેરબાન! લગાર તમારા ભારમાં રહેજો. કોઈની ખાનગી વાતમાં વચ્ચે બોલવા આવસો તો મૂરખ ઠરસો.

ભૂદર : ભાઈ, મૂરખ તો તમે છો જ, હવે વળી શું ઠરવાના છો ? મૂરખને માથે તે કંઈ શીંગડાં ઉગે છે ! આવું કરશો તો બાપનું નામ બોળશો, લગાર શાણપણ રાખો.

કૃષ્ણ૦ : બેસો બેસો હવે. આજપછી અમારા કામમાં બોલ્યા તો તમારી વાત તમે જાણી ! (ઘરમાં જાય છે.)

ભૂદર : જા જા હવે, જાણી ને ન જાણીવાળી મોટી ! છેક જાતપર જાય છે કે ! (એમ બોલતો ઘરમાં જાય છે.)

માણેક : (ભૂધરની સ્ત્રી) તે તમારે શીદ પારકી પંચાત કરવી પડે છે, આપણો ભારબોજ ખોવાને ! આજનાં છોકરાં પોતાનાં માબાપને જ લાતો મારે એવાં તીતાલીયાં થઈ જાય છે તો તે પાડોશીને શેનાં માને ?

ભૂદર : ના માને તો પડે જઈને ભાડમાં ! આપણે શું ? કહેવાના બે અક્ષર કહી છૂટીએ ! બીજું આપણે શું કરીએ ? (લગાર ધીરેથી) આ બપોરની વખતે એ પાપ ઘરમાં ન હોય ત્યારે તમે બધાં સાંભળવા જાઓ છો તે એ ડોસીને અને વહુને રોજ તેડી જજો. કંઈ કરતાં આ પડોશમાંથી કંકાસ મટે. સાળું જે ઘરમાં ધણીધણીયાણીને રોજ ટંટો થાય ત્યાં જમના દૂતોનો વાસ કહ્યો છે. તો આપણો ને એના ઘરનો એક મોભ રહ્યો કેની, એટલે એના ઘરમાં જમદૂતનો વાસો, તે વખતે આપણને પણ નડે. સાળી ભેંસ અડે ત્યાં કંઈ કાળું થયા વિના રહે છે ? માટે શું કહું છું ? આજ તમે કથા સાંભળવા જાઓ ત્યારે જરુર તેડતાં જજો, ભૂલશો નહિ. હું લગાર

બહાર જાઉ છું. [જાય છે. કૃષ્ણદાસ પણ પોતાની ચાકરીએ જાય છે.]

[સઉ પોતપોતાને ઘેરથી જમીપરવારીને વિજયાને ઘેર સમય થાય છે એટલે જાય છે.]

માણેક: (સાંકળીને ઓટલે બેઠાં જોઈને) કેમ સાંકળી મા ! એકલાં બેશી રહ્યાં છો ?

સાંકળી: બીજું ક્યાંથી લાવીએ બાપા ! આ માળા ફેરવું છું તેમાં મારે બીજાનું શું કામ છે ?

માણેક: ત્યારે ચાલોને બે ઘડી કથામાં આવતાં હો તો ? આં બે ડગલાંનું છેટું છે.

સાંકળી: મને કોણ તેડી જાય બાપ ! મારે કાંઈ ના છે ? કોને ઘેર કથા બેઠી છે જે ?

માણેક: એ તો આપણા આ મનોહર ભટજીનાં વહુ છે કેની તે રોજ બૈરાંને બોધ આવે એવી સારી કથા કહે છે. ચાલો આવવું હોય તો વહુને તેડીને.

સાંકળી: (મોટેથી) ચંદન વહુ ! ઓ ચંદન ! ક્યાં ગઈ !

ચંદન: સાસુજી ! તમે મને બોલાવો છો ? શું કામ છે ? તમારે પાણી-બાણી પીવું છે ?

સાંકળી: ના બેટા ! પાણી તો નથી પીવું. પણ તમે આવો તો આપણે આ કથા સાંભળવા જઈએ. ચાલો આ બારણે તાળું મારી લો. આ સઉ ખોટી થાય છે.

ચંદન: (પોતાના મનમાં ઘણા દિવસથી સઉને જતાં જોઈને જવાને રાજી હતી તે ઉપરથી કહે છે) ત્યારે તમે જાઓને. મને વળી તમારા દીકરા આવીને જાણશે તો ખીજશે, ને તમને પણ બે બોલ સંભળાવશે.

સાંકળી: મને એ શું કરનાર હતો ? મારે કાંઈ એનું ઓશિયાળું છે ! ને હું મારી જોડે તમને તેડી જાઉં છું કેની ? તમારે શી ફકર છે ? ચાલો. [પછી ચંદન તૈયાર થઈને નીકળે છે. સર્વ વિજયાને ઘેર આવે છે. તેમને સઉને આવકાર દઈ બેસાડે છે. ચંદનને આવેલી જોઈને વીજળી કમળા વગેરે મનમાં રાજી થાય છે.]

ચંચળા: ચાલો, વિજયાલક્ષ્મીબહેન ! હવે ચાલતું કરો. બોલો સઉ જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ. (સઉ બોલે છે.)

વિજયા: (નિયમપ્રમાણે ગાય છે.)

૫૬. રાગ કલ્યાણ. (લો જ્ઞાનનો સુજનો લ્હાવો એ લય)

સખિ ! સુખ સંસારે લેવું, શીદ ક્લેશ સહીને રહેવું. ટેક.
આ જગતું સ્વરૂપ વિચારો, સઉ સદ્‌ગુણ ઉરમાં ધારો રે,
પછી કોઈને ન પડે કહેવું; સખિ૦
નિજ સ્વરૂપ જ સુખરૂપ જાણો, શુદ્ધ બુદ્ધિ હૃદયમાં આણો રે
જેથી ભવમાં પડે નવ વહેવું; સખિ૦
કુળમર્યાદાને પાળો, આ મનના મળને ટાળો રે,
દુઃખસુખને સમ કરી સહેવું; સખિ૦
નવ મિથ્યાવાદે વઢવું, કદી અભિમાને નવ ચઢવું રે,
પતિવ્રત દઢ ગ્રહીને રહેવું; સખિ૦
મન કોનું દુઃખે તે ન કરવું, શુભ સઉનું કરવા ફરવુ રે,
નિજ સુખને સાધો જેવું; સખિ૦
શિખ સર્વતણી સાંભળીએ, થઈ આકળાં નવ કળકળીએ રે,
ઉરમાં બળ ધરવું એવું; સખિ૦
આપણને સર્વ વખાણે, એવી કૃતિ કરતાં જે ન જાણે રે,
તેને માન ન વિજ્યા દેવું; સખિ૦

ભાગીરથી : (જય જય બોલાવીને) ગઈ કાલે તો પેલી સત્ત્વમતિએ પોતાના પ્રબુદ્ધ નામના પતિને સવારમાં સદ્‌ગુરુપાસે મોક્ષ આપનારી મંત્રદીક્ષા લેવા જવામાં જે જે ઉપયોગના પૂજા વગેરેના પદાર્થો એકઠા કરી રાખેલા હતા, તે બતાવ્યા; અને બાકીના પતિએ કહ્યા તે સર્વ તૈયાર રખાવીને પછી પુત્રની સંભાળ લેતી તે પણ ઇષ્ટનું સ્મરણ કરતી સુઈ ગઈ, ત્યાંપર્યંત આવ્યું હતું.

વિજ્યા ઈષ્ટનું સ્મરણ કરીને કહે છે : પછી ઠરાવપ્રમાણે તે પ્રબુદ્ધ પુરુષનો કુલગોર જે શુક્લ હતો તે આવ્યો, અને તેણે પ્રબુદ્ધને તીર્થઉપર લેઇ જઈને પંચગવ્યાદિવડે સ્નાનવિધિ કરાવ્યો; અને જનોઈ બદલાવ્યું. પછી તે પ્રબુદ્ધે સઘળાં પૂજાનાં સાહિત્યને પોતાના કરાવેલા મુક્તિમન્દિરમાં સેવકોપાસે મંગાવ્યાં, અને જેમ સોળ ઉપચારોવડે દેવનાં પૂજન થાય છે, તેમ તેણે ઘણી પ્રીતિવડે, ઈશ્વરસમાન ગણીને શ્રીસદ્‌ગુરુનું પૂજન કર્યું. સઘળી પૂજા વિધિપ્રમાણે બ્રાહ્મણે કરાવી. શાસ્ત્રમાં બ્રાહ્મણમાત્રના જમણા પગમાં અસંખ્ય તીર્થ કહ્યાં છે, તો આ તો બ્રહ્મતત્ત્વને જાણનાર સર્વ બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ હતા, એટલે તેમાં શી ન્યૂનતા હોય ? પછી પ્રબુદ્ધે પ્રથમ તે શ્રીસદ્‌ગુરુનાં ચરણકમળને પંચામૃતથી સ્નાન કરાવીને ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય

અર્પણ કર્યા; પછી આરતિ કરી. ત્યાં પર્યંત તો પેલા શુક્લ પૂજા કરાવવા બેઠેલા, પણ જ્યારે મંત્રોચ્ચાર કરાવવાનો સમય થયો ત્યારે તે શુક્લને દક્ષિણા આપીને વિદાય કર્યા હતા. કારણ કે ગુરુ તથા શિષ્ય બેવિના ત્રીજાને કાને તે મંત્રનો ઉચ્ચાર સંભળાવો ન જોઇએ, એ મુખ્ય નિયમ છે.

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને વૃત્તિનો કે અંતઃકરણનો જય કરવામાં ઉપયોગી એવો સઘળો વિધિ તે પ્રબુદ્ધને કહીને પછી શ્રીસદ્‌ગુરુએ પ્રસન્ન ચિત્તથી પોતાનો કલ્યાણ કરનાર હાથ તેના મસ્તકઉપર મૂક્યો, અને અભય આપ્યું. પેલો પ્રબુદ્ધ પુરુષ પણ જાણે પોતાનો નવો જન્મ થયો હોય, અથવા ભાગ્યનો મોટો ઉદય થયો હોય, એમ માનતો પ્રસન્ન થતો પોતાને ઘેર ગયો. પછી સ્ત્રીને સઘળી હકીકત કહીને જણાવ્યું કે આજે આપણા માનેલા આ ઘરમાં શ્રીસદ્‌ગુરુના સંપૂર્ણ દોષોને હણનાર ચરણ ફેરવવાની મેં યાચના કરી છે, અને તે પોતે સ્વીકારી છે. માટે મોટા ઉત્સવસરખો સમારંભ આજે આપણે દ્વારે, તથા ઘરમાં સઘળે કરવો જોઈએ. પછી સેવકોને પણ બોલાવીને ઘટિત આજ્ઞાઓ તત્કાળ આપી દીધી. એક સુન્દર ઉંચું સિંહાસન શ્રીસદ્‌ગુરુને વિરાજવાને ઘણી શોભા આપે એવી રીતે શણગાર્યું. સ્થાને સ્થાને ઉત્તમ પ્રકારનાં પાથરણાં પાથર્યાં. ગાદી, તકીયા અને બીજા અનેક શોભિતા પદાર્થો પણ યોગ્ય સ્થળે મૂક્યા. દ્વારસમીપ બહાર તથા ઘરમાં સઘળે અનેક દીપકો પ્રકટાવવાની સઘળી તૈયારી કરી રાખી. ઉત્તરપૂજાનું સઘળું સાહિત્ય પણ તૈયાર કરી રાખ્યું. પછી નિયમિત સમયે તે પ્રબુદ્ધ પુરુષે દિવ્યસરખા નરવાહનમાં શ્રીસદ્‌ગુરુને બેસાડીને સઘળા ચામરાદિ વૈભવોસહિત પોતાને ઘેર પધરાવ્યા. ત્યાં શ્રીસદ્‌ગુરુના પોતાના ઘરમાં પધારવાના સમયે જ્ઞાતિની, તથા સંબંધીની, તથા સમીપ વસનારી, દેવાંગનાસરખી સુકુમાર, તથા નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકારથી શોભતી રૂપવતી. તથા ગુણવતી સર્વ અબળાઓ મળીને આ પ્રકારનાં સુન્દર સ્વરોથી ગીત ગાવા લાગી:

ગીત ૧. ધોળ.

આજ જગપતિએ કરુણા કરી, દર્શન દીધાં પધારી દ્વાર, કે પ્રભુગુણ ગાઈએ.
પ્રકટ્યાં પુણ્ય તો જન્મ અનેકનાં, પૂર્ણ પ્રજળ્યા છે પાપવિકાર; કે સુખમાં શમાઈએ.
પ્રભુએ ભક્તને વર શુભ આપીને, ધારી નરતનુ ટાળ્યા શોક, કે પ્રભુ૦
જેનો મહિમા ન દેવાદિક કળે, તો શું જાણે આ પામર લોક; કે સુખ૦

જીવને અધોગતિ જાતા ઉગારવા, કાઢ્યો સદ્દગુરુકેરો વેષ, કે પ્રભુ૦
જીવને ક્લેશસાગરથી તારવા, દયા ધારી કરે ઉપદેશ; કે સુખ૦
શ્રીબ્રહ્મા આ જીવને જન્માવતા, શ્રીવિષ્ણુ છે પાલક તાત, કે પ્રભુ૦
શ્રીસદાશિવ જગને સંહારતા, શ્રીગુરુ આપે મુક્તિ સાક્ષાત્; કે સુખ૦
જેથી શ્રીગુરુ ત્રિગુણપતિ લહી, સેવો જાણી મહેશ્વરરૂપ, કે પ્રભુ૦
દુઃખ જન્મમરણનાં શમાવીને, જણવી તત્ત્વ કરે તદ્રૂપ; કે સુખ૦
શ્રીસદ્દગુરુસમ કોઈ વિશ્વમાં, નથી સેવવા યોગ્ય કે ધ્યેય, કે પ્રભુ૦
શ્રીમહેશ્વરરૂપ શ્રીસદ્દગુરુ, સઉ જીવના ધ્યેય ને જ્ઞેય; કે સુખ૦
જાણી રૂપ બીજું પરબ્રહ્મનું, દેવું જગપતિસમ સંમાન, કે પ્રભુ૦
પંચ ક્લેશ ને ષડ્રિપુ ટાળવા, થાવું શરણ ત્યજી અભિમાન; કે સુખ૦
શ્રેષ્ઠ સદ્દગુરુકેરી ઉપાસના,--સમજી કરવી સાચો ધરી ભાવ, કે પ્રભુ૦
શ્રીનરહરિ પ્રભુને પાયે પડો, નથી એસમ તારક નાવ; કે સુખ૦

ગીત ૨. ઘોળ.

સુજનો જગમાં, સદ્દગુરુશરણે થાજો રે,
મનમળ હરવા, એ મહા તીર્થમાં નહાજો રે.
તન મન ધનનું, મમત્વ ઉરથી ટાળી રે,
સદ્દગુરુપદમાં, વૃત્તિઓ દેજો ગાળી રે.
દુષ્કૃતકેરા, પુંજ પ્રજાળી દેજો રે,
નિર્ભય થઈ ને, નિર્ગુણ પદમાં રહેજો રે.
જગમાં તો છે, જીવને વિધવિધ દુઃખ રે,
ટાળી તે શ્રી--સદ્દગુરુ આપે છે સુખ રે.
માટે સઘળા, સંશય સત્વર છાંડી રે,
ગુરુવચને, શ્રવણ દેજો માંડી રે.
જગે જોતાં, વિષયો અગણિત ભાળો રે,
ગુરુ ભજી, ભક્તિ વિષ્નની ખાળો રે.
ગુરુકરુણાથી, પ્રેમ પ્રકટશે સાચો રે,
જેથી અંતે, મહાસુખ પામીને રાચો રે.
નિજકુળકેરા, વર્ણાશ્રમધર્મ જાણો રે,
માટે સદા, ગુરુપદમાં સુખ માણો રે.
દુઃખ હણી, સુખ ભોગવવા વિચારો રે,
તો તો નર—હરિ પ્રભુપદ શિર ધારો રે.

ગીત ૩. ધોળ.

શ્રીસદ્ગુરુને પધરાવી પ્રીતે, સાષ્ટાંગ કરી નમવું શુભ રીતે,
ધારવો હર્ષ અનુપમ ચિત્તે, કે જય જય મુખથી ઉચ્ચારતાં રે.
ઉચ્ચાસન શુભ બેસવા સ્થાપી, બેસાડી વચન વદવું મન માપી,
દો સુખદાન મહાન્ પ્રતાપી, કે દોષો હૃદયના નિવારતા રે.
ચરણ પખાળી ચરણામૃત લેવું, કરુણાદષ્ટિ ધરો એમ કહેવું,
બોધ દીએ તે હૃદય ધરી વહેવું, કે દુઃખસુખ સર્વ વિસારતાં રે.
સુંદર પુષ્પ કે તુલસીની માળા, અર્પવી ટાળવા તાપની જ્વાળા,
પ્રસાદ પ્રીતે ધરાવી રસાળા, કે સ્નેહે ચરણ શિર ધારતાં રે.
શક્તિપ્રમાણે ધનાદિ ધરવું, નહિ તો દીનત્વે નમન કરી ફરવું,
પણ ન ધર્યાથી, ન મનમાં દઝરવું, કે ગણી ગુરુ સર્વાર્થ સારતા રે.
ઋદ્ધિ સિદ્ધિ નિધિના દાતા, છે વિભુ ભવસાગરના ત્રાતા,
નરહરિ પ્રભુ સેવો ગણિ તાતમાતા, કે છે ગુરુ ભય સંહારતા રે.

ગીત ૪. ગરબો.

સુખદાતા ગુરુદેવ નમીને માગીએ,
દેજો નિશદિન સુમતિકેરું દાન જો;
આ ઉરથી આ દુઃખ સઘળાં રહે વેગળાં,
વળિ સત્વર શમી જાય દુઃખદ અભિમાન જો; સુખ૦
વિષયોની ઇચ્છાઓને ઉપજાવતો,
છે જે આશાતૃષ્ણાકેરો તાત જો;
ક્રોધતણો પણ સૃજનારો જે જાણીએ,
પ્રભુ તે કામ હણી દો સુખ સાક્ષાત્ જો; સુખ૦
(આ) મિથ્યા જ્ઞાનતણાં કારણ સઉ ત્રોડીને,
પ્રકટાવો પ્રભુ અવિચળ સાચું જ્ઞાન જો;
જેથી આ ભવમાં ભયભ્રાંતિ ટાળીને,
અંતે સ્વસ્વરૂપે લહીએ સંમાન જો; સુખ૦
ન જાણીએ અલ્પજ્ઞ અમે શું માગવું,
માટે અંતે નમીને કહીએ એહ જો;
સર્વોત્તમ હિતકર વસ્તુ વિભુ આપજો,
નરહરિ પ્રભુ નિત્ય અમપર ધારી સ્નેહ જો; સુખ૦

આ વગેરે ગીતને અબળાઓ ગાતી હતી, તથા એક બાજુએ વેદ-[1] વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો વેદઘોષ કરતા હતા. વિધિથી પૂજન કરીને પછી

[1] જન.

બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપીને ઘરના સઘળા ભાગમાં શ્રીસદ્દગુરુને ફેરવીને પાછા મોટા વિભવસસહિત મુક્તિમન્દિરમાં પધરાવવાસમયે સ્ત્રિયો આપ્રમાણે ગાવા લાગી:

ગીત ૫. ધોળ.

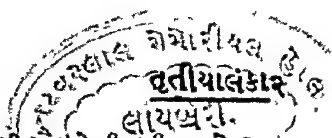
વળી પ્રભુ પ્રેમે પધારજો, દાસનાં દુઃખો તો દળવા રે, દાસનાં૦
આપસમા શ્રીસદ્દગુરુ દોહ્યલા, સંસારે મળવા રે; દોહ્યલા૦
આપતણી કરુણાવિણ જીવના, ક્લેશો તો ન ટળતા રે, જીવના૦
ગુરુઅનુગ્રહવિણ દેખીએ ભવમાં, જીવોને રઝળતા રે; ભવમાં૦
જપ તપ વ્રત ને નિયમ પણ સઘળા, દો કાળે જ ફળતા રે, સઘળા૦
પણ શરણાગત જીવ તો સત્વર, શુભ ફળને જ રળતા રે; સત્વર૦.
ઘડિ ઘડિ વિનવી ચરણમાં નમીને, ભક્તિ તો માગું રે, નમીને૦
ઇચ્છાએ દર્શન આપજો લળી લળી પાવલીએ લાગું રે; લળી લળી૦
પાપવિનાશક ભક્તના તારક, સદ્દબુદ્ધિ દેજો રે, તારક૦
નરહરિ પ્રભુ ભીડસમયે આવીને સંમુખ રહેજો રે; આવીને૦

આપ્રમાણે ગીત ગાતી સ્ત્રિયો શ્રીસદ્દગુરુને વિદાય કરે છે, અને પ્રબુદ્ધ તો ગુરુને છેક મુક્તિમન્દિરપર્યંત સાથે જઇને ત્યાં પધરાવ્યા પછી પાછો પોતાને મન્દિરે આવે છે.

વિષ્ણુશર્મા ધ્વજપાળ શેઠને કહે છે: હે શેઠ! આ પ્રમાણે તે હરદત્ત બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રી ગિરિજાને કહેતાં કહે છે કે તે પ્રબુદ્ધ પુરુષ પછી નિરંતર શ્રીસદ્દગુરુના આપેલા વિધિપ્રમાણે ઘણા સ્નેહથી ઉપાસના કરવા લાગ્યો, અને પેલી સત્ત્વમતિ નામની તેની સ્ત્રી પણ પોતાના પતિની સેવા કરતી, પુત્રની સંભાળ લેતી, તથા પરમેશ્વરમાં ચિત્તને સ્થાપતી સમય ગાળતી હતી. એમ સુખમાં દિવસ જતાં વળી દાન આપવાના સંબંધમાં એક વેળા તે પોતાના પતિસાથે આ પ્રકારના વિચારને કરવા લાગી.

સત્ત્વમતિ કહે છે: હે ભગવન્! આ સંસારમાં ધનવિનાનાં દરિદ્રી પ્રાણિઓને ઘણું દુઃખ થતું હશે. કારણ કે વ્યવહારમાં જોઇતા સઘળા પદાર્થો ધનવડે જ મળે છે. બીજા સઘળા પદાર્થવિના ચાલે, પણ અન્નવસ્ત્રવિના કાંઇ ચાલે નહિ. માગનારને વાયદો કરાય છે, પણ કાંઈ પેટને કરી શકાતો નથી. તેમાં વળી નિર્ધન પ્રાણિઓને પ્રજા પણ વધારે હોય છે, ને તેમનો આહાર પણ વધારે હોય છે. તેમને ઘણા સારા સ્વાદવાળા પદાર્થો નથી મળતા તોપણ તે વધારે અન્ન ખાય છે. આ આપણા ઘરમાં

ચાકરો રાખીએ છીએ, તેથી એ વાર્તાનો સાચો અનુભવ આપણને થાય છે. એવાં ગરીબ લોકોને અન્નવસ્ત્રનું ઘણું દુઃખ પડે છે. તેમાં પણ જેમનાં શરીર સાજાં હોય છે, અને મજુરી કરી શકે છે, તેમને તો અન્નવસ્ત્ર પણ મળવામાં મોટી અડચણ જણાતી નથી. પરંતુ છેક વૃદ્ધ કે અપંગસરખા પ્રાણિઓને, અને જેમને ઘરમાં બીજું કોઇ કમાઇને લાવી આપનાર નથી હોતું તેવાને પેટ ભરવાની ભારે અડચણ પડતી હશે. આપણે રાંધેલું અન્ન અપાવવાનો બંદોબસ્ત કર્યો છે, તેમાં જો વધારો કરવો પડે તો ચિંતા નહિ, પણ બિચારાં અપંગ અનાથ પ્રાણિઓ ભુખ્યાં ન મરે એનો પાકો બંદોબસ્ત કરજો. આ લોકમાં સઘળાં દાનમાં અન્નદાન સઉથી મોટું ગણાય છે. કેટલાંક મધ્યમ સ્થિતિનાં માણસો તો બિચારાં ધંધેરોજગારવિના અથડાયાં કરે છે. તેમને રોજગાર મળતો નથી અને તેમનાથી ભીખ પણ મગાતી નથી. એવાંને ઘણું દુઃખ પડે છે. તેમની વળી લોકમાં જો મોટી શાખ પણ હોતી નથી તો તેમને કોઈ નાણાં પણ ધીરતું નથી. જેથી તેવા લોકો પણ કષ્ટે દિવસો કાઢે છે. પણ તેવા સર્વને કાંઇ આપણાથી આશ્રય આપી શકાય નહિ. એવો મોટો ખર્ચ તો રાજાઓથી થઈ શકે. રાજાઓનો તો એ ધર્મ જ છે કે આપણી પ્રજામાં કોણ શું કરે છે, કોણ સુખી છે ને કોણ દુઃખી છે, કોણ ખાવેપીવે સુખી છે ને કોણ ભુખે મરે છે, એની તપાસ કરીને તેના ઘટતા ઉપાય કરવા. ખરું જોતાં રાજાઓના ઘરમાં કાંઈ પૈસા પાકતા નથી. રૈયતના પૈસાથી જ રાજાઓ સુખ ભોગવે છે. તો રાજાઓએ વિચારથી પોતાનો ખર્ચ ચલાવવો જોઇએ; તથા પ્રજાનું રુડે પ્રકારે રક્ષણ કરવામાં પણ ઘટિત વિચારથી ખર્ચ કરવો જોઇએ, અને બાકીના સઘળા ધનનો બચાવ કરીને તેમાંથી પોતાની પ્રજાને આબાદ રાખવાના અનેક ઉપાયો રચવામાં તે સઘળા ધનનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. જો એમ કરે તો આ રાજાઓ પાપી પણ ગણાય નહિ. પરંતુ હાલમાં તો ઘણું કરીને રાજાઓમાં આવો ખરો વિચાર કરનાર થોડા જ હોય છે. બાકી ઘણા તો મોજમઝામાં ગર્કાવ થઇને પોતાની પ્રજાપાસે જુલ્મથી નાણાં કઢાવીને તેનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે. પ્રજા બિચારી દીકરી અને ગાયની પેઠે આ-[illegible] દુઃખ વેઠીને દિવસો કાઢે નહિ તો શું કરે? અને ક્યાં જાય? પરિણામે [illegible]રે ઈશ્વર તે દીન પ્રજાના નિઃશ્વાસથી કોપે છે, ત્યારે તે દુષ્ટ રાજાઓનો અનેક પ્રકારે નાશ કરીને વળી એ રાંકડી પ્રજાને સુખ મળે એવું કરી આપે છે. ઘણા કાળથી આપણે સાંભળીએ છીએ કે પાપાચરણી રાજાઓ ઘણા, અને પ્રજાને પુત્રની પેઠે પાળનાર રાજાઓ થોડા હોય છે. તેનું કા-

રણ તો એ જ કે તે રાજાઓની બુદ્ધિ ઘણી પ્રૌઢ હોતી નથી, અને ઉત્તમ સલાહકાર પણ તેમને હોતા નથી. હોય છે તો બીકણ અને ચેટલેરા હોવાથી કહી શકતા નથી. અને કોઈ કહી શકે એવા હોય તો તેની સત્તા જામેલી હોતી નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી તે અવિચારી રાજાઓ પોતાને હાથે પોતાનું અહિત કરી લે છે. તેમને ઈશ્વરનું ભય કે ધર્મસંબંધી પૂર્ણજ્ઞાન પણ હોતું નથી. તેથી તે પુણ્યવાન્ મહાત્માનો સંગ કરવામાં પણ આતુરતાવાળા હોતા નથી. આ વગેરે અનેક કારણોથી પ્રજાના પાલકો જગતમાં નકામાસરખા થયેલા હોવાથી બિચારી પ્રજા દુઃખમાં અને ભુખમાં મરે છે. શું કરીએ? આપણો એમાં ઈલાજ નથી. એ તો જગત્પતિ ઈશ્વર તેનો કાળે કાળે ઘટતો ઉપાય કર્યા જ કરે છે.

આ પ્રકારનાં વચનોને શ્રવણ કરતો તેનો પતિ બોલે છે: હે સદ્ધર્મમાં પ્રીતિવાળિ! સઘળાં પ્રાણિઓનાં મોટાં પુણ્યનો ઉદય ક્યાંથી થયો હોય કે તે સર્વને ઈશ્વરનું ભય અને ધર્માનુકૂલ મતિ થાય? મૂળે તેમનાં આ જન્મમાં ફળ આપનાર કર્મ દુર્બળ હોય અને પોતાનો વર્તમાન પુરુષાર્થ કાચો હોય, એટલે તેમને દુર્બુદ્ધિ જ કાયમ રહેવાની. પણ એવિષે આપણે વિચાર કરવા જઈએ તો આપણે જે કરવાનું છે તે આપણે ભૂલી જઈએ અને વળી આપણું મન બીજે રસ્તે ચઢીને આપણને આ ખરા માર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ કરે, માટે આપણે જે કરવાયોગ્ય હોય તે વિચાર કરીને કરતાં ચાલવું. બીજા તરફ લક્ષ આપવાની હાલ ઘણી અગત્ય નથી. આ સંસારમાં ઘણું કરીને સર્વ પ્રાણિઓ પ્રકૃતિસ્વભાવથી તથા પોતાના અભિમાનપૂર્વક રચેલાં કર્મથી સુખ દુઃખને ભોગવતાં વહ્યાં કરે છે. કોઈ તો જન્મ ધરીને પોતાની સારી કમાણીનું ફળ જે સુખ તેને ભોગવે છે, અને નવાં ખોટાં કર્મો આગળ દુઃખ ભોગવવામાટે રચે છે. કોઈ તો ખોટાં કર્મનું ફળ દુઃખ ભોગવે છે, અને આગળ સુખ આપે એવાં સારાં કર્મને રચે છે. કોઈ મોટાં પુણ્યવાળાં પ્રાણિઓ તો સુખ ભોગવે છે, અને આગળ પણ સુખ જ મળે એવાં સારાં કર્મ રચે છે. અને કેટલાંક દુષ્ટ પ્રાણિઓ તો પોતાનાં પ્રબળ પાપથી આ જન્મમાં પણ દુઃખ ભોગવે છે અને આગળ પણ દુઃખ જ મળે એવાં પાપકર્મને રચે છે. આ પ્રકારે જેમાં કર્મની ગતિ ઘણી ઉંડી છે, એવો આ સંસાર એક પ્રકારના નિયમમાં કે માર્ગમાં વહેતો જણાતો નથી. એમાં આપણો કાંઈ વધારે ઉપાય નથી, માટે હે સ્ત્રિ! હવે તારે જે કાંઈ કરવાનું હોય તે દાનના સંબંધમાં કહે.

સત્ત્વમતિ કહે છે : હે ભગવન્ ! મને એમ ભાસે છે કે કેટલાંક કુટુંબ પ્રથમ ધનવાન્ હોય છે, અને પછી તેમના ધનનો નાશ થઈ ગયો હોય છે, અને તેઓ પોતાની આબરૂભેર દિવસો કાઢવાની ઇચ્છાવાળાં હોય છે, તેવાંઓને ઘણું દુઃખ હશે. કારણ કે તેમનાથી દાનધર્મ લેવા તો જવાય નહિ. મજુરી કે હલકો ધંધો પણ તેમનાથી કરાતો નથી, અને તેવાં ઘણાં કુટુંબોમાં કેવળ વૃદ્ધ પુરુષો અથવા સ્ત્રિયો જ હોય છે, તેથી તે ધંધો પણ કરવા જઈ શકતાં નથી. તેવાંએ પોતાનો નિર્વાહ શાથી કરવો એ મને સૂજતું નથી. કદાચ તેમને પુત્રપ્રજા હોય છે, ને તેઓ નિર્ધન વૃદ્ધ માતાપિતાને કાળજીથી પોષતાં નથી, તો તેવાંની શી વલે ? માટે જો આપની ધ્યાનમાં આવે,અને યોગ્ય જણાય તો એવાં માણસોને કાંઇ ગુપ્તપણે અન્નાદિ પદાર્થ પહોંચાડવાનો બંદોબસ્ત કરવો. તેવાં આશ્રય આપવાજોગ માણસોની ખાસ તપાસ કરાવીને તેમને વર્ષમાં બે ત્રણ કટકે થોડું થોડું અન્ન ગાડામાં ભરાવીને તેમના નામની ચીઠ્ઠીઓ આપીને માણસોજોડે મોકલી દેવું, અને કોણે મોકલ્યું, એની ખબર પડવા દેવી નહિ. બીજા લોકો એમ જાણે કે એ તો એમણે જ આણ્યું છે. માત્ર તે લોકો જ પોતાના મનમાં જાણે કે કોઈ પરમેશ્વરના ભકતે મોકલ્યું હશે. આમ થવાથી તેમને લજ્જા આવે નહિ, અને અંતરથી આશીર્વાદ આપે. એ આશીર્વાદ ઘણો કિમતી ગણાવો ઘટે છે.

આ પ્રમાણે પ્રથમ ખાનદાનમાં ગણાએલાં પણ પાછળથી કેવળ દુર્દશામાં આવેલાં, જેમને અન્નને ને દાંતને વૈર પડવાનો સમય આવ્યો હોય એવાંને આપણે શક્તિપ્રમાણે વર્ષમાં બે ત્રણ કટકે થોડું થોડું અન્ન અપાવવું, અને તેવાં કુટુંબની ઘણી સંખ્યા હોય, અને આપણું ગજું ઓછું હોય તો થોડાં થોડાં અન્નનો સર્વને આશ્રય આપવો.

જેમ અન્નનું દાન મોટું છે, તેમ પ્રવાસીઓને કે તીર્થ કરનારાઓને વહેવાના જે ધોરી મોટા માર્ગ છે, તે માર્ગમાં જ્યાં જળની તંગી હોય એવાં સ્થળોમાં વાવ તથા કૂવા કરાવી સર્વને જળનું સુખ કરી આપવું એ પણ ઘણું મોટું પુણ્ય ગણાય છે. ઘણા લોકો ઉષ્ણકાળમાં એવાં સ્થળોએ પાણીની પરબ મંડાવે છે. માટે એવાં સ્થળોની તપાસ કરાવીને જરુર જણાય ત્યાં થોડા કૂવા અથવા વાવ પણ બાંધવાની તજવીજ કરવી જોઇએ વળી એવા મોટા માર્ગો કે જે માર્ગે ઘણા મનુષ્યો રાત્રિદિવસ પ્રવાસ કરે છે એવા માર્ગમાં ઘણે સ્થળે પ્રવાસિઓને રાત્રે ગાળવાસરખાં કે નિવૃત્તિએ રસોઇ કરી જમવાસરખાં સ્થાન પણ હોતાં નથી. તેથી સારા પ્રવાસિઓને તેમ જ પ્રસંગે રોગથી પીડાએલા પ્રવાસિઓને મોટી અડચણ પડે છે.

માટે આપણી શક્તિનો વિચાર કરીને જે જગાએ ખરી અડચણ હોય એવાં સ્થળોએ થોડી ઘણી પાંથશાળાઓ પણ બંધાવવી જોઇએ. કલ્યાણ કરનાર કર્મોમાં આ પણ મોટું પુણ્યકર્મ ગણાય છે, માટે એ વિષે આપને યોગ્ય જણાય તેમ વ્યવસ્થા કરશો. વળી આપણા નગરથી આજુબાજુના ગામમાં જવાના મોટા માર્ગો કે જ્યાં થઇને બોજા માથે ઉપાડી આવનાર જનાર માણસો રાત્રિદિવસ વહ્યાં કરે છે, એવા માર્ગમાં થોડે થોડે અંતરે વિસામો કરવા યોગ્ય નાના ચોરા બાંધીને ઉપર છાપરું પણ કરાવવું, જેથી વરસાદ કે તાપના દિવસોમાં ભાર ઉતારીને બેસનારને તાપ કે વર્ષાદ નડે નહિ. એ વિસામા આપણા નગરની સઘળી બાજુને નગરથી ત્રણ ત્રણ ગાઉની મર્યાદાની અંદર જ માત્ર રાજમાર્ગમાં જ્યાં ખોટ હોય ત્યાં બને તો બંધાવવા જોઇએ. વધારે આગળ જઈને બંધાવવાની ઘણી અગત્ય નથી. આ વિસામા બંધાવનાર પણ ઘણા ભારથી અકળાએલાં રંક મનુષ્યના આશીર્વાદને મેળવે છે. માટે એ મોટું પુણ્ય ગણાય છે. હાલ આટલા સંબંધમાં બંદોબસ્ત કરવો. વળી આગળ ધનનો બચાવ જણાય ત્યારે બીજા દાનધર્મના કાર્યનો આપણે વિચાર કરીશું.

પ્રબુદ્ધ કહે છે : હે સ્ત્રિ! આપણે રુડે પ્રકારે ઘરખર્ચને કાઢતાં જે ધન પ્રતિવર્ષ વધારા ખાતે કમાઇએ છીએ, તે સર્વ હાલ તો ધર્માદાખર્ચમાં નાંખવાનો નિશ્ચય થયો છે, અને તેમ કરવાથી તારાં ધારેલાં આ સઘળાં ધર્મકાર્ય ધીરે ધીરે અવશ્ય થઈ જશે. આ સંસારમાં ધનના દાન, ભોગ અને નાશ એ ત્રણ માર્ગ છે. ઘણા લોકો ધનનો સંચય કરે છે તથાપિ તે સંચિત ધનનો પણ દાનમાં, ભોગમાં કે નાશમાં સમાવેશ થવો સંભવે છે. એક પક્ષથી જોતાં ધનનો નાશ તો થવો સંભવતો નથી. કારણ કે જ્યાં ત્યાં પણ ધન પોતાના અસ્તિત્વમાંથી જતું નથી. માત્ર ધન તથા ધનીનો સંબંધ નાશ થવાસરખો છે. તે સંબંધ કોઈ કાળે થાય છે, અને કાળે કરીને નાશ થાય છે, માટે ખરું જોતાં દાન, ભોગ અને વિયોગ એ ત્રણ ધનના માર્ગ છે. તેમાં દાનમાં અપાયેલું ધન એક પક્ષથી ભોગમાં ગણવા યોગ્ય છે, અને બીજે પક્ષે જોતાં તે દાન આપેલું ધન દાનકર્તાને કાળે કરીને જન્મજન્માંતરે પણ વધારાસહિત અવશ્ય પાછું મળે છે.માટે એ ધન સંચિતરૂપ પણ ગણાય છે. અને તે સંચય કરેલું ધન ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ભોગાદિમાં જ ગણાઈ જાય છે. જેથી ખરું જોતાં ભોગ અને વિયોગ બે માર્ગ ઠરે છે. ત્યાં સન્માર્ગે તથા અસન્માર્ગે આપણે હાથે ખરચાયેલું સઘળું ધન સુખદુઃખના કારણરૂપ હોવાથી ભોગમાં ગણાય છે;અને આપણી સત્તાની મર્યાદાથી બહાર

ગયેલું ધન વિયોગમાં ગણવાયોગ્ય છે.ત્યાં ધનનો વિયોગ તો કોઈ પણ શુભ ફળનો દાતા નથી, તેમ જ અસદ્વ્યય પણ શુભ ફલનો દાતા નથી. ધનનો માત્ર સદ્વ્યય જ શુભ ફળ આપનાર હોવાથી શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. માટે ધનવાને સારે માર્ગે ધન ખર્ચવું એ જ માત્ર સંસારમાં કર્તવ્યરૂપ ઠરે છે. આમ છે માટે હે કુલવતિ ! તારી ઇચ્છામાં આવે તે તે ધર્મનાં કામ કરવાને તું મને સૂચના કરતી રહેજે.

હરદત્ત ગિરિજાને કહે છે : હે સ્ત્રિ ! આ પ્રમાણે રુડે પ્રકારે વિચારને કરનારાં તે સ્ત્રીપુરુષ ધારણાપ્રમાણે દાન તથા ધર્મકાર્યને કરતાં આનંદમાં દિવસો કાઢવા લાગ્યાં. પેલો પ્રબુદ્ધ પુરુષ નિરંતર નિયમિત સમયે શાસ્ત્રનાં તાત્પર્યને ધારણ કરવાની ઇચ્છાથી મુક્તિમન્દિરમાં જતો અને શ્રીસદ્ગુરુના મુખથી સિદ્ધાન્તને સાંભળતો, તથા તેમાં જે કંઈ સંદેહ પડે તે પૂછીને તેનું સમાધાન લેતો. આ પ્રકારે દિવસો કાઢતાં પુત્રના સુખમાં નિમગ્ન થયેલી તથા દાનધર્મસંબંધી વિચારને કરનારી તે સ્ત્રીને એક દિવસે તેનો પતિ,પોતે સાંભળી નિશ્ચય કરેલા વિષયને આ પ્રકારે કહેવા લાગ્યો.

પ્રબુદ્ધ કહે છે : હે સદ્ભાગ્યવાળિ ! આ મનુષ્યશરીર ધારણ કરીને પામવાયોગ્ય પદાર્થ તો માત્ર તત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન જ છે, જે જ્ઞાનવિના જીવોને આ જન્મમરણરૂપ સંસારમાં અનંત કાળસુધી ભમ્યા કરવું પડે છે. સર્વ પાપરૂપ બંધથી મુક્ત કરીને અખંડ સુખસ્વરૂપ કરનાર તે તત્ત્વજ્ઞાનને મનુષ્યશરીરમાં આવીને જે પામતાં નથી, તેને કૃપણ અને આત્મહત્યારાં કહ્યાં છે. માટે હે સુખની આશાવાળિ ! તું પણ તે તત્ત્વજ્ઞાન પામવાની આતુરતાવાળી થજે. શાસ્ત્રશ્રવણ કરવાથી જે સારરૂપ નિશ્ચય જણાયા છે તે હું તને ટુંકામાં કહું છું, તેને લક્ષમાં રાખજે.

૧ જ્યાંસુધી આ અન્તઃકરણમાં પાપસંસ્કારરૂપ મળ છે, ત્યાંસુધી તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી. તેમ જ આ પાપકર્મને કરાવનાર કારણરૂપ પાપવાસના જ્યાંપર્યંત છે ત્યાંપર્યંત કેવળ પાપરહિત રહેવાતું નથી. માટે તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાએ પાપકર્મ તથા પાપવાસનાનો પ્રથમ ક્ષય કરવો ઘટે છે.જ્યારે પાપકર્મ પોતાનાં કારણસહિત ક્ષય થાય છે, ત્યારે પાપકર્મજન્ય વિક્ષેપ મટે છે, અર્થાત્ પાપકર્મવડે જે ચિત્તની ચંચળતા રહે છે,તે મટી જાય છે.જેમ પાપરૂપ મળ હોય છે, ત્યાંસુધી જ્ઞાન થતું નથી, તેમ જ ચિત્તની ચંચળતારૂપ વિક્ષેપ હોય છે, ત્યાંલગી પણ જ્ઞાન થતું નથી. માટે જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાએ નિરંતર પોતાના અન્તઃકરણતરફ લક્ષ રાખવો, અને અન્તઃકરણમાંથી ઉઠતી પાપની મતિ તથા ચિત્તની ચંચળતા જ્યાંસુધી જણાય ત્યાંસુધી જ્ઞાન

થવાની યોગ્યતા આવી નથી એમ જાણીને તે બે દોષને ટાળવાના ઉપાયોને ધૈર્ય રાખીને કરવા.

૨ નિષ્કામકર્મ એટલે ફળની ઇચ્છા રાખ્યાવિના કરેલાં સઘળાં સત્કર્મ, પાપરૂપ મળને ટાળીને અન્તઃકરણને શુદ્ધ કરનાર છે; અને ફળની ઈચ્છાવિના કરેલી શુદ્ધ સાત્ત્વિક ઉપાસના ચિત્તની ચંચળતાને ટાળનાર છે, માટે તત્ત્વજ્ઞાન પામવાની ઇચ્છાવાળાએ નિષ્કામ કર્મ કરવાં તથા નિષ્કામ બુદ્ધિથી ઈશ્વરની ઉપાસના કરવી.

૩ ફળની ઇચ્છાવગર જો કર્મઉપાસના કરવાની શક્તિ આપણી ન જણાય તો ફળની ઇચ્છા રાખીને પણ કર્મઉપાસના કરવાં, કારણ કે તે સકામ ગણાતાં કર્મઉપાસના પણ કાળે કરીને નિષ્કામપણું કરનાર થાય છે.

૪ આ કર્મ તથા ઉપાસનાને શક્તિપ્રમાણે નિયમથી કરવાં છતાં નિરંતર અવકાશના સમયે નિત્ય એટલે નાશને ન પામે એવી, અને અનિત્ય એટલે નાશ પામે એવી વસ્તુઓનો વિવેકવડે વિચાર કરવો. કારણ કે વિવેકથી કરેલો વિચાર પણ અન્તઃકરણને શુદ્ધ કરીને નિષ્કામપણું આણનાર થાય છે.

હાલ તો આ ચારના સંબન્ધમાં જ તને કહું છું કે આપણે સકામ કર્મ એટલે આ જગત્માં આ કાળે આપણાં યશકીર્તિ ગવાય, અને આગળ પણ આપણી કીર્તિ કાયમ રહે, અને લોકો આપણને વખાણે તથા સંભારે એવી ઇચ્છાથી ઘણાં કર્મ કર્યાછે. અને સ્વર્ગમાં અથવા આલોકમાં આપણને ઉંચા પ્રકારનાં સુખ ભવિષ્યમાં અથવા હમણાં મળે એવી આશાથી પણ આપણે ઘણાં કર્મો કર્યા છે. તેમ જ મનુષ્યજાતિમાં આપણા સ્વધર્મરૂપ ગણીને પણ ઘણાં કાર્યો કર્યા છે. પરમેશ્વરની પ્રીતિ સંપાદન કરવાને તથા પાપનો ક્ષય કરવાનિમિત્તે પણ ઘણાં કર્મ કર્યા છે, અને હજી કરીએ છીએ. આપણે કાંઈ પણ ફળ મેળવવાની ઇચ્છાવિના પણ ઘણાંખરાં કર્મ કર્યા છે, અને હજી પણ કર્યા કરીએ છીએ. (આ સ્થળે આ લોક તથા પરલોકના વિષયભોગની ઇચ્છાથી કરેલાં કર્મ તે સકામ જાણવાં, અને આ લોક તથા પરલોકના સુખભોગની ઇચ્છાના ત્યાગપૂર્વક જે કરેલાં કર્મ તે નિષ્કામ જાણવાં.) ફળની ઇચ્છા રાખીને ઈશ્વરની ઉપાસના પણ પૂર્વથી આપણે કરીએ છીએ, અને હવે શ્રીસદ્ગુરુની આજ્ઞાપ્રમાણે ફલમાત્રની ઈચ્છાનો ત્યાગ કરીને પણ ઈશ્વરની ઉપાસના કરવાનો આરંભ કર્યો છે, એટલે હવે ધીરે ધીરે દુષ્ટ બુદ્ધિ તથા તેનું કારણ તથા ચિત્તની ચંચળતા પોતાની મેળે મટી જશે.

વિવેકવિચાર આપણે કોઈ કોઈ વાર સાધારણ રીતે કર્યો હશે.પણ હવે તે લગાર સ્પષ્ટ કરીને કરવો ઘટે છે. તેનો આ પ્રકાર તને સંક્ષેપમાં કહું છું તે પણ તું લક્ષમાં રાખી લેજે.

આ આપણાં શરીર તથા બીજાનાં શરીર વગેરે જેટલા પદાર્થ જોવામાં આવે છે,તે સઘળા પદાર્થો નાશ પામનાર હોવાથી અનિત્ય છે. (આ સ્થળે જે પદાર્થનું એકની એક સ્થિતિમાં કાયમ નહિ રહેતાં સ્થાન તથા રૂપથી વિલક્ષણ થવું થાય છે તેને જ નાશ કહ્યો છે. બાકી ખરું જોતાં કોઈ પણ પદાર્થનો પોતાના મૂળ કારણરૂપથી કાંઈ સદા કાળમાટે નાશ થતો નથી.) અને જે આ સઘળા દેખવામાં આવનાર પદાર્થો જેના વડે દેખાય છે, તે પરમેશ્વર કદાચિત્ પણ વિકારને પામતા નથી, માટે તે નિત્ય કહેવાય છે. આ પ્રમાણે જોવાથી એક પરમેશ્વર જ અવિનાશ છે, અને આ દેખાતું સઘળું જગત્ નાશને પામે છે. આમ છે માટે સઘળા નાશવાન્ પદાર્થોમાંથી આપણી પ્રીતિને ધીરે ધીરે ઉઠાડીને ખરી પ્રીતિ માત્ર પરમેશ્વરઉપર જ રાખવી ઘટે છે. કારણ કે આપણી પ્રીતિનો પદાર્થ નાશ પામે છે ત્યારે આપણને ઘણું દુઃખ થાય છે. તેથી અવિનાશી પદાર્થઉપર આપણે પ્રીતિ રાખીએ તો તેનો કોઈ કાળે પણ નાશ થતો ન હોવાથી આપણને દુઃખ પણ થાય નહિ. હવે પરમેશ્વરઉપર આપણી પ્રીતિ વધારવા માટે પ્રથમ આપણી પદાર્થઉપર બંધાએલી પ્રીતિને નબળી પાડવાના ઉપાયને કરવા જોઈએ; અને સઘળા પદાર્થથી પાછું વળેલું મન પરમેશ્વરતરફ વળે છે. માટે સઘળા નાશ પામનાર પદાર્થોમાં જે જે દોષ હોય તે તે દોષ જોવાનો અભ્યાસ રાખવો જોઇએ, કારણ કે પદાર્થમાં દોષદર્શન કરવાથી જ તે ઉપરની પ્રીતિ ઘટવાનો સંભવ આવે છે.આપણે આ દેખાતા સઘળા પદાર્થોમાં પ્રીતિ રાખીએ છીએ તે કેવળ આપણા સુખમાટે જ રાખીએ છીએ. તેથી જ્યારે આપણા શરીરની પ્રીતિ આપણે છોડી શકીએ ત્યારે જ આપણે શરીરના સંબંધી પદાર્થોની પ્રીતિ છોડી શકીશું.માટે શરીરની પ્રીતિ છૂટવાના વિચાર કરવા જોઈએ. પરંતુ જ્યાંસુધી આપણું શરીર જ આપણને દુઃખ આપનારછે એવું જાણીએ નહિ ત્યાંલગી તેઉપરથી પ્રીતિ છૂટતી નથી.કારણ કે આપણને દુઃખ આપનાર શત્રુઉપર જ સર્વ પ્રાણિઓ પ્રીતિ કરતાં જગાતાં નથી. માટે શરીર જ સઘળાં દુઃખનું કારણ છે, એવું જાણવું ઘટે છે. થાપિ શરીરવડે નાનાપ્રકારનાં દુઃખનો અનુભવ થયાવિના એ શરીર દુઃખનું કારણ છે એવું સિદ્ધ થતું નથી. અને તે સિદ્ધ થયા વિના પ્રીતિ ઘટતી નથી. માટે શરીરને અનુભવથી દુઃખરૂપ જાણવું જોઇએ ઘણાં મનુષ્યો તો

મોઢેથી શરીરને ખોટું કહે છે, દુઃખનું કારણ કહે છે, તોપણ તેમાં તેમની પ્રીતિ ઓછી થયેલી જણાતી નથી. ઘણા ત્યાગી થઈને ફરનારા પુરુષો પણ નિરંતર પોતાનાં શરીરની કાળજીવાળા જણાય છે. માટે શરીરને શબ્દમાત્રથી કહેવું કે એ ખોટું છે, દુઃખ દેનાર છે, એ કાંઈ પ્રીતિ ઘટાડનાર નથી. પણ જ્યારે તેનાથી દુઃખનો ખરો અનુભવ થાય છે,ત્યારે જ માણસો કહે છે કે 'હે ભગવન્ ! હવે મને આ શરીરથી છોડવો તો ઘણું સારું.' તેથી અનુભવ થવાની જરુર છે. એમ છતાં પણ સઘળાંને કાંઈ તેવાં દુઃખ આવવાનો સંભવ હોતો નથી, તેથી તેમણે યોગ્ય વિચારવડે જ પદાર્થમાત્રમાં દુઃખરૂપતા નિશ્ચય કરીને તેમાંથી પ્રીતિને ઉઠાવી લેવી ઘટે છે.આ જગત્માં જે જે પદાર્થો મારા કરીને માની લેઈએ છીએ તે તે સઘળા દુઃખસુખના આપનાર જણાય છે. તેમ જ આ શરીર પણ મારું કરીને માની લીધું છે, તે પણ સુખદુઃખ આપનાર થાય છે. ઘણાં માણસો તો આ શરીર એ જ હું છું એમ માને છે,અને તેથી શરીરના સુખે સુખી અને શરીરના દુઃખે દુઃખી દેખાય છે. હે સ્ત્રિ ! આપણને અનુભવ છે કે આ શરીર સઘળા પ્રકારનાં સુખમાં પડેલું હોય છે તેમ છતાં કોઈ વેળા મનમાં કાંઈ આગળ-પાછળની વાર્તાનું સ્મરણ થાય છે કે તરત માંહેથી આપણે દુઃખમાં ડુબતાં દેખઈએ છીએ. તેથી એ તો ખરું જ છે કે આ બહારથી જણાય છે એ પાર્થિવ શરીર જ માત્ર આપણે છીએ એમ નથી. પણ આ શરીરના અંદર કોઈ જૂદા જ પદાર્થરૂપ આપણે છીએ. તે આપણે આ શરીરરૂપ ઘરમાં રહેનાર જીવરૂપ છીએ. પણ શરીરનો ને આપણો એવો ગાઢ સંબંધ થયો છે કે જાણે શરીરથી આપણે જૂદા નથી એમ આપણે જાણીએ છીએ. અને તે જૂદા નથી એવું જે આપણું જાણવું કે માનવુ થયું છે તે જ આપણને બંધન તથા દુઃખ આપનાર છે. પરંતુ યોગ્ય વિચાર તથા નિયમથી જ તે સંબન્ધ નરમ પાડી શકાય છે. માટે પ્રાણીએ સઉથી પહેલાં પોતાના આ જગત્માંહેલા સઘળા પદાર્થોના સંબન્ધનો વિચાર કરીને એકેક સંબંધની મર્યાદા વટાવીને તે તે પદાર્થનો પ્રેમ છોડવો ઘટે છે. જેથી નિત્ય તથા અનિત્યનો વિવેક કરનારે સઘળા જગતને નાશવાન્ ગણીને પ્રથમથી ત્યાગીનો મિથ્યા વેષ લઇને ઘર છોડીને નીકળી જવું એમ નથી પણ વિવેકને વિચારીને મનમાં રહેલી તે તે નાશવાન્ પદાર્થની દૃઢ ઇચ્છા હોય તેને પ્રથમ નરમ પાડતાં પદાર્થમાત્ર મળે તોપણ ઠીક, અને ન મળે તોપણ ઠીક એવી અસ્પૃહા ઉપજાવીને દૃઢ કરી લેવી. કારણ કે વિવેકના ફળરૂપ બીજું સાધન અસ્પૃહારૂપ વિરાગ જ શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે. તે વિરાગનો અર્થ,

વિષયની અસ્પૃહા જ સમજવો, પણ શિખા કે સૂત્રનો ત્યાગ અથવા ભગવાં વસ્ત્ર કે તુંબડી વગેરેવાળો વેષ જ વિરાગ છે, એમ સમજવું નહિ.

હે સદ્બુદ્ધિવાળિ ! પ્રથમ તો આ જગતમાં આપણને આ મોક્ષ પામવાયોગ્ય શરીરને પ્રકટાવનાર નિમિત્તકારણરૂપ માબાપ છે. તેમને જ ઈશ્વર ગણીને સેવવાં જોઈએ, અને તેમની આજ્ઞા પાળવી જોઈએ. તેમનું મન પ્રસન્ન રહે, તથા ઉત્તરકાળમાં તેમનું તથા આપણું કલ્યાણ થાય એવાં સદાચરણે આપણે ચાલવું જોઈએ. તે માબાપને ત્રાસ આપીને તેમનાં દુઃખનો ભાગ લીધા વિના અથવા તેમણે આપણને ઉછેરવામાં લીધેલાં કષ્ટનો બદલો આપવા યત્ન કર્યાવિના જો તેમને છોડીને પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા જઈએ તો તે પરમેશ્વર પ્રસન્ન થતા નથી. કારણ કે કરેલા ઉપકારનો બદલો ન વાળતાં ઉલટો તેમને સંતાપ આપનાર કૃત્ય કરનાર કૃતઘ્ન ગણાય છે; અને કૃતઘ્નતા એ આ જગતમાં મોટું પાપ ગણાય છે. તેમાં પણ માબાપજોડે કૃતઘ્ન થયેલો પુત્ર બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી પાપમુક્ત થતો નથી. માટે સહુથી પ્રથમ તો પુત્રે માતાપિતાની ઉપાસના એટલે સેવા કરવા મચવું, અને પુત્રીએ તો માતાપિતાએ જે પુરુષને વિધિપૂર્વક પોતાનું દાન આપ્યું હોય, તે પતિના કુળને સંતોષ આપીને પતિની નિરંતર સેવા કરીને માબાપના શ્રમનો બદલો વાળવાનો છે. તે પતિને જો સંતાપ કે અસંતોષ આપે તો તે માતાપિતાનો ખોટો બદલો આપનાર છોકરી ગણાય છે. માટે પુત્રે માતાપિતાના કુળને સેવવું, તથા સ્ત્રીએ પોતાના પતિની સેવા કરતાં તેનાં પ્રીતિનાં પાત્ર માતાપિતા આદિને પણ નીતિપ્રમાણે સંતોષવાં, એ જ ઈશ્વરની પ્રીતિ મેળવવાનો ઉપાય છે. આટલું કહીને જણાવવાનું એ છે કે આ શરીરઉપરની પ્રીતિ આપણે ઉઠાવવાપૂર્વે પુત્રે એટલે પુરુષે અને પુત્રીએ એટલે સ્ત્રીયે શરીરની સાર્થકતામાટે માતાપિતા તથા પતિની પ્રસન્નતા મેળવવી જોઈએ. આ નીતિનો ક્રમ છે. એથી જ શાસ્ત્રમાં પણ માતાપિતાની આજ્ઞાવિના અથવા તેમની સેવાવડે પ્રસન્નતા મેળવ્યા વિના બીજા અનેક પ્રકારના કલ્યાણને માટે કરેલા ઉપાય નિષ્ફળ જાય છે, એમ લખ્યું છે. તે જ પ્રમાણે પુરુષોએ પણ પોતાની ધર્મપત્નીને સંતોષ આપ્યા વિના તથા તેની સંમતિવિના બીજા કલ્યાણના કરેલા ઉપાય વ્યર્થ ગણાય છે. અને એ જ પ્રકારે સ્ત્રીયે પોતાના માતાપિતાની શુભ ઇચ્છાનુસાર વર્તીને તથા પતિની આજ્ઞા લઈને, અને પતિને અનુકૂળ વર્તીને જે શુભ ઉપાય કર્યા હોય છે, તે શુભ ફળદાતા કહ્યા છે. અને જે સ્ત્રીયે પતિને તથા પતિના વડિલ વર્ગને તેમ જ પોતાનાં માતાપિતાદિ વડિલને

સંતાપ આપીને કલ્યાણના ઉપાય કરવામાં યત્ન કર્યો હોય તો તેને નિષ્ફળ કહ્યો છે. આમ છે માટે દરેક વિચારવાન્ માણસે પ્રથમ આપણા શરીરનાં સંબંધીને સંતોષતાં પરમેશ્વરઉપર પ્રીતિ વધારવી; અને તેમના નાશ થયા પછી અથવા તેમણે પ્રસન્નપણે આપેલી સ્વતંત્રતાથી કેવળ પરમેશ્વરની પ્રીતિ મેળવવા જવું. આ પ્રમાણે શરીરના સંબંધીની મર્યાદા વટાવ્યાવિના જો શરીરની પ્રીતિ ઉઠાવીએ તો તે દોષવાળો વિરાગ અનર્થ કરે છે,જેથી એકેક મર્યાદાને ઓળંગી સર્વ સંબંધીનો અનુગ્રહ મેળવીને પરમેશ્વરપ્રતિ અગાધ પ્રીતિ કરવી.

આ સ્થળે એવી શંકા થાય કે શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ ન સેવવાયોગ્ય કહેલા પ્રકારે તથા શાસ્ત્રે નિષિદ્ધ કહેલા માર્ગે ચલાવવાથી પ્રસન્ન થનાર માતાપિતા તથા પતિને તે તે નેષ્ટાચરણ કરીને પણ પ્રસન્ન કરવાં કે કેમ? તો ત્યાં આ સમાધાન લેવું ઘટે છે: મનુષ્યમાત્રની યોગ્ય મતિ માન આપવાયોગ્ય ગણાય છે. તેથી જેને સર્વાનુમતે સાક્ષાત્ દોષ ગણ્યો છે, એવી વિરોધી રીતિએ ચાલવાની આજ્ઞા કરે તો તે માતાપિતા તથા પતિની આજ્ઞાનો ભંગ થવામાં દોષ નથી, પરંતુ માતાપિતાનો તિરસ્કાર કરવો, અથવા તાડન કરવું (મારવાં) અથવા અન્નવસ્ત્ર ન આપવાં, કે તેમની ભારે નિન્દા કરવી, એવું અનુચિત વર્તન કરવું નહિ. તેમની મંદમતિને યોગે વા યથાર્થ મતિમાં બગાડ થયો હોય અથવા વૃદ્ધાવસ્થા આવવાથી મતિ ફરી ગઈ હોય અને ગમે તેમ બોલતાં કે ચાલતાં ચલાવતાં હોય તો તેમને આપણા તરફથી ઘટતી યોજનાએ પ્રસન્ન રાખવા વિચારવું. પણ તેમની અયોગ્ય આજ્ઞાનું પાલન કરવાની ખરી અગત્ય નથી. એમ છતાં પણ અનેક વિરોધી કારણોનો લાભ લઈ તેમના ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ. એ જ પ્રમાણે ઉપરનાં કારણોથી થયેલી પતિની પણ સત્શાસ્ત્ર તથા શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ બાંધેલી નીતિથી વિરોધી આજ્ઞાઓનો પ્રસંગે ભંગ થાય તો મોટો વિરોધ નથી. પરંતુ ગમે એમ છતાં પણ ધર્મથી બંધાયેલ પતિઉપર ભારે દ્વેષ કદાચિત્ પણ કરવો નહિ, અને પતિબુદ્ધિનો પતિમાંથી ત્યાગ કરીને બીજે સ્થળે સ્થાપવી નહિ. એ જ પ્રકારે પતિએ પણ પોતાની ધર્મપત્નીનો ગમે તેવાં કારણોથી ત્યાગ કરવો નહિ, પરંતુ પોતામાંથી પતિબુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને ઇચ્છાપ્રમાણે અનીતિએ વર્તનાર સ્ત્રીનો તત્કાળ ત્યાગ કરવામાં કાંઈ પણ દોષ નથી. તેમ છતાં પણ અનેક પ્રકારના યત્નથી તેને આપણી મર્યાદામાં રાખી તેનું પોષણ કરવું, અને નીતિમાન્ થઈ શકે એમ જણાય તો તેને સુધારવા કષ્ટ પણ કરવું ઉચિત છે. આમ છતાં પણ આ માતાપિતા તથા

પતિપત્ની આદિ નિકટ સંબંધમાં જેને જ્યારે જ્યારે પોતાની નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ જાણી લેવી હોય ત્યારે તેમણે સર્વ ધર્મના જાણનાર પોતાના શ્રીસદ્ગુરુને સલાહ પૂછીને તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે વ્યવહાર કરવો. કારણ કે જગતમાં સદ્ગુરુ, રાજા અને યમ ત્રણ શિક્ષા કરનાર છે. ત્યાં જે સદ્ધર્મના જાણનારાં અને સદ્ગુરુનાં સઘળાં ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત હોય તેમને સદ્ગુરુ જાણવા. તેવા સદ્ગુરુને પોતાના સંસારવ્યવહારમાં આવી પડેલા ધર્મસંકટના સમયે નીતિધર્મના નિયમ પૂછી તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે કરવું. કારણ કે અનેક પ્રકારનાં વિરોધી કારણો તથા તે તે સમયે વર્તવાની નીતિ, એ સઘળું અત્ર કહી શકાતું નથી. આથી એ પણ સિદ્ધ થયું કે જેમ માતાપિતા અને પતિ સેવવા યોગ્ય છે તેમ સંપૂર્ણ સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાના જીવતાપર્યંત યોગ્યાયોગ્ય કર્મના સ્વરૂપને જાણવાને તથા સમયાનુસાર નીતિધર્મના સ્વરૂપને જાણવાને તથા અયોગ્ય કર્મ અનાયાસ થઈ જાય તો તેના નિવારણના ઉપાયને જાણવાને વગેરે કલ્યાણના સંપૂર્ણ ઉપાયને સાધવા અર્થે પોતાના સદ્ગુરુ સ્વીકારવા જોઈએ. નહિ તો જેમ મોટા સમુદ્રમાં માર્ગના અનુભવી નાવિકવિના યોગ્ય સ્થળે જઈ પહોંચાતું નથી, તેમ જ આ દુસ્તર ભવસાગરના પારને જાણનારા તથા સાગરરૂપ સંપૂર્ણ વ્યવહારના મર્મને જાણનાર શ્રીસદ્ગુરુના સાહાય્યવિના આ સંસારી મનુષ્ય પણ સુખરૂપ પારને કે ઇચ્છેલા સ્થાનને પામતા નથી એ નિશ્ચય છે.

ઉપરના વિચારપ્રમાણે જોતાં આપણે માતાપિતાની મર્યાદાથી તો છૂટ્યાં છીએ. હવે તો માત્ર તારી પ્રસન્નતા મારે કરીને છૂટવાનું છે, અને મારી પ્રસન્નતા મેળવીને તારે છૂટવાનું છે. તેમાં પણ હવે આ પુત્ર થવાથી આપણે પિતરોના ઋણથી છૂટાં થયાં છીએ. આ દાન, પુણ્ય તથા બીજા યજ્ઞ વગેરેનાં કામો કરવાથી દેવતાઓનાં ઋણથી પણ છૂટ્યાં છીએ. તારી ઇચ્છાપ્રમાણે સઘળા પદાર્થો તને મેળવી આપ્યા છે. દાનપુણ્ય કરવાને આ ધન પણ ઘણું છે. તો હવે મારે સંસારમાં સર્વ સંબંધીઓની મર્યાદાનો અંત આવી રહ્યો છે, એમ કહું તો ચાલે. માટે જો તારી ઇચ્છા હોય તો હું કેવળ નિવૃત્તિથી રાત્રિદિવસ એકાંતમાં રહીને પરમેશ્વરપરાયણબુદ્ધિ કરું. તેં પણ દાનના અંતમાં ધ્યાન કરવાનું કહ્યું છે; અને તે ધ્યાન રુડે પ્રકારે સિદ્ધ કરવામાં આ વ્યવહારનો ઝાઝો સંગ વિરોધી છે.માટે હું એક નિવૃત્તિના સ્થાનમાં રહીને ધ્યાનનો દૃઢ અભ્યાસ કરું તો તારી તેમાં પ્રસન્નતા છે કે કેમ, તે તું મને સ્પષ્ટ કરીને કહે.

આ પ્રકારનાં પતિનાં વચનને શ્રવણ કરીને તે બુદ્ધિમાન્ સત્ત્વમતિ આ પ્રકારનાં પ્રિય તથા હિતકર વચનો પોતાના પતિને કહેવા લાગી.

વિજયા: જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી નિયમપ્રમાણે પદ ગાય છે.)

પદ. ગરબી.

[આવોને મારે મંદિરીએ જગરાય, પ્રેમે પૂજું તમારા પાય, એ લય.]
આ જગમાં નીતિધર્મે ચલાય, અંતે તે નવ દુઃખથી ઝલાય. ટેક.
માતપિતાને પ્રથમ સેવે, પછી ધારે ભક્તિ હૃદય દેવે,
ઈપ્સિત ફળ તેનાથી જ પમાય; અંતે તે નવ૦
સત્ય વચન વદતાં રીતે, વહે જગે કુલીન કુળની રીતે,
ત્રિભુવને યશકીર્તિ જ છવાય; અંતે તે નવ૦
દુઃખ દેઈ પરને ન સુખી થાતા, દુઃખી ન મને સુખ સઉ વહી જતાં,
સુગુણ ધારી સત્સંગતિ જ ધરાય; અંતે તે નવ૦
પાપે પરધન નવ ઇચ્છે, નિજસમ સુખ સઉને પ્રીછે,
કેવળ સ્વાર્થી કદી ન થવાય; અંતે તે નવ૦
પરનિંદા ન કરે વદને, કદી નવ ધારે વિવિધ મદને,
ત્યજી અભિમાન સદૈવ રહાય; અંતે તે નવ૦
કરી શુભ સઉનું રહે રાજી, રાગદ્વેષે મિથ્યા ન કહે હા જી,
તેને સઉ મિત્રસમાન જણાય; અંતે તે નવ૦
હું મારું કરીને ન દુઃખ પામે, રહે શાંત વહે ન ક્રોધે કામે,
મનહર પ્રભુપદમાં પ્રેમે શમાય; અંતે તે નવ૦

ભાગીરથી : જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ. (સર્વ બોલે છે. પછી સમય થવાથી સઉ પોતપોતાને ઘેર જાય છે.)

ચંદન : (પોતાની સાસુને) કેમ સાસુજી! આ બધાં વાતો કરતાં હતાં કે રાત્રે પણ પાછા ભટજી કથા કહે છે, તો તમારી શી મરજી છે? રાત્રે તમારાથી જવાશે?

સાંકળી : મારી એકલીથી તે શી રીતે જવાય? તમે મારી જોડે આવજો એટલે આપણે બંને જણાં જઈશું, ઘરમાં બેઠાં બેઠાં કાંઈ ગમે છે?

ચંદન : પણ મને તો તમારા દીકરા આવવા દેશે ત્યારે આવીશ

કેની ? બાકી સમજણની વાત તો બધી બહુ આવે છે કથામાં. કેમ ખરું કેની ?

સાંકળી : હાસ્તો. માંહે સમજણની વાત ના આવે ત્યારે વળી કથા શેની ? ને ભાઈને તો હમણાં આવશે એટલે હું કહી દઈશ, એટલે તમને મારી જોડે મોકલશે. એનેએ આવવું હશે તો આવશે. રડી કંઈ અક્કલ તો આવે !

ચંદન : હા એ તો ઠીક છે. પણ આપણે બપોરે ગયાં'તાં એવું કહેવાની કંઈ જરૂર છે ? એટલું કહેજો કે આ બધાં બૈરાં કથામાં જાય છે, ને મારે જવું છે, તેથી મારી સાથે મને સંભાળીને લઇ જવા લાવવા મોકલો, એટલે મોકલશે ખરા. હેં સાસુજી ! વારુ આ કથા સાંભળી, એમાં તમને કંઈ સમજણ પડી ખરી ?

સાંકળી : સમજણ કેમ ના પડે ? સાંજને છેડે શેર ધાન ખાઇએ છીએ ને સમજ ના પડે, ત્યારે પછી આ ઢોર ને આપણે માણસ બધાંએ સરખાં જ કેની ?

ચંદન : કહો વારુ તમને શી વાતની સમજ પડી ? મને લગાર સમજાવો.

સાંકળી : એમાં શું કહેવું'તું ? કથામાં તો એ વાત આવી'તી કે દીકરાએ માબાપની મરજી સાચવવી ને સેવા કરવી, ને ડાહી વહુ હોય તેણે સાસુસસરાની ને પોતાના ધણીની મરજી બરાબર સાચવવી, ને માબાપને પણ રાજી રાખવાં. એમ ચાલે તો તેનું કલ્યાણ થાય છે, ને પરમેશ્વરે રાજી થાય છે. કેમ એમ જ આવ્યું'તું કેની ? હવે તમને શી સમજણ પડી તે બોલો જોઈએ ? તમે જુવાન રહ્યાં એટલે તમને વધારે ઈયાદ રહેતું હશે કેની ?

ચંદન : મને તો સમજણ પડી છે કે આપણાં સાસુસસરા કે ધણી ઓછી બુદ્ધિવાળાં હોય કે મંદવાડથી કે ઘડપણથી તેમની બુદ્ધિ ઘટી ગઈ હોય કે ગાંડાંજેવા થયાં હોય કે ખોટી જીદ માંડી બેસવાની ટેવવાળાં હોય તો તેમની ગેરવાજબી મરજી જાણીને તે ઉઠાવવી નહિ. તેમનો જેટલો વાજબી હુકમ હોય તે ઉઠાવવો. જો તેમની ખોટી મરજી સાચવીને પાપ કરીએ તો બધાંઉપર ભગવાન્ નારાજ થાય, ને અંતે નરકમાં નાંખે. કેમ ખરું કેની ? (આમ વાત ચાલે છે એટલામાં પોતાના વર કૃષ્ણદાસને આવતા જોઈ ને) લો આ તમારા દીકરા આવ્યા (એમ બોલીને ઉપર જાય

છે. કૃષ્ણદાસ પણ ઉપર જાય છે. પાછળથી ડોસી પણ દાદરે ચડે છે.)

સાંકળી : (દાદરે ચઢીને) ભાઈ! આજ લગાર તમે વહેલું વાળુ કરી લેશો ?

કૃષ્ણ૦ : કેમ વારુ આજે સું કામ છે ? કાંઈ ઘણી ઉતાવલ છે કે સું ?

સાંકળી : એ તો આ આપણા મનોર ભટજીને ઘેર રાતે બે ઘડી કથા થાય છે, તે કહું આજથી બબ્બે ઘડી જઈ એ. રડી વહેલી ઉંઘ આ-વતી નથી, ને પાસાં ઘસતાં પડી રહેવું, તે કરતાં ઘડી ભગવાન્નું નામ સાંભળીએ તો સારું કેની ?

કૃષ્ણ૦ : વલી એ પીડામાં સું કરવા પડો છો ? નકામું રાતના વખતે લોકોને ઘેર અથડાવાનું! કથાબથાનું તો બધું ઠીક જ છે. એ તો સહુ પેટ ભરવાના ધંધા છે. તમને ઘરડાં ભોલાં માણસને ભરમાવવાનું છે! સમજ્યાં કેની ? માટે મારું કહ્યું માનો તો છાનાંમાનાં સુઈ રહેજો, ને ઉંઘ ના આવે તો બેઠાં બેઠાં માળાનાં દોરડાં તાણ્યાં કરજો એટલે થયું! એમાં સો પૈસા બેસે છે ?

સાંકળી : અરે ભાઈ! તમારી આવી છેક નઠારી બુદ્ધિ કેમ થઈ ગઈ છે ? તમને આપણા ધરમની વાતો તો ગમતી જ નથી. પણ જુઓ. એમાં આગળ સારું થનાર નથી. તમારા બાપને રોજ ભજન કરવાનો ને કથા સાંભળવાનો ચાલ હતો. તો આ તમે થયા, ને સહુ સારાં વાનાં થયાં ને તમારી બુદ્ધિ બગડી છે તે ભગવાન્ જાણે શું એ થનાર છે ?

કૃષ્ણ૦ : તમારો ઘરડાપો મારા આગલ જરા દો મા! જે થવાનું હસે તે થવા દો. પણ મારાથી કંઇ તમારા જેવું ગાડરીયાપણું થાય નહિ. માટે મારી સલાહ માનો તો કથાબથા પડી મૂકો. તમને ખબર છે ? જ્યાં-થી કથા બેઠી ત્યાંથી સાંભલવા જનારને માથે ખરચની દસા બેઠી જાણવી! તો કથામાં જઈ ને ફોકટનો રુપિયો નાંખી આવો તે કરતાં રુપિયાનું ઘી ખાઓને કે તમારા પગમાં જોર આવે! કથા સાંભલે સો દાંડો વલવાનો છે?

સાંકળી : ભાઈ! તમારી જૂઠી વાત જવા દો. મને ગમતી નથી. જુઓ પૂર્વે પુનદાન ના કર્યાં હોત તો આ તમને આવડા કરવા વારો ન આવત, ખબર છે ? આપ્યા વગર કોઈ પામતું નથી. ચોર ચોરી કરી જાય છે, રાજા દંડે છે, બળી જાય છે, રેલમાં તણાઈ જાય છે, રસ્તામાં પડી જાય છે, ત્યારે જખ મારીને રહીએ છીએ કેની ? એ દાતાનો ને કરપીનો એક-સરખો વરો થાય છે. મારું હમણાં કહ્યું માનતા નથી, પણ

ખત્તા ખાશો! 'એક કરે ને બીજું વારે તેને ઘાલે જમને દ્વારે' તેમ તમારી વસે થશે! ભાઈ! તમને ના મળે તો ના આલશો. મને તો મારે પરમેસરે આલ્યું છે, તે આપીશ ને કથા સાંભળવા જઈશ.

કૃષ્ણ૦ : ના માનો તો મરજી તમારી; જજો; ને કોઈ દહાડો અંધારામાં પડસો તો સોએ વરસ પૂરાં થઇ જસે ને કથા ફલસે! એમાં મારું સું જનાર છે?

સાંકળી : પડીએ શેને? આ મારી ચંદનનો હાથ ઝાલીને જઈશ ને આવીશ. મને સંભાળનારી બાર વરસની છે, તમે મારી ફકર ન રાખો તેણે શું થયું?

કૃષ્ણ૦ : ના ના તે એને તો મારે મોકલવી નથી! એવી લાંબીટુંકી પંચાત કરવી હોય તો તમને પણ જવાની સારૂ ના છે! મને એવી ખોટી ટેવ ગમતી નથી.

સાંકળી : કેમ ભાઈ! તમારો એના ઉપર હક છે, ને મારો નથી કે શું? મેં તો મારી સેવા કરવા સારુ એને માથાં ઘસીને આણી છે, ખબર છે? જો! વળી બોલતી નથી ત્યાં લગી? તમને ઉછેરીને મોટા કર્યા, પરણાવ્યા એટલે આ તેનો બદલો વાળો છો કે? તમારેએ મારી સેવા કરવી નહિ, ને વહુને પણ કરવા દેવી નહિ! ત્યારે મને રાંડને મારી નાંખોને એટલે તમારા ઘરમાંથી પીડા ટળે! (એમ બડબડતી નીચે ઉતરે છે, ત્યારે)

ચંદન : (કૃષ્ણ૦ને) જુઓ બચારાં ડોસીને છેક આવું સંભળાવો છો, તે સારું નહિ. એ બચારાં હોંસ કરીને તમને કહેવા આવ્યાં, ત્યારે તેમને રડાવીને કાઢ્યાં એ કંઈ સારા છોકરાનાં લક્ષણ નહિ. તમે નથી જાણતા, આજે કેટલાક દહાડાથી આ બધા મો'લ્લાના લોકો રાતે કથા સાંભળવા જાય છે; એમાં પૈસો લેવો નથી કે દેવો નથી. આ તો ઘર ઘરની કથા છે; એ તે કોઇએ મંડાવી છે? ને મંડાવી હશે તો આપણે શું? જુઓને, આ સામેવાળી કમળી ને વીજળી કેવી વડકારી ને ફુવડજેવી હતીઓ, પણ કોણ જાણે ત્યાં કેવીએ કથા થાય છે, તે પાધરી દોરજેવીઓ થઈ ગઈ છે એમાં શું? ડોસીને લઈને એક દહાડો જઈશ, તો એની બધી બાતમી તમને પણ લાવીને હું કહીશ કેની? આપણે પણ જાણીએ તો ખરાં કે એ બધાં ટોળી વળીને શી કડાકુટ કરે છે તે! એમ મારા ગયા વિના ખરો પત્તો શી રીતે લાગનાર છે? આ તો એક પંથ ને બે કાજ, ડોસીનું મન રાજી થશે, ને આપણને સઘળી ખબર મળશે. માટે કહો બોલાવીને, કે જજો, આવશે તમારી જોડે. પછી કાલની વાત કાલ છે. તમે બોલો છો ખરા, પણ લગાર જુક્તિ રાખતા નથી. જુઓ, મારી પાસે તો એવી કળ છે કે સામાનું મન દુઃખવવું નહિ, ને આપણું ધાર્યું કરવું. માટે ચાલો, વાળુ કરવા ઉતરો, ને ડોસીનું લગાર સમાધાન કરો.

કૃષ્ણ૦ : હસે, તારી મરજી છે તો એમ કરું છું. પણ ત્યાંની બધી પાકી બાતમી લાવજે કે ત્યાં કોણ કોણ આવે છે, ને સું થાય છે. (એમ બોલી નીચે જાય છે, ને પોતાની માને કહે છે.) મા ! તમારી મરજી એમ જ છે કે જવું, તો લાવો હું વાળુ કરી લઉં છું. આજનો દહાડો એને તેડીને જઈ આવજો.

સાંકળી : વળી આજનો દહાડો કેમ ને કાલનો દહાડો કેમ ? હું તો મારે ઠીક લાગશે તો રોજ જઈશ. હજીએ મારે તમારું ઓશીયાળું ક્યાં લગી વેઠવું ?

ચંદન : ના ના સાસુજી ! એમનું એમ કહેવું છે કે તમે આજનો દહાડો જાઓ, ને પછી જો ત્યાં સારી વાત હશે તો કાલે વળી તમને જવા દઈશ. તો એમાં તમને શી અડચણ છે ? આજે આપણે જઇ તો આવીએ. પછી કાલની વાત કાલ છે. લો ચાલો, થાળીઓ પીરસો.

સાંકળી : એ વાતની મારે કાં ના છે જે ? સારું સાંભળવાનું નહિ હોય તો નકામો ફેરો શીદ ખાઈશું ? [થાળીઓ પીરસે છે, ને સઉ વાળુ કરી લે છે, ને પરવારી પછી સમય થાય છે, એટલે સઉની સાથે એ પણ મનોહરને ત્યાં જાય છે.]

વિઠ્ઠલજી : (મનોહરને ત્યાં દાસને આવતા જોઈને) આવો પધારો દાસ ! હમણાંના તમે કાંઈ ઝાઝું બોલતા નથી, એટલે અમને તો સૂનું સૂનું લાગે છે ! તમે બોલતા ત્યારે બઢી ગમત પડતી'તી.

દાસ : જયા. .રે હુકમ...થાય... ત્યારે હાજર છું. આ તો...લગા...ર પેલી બાધા લી...ધી છે તેથી સાફ બોલાય છે. પણ જાની જોઈને ઓછું બોલું છું. લગા...ર જુબાન કાબુમાં આવસે કે પછી પાછો સેવક હાજર છે. ને સાલું કામ વગ...રનું બહુ બોલવું પન હવે ગમતું નથી. ને થો...ડુ બોલવામાં જ સા...ર છે. નહિ વા...રુ ભટજી મા'...રાજ !

મનોહર : હા દાસ ! શાસ્ત્રમાં પણ મતલબજેટલું ઓછું બોલવાનું જ કહ્યું છે, માટે ઓછું બોલવાની ચિંતા નથી. ચાલો વિઠ્ઠલજી હવે, કાલે ક્યાંથી રહ્યું છે ?

વિઠ્ઠલજી : પેલા દિવ્યમૂર્તિ ગુરુએ પોતાના ધૂમ્રલોચન નામવાળા વિદ્યાર્થીને શિખામણ આપતાં છેવટે કહેલું કે હે ભાઇ ! આપણી દરેક ક્રિયાને તેના ફળનો વિચાર કરીને કરવાનો અભ્યાસ રાખ. તે વચન સાંભળીને પછી યોગ્યાયોગ્ય વચનનો કશો વિચાર કર્યાવિના વાણીનાં સ્થાનમાં

આવેલાં વચનને જ બોલવાની ટેવવાળો તે વિદ્યાર્થી આ પ્રમાણે બોલ્યો, એટલેથી રહ્યું છે.

મનોહર: (દૃષ્ટસ્મરણ કરીને) પછી બીજે દિવસે તે લક્ષ્મીમાતા પોતાની પુત્રીઓને તથા સરસ્વતીની સખી વગેરે છોકરીઓને બેસાડીને આપ્રમાણે કહેવા લાગ્યાં.

લક્ષ્મીમાતા કહે છે: હે દીકરી સરસ્વતિ! પછી પોતાના ગુરુના વચનથી સંતોષ પામી શાંત ન થતાં તે ધૂમ્રલોચન તેમના પ્રતિ આ પ્રકારનાં અપ્રિય વચન ઉંચા શબ્દથી બોલ્યો.

ધૂમ્રલોચન કહે છે: હે ગુરો! તમે પણ વિચાર કર્યાવિના જ સામાને બોધ આપવા મંડી પડો છો! આ સઘળા વિદ્યાર્થિઓ પોતાની ક્રિયા વિચારીને કરતા હશે, અને હું જ એક મૂર્ખ હઇશ કે વિચાર કર્યાવિના જ કાર્ય કરતો હઇશ! સામાની મહેનતનો વિચાર કરવાની તો કોઇને ટેવ જ નથી! ગમે એટલું કામ કરો પણ અહિં તો તેનો બદલો ઠપકાથી જ વાળવાનો છે! આ બધા વિદ્યાર્થિઓ અપરાધ ઘણાએ કરે છે, પણ જેને એક આંખથી જ જોવાનું છે, તેને તે બીજાના અપરાધ કેમ જણાય? આ શ્વાનોને જો એટલી શિક્ષા કરવામાં નહિ આવે તો કાલે આવીને રસોડામાં ઘણુ ખરાબ કરી જશે! વાજબી કામ કરતાં પણ જ્યારે ઠપકો મળે ત્યારે પછી કેવું કામ કરવું કે ઠપકો ન મળે? દરેક કામમાં જાણી જોઈને કસુર જ કાઢવી હોય તો એવો કોણ કામનો કરનારો જગતમાં છે કે તેના કામમાં કોઈ દિવસ ઠપકો આવે એવું થાય નહિ? આ બધા વિદ્યાર્થિઓ મૂર્ખ છતાં મોટા પંડિત, ડાહ્યા, અને ધર્માત્મા થઈને બેસે છે! પણ આશ્રમનાં કામની કાળજી તો બિલકુલ રાખતા નથી. બીજો માણસ કસુરવિના આ મારું કામ કરી દેખાડે તો હું પણ તેને સાબાશ કહું! બધાએ પોતાની જાત સંભાળનાર અને મતલબી છે! આ ગધેડાજેવો પિંગલનયન પોતાની મતલબવાસ્તે જોઈએ એટલી મહેનત કરે એવો છે, પણ કાંઈ કામ સોંપીએ તો સાફ કહે છે કે ના ભાઈ! મારાથી આ કામ નહિ થાય! એવા મતલબી અને બેશરમાને તો કોઈથી કહેવાતું પણ નથી! જમવાનું હોય તો કહેશે કે મને પ્રથમથી પ્રતિષ્ઠાથી નિમંત્રણ દેજો, ને કામ હોય તો મને કહેશો નહિ! મૂઢજેવો પોતાના દોષને તો જાણતો નથી, ને ગુરુના આગળ દોષ કાઢવા તૈયાર થાય છે કે આ ધૂમ્રલોચન મને સંતાપે છે! એમ છતાં પણ તમે તેનું સાંભળો છો, ને બીજાને ઠપકો આપો છો. પરંતુ તેને આટલું

આપનાથી કહેવાતું નથી કે અલ્યા લુચ્ચા! તારો આ વાંક છે, ને કેમ બી-જાનો વાંક કાઢે છે? આ બીજા બધા પણ બધા મીઢા થઈને બીજાને ઠપકો અપાવવામાં તૈયાર થાય છે, ને પોતે ડાહ્યા થાય છે! આ સ્વચ્છ જગામાં બેસવાનું સઉને મન થાય છે, પણ એને સ્વચ્છ રાખવાની કાળજી કોણ રાખે છે? કોઈ નહિ. અને તમે કહો છો કે ક્રોધ તો ઘણો નઠારો, ને દુઃખ આપનારો છે, તે કાઢવો જોઈએ, પણ હું કહું છું કે ક્રોધ પણ છો રહ્યો! 'સંગર્યો સાપ પણ કામ આવે છે,' એવી ઘરડાંની કહેવત કાંઈ ખોટી નથી. એ ક્રોધ પણ એક ખુણે પડયો હશે, તો કોઈ દિવસ કામનો છે! જેને ક્રોધ નડતો હોય તે ભલે પોતાનો ક્રોધ કાઢે! મારે તો કાઢવો નથી. બધાંને સારું બેસવાનું, પાથરવાનું, ખાવાનું, ને તડાકા મારવાનું ગમે છે, પણ કામ કરતાં તો તાવ ચઢે છે! ખબર છે? આ માતા (ગુરુપત્નીને માતા કહે છે) પણ નામનાં માતા છે! આખો દહાડો કામ કરવાકરતાં તો બડબડાટ ભારી કરે છે! જે કામ કરીએ તેમાં આગળથી પાધરો ઉ-ત્તર નહિ આપવો, ને પાછળથી બીજાનો દોષ કાઢવો! છેક કૃપણ સ્વભાવ રાખવો તે શા કામનો? કોઈને કામમાં જશ આપવાનો સ્વભાવ તો છે જ નહિ! પોતે કોઈને કામ કહે નહિ, કરવા દે નહિ, ને પોતે કરીને પછી પાછાં સામાને મહેણાં મારે તેની પેઠે કહી સંભળાવવું! કડવાં ઝેરજેવાં વચનો બોલવાં! જાણે મીઠું બોલવાની તો બાધા જ લીધી હોય એમ છે! ક્રોધ પણ દેશના ઉતારજેવો છે! આટલું છતાં પણ તેને તો બોધ આપીને ક્રો-ધ કઢાવવો નથી, ને બીજાનો ક્રોધ કઢાવવો છે, એ તે કેમ નીકળશે? કામ કરાવવામાં શૂરાં, પણ તેના બદલામાં કાંઈ આપવું હોય ત્યારે તો જીવ ચા-લતો નથી! સઉને પેટ લાગ્યું છે! પેટ મૂકીને કોણ આપણે ત્યાં કામ કર-નાર છે! ઘરમાં પણ અમે કામ કરી મરીએ, તેનો બદલો ઠપકાથી વળે છે, ને બહાર કામ કરીએ છીએ તેનો બદલો પણ ઠપકો! આ તે સાળું કેમ નીભે? હશે, અમારું શું બગડનાર છે? છોને બધાંએ વૃક્ષ તોડી નાંખે ને ઠેર ઠેર બગાડી જાય! મારે આવડી બળબળ શામાટે કરવી જોઈએ? સઉ ધર્માત્મા થાય ત્યારે મારે પાપી શામાટે થવું પડે? આ વગેરે વચનો-ને બોલતો બાજુએ જતો, અને તે દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષ પણ પોતાના આસને બેશી વળી વિદ્યાર્થિઓને પાઠ આપતા, અને અંતઃકરણમાં સમા-ધાન રાખતા.

કોઈ વેળા વળી વિશ્વવંદ્ય નામનો વિદ્યાર્થી આ પ્રકારનાં વચનો-થી ગુરુની સમાધાનવૃત્તિમાં સહજ વિરોધને ઉપજાવતો. તે કહેતો કે હે

ભગવન્ ! આપ તો અમને ઘણા શ્રમથી ઉત્તમ વિદ્યાઓ શિખવો છો, એ વાર્તાની હું કંઈ ના પાડતો નથી; પરંતુ મારા સાંભળવા પ્રમાણે તમસ્ ઋષિના આશ્રમમાં ભણનાર વિદ્યાર્થિઓને તે તમસ્ઋષિ આપનાકરતાં પણ રુડે પ્રકારે અને ઉત્તમ ઉત્તમ વિદ્યાઓને અધ્યયન કરાવે છે. અમારાથી પણ ઓછા કાલના ભણનાર વિદ્યાર્થિઓ અમારા કરતાં વધારે વિદ્યને ભણ્યા કહેવાય છે. આપણા આશ્રમમાં ભણનારાને કોઈ વિદ્યામાં પણ ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન થયું જણાતું નથી: અને તે આશ્રમના વિદ્યાર્થિઓ તો અનેક વિદ્યામાં નિપુણ થયા કહેવાય છે. કોઈ તો આકાશગમનાદિના સામર્થ્યને લાવનારી વિદ્યાને જાણનારા છે. કોઈ તો પારકા મનની વાર્તાને જાણનારા થયા છે. કોઈ તો ભૂત, ભવિષ્ય, ને વર્તમાન કાળના જાણનારા થયા છે, કોઈ તો અંતરિક્ષમાં રહેલા લોકમાં પ્રવેશ કરનાર થયા છે. કોઈ તો સિદ્ધોનાં દર્શન કરનારા થયા છે. કોઈ તો નિધિના જોનારા થયા છે. કોઈ તો સિદ્ધિઓને પામ્યા છે. આ વગેરે અનેક પ્રકારની લોકોને આશ્ચર્ય પમાડનાર વિદ્યાઓને તેઓ જાણે છે. અને એ વાર્તા ખોટી પણ નથી. તો આપણા આશ્રમમાં ભણનારને આપ કૃપા કરીને એવી સામર્થ્યવાળી વિદ્યાઓને કેમ ભણાવતા નથી? હું સમજું છું કે વખતે તેઓ સઘળા અમે જાણીએ છીએ તેવી વિદ્યાઓને નહિ જાણતા હોય. તોપણ બીજાને મોહ ઉત્પન્ન કરાવે એવું તેઓ જાણે છે ખરા. આ વગેરે વચનોથી બીજાની શ્રેષ્ઠતાને વર્ણન કરતો જોઈ ને તે દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ તેને પૂછતા કે ભાઈ! આ વાર્તા સાચી છે, એવો તને અનુભવ છે ? મને તો એમ ભાસે છે કે તમસ્ના વિદ્યાર્થિઓ એવા કુશળ થયા હોવા ન જોઈએ. એ તમસ્ જાતે નાના છળને જાણનાર છે ખરો, પરંતુ તે છળમાં કોઈ પણ દૈવી વિદ્યાનો અંશ જણાતો નથી. તેથી કદાચિત્ તેના વિદ્યાર્થિઓને તે શિખવતો હશે તોપણ તેમાં કલ્યાણ નથી. માટે સંતોષથી તમે આ કલ્યાણ કરનારી વિદ્યાને ભણો,વિવિધ ફળવાળી વિદ્યાઓનાં ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા મંદ કારણોને જાણો, અને પછી તેમાં આસક્ત થવા વિચારો. કદાચિત્ આ વાર્તામાં કિંચિત્ સત્યતા હશે, તોપણ ઘણે પ્રસંગે મિથ્યા મોહથી ખોટી વાર્તાને પણ ખરી માનવામાં ભૂલ કરો છો, તે કરશો નહિ. હે શાંત ચિત્તવાળા ! તું મિથ્યા મોહને વશ થઈશ નહિ. આ જે વિદ્યાનું તમે અધ્યયન કરો છો,તેનું અનુપમ અને અવિનાશી ફળ જે હાલ પ્રત્યક્ષ નથી, તે તેના યોગ્ય કાળે અવશ્ય પ્રકટ થશે, એવા વિશ્વાસપૂર્વક તે વિદ્યાને તમે સિદ્ધ કરતા રહો, અને ઉપસ્થિત રાખો. જે કંઈ જનોને આશ્ચર્ય પમાડનાર શુદ્ધ અને સબળ સામર્થ્ય છે તેને તો આ

તમે ભણો છો એ જ વિદ્યા પ્રકટ કરી આપનાર છે,માટે નિશંક થઈ ને પ્રસન્ન રહો. આ વગેરે વચનોને સાંભળીને તે બુદ્ધિમાન્ અને ગુરુભક્ત હોવાથી વિનયવડે બોલતો કે આપ જે કહો છો એ જ સત્ય હશે. હું તો માત્ર સાંભળેલી વાર્તા કહું છું. આ પ્રકારે બોલતો છતાં કોઈ કોઈ વેળા બીજા ઋષિના આશ્રમની સ્તુતિ સાંભળતો, ને ગુરુઆગળ કરતો; અને ગુરુ તેની વાર્તાને નિર્બળ ગણે તો લગાર પોતાના મનમાં સંકોચ માનતો, તથા ગુરુનાં તે વચનને લગાર ઓછી પ્રીતિથી સાંભળતો. તે સઘળી વાર્તાના જાણનાર પેલા દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ તો કોઈના પણ દોષને લક્ષમાં ન લેતાં ઉદાર ચિત્તવડે આપણા વિદ્યાર્થિઓને નિયમપ્રમાણે વિદ્યા આપ્યા કરતા હતા.

વળી કોઈ વેળા **તીક્ષ્ણબુદ્ધિ** નામવાળો વિદ્યાર્થી પોતાના તે દિવ્યમૂર્તિ ગુરુને આ પ્રકારનાં અપ્રિયમાં ગણાવાજેવાં વચનો સંભળાવતો હતો.

તીક્ષ્ણબુદ્ધિ કહેતો કે હે સર્વજ્ઞ ગુરો ! આપ સઘળું જાણનારા છતાં અને સર્વશક્તિમાન્ છતાં આપના ઐશ્વર્યને ઢાંકીને બેશી રહો છો, એ વાર્તા અમારા અંતઃકરણને ભારે સંતાપ કરનાર થઈ પડે છે.આ વાચાટ ઋષિના વિદ્યાર્થિઓ વારંવાર મારું હાસ્ય કરતાં કહે છે કે તારા ગુરુ તને શી વિદ્યા શિખવે છે ? અમને તો અમારા ગુરુ બહુ બહુ ઉપયોગી વિદ્યાઓ શિખવે છે ! તારા ગુરુ તો સર્વ વિદ્યાના જાણ અને સેવવા યોગ્ય નથી, છતાં તમે મંદમતિસરખા તેને સેવો છો. આ વગેરે બીજાં કેટલાંક તેમનાં બોલેલાં વચનો તો આપના આગળ મારાથી કહી પણ શકાતાં નથી. પેલો દુર્મુખ બ્રાહ્મણ તો જ્યાં ત્યાં આપની નિન્દાને પ્રકટ કરવામાં જ પ્રસન્ન રહે છે, તો પણ તેવા દુષ્ટને આપ કાંઈ શિક્ષા કરવાનો આદર કરતા નથી કોઈ તો આપના વિષે ગુરુપણાની અયોગ્યતા કહે છે. કોઈ તો આપને મુખ્ય સદ્ગુણ તથા સિદ્ધાન્તના જ્ઞાનથી રહિત કહે છે. કોઈ તો આપને વિષે દુર્ગુણોનો આરોપ કરતા જણાય છે. હું વગેરે આપના સઘળા વિદ્યાર્થિઓ આપના સ્વરૂપને સમજીએ છીએ કે આપ ઈશ્વરસમાન છો,તથાપિ જ્યારે કોઈ બ્રાહ્મણો કે બીજા આશ્રમના વિદ્યાર્થિઓ કે ઇતર પ્રાણિઓ આપના સ્વરૂપને નિન્દવાયોગ્ય ગણે છે, ત્યારે તેમના વચનથી અમારા ચિત્તને તો ગ્લાનિ થાય છે,અને તેમના જેવાં ક્રૂર વચનોથી તેમને ઉત્તર અપાતું નથી, તેમ જ તેમને શિક્ષા કરવાનું પણ અમને સામર્થ્ય નથી,તેથી ઘણો પરિતાપ પામીએ છીએ. એવે સમયે અમને યાદ આવે છે કે પેલા પરીક્ષિત રાજાએ મદને કે બીજાં વિરોધી કારણોને વશ થઈ ને બ્રાહ્મણના ગળામાં

મરેલો સર્પ વીંટાળ્યો હતો, તે જોઈને તે ઋષિના પુત્રે ક્રોધવડે તે પરીક્ષિતને 'સાતમે દિવસે સર્પ દંશ કરજો,અને તે સર્પદંશથી મૃત્યુ થજો' એવાં શાપવચન કહ્યાં હતાં, અને તે પ્રમાણે થયું હતું. જેથી તે કાળે એ વાર્તાના જાણનાર ઘણા દુષ્ટો એવાં નિન્દ્ય કર્મ કરતાં ભય ધરીને અટકયા હશે; તે પ્રમાણે આ દુષ્ટોને દંડ કરવાસરખું સામર્થ્ય હજી અમારામાં કોઈને કેમ આવતું નથી ? જગત્માં એવા દુષ્ટોની નિન્દા કે વિરોધી વચન બોલતાં જ જીભ બહાર નીકળી પડે એવો કોઈ ઇષ્ટસંકલ્પ આપ પણ કેમ કરતા નથી? અમારે ભિક્ષાનું અન્ન લેવાને ઘેરઘેર જવું પડે છે,તેમાં ઘણા સજ્જનોના મુખથી આપની સ્તુતિ સાંભળીને તો અમને મોટો હર્ષ થાય છે, પણ કોઈ કોઈ સ્થળે જ્યાં આપની નિન્દા સાંભળવાનો સમય આવે છે,ત્યાં તો અમને મરણકરતાં પણ અધિક દુઃખ થાય છે, માટે હે ભગવન્ ! કોઈ એવો ઉપાય આપ કરો અથવા અમને આપો કે જેથી અમે એવા દુષ્ટોની આ જગત્માંથી જડ કાઢી નાંખીએ. આપ આ સમયે આપની શક્તિનો ઉપયોગ નહિ કરો તો પછી કયારે કરનાર છો ? માટે કોઈ પ્રકારથી પણ દુર્જનોનાં મુખ ભંગ થાય એવો ઉપાય આપ કરો, અથવા અમને શિખવો. આ વગેરે વચનોને શ્રવણ કરતા છતાં પણ અંતર્ તથા બહારના સમગ્ર શત્રુનો જય કરનાર તથા ભૂતપ્રાણિમાત્રમાં નિર્વૈરભાવે વર્તનાર તે પરમદયાળુ દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષ પ્રસન્ન મુખથી તે શિષ્યને શાંત કરવાને આ પ્રકારનાં સત્ય, પ્રિય તથા હિતકર વચનને બોલતા.

દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ કહેતા કે હે શ્રદ્ધાવાન્ વિદ્યાર્થિ ! તું તારી બુદ્ધિને યોગ્ય વિચારવાળી કર, અને પછી જો. આ સંસારનું અધિપતિપણું જેને છે એવા ઈશ્વર સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ છે તોપણ તેમને ન માનનાર તથા તેમની નિન્દા કરનાર પાપી પ્રાણિઓ ઘણાં હોય છે,તે દુરાત્માનાં વજ્રપાતસરખાં વચનોને શ્રદ્ધાવાન્ ઈશ્વરભક્ત સાંભળીને તમારી પેઠે જ સંતાપને પામે છે; અને તેમનો નાશ કરવા કે તે દુષ્ટોને શાસન કરવા ઈશ્વરને વિનવે છે, તથાપિ સર્વને પોતપોતાનાં કર્મનાં ફળ આપવામાં સ્વતંત્ર ઈશ્વર તેમના પ્રતિ મધ્યે જ પોતાના ક્રોધને વશ થઈ વિરોધી ભાવના પ્રકટાવતા નથી. તેમ જ તે ભક્તોને પણ તેવું સામર્થ્ય આપીને આ જગત્માંથી દુષ્ટોનો અભાવ કરતા નથી, તો આપણે તે ઈશ્વરની સત્તામાં સ્વાભિમાનથી એવી અનુચિત ઇચ્છાને શામાટે પ્રવર્તાવવી જોઇએ ? હે ભાઇ ! અંતઃકરણમાં શુદ્ધ તમસ્નો પરિણામ આવ્યાવિના કોઇને શાપરૂપ વચનનો ધાવ નથી; અને શુદ્ધ તમસ્નો એકવાર અંતરમાં આવિર્ભાવ થવાથી

મેળવેલું સામર્થ્ય હણાઈ જાય છે, કે ન્યૂન થઈ જાય છે. આ પ્રકારે છતાં જગતમાં આપણે સિદ્ધબળના પ્રભાવે કદાચિત્ દુર્જનોનો નાશ કરીએ, વળી તેમ તેમ બીજા અનેક થવાના, તે અનેકને દેહપર્યંત ક્રૂર સંકલ્પ કે વચનરૂપ શસ્ત્રથી હણવારૂપ ચાંડાલનું કર્મ કર્યા જ કરીએ, તો તેથી આપણો કયો અર્થ સિદ્ધ થાય એ મને સમજાતું નથી. વળી મોટા પુરુષો જેમને સામર્થ્ય છે, તેમણે તો અપરાધીને બનતા સુધી ક્ષમા આપવામાં મોટાઈ માનવી,શિક્ષા આપવામાં મોટાઈ માનવી નહિ,એવો નિયમ છે; અને તે જ નિયમે જગત્પતિ ઈશ્વર વર્તતા જણાય છે. તો આપણે તે ઈશ્વરના ભૂષણને કેમ ધારણ કરવું નહિ? અને દુર્બળ હૃદયવાળા તથા અભિમાનવાળા દુર્જનો પોતાને મળેલા થોડા બળથી પણ પોતાથી નબળાને હણે છે, એ તે દુર્જનોનું દૂષણ છે.તો દુર્જનતાની ઇચ્છા ન રાખનાર આપણે તે દુર્જનના દૂષણને શામાટે સેવવું જોઇએ? માટે હે ભાઈ! તું શાંત ચિત્તવાળો થા.પ્રિયઅપ્રિય શબ્દનો અંતરમાં પ્રવેશ થતાં ઉત્પન્ન થનાર હર્ષ તથા શોકનો જય કર,આપણા બળને વધારતો ઈશ્વરના ભૂષણનો અધિકારી થા, અને આપણી આખું જગત્ સ્તુતિ કરે તો ઠીક, એવી દુરાશાનો ત્યાગ કર. એ આશા અનેક દોષરૂપ પાશને ઉપજાવી નીચી ગતિએ લઈ જનાર થાય છે.માટે હે સુજ્ઞ! તું નિરંતર ઉચ્ચ પદનો લક્ષ કરતો ચાલ, અને નીચા પદનો તિરસ્કાર કરતો રહે. મોટા પુરુષે સદા એકરસરૂપે રહેવું, એવાં યોગ્ય વચનોને સ્મરણમાં રાખ. તેં દૃષ્ટાંત આપ્યું તે સ્થળે જ તું જો કે પરીક્ષિતને શાપ આપનાર પુત્રના એ કૃત્યથી તેનો પિતા પ્રસન્ન થયો છે કે અપ્રસન્ન? તે સમર્થ પિતાએ પોતાના ઉચ્છૃંખલ મતિના પુત્રને ઘણા તિરસ્કારથી તેનાં કૃત્યનો પશ્ચાત્તાપ કરાવ્યો છે. એવાં જ મહાપુરુષોના સર્વસાથે નિર્વૈર રહેવાવિષેનાં અનેક ચરિત્રો સ્થળે સ્થળે વર્ણ્યાં છે તેને લક્ષમાં રાખ, અને આપણને પ્રતિકૂળ જણાય એવા દુર્જનોના અધિક સંગથી બચતો રહેવા યત્ન રાખ. અને તેમ ન થતાં પર્યંત યોગ્ય વચનોવડે તે દુર્જનોનાં મુખ બંધ કરવાને તારી ઇચ્છા હોય તો કુશળ થા. આ વગેરે અનેક યોગ્ય વચનોથી રુડે પ્રકારે સમાધાન આપતાં છતાં પણ તે પોતાની વૃત્તિનો પ્રતિકૂળ ભાવ ન સહન કરી શકવાથી લગાર કચવાતાં તથા મુખમુદ્રા વિરૂપ કરતાં કહેતો કે હા, હા, આપ કહો છો તે ઠીક છે. એમ બોલીને તે શ્રદ્ધાવાન્ તથા બુદ્ધિમાન્ શિષ્ય ધીરે ધીરે મનને વ્યવસ્થામાં લાવતો, તથા તે દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ પણ વળી બીજા વ્યવહારમાં પ્રવેશ કરતા. ત્યાં તો વળી અવકાશ લેઇને પેલો પિંગલનયન આ પ્રકારનાં વચનો તે ગુરુને સંભળાવવા સાવધાન થતો.

પિંગલનયન કહેતો કે હે ગુરો ! તમારો આ સ્વભાવ મને ગમતો નથી. સઉને મીઠાં મીઠાં વચનો કહીને તેમને શાંત કરવાની યુક્તિઓ આપની પાસે ઘણી છે, તે હું જાણું છું, એમાંથી અમારો કોઇનો અર્થ સરતો નથી. તમને મેં અનેક વાર હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી હતી કે આ દુષ્ટ વિદ્યાર્થિઓને વારો. પણ તે તમે બરાબર કરતા નથી. ખેર, તે નહિ કરો તો જેમ ઘટે તેમ કરો, પણ હવે મારે એક બીજું કહેવાનું છે કે આ મારા સરખાએ તમારા આશ્રમમાં ખાઇને ક્યાંસુધી પડી રહેવું, તે કહો. તમે તો આ આડીઅવળી વિદ્યા ભણવાની જ ભાંજગડમાં નાંખો છો, ને કોઈઉપર ખરી કૃપા કરતા નથી. આપની પાસે જે જોઈએ તે છે, તે છતાં દરિદ્ર સ્વભાવથી કોઇને આપી શકતા નથી. પણ અંતે એ આપના પણ કામમાં આવે એવી નથી. જ્યારે ત્યારે તમે કહો છો કે અમુક ગ્રંથ ભણો ને તમુક ગ્રંથ ભણો, ખુબ શ્રમ કરો; પણ આપ વિચાર કરો કે જ્યારે અમારે મહેનત જ કરીને ભણવું હોત તો આ ક્ષેત્રમાં બીજા ઘણાએ ઋષિના આશ્રમો છે, તેમને ત્યાં જાત, પણ ખાસ કરીને આપના આશ્રમમાં આવવાનું જે ખાસ કારણ છે તેને તો હજી તમે લક્ષમાં પણ લેતા નથી. જુઓ, મહેનત કરીને ભણનારને તો સઉ ભણાવે, એમાં કાંઈ નવાઇ નથી.પણ મારા જેવાને ન ભણનારને કૃપાના બળથી ભણાવો ત્યારે ખરા ! તમારા જેવાના શરણમાં અમે આવી પડ્યા, ને પાછી જ્યારે મહેનત રહી ત્યારે તો અમારા કર્મના ભોગ જ જાણવા ! ઘણા મોટા પુરુષોએ વિદ્યાર્થિઓની જીભઉપર એક બે કે ત્રણ અક્ષર લખીને તે વિદ્યાર્થિઓને સઘળી વિદ્યાના જાણનાર કર્યા છે, એ વાર્તા તમને કાંઇ અજાણી નથી. માટે ગમે તેમ કરીને હવે કૃપા કરો, અને હવે આ ભણવાની ભાંજગડ છોડાવીને એક પળમાં બ્રહસપતિજેવા કરી મૂકો, ત્યારે તમે ગુરુ ને અમે વિદ્યાર્થી થયા પરમાણ ! ગમે તેમ કરીને મારા જીભના ટેરવાઉપર સરસ્વતી બેસે ને વગર ભણ્યે ચૌદવિદ્યા ને ચોસઠ કળા, અને એ વિના પણ જે કંઇ હોય તે સઘળું આવડે એવું કરો. અને વળી ખરું પૂછો તો સઘળી વિદ્યા ભણીને આ વ્યવહાર ચલાવવા માટે તો અર્થની જરુર પડે છે, તો અમારી ભુખ ભાગે, અને જેટલા ધનની જરુર પડે તેટલું તુરત ઉપજાવી લેવાની પણ વિદ્યા કૃપા કરીને આપો. કારણ કે ભણ્યા ગણ્યા પછી પણ ઘેર ઘેર ભીખ માગવાનું તો ઉભું રહે, ત્યારે તે વિદ્યા શેની ? એવી વિદ્યાને તો હું અવિદ્યા જ ગણું છું. માટે સઘળી વિદ્યા ભણ્યાવગર આવડે, ને જોઇએ એટલું ધન તત્કાળ ઉપજાવી લેવાય એવું કૃપાબળથી આપો. પ્રથમ તો મને એકને મનોરથ પૂરીને વિદાય કરો, પછી આ બિચારા બધાને પણ

ધ્યાન પહોંચે તો એમ કરીને છોડવો, એટલે તમને પણ આ અમે જે રોજ પજવીએ છીએ તે મટીશું; એટલે નિરાંત થશે. આ મારી વિનતિ ધ્યાનમાં લઈને હવે સત્વર એકએકને પાર ઉતારો, નહિ તો આ ભણતાં તો કોઈ વિદ્યાનો પાર આવવાનો નથી, પણ અમારો પાર આવી જશે. તમે કહેશો કે હું કાંઇ સર્વજ્ઞ નથી, ને સર્વશક્તિમાન્ નથી,પણ હવે એ વાત હું માનવાનો નથી. આ તમારા વહાલા વિદ્યાર્થી વિશ્વવંદ્યે અને બીજાએ પણ મને ખાતરી કરીને કહ્યું છે કે તમારા મનોદયપ્રમાણે ધારે તો તત્કાળ કરી આપવાને આ આપણા ગુરુ સમર્થ છે. માટે હવે સઘળાં નિમિત્તને છોડીને માગણીપ્રમાણે આપવા ઉદાર ચિત્તવાળા થાઓ. એમ થશે તો જ તમને સેવ્યા પણ જગતમાં પ્રમાણ ગણાશે. આ મારાં વચનો અયોગ્ય લાગે તો ક્ષમા કરજો પણ કાર્ય થાય એમ કરો. આ વગેરે વચનોને સંભળાવતો ઉત્તરની આશાથી સંમુખ બેશી રહેતો ત્યારે તે પરમદયાળુ મહાપુરુષ આ પ્રકારે હૃદયને શીતલ કરનાર વચનોને કહેતા.

દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ ઉત્તર આપતા કે હે ભાઈ પિંગલનયન ! તું પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવામાં નાના પ્રકારની યુક્તિ રચતો જણાય છે, પણ વિદ્યા ભણવામાં તેવી યુક્તિનો કે યત્નનો ઉપયોગ કરતો નથી. મારાં યથાર્થ વચનો પણ તને મિથ્યા મિઠાશવાળાં જણાય છે, એટલે નિરુપાય છું. આ સઘળા વિદ્યાર્થિઓને તારા નિમિત્ત વારંવાર બોધ આપ્યા છતાં પણ તેઓ સઘળા તારાં તથા તેમનાં પોતાનાં વિરોધી પ્રારબ્ધકર્મને વશ વર્તતા તારું મન દુઃખાવનાર થાય છે, એમાં મારો દોષ તારી દૃષ્ટિમાં આવે છે તો એ પ્રારબ્ધનું કે ઈશ્વરેચ્છાનું બળ છે, એમ જાણી મારે અલક્ષ કરવો યોગ્ય છે. હે ભાઇ પિંગલનયન ! તારા નામપ્રમાણે તું નેત્રમાં ને હૃદયમાં દોષને રાખી રહેલો જણાય છે, એમાં તારા અસાવધપણાવિના બીજું કશું કારણ નથી. તું કહે છે કે ' તમારા આશ્રમે ક્યાં સુધી પડી રહીએ ? અમને વગર ભણ્યે જીભને ટેરવે સંપૂર્ણ વિદ્યા આવે એવું કરો તો જ અમારું આવવું સાર્થક છે. અને જોઈતું ધન ઉપજાવવાની સિદ્ધિ આપો, એટલે તમારી ને અમારી ખટપટ ટળે.' પણ આ તારાં વચનો વધારે વિચારવિના મુખમાંથી નીકળી આવ્યાં હોય એમ જણાય છે.હે ભાઈ ! તને કે આ. વિદ્યાર્થિઓને જ માત્ર એવી કૃપા મારે કરવી, અને આ જગત્નાં બીજાં સઘળાં પ્રાણિઓઉપર કેમ ન કરવી તેનું કારણ તું કહે. કદાચિત્ તું એમ કહીશ કે ' અમે તો તમારા આશ્રમમાં આવીને પડ્યા છીએ, માટે અમારા ઉપર કૃપા કરો, અને બીજા સર્વ કાંઈ આવ્યા નથી', પણ એ તારું બોલવું યોગ્ય જણાશે

પિંગલનયન કહેતો કે હે ગુરો ! તમારો આ સ્વભાવ મને ગમતો નથી. સઉને મીઠાં મીઠાં વચનો કહીને તેમને શાંત કરવાની યુક્તિઓ આપની પાસે ઘણી છે, તે હું જાણું છું, એમાંથી અમારો કોઇનો અર્થ સરતો નથી. તમને મેં અનેક વાર હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી હતી કે આ દુષ્ટ વિદ્યાર્થિઓને વારો. પણ તે તમે બરાબર કરતા નથી. ખેર, તે નહિ કરો તો જેમ ઘટે તેમ કરો, પણ હવે મારે એક બીજું કહેવાનું છે કે આ મારા સરખાએ તમારા આશ્રમમાં ખાઇને ક્યાંસુધી પડી રહેવું, તે કહો. તમે તો આ આડીઅવળી વિદ્યા ભણવાની જ ભાંજગડમાં નાંખો છો, ને કોઇઉપર ખરી કૃપા કરતા નથી. આપની પાસે જે જોઇએ તે છે, તે છતાં દરિદ્ર સ્વભાવથી કોઇને આપી શકતા નથી. પણ અંતે એ આપના પણ કામમાં આવે એવી નથી. જ્યારે ત્યારે તમે કહો છો કે અમુક ગ્રંથ ભણો ને તમુક ગ્રંથ ભણો, ખુબ શ્રમ કરો; પણ આપ વિચાર કરો કે જ્યારે અમારે મહેનત જ કરીને ભણવું હોત તો આ ક્ષેત્રમાં બીજા ઘણાએ ઋષિના આશ્રમો છે, તેમને ત્યાં જાત, પણ ખાસ કરીને આપના આશ્રમમાં આવવાનું જે ખાસ કારણ છે તેને તો હજી તમે લક્ષમાં પણ લેતા નથી. જુઓ, મહેનત કરીને ભણનારને તો સઉ ભણાવે, એમાં કાંઈ નવાઇ નથી. પણ મારા જેવાને ન ભણનારને કૃપાના બળથી ભણાવો ત્યારે ખરા ! તમારા જેવાના શરણમાં અમે આવી પડ્યા, ને પાછી જ્યારે મહેનત રહી ત્યારે તો અમારા કર્મના ભોગ જ જાણવા ! ઘણા મોટા પુરુષોએ વિદ્યાર્થિઓની જીભઉપર એક બે કે ત્રણ અક્ષર લખીને તે વિદ્યાર્થિઓને સઘળી વિદ્યાના જાણનાર કર્યા છે, એ વાર્તા તમને કાંઇ અજાણી નથી. માટે ગમે તેમ કરીને હવે કૃપા કરો, અને હવે આ ભણવાની ભાંજગડ છોડાવીને એક પળમાં બ્રેસપતિજેવા કરી મૂકો, ત્યારે તમે ગુરુ ને અમે વિદ્યાર્થી થયા પરમાણ ! ગમે તેમ કરીને મારા જીભના ટેરવાઉપર સરસ્વતી બેસે ને વગર ભણ્યે ચૌદવિદ્યા ને ચોસઠ કળા, અને એ વિના પણ જે કંઇ હોય તે સઘળું આવડે એવું કરો. અને વળી ખરું પૂછો તો સઘળી વિદ્યા ભણીને આ વ્યવહાર ચલાવવા માટે તો અર્થની જરુર પડે છે, તો અમારી ભુખ ભાગે, અને જેટલા ધનની જરુર પડે તેટલું તુરત ઉપજાવી લેવાની પણ વિદ્યા કૃપા કરીને આપો. કારણ કે ભણ્યા ગણ્યા પછી પણ ઘેર ઘેર ભીખ માગવાનું તો ઉભું રહે, ત્યારે તે વિદ્યા શેની ? એવી વિદ્યાને તો હું અવિદ્યા જ ગણું છું. માટે સઘળી વિદ્યા ભણ્યાવગર આવડે, ને જોઇએ એટલું ધન તત્કાળ ઉપજાવી લેવાય એવું કૃપાબળથી આપો. પ્રથમ તો મને એકને મનોરથ પૂરીને વિદાય કરો, પછી આ બિચારા બધાને પણ

ધ્યાન પહોંચે તો એમ કરીને છોડવો, એટલે તમને પણ આ અમે જે રોજ પજવીએ છીએ તે મટીશું; એટલે નિરાંત થશે. આ મારી વિનતિ ધ્યાનમાં લઈને હવે સત્વર એકએકને પાર ઉતારો, નહિ તો આ ભણતાં તો કોઈ વિદ્યાનો પાર આવવાનો નથી, પણ અમારો પાર આવી જશે. તમે કહેશો કે હું કાંઇ સર્વજ્ઞ નથી, ને સર્વશક્તિમાન્ નથી, પણ હવે એ વાત હું માનવાનો નથી. આ તમારા વહાલા વિદ્યાર્થી વિશ્વવંદ્યે અને બીજાએ પણ મને ખાતરી કરીને કહ્યું છે કે તમારા મનોદયપ્રમાણે ધારે તો તત્કાળ કરી આપવાને આ આપણા ગુરુ સમર્થ છે. માટે હવે સઘળાં નિમિત્તને છોડીને માગણીપ્રમાણે આપવા ઉદાર ચિત્તવાળા થાઓ. એમ થશે તો જ તમને સેવ્યા પણ જગત્માં પ્રમાણ ગણાશે. આ મારાં વચનો અયોગ્ય લાગે તો ક્ષમા કરજો પણ કાર્ય થાય એમ કરો. આ વગેરે વચનોને સંભળાવતો ઉત્તરની આશાથી સંમુખ બેશી રહેતો ત્યારે તે પરમદયાળુ મહાપુરુષ આ પ્રકારે હૃદયને શીતલ કરનાર વચનોને કહેતા.

દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ ઉત્તર આપતા કે હે ભાઈ પિંગલનયન ! તું પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવામાં નાના પ્રકારની યુક્તિ રચતો જણાય છે, પણ વિદ્યા ભણવામાં તેવી યુક્તિનો કે યત્નનો ઉપયોગ કરતો નથી. મારાં યથાર્થ વચનો પણ તને મિથ્યા મિઠાશવાળાં જણાય છે, એટલે નિરુપાય છું. આ સઘળા વિદ્યાર્થિઓને તારા નિમિત્ત વારંવાર બોધ આપ્યા છતાં પણ તેઓ સઘળા તારાં તથા તેમનાં પોતાનાં વિરોધી પ્રારબ્ધકર્મને વશ વર્તતા તારું મન દુઃખાવનાર થાય છે, એમાં મારો દોષ તારી દૃષ્ટિમાં આવે છે તો એ પ્રારબ્ધનું કે ઇશ્વરેચ્છાનું બળ છે, એમ જાણી મારે અલક્ષ કરવો યોગ્ય છે. હે ભાઇ પિંગલનયન! તારા નામપ્રમાણે તું નેત્રમાં ને હૃદયમાં દોષને રાખી રહેલો જણાય છે, એમાં તારા અસાવધપણાવિના બીજું કશું કારણ નથી. તું કહે છે કે ' તમારા આશ્રમે કયાં સુધી પડી રહીએ ? અમને વગર ભણ્યે જીભને ટેરવે સંપૂર્ણ વિદ્યા આવે એવું કરો તો જ અમારું આવવું સાર્થક છે. અને જોઈતું ધન ઉપજાવવાની સિદ્ધિ આપો, એટલે તમારી ને અમારી ખટપટ ટળે ' પણ આ તારાં વચનો વધારે વિચારવિના મુખમાંથી નીકળી આવ્યાં હોય એમ જણાય છે.હે ભાઈ ! તને કે અ. વિદ્યાર્થિઓને જ માત્ર એવી કૃપા મારે કરવી, અને આ જગત્નાં બીજાં સઘળાં પ્રાણિઓઉપર કેમ ન કરવી તેનું કારણ તું કહે. કદાચિત્ તું એમ કહીશ કે ' અમે તો તમારા આશ્રમમાં આવીને પડ્યા છીએ, માટે અમારા ઉપર કૃપા કરો, અને બીજા સર્વ કાંઈ આવ્યા નથી', પણ એ તારું બોલવું યોગ્ય જણાશે

નહિ. કારણ કે તમે સર્વે તો આ આશ્રમમાં વિદ્યા ભણવાને આવ્યા છો, તે એવું સાંભળીને કે આ ગુરુ ઠીક વિદ્યા ભણાવે છે. તમે કાંઈ એવું સાંભળીને આવ્યા નથી કે આ ગુરુ તો જીભને ટેરવે વગરભણ્યે સઘળી વિદ્યા સ્થાપે છે, અને ધન ઉપજાવવાની સિદ્ધિ આપે છે. આ રીતે જે સાંભળીને તમે ભણવું ધારી આવ્યા છો, તે નિયમપ્રમાણે તો હું તમને વિદ્યા આપું છું, અને જે નથી આવ્યા તેમને આપતો નથી. પણ જ્યારે લોકમાં એવી વાર્તા સંભળાય કે આ ગુરુ તો વગરભણ્યે સઘળી વિદ્યા જિહ્વાગ્રે સ્થાપે છે, ને લક્ષ્મીની સિદ્ધિ પણ આપે છે, તો આખું જગત્ જે એ બે પદાર્થને ઇચ્છે છે, તે સર્વ આ આશ્રમમાં આવ્યાવિના કેમ રહે ? આવે જ. અને આવીને બેસે એટલે તમારા જેવો હક તે સર્વને થાય, અને તેઓ પણ તારી જ પેઠે માગે અને હું ન આપું તો વિષમદર્શી ઠરું. આ માટે આપવું જ પડે. આમ કરવાથી આ મારો ઉપાધિ વધે કે ઘટે, તે તું જ કહે. અને વળી ઇશ્વર આ જગત્‌ના પતિ છતાં અને સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ છતાં તેમણે આખા જગત્‌ને તેવી એકસરખી સ્થિતિમાં મૂક્યું નથી, તો બીજાથી તેમના સિદ્ધ સંકેતને વ્યર્થ કરીને કેમ મૂકાય ? માટે પોતાના જ કાર્યમાં કુશળતાવાળા ! તું વિચાર કર, અને આ દુરાશાનો ત્યાગ કરીને વિદ્યા ભણવામાં પ્રીતિવાળો થા. તેં જે દૃષ્ટાંત આપ્યું તે તો વિદ્યાર્થીના પ્રારબ્ધને તથા ઇષ્ટના સંકેતને જાણનાર ગુરુએ શ્રદ્ધાભક્તિના બળવાળા કોઈ સંસ્કારી વિદ્યાર્થીને એ વિધિએ વિદ્યા આપી હશે. પરંતુ તેમાં પણ શ્રદ્ધા, ભક્તિ, પ્રારબ્ધ, ઇષ્ટસંકેત વગેરે કારણો હોવાં ઘટે છે. તારામાં પણ તે કારણો પ્રકટશે તો તને પણ કોઈ ગુરુ તેમ કરશે. માટે હાલ તો સાવધાન ચિત્તથી વિદ્યા ભણવામાં આ અવિદ્યાને વશ થઈશ મા, અને તારી ઇચ્છા હોય તો લક્ષ્મી તથા સરસ્વતિની ઉપાસના કરીને તેમને પ્રસન્ન કરીને તારી ઇચ્છાપ્રમાણે વર માગી લે. પરંતુ તેમાં પણ કષ્ટ કર્યાવિના જ તને ફળ મળે એવી આશા રાખીશ મા. હે ભાઈ ! આ જગત્‌માં ક્ષુદ્ર વ્યવહારોમાં પણ અમુક પ્રકારના કાળ તથા યત્નની જરુર છે, તો આ મોટા અર્થની સિદ્ધિમાં તેની જરુર હોય એમાં શી નવાઈ છે ? માટે પ્રસન્ન ચિત્ત રાખ અને ઘટતો ઉદ્યોગ કરવામાં પ્રીતિવાળો થઈ સુખી થા.

લક્ષ્મીમાતા કહે છેઃ હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રકારનાં વચનો બોલતા તે ગુરુ વળી બીજા વ્યવહારમાં જોડાતા. ઘણાખરા વિદ્યાર્થિઓને આ પિંગલનયનના જેવી ઇચ્છા ખરી, પણ તે વિચારવાળા હોવાથી ઘટિત પ્રયત્ન કરતા હતા. એક સૌમ્યહૃદય નામનો વિદ્યાર્થી પણ કેવળ ગુરુકૃપાથી

પોતાના મનોરથ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હતો ખરો, પણ તે કાંઈ છેક પિંગલનયનજેવી અયોગ્ય ઇચ્છાને અધીન થતો નહતો. તે ગુરુની કૃપા મેળવવાને ગુરુ પ્રસન્ન થાય એવા યત્ન પ્રીતિથી કરતો હતો, અને આ પિંગલનયન તો તે કામમાં શેખડ હતો.

સરસ્વતી કહે છે : હે દયાળુ માતા ! તમે પ્રથમ દશ વિદ્યાર્થિઓનાં નામ કહીને તેમનાં અંતઃકરણનાં સાધારણ સ્વરૂપ કહ્યાં હતાં; પણ આ પાછળથી નામ દીધેલાં બે, જેમાં એકનું નામ તીક્ષ્ણબુદ્ધિ, અને બીજાનું નામ સૌમ્યહૃદય કહ્યું; તેમનાં અન્તઃકરણનાં સાધારણ સ્વરૂપ કહ્યાં નથી, માટે જો યોગ્ય જણાય તો કહો.

લક્ષ્મીમાતા કહે છે : હે દીકરિ ! ઘણા વિદ્યાર્થિઓ હતા, પણ સર્વેની વાર્તા કરતાં ઘણો વિસ્તાર થાય. ને આજે તો તને વિદાય કરવાની છે, માટે ટુંકામાં કહેવાશે તેટલી વાર્તાને તારા પ્રતિ આજે કહેવા ધારું છું. એમ છતાં તારી ઇચ્છા છે તો આ બેના સાધારણ સ્વભાવ તને ટુંકામાં કહું છું, તે સાંભળી લક્ષમાં રાખજે. પેલો તીક્ષ્ણબુદ્ધિ તો ઘણો જ ભલો હતો. પોતાના ગુરુને સર્વજ્ઞ ઇશ્વિરસમાન માનતો, તથા સાચી પ્રીતિથી અધિક સેવા કરતો. વિદ્યા ભણવામાં પણ ઘણો કુશળ હતો. પરંતુ લગાર ભુલકણા સ્વભાવનો હતો. સઉની પ્રીતિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળો હતો, પણ પ્રસંગે પોતાના વિસરભોળા સ્વભાવથી કોઈની અપ્રસન્નતા પણ મેળવી લેતો. સમયઉપર બોલવાનું પણ પ્રસંગે વિસરતો તેથી તેને ઘણો સંકોચ થતો હતો. સામાનાં ક્રૂર વચન સાંભળી રહેવાના સ્વભાવવાળો હતો, પણ તત્કાળ યોગ્ય ઉત્તરથી દુર્જનને લજાવવામાં લગાર પાછળ પડતો. પોતાની ભલાઈથી સર્વને સંતોષવામાં પાછો પડતો નહોતો. ગુરુના આ મમાં સઘળા લાવવાયોગ્ય પદાર્થ લાવવામાં કાળજીવાળો હતો. ગુરુ તથા ગુરુપત્નીની પ્રસન્નતા મેળવવામાં મોટા ઉત્સાહવાળો રહી સઘળાં કાર્યમાં આગળ પડતો ભાગ લેતો હતો. લગાર તાત્પર્યનિર્ણય કરવામાં સંશયવાળો હતો, પણ વિચારીને નિઃશંક થવામાં પ્રવીણ હતો. ગંભીરસરખો છતાં કાંઈક ટીખળી સ્વભાવનો હતો. શાંતિથી કાર્ય કરવામાં ચપળ પુરુષોને પણ શરમાવે એવો, વ્યવસ્થાથી કામ કરનારો હતો. ટુંકામાં કહીએ તો સઘળા પ્રકારે જ ઉત્તમ હતો, તોપણ પેલા પિંગલનયનજોડે એને બીયાબારૂં ચાલતું હતું. કોઈ વાર ધૂમ્રલોચનજોડે પણ પડાછટકજેવું જણાતું, પણ તે શાંત સ્વભાવથી મોટો વિરોધ વધારનાર થતો નહોતો.

પેલો સૌમ્યહૃદય પણ ઘણો નરમ સ્વભાવનો હતો. તે ગુરુના કૃપાબળને જ માત્ર શ્રેષ્ઠ માનતો. ગુરુ તથા ગુરુપત્નીની પ્રસન્નતા જાળવવામાં ખંતીલો હતો. પણ વધારે આગ્રહવાળો હોવાથી પ્રસંગે પોતાના આગ્રહઆગળ ગુરુની અભિરુચિ છે કે નહિ તેનો લક્ષ કરવામાં અકુશળ જણાતો. વિદ્યા ભણવાની ઇચ્છાવાળો ઘણો, પણ શરીરની અધિક પ્રતિકૂળતાવાળો તે ભારે શ્રમથી અધ્યયન કરી શકતો નહોતો. શિખેલી વિદ્યાના સંબંધમાં પણ કોઈ કોઈ વેળા પોથી છોડીને વાંચતાં તાત્પર્ય કાઢવામાં ગુંચવાતો, ત્યારે અકળાઇને ગુરુપ્રીત્યર્થ સાષ્ટાંગ દંડવત્ ખેંચતો, ને વળી વાંચતો, ને વિચારતો શ્રદ્ધાભક્તિને સાધતો, પણ મન તેને ભ્રમાવી નાંખતું. પોતાનું ધાર્યું કરવામાં પાછો પડતો ત્યારે વળી વારંવાર નેત્રમાં જળ આણતો. ગુરુની કીર્તિને અખંડ સ્થાપવા તથા તેનો દિશાઓમાં વિસ્તાર કરવાની પ્રીતિવાળો છતાં શક્તિપ્રમાણે યત્ન કરવા ધારતો, પણ યોગ્ય યત્ન ન થવાથી મુખમુદ્રા વિરૂપ કરી વિચારતો, ને નિષ્ફળતા જણાયે પુનઃ ગુરુકૃપાઉપર વિશ્વાસ મૂકી બેસતો. ઘણી વાર તો તે બીચારો સર્વની પ્રસન્નતા મેળવવાનિમિત્ત નાના પ્રકારના ઉપાયને રચતો, પરંતુ દૈવયોગથી સર્વની અપ્રસન્નતા થાય એવા પ્રસંગ આવી પડતા હે દીકરિ ! ટુંકામાં કહું છું કે તે વિદ્યાર્થી પણ મંડળને શોભાવનાર, ઉત્તમ સંસ્કારવાળો, તથા ઉદાર ચિત્તનો હતો. પોતાનું સર્વ શ્રીગુરુને અર્પણ છે એવી બુદ્ધિથી વર્તતો, અને પોતે અભિમાનરહિત થઈ કૃતકૃત્ય થવાને ઇચ્છતો હતો.

આ વગેરે અનેક ગુણવાન્ તથા દોષવાન્ વિદ્યાર્થિઓના સહવાસમાં કાળ વ્યતીત કરતા તે દિવ્યમૂર્તિ ગુરુ રાત્રદિવસ ઉપાધિગ્રસ્તસરખા જણાતા છતાં અંતરથી નિઃસંગસરખા ઉપાધિરહિત રહેતા હતા. કોઈ વેળા કોઈ વિદ્યાર્થી કહે કે હે ગુરો ! જુઓ, અમુક વિદ્યાર્થી બીજાના આગળ આપની તથા અમારી નિન્દા કરે છે, માટે એને શિક્ષા કરવી જોઇએ. કોઇ કહે કે અમુક વિદ્યાર્થી બીજા ઋષિની પાઠશાળાઓમાં જઇને પાઠ શીખે છે, અને ત્યાં આપણા આશ્રમની થતી નિન્દાને શ્રવણ કરે છે, અને અમે એને વારવા જઇએ છીએ, તો અમને તિરસ્કાર કરે છે, માટે એને વિમુખ ગણી ત્યજવો જોઈએ. કોઇ કહે કે અમુક વિદ્યાર્થીએ મારી પોથી ફાડી, ને મને વારંવાર ન સહન થાય એવા અપશબ્દો તે બોલે છે, અને એકલો જોઈ ને મને તાડન પણ કરે છે. આ પ્રકારે આખો દિવસ અનેક વિદ્યાર્થિઓ પરસ્પરના ક્લેશ તથા દ્વેષને ગુરુઆગળ પ્રકટ કરતા. કોઈ વેળા પેલો પિંગલનયન

વિદ્યાર્થિંઓજોડે વઢવાડ કરીને ગુરુને ન્યાય કરવા રોકતો. કોઈવેળા પેલો ધૂમ્રલોચન ગુરુના સાંભળતાં વિદ્યાર્થિંઓને આ પ્રકારનાં વચનો સંભળાવતો : અહો મૂર્ખના શિરોમણિ વિદ્યાર્થિંઓ ! તમે મોટા ધર્માત્માના દીકરા ને જ્ઞાનમાં પૂરાએલા થઇને બેશી રહો છો, ને આ વૃક્ષોની સંભાળ રાખતા નથી ! પેલો મૂઢ પિંગલનયન તો નજરે નુકશાન કરતાં જોતો છતો પણ ગો, વત્સ કે શ્વાનને હાંકતો નથી ! તમે સઘળા પણ તેવા જ મૂર્ખ શીદ થાઓ છો ? જુઓ, આ શ્વાનોને તો હણી નાંખવાનો લગાર પણ દોષ નથી. મારા વિચારપ્રમાણે તો આ શ્વાનને મારી નાંખવામાં પાપ છે એમ કહેનાર મનુષ્ય મહામૂર્ખ છે, એમાં લગાર પણ સંદેહ નથી. માટે હવે પછી એને તાડન કરતા રહેજો.' વળી કોઈ વિદ્યાર્થી કહે કે આ ગુરુપત્ની અમને ખાવાના પદાર્થમાં ભણાંતર કરે છે, કોઈ કહે કે અમુક વિદ્યાર્થી મારાં વસ્ત્ર પૂછ્યાવિના પહેરે છે. આ વગેરે અનેક પ્રકારના વિનાકારણના ક્લેશોને પણ ઉપજાવીને તે ગુરુને વારંવાર ત્રાસ આપતા. પેલી સરિતા સ્ત્રી પણ પ્રસંગ જોઇ જોઈને પોતાના મનના અભિપ્રાય જણાવતી. આ પ્રકારના ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેતાં છતાં પણ પોતાના અંતરમાં શાંત રહેનાર તે દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષ વારંવાર તે વિદ્યાર્થિંઓને સલાહસંપથી સુખપૂર્વક રહેવાને બોધ કરતા. તે બોધની અસર બે ત્રણ દિવસ બરાબર રહેતી. અને જે સ્વભાવે જ નઠારા વિદ્યાર્થિંઓ હતા, તેમને તો પાછું ધૂળપર લિંપણજેવું થઈને રહેતું. આ રીતની સ્થિતિને જોતાં જાણતાં છતાં તે દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષ જે પ્રકારના વિચારથી શાંત અને સુખમય રહેતા હતા, તે વિચારનું સંક્ષેપમાં તને સ્વરૂપ કહું છું તે શ્રવણ કર, અને હૃદયમાં રાખી તેવે પ્રસંગે સુખી રહેજે.

દિવ્યમૂર્તિ મહાત્મા પ્રસન્ન ચિત્તથી વિચાર કરતા કે અહોહો ! પરમાનન્દ છે ! આ સંપૂર્ણ જીવો નાના પ્રકારના ક્લેશમાં પડેલા જણાય છે, છતાં તે ક્લેશથી તેઓ કંટાળતા હોય એમ જણાતું નથી. જો તેઓ કંટાળતા હોય તો આ વર્તમાન સૃષ્ટિને ૭ મન્વંતર તો વહી ગયા, અને આ સાતમો વૈવસ્વત મનુ ચાલે છે, અને તેની પણ આ અઠ્ઠાવીશમી ચોકડી ચાલે છે, તો આટલા કાળમાં આ સઘળા ગૃહસ્થાશ્રમ ખાલી થઇને જગત પણ ઉજડજેવું થઈ જાત. પરંતુ તેમ થયું જણાતું નથી. જેથી આ જીવોને આ ક્લેશ, ક્લેશરૂપે સદા સંતાપતો હોય એમ જણાતું નથી. એ જીવોને એ ક્લેશવાળી અવસ્થામાં પણ કોઇ મોટો આનન્દ હોવો જોઇએ. તે વિના આ જીવો આ ક્લેશવાળા આશ્રમોને સેવતાં જીવતા રહેવા જોઇએ

નહિ. એક પક્ષે જેમ વિષનો જીવ વિષમાં રહે છે, તેમ આ સઘળા ક્લેશમૂલક અવિદ્યાના જીવો અવિદ્યાદિ ક્લેશમાં પડચા પડચા જીવે છે. જેમ પદ્મના પત્રઉપર પાણીનો પાકો સ્પર્શ થતો નથી, તથા જેમ જ્ઞાનીઓના અંતઃકરણમાં અવિદ્યાદિ ક્લેશોના સ્પર્શનો સંભવ થતો નથી, તેમ જ આ જીવોને ક્લેશથી થતા ત્રાસનો નિરંતર સરખો સ્પર્શ રહેતો નથી, એમ માનવામાં લગાર પણ સંદેહ નથી.

આ જગત્ જે અવિદ્યાથી જ સિદ્ધ છે, તે આખા જગત્‌ને એકે કાળે અવિદ્યાદિ પંચક્લેશથી કેવલ રહિત કરવાની આશા કોણ બુદ્ધિમાન્ પુરુષ કરે ? કોઈ જ નહિ. કેવળ રાગદ્વેષમાં જ રચીપચી રહેલા આ જીવો નિર્વૈર થઇને શાંતિથી કેમ જ રહે ? મોટા મોટા બુદ્ધિમાન્ પુરુષો પણ આ સંસારમાં ક્લેશને જીતીને નિરંતર સુખી થઈ રહ્યા નથી, તો આ તો મર્કટના સૈન્યજેવું વિદ્યાર્થીનું મંડળ નિરંતર શાંતિમાં અને સુખમાં કેમ જ રહે ? સંસારના સંપૂર્ણ સુખની લાલસા છોડીને છેલ્લા આશ્રમને સેવનાર આ દંડીમુંડીઓ તથા આ અતીતો વગેરે ત્યાગીઓ પણ, એક મઠમાં રહેનાર અથવા જૂદા રહેનાર પણ, જ્યારે પોતપોતાનાં મંડળોમાં મળે છે ત્યારે ક્ષુદ્ર કારણોથી દંડે દંડથી અથવા તુંબડાં આદિથી પરસ્પર ઝગડતા ભારે યુદ્ધ કરે છે. અને નિર્વિકાર રહેતા નથી, તો સઘળા પ્રકારની આશાના ભરેલા પ્રથમાશ્રમીમાં ગણાતા પ્રથમાવસ્થ'વાળા આ વિદ્યાર્થિઓ પરસ્પર સાધારણ ક્લેશ કરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? ઉલટા આ વિદ્યાર્થિઓ પેલા છેલ્લા આશ્રમવાળા મૂર્ખોકરતાં ઓછા વઢે છે એટલા સારા જાણવા. આ સંસાર જોતાં જ ભેદવાળો જણાય છે, અને જ્યાં ભેદ હોય ત્યાં ભય શોક વગેરે ક્લેશનાં કારણો હોવાં જ ઘટે છે. તો આ સમગ્ર જીવના ક્લેશને કારણસહિત એક કાળે ટાળવાની અનુચિત ઇચ્છા આ મારા મનાતા અંતઃકરણમાં કેમ જ સ્ફુરે ? આ જીવોને ખરું જોતાં પોતાનું અંતઃકરણ જ નિરંતર અનેક પ્રકારના દુઃખનું આપનાર છે. તે અંતઃકરણનો જ્યારે અનેક ઉપાયથી જય થાય છે, ત્યારે જ તે ક્લેશને આપનાર થતું નથી, પણ કેવળ સુખનો જ અનુભવ કરાવનાર થાય છે. અંતઃકરણનો જય કરવાના ઘણા ઉપાયો છે, તોપણ મનુષ્યો પોતાની પ્રકૃતિનો જય કરવાના ખરા ઉપાયને જાણતા નથી, અને તે જણાવનાર પુરુષો પણ વિરલા છે. જણાવનાર અને જાણનાર હોય છે, તો તેઓ પોતાની મેળે ઉદ્યમ કરતા નથી, તેથી છતે ઉપાયે દુઃખનો અંત આવતો નથી. એક ઉદરમાં પાકી જન્મેલાં, એક ઘરમાં ઉછરેલાં, અને નિરંતર સમીપમાં રહેલાં એક કુટુંબનાં માણસો

પણ જ્યારે એકબીજાઉપર દ્વેષ રાખી વઢી મરે છે, તો આ બિચારા જૂદાં જૂદાં સ્થળમાં ઉછરેલા વિદ્યાર્થિઓનો શો અપરાધ ગણવો ? આ પશુઓ તથા પક્ષિઓ જેમને માત્ર આહારની જ કાળજી છે, અને તે જ્યાં ત્યાં મળે છે તથાપિ નિરંતર એકબીજાંજોડે વઢતાં જણાય છે, તો હજાર પ્રકારની કાળજીવાળા અને પશુપક્ષીકરતાં વિશેષ જ્ઞાનનાં સાધનવાળા પરસ્પર વઢે એમાં શી નવાઈ છે ? એક ગભાણમાં ઘાસ ખાનારા અને એક શકટે જોડાનાર બળદો નિરંતર પરાધીન રહી ભાર ખેંચે છે, તે પણ પરસ્પર દ્વેષ રાખી વઢતા જણાય છે, તો આ અજ્ઞાન મનુષ્યોની શી વાર્તા ! આહાર, નિદ્રા, ભય અને મારુંતારું માનીને વિષયભોગ ભોગવતાં સંસારભાર વહેવો, એ સર્વ જીવોનો સામાન્ય સ્વભાવ છે. તેથી વધારે તો આ અંતઃકરણનો જય કરીને જે પોતાને અધીન અંતઃકરણસહિત ઇંદ્રિયોને ચલાવવી તે છે. તે સર્વ ઇંદ્રિયને વશ વર્તાવનાર જ આ જગતમાં મનુષ્ય અથવા પુરુષ ગણાય છે. અને જેને સ્વાભિમાનવડે સઘળા પ્રકારની ઇંદ્રિય તથા વૃત્તિની પ્રવૃત્તિ ઇચ્છાના અભાવે નિર્મૂળ થઈ ગઈ છે, તે જ આ જગતમાં પુરુષોત્તમ મનાય છે. આ પ્રકારના ઇંદ્રિયજિત્ પુરુષ જ જગતમાં ક્વચિત્ છે, તો પુરુષોત્તમ તો અત્યંત ક્વચિત્ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? અને એમ હોવાથી આ સઘળા સાધારણ જીવો જે ક્લેશના ભોગવનાર જ છે, તે તે ક્લેશથી એકે કાલે મુક્ત ક્યાંથી જ હોય ? અને તેમ ન હોય તેથી બુદ્ધિમાન્ પુરુષ તેના સંબંધે ખેદ કેમ જ કરે ?

આ દેખાવમાં આવતા સઘળા પદાર્થો ક્રમે કરીને પોતાના નાશઉપર જાય છે, જેથી તે સર્વ વિકારી છે, અને વિકારી પદાર્થનો જાણનારો જો પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણે છે તો તે જ માત્ર નિર્વિકાર થઈ રહે છે. પરંતુ તેવી નિર્વિકાર અવસ્થાને આ જીવો એકે કાળે પામી શકતા નથી, માટે જીવસમુદાય થોડાઘણા પણ ક્લેશને ભોગવ્યાવિના રહેતો જ નથી. માટે આ જીવોના ક્લેશથી ક્લેશના ભોક્તા થવાનો સંભવ નથી, પરંતુ જીવોના અધિક સહવાસવાળા પુરુષો અવશ્ય ક્લેશના ભોગવનાર થાય છે, જેથી સહવાસને સેવનાર પુરુષે આ પ્રકારે જ સાવધાન રહેવું ઘટે છે :

૧. પોતાના અભિમાનને મરેલુંજેવું નરમ કરી રાખવું જોઇએ. કારણ કે સઘળા દોષોનો રાજા અભિમાન છે.

૨. પોતાનાં માનેલાં માણસ તથા પદાર્થોનું ભલું થાય એવા ઉપાય હોય તેનો ઉપયોગ કરવો, અને તેમનું શુભ કરવું. પણ તેમનાઉપર મમત્વ રાખીને તેમને તથા આપણને દુઃખ થાય એવું કરવું નહિ.

૩. આપણા મનમાં જે જે વાર્તાઓ આવે કે તરત યોગ્યાયોગ્ય વિચાર કર્યા વગર તેમને અમલમાં આણવા ઉતાવળા થવું નહિ. બનતાસુધી તો કારણવગરના મનમાં આવતા વિચારોને તરત રોકવા, અને ન રોકાય તો બીજા પદાર્થોનો વિચાર કરવા માંડવો અથવા ઇષ્ટમંત્રનો જપ કરતાં મનને તેમાં જોડવું.

૪. ખરા કારણવિના મુખમાંથી વચનો કાઢવાં નહિ. ખાસ બોલવાનો પ્રસંગ આવે તો સામાં માણસોના સ્વભાવનો વિચાર કરીને બોલવાં. કોઈના સંબંધમાં સાંભળનારને દુઃખ થાય એવાં વચનો બોલવાનો અભ્યાસ બિલકુલ ત્યજવો. સર્વને લાભ કરે એવાં થોડાં અને ખરાં વચનો પ્રિય લાગે એવા ભાવથી બોલવાં.

૫. આપણો સહવાસ કરનાર સઘળાં માણસોના સ્વભાવને ખરા યત્નથી ઓળખી લેવા, અને પછી તેમની રુચિ તથા લાભને વિચારી તેમનાથી વ્યવહાર કરવો. આપણને હાનિ ન પહોંચે એવી સાવધાનતા રાખવી.

૬. ખોટી આશાઓ બાંધવી નહિ, અને કોઈને ખોટી આશા બંધાવવી નહિ. પ્રથમથી જ સ્પષ્ટ વ્યવહાર કરવો.

૭. કોઈના મુખથી વાર્તા સાંભળતાં તેના મુખમાંથી નીકળતા કડવા શબ્દોને આવતાં તરત જ પી જવા, અર્થાત્ મનમાં મારી નાંખવા. તેને સંસ્ઝા તરત તેવા કડવા શબ્દો સંભળાવવા યત્ન કરવો નહિ, પણ ખરા વખતથી મર્મનાં તેવાં વચનો બોલે તે સાંભળીને પછી ધૈર્યથી તેના મર્મનું છેદન કરે એવી યુક્તિથી ઉત્તર આપવાં; જેનાથી આપણને કે તેને કલેશ થવા ન પામતાં તેને શુભ ગુણ આવે અને કાળે કરીને તેનો દોષ ટળે; પરંતુ અપ્રિય વચન સાંભળીને કદાચિત્ પણ તપી જઇને ક્રોધ કરવો નહિ. કારણ કે ક્રોધના પ્રકટ થવાથી આપણા અંતરનું ધૈર્યબળ તથા શુદ્ધ સ્મૃતિ એ બે ઢંકાઈ જાય છે. તેથી દુર્જનોનો આપણે જય કરી શક્તા નથી, અને તેમને આપણે સુધારી શકતા પણ નથી; માટે સાવધ રહીને ક્રોધ ન ઉપજાવતાં શબ્દપ્રતિ શબ્દ વાળવા.

૮. થયેલી વાર્તામાં જે અનર્થરૂપ હોય અર્થાત્ ચિત્તમાં ખેદ ઉપજાવનાર હોય તેને તત્કાલ વિસરી જવા યત્ન રાખવો. જેટલી વાત આપણને બોધરૂપ હોય તેને હૃદયમાં સ્થાપી રાખવી.

૯. આપણા સાથે શત્રુવટ રાખનાર મનુષ્યજોડે સંબંધ રાખવો નહિ. તેનાથી સાવધાન રહેવું અને તેનું ભુંડું કરવાની ઇચ્છા કે યત્ન કરવો નહિ. એમ કરવાથી જેમ ભક્ષ ન મળવાથી અગ્નિ પ્રજળીને શાંત થઈ જાય છે. તેમ શત્રુનો શત્રુવટ છૂટી શાંત થઈ જશે. અને નહિ શાંત થશે તો તે શત્રુભાવથી ઉપજતો અગ્નિ તેના જ અંતઃકરણને બાળીને તેને શાંત કરી નાંખશે. માટે બુદ્ધિમાને કોઈના ઉપર પણ શત્રુભાવ ઉપજાવી અંતરમાં રાખવો નહિ.

૧૦. જગતમાં દુર્જનો કોઈના યશને કે કીર્તિને જાણી પ્રસન્ન થતા નથી, એ નિયમ છે. માટે દુર્જનોમાં પોતાના યશકીર્તિને ગવરાવવાનો યત્ન રાખી સંતાપને પામવું નહિ.તેમ જ દુર્જનોવડે કરાયેલી નિન્દાનું ભય રાખવું નહિ. સજ્જનોવડે ગવાતી યશકીર્તિથી ફુલાઈને અભિમાની થવું નહિ. પરંતુ સ્તુતિ તથા નિંદા સાંભળીએ તોપણ મનને સમભાવમાં સ્થાપી રાખવું. સજ્જનો નિન્દે એવાં આચરણથી ડરવું.

૧૧. એક ઘરમાં કે કુટુંબમાં ઘણાં માણસો હોય તો તેમાં સઘળાએ પોતાને મોટાપણું ગણવું નહિ; સઉએ મોટાપણું લેઈને માનમાં બેશી રહેવું નહિ. સઉ સરખું વજન રાખવા જાય તો ઘરનો વ્યવહાર ચાલે નહિ. માટે એક વડિલ હોય, તેની મર્યાદામાં રહેવું. તથા પોતપોતાના દરજ્જા પ્રમાણે પોતાની ગણના કરીને ઘટિત કામ કરવા સાવધાનપણું રાખવું. પોતાના પ્રાપ્તવ્યવહારને કરવામાં લાજવું નહિ.

૧૨. સેવકધર્મવાળા પુરુષોએ પોતાના વડિલની નિરંતર આજ્ઞા જાળવી, તથા તેમની ઇચ્છા વર્તીને ઝટ ઝટ કરવા યોગ્ય કામને કરી લેવો, પણ આળસ રાખીને કામ કરવાના ભયથી છુપાવું નહિ, તથા મને આજ્ઞા કરશે કે સોંપશે તો પછી કરીશ એવી ખોટી આશા કરવી નહિ.

૧૩. વડિલોએ પોતાની મર્યાદાનું પાલન થવા અર્થે વિવેકથી રહેવું. ઘરમાં રહેનાર ઉછાંછળી મતિવાળાને વારંવાર વધીને બોલવા સરખો પ્રસંગ આપવો નહિ. તેમની કસુરના પ્રસંગ લક્ષમાં આવે તે જણાવવા તથા તેને સુધારવા બોધ આપવો, પરંતુ મૂર્ખતાથી તે બોધનો સ્વીકાર ન કરે અથવા ગમે તેવાં ઉત્તર પાછાં વાળે અથવા ઉંચે શબ્દે સંમુખ રહી બોલે,તો તેનાં કૃત્યપ્રતિ અરુચિનો ભાવ દેખાડી વડિલે આજુબાજુ મૌન ગ્રહી ખસવું; પણ સામસામા ઉંચે શબ્દે બોલી વઢવાડસરખો પ્રસંગ આણવો નહિ, તેમ જ તેની મૂર્ખતાનો વિચાર કરી અંતરમાં ખેદરહિત રહેવા યત્ન રાખવો.

લક્ષ્મીમાતા કહે છે : હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રકારના ઘણા નિયમનો વિચાર તે દિવ્યમૂર્તિ મહાપુરુષે કર્યો છે, તે તથા એમના સઘળા ઓછી મતિના વિદ્યાર્થિઓ તથા એમનાં સ્ત્રીનો કેવો સુધારો થયો છે વગેરે કથા હજી બે ત્રણ દિવસ કહેવા જેટલી છે, તે હું તને ત્યાં વાંચવામાં આવે એવી ગોઠવણ કરીશ, માટે તું ચિંતા કરીશ નહિ. આજે હવે તારે તૈયારી કરવાની છે. માટે આટલેથી જ બંધ રાખું છું. એમ બોલીને તે છોકરીઓસહિત લક્ષ્મી માતા ઉઠ્યાં; અને સરસ્વતીને વિદાય કરવાની સઘળી તજવીજ કરી રાખી હતી તે પ્રમાણે તેને સજ્જ કરવા લાગ્યાં. સરસ્વતી પણ આણે આવેલાં મનુષ્ય જમી પરવારી તૈયાર થયાં એટલામાં પોતાનાં નાનાંમોટાં ભાઇબિહેનવગેરેસાથે જમીને વસ્ત્રાલંકાર પહેરીને પ્રસન્ન મુખથી તૈયાર થઈ રહી. એ સમયે આપઆપણા કુલાચારપ્રમાણે કાકી મામી, માસી તથા તેવી જ વડિલ પાડોશણો વગેરે આપવા યોગ્ય પદાર્થો લેઇલેઈને વિદાય કરવા આવ્યાં. ત્યાં વારાફરતી તે વડિલ સ્ત્રિયોએ આ પ્રકારનો બોધ સરસ્વતીને આપ્યો, તેને સરસ્વતી પ્રીતિવડે સાંભળવા લાગી :

કાકી શિખામણ આપે છે કે હે સુલક્ષણી બ્હેન સરસ્વતિ ! તમારી માતાએ તમને આપવાયોગ્ય સઘળી શિખામણ આપી છે, તોપણ અમો વડિલનો ધર્મ છે, માટે કહું છું કે તમારી સાસુને ઘણા માનથી નમન કરજો. તથા તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તીને તેમના મનને સંતોષ આપજો. મોટી નણંદ તથા જેઠાણીઓને વિવેકથી નમજો, તથા તેમની પણ પ્રીતિ મેળવજો. નાની નણંદ તથા દેરાણીને પ્રિય વચનથી સુખસમાચાર પૂછજો, અને તેમની જોડે પરસ્પર ઉંચે શબ્દે બોલવાનો કદાચિત્ પણ પ્રસંગ આણશો નહિ. પુરુષવર્ગના સમીપમાં ખાસ પ્રયોજનવિના ભારે સાદે બોલવાનો અભ્યાસ શિખશો નહિ. સુખદુઃખને સહન કરી માબાપનાં વખાણ થાય એવું કરજો. મારા તરફથી સઉને બોલાવજો, તથા તમારા સુખસમાચારના પત્ર લખતાં રહેજો.

માસી શિખામણ આપે છે કે હે સન્મતિવાળી બ્હેન સરસ્વતિ ! તું શાંત સ્વભાવથી સાસરામાં સર્વની પ્રીતિ મેળવીને શોભજે. આપણા સરખી આપણી નણંદ, જેઠાણી, દેરાણી વગેરે, જેવાં જાડાંપાતળાં વસ્ત્ર પહેરતાં હોય તેવાં આપણે પણ પહેરીએ, તેમના મનમાં ઓછું આવે એવાં તેમનાથી ચઢીયાતાં વસ્ત્રો પહેરીએ નહિ. ખાવાપીવાના પદાર્થોમાં પણ અમુક વસ્તુ મને ભાવે, અને ફલાણી વસ્તુ મને નહિ ભાવે એવો ભાવઅભાવ દેખાડીશ નહિ. જે કાંઈ સર્વ ખાય અને આપણને મૂકે તે ઓછું વધતું રુચિના પ્રમાણમાં

જમવું, પણ ઉંચું મન દેખાડવું નહિ. આનો સ્વાદ સારો છે, ને આનો સ્વાદ નઠારો છે વગેરે જમણના ગુણદોષ આગળ પડીને આપણે કહેવા નહિ. શયનગૃહ કે શય્યા (સુવાનું ઘર કે પથારી) વિષે આ મને રુચે છે, અને આ મને ગમતું નથી, એવો ભાવ જણાવવો નહિ. જેવું હોય તેવું પણ ઉત્તમ માનીને સેવવું. સમયે લુખું સુકું ખાવાનું તથા ભોંયપર સુવાનું મળે તોપણ પ્રસન્ન ચિત્ત રાખવું, કોઇ વાતે પણ આપણે ક્લેશ કરવો નહિ, સામાને દેખાડવો નહિ, અને કોઈને ક્લેશ થાય એવું કાંઈ કરવું નહિ. સમય જોઇને, તારાં સાસુજીને મારા તરફથી સુખસમાચાર પૂછજે, ને તારી કુશળતાના પત્ર હરેક સમયે લખતી રહેજે. તું શાણી છે એટલે તને ઘણી શિખામણ અમે શું આપીએ ? ટુંકામાં એ જ કે અમને વખોડે એવું કાંઈ કરીશ નહિ.

મામી શિખામણ આ[illegible] બહેન સરસ્વતિ ! તમે સાસરામાં રહીને સર્વની પ્રીતિ સંપાદન કરજો. [illegible]ાં સુખમાં ગરકાવ થઈને પીહેરનાં સગાંને છેક વિસારી દેશો નહિ. તેમ [illegible]ગનાં દુઃખ દેખીને પીહેરનાં સુખને સંભારી સંભારી મનને ઉદાસ કરશો નહિ. સુખદુઃખને આપણા મનમાં શમાવીને રહેજો. આપણા ઘરની દુઃખની વાર્તા કોઈની આગળ પણ કરવી નહિ. પીહેરમાં આપણી કુશળતા વારંવાર લખવી, પણ સાસરામાં પડતા દુઃખની વાર્તા લખવી નહિ. કારણ કે માબાપ વગેરેને તમારું દુઃખ જાણીને સંતાપ થાય. તમને તો પરમેશ્વર એવું કાંઈ પણ દુઃખ દેખાડશે નહિ; કેમકે સઘળા પ્રકારે શોભતું સાસરું તમારા મામાએ શોધી કાઢ્યું છે. સાસરામાં આપણા વડિલોને ન ગમે એવી પાડોશણોની સંગતિ રાખવી નહિ. આસપાસ વસનારનાં ઘરનો નિંદ્ય ઘરાચાર સેવવો નહિ. સર્વને વહાલું લાગે એવું મધુર વચન બોલવું, અને બીજાનું બોલેલું કડવું તે મીઠું કરી પીવું. સઉથી વહેલા ઉઠવું, અને સઉના સુવાના સમયે સુવું. પુરુષના પગરવવાળી જગામાં કદાચિત્ પણ સુવું નહિ, એ વાર્તા લક્ષમાં રાખજે.

પછી સમીપ વસનારી સ્ત્રિયો વિવિધ ફળ તથા યથાશક્તિ ધન સરસ્વતીના ખોળામાં આપે છે, તથા સુખથી સાસરામાં રહીને સઉની પ્રીતિ મેળવીને ફરી મળવા આવવાને તથા સઉને સંભારવાને ભૂલે નહિ, એવા ભાવનાં પ્રિય વચન બોલતી કુંકુમના ચાંદલા કપાળમાં કરી વારા ફરતી મળીને બેસે છે. નિકટનાં તથા લગાર અન્તરનાં સગાં પણ વસ્ત્ર, ધન, ફળ વગેરે પદાર્થો તેના ખોળામાં આપે છે, ને ચાંદલા વગેરે કરે છે. સરસ્વતીની સખિઓ પોતાની પ્રિય સખીના વિયોગથી સજળ નેત્રથી આ પ્રકારનાં પ્રિય વચનોનું રચેલું ગીત ગાય છે :

ગીત. સીતાના મહિનાની લય.

ઓ બ્હેની ! તું સુખથી આજ, પધારી સાસરે,
દે છે અમને વિરહનું દુઃખ, રહીએ કોને આશરે.
સખિ ! દુઃખસુખકેરી વાત, તુંઆગળ બોલતાં,
મર્મે દીધેલ હૃદયનાં દ્વાર, તુજ પાસે ખોલતાં.
શુણી અમ દુઃખકેરી વાત, તું ધૈર્ય જ આપતી,
ટાળી હૃદયતણો પરિતાપ, શાંતિ ઉર સ્થાપતી.
પ્રતિદિવસે અમે તુજ મુખ, જોઈ સુખ માણતાં,
જન્મલગીની તું સંગી હોય, એવું મન જાણતાં.
પ્રિય ભગિનિ ! આ જગની માંહ્ય, પ્રીતિસમ સુખ ના,
તેમ પ્રિય જનકેરા વિયોગ,-સમું કોઈ દુઃખ ના.
આજ અનુભવથી અમે બ્હેન ! લહી આ વાતને,
આ દુઃખ નવ વર્ણ્યું જાય, જણાય જે જાતને.
તુજ માતાએ દીધો છે બોધ, આ જગ તો પ્રવાહ છે,
તેમાં ધરતાં ઝાઝો સ્નેહ, હૃદય રહે દાહ છે.
થાય જેનો જગે સંયોગ, તેનો તો વિયોગ છે,
સદા ટકે ન ભોક્તા ને ભોગ, તેથી જગરોગ છે.
આ વિધિ શુણિ જાણ્યું સત્ય, તોપણ મન ન માનતું,
સ્મરી સંયોગકેરું સુખ, આ અન્તર દાઝતું.
છે ધન આદિ મૂકયાનાં સ્થાન, ઘણાં આ લોકમાં,
નથી વાત કર્યાનાં સ્થાન, સખિ ! હર્ષશોકમાં.
કોણ તુંવિણ હસીને હાથ,-ગ્રહી બેસાડશે ?
શુણી અમ દુઃખ તુંવિણ કોણ, નયન જળ પાડશે ?
દઈ શિખ શુભ માર્ગની માંહ્ય, તુંવિણ કોણ સ્થાપશે ?
પ્રિય ખાનપાનાદિ પદાર્થ, પ્રીતે કોણ આપશે ?
કંઠે કર ધરીને ઓ બ્હેન ! કોશું ફરશું વાડીમાં ?
મહાયાત્રામાં કોની સંગ, જાશું બેશી ગાડીમાં ?
આ ગીતતણા શુભ રાગ, ગાઈ કો શિખાડશે ?
શુભ વાદ્યતણો આ સ્વાદ, તુંવિણ કો ચખાડશે ?
આવિણ દુઃખ અમને અનેક, સખિ ! છે વિયોગથી,
પણ નથી કો અવર ઉપાય, ઉગરવા આ રોગથી.
એક પક્ષે તો હર્ષ અપાર, દીસે ઉર અમતણે,

તને મળશે શ્વશુરગૃહસુખ, જે જન ઉત્તમ ગણે.
છે અબળાનો પરવશ દેહ, અજાણ્યું એ તો નથી,
આજ તુજને અવરને કાલ, જવું નિજ ધર્મથી.
માટે મનમાં ધારી વિવેક, વદું શુભ વેણુને,
નવ કદીએ, કરીશ તું બ્હેન ! સજળ આ નેણુને.
પ્રભુ રક્ષા કરશે સદૈવ, એ આશા રાખીએ,
ફરી સુખથી મળશું કાલ, એવું મુખ ભાખીએ.
લખી પત્ર સુખદ તુજ સ્નેહ, સદા સંભરાવજે,
રહી અમ ઉરમાં તું સદાય, સ્મરણ કરાવજે.
તુજ નવીન સખી જે થાય, તેશું કરી સ્નેહને,
ન વિસારીશ અમને બ્હેન ! જાળવિ રહેજે દેહને.

સરસ્વતિ ઉત્તરવચન કહે છે :

રાગ ઉપરનો.

હે સખિ ! નવ ધરશો દુઃખ, હૃદય ધૈર્ય ધારજો,
ક્ષમા કરીને મુજ અપરાધ, સદા સંભારજો.
આપણ અબળાકેરા ધર્મ, જાણો છો વિવેકથી,
તે પાળી ગ્રહેવું સુખ, વહેવું જગે નેકથી.
ધર્મશાળાના સરખો સંબન્ધ, લહો આ સંસારનો,
વળી વૃક્ષસ્થ પક્ષીનો યોગ, તેવો નરનારનો.
પ્રવાસી ને પક્ષીસમાન, આપણ સર્વ જાણજો,
ક્ષણે સંયોગ ક્ષણે વિયોગ, અવશ્ય પ્રમાણજો.
આ અસ્થિર જગનું સ્વરૂપ, વિચારી વિરામજો,
એમાં આવ્યા ગયાનું દુઃખ, વામી સુખ પામજો.
પત્રદ્વારાએ સુખસમાચાર, જાણીને જણાવજો,
ઉર ધરી આલસ્ય પ્રમાદ, ન નયન તણાવજો.
મુજ માતાસમીપ સદાય, આવી લેજો બોધને,
હુંસમ કરી વેળાએ સેવ, ત્યજી અવરોધને.
શું અધિક કહું પ્રિય બ્હેન ! વિસરી ન વિસારજો.
હરિકરુણાથી આવ્યે યોગ, મળવા ઉર ધારજો.

આ પ્રકારે બોલી પોતાની સખીઓને ઘણા સ્નેહથી મળીને પછી સર્વ વડિલવર્ગને નમન કરે છે. સર્વ આશીર્વાદ આપે છે. સર્વને નમીને

સર્વસહિત ગ્રામથી બહાર આવે છે, અને ત્યાંથી વિદાય કરી સર્વે પાછાં વળવાના સમયે લક્ષ્મીમાતા આ પ્રકારનાં પ્રિય વચન બોલે છે:

પદ. ગરબી.

સુખદ વચન આ કહું છું શુણજે દીકરિ !
અન્તરમાં આણીને અતિશય વહાલ જો;
સદ્ગુણ ને નીતિના નિયમો સેવજે,
(જેથી) વૈરીમાં પણ વસીને થાઇશ ન્યાલ જો; સુખદ૦

મહીયરની મોટમ તું ત્યાં ના ભાખતી,
સાસરીયાંનો કાઢીશ ના કદી દોષ જો;
વેણ કઠિન કો તુજને કે અમને કહે,
તે શુણી સહેજે પણ નવ આણીશ રોષ જો; સુખદ૦

ઓછી મતિનાં નાનાં મોટાં માનવી,
રાખે છે ઉર હાસ્ય કર્યાની ટેવ જો;
ચીડવવાને આડુંઅવળું ભાખતાં,
તે સઉ શુણિ વિસરી સ્મરીએ ગુરુદેવ જો; સુખદ૦

કામ કર્યામાં આળસ તું ના રાખજે,
બોલું ને પ્રિય વદી હળી મળી સઉસાથ જો;
સુખથી રહીને સુખસંદેશા મોકલી,
ઇષ્ટસ્મરણ કરી થઈને રહેજે સનાથ જો; સુખદ૦

સઉને ઘટતે માને નમી બોલાવજે,
તુજ સાસૂને કહેજે મારા પ્રણામ જો;
માતાસમ જાણી સાસૂને સેવજે,
'જી' કહી ઉત્તર દેતાં કરજે કામ જો; સુખદ૦

શાણિ ! તુજને શીખામણ શી આપવી,
જાણે છે તું યોગ્યાયોગ્ય વિચાર જો;
જેવો સમય જુએ તેવું ત્યાં ચાલજે,
સો શબ્દોનો એક કહ્યો આ સાર જો; સુખદ૦

આ પ્રકારનાં વચનો બોલીને સ્નેહજળે ભરેલાં નેત્રથી હૃદયે દાબીને મસ્તકે હાથ મૂકીને પછી રથઉપર બેસવા આજ્ઞા કરે છે. તે સમયે સરસ્વતી પ્રથમ માતાપિતાને પ્રણામ કરીને પછી સર્વને યથાઘટિત નમીને

પ્રસન્ન મુખ કરી રથઉપર બેસે છે, અને વેગથી રથ ચાલવા માંડે છે. સરસ્વતીનાં માતાપિતા વગેરે સર્વે સરસ્વતીનાં વખાણુ કરતાં નગરમાં પ્રવેશી પોતપોતાને ઘેર જાય છે.

મનોહર : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ (સર્વે બોલે છે.)

દાસ : ધન છે. ભ...ટજી મા'રાજ ! આપની વાનીને ! એ છોક...રીને ને એનાં મા...તાપિતાને પન સાબાસ ! નહિ વા...રુ વિ...ઠ્ઠલજી !

વિઠ્ઠલજી : ઓહો ! એમાં શું પૂછવું ? એ સરસ્વતી ને એનાં માતાપિતા એ કાંઈ મનુષ્યમાં ગણાય નહિ. એ તો દેવજેવાં જાણવાં. લો હવે, નિયમપ્રમાણે થવા દો, એટલે સર્વે ઉઠે. આજ ભટજી મહારાજને ઘણો શ્રમ થયો છે.

દાસ : બોલો સીકુંજબિહા...રીલાલકી જે. હવે દયા થવા દો, એક ભજનની, એ...ટલે પૂ...રન.

મનોહર : (જય બોલીને.)

પદ. ગરબી.

યોગ્ય શિખામણ સહુને દેવી, એ જ સુજનનો ધર્મ જી,
એ જાણી આ હિતનાં વચનો, કહું છું છોડી મર્મ; સુણજો નરનારિ !
આ સંસાર પ્રવાહસમો છે, પ્રતિક્ષણ વહેતો ચાલે જી,
નવ જાણી તે મંદમતિ જન, મોહ ધરીને મ્હાલે; સુણજો૦
મારું તારું કરી કરી નિશદિન, ક્લેશ હૃદયમાં આણે જી,
વિવિધ વિષય મળવવા તલપે, પ્રાપ્તનું સુખ નવ માણે; સુણજો૦
સુકૃત ન કરી કૃપણપણું ગ્રહી, ધનસંચય કરી મરતા જી,
લક્ષપતિ ને કોટિપતિનાં, મિથ્યા નામો ધરતા; સુણજો૦
જે ધન ધર્મવિષે નવ ખરચ્યું, ભોગવી સુખ ના લીધું જી,
તેનો નાશ જ ત્રીજો રસ્તો, દ્વાર સ્વર્ગનું દીધું; સુણજો૦
ઇચ્છાઓ ધારી અન્તરમાં, નિશદિન બળતું બાળે જી,
પણ ના સદ્‌ગુરુશરણ ગ્રહીને, કામતણું બળ ખાળે; સુણજો૦
ક્રોધાગ્નિમાં પ્રજળી રહેતાં, રાગદ્વેષને ધારી જી,
એવાં મૂઢને ક્યાંથી આવે, પરમાનંદસુખકારી; સુણજો૦
જ્યાં ત્યાં છળ રચી સ્વાર્થ જ સાધે, અન્તે અનર્થ જ લાધે જી,
જેમ જેમ ઇચ્છ્યું મેળવે તેમ તેમ, આશાનું દળ વાધે; સુણજો૦

આશાપાશ પડ્યાં જન જગમાં, કષ્ટે મુક્ત ન થાતાં જી,
આ લોકે દુઃખ પામી પાપ રળી, દુઃખદ યમાલય જાતાં; શુણજો૦
માટે સઘળા દોષ દહીને, સુગુણ ગ્રહી સુખ પામો જી,
મનહર પ્રભુપદ પ્રીત ધરીને,ભવદુઃખ સઘળાં વામો; શુણજો૦

વિઠ્ઠલજી : જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ. [સર્વ બોલે છે. પછી નમન કરીને ઉઠે છે. બીજાં પણ સર્વ વારા ફરતી નમન કરીને ઉઠે છે, અને માર્ગે જતાં કથાનાં વખાણુની વાતો કરતાં પોતપોતાને ઘેર જાય છે.]

વિજયા : (સર્વના ગયા પછી શયનની સઘળી તૈયારી કરીને) અરેરે! આ બિચારી સરસ્વતીને સાસરે વિદાય કરી છે. પણ ત્યાં કોણ જાણે કેવાં માણસો મળ્યાં હશે તે ઈશ્વર જાણે. પરમેશ્વરની કૃપાથી એને સારાં માણસો મળે, અને સુખી થાય તો ઘણું સારું. મારી વૃત્તિ તો હવે એને સાસરે ગયા પછી શું થયું હશે, એ જાણવાને ઘણી આતુર થઇ છે.

મનોહર : એટલી વાર્તા તો તું નિશ્ચય કરીને જાણજે કે સદ્ગુણી મનુષ્યને જ્યાં ત્યાં પણ અંતે સુખવિના બીજું કાંઈ મળનાર નથી. સરસ્વતીના સાસરાની કથામાં તારી વૃત્તિ હશે તો તે પણ સાંભળવામાં આવશે. હવે આ ક્ષણે સર્વ આશાના તૃષ્ણાના પાશથી છૂટીને ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં સુવું એ જ ઇષ્ટ છે. માટે કાંઈ સ્તુતિરૂપ પદ તું બોલ, અને હું સુઉં છું, તે મને પણ નિદ્રા આવે, અને ગાઇ રહીને તું પણ સુઈ જજે.

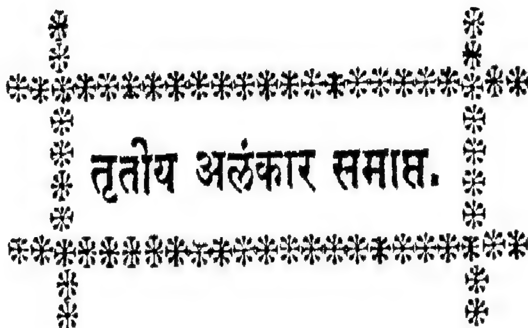
વિજયા : જેવી આપની આજ્ઞા. (ગાય છે.)

પદ. ગરબો.

હે વિશ્વપતિ ગુરુદેવ ! દયા કરી ઝાંખો રે,
આ ભક્તપ્રતિ ધરી પ્રેમ, પ્રભા નિજ નાંખો રે. ટેક.
આ અજ્ઞાને ઘેરેલા જીવને, અવર નથી આધાર રે,
આપસ્મરણ દુઃખહર ગણી કરતા, તે શુણી આણો પાર; દયા૦
આ પાપી કુટિલ અધર્મી એવા, આપશરણ નવ સાધે રે,
એવા દુષ્ટથી દૂર રાખી પ્રભુ, દો મતિ સુકૃત વાધે; દયા૦
અકળ કળાના પતિ વિભુ પ્રીતે, કરજોડી વદું વેણ રે,
સદ્ગુણ આ ઉર સ્થાપી ટાળો, દુર્ગુણ સઉ દુઃખદેણ; દયા૦
મૂઢ ઘણા ના માની તમને, નિજ બળ વ્યર્થ વખાણે રે,
પણ અલ્પજ્ઞ નરાધમ તે ના, પ્રભુપદ સુખકર જાણે; દયા૦

અભયવરદ વિભુ ! આ અવનિમાં, તે જનને ધિક્કાર રે,
જેણે જન્મ ધરી કરી ભક્તિ, ન ધર્યો પ્રભુપદ પ્યાર; દયા૦
જય જય જય જય જય જગરાયા, કાયા ધન મન જુઠું રે,
આપ કૃપાબળ પામ્યા વિણ ના, જાગ્રત્ થઈ હું ઉઠું; દયા૦
ક્ષણ ક્ષણ વિનયવડે મનમધ્યે, પ્રીતે કરું નમસ્કાર રે,
મનહર પ્રભુ હું રંકતણા તે, પ્રેમે કરજો સ્વીકાર; દયા૦

[વિજયા પતિને નમીને પછી મનમાં ઉપદિષ્ટ નમસ્કારાત્મક મંત્રનો જપ કરતી પોતાના શયનમાં સુએ છે.]

ગીતિ વૃત્ત.

શોભા ને સુખદાતા, આ ત્રીજો પણ પૂર્ણ થયો ગ્રંથ,
વાંચી ધારી હૃદયે, લે સુખ સાચું સદા કામિની કંથ.
જો પ્રભુકરુણા થાશે, ગાશે યશ આતણા સુજન પ્રીતે,
તો વળી ચતુર્થ પ્રકટી, દુઃખ હરશે જનતણાં જ શુભ રીતે.

દોહરો.

જય જય જય દેવેશ જય, જય જગના આધાર,
કરિ કરુણા દો એ સદા, જીવ કરે સુવિચાર.

ગીતિ વૃત્ત.

આ ભામિનિભૂષણને, ભવતારક શુભ નાવ સુજન જાણો,
પઠનારોહણ કરિને, ભવ તરી અનુપમ અખંડ સુખ માણો.

॥ શ્રી ॥

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગ દ્વારા પ્રકટ થયેલા ગ્રન્થો

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના સદ્‌ગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીનાં રચેલાં અત્યંત લોકપ્રિય પુસ્તકો.

શ્રી ભામિનીભૂષણ.

[પાંચ ભાગમાં]

સ્રિયોને વાંચવા લાયક ઉત્તમ પુસ્તકો ઘણા શોધે છે, પણ તે તેમને જડતાં નથી. ભામિનીભૂષણના પાંચે ભાગ આ ખોટ પૂરી પાડે છે. તેમાં પરણેલાં સ્રીપુરુષોને આ સંસારમાં જે જાણવાની જરૂર છે, તે રસભરી વાર્તાઓમાં તથા વિવિધ આડ પ્રસંગોમાં એવા તો ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવવામાં આવ્યું છે કે તેને વાંચનાર સ્રીપુરુષોમાં તે જ દિવસથી સુધારો થયા વિના રહેતો નથી. આ ગ્રંથો એક વાર ખરીદો, અને તેથી તમને કદી પણ પશ્ચાતાપ થશે નહિ.

પાંચે ભાગોની હાલ નવીન આવૃત્તિ નીકળે છે. આ આવૃત્તિમાં વિશેષતા એ રાખી છે કે પ્રથમના ત્રણ ભાગનું એક સામટું પુસ્તક તૈયાર થશે, અને બીજા બે ભાગનું બીજું એક સામટું પુસ્તક થશે. આમ બે જ પુસ્તકમાં પાંચે ભાગનો સમાવેશ કરવામાં આવશે. તે ઉપરાંત દરેક ભાગ છૂટા લેવા હશે તો પણ મળી શકશે. સામટા ભાગોનું કદ રૉયલ ૮ પેજી રહેશે, છૂટાનું રૉયલ ૧૨ પેજી.

દરેક છૂટા ભાગનું મૂલ્યઃ રૂ.   પોસ્ટેજ દરેકનું ૦–૨–૦
બે પુસ્તકમાં પાંચ ભાગનું મૂલ્યઃ રૂ.   ,,   ,,   ૦–૪–૦

શ્રીત્રિભુવનવિજયી ખડ્ગ.
પ્રથમ તથા દ્વિતીય ભાગ.
[નવીન આવૃત્તિ]

તમે વાર્તાનાં અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં હશે, પણ આ પુસ્તક તમે જ્યાંસુધી વાંચ્યું નથી, ત્યાંસુધી ઉત્તમ બોધ, રસવાળી વાર્તામાં કેવી રીતે ગુંથવામાં આવે છે, તે તમારા જાણવામાં ભાગ્યે જ આવ્યું હશે. સત્શાસ્ત્રોના નિશ્ચયો, વાંચનારને અત્યંત આનંદ આપે એવી વાર્તાના રૂપમાં જો કોઇ પણ ગ્રન્થમાં ગુંથવામાં આવ્યા હોય તો તે આ જ ગ્રન્થ છે. તેને વાંચતાં તમારા અંતઃકરણની અત્યંત ઉંચી સ્થિતિ થયેલી તમે તત્કાળ અનુભવશો. મૂલ્યઃ રૂ. ૨–૮–૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૦–૨–૦

શ્રીસિદ્ધાંતસિન્ધુ (પ્રથમ તથા દ્વિતીય રત્ન.)
[તૃતીય આવૃત્તિ]

યોગ, તત્ત્વવિચાર, તથા ભક્તિના સિદ્ધાંતોનો આ ગ્રન્થ સમુદ્ર છે. આ ગ્રન્થમાં પણ વાર્તાના રૂપમાં મનુષ્યને જાણવાનું, મેળવવાનું તથા કરવાનું સ્પષ્ટ અને સરળ રીતે સમજાવ્યું છે. સંસાર ત્યજવાથી જ મોક્ષ મળે છે, એવું માનનારને આ ગ્રન્થ ખાતરી કરી આપે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમનું યોગ્ય પ્રકારે પાલન કરવામાં આવે તો સંસારનો ત્યાગ કર્યાવિના પણ મોક્ષસુખનો અનુભવ થાય છે.

આ ગ્રન્થમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીની સુંદર છબી આપવામાં આવી છે. મૂલ્ય ૨–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

સતી સુવર્ણા.

આ અત્યંત બોધદાયક અને રસવાળી વાર્તા છે. મૂલ્ય ૦–૫–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

શ્રીનૃસિંહવાણીવિલાસ (પ્રથમ પુસ્તક.)

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ રચેલાં જ્ઞાનનાં, વૈરાગ્યનાં, ઉપદેશનાં વગેરે પદોનો આ ગ્રન્થમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦ (હાલ સીલકમાં નથી.)

श्रीनृसिंहवाणीविलास (द्वितीय पुस्तक.)

આ ગ્રન્થમાં પણ ઉપરપ્રમાણે બીજાં નવાં પદ્યોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

મૂલ્ય રૂ. ૧—૦—૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

श्रीनृसिंहवाणीविलास (तृतीय पुस्तक.)

આમાં પણ ઉપર પ્રમાણે જ બીજાં નવાં પદ્યોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. વળી તે સાથે ભામિનીભૂષણના પાંચે અલંકારોમાં જે પદ્યો આવેલાં છે, તે સર્વનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૧૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૬.

श्रीसुरेशचरित्र (पूर्वार्ध.)

નાટકના રૂપમાં આ એક જ્ઞાનની પ્રક્રિયા છે. તેમાં અનેક પ્રકીર્ણ વિષયો પણ ચર્ચ્યા છે. મૂલ્ય રૂ. ૧–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

श्रीसद्बोधपारिजातक.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ શ્રેયસ્સાધકોને તથા અન્ય સજ્જનોને પ્રસંગોપાત્ત જે પત્રો લખ્યાં હતા તેમાંથી બોધક પત્રોનો આ ગ્રન્થમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

सन्मित्रनुं मित्रप्रति पत्र.

પત્રના રૂપમાં આ ગ્રન્થમાં મનુષ્યના કર્તવ્યનો ઉત્તમ પ્રકારે બોધ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૬–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.

श्रीपंचवरदवृत्तान्त.

આ જ્ઞાનનો એક અદ્ભુત ગ્રન્થ છે. પંચવરદ નામના એક જીવન્મુક્ત નૃપતિએ એ મહા પુરુષોનો સમાગમ કરી તેમની પાસેથી જે ઉત્તમ બોધ શ્રવણ કર્યો છે, તેનું તેમાં બહુ રસભરેલી રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય રૂ. ૦–૧૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

सुखार्थ सदुपदेश–प्रथम उपदेश.

મૂલ્ય ૦–૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

श्रीत्रिभुवनविजयी खड्ग.

પ્રથમ તથા દ્વિતીય ભાગ.

[નવીન આવૃત્તિ]

તમે વાર્તાનાં અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં હશે, પણ આ પુસ્તક તમે જ્યાંસુધી વાંચ્યું નથી, ત્યાંસુધી ઉત્તમ બોધ, રસવાળી વાર્તામાં કેવી રીતે ગુંથવામાં આવે છે, તે તમારા જાણવામાં ભાગ્યે જ આવ્યું હશે. સત્શાસ્ત્રોના નિશ્ચયો, વાંચનારને અત્યંત આનંદ આપે એવી વાર્તાના રૂપમાં જો કોઇ પણ ગ્રન્થમાં ગુંથવામાં આવ્યા હોય તો તે આ જ ગ્રન્થ છે. તેને વાંચતાં તમારા અંતઃકરણની અત્યંત ઉંચી સ્થિતિ થયેલી તમે તત્કાળ અનુભવશો. મૂલ્યઃ રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૨-૦

श्रीसिद्धांतसिन्धु (प्रथम तथा द्वितीय रत्न.)

[तृतीय आवृत्ति]

યોગ, તત્ત્વવિચાર, તથા ભક્તિના સિદ્ધાંતોનો આ ગ્રન્થ સમુદ્ર છે. આ ગ્રન્થમાં પણ વાર્તાના રૂપમાં મનુષ્યને જાણવાનું, મેળવવાનું તથા કરવાનું સ્પષ્ટ અને સરળ રીતે સમજાવ્યું છે. સંસાર ત્યજવાથી જ મોક્ષ મળે છે, એવું માનનારને આ ગ્રન્થ ખાતરી કરી આપે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમનું યોગ્ય પ્રકારે પાલન કરવામાં આવે તો સંસારનો ત્યાગ કર્યાવિના પણ મોક્ષસુખનો અનુભવ થાય છે.

આ ગ્રન્થમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીની સુંદર છબી આપવામાં આવી છે. મૂલ્ય ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

सती सुवर्णा.

આ અત્યંત બોધદાયક અને રસવાળી વાર્તા છે. મૂલ્ય ૦-૫-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

श्रीनृसिंहवाणीविलास (प्रथम पुस्तक.)

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ રચેલાં જ્ઞાનનાં, વૈરાગ્યનાં, ઉપદેશનાં વગેરે પદ્યોનો આ ગ્રન્થમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦ (હાલ સીલકમાં નથી.)

श्रीनृसिंहवाणीविलास (द्वितीय पुस्तक.)

આ ગ્રન્થમાં પણ ઉપરપ્રમાણે બીજાં નવાં પદ્યોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

મૂલ્ય રૂ. ૧—૦—૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

श्रीनृसिंहवाणीविलास (तृतीय पुस्तक.)

આમાં પણ ઉપર પ્રમાણે જ બીજાં નવાં પદ્યોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. વળી તે સાથે ભામિનીભૂષણના પાંચે અલંકારોમાં જે પદ્યો આવેલાં છે, તે સર્વનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૧૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૬.

श्रीसुरेश्वचरित्र (पूर्वार्ध.)

નાટકના રૂપમાં આ એક જ્ઞાનની પ્રક્રિયા છે. તેમાં અનેક પ્રકીર્ણ વિષયો પણ ચર્ચ્યા છે. મૂલ્ય રૂ. ૧–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

श्रीसद्बोधपारिजातक.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ શ્રેયસ્સાધકોને તથા અન્ય સજ્જનોને પ્રસંગોપાત્ત જે પત્રો લખ્યા હતા તેમાંથી બોધક પત્રોનો આ ગ્રન્થમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

सन्मित्रनुं मित्रमति पत्र.

પત્રના રૂપમાં આ ગ્રન્થમાં મનુષ્યના કર્તવ્યનો ઉત્તમ પ્રકારે બોધ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૬–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.

श्रीपंचवरदवृत्तान्त.

આ જ્ઞાનનો એક અદ્‌ભુત ગ્રન્થ છે. પંચવરદ નામના એક જીવન્મુક્ત નૃપતિએ બે મહા પુરુષોનો સમાગમ કરી તેમની પાસેથી જે ઉત્તમ બોધ શ્રવણ કર્યો છે, તેનું તેમાં બહુ રસભરેલી રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય રૂ. ૦–૧૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

सुस्वार्थे सदुपदेश–प्रथम उपदेश.

મૂલ્ય ૦–૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

શ્રી સુધાસ્રોતસ્વિની.

—દ્વિતીય વિભાગ—

આ પુસ્તકમાં અત્યંત સુન્દર કાવ્યો છે. ભક્તિ, જ્ઞાન, ઉપદેશ, અનુભવ વગેરેનાં ઘણાં સમર્થ વિચારપૂર્ણ કીર્તનો બીજે ભાગ્યે જ જોવામાં આવશે. જેમણે જેમણે તે વાંચ્યાં છે તેમણે મુક્તકંઠે તેની સ્તુતિ કરી છે. મૂલ્ય ૧–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

વિજ્ઞાનની રસિક વાર્તાઓ.

વાર્તાઓના નામવાળાં અનેક પુસ્તકો તમે વાંચ્યાં હશે, પણ આ પુસ્તકની અંદર આવેલી વાર્તાઓ તેનાથી કેવળ જૂદી જ છે. આજ-કાલની વાર્તાસંબંધી તમારો કદાચ હલકો અભિપ્રાય હોય, પણ આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી તમારો તે અભિપ્રાય આ પુસ્તકમાટે જરૂર બદલાશે. હાલનું વિજ્ઞાન–સાયન્સ–જે સિદ્ધાંતો સ્થાપે છે, તેને વાર્તાના રૂપમાં એવા અદ્‌ભુત રૂપમાં લખવામાં આવ્યાં છે કે જે વાંચવાથી મનુષ્યને પોતાનો વિકાસ સાધવામાં બલવાન્ વેગ અને આશા પ્રકટે છે. માનસશાસ્ત્રના શુષ્કસરખા સિદ્ધાંતો આ વાર્તાઓ વાંચવાથી અતિ સરલપણે અને રસભરી રીતે સ્પષ્ટપણે સમજાય છે. આ વાર્તાઓ ખાલી કપોલકલ્પનાઓ નથી, પણ સાચા સિદ્ધાંતને દર્શાવનાર અપૂર્વ દૃષ્ટાંતરૂપ છે. આ ગ્રન્થમાટે ફક્ત એટલું જ કહેવું બસ છે કે—વાંચો—જરૂર વાંચો.

મૂલ્ય રૂ. ૧–૦–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦.

મંગલપ્રેરિત સન્દેશા

અથવા

દૂરદર્શક તરફનું અદ્‌ભુત પ્રકાશન.

આ પુસ્તક સુન્દર વાર્તાના રૂપમાં છતાં માત્ર તે વાર્તા નથી, કેવલ રસપૂર્ણ વાર્તા નથી, પણ તેને માટે એક જ શબ્દ કહેવો પડશે: **તે અદ્‌ભુત વાર્તા** છે. જે રીતથી આ વાર્તા લખાઈ છે, એ રીતથી હજી સુધી ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક પણ વાર્તાનું પુસ્તક લખાયું નથી. એની વિલક્ષણતા વાંચ્યાથી જ સમજાય તેમ છે. જ્યાં સુધી આ

પુસ્તક વાંચ્યું નથી ત્યાં સુધી બીજી વાર્તાકરતાં આ ગ્રન્થનો જે ભેદ પડે છે તે બીજી કોઇ રીતે સમજાય તેમ નથી.

મૂલ્ય. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

अध्यात्मबलपोषकग्रंथमाला-प्रथम अक्ष.

[નવીન આવૃત્તિ]

અધ્યાત્મબલ એ સર્વોપરિ બલ છે, એ સર્વ કોઈ સ્વીકારે છે. તે બલ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તે આ ગ્રંથમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ બલ પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયા એટલી સરળ છે કે સામાન્ય બુદ્ધિમાન્ વૃદ્ધ યુવાન્ ને બાળક સ્ત્રી અથવા પુરુષ સર્વ તે સાધી શકે છે. આ ગ્રન્થ વાંચતાં તમારી બુદ્ધિમાં તત્કાળ ઉંચો ફેરફાર થયા વિના રહેતો નથી.

આં નવીન આવૃત્તિમાં અધ્યાત્મબલપોષકમંડલઉપર લખેલા પત્રોનો તેમાં વધારાતરીકે સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ગ્રન્થમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીની સુંદર છબી મૂકવામાં આવી છે. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૧-૦

विद्यार्थीनो साचो मित्र.

[નવીન આવૃત્તિ]

ગુજરાતીમાં આ પ્રકારનો ગ્રન્થ આ એક જ છે. તે એકલા વિદ્યાર્થીઓને માટે છે એમ નથી પણ શરીરનું આરોગ્ય સાચવવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને તે અત્યંત ઉપયોગી છે. તેને વાંચનાર સેંકડો મનુષ્યોએ તમાકુનું વ્યસન છોડી દીધું છે. તમારા કોઈ મિત્ર અથવા સંબંધીને આ વ્યસન હોય તો આ પુસ્તક તેને ભેટ આપવાથી તમે તેનું નિરંતરનું કલ્યાણ સાધશો મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૬

बंधकोशनो उपाय.

મૂલ્ય ૦-૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૦-૬

બાલકોને કેવી રીતે કેળવવાં ?

પ્રજાવાળાં તથા પ્રજાવિનાનાં સર્વ સ્ત્રી—પુરુષોએ આ ગ્રન્થને અવલોકન કરવાની અત્યંત અગત્ય છે. ઘણા ધારે છે કે આ ગ્રન્થમાં બાળકોને વિદ્યા કેમ ભણાવવી તે લખ્યું હશે, પરંતુ તેનો મુખ્ય વિષય બાળકોને કેવી રીતે સદ્દગુણી કરવાં, તે છે. બાળકોના દોષોથી કંટાળી ગયેલાં માબાપોને તે ટાળવાના નવીન ઉપાયોનું આ પુસ્તક જ્ઞાન આપે છે. મૂલ્ય ૦–૫–૦; પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

બ્રહ્મચર્ય.

આ લોકપ્રિય લઘુલેખમાળાનો પ્રથમ અંક છે. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીના હાથમાં આપવાયોગ્ય આના જેવું બીજું પુસ્તક તમને ભાગ્યે જ જડશે. મૂલ્ય ૦–૨–૦; પોસ્ટેજ ૦–૦–૬

રોગ ટાળવાના ઉપાયો.

[નવીન આવૃત્તિ]

લોકપ્રિય લઘુલેખમાલાનો આ બીજો અંક છે. ઔષધવિના આરોગ્યના નિયમો પાળવાથી તથા જલોપચારથી વ્યાધિઓ કેવી રીતે ઘેર બેઠે મટાડી શકાય છે તે આ અંકમાં ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય ૦–૨–૦; ૦–૦–૬

પ્લેગથી બચવાનો કોઇ ઉપાય નથી શું ?

લોકપ્રિય લઘુલેખમાલાનો આ ત્રીજો અંક છે. સર્વ પ્રકારના વ્યાધિઓ તથા દુઃખથી બચવામાટે સદ્વિચારનો મહિમા આ અંકમાં બહુ રસભરેલી રીતે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૧–૬ પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

ઈશ્વરની ભક્તિ મનુષ્યોએ શામાટે કરવી ?

[નવીન આવૃત્તિ]

આ લોકપ્રિય લઘુલેખમાળાનો ચોથો અંક છે. પ્રત્યેક મનુષ્યના હાથમાં આપવાયોગ્ય આના જેવું બીજું પુસ્તક તમને ભાગ્યે જ જડશે.

9583

ડૉ. મોહનભાઇએ મનોવિજ્ઞાનની પીઠિકા ઉપર બેસીને વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને આચાર્યો સહિત સમાજના વિશાળ સમુદાયનું જીવન અર્થપૂર્ણ બનાવવા બીડું ઝડપ્યું છે. તેમણે આદરેલા વિશિષ્ટ અને નવતર શિક્ષણ પ્રયોગોના હિસ્સેદાર બનવું એ એક લહાવો છે. તેથી તો તેઓ આજે ગુજરાતના ખૂણેખૂણે છવાઇ ગયા છે.

ડૉ. મોહનભાઇ એક અચ્છા મનોવૈજ્ઞાનિક તરીકેની ભૂમિકા ભજવીને અનેક નરનારીઓની પાટા ઉપરથી નીચે ઊતરી ગયેલી જીવનગાડીને પુન: પાટા ઉપર ચડાવવાની સક્રિયતા દાખવી રહ્યા છે. તેમણે લખેલાં પિસ્તાળીસથી વધુ પુસ્તકો ચેતના, પ્રેરણા, સ્વયંસિદ્ધિ, માનવ-માનવ વચ્ચેની આંતરક્રિયા તથા તનમનના સ્વાસ્થ્યનો ધ્વજ લહેરાવે છે. તેમનું પ્રત્યેક પુસ્તક અંધારી રાતની સમુદ્ર-સફરમાં ઝળહળતી દીવાદાંડીની ગરજ સારે છે.

અહીં, પ્રસ્તુત પુસ્તક 'નવલા પ્રભાતે'માં ડૉ. મોહનભાઇ અને તેમની જીવનદૃષ્ટિ પાનેપાને પ્રગટી રહ્યાં છે. ત્રણસો અને પાંસઠ દિવસોનું પ્રત્યેક પ્રભાત નૂતન છે, વિશિષ્ટ અને અદ્વિતીય છે, અને તેથી તે દરેક પ્રભાતે ચિંતન કરવા જેવો, મનન કરીને આખો દિવસ માણવા જેવો એક-એક વિચાર મોહનભાઇએ તેમની નિજ વિચારસરણીના પરિપાકરૂપે નિરૂપ્યો છે. વિચારોનું વિષયવૈવિધ્ય, રજૂઆત, શબ્દપસંદગી, શૈલી બધું જ રોચક અને આહ્લાદક હોવા ઉપરાંત કેટલું ગંભીર, પ્રેરક અને વાસ્તવદર્શી બની રહ્યું છે !

આ પણ મોહનભાઇનો અવૈધાનિક (Non-formal) શિક્ષણનો એક પ્રયોગ છે, માનવઘડતરનો એક કામિયાબ તરીકો છે !